DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

PRAKSİS
ÜÇ AYLIK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Marksizm ve Ölçek Sorunu

15
YAZ
2006

Praksis, sosyal bilimlerde tarihsel materyalist bakış açısını savunmayı ve yaygınlaştırmayı amaçlar. **Praksis**, sosyal bilimlerin her alanından kuramsal makalelere, ampirik araştırmalara, kitap eleştirilerine ve bilimsel etkinlik değerlendirmelerine açıktır. **Praksis**, tarihsel materyalizm içerisindeki belirli bir yaklaşım ya da akımı benimsemez, tarihsel materyalist geleneği bir bütün olarak sahiplenir.

Yayın Kurulu

Ali Ekber Doğan, Ali Orhan Tekinsoy, Ali Serdar, Ali Somel, Ateş Uslu, Aylin Topal, Barış Karaağaç, Besime Şen, Burak Gürel, Burak Sönmezer, Bülent Batuman, Cenk Saraçoğlu, Demet Yılmaz, Ebru Deniz Ozan, Ecehan Balta, Emre Arslan, Erden Atilla Aytekin, Fatih Yaşlı, Fuat Özdinç, Gökhan Atılgan, Güçlü Ateşoğlu, Hakan Güneş, Hülya Kendir, Işıl Çelimli, İbrahim Gündoğdu, Koray Yılmaz, Melda Yaman Öztürk, Mustafa Bayram Mısır, Mustafa Kemal Bayırbağ, Mustafa Şener, Nazım Güveloğlu, Nazır Kapusuz, Nevra Akdemir, Nuray Ergüneş, Nuray Tanyılmaz, Özgür Öztürk, Saniye Dedeoğlu, Selime Güzelsarı, Sevilay Kaygalak, Sinan Kadir Çelik, Sinan Yıldırmaz, Şebnem Oğuz, Sermin Sarıca, Tolga Tören

Danışma Kurulu

Ahmet Haşim Köse, Berna Müftüoğlu, Cem Somel, E. Ahmet Tonak, Erinç Yeldan, Ferdan Ergut, Fikret Başkaya, Fuat Ercan, Galip L. Yalman, H. Tarık Şengül, Hatice Kurtuluş, İşaya Üşür, İzzettin Önder, Korkut Boratav, Kurtar Tanyılmaz, Mehmet Türkay, Mehmet Yetiş, Metin Altıok, Nail Satlıgan, Neşe Özgen, Ömür Sezgin, Özgür Müftüoğlu, Pınar Bedirhanoğlu, Sibel Özbudun, Sungur Savran, Taner Timur, Tülin Öngen, Yasemin Özdek, Yüksel Akkaya, Zülküf Aydın

15. Sayı Editörler Kurulu

Hülya Kendir, İbrahim Gündoğdu, Koray Yılmaz, Mustafa Kemal Bayırbağ, Selime Güzelsarı, Tarık Şengül

Praksis hakemli bir dergidir.

Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü: Mustafa Bayram Mısır
Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın
İdare Yeri: Toros sok. No: 25/13 06430 Sıhhiye Ankara
Tel: 0312 229 09 10 - 0312 230 48 58
Tasarım: Savaş Çekiç
Baskı Öncesi Hazırlık: Şendoğan Yazıcı
Baskı: Cantekin Matbaacılık (0312 3843435)
Yazışma Adresi: Toros Sok. No:25/13 06430 Sıhhiye Ankara
Web: www.praksis.org
E-posta: prakslsdergi@yahoo.com
praksls@praksis.org

Abonelik Koşulları

Yurtiçi Abonelik: Yıllık dört sayı için bireysel abonelik bedeli olan 40 YTL (40 mllyon TL.), kurumsal abonelik bedeli olan 80 YTL (80 milyon TL.), ya da dayanışma abonelik bedeli olan 100 YTL (100.000.000 TL) İş Bankası Mlthatpaşa Şubesi 4228 0562001 numaralı hesaba, Mustafa Bayram Mısır adına yatırılmalı ve dekont dergilerin teslim adresiyle birlikte dergiNn idare adresine postalanmalıdır.
Yurtdışı abonelik bedeli Avrupa için 50 Euro (dayanışma aboneliği 100 Euro), ABD için 50 (dayanışma aboneliği 100 USD) Amerikan Dolarıdır.

İçindekiler

5 | **Bu Sayıda**

13 | **Jamie Gough ile Söyleşi**

49 | **Ölçek Yaklaşımının Kent ve Bölgelerin Yükselişinin Açıklanmasındaki Katkıları Üzerine** Mustafa Kemal Bayırbağ

71 | **Realist Mekansal Soyutlama? Eleştirel Gerçekçi Coğrafya İçinden Bir İddiaya İlişkin Marksist Gözlemler*** John Michael Roberts

97 | **Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki** Jamie Gough

127 | **Küresel Evsizlik: Ölçeğe İlişkin Uygulamalar** Neil Smith

159 | **Sınıfsal Bir İlişki ve Süreç Olarak Ölçek: Kamu İhale Yasası** Fuat Ercan-Şebnem Oğuz

183 | **Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru; Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek** Koray R. Yılmaz

207 | **Marksizm'in Öteki Ölçek Tartışması: "Tek Ülkede Sosyalizm" mi, Dünya Devrimi mi?** Sungur Savran

247 | **Trotskiy, Sürekli Devrim ve Doğu Avrupa** Ateş Uslu

271 | **Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması** Özgür Öztürk

311 | **Ölçeğin Sınırları? Ölçeksel Yapılaşma Üzerine Metodolojik Düşünceler** Neil Brenner

337 | **Devlet, Ölçek ve Hane: Ölçek Üzerine Düşünmenin Sınırları? Brenner'e Bir Yanıt** Sallie A. Marston ve Neil Smith

343 | **Çalışma Adaları ve Marston/Brenner Tartışması: Daha Bireşimli Bir Eleştirel Beşeri Coğrafyaya Doğru** Mark Purcell

361 | **Kapitalizm, İletişim ve Kalkınma** Ali Murat Özdemir-Gamze Yücesan-Özdemir-Mete Yıldız

Kitap Tanıtımı

379 | **Franco Moretti'nin Büyübozumu** Nurçin İleri

Bu Sayıda

Dünyanın dört bir tarafında faaliyette olan Marks&Spencer firması için üretim yapan İskoç sermayeli tekstil şirketi Castleblair, üretiminin tamamını İstanbul'un kenarında fabrika duvarları ve sağlıksız konut alanları ile yükselen Kıraç beldesinde gerçekleştirme kararı aldı...ABD Merkez Bankasının faiz oranlarını artırma kararı ardından uluslararası yatırımcıların ellerindeki fonları satarak gelişmekte olan ülke piyasalarını terk etmesi, ulusal ekonomileri krize sürüklüyor...Yerli yatırımcı global dünyada rekabet etmek için artık yurtdışına yatırım yapmanın gerekli olduğunu düşünüyor. TUSİAD öncülüğünde işadamları Rusya, Hindistan ve Brezilya'nın ardından yatırım anlaşmaları yapmak üzere Çin'e gitti...Özelleştirmeler ve satın almalar yoluyla ekonominin hızla yabancılaşmakta olduğunu dile getiren bazı iş çevreleri, yabancı sermayenin yerel piyasalara bağlılık hissetmediği, yerli yatırımcı üzerinde rekabet baskısı yarattığı ve ulus devletin taleplerine karşı duyarsız olduğunu belirterek yabancı sermayeye karşı yerli sermayenin güçlendirilmesinin gerekliliğini savunuyor...İşçi sendikalarının özelleştirme karşıtı mücadelesinde 'vatan savunması' vurgusu öne çıkmaya başladı. SEKA, Seydişehir, Telekom ve TEKEL işçilerinin ardından ERDEMİR işçileri de 'işyerlerimiz vatandır, vatan satılmaz' diyerek işyerlerinin özelleştirilmesine karşı çıktılar... Dünyanın en büyük otomobil tekeli General Motors'un (GM) "yeniden yapılanma" planı kapsamında Azambuja (Portekiz) kentindeki Opel fabrikasını kapatarak Saragossa'ya (İspanya) taşıma girişimi Opel işçilerinin Avrupa çapında direnişi ile karşılaştı. Fabrikanın taşınılması düşünülen Saragossa kentindeki işçilerin Portekiz'deki işçilerle dayanışma gerekçeleri dikkat çekici idi: "Eğer Azambuja'daki Opel'in kapanmasına karşı mücadele etmezsek, GM'ye daha fazla işçiyi atması ve daha fazla fabrika kapatması için davetiye çıkarmış oluruz".

Daha çok bize yakın düşen veçhelerini anlatmakla birlikte, kapitalizmin son büyük dönüşüm dalgasının ortaya çıkardığı sosyal gerçekliğin kısa bir anlatımı olarak ele almak mümkün yukarıda aktarılan haber başlıklarını. Günümüz kapitalizminde sermaye, üretimi çeşitli parçalara bölüp her birini değişik coğrafyalarda gerçekleştirme yanlısı. İletişim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin de katkısıyla, son otuz yılda yerküre adeta bir üretim ağı olarak yeniden yaratılma sürecinden geçiyor; mevcut üretim örüntüleri değişiyor, yeni üretim coğrafyaları ortaya çıkıyor. Sermayenin artan uluslararasılaşması farklı coğrafyalardaki ekonomik ve politik yapıları daha sıkı bir biçimde birbirine bağlıyor; dünyanın bir ucundaki hareketlilik başka bir yerde hızla karşılık buluyor; bu durum yerleşik yapıları ve ilişkileri sürekli güvensizlik, kriz ve değişim haline sabitlerken, ulus-altı ve ulus-üstü süreçlere referanslı yeni yapılar ve ilişkiler öne çıkıyor. Bu koşullar altında, belirli bir yeri diğerinden ayıran özgül nitelikler sermaye için oldukça önemli hale geliyor. İronik bir biçimde, sermayenin yerleşik sınırlardan/bağlardan uluslararasılaşma yoluyla kurtulma eğilimi başka sınırlara/bağlara daha fazla duyarlı olma ile elele gidiyor.

Öte yandan, söz konusu uluslararasılaşma eğilimi toplumsal aktörlerin farklılaşan talepleri ve tepkileri yoluyla ilerliyor, somut biçimlere bürünüyor ve sürekli olarak yeniden şekillendiriliyor. Kimi kapitalist aktörler yeni ticari fırsatlar, genişleyen piyasalar ve rekabet avantajı adına sermayenin para, meta ve üretken biçimleriyle yerküre sathında serbest hareketliliğini talep ederken,

kimileri yerleşik yerel piyasa ilişkilerini tahrip edeceği ve yerli yatırımcıyı yabancı sermaye karşısında güçsüz bırakacağı gerekçesiyle sermaye akışlarının yersel serbestliğinin sınırlandırılmasını hatta engellenmesini istiyor. Sermaye fraksiyonları arasında belirginleşen bu çatışan coğrafi yönelimler farklı biçimlerde ortaya çıkmakla birlikte farklı mekânsal sınırlara/bağlara (yerel, ulusal, ulus-üstü) işaret eden politik projelere de kaynaklık ediyor. Yakın dönem Türkiye'sinde de gördüğümüz gibi, günümüz kapitalizmi kapitalist sınıflar arasında yerel, ulusal, bölgesel ya da küresel gibi coğrafyası ile birbirinden köklü biçimde farklılaşan ekonomik ve politik projeler/stratejiler ortaya çıkarıyor ve bu projeler/stratejiler arasında mücadelelere/uzlaşılara sahne oluyor.

Emekçi sınıflar tarafında ise, sermayenin yerküre sathında artan hareketliliği yoluyla emek üzerinde yoğunlaştırdığı tahakküm ve sömürü daha çok 'dış' kaynaklı bir durum olarak algılanıyor ve 'içeri' olarak varsayılan coğrafyayı dışarıya karşı korumak/geliştirmek sermaye karşısında mücadelelerinde hakim bir eğilim olarak öne çıkıyor. Bu eğilim, Avrupa örneğinde olduğu gibi göçmen işçilere karşı düşmanlık, yerel ekonomilerin korunmasına ve güçlendirilmesine yönelik çeşitli girişimlere öncülük etme, yoksulluk denizinin ortasında yeni bir refah adası oluşturmayı vaaz eden sosyal Avrupa projelerine ilhak ya da Türkiye örneğinde olduğu gibi kapitalist dinamikleri vatanseverlik/milliyetçilik merceğinden tasnif ederek sınıf gerçekliğini yadsıma, sınıf mücadelesini dışarıya karşı daha üretken bir ulusal ekonomi oluşturma ile ikame etme ve hatta dışarıya karşı daha güçlü olma adına toplumsal hayatın çoğulluğunu/farklılıklarını yoksayan faşizm yüklü politik projelere destek gibi çeşitli biçimlere bürünebilmekte. Dolayısıyla söz konusu eğilim emekçilere sığındıkları coğrafyanın taşıdığı toplumsal ilişkilere, aktörlere ve diğer coğrafyalarla ilişkisine bağlı olarak katılım, temsiliyet ve ekonomik kazanımlar bakımından oldukça farklı sonuçlar üretmekte. Örneğin, ait olduğu ülke coğrafyasında eşitsiz gelişimin sonuçlarını ağır biçimde hisseden ve politik temsili güçsüz bırakılmış bir bölgede yerel topluluk temelli bir strateji o bölgedeki emekçi sınıflar için görece demokratik ve katılımcı bir ilişki sunabilirken, sermayenin yerküre sathında işleyen süreçleri karşısında yerleşik sermaye yatırımlarının el değiştirmesi riski olan bir bölgede söz konusu strateji, bölgedeki sermaye aktörlerinin agresif birikim arayışları içerisinde emekçi sınıflara karşı daha az katılımcı ve daha az tavizkâr olabilir. Ancak her iki durumda da, belirli bir coğrafyayı koruma/geliştirme stratejisi kaçınılmaz olarak emekçi sınıfları kendi yerlerinde sermaye ile mücadele yerine işbirliğine ve farklı coğrafyalardaki işçilerle dayanışma yerine rekabete teşvik etmekte. Böylelikle, sermaye (para, meta ve üretken biçimleriyle) akışlarının yarattığı tahripkâr sonuçları ortadan kaldırma ve emekçi sınıfların çıkarları lehine düzenleme hedefi tam tersi bir sonuca yol açmakta; coğrafya ile kurulan ilişki işçi sınıfının sermaye karşısında bölünmesine ve güçsüzleşmesine neden olmakta. Öte yandan yukarıda Opel işçileri örneği, coğrafya(lar) ile rekabet yerine dayanışma/birlikte mücadele yönünde kurulacak bir ilişkinin farklı coğrafyalarda bulunan emekçi sınıflara sermaye ile uzlaşmaksızın mücadele etme ve sermaye karşısında daha güçlü olma olanağını sunduğunu gösteriyor. Belirli bir coğrafyaya sığınmanın aksine sermaye akışlarının gerçekleştiği farklı coğrafyalarda birlikte mücadele stratejisi ile, sermayenin mekân üzerinde akışkanlığı üzerinden emek üzerinde kurduğu tahakküm bloke edilebilmekte, coğrafyalar arasında para, meta ya da üretken biçimleriyle soyut şekliyle dolaşan emeğe somut varoluşlar kazandırılabilmekte ve bu yolla sermaye ile uzlaşmaksızın mücadelenin kapıları açılabilmekte. Bir başka deyişle coğrafya(lar) ile kurulacak ilişki, emekçi sınıfların mücadelelerinin anti-kapitalist doğrultuda ilerlemesinde oldukça belirleyici olmakta.

Coğrafyanın/mekânın toplumsal ilişkilerin önemli bir parçasını oluşturduğu veri ise, önümüzde temel bir soru durmakta: Sermaye birikim süreçlerinin, sınıfların ve politik yapıların coğrafya(lar) ile bu ölçüde içiçe geçtiği sosyal gerçeklik karşısında daha çok zamana öncelik veren temel kavramları ile Marksist analiz ne ölçüde yeterli bir kavramsal çerçeve sunmakta? Ya da sermaye birikim süreçlerinin mekânsal dinamiklere bulaşık ve farklı mekânlar arasındaki ilişkiler dolayında gelişen somut gerçekliğini incelemede Marksist analiz ne tür yeni kavramsal araçlara ihtiyaç duymakta? Marksist coğrafyacı David Harvey yıllar önce benzer bir soru etrafında tartışırken coğrafyanın/mekânın sermaye birikim sürecine içkin bir unsur olduğunu belirtmiş ve hem coğrafyanın Marksizm için hem de Marksizmin coğrafya için önemli olduğunu göstermişti. Harvey'e göre, sermaye birikim sürecine içkin çelişkili ilişkiler mekânda ve mekân yoluyla biçim alırken bu çelişkili biçimler aynı zamanda çeşitli "mekânsal sabitler/çözümler" yoluyla, yani mekân(lar) üzerinde ve mekânsal olarak yeniden üretilir. Bununla birlikte, belirli mekânlar üzerinde ve mekânlar arasında kurulacak söz konusu mekânsal sabitler (ölçekler) sermaye ilişkisinin çelişkili doğasını ve kriz eğilimini ortadan kaldırmaz; aksine farklı mekânsal yapılar içerisinde yeniden üretir. Böylelikle, toplumsal ilişkilerin değişen/çelişen mekânsallıkları kadar onların farklılaşan mekânsal ölçeklerde dizilişleri de somut varoluşlarının önemli bir parçasını oluşturur.

İşte Praksis'in 15. sayısı, "Mekân, Ölçek Sorunu ve Marksizm" temasına odaklanarak toplumsal ilişkilerin coğrafya(lar) ile içiçe geçmiş sözkonusu varoluşlarını inceleme amacında. Bu kapsamda bu sayı, yukarıda anılan yöntemsel soruya yanıt oluşturmaya, toplumsal ilişkilerin değişen/çatışan mekânsallıklarını ve bunların yeni ölçek ilişkileri içerisinde aldıkları biçimleri göstermeyi hedefliyor. Öte yandan, günümüz kapitalizminin dönüşen mekânsallığı içerisinde anti-kapitalist/sosyalist mücadelelerin coğrafyalarını, yani ölçeksel kuruluşlarını tartışmak sayının öncelikleri arasında bulunmakta.

Bu çerçevede sayımızı geniş kapsamlı bir söyleşiyle açıyoruz. Jamie Gough yirmi yılı aşkın bir süredir toplum ve mekân arasındaki ilişkileri inceleyen Marksist bir coğrafyacı. Marksist değer kuramını coğrafya boyutuyla ele alması çalışmalarına eleştirel coğrafya yazınında özgün bir yer kazandırıyor. Jamie Gough ile söyleşimizi dört ana başlık etrafında yürüttük. Öncelikle yukarıda andığımız yöntembilimsel soru etrafında mekân, toplum ve Marksizm üzerine kuramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışıldı. Mekânın toplumsal ilişkilerin kurucu bir unsuru olduğuna işaret eden Gough, coğrafyaya/mekâna yönelik merkezi bir vurgunun Marksizmin materyal ilişkilere vurgusu ile uyumlu olduğunu düşünmekte. Gough'a göre, bu durum kendini açık bir biçimde 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında İkinci Enternasyonel'den emperyalizme ve eşitsiz bileşik gelişim kuramına uzanan tartışmalarda ifade etmektedir. Coğrafya/mekân bu tartışmaların merkezindedir. Ancak, 1920'lerden 1970'lere uzanan dönemde gerek sosyalist cenahtaki politik gelişmeler gerekse kapitalizmin aldığı mekânsal biçim Marksist analizin coğrafyaya yönelik söz konusu ilgisini sınırlamıştır. Öte yandan Gough, 1970'lerden itibaren sermayenin artan uluslararasılaşmasının yol açtığı yeni mekânsal biçimlerin bir yandan toplum kuramının mekânsal süreçlere yönelmesine yol açarken, öte yandan Marksizmin sosyal gerçekliği anlamada yetersiz bir kuram olduğu yönünde kullanıldığına işaret eder. Bu yaklaşıma şiddetle karşı çıkan Gough, tarihsel materyalist yöntemin coğrafya ile buluşması gerektiğini ve mekân ile toplum arasındaki karmaşık ilişkilerin ancak bu yönde bir Marksist analiz ile çözümlenebileceğini ileri sürmekte. Jamie Gough ile söyleşi, söz konusu kavramsal çerçevenin ışığında günümüz kapitalizminin aldığı yeni mekânsal biçimler, bunların yeni ölçeksel ilişkilerde mekânsal dizilişleri ve anti-kapita-

list/sosyalist mücadelelerin coğrafya(lar) ile ilişkileri üzerine sorularla kapsamlı bir metin halini alıyor. Toplumsal gerçekliğin hep içinden geçtiği bir sorunsal karşısında Türkçe yazında yeterli ölçüde değinilmeyen bir noktada, bu kapsamlı söyleşinin daha sonraki çalışmalara oldukça önemli katkı sunacağını düşünüyoruz.

Dosyamızın ilk makalesi, coğrafyanın sosyal ve politik kurama en çok dahil edildiği bir konu, ulus-altı yerelliklerin siyasa yapma alanı ve siyasal failler olarak son yıllarda öne çıkışı üzerine. Mustafa Kemal Bayırbağ tarafından kaleme alınan makale, söz konusu konuyu anlamakta ölçek yaklaşımının sunduğu katkıları tartışmakta. Makale, ele alınan olgu üzerine geliştirilen yaygın görüşün eleştirel bir değerlendirmesiyle yola çıkmakta, daha sonra, ölçek kavramının getirdiği açılımlardan yararlanarak, hegemonya perspektifinden Marksist bir çözümleme çerçevesinin nasıl kurulabileceğini tartışmaktadır. Bayırbağ, ulus-altı yerelliklerinin yükselişinin kapitalist devletin yeniden ölçeklenme sürecinin bir parçası ve ürünü olduğunu ileri sürmekte. Ancak yazara göre, bu durum kapitalist devletin dönüşümüne verilen dışsal bir yanıt değildir. Kapitalist devletin yeniden-ölçeklenmesi, belirli bir sermaye birikim stratejisi etrafında tanımlanan ve yerel çıkarları da içeren hegemonik güç dengesinin dönüştüğünü göstermektedir. Bu anlamda yerel çıkarlar, kapitalist devletin yeniden-ölçeklenme sürecini doğrudan biçimlendirir konumdadır. Bu ise sözünü ettiğimiz yerel çıkarların yerelliği siyasal bir fail olarak inşa etmesiyle olanaklı hale gelmektedir. Neoliberal bağlamda bu rolü etkin olarak üstlenen toplumsal grup, yerel burjuvazinin hakim fraksiyonudur. Bayırbağ bu noktada mekânsal ölçek yazının oldukça önemli bir tespitte bulunduğunu belirtir: Yerel ve yerel-olmayan ölçeklerde kurulmuş olan, farklı çıkarlara sahip fail ve kurumlar, giderek artan bir biçimde yerel ölçekte etkileşime girmekte ve yerel siyasetin sınırlarını yerel-olmayan ölçeklere doğru çekmektedir. Bu çerçevede Bayırbağ'a göre, yerelliklerini bir fail olarak kurmayı amaçlayan siyasal hareketlenmeler, ancak, yerel-olmayan ölçekleri üreten süreçleri ve yerel-olmayan failleri etkilemeyi hedefleyen, etkin bir ölçek siyasetini izleyerek başarılı olabilirler. Bu anlamda, yazar yerelliklerin siyasa-yapıcıları olarak artan önemlerini anlayabilmek için yerel siyaset meselesine yakından bakılması gerektiğine işaret ediyor ve sosyal bilimcileri özellikle sendika ve sanayi/ticaret odaları gibi kurumların yerel siyaset içindeki rollerine ve izledikleri siyasal ölçek stratejilerine odaklanan ampirik çalışmalara davet ediyor. Çünkü, Bayırbağ'ın belirttiği gibi, kapitalist devlet ve devlet ile sivil toplum arasındaki sınırlar bu ölçek stratejileri içerisinden tanımlanmaktadır.

Dosyamızın ikinci yazısı, John Michael Roberts'a ait. Roberts "Realist Mekânsal Soyutlama? Eleştirel Gerçekçi Coğrafya İçinden Bir İddiaya İlişkin Marksist Gözlemler" isimli makalesinde, eleştirel beşeri coğrafya yazınına hakim olan eleştirel gerçekçi yöntemle sıkı bir tartışmaya girişiyor. Coğrafyadaki eleştirel gerçekçi soyutlama yönteminin Marksist bir eleştirisini yapmayı amaçladığını vurgulayan yazar, alternatif bir Marksist soyutlama biçimi inşa etmeyi amaçlıyor. Eleştirel gerçekçilik ile Marksizm arasında sıkı bir bağ gören yaklaşımlara karşı, iki yaklaşım arasında önemli farkların olduğunu vurguluyor. Marx'ın düşünsel olarak herhangi bir şekilde eleştirel gerçekçiliğe benzeyen felsefi bir gelenekten ziyade Hegel'den etkilendiğini vurgulayan Roberts, Hegel ve Marksist coğrafyacı Henri Lefebvre'nin çalışmalarını takip ederek, Marksist bir soyutlama yönteminin nasıl geliştirilebileceği ile ilgili gözlemlerde bulunuyor. Yazar bu çerçevede, son yirmi yılda hızla gelişen coğrafya literatüründe önemli bir yeri olan eleştirel gerçekçiliğe yönelttiği eleştirilerle literatüre önemli bir katkı sunuyor.

Toplum ile mekân arasındaki ilişkiye dair yöntemsel tartışmaları içeren yazıların ardından sayımız günümüz kapitalizminin aldığı yeni mekânsal biçimlere, ölçeksel dizilişlere ve çağdaş top-

lumsal ilişkilerin değişen/çatışan mekânsallıklarına odaklanıyor. Bu kapsamda ilk yazımızı Jamie Gough'un yakın dönem çalışmalarından biri oluşturuyor. Gough 'Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki' isimli çalışmasında, kapitalizmin 1970'lerdeki krizi ardından Avrupa'da ortaya çıkan ulus-altı ve ulus-üstü mekânsal yapıları irdeliyor. Yazara göre, politik-ekonomik süreçlerin ölçeğindeki değişimler sınıf ilişkilerindeki değişikliklerle bütünleşiktir ve bu ölçeksel değişiklikler belirli sınıf projeleri tarafından sınıf mücadeleleri yoluyla oluşturulur. Bu nedenle, toplumsal ilişkilerin ölçeğindeki değişiklikler belirli sınıfsal güç ilişkilerinin ifadesi olmanın yanında onların kurucu bir unsurudur. Jamie Gough, bu çerçevede son otuz yıl içerisinde Avrupa'da beliren ulus-altı yerel ölçek ile ulus-üstü ölçeğin kuruluşunun ardında sosyal demokrat ve neoliberal olmak üzere iki sınıfsal politik proje olduğunu ileri sürmekte. Yazara göre, her iki proje de farklılaşan sınıf aktörleri yoluyla yerleşik sınıf ilişkilerini belirli mekânsal ölçeklerde yeniden tanımlama amacındadır. Bu çerçevede, Gough hem yerel ölçeği hem de AB ölçeğini kapitalist toplumsal ilişkiye içkin çelişkilerin yeni mekânsal güç ilişkileri etrafında yeniden biçimlendirilmesi olarak görür. Bu anlamda her iki ölçek de, ne işlevsel bir mekânsal sabit ne de bu dönemin yeni düzenleme ölçeğidir, aksine toplumsal çelişkilerin dolayımlandığı, farklı politik projeleri ve sınıf ilişkilerini içeren mekânsal biçimlerdir.

Bu kapsamda Neil Smith'in "Küresel Evsizlik: Ölçeğe İlişkin Uygulamalar" başlıklı makalesi, Gough'un savlarını toplumsal alana taşıyor. "Soylulaştırma" olarak nitelendirilen kentsel mekânın kullanıcılarında değişimin New York kentinde evsizler üzerinde yarattığı toplumsal yaşamdan dışlanma baskısının mekân üzerinde ve mekân yoluyla çeşitli mücadelelere yol açtığını söyleyen Smith, buradan hareketle sadece mekânın oluşumunun değil toplumsal aktörlerin varolduğu coğrafyaların inşasının politik doğasına işaret ediyor. Smith, yazısında bir yandan toplumsal ilişkilerin ölçeksel varoluşunun ampirik gerçekliğini tartışırken diğer yandan coğrafi ölçeklerin inşaasına dair geniş kapsamlı kuramsal argümanlar geliştiriyor. Bu anlamda, oldukça özgün bir çalışmanın dergimiz sayfalarında yer bulduğunu söylemek mümkün.

Öte yandan Fuat Ercan ve Şebnem Oğuz'un Kamu İhale Yasasını merkeze aldıkları çalışmaları, coğrafi ölçek tartışmalarını hem başka bir alana taşıyor hem de ölçek üzerine önemli kuramsal savlar geliştiriyor. Yazarlara göre, ölçek yazını iki önemli sorunla birlikte gelişmekte: bir yandan, ölçeğin çoğulluğu ve ilişkiselliği üzerine vurgu yapılmasına karşın ölçek değişimine ilişkin süreçler erken kapitalistleşen coğrafyalardan geç kapitalistleşen coğrafyalara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi içinde kurgulanmakta; diğer yandan, ölçek değişimleri aşırı genelleştirilmiş soyutlamaların egemenliğine terk edilmekte. Yazarlar aksine, ölçeğin hem bir ilişki hem de bir süreç olarak görülmesi gerektiğine işaret ederek ölçek değişimlerinin sermaye birikiminin kriz dinamikleri ve coğrafyalar arasında farklılaşan toplumsal aktörlerinin mekân üzerine mücadelelerinde aranması gerektiğini ileri sürerler. Bu çerçevede Türkiye'de Kamu İhale Yasasının oluşum sürecinin oldukça önemli bir örnek sunduğunu belirten yazarlar, ölçek değişimlerinin sermaye birikim süreci içerisinde işleyen çok aktörlü doğasını Yasanın değişen biçimlerinde ve Yasa etrafında geliştirilen politik mücadelelerde göstermekteler.

Takip eden yazı Koray R.Yılmaz'a ait. Yazar, ölçek yaklaşımı ile kalkınma sorunsalını tarihsel-mekânsal seyri içerisinde ele alıyor. Yılmaz yaklaşımını iki temel eksen etrafında geliştiriyor: Son dönem beşeri coğrafya ve politik iktisat yazınında giderek artan ölçek tartışmalarının getirdiği açılımlar ve kapitalist sistemin gelişme-yayılma sürecinin tarihsel dinamiği olan sermaye birikim süreci. Bu çerçevede öncelikle, yerelleşme/bölgeselleşme eğiliminin Türkiye'deki tartışmalarda

bulduğu olumlayıcı ve eleştirel karşılıkları irdeliyor; ölçek yazınında kalkınma kavramının ele alınışı üzerinde duruyor. Ardından kalkınmanın ölçeksel değişimini, tarihsel gelişimi, kapitalist sistemin diğer coğrafyalara yayılması ve diğer coğrafyalarla kurduğu ilişkiler bağlamında çok ölçekli, aynı zamanda bu sürecin belirleyicisi olan sınıfsal dinamikler bağlamında çoklu belirlenmiş bir süreç olarak tanımlayan Yılmaz, bu değişimin evreleri olarak nitelendirdiği sömürgeci kalkınma, ulusal kalkınma ve yerel/bölgesel kalkınma kavramlarını inceliyor. Yerelleşme/bölgeselleşme eğilimini bir "yeniden ölçeklenme" süreci olarak tanımlayan Yılmaz, bunun kapitalist sisteme yön veren sınıf içi ve sınıflararası çelişkilere dayalı politik bir proje olduğuna dikkat çekerek, bu bağlamda ölçek politikalarının sermaye birikiminin geliştirilmesine yönelik olarak, mekân üzerinde egemenliğin inşaasına ilişkin mücadele ve işbirliklerinin ürünü olduğunu ileri sürüyor.

Önceki satırlarda belirttiğimiz gibi, mekân ve ölçek sorunu geçmişte Marksizmin temel tartışmalarına bulaşık idi. Tarihe tek ülkede sosyalizm-dünya devrimi tartışması bunların en başta geleni idi. Sungur Savran, bu tartışmayı ölçek sorunu etrafında yeniden düşünüyor. "Marksizmin Öteki Ölçek Tartışması: Tek ülkede Sosyalizm mi, Dünya Devrimi mi?" başlıklı yazısında Savran, günümüzün toplumsal mücadele pratiğinin Marksizmin önüne "hangi ölçekte mücadele" sorusunu somut olarak getirdiğini belirtmekle birlikte kuramsal bir sorunsal olarak ölçek sorununun - her ne kadar bu adla anılmış olmasa da- Marksizmin bütün tarihi boyunca tartışıldığını ileri sürüyor. Savran'a göre, Marksizm içerisinde ölçeğe dair klasik sorunsalın özü, tek ülkede sosyalizm mi, dünya devrimi mi sorusuyla ilgilidir. Bu klasik tartışmanın hem geçmiş sosyalizm deneyiminin değerlendirilmesi hem de Marksizmin temel güncel kuramsal-politik ihtiyaçlarının karşılanması için hala önem arz ettiğini ileri süren yazar, çalışmasını iki ana bölümden oluşturuyor: Marksizm'in kuruluş aşamasında, yani Marks ve Engels'de, ardından Lenin ve Bolşevizmde ölçek sorunu ve tek ülkede sosyalizm tezi. Savran yazısında, reel sosyalizm deneyimlerinin çöküşünün tek ülkede sosyalizm tezinin yanlışlığını ve sosyalizmin ancak uluslararası bir ölçekte başarıya ulaşabileceğini acı bir biçimde gösterdiğini ileri sürüyor. Yazar'a göre, bu durum Marx'dan Trotskiy'e devrimci Marksizm ekolünün yapıtlarında ortaya konulan sosyalizmin tek bir ülkenin sınırları içinde hapsolduğu takdirde çökmeye mahkûm olduğu tezini doğrulamaktadır.

Marksizm içerisindeki temel tartışmalarda coğrafya boyutunun varlığına işaret etmeye Ateş Uslu'nun kaleme aldığı yazı ile devam ediyoruz. Uslu, "Trotskiy, Sürekli Devrim ve Doğu Avrupa" adlı çalışmasında herkesin kulağında bir şekilde yer etmiş olan ancak yazarın da haklı olarak eleştirdiği gibi, genelde soyut ve salt Stalin-Trotskiy tartışması formatında değerlendirilen, ancak tarihsel ve coğrafi dinamikleri içerisinde çok daha zengin ve heyecan verici olan Trotskiy'nin sürekli devrim teorisini, oldukça keyifli bir anlatım ve doyurucu bir içerikle ele alıyor. Trotskiy'nin sürekli devrim teorisinin gelişmesinde Doğu Avrupa ölçeğinin özgüllüklerinin önemine vurgu yapan Uslu, "Doğu Avrupa'nın İmparatorluk Rusya'sında kapitalist gelişmenin en belirgin şekilde yaşandığı alanlardan biri olması yanında, kent ölçeği ile kır ölçeği arasındaki ilişkilerin aldığı biçimlerle, karmaşık etnik-ulusal yapısıyla ve uluslararası düzlemdeki konumlanışıyla" sahip olduğu özgüllüğün, Trotskiy'nin geliştirdiği sürekli devrim teorisinin tarihsel ve coğrafi temellerinin önemli bir boyutunu oluşturduğunu vurguluyor. Uslu'nun çalışmasında dönemin Doğu Avrupa ülkelerine ilişkin genel siyasal görünümün yanı sıra, Trotskiy'nin geliştirdiği "eşitsiz ve bileşik gelişme" yaklaşımının oluşumuna ilişkin ipuçları da bulunabilir.

Öte yandan Marksizm içerisinde mekânsal varsayımların içerildiği bir diğer tartışma emperya-

lizm meselesi etrafında gelişmiştir. Özgürt Öztürk'ün "Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması" başlıklı yazısı bu anlamda Savran ve Uslu'nun yazılarını tamamlayıcı nitelikte. Yazar, Marksist yönelimli emperyalizm kuramlarını dönemleştirme ve kuramsal dönemler arasındaki süreklilik/kopuş ilişkilerini analiz etme üzerine odaklanıyor. Emperyalizm kavramını, sermayenin uluslararasılaşması sürecinde sınıf ilişkilerinin dolaylı bir hali olarak ülkeler arasında cereyan eden eşitsiz güç ilişkileri temelinde açıklayan Öztürk, başından beri kapitalizm ve emperyalizm arasındaki zorunlu bağlara işaret eden Marksist yönelimli emperyalizm kuramlarını üç ana tarihsel dalga olarak bölümlüyor; ve bu dalgalar arasındaki farklılaşmanın para-sermaye, meta-sermaye ve üretken-sermaye biçimleriyle hareket eden sermayenin uluslararasılaşmasının farklı evrelerine referansla açıklanabileceğini ileri sürüyor. Buna göre, para sermayenin uluslararasılaşmasının özgül bir hal almasına karşılık üretken sermayenin sınırlı olarak uluslararasılaştığı ilk evrede klasik kuramlar (20. yüzyıl başı); üretken sermayenin uluslararasılaştığı ve üçüncü dünyada sınai birikimin başladığı evrede ikinci dalga kuramlar (1960-1970); para sermaye hareketinin hızlandığı ve başat hale geldiği günümüzde ise yeni emperyalizm kuramları olarak da bilinen üçüncü dalga kuramlar açığa çıkmıştır. Her üç dalga emperyalizm kuramları içinde geliştirilen analizlerin eleştirel bir okumaya tutulduğu yazı, kapitalizmin evrensel bir sisteme dönüştüğü günümüzde yükselen "yeni" emperyalizm tartışmalarında önceki kuramlardan farklı olarak dünya devrimi perspektifinin zayıfladığının ve "reformist" önerilerin daha bir öne çıkartıldığının altını çiziyor.

Dosyamızı yakın dönemde ölçek yazını içerisinde gelişen bir tartışma ile tamamlıyoruz. Neil Smith ve Sallie Marston'un yayımladığı bir makalenin ardından Neil Brenner'in yaptığı eleştiriler ile başlayan tartışma, daha sonra ölçek yazını içerisinde anlamlı değerlendirmelere yol açtı. Brenner, Smith ve Marston'un makalesinden hareketle coğrafi ölçeğe ilişkin kuramsal çalışma ve araştırmalardaki artışın aynı zamanda analitik bir körleşmeye de yol açtığını ileri sürer. Kavramın sürekli olarak diğer coğrafi kavramlarla karıştırıldığına ya da onların yerine kullanıldığına işaret eden Brenner, ölçek yazınının içerisinde ciddi bir yöntembilimsel tehlikeyi de barındırdığını söyler. Brenner'e göre, ölçek kavramı yer, bölge ve mekân gibi diğer coğrafi kavramlarla karıştırılmakta ve kavram diğer sosyo-mekânsal süreçlere aşırı biçmde genişletilmektedir. Ona göre, 'bir yerin ölçeği' (ister genel ister özel anlamda düşünülsün) kendinde bir anlam taşımaz, farklı mekânsal yapılar arasındaki güç ilişkilerince belirlenir. Marston ve Smith ise, Brenner'ın makalesine yazdıkları yanıtta, Brenner'ın ölçek kavramı üzerinde giderek artan bir analitik körleşme olduğu yolundaki savına katılmakla birlikte, kendisinin de sözünü ettiği analitik körleşmenin kurbanı olduğunu ileri sürerler. Yazarlara göre, Brenner ölçeği sadece çoklu mekânsal yapılar arasındaki ilişkiler dolayında tanımlayarak her bir ölçeğe içkin olan farklı mekânsal bağlılıkları ihmal etmektedir. Bu nedenle Smith ve Marston'a göre, Lefebvre'nin ölçeği tanımlamayan ve onun üzerine kuramsal değil yöntemsel bazı ipuçları sunan düşüncelerinin izinden giderek Brenner ölçek kavrayışını sınırlandırmaktadır. Öte yandan, Mark Purcell "Çalışma Adaları ve Marston/Brenner Tartışması: Daha Bireşimli Bir Eleştirel Beşeri Coğrafyaya Doğru" isimli çalışması ile bu tartışmaya dahil olur. Purcell'e göre, bu tartışma önemli ölçüde beşeri coğrafya yazınının kendi içinde bir araştırma rutinine bürünmesinden kaynaklanır. Purcell'in "çalışma adaları" olarak tarifllediği bu rutin, toplumbilimcilerin daha geniş argümanlarla ilgilenmelerini engellemektedir. Bunun için, coğrafya yazınında daha bireşimli bir eleştirel beşeri coğrafyanın geliştirilmesi gerekliliğine işaret eden Purcell, "çalışma adaları" arasında işbirliğinin önemli bir

adım olacağını ileri sürüyor. Purcell'ın bu çalışması, gerçekliğin disiplinlere bölünmesinin şahikasına varılan yaşadığımız dönemde, sadece coğrafya ya da politik iktisat literatürü için değil, sosyal bilimlerin bütünü için son derece anlamlı ve önemli vurgular taşımakta.

Öte yandan, bu sayıda dosya dışı bir yazıya da yer verdik. Murat Özdemir, Gamze Yücesan-Özdemir ve Mete Yıldız tarafından kaleme alınan "Kapitalizm, İletişim ve Kalkınma" başlıklı yazı, günümüzde özellikle kalkınma sorunu bakımından güncelliğini koruyan bilişim teknolojilerinin edinimine ve kalkınma sürecindeki yerinin irdelenmesine odaklanıyor. Yazı, son dönemde uluslararası örgütler ve bu örgütlere bilgi üreten kalkınma enstitüleri tarafından ortaya atılan ve egemen söylemi oluşturan yöntem, gösterge ve politika önerilerinin "iletişim teknolojileri ve kalkınma" "gerçeğini" analiz ederken konunun görünen yönlerini betimleyici bir tarzda öne çıkararak gerçekliği toplumsal özünden arındırılmış biçimde yeniden kurduğunu ileri sürmekte. Bu nedenle yazarlara göre, bu türden analizlere siyasi ve ideolojik mekânizmaların ve bu mekânizmaların tahayyül edilebilmesini olanaklı kılan sınıf, kapitalist üretim ilişkileri, kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası, uluslararası işbölümü ve toplumsal cinsiyet gibi kavramların dahil edilmesi gerekmektedir.

Sayımızı Franco Moretti'nin Türkçede yayınlanan *Modern Epik* ve *Mucizevi Göstergeler* kitapları üzerine Nurçin İleri'nin yazdığı bir inceleme-eleştiri ile tamamlıyoruz. İleri, Moretti'nin bu iki kitapta edebiyat tarihçiliği, evrim teorisinin edebiyata uyarlanması ve büyük edebi kanonlar üzerine geliştirdiği düşüncelerini irdeliyor. Moretti, edebiyat tarihçiliğinde edebi yapıtlar ve türler irdelenirken biçimin içerikten daha fazla tarihsel-toplumsal bağlantıların kurulmasına katkı sağlayacağını; Darwin'in evrim teorisinden yararlanarak toplumsal olanla en uyumlu olan edebi yapıtın ve türün seçildiğini; "modern epik" olarak nitelendirdiği büyük romanların, batı kapitalizminin meşrulaştırılmasında rıza mekânizmaları ürettiğini ileri sürüyor. Bununla birlikte İleri, Moretti'nin edebiyat incelemesi yönteminin, edebiyat eleştirisinin belli kalıplar içinde geliştiğini düşündüğü Türkiye'de yeni açılımlar getirebileceğine dikkat çekiyor.

Son olarak, dergimizin yeni websitesinin **www.praksis.org** adresinde açıldığını duyurmak istiyoruz. Sitemizde dergimizin eski sayılarından makaleler yanında dergiyle ilgili yorumlara ve gelişmelere de yer vereceğiz. Her türlü görüş ve önerilerinizi bekliyoruz

İyi okumalar...

Praksis 15 | Sayfa: *13-48*

Jamie Gough ile Söyleşi[1]

Mekân, Toplum ve Marksizm Üzerine

Praksis (P): Başlangıç için öncelikle, toplum kuramında mekân kavramının (yeniden) öne çıkarılması hakkında konuşmak uygun olabilir. 1960'lardan beri sosyolojiden kültürel kurama, felsefeden ekonomiye uzanan bir çok alanda yürütülen radikal çalışmaların artan biçimde mekân kavramı üzerine vurgu yaptığını biliyoruz. Bu durum toplum kuramında, yerellik, haritalandırma [mapping], özne konumları, kuramsal/ideolojik mekânlar, merkezsizleşme-yeniden merkez oluşumu [de/re-centring] gibi bir çok mekânsal metaforun yaygın kullanımına da yansımakta. Özetle mekânı, ölü, sabit ya da üzerinde olayların (tarihin/zamanın) geliştiği verili bir zemin olarak gören toplum kuramları giderek bu kavrayışın dışına çıkarak mekâna, mekânsal farklılıklara ve bunların etkilerine ilgi göstermekte. Sizce mekâna yönelik böylesi bir ilginin ardında yatan toplumsal ve politik bağlamlar nelerdir?

Jamie Gough (JG): Toplum bilimlerinde mekâna yönelik yenilenen ilgi, böylesi bütün köklü değişikliklerde olduğu gibi, *nevi şahsına münhasır* [sui generis] bir entelektüel yenilik olmaktan daha çok öncelikle dünyadaki değişikliklere tepki niteliğindedir. Bu, elbette entelektüel çabanın etkisini yadsımak anlamına gelmez. Toplum bilimlerinde söz konusu değişikliğin genel olarak dünyada olup bitenlerle ilişkisinin iki mecrası olduğu düşünülebilir. Öncelikle, yaklaşık olarak son otuz yıl içerisinde, mekânsal-toplumsal pratikler ve yapılar oldukça açık biçimde köklü değişiklikler içerisinden geçti; ve bu, akademisyenleri kuramsallaştırma gereksinimi ile karşı karşıya bırakmakta. Bununla birlikte, aynı dönem içerisinde mekân, *toplumsal bilinç* içerisinde de daha merkezi bir konuma gelmiştir. Toplumsal aktörler artan biçimde kendi konumlarını, sorunlarını ve stratejilerini mekânsal boyutları ile, hatta öncelikle mekânsal olarak, anlamaya başlamıştır. Mekâna ilişkin söylemler canlanmıştır. Akademik toplum bilimi, kitlesel bilinçteki bu değişiklikleri büyük ölçüde izlemiş ve formüle etmiştir. Dolayısıyla, dünyada olup biten ve akademiyi de

1 Bu söyleşiyi Praksis adına İbrahim Gündoğdu gerçekleştirmiş ve Selime Güzelsan ile birlikte Türkçeye çevirmiştir.

etkileyen değişikliklere ilişkin konuşurken sadece toplumsal pratiklerdeki değişikliklerin değil, toplumsal bilinçteki değişikliklerin yaygınlığına da işaret etmek isterim.

Toplum biliminde mekâna yönelik ilginin yeniden dirilişi, 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında ortaya çıkan uzun kriz dönemine denk düşer. Burada öne çıkarmak istediğim süreç, bence en iyi, söz konusu krizin kapitalist sanayileşmenin oldukça uzun dönemli toplumsal-mekânsal pratikleri üzerindeki ve onlara yeni biçim veren etkileri olarak kavranabilir. Sözkonusu uzun dönemli pratikler ikili bir niteliğe sahiptir: bir yandan ekonomik, kültürel ve politik anlamlarda dünyanın *birbirine bağlılığını* [inter-connectedness], diğer yandan yerlerin [territories] ekonomik, sosyal ve (bir ölçüde) kültürel *eşitsizliğini* artırırlar. Bu açıkça farklı ve hatta karşıt iki bağ, Trotsky'nin uzun zaman önce 'eşitsiz ve bileşik gelişme' kavramıyla ileri sürdüğü gibi, somutta birlikte ortaya çıkar. Eğer birisi politik-ekonomik alana bir anlığına odaklanırsa, metaların, para sermayenin, üretken sermayenin ve (daha sınırlı da olsa) emeğin sürekli artan akışlarını bulacaktır. Bu akışlar yerler arasındaki mevcut ekonomik farklılıkları *kullanır*: sermaye konumsal-teknik rantlardan yararlanmak için bilhassa kârlı yersel sosyalizasyonlara[2] ya da disipline edilmiş işgücüne sahip düşük maliyetli yerlere akar. Bu tercih edilen yerler, dışsatımlarını artırabilecek olduklarından, üretimlerini artırabilir; yatırım olanaklarının daha düşük olduğu ya da tasarrufların birikiminin fazla olduğu yerlerden para sermaye çekebilir. Ayrıca işçiler birikimin daha güçlü olduğu yerlere yerleşmek isterler. Bu süreçler sanayi kapitalizminin tüm tarihi boyunca sürmüştür. Ekonomik akışlar elbette emperyalist devletlerin hem diğer emperyalist devletlere hem de (yeni) kolonyal dünyaya müdahaleleri ile kolaylaşmaktadır. Fakat aynı zamanda bu akışlar, değişen biçimlerde olsa da, yerler arasındaki eşitsiz gelişimi ve eşitsizliği *yeniden üretir*. Sermayenin ve emek gücünün bilgi-yoğun üretime sahip metropoliten merkezlere akışı, bu merkezlerin ayrıcalıklı yapılarını güçlendirir; çevredeki [periphery] rutin Taylorist üretime yatırım mutlak artı-değer elde edimi kültürünü yeniden üretir; değer akışları (kâr, faiz, eşitsiz değişim) yoksul alanları tüketir ve zengin bölgeleri güçlendirir.

Bu eşitsiz ve bileşik gelişim uzun bir süredir bizimle birlikte; fakat toplum biliminin mekânsal olan ile ilgisi süreklilik arz etmemiştir. Çok kabaca söylersem, coğrafya 1920'lerden 1960'lara kadar toplum bilimlerinde cılız bir görünürlüğe sahipti. Son otuz yılda coğrafyaya dönük yeni yönelim, kârlılık krizinden kaynaklanan keskin küresel politik-ekonomik kriz ile sözünü ettiğim uzun-dönemli mekânsal süreçlerin *bileşimi*nin bir ürünüdür. Dünya ekonomisinin zayıf bölgeleri sadece durgunluktan değil aynı zamanda kayıplardan ve terk etmelerden zarar gördükçe, bu kriz eşitsiz gelişimin yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Sermaye daha zayıf sektörleri ve bölgeleri terk ederek daha kârlı daha fazla gelecek vaat eden ya da (spekülatif olarak) daha revaçta yatırım alanlarına kümelendikçe ve işçiler daha yoğun biçim-

2 Yersel sosyalizasyon kavramı ile Gough, kapitalist toplumsal ilişkiye içkin değişim değeri, soyut emek ve sermaye birikim süreçleri çelişkili bir karakter taşıyan, kullanım değeri, somut emek, üretkenlik ve yeniden üretim süreçleri etrafında oluşan ve belirli mekânsal bağlılık gerektiren piyasa-dışı bağlar, ilişkiler ve ağları ifade ediyor [Ç.N.]

de göç etme baskısı altında kaldıkça bu, sözünü ettiğim akışların yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Emperyalist ülkeler, kimi zaman sermayenin ve emek gücünün bazı bölümlerini aşırı-hızlı yıkıma karşı korumakla birlikte, neoliberal reformlar yoluyla bu süreçleri hem kendi ülkelerinde hem de Üçüncü Dünyada derinleştirmeye çabalamaktadır.

Bütün bunlar mekânı, yeri ve ölçeği politik-ekonomik söylemin *ve* gündelik bilincin [everyday consciousness] merkezine yerleştirir. Neoliberalizm, sürekli genişleyen piyasalar, yeni ticari fırsatların kullanımı ve mekânsal olarak-serbest akışlar adına yersel [territorial] sosyalizasyonların, düzenlemelerin ve dayanışmanın parçalara ayrılmasının gerekliliğini vaaz etmektedir. 'Küreselleşme' teknik olarak-yönlendirilen dolayısıyla kaçınılmaz akışların yoğunlaşması olarak sunulmaktadır. Daha zayıf bölgelerde ise, bir 'yetişme' [catching up] yolu olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla, ulusal, bölgesel ya da yerel olsun yerlerin değişmez gibi görünen nitelikleri sorunsallaştırılmaktadır. Fakat paradoksal biçimde, genellikle yere ilişkin bilinç ve aidiyetler yükselmektedir. Ekonomik olarak daha zayıf bölgelerdeki işçiler ve kimi zaman sermaye, sorunlarının bölgenin 'dışından' kaynaklandığını düşünmekte ve bulunduğu bölgeye sığınmaktadır. Bu eğilimler, sıklıkla yerelci [localistic] sınıflar arası koalisyonlar ile ilerleyen, mevcut sektörlerin korunmasına ya da güçlendirilmesine yönelik girişim biçimlerine bürünebilir. Bölgenin konut ve toplumsal altyapılarının korunması da yerleşimciler (ve ayrıca kimi zaman sermaye grupları) için önem kazanır. Böylelikle mekân üzerinde rekabetin ve ekonomik akışların yoğunlaşması bir yandan coğrafi genişlemeye, uzaklığa ya da yabancılığa ilişkin artan bir bilince yol açarken, diğer yandan toplumsal aktörlerin bölge *içerisindeki* toplumsal ve ekonomik kaynaklara ilişkin yoğun endişelerini de beslemektedir. Her iki halde, sosyo-ekonomik mekân gittikçe önemli görünmektedir.

Mekâna ilişkin yoğunlaşmış bilinç aynı zamanda kültürel alanda da yükselmektedir. Bu bir ölçüde politik-ekonomik mekânsal süreçlerle ilişkilidir. Mekânsal ekonomik akışlar kültürü sadece beslemez; aynı zamanda kısmen, ücretli çalışma, piyasa ideolojileri, bireyselleşme ve meta tüketimine ilişkin belirli *kültürler*in akışlarından *oluşur*. Emperyalist ülkelerde yaratılan otomobil gibi kültürel olarak-yüklü metaların küresel akışları, evvela şirketlerin pazarlama kampanyaları ile artmaktadır. Bununla birlikte bu basit bir küresel kültürel *tektipleşme* [homogenisation] anlamına gelmez. Bunun görece önemsiz bir nedeni, geleneksel ve etnik olarak-özgün kültürlerin ekonomik amaçlar için kullanılmalarıdır. Ayrıca ekonomik gelişme ve dolayısıyla toplumsal yaşam eşitsiz olduğundan, yerlerin kültürel çeşitliliği etkisini ve gücünü sürdürür. Fakat kültürel çeşitliliğinin süreğenliğinin en önemli ve aslında onu derinleştiren nedeni, insanların sadece kültürel üretim ve ürünler anlamında değil aynı zamanda yaşam biçimleri [ways of life] anlamında da kendi kültürlerinin yıkımına ya da alçaltılmasına *direniş*leridir. Politik-ekonomik krizler elbette eşzamanlı olarak toplumsal yeniden üretim biçimlerinin, cinsiyet, aile ve hane halkı

biçimlerinin ve komşuluk bağlarının krizidir. Bu nedenle, toplumsal-kültürel kırılmalar, acılar ve mücadeleler kitlesel direnişin içkin parçalarıdır. Dolayısıyla bu kültürel mücadeleler somut toplumsal-mekânsal süreçlere gömülüdür. Bunlar ayrıca kısmen gerçek kısmen fantastik olan kendi mekânsal ideolojilerini üretmeye yönelir. Örneğin, 'batı' kültürel normları ya da ürünleri emperyalist ülkelerden *ortaya çıkmış* olarak resmedilir: bu, erkin toplumsal-ekonomik faillerden dolayı doğru olmakla birlikte, bu kültürler neo-kolonyal ülkelerin toplumsal ilişkilerinde temellenmiş olduğu için diğer yandan yanlıştır. Tekrar etmek gerekirse, 'yerin geleneksel normlarına' başvuru gerçekte mevcut toplumsal ilişkilerin savunusu ya da topyekün bir kurgu, gerici bir fantezi olabilir.

Yoğunlaşmış mekânsal bilincinin daha önce belirttiğim fakat biraz daha vurgulamak istediğim bir yönünü, *verili bir yerde* toplumun farklı boyutları arasındaki ilişkilere dair sorunlar oluşturmakta. Genelleşmiş toplumsal kriz kitlesel bilinçte, evvela, toplumun farklı yüzlerinin (ekonomi, resmi politika, toplumsal yaşam, görgü kuralları, kültürel üretim vb.) ayrışık krizleri şeklinde belirir. Fakat sözkonusu yüzler arasındaki derin etkileşimler (aslında, içsel ilişkiler) neticede, sıklıkla üstü örtülü ya da karışık biçimlerde olsa da, belirli yollarla bilinci etkiler. Ve bu ilişkilerin en kolay kavrananları *yerler içerisindeki* etkileşimlerdir. Böylelikle uzun krizler 'kentsel olana' yönelik yenilenen bir ilgiye yol açmakta ve kent, yerel ekonomi, toplumsal yaşam, refah hizmetleri, altyapılar ve kültür ve diğer şeylerin arasındaki ilişki ve bağlantı noktası olarak kavranmaktadır. İnsanlar bu görünüşlerin biri ya da diğerindeki bir krizin ya da sorunun diğer görünüşler üzerinde yerel olarak etki yapacağını düşünür; ve *kentsel olanın bütün* mesele olduğuna inanmaya başlarlar. Bilinçte benzer değişiklikler, insanların sorunları ya da krizleri yavaş yavaş genişleyen biçimde kavramaya başladıkları ulus düzeyinde de meydana gelebilir. Bence bu, yere ilişkin bilinci hızlandıran bir diğer süreçtir.

Dolayısıyla toplum kuramının mekâna 'yönelimi'nin ana kaynaklarını hem yaşanan toplumsal değişimi daha iyi incelemeye hem de insanların gündelik meselelerini daha yeterli biçimde duyurmaya yönelik bir *potansiyel* olarak değerlendiriyorum. İnsanlar artık sorunlarını genellikle 'mekânın gücü' [the power of space] açısından değerlendirmekte. Buna paralel olarak, yeni akademik çalışmalar mekânsal-olmayan [non-spatial] süreçlerden kaynaklanan mekânsal dokuları incelemenin ötesine geçmekte; sizin de belirtmiş olduğunuz gibi, mekânın –ya da daha çok, toplumsal süreçlerin mekânsallığının- toplumsal ilişkilerin *oluşturucusu* [constitutive] olduğunu ileri sürmektedir. Böylelikle, mekân toplum kuramının olumsal bir sonucu olmaktan daha çok onun kurucu bir unsuru kılınmaktadır.

P: Mekânın toplum kuramına dahil edilme biçimlerinin, postmodern ve postyapısalcı kavramsallaştırmalardan Marksizm-kaynaklı olanlara uzanan çeşitlikte ve uyuşmazlıkta olduğunu söyleyebiliriz. Geçen yüzyılın son çeyreğinde toplum kuramında mekânın yeniden keşfedilme biçimlerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce mekâna yönelik böylesi bir ilgi ne ölçüde mekânsal farklılıklara ve farklılaşmalara ilişkin bütünlüklü bir dil sunmaktadır?

JG: Evet, son yıllarda toplum kuramcılarının mekân üzerine oldukça ilginç çalışmaları bulunmakta. Fakat bu çalışmalara ilişkin iki temel eleştirim var. İlki, Soja ve Thrift gibi coğrafyacılar ve Giddens gibi sosyologlar tarafından farklı şekillerde söylenen, toplum kuramının daha evvel mekânı ihmal ettiği değerlendirmesinin hatalı olduğudur. Özellikle Soja ve diğerleri, Foucault'dan yararlanarak toplum kuramının, geçmişte farklılık, olasılık ve devrimi yanlış bir biçimde *tarihsel değişim* ile nitelediğini, mekânı ölü ve verili olarak düşündüğünü ileri sürerler. Bu bana oldukça şematik bir toplumsal düşünce tarihi sunumu gibi geliyor. Evvela, mekân hem sağdan hem de soldan kimi önemli kuramların orta ve üst düzey soyutlamalarına içerilmiştir. Klasik emperyalizmin altın çağında varsayılan aşağı ırklara ilişkin biyolojik kuramları ve kolonyal dünyanın iddia edilen toplumsal olarak geri kalmışlık durumuna ilişkin çevresel kuramları bir düşünün, örneğin. Bu kuramlar 'önde gelen' toplum kuramcıları tarafından desteklenmemekle birlikte, ciddi politik etkilere sahip olanların olduğu geniş bir kuramsal gövde oluşturmuştur. 'Saygıdeğer' toplum kuramına ve 'büyük kuramcılara' dönerek, burjuva iktisadında bugüne kadar farklı biçimlerde varlığını sürdüren klasik politik ekonomideki yerlerin karşılaştırmalı üstünlükleri nosyonunu düşünelim. Bu basitçe burjuva iktisadının mekâna tâtbiki ve aynı ölçüde belirli piyasalar üzerine tâtbikleri değildir; fakat sözkonusu kuramın hem politikalar hem de kitle ideolojisi içerisinde önemli bir yaygınlık ve 'doğrulama' [truthing] alanının olmasıdır. Ya da yine, klasik sosyolojide Weber ve Simmel'den Wirth'e kadar 'kentsel olan'ın cazibesi bulunur. Tekrar etmek gerekirse, bu durumu sosyolojik fikirlerin kentsel olana *tâtbiki*nden daha fazla bir şey olarak görüyorum: anonimlik, bireysellik hali, normsuzluk [anomy], araçsal rasyonalite ve meta fetişizminin en açık görünümleri içerisinde kentleşme, klasik sosyolojinin *temel sorunsalının* yani piyasa ile toplumsal uyumun/bütünlüğün [coherence] karşıtlığının bir ifadesi idi.

Mekânının toplum kuramında uzun süredir dile getirilen bir diğer ve oldukça özgün ifadesi, mekânsal ayrımların en temel toplumsal ayrımların bazılarında *örtük* olarak bulunmasıdır. Locke'dan bugüne burjuva düşüncesine temel olan özel mülkiyet nosyonu kapitalist toplumda kendi içinde mekâna ilişkin örtük fikirler içerir: toprağın ve taşınmaz malların ayrı, fiziksel olarak-tasarlanabilir [mappable] alanlara parsellenmesi, sadece toprağın ve binaların mülkiyetin önemli bir parçası olmasından değil aynı zamanda sözkonusu parsellemenin özel mülkiyetin (taşınır, sanal) tahayyül edilebilmesini ve meşrulaştırılmasını olanaklı kılmasından dolayı, burjuva özel mülkiyetinin temelindedir. Özellikle, devletin karşısında mülkiyet sahiplerinin ve sivil toplumun hakları mekânsal olarak tahayyül edilir: etkili bir 'özel ve kamusal alan' anlayışı. Mekânın örtük kullanımına ilişkin bir diğer örnek, çoğu burjuva iktisat kuramındaki ulusal ekonomi, kapitalist devletle birlikte yaygınlaşan fetişik mekânsal sınırlılık varsayımıdır (Dick Bryan'ın çalışmaları bu varsayımın maskesini düşürmede özellikle faydalıdır).

Endüstriyel kapitalist toplumlardaki bir diğer ayrım olan 'ev' ile 'iş' arasındaki ayrım, bana, kendi mekânsal biçimine güçlü bir biçimde içerilmiş gibi geliyor. Bu, gündelik söylemde günlük hayatımızın en başta gelen bir ayrımı olarak doğal karşılanır ve ana akım toplum kuramı tarafından 'iktisat' ile 'sosyoloji' arasında ayrım olarak az çok eleştirel olmayan bir biçimde devralınır. Sözkonusu ayrım sadece farklı toplumsal ilişkileri (değer yaratımına karşı sömürünün ödenmemiş hane-çocuk bakım işi ve değerin tüketimi) değil aynı zamanda farklı *mekânlarını* da (sermayenin sahip olduğu işyerine karşı toplumsal yeniden üretimin daha geniş mekânlarıyla birlikte işçi ailelerin sahip olduğu ya da kiraladığı ev) içerir. Bu mekânların farklı yapısı, hem gündelik hem de akademik düşüncede, bütünüyle farklı ve zayıf bağlarla ilişkili iki farklı toplumsal ilişki kümesi anlayışını güçlü bir biçimde destekler. Bu alanları özünde ayrı olarak düşünme eğilimi onların fiili yeniden üretimlerinin kilit noktasını oluşturur. İşçiler, 'kendi mekânlarında' 'serbest zamanlarına' *karşılık* sermayenin yerinde [capital's place] bir günde saatlerce özgürlüklerini sermayeye bırakmaya yönelir. Sermayenin yeniden üretim alanı ile hiçbir *fiziksel* bağlantısı yoktur. Yeniden üretimle ilişkisi bütünüyle ücret ödeme ve tüketim metalarının satın alınması yoluyla olmakta; böylelikle yeniden üretim sorumluluğu için çaba sarf etmemesini desteklemektedir. Neticede özel mekân olarak ev, işçi sınıfı içerisindeki bireyselci ideolojilerin güçlü desteği haline gelir. Dolayısıyla ekonomi ile toplumsal yaşamın fetişik ayrımı içerisinde burjuva toplum kuramı, örtük ve bilinçsiz olarak mekânın önemine ilişkin bir açıklama içerir[3].

Şunu kabul etmeliyiz ki, Soja ve diğerlerinin ana akım toplum kuramının mekân hakkında açık düşünmedeki başarısızlığını dile getiren eleştirileri tüm bu örnekler için geçerlidir. Radikal kuramın görevi, burjuva nosyonlara içkin mekânsal varsayımları ve onların günlük toplumsal-mekânsal deneyimlerdeki köklerini gösterme ve açık etme olmalıdır. Bu yolla hem mekânın toplumsal önemini hem de burjuva pratik ve fikirler içindeki mekânın fetişik yanlış kavrayışını anlayabiliriz.

Toplum bilimleri içerisinde mekâna yönelime ilişkin ikinci temel eleştirim, toplum içerisinde mekânın anlamı ve öneminin bütünüyle dile getirilen toplum kuramına bağlı olmasıdır: eğer kullanılmakta olan (az ya da çok mekânsal olmayan [aspatial]) kuram zayıf ise, mekânın rolü yanlış biçimde anlaşılacaktır. Bu nokta postmodern ya da postyapısalcı yazarların mekâna ilişkin değerlendirmelerinin bazılarında oldukça iyi örneklendirilmiştir. Bu yazarlar mekânlar (yerler, bölgeler) arasındaki farklılığı, farklılıkları oluşturan ve kapsayan süreçlerden muaf, *nevi şahsına münhasır* farklılık olarak kavrama eğilimindedirler. Bu, (yanıltıcı bir biçimde 'üst anlatılar' [grand narratives] olarak adlandırılan) soyutlamayı reddeden epistemolojilerinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle, örneğin, postyapısalcı yazarlar farklı yerlerde çok sayıda 'farklı kapitalizmler' olduğunu (doğru) ve *dolayısıyla* aslında kapitalizme ilişkin zorunlu ilişkilerden ve temel dinamiklerden

3 Bu konu hakkında daha fazla bilgi için şu çalışmama bakılabilir: 'Work, Class and Social Life', R.Pain et al, *Introducing Social Geographies içinde*, London: Arnold, 2001.

söz etmenin hatalı olduğunu (yanlış) ileri sürerler. Bu, yerlerin *ortak* toplumsal süreçlerin ve çelişkilerinin gelişimi ile farklılaştığını yadsır. Dolayısıyla farklılıklara ilişkin ampirisist yaklaşım, yerler arasındaki gerçek toplumsal bağlantıları, onların karşılıklı belirlemelerini ihmal eder; 'eşitsiz' fakat 'bileşik' olmayan bir gelişmeden söz edilir. Mekânsal farklılıkların bu biçimde anlaşılması ardından belirli bir politikaya yol açmakta: politika bilinçli-seçilmiş tarihsel değişimden daha çok farklı yerlerin seçimine yönelir. Böylelikle kimi yazarlar Foucault'un 'heterotopyalar', 'alternatif' pratiklerin yerleri üzerine yazılarını izlemekte ve (günümüzde) toplumsal sistemin altüst ediminin yerlerin toplumsal ilişkilerini değiştirmeye yönelik mücadelelerden daha çok, çoğunlukla *başka* yerlerde [other places] ve *başka mekânsal ağlar*da [other spatial networks] bulunduğunu ileri sürerler. Farklı yerler nevi şahsına münhasır olarak farklı ve özünde birbirlerinden ayrı ise, farklı bir yerde olarak toplumsal farklılık yaşanabilir. İster gerçekten varolsun isterse tahayyül edilsin bu heterotopyalar bütün ülkeleri ya da kıtaları kapsamaz; aksine, sistemin gözetiminden ve normalleştirmelerinden en azından bir ölçüde kaçabilmiş olarak görülen toplumun küçük yarıklarında [interstices] bulunur. Bu ya burjuva toplumda bireysel sivil hakların savunusuna (oldukça ürkek bir reform) ya da bir elit anarşizmine denk düşer. Her iki durum da, toplumsal dönüşüm için her tür 'üst' [grand] stratejiden vazgeçiş yoludur. Post-yapısalcı kuramcılar 19. yüzyılın bir çok ütopik radikaline benzer biçimde, yerler arasında (ve mekânsal ağlar arasındaki) değer yasası, sermaye akışları, maddi bağlılıklar ya da politik iktidar gibi yollarla kurulan gerçek bağlantıları, ciddi olarak ele almaz; dolayısıyla 'alternatif' yerlerin ve ağların karşılaşacağı acımasız kısıtları unutabilmektedirler. Maalesef, bu tür bir epistemoloji ve mekân politikası son yıllarda radikal beşeri coğrafyacılar arasında oldukça yaygındır.

Toplum kuramı ve politik tutumun, farklılığı mekân kavrayışı ile ilişkilendirmesi diğer çalışma alanlarında görülebilir. Son yirmi yılda belirli sanayilerde yerel ve bölgesel yığılmalara (sanayi bölgeleri ya da kümeleri, öğrenen bölgeler vb.) ilişkin biriken devasa yazın, politik olarak-önemli bir örnektir. Bu yazın, mekânsal yakınlığın sanayi verimliliğinin ve emek gücü kullanımının belirlenmesinde, böylelikle kârlılığın artırılmasında nasıl önemli olabileceğini gösterir. Bu analiz Michael Porter, Michael Storper ve Phil Cooke gibi bir dizi yazar tarafından daha öteye taşınmıştır. Onlara göre, sanayilerin bölgesel yığılması hem iş çevreleri hem de hükümetler için en iyi sanayi stratejisidir; çünkü bölgesel rekabeti güçlendirir, böylelikle bölgedeki sermayeye ve emeğe fayda sunar. Burada yer üzerine vurgunun (aslında, yer fetişizminin), sınıf çelişkisine ilişkin düşünceleri örterek, nasıl neo-Keynesyen bir gündeme hizmet ettiğini görülebilir[4].

Son zamanlarda beşeri coğrafyacılar arasında yaygın olan bir diğer kuramsal yak-

4 Daha geniş bir değerlendirmeyi şu çalışmalarımda yapmıştım: 'Not Flexible Accumulation: Contradictions of Value in Contemporary Economic Geography; Part 1: Workplace and Inter-firm elations' ve Part 2: 'Regional Regimes, National Regulation and Political Strategy', *Environment and Planning A*, 28, 2063-2079 ve 2179-2200, 1996.

laşım ise Aktör Şebeke Kuramı'dır [Actor Network Theory]. Bu kuram, içerisinde 'toplumsal aktörlerin' olduğu kadar diğer canlıların da [non-humans] beşer [human] olduğu ve insanların ve diğer canlıların bileşiminin ortaya çıktığı, mekânda insanlar, hayvanlar ve nesneleri içeren şebekelerin bulunduğunu ileri sürer. Burada vurgulamak istediğim şey, Aktör Şebeke Kuramı'nın mesafeleri içeren somut maddi bağlantılara ve yere yönelik ilgisinin, sözkonusu ağları inşa eden insanlar arasındaki *toplumsal ilişkileri* yadsımaya yardım etmesidir. Özellikle *iktidar* ilişkileri maddi-mekânsal biçimlerin büyüsü içinde yitirilir. Aslında Aktör Şebeke Kuramı'nı kullanan kuramcılar şebekeler oluşturma ya da yeniden üretme yeteneğini anlatmak için 'iktidar'ı kimi zaman yeniden tanımlarlar ('iktidar' sözcüğünün anlamını istenilir şekilde güçsüzleştiren fasit bir daire).

Hem neo-Keynesyenizm hem de Aktör Şebeke Kuramı, toplumsal iktidar ilişkilerinden çeşitli şekillerde yalıtılmış olmakla birlikte materyalisttir. Mekânsal yönelim, esasında maddi pratiklerden soyutlanmış şekilde mekânın kültürel okumalarını yapan kuramcılarda da görülmektedir. 'Yerin anlamı' ya da 'kenti bir metin olarak okumak' üzerine -artık sayfalar dolusu- yazıların çoğu, en iyi ifade ile insanların maddi yaşamlarıyla zayıf bağlantılar kurar. Mekân böylelikle sadece bilinç olarak görülür. Bu politik olarak sorunludur; çünkü emperyalist ülkelerdeki yerel devlet ve sermaye günümüzde, en yüzeysel 'yeniden şekillendirme', 'yeniden kaplama' ve 'yeniden tasarlama' yoluyla özellikle ticari odaklarda ve kent merkezlerinde yeni mekânlar yaratımı ile uğraşmaktadır. Bu faaliyetlere, yeni mekânsal-kültürel kuramın büyük bir kısmı tarafından entelektüel güvenilirlik ve inanırlık verilir. Bu faaliyetler genellikle benzer bir terminolojiyi kullanır. Böylelikle yer pazarlaması [place marketing], kentsel yeniden yapılanmada iktidar meselelerini ihmal etme akademik ruhsatı edinir.

Kültürel kuram içerisindeki oldukça farklı bir mekânsal yönelim ise, sizin de belirttiğiniz gibi, mekânsal metaforlara yöneliktir. Bu tür analizlerin, bilişsel psikologlar için ilginç olabilseler de, toplumsal meselelere üzerine herhangi bir ışık tutabileceğine emin değilim. Mekânsal metaforlar bildiğim bütün dillerin temel bir özelliğidir. Günlük yaşamda mekânın pratik önemi düşünüldüğünde, bu hiç de şaşırtıcı değil. Bütün metaforlar gibi bunlar da şiirsel tahayyül kabarışlarıdır ve gerçek toplumsal süreçlerle mekânda herhangi bir esaslı bağı yoktur. Dolayısıyla örneğin 'öznenin merkezsizleşmesinde' kullanılan mekânsal metafor, kendisine içerilmiş olabilecek sosyo-mekânsal süreçler hakkında herhangi bir şey anlatmaz.

Çeşitli toplum kuramlarında beliren mekânsal yönelime ilişkin yapmış olduğum eleştirilerin özeti, konuştuğumuz kuramların hiçbirinde günümüz toplumunda toplumsal iktidar ilişkilerinin yeterli bir kavramsallaştırmasının olmamasıdır. Sonuçta, bu kuramlar mekânı toplumsal analize dahil etmek istedikleri zaman soluğu mekân fetişizminde alıyorlar. Sözkonusu fetişizm, sanayilerde mekânsal yakınlığın içkin etkilerinde ya da mekânsal-maddi aktör şebekelerinde ve aynı zamanda pra-

tikten yalıtılmış 'yer anlamlarında' bulunabilir. Bu basitce, mekânın revaçta olması her ne kadar bunu mümkün kılsa da, bu kuramcıların mekânın önemini abarttıkları anlamına gelmez. Daha çok, mekân (maddi-temelli) toplumsal ilişkilerin bir momenti olarak görülmediği için onun gerçek öneminin anlaşılamayacağını işaret eder. Böylelikle mekân sonunda kendi hayali güçleri ile nitelenir.

P: Toplum kuramında sözünü ettiğimiz mekâna yönelik ilgi içerisinde mekânın toplumsal ilişkilerin pasif bir yansısı ya da kabı olmadığı; aksine, toplumsal ilişkilerin etkin bir bileşeni olduğu yönündeki değerlendirmeler öne çıkmakta. Bu noktada, (kapitalist) toplumsal ilişkilerin analizinde mekândan daha çok zamanı öne çıkarabilmesinden dolayı, Klasik Marksist tezlerin toplumsal ilişkilerin etkin bir bileşeni olarak mekân anlayışı ile çelişebileceği düşünülebilir. Hatta biri Marx'ın 'toplumsal olarak gerekli emek zaman' ve 'mekânın zaman tarafından yok edilmesi' gibi kavramlarını bu yönde aktarabilir. Sizce, Marksizm mekânı kapitalist toplumsal ilişkinin analizine nasıl dahil etmeli?

JG: Marksizm içerisinde önemli temel kavramların zaman kavramına içerilmiş olduğu doğrudur: çeşitli çalışma biçimlerinin zamanı; sermayenin artan organik bileşimi ve aşırı-birikim krizleri kuramlarında görüldüğü gibi sermaye birikiminin zaman-uzanımları [the time-spans]; belirli ritimlere sahip bir süreç olarak sınıf mücadelesi. Fakat mekânsal hususlar Marksist düşünce tarihi içerisinde hep önemli olmuştur. Aslında Marx'ın kapitalizmin iletişimdeki gelişmeler ile 'mekânın zaman tarafından yok edilmesi' nosyonu, mesafe ayrışmalarının sermaye için *öneminin* bilfiil bir açıklamasıdır. İletişimdeki gelişmeler bu önemi azaltmaktadır fakat hiçbir şekilde yok etmemektedir. 1914 öncesi İkinci Enternasyonal ve ilk Komüntern içerisindeki ana tartışmalar kapitalizmin dünya ölçeğinde mekânsal olarak-eşitsiz gelişimi, emperyalizm kuramları ve bunların emperyalist, yarı-kolonyal ve kolonyal ülkelerdeki sosyalistlerin stratejiler üzerindeki etkilerine ilişkin idi. Marksistlerin mekâna yönelik bu ilgisi Komüntern'in Stalinleştirilmesi ile zayıfladı. 'Tek ülkede sosyalizm', neo-kolonyal ülkelerde komünistlerin 'yurtsever' [patriotic] ulusal kapitalist gelişmeye desteği ve iki 'blok' arasında barış içinde birlikte yaşam: bütün bunlar sorunsuz bir *ulusal* politik coğrafya anlamına gelmekte idi. Marksizmin coğrafi yönlerinin yeniden irdelenmesi ancak 1960'ların sonlarından itibaren yaygınlaşan radikalleşme sürecinde gündeme geldi.

Şu söylenebilir; 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında mekânsal-olarak eşitsiz gelişme üzerine Marksist tartışmalar, sermaye birikimi ve sınıfa ilişkin mekânsal olmayan [aspatial] daha temel kuramlara dayandığı için, gerçekte mekân hakkında değildi. Fakat aslında mekân üzerine bu tartışmalar 'mekânsal olmayan' meseleleri aydınlatmada oldukça önemli idi. Emperyalizm üzerine tartışma -aşırı birikim karşısında eksik tüketim kuramları vd- (mekânsal olmayan) kriz kuramını geliştirmiştir. Sınıf ittifakları nasıl geliştirilmeli meselesinde emperyalist ve kolonyal

ülkeler arasındaki farklılığa ilişkin tartışma, genel olarak sınıf ittifakları ve sosyalist strateji üzerine ışık tutmuştur. Bu anlamda mekân etrafında tartışmalar Marksist kuramı geliştirmede önemli olmuştur. Bu daha önce burjuva toplum kuramı hakkında belirttiğim nokta ile ilişkilidir; yani, mekânın temel toplum kuramlarında önemli bir rol oynamadığını söylemek hatalıdır.

Aslında, mekâna yönelik merkezi bir rol Marksizme doğal olarak uygundur. Marksizm maddi olarak-temellenmiş toplumsal ilişkilerle ilgilenir. Bu ilişkilerin tam anlamıyla maddi yönleri (örneğin bedenler, onların ekosisteme ve yapıların 'ikincil doğasına' bağımlılığı, maddi-zamansal süreç olarak çalışma ve etkinlik, bütün bu etkinliklerin ekosistem üzerindeki etkisi) mekândadır ve mekâna bağlıdır. Dolayısıyla toplumsal ilişkilerin Marksist kavrayışı bedenlerin, çalışmanın, yapıların ve ekosistemlerin mekânda nasıl var oldukları ve hareket ettiği ile ilgilenmekten uzak duramaz. Bu hareketlerin mekânsallıklarının maddi parçasını oluşturdukları toplumsal ilişkiler üzerinde önemli etkileri vardır.

Bu *maddi* mekânsallıkları vurgulamak bireysel bilinç ve toplumsal ideolojilerin momentlerini gözden kaçırmak anlamına gelmemelidir. Maddi yönleri içerisinde dikkat edilen toplumsal-mekânsal ilişkiler farkında olarak yaşanmakta, belirli biçimlerde kavranmakta ve bir çok anlamla yüklenmektedir. Mekâna ilişkin bu fikirler, bütünüyle bilinçli fikirlerden bilimsel olanlara, hayali fikirlerden bilinçsiz olanlara uzanmaktadır. Mekândaki hareketimiz mekânın bütün bu kavrayışlarına yaslıdır. Dolayısıyla Marksist analizlerde mekânsal etkinlik ve mekânsal-toplumsal ilişkiler içinde maddiliğin ve bilincin bu üç momentini, birbirleriyle birleştirmeden ya da aralarındaki gerilimi yitirmeden, daima *birlikte düşünmek* gereklidir. Takip eden tüm Marksist çalışmalar için ilham verici bir başlangıç noktası olan Henri Lefebvre'in mekân üzerine 1960'lardaki çalışmaları bu bağlantı için oldukça önemlidir. Lefebvre mekânsal bilince ilişkin üç farklı yapıdan bahseder: farklı mekânsal pratikler ile ilişkili 'algı' [perception]; toplumun bütün mekânsal yeniden üretimi ile ilişkili 'tasarı' [conception] (mekân temsilleri) [representations of space]; ve yaşanmış deneyimler (kafa karıştırıcı biçimde adlandırılan temsil mekânı [representational space]). Lefebvre ilk ikisini bilinçli, sistemleştirici bilgi ('savoir'), üçüncü olanı ise daha sezgisel ya da bilinçsiz bilgi ('connaissance') olarak betimler. Fakat bana öyle geliyor ki, toplumsal-mekânsal ilişkilerin çoğu bunların üçünü de içerir, ve bu üçü arasındaki ilişki önemlidir. Örneğin, mekân temsilinin bir biçimi olan yereli öven ideoloji [local boosterist ideology] sadece, yatırımcıların mekânsal pratiğini yönlendirebiliyor ve yereldeki insanların günlük yaşanan deneyimleri ile uyumlu oluyor ve onları etkileyebiliyor ise, önemli olacaktır. Lefebvre'in yapısalcılığı —ki Fransız Marksizminin o günlerdeki karakteristiğidir— onun çalışmalarını *kuramsal bir çerçeve* olarak benimsemede sorun oluşturmaktadır. Yine de, yapısal temelleri kıran ince diyalektiğinden dolayı çalışmaları oldukça dikkat çekicidir.

Dolayısıyla Marksistler toplumsal ilişkileri içkin biçimde mekânsal olarak gör-

melidir. İnceliksizliğini bir tarafa bırakarak, 'toplumsal-mekânsal ilişkilerden' bahsedebilir. Bu yaklaşım daha çok yazında sıklıkla kullanılan mekânik kategorilerden sakınır: toplumsal ilişkilerin mekân üzerindeki etkisini işaret eden 'birinci mekân' [first space] ve mekânsal düzenlemelerin toplum üzerindeki etkisini belirten 'ikinci mekân' [second space].[5] Mekânı *dışsal* etkiler bakımından düşünmekten daha çok, toplumsal ilişkilerin *içsel* momenti olarak düşünmek gereklidir. Ev ile ücretli çalışma ayrımında toplumsal olan ile mekânsal olan arasındaki ilişkiyi bir düşünelim, örneğin. Birisi, birinci/ikinci mekân dili ile içerisinde düşünmeye *çabalayabilir*: Ücret ilişkisi ve tüketim metalarının üretimi işçiler için işyerlerinden uzakta yaşamayı arzu edilir ve mümkün kılar (birinci mekân). Ev ve işyerinin mekânsal ayrımı oldukça farklı iki toplumsal ilişki kümesinin, yani evde hane-çocuk bakımı ve işyerinde sömürü, inşaa edilmesi için alan sunar (ikinci mekân). Fakat bu değerlendirmeler gerçekte dansçıyı danstan ayıran yararsız bir çabadır. Ev ile işyeri arasındaki ayrım eşzamanlı olarak toplumsal/ekonomik ve mekânsaldır. Sözkonusu iki moment içsel ve mantıksal olarak ilişkilidir. Bu asla birinci/ikinci mekân dilinin kullanılmaması gerektiği anlamına gelmez. Toplumsal ilişkiler ve mekânsal düzenlemeler bazen biri öteki ile görece özerk ya da gerilim içerisinde gelişir; dolayısıyla karşılıklı dışsal etkilerini izlemek genellikle faydalıdır.

Şunu eklemeliyim; bence Marksistler toplum ile mekân arasındaki ilişkiyi açıklamada, mekânın belirli sonlu düzlem ve yerkürenin ekosistemi içerdiği yerde, dikkatli olmaları gerekir. Lefebvre'den Harvey, Neil Smith ve Phil O'Keefe'ye Marksistler mekânın ve (ekosistem anlamında) doğanın toplumsal inşasından söz etmektedir. Evet, toplumsal pratikler şüphesiz kendi uygun mekânlarını inşaa ederler. Fakat materyalistler olarak şunu not etmeliyiz; bütün bu toplumsal-olarak yaratılan mekânsallıklar yerküre üzerinde birlikte var olmak zorundadır. Daha açık ifade ile, bu birlikte varoluş önemsiz değildir! Benzer bir şekilde, toplumsal pratikler ekosistemi radikal biçimde değiştirir. Fakat ekosistem insan etkisine mantıksal olarak önsel olan kendi maddi mantıklarına sahiptir; insanlar *sadece* bu ekosistemi (kimya, fizik ve biyolojinin temel yasaları anlamında, ilaveten 'doğa') yaratır.

Toplumun mekânı ve doğayı bütünüyle inşaa ettiği yönündeki kibirli fikir bence, (insan doğası da dahil) doğanın Althusseryan Marksizm içerisinde marjinalleşmesinden türemektedir. Benim yaklaşımım, ekoloji *politikaları* bir kenara bırakılsa bile, bütünüyle *analitik* bir bakış açısından 'mekânın ve doğanın toplumsal inşasına' yerkürenin yüzeyinin getirdiği sınırları belirtmenin gerekli olduğudur.

P: Mekânı Marksist bir bakış açısıyla ele alan önemli isimlerden biri olan Da-

5 Toplum ile mekân arasındaki ilişkinin eleştirel coğrafyacılar arasında yaygın kavramsallaştırma biçimi. Birinci mekân ile mekânın toplumsal olanı ifade ettiği işaret edilirken (örneğin sınıf, ırk ve cinsiyete dair eşitsizliklerin mekânsal dışavurumları) ikinci mekân kavramı ile mekânın toplumsal ilişki biçimlerinin oluşumunda ve sürdürülmesindeki rolüne vurgu yapılır (örneğin toplumsal eşitsizliğin ifadesi olarak farklı sosyal çevrelere sahip yaşam/konut alanlarının farklı toplumsal konumları sürdürmede etkin olması). Öte yandan, bu ifade tarzını izleyerek kimi yazarlar mevcut mekân inşaasının karşısında, dışında ya da ötesinde 'başka' mekânlara ya da direniş mekânlarına işaret etmek için 'üçüncü mekân' [third space] kavramını kullanır [Ç.N.]

vid Harvey, Sermeyenin Sınırları [The Limits to Capital] kitabında bizlere mekânın (yersel altyapılar, coğrafi sabitler/çözümler) sermaye birikiminin zorunlu bir yönü ve momenti olduğunu gösteriyor. Harvey'in mekâna yönelik değerlendirmeleri kısmen zamana ilişkin Marksist fikirleri geliştirmesinden kaynaklanıyor. Örneğin, 'toplumsal olarak gerekli devir zaman' kavramı ile Harvey sermayenin devir zamanı azaltma arayışında mekânsal altyapılar oluşturma-bozma-yeniden oluşturmasına vurgu yapmakta. Harvey'in kapitalist toplumsal ilişki ile mekân arasındaki ilişkiye dair katkılarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

JG: Öncelikle şunu söylememe izin verin: mekânsal meselelerin Marksist ekonomi çalışmalarına dahil edilmesinin tarihini düşünürken, son elli yılda Marksist iktisatçılar tarafından emperyalizm ve dünya ekonomik sistemi üzerine yapılan çalışmaların unutulmaması gerekir (örneğin, Amin, Frank, Emmanuel, Mandel, ve daha genç kuşaktan Hugo Radice, Robert Brenner ve Richard Bryan'ın çalışmaları). Bu yazarların mekân ile uğraştıklarından kimi zaman söz edilmez; çünkü 'coğrafyacı' değildirler ve aslında toplumsal mekânın soyut kuramsallaştırmasıyla ilgilenmezler. David Harvey önemli çalışmalarında bunu başarıyla gerçekleştirmiştir. Onun *Sermayenin Sınırları* çalışması, üst bir soyutlama düzeyinde ve sistematik bir biçimde Marksist değer kuramını mekân içerisine yerleştirmeye girişir. Bunu yaparken, emperyalizm ve dünya kapitalizmi üzerine Marksist literatürde kimi zaman örtük olan kavramları inceler ve göz önüne serer. *Sermayenin Sınırları* oldukça önemli bir kitaptır; çünkü sadece sermayenin kendini mekânda yeniden ürettiğini değil, aynı zamanda sermaye birikimi ve sınıf ilişkileri içerisinde mekânda ve mekân yoluyla görünen bir çok *çelişki* tipini inceler. Çelişkilerin incelenmesi ve gösterilmesi, Kapital'de olduğu gibi kitabı bütünüyle anti-kapitalist kılar[6].

Harvey'in çalışması bir dizi bağ yoluyla kapitalist mekân ekonomisini oldukça görkemli biçimde irdeler. Harvey, hem kapitalist üretimi mekân boyunca örgütleyen hem de dağıtan yer rantını inceler. Sermayenin farklı döngülerinin -üretken, mülk, para ve meta sermaye- mekânsallıklarını gösterir ve bu mekânsallıklar arasındaki farklılıkların bu bağımlı döngüleri nasıl bozduğunu araştırır. O bu döngülerin belirli yerlerde (bölge, ulus, vb.) sınırlı ve geçiçi uyum düzeylerinin nasıl başarabileceği üzerine düşünür. Böylelikle Harvey mekânda üretken sermaye, mülk ve toprak sermaye, emek gücü ve onun konut ve diğer hizmetler yoluyla yeniden üretiminin belirli biçimleri ve bütün bunların devlet tarafından düzenlenmesi arasındaki ilişkilerin, nasıl birikimi sağlayan az çok uyumlu bir bileşim oluşturabileceğini inceler. Bununla birlikte Harvey belirli yerlerde yoğunlaşmış sermayenin aşırı birikiminin nasıl değersizleşme, sermayenin başka mekânlara transferi ve mekânsal işbölümünün yeniden belirlenmesi ile sonuçlanabileceği üzerine de düşünür. Ser-

6 Harvey'in sözünü ettiğimiz kitabını, '20. yılında *Sermayenin Sınırları*' başlıklı sempozyumda değerlendirmiştim. Praksis okuyucuları Harvey'in bu kitabı üzerine değerlendirmelerim için şu çalışmama bakabilir: 'The Relevance of *The Limits to Capital* to Contemporary Spatial Economics: For an Anti-capitalist Geography', *Antipode*, 36 (3) 512-26, 2004.

mayenin kendi birikim sorunlarını karşılamak için mekânsal hareketliliği nasıl kullanabileceğini işaret eden 'mekânsal çözümler' [spatial fixes][7] nosyonu bu noktada devreye girer. Bence bu kavramı kullanırken dikkatli olmak gerekir: Bazı yazarlar kapitalizmin kriz eğilimlerine karşı mekânsal çözümlerin varolduğunu belirterek bu kavramı işlevsel bir biçimde düşünür, buna karşın Harvey bu kavramı yeni sorunlara yol açan ve kriz eğilimlerini yeni biçimler içerisinde yeniden üreten sermayenin dinamiğine vurgu yapar.

Harvey'in *toplumsal olarak-gerekli devir zaman* kavramı, iletişim altyapı yatırımlarına ilişkin tartışmalarından çıkar. Bu tür yatırımlara yönelik en önemli baskının sermayenin metaların uzak piyasalara dağıtım maliyetini düşürme isteği ve metaların ulaşımını hızlandırarak onlara bağlı sermayeyi azaltma yani devir zamanı azaltma arzusu olduğunu ileri sürer. Harvey ile şu konuda hem fikir olabilirim; bütün bunlar, malların ulaşımı ve metalaşmış hizmetlerin elektronik dağıtımına yönelik temel yatırım dinamiklerini oluşturur. Bununla birlikte bireysel sermayelerin kendi devir zamanlarını azaltma yönündeki istekleri sermaye için *toplumsal olarak gerekli* bir devir zamanın var olduğunu işaret etmez. Sermayenin devir zamana ilişkin unsurları oldukça çeşitlidir; şirketler, sermaye yoğunluğunun arttırıldığı zamanlarda genellikle olduğu gibi, devir zamana ilişkin unsurları kimi zaman artırmayı seçebilir; farklı kâr oranlarına ilişkin durumun aksine, farklı devir zamanlarının eşitlemesini sağlayan bir toplumsal süreç yoktur. Dolayısıyla bence, Harvey'in çalışmasının önemi bu kavramda saklı değildir.

Harvey altyapı yatırımlarının nasıl bir yandan yersel ekonomilerin rekabetini güçlendirebildiğini diğer yandan mekânsal işbölümünün yeniden biçimlendirilmesinin önünü açarak onları dağıttığını göstermeye devam eder (Altyapı yatırımlarının Keynesyen alkışçılarının öğrenmede oldukça başarılı oldukları bir şey!). Harvey daha sonra, *Postmodernliğin Durumu*'nda kapitalizmin tarihi içerisinde bu sürekli-değişen mekânsallıkların kültürel dönüşümlerle nasıl yakından ilişkili olduğunu göstermeye devam etti.

1982'de yayımlanışından bugüne, sunduğu oldukça zengin olanaklara rağmen, *Sermayenin Sınırları*'nın merkezi temaları kent ve bölge araştırmaları içerisinde güçlü bir biçimde ele alınmamıştır. Bu, şüphesiz bu alanda 1980'lerden itibaren akademisyenler arasında görülen sağa doğru genel kaymadan kaynaklanmaktadır. Bana göre Harvey'in mekâna ilişkin çalışmalarındaki en önemli eksiklik, yerler [territories] içinde ve arasında sermaye ile emek arasındaki ilişkilere yönelik değerlendirmeleridir. Sanırım Harvey'in sınıf mücadelesini ve onun çeşitliliği ve karmaşıklığını önemsizleştirmesinin önemli bir nedeni, 1980'lerde bir dönem sözkonusu karmaşıklığı büyük ölçüde silen düzenlemeci post-Fordizm nosyonunu kullanmasıdır. Bununla birlikte şu doğrudur: 1990'lardan itibaren Harvey, işçilerin ve yer-

7 Harvey bu kavram ile toplumsal çelişkilerin hem belirli bir 'çözümüne' hem de bu çözümün belirli bir mekânsal sabitlemede bulunduğuna işaret eder. Dolayısıyla, 'spatial fixes' kavramını 'çözüm(ler)' karşılığını geride bırakmayan şekilde çevirmeyi daha uygun bulduk [Ç.N.]

leşimcilerin örgütlenmesinin gerekli mekânsal ölçeği üzerine yapılan tartışmalara katkısı yoluyla, sınıflar-arası ilişkilerle ilgilenmiştir. Fakat ne işyeri ve yerellik ölçeklerinde derinlemesine sermaye-emek ilişkilerini ne de yerler arasında bu ilişkilerin eşitsiz ve bileşik gelişimini ele almıştır. Bu nedenlerden dolayı kimi radikal tarihçilerin çalışmalarına ve sanayi yatırımları ve emek ilişkilerinin mekânsallığı üzerine 1970'lerde ve 1980'lerde Dooren Massey, David Gordon ve Andrew Friedman gibi Marksistlerin yaptığı çalışmalara bakmak gereklidir. Benim bazı çalışmalarım da sözünü ettiğimiz sermaye-emek ilişkilerine ve onların yerellikler içinde ve arasında nasıl inşa edildiğini incelemeye çalışmaktadır[8].

P: Bu bölümde son olarak mekân ve toplum ilişkisini kavramsallaştırmada yöntemsel sorunlara ilişkin konuşmak istiyoruz. Harvey çalışmalarının birinde şöyle önemli bir soru sorar: "Coğrafi mekân daima somut ve yerel olanın alanıdır. Marx'ın tanımladığı kapitalist birikim kuramının evrensel ve soyut belirlemeleri çerçevesinde somut ve yerel olanın kuramını oluşturmak mümkün müdür?" Harvey'in, sizin de az önce belirttiğiniz gibi, bunun mümkün olduğuna ilişkin özgün bir yanıtı olduğunu biliyoruz. Öte yandan, Andrew Sayer "mekâna ilişkin kuramlaştırmanın kendisinin büyük ölçüde belirli kümelenmelerin bir soyutlamasını gerektirdiğini" söyleyerek, somut ve yerel olanın soyutlaması yoluyla bir mekân kuramının oluşturulabileceğini ileri sürer gözükmekte. Aslında mekânın kuramsallaştırmasına ilişkin bu iki farklı vurgu önemli bir yöntem tartışmasını içeriyor gibi. Bu çerçevede Marksist coğrafya alanına baktığımızda eleştirel gerçekçi yöntemin önemli ölçüde ilgi çektiğini söyleyebiliriz. Eleştirel gerçekçilik 'altta yatan nedensellikler' [underlying causalties] kavramıyla tek bir inceleme nesnesini farklı soyutlama düzeylerinde irdeleme olanağı sunmakta. Bununla birlikte J. Michael Roberts bu sayıda çevirisini yayımlayacağımız makalesinde[9], eleştirel gerçekçi yöntemin Marksist coğrafya alanında yaygın kullanımını dikkate değer biçimde eleştirmekte; eleştirel gerçekçiliğin zorunlu, genel ve soyut olan ile olumsal, özel ve somut olan arasındaki içsel ilişkileri ihmal ettiğini, ve böylelikle mekânı somut ve olumsal olanın alanı ile sınırladığını ileri sürmekte. Mekân ile toplumun ilişkisini kavramsallaştırmada eleştirel gerçekçi yöntemin kullanımına ilişkin sizin değerlendirmeleriniz nelerdir? Sizce eleştirel gerçekçi yöntemin Marksist bir coğrafya kuramının oluşturulmasında katkıları ya da sorunlu tarafları nelerdir?

JG: Evet, *Sermayenin Sınırları*'nda incelediği süreçlerde olduğu gibi Harvey açık bir biçimde mekânsal değerlendirmelerin soyutlamanın oldukça üst düzeyine dahil olduğunu düşünür. Sayer ise, eleştirel gerçekçi yönteme yaslı çalışmalarında, belirli somut kümelenmelerden ayrı 'mekânın kendisine ilişkin' kuramsallaştırmanın olası ya da üretken olduğu konusunda şüphelidir. Bana göre Harvey doğru bir pozisyondadır. Eleştirel gerçekçilik radikal toplum kuramına önemli katkılar yap-

8 Bu konuda şu kitabıma bakılabilir. *Work, Locality and the Rhythms of Capital*, London: Continuum/ Routledge, 2003.

9 J.M.Roberts, 'Eleştirel Mekânsal Soyutlama? Eleştirel Gerçekçi Coğrafya İçinden Bir İddiaya İlişkin Marksist Gözlemler' bu sayıda [Ç.N.].

maktadır. Soyutlama ve zorunlu ilişkiler nosyonunu sadece ampirisizm ve pozitivizm gibi toplum kuramında hakim yaklaşımlara değil, aynı zamanda postmodern düşüncenin saldırısına karşı da savunur. Doğru olarak, somut olanın soyutlamalardan oluşturulabileceğini, ve aslında oluşturulması gerektiğini, ileri sürmektedir. İçerisinde mekâna ilgi gösterenlerin de olduğu bir çok eleştirel gerçekçi yazar yararlı çalışmalar üretmiştir.

Fakat bence eleştirel gerçekçilik, en azından Sayer'in yaklaşımında, soyut ile somutun ayrımını bir ikilik biçiminde kavramanın sıkıntısını çekmektedir. Sanırım bu 20. yüzyılda ana akım İngiliz felsefesinde zorunlu olan ile olumsal olanın ikilik biçiminde kavranışından gelmektedir. Eleştirel gerçekçiliğin temel sorununun bu olduğu konusunda John Michael Roberts ile hemfikirim. Zorunlu ilişkileri de içeren soyutlamaların hem farklı süreçleri birleştirerek ('üst-belirlenim') hem de soyutlamalar içerisinde çeşitli potansiyelleri geliştirerek somut olana *doğru geliştiği* bir diyalektik yaklaşım gerekli. Bu yaklaşım, soyut yapılar ve süreçlerin içsel olarak *çelişkili* olabileceğini kabullenmeyi gerektirir; böylelikle daha somut süreçlere doğru gelişimleri, zaman içerisinde değişmeye neden olan hem çeşitlilik (mekânsal çeşitlilik dahil) hem de gerilimleri bulacaktır. Böyle bir yaklaşım içerisinde 'mekânın somut olanın mı yoksa soyut olanın mı düzeyinde düşünülmesi gerektiği' sorusu içerdiği ikilikten dolayı yanlış bir soru olarak görünecektir. Aksine, mekân en soyut olandan bütünüyle somut ve özel olana kadar her düzeyde potansiyel olarak vardır.

Dolayısıyla, özellikle kapitalist politik-ekonomik ilişkilerin mekânsallığı düşünülürse, mekânın soyutlamanın oldukça üst bir düzeyinde 'zaten' var olduğunu ileri sürebilirim[10]. Daha önce belirttiğim gibi, özel mülkiyetin burjuva biçimi mekânın parsellenmesini içerir. Sermaye ile emek arasındaki en temel ilişki (hem ayrışmaları hem de birbirlerine bağımlılıklarının biçimi), işyerinin evden mekânsal ayrımını işaret eder; bu ayrım sermaye ile emeğin tanımlanması için gereklidir, fakat aynı zamanda bu ilişkide sistematik sorunlara ve tahribata neden olur. Bir metanın değerinin oluşumu, metanın üretildiği belirli mekânlardan soyutlanmasını ve eşitlenmesini içerir. Benzer bir biçimde değerin, çoğalmaya eğilimli salt niceliği olarak sermaye kavramı, sermayenin mekânda serbest dolaşım kabiliyetini, mekânsal özelliklerden soyutlanmayı ve sınırsız bir mekânsal ufku işaret eder. Mekânsallığın bu çok soyut biçimleri temelinde, bir ölçüde daha somut biçimler gelişir. Bunlardan biri, farklı mekânsal dinamikleriyle üretken sermaye ile para sermaye arasındaki ayrım ve bağımlılıktır. Bir diğeri yersel ekonomik uyumun gelişimi ile farklı sermaye biçimlerinin -özellikle salt niceliksel değer olarak sermayenin mekânsal soyutlanması tarafından ifade edilen aşırı hareketliliğinin- çelişkili ilişkisidir. Bu biçimler içerisinde, mekân her düzeydeki değerlendirmelerin içerisinde yer bulacaktır. Hem mekânsal biçimleri hem de mekânsal dayanakları ile çelişkiler açığa çıkarılabilir.

10 Mekân ve kapitalist ekonomi arasındaki ilişkiyi şu çalışmamda ayrıntılı bir biçimde ele almıştım: 'Structure, System and Contradiction in the Capitalist Space Economy', *Environment and Planning D: Society and Space*, 9, 433-49, 1991.

Bu yolla, bazen ilave, olumsal mekânsal hususları sunan, belirli örneklerin bütünüyle somut incelemeleri geliştirilebilir. Aksine, Sayer'in mekânın sadece olumsal biçimlere dahil edilmesi görüşü onun olumsal/zorunlu ilişkilerin *zıtlıklar halinde* [dichotomous] ele alış tarzından kaynaklanıyor gözükmekte.

Ölçek Kavramı ve Kapitalizmin Yeniden Ölçeklendirilmesi Üzerine

P: Mekân üzerine bahsettiğimiz ilgi, 1990'lardan itibaren ölçek kavramı etrafında yoğunlaşmış durumda. Marksist coğrafya alanında önde gelen isimlerden biri olan Neil Smith, coğrafi ölçeğin mekânsal farklılıkların nasıl meydana geldiğini anlamak için oldukça önemli olduğunu ileri sürer. Fakat ölçek kavramının sözü edilen önemine karşın coğrafya yazınında oldukça müphem biçimlerde kullanıldığını da görüyoruz. Günümüzdeki toplumsal-ekonomik-politik ilişkilerin dönüşüm sürecini ölçeksel yeniden yapılanma olarak değerlendiren Neil Brenner, örneğin, beşeri coğrafya alanındaki araştırmaların ölçek kavramını yer [place], bölge [territory] ve mekân [space] gibi diğer coğrafi kavramlarla karıştırmakta olduğunu söylemekte ve ölçek kavramının aşırı genişletilmesinden sakınmak gerektiğini ısrarlı bir biçimde vurgulamakta. Bu nedenle Brenner, ölçek kavramının "içiçe geçmiş yersel birimlerin hiyerarşik yapıları içerisinde toplumsal sistemlerin ve ilişkilerin dikey dizilişleri"ni işaret etmek için kullandığını belirtmekte ve ölçek kavramı üzerine coğrafyacılarla sıkı bir tartışma yürütmekte. Dergimizin ilerleyen yazılarında bu tartışmayı okuyucularımıza aktarmaya çalıştık. Ölçek üzerine konuşmaya başlarken öncelikle sizin Brenner'ın değerlendirmelerine nasıl baktığınızı sormak istiyoruz? Bu bağlamda yer, mekân ve ölçek kavramlarını ve aralarındaki ilişkiyi nasıl kavramsallaştırdığınızı bizlerle paylaşır mısınız?

JG: Coğrafi terimler oldukça kaygandır ve farklı yazarlar tarafından farklı biçimlerde kullanılır. Ben 'mekân'ı bütün coğrafi fenomenleri kapsayıcı bir terim olarak kullanıyorum; bazı yazarlar, bu terimi benim -bilinen anlamıyla- 'mesafe' ya da 'ayrım' olarak adlandırdığım şeyi ifade etmek için kullanır. 'Yer' [place] terimi genellikle küçük bir alanı ifade etmesine ve sıklıkla anlam ve hissiyata ilişkin tartışmalarda kullanılmasına karşın, ben 'yer', 'bölge' [territory] ve 'alan' [area] kavramlarını çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanıyorum. 'Ölçek' [scale] kavramı ise, en temel tanımıyla üzerinde belirli toplumsal süreçlerin ortaya çıktığı alanların boyutlarına dair niteliksel farklılıkları anlatır. Bu nedenle ölçek kavramı başka herhangi bir mekânsal terime indirgenemez.

Brenner, ölçeğin tümüyle ilişkisel bir tanımını benimseme yanlısıdır. Ona göre, 'bir yerin ölçeği' (ister genel ister özel anlamda düşünülsün) kendinde bir anlam taşımaz. 'İki ya da daha fazla *farklı* ölçek', toplumsal pratikler bu ölçeklerin yerlerini [territories] ilişkilendirdiği ve bu yerlere belirli roller verdiği için anlam taşır. Evet; farklı ölçeklerdeki toplumsal süreçler *arasındaki ilişki*nin daima önemli olduğu ve bir ölçekte yer alan süreçlerin diğer ölçeklerdeki ilişkiler dışarıda bırakıldığında yeterince anlaşılamayacağı konusunda, burada Brenner ile aynı fikirdeyim.

Örneğin belirli bir yerellikte bir imalat sektörünün iç işleyişi ve ilişkileri, daha geniş mekânsal ölçeklerde işleyen gerek nihai piyasalar gerek sermaye akışları tarafından çoğunlukla güçlü bir biçimde belirlenir. Ne var ki, Brenner'ın yaklaşımının belirli bir ölçeğe *içsel olan* toplumsal ilişkileri ve bağlılıkları önemsizleştirdiğini düşünüyorum. Verili bir yer ve zamanda belirli ilişki türleri bazı ölçeklerde diğer ölçeklere göre genelde daha fazla öne çıkar. Şurası açık ki, her ölçeğin bu rolü bir ölçüde başka ölçeklerdeki süreçler tarafından 'tayin edilebilir'. Fakat bu rolün *o ölçeğe içsel olan süreçlerin mekânsallığı* içinde de temellenmiş nedenleri vardır. Örneğin yerel ölçek, işyeri dışında günlük yeniden üretimin gerekliliği ve günlük işe gidiş-gelişe ilişkin maddi sınırlılıklar nedeniyle, emek gücü ve onun ücretli çalıştırılmasının yeniden üretimi için dünya imalat sanayileri içinde ayrıcalıklı bir ölçek durumundadır. Bu ve başka içsel süreçler dolayısıyla yerel ölçek (verili bir yer ve zamanda) belirli bir toplumsal nitelik kazanır. Bu nedenle üretim süreçlerindeki toplumsal ilişkilerin ölçeksel bölünmesini anlamak için her bir ölçek içerisindeki ilişkilerin özü, niteliksel uzaklıkları ve belirli büyüklükte bir yere gömülü olmaları hesaba katılmalıdır. Dolayısıyla Brenner'ın çoklu-ölçek ilişkisi olarak ifade ettiği farklı ilişkilerin farklı ölçeklere dağılımı, her bir ölçeğin mantığı tarafından sınırlandırılır[11].

Bu noktayı biraz daha açmakta fayda görüyorum. Son yıllarda, belirli bir ölçeğin başka ölçeklerdeki pratiklere nüfuz etmesi kadar, bu ölçeğin doğası ve ona içkin olan toplumsal-mekânsal pratikler üzerine de düşünmeyi önemli bulmaya başladım. Örneğin, gelişmiş modern toplumlarda yerelliğe dair ölçeğin mantığı nedir? Başka ölçeklerden *ziyade bu* ölçeğe sahip olan toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal süreçler nelerdir? Bu, analitik olarak, yerel-ölçek mesafelerinin ve yerel yığılmaların toplumsal aktörler için nasıl yararlı ya da sınırlayıcı oldukları ile ilgilidir. İdeolojileri de içeren belirli toplumsal süreçlerin yerel ölçeği nasıl 'kullandığı' sorusu sorulabilir[12]. Kanımca bu, ölçek sorusunu ortaya atmanın değerli ve faydalı bir yoludur.

P: 1970'lerden bu yana toplumsal ilişkiler ulus-üstü ve ulus-altı mekânların inşası yoluyla farklı mekânsal düzeylerde yeni bir diziliş içerisinde biçimlendirilmeye çalışılmakta, başka bir ifade ile toplumsal ilişkiler 'yeniden ölçeklendirilmekte'. Çalışmalarınızda bu yeniden ölçeklendirme sürecini ele alıyor ve hakim kuramsal yaklaşımları (özellikle kurumsalcı ve düzenlemeci görüşleri), kapitalist toplumsal ilişkilerin çelişkili, farklı ve mücadele-itkili yönlerini ihmal ettikleri için eleştiriyorsunuz. Ve Marksist değer kuramından hareketle, çelişkili toplumsal ilişkiler üzerinde kendi kendine genişleyen bir değer olarak sermaye ilişkisini vurguluyor; yeniden ölçeklendirmelerin içerisindeki

11 Bu noktayı bu sayıda yayımlanacak olan makalemde de vurguluyorum. Bkz. 'Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki'.

12 Bu konuyu şu çalışmalarımda daha geniş olarak ele aldım. Bkz. Jamie Gough and Aram Eisenschitz, 'The Construction of Mainstream Local Economic Initiatives: Mobility, Socialisation and Class Relations', *Economic Geography*, 76 (2) 178-95, 1996; Jamie Gough, 'The Genesis and Tensions of the English Regional Development Agencies: Class Relations and Scale', *European Urban and Regional Studies*, 10 (1) 23-38, 2003.

çelişkilere ve farklı biçimler içerisinde yeniden dizilişine işaret ediyorsunuz. Yeniden ölçeklendirmeye yönelik eleştirel yaklaşımlar içerisindeki hakim görüşlere itirazlarınızı açıklayabilir misiniz? Ölçeklendirme süreçlerine ilişkin Marksist bir kuramsal çerçeve nasıl formüle edilebilir?

JG: Günümüzdeki yeniden ölçeklendirmelere ilişkin en yaygın betimleme biçimi, iletişim ve bilgi-işlem süreçlerinde yaşanan ve topluma dışarıdan nüfuz eden teknolojik değişimlerin az ya da çok doğrudan etkisi üzerine kuruludur. Bu betimleyiş kamusal ve popüler söylemde ve bazı burjuva akademisyenler arasında egemen niteliktedir. Bu nedenle ciddi bir analiz için aşılması zorlu bir engel oluşturur. Kurumsalcılar ve sosyo-ekonomik kuramcılar için de somut teknolojik değişimler önemlidir, fakat onlara göre bu değişimler, sırasıyla, güçlü 'toplumsal' ve 'siyasal' aracılara sahip ekonomik süreçlere eklemlidir. 'Toplumsal' olan ve 'politik' olan, *temel olarak* ekonomik olanın dışındaymış gibi kavranır; kapitalist ekonominin, zaten-her daim toplumsal ve politik olduğu gerçeği kavranmaz. Bu nedenle örneğin sınıfsal, cinsel ya da 'ırksal' çatışma biçimlerinin varlığı kabul edilse bile bunlar kapitalist ekonomilere içkin olarak görülmez. Keynesyen gelenekte politik amaç, toplumsal çatışmaları azaltmak ve somut kullanım değer terimleri içinde kavranan 'ekonomik verimliliği' artırmak, böylelikle kâr artışlarını sağlamaktır. Bu nedenle kurumsalcılar, toplumsal çatışmaları azaltacak *ve* kârlılığı artıracak siyasal düzenlemeleri ya da "yönetişim" reformlarını önerebilmektedirler. Yeniden ölçeklendirme, temelde ekonominin teknik-organizasyonel verimliliği ile yönlendirilen bir şey olarak görülür; örneğin bölgeler yeni bir rol kazanmıştır, *çünkü* firma-içi ilişkiler ve bölgeler içindeki bilgi akışları rekabet açısından giderek önemli hale gelmiştir. Kurumsalcılar, bölgesel yeteneklerin oluşumunu güçlendirme, işçilerin verimliliğinde hiçbir temeli olmayan sosyal ayrımcılıklara karşı durma, ya da bilgi transferi için kurumlar geliştirme gibi yollarla bu tür verimlilik kazanımlarını artırmayı amaçlayan siyasal reformları savunurlar. Bu nedenle kurumsalcılar, ekonomik olanın 'politik' bir okumasını sunma iddiasını taşıdıkları halde, onu esas olarak özel mülkiyet ve sömürü ilişkilerinden soyutlanmış apolitik bir yoldan kuramlaştırır. Bu nedenle yeniden ölçeklendirme kavrayışlarında da, yeniden ölçeklendirmenin toplumsal iktidar tarafından yönlendirilen biçimleri ihmal edilir[13].

Bence yeniden ölçeklendirmeye ilişkin düzenlemeci açıklamaların temel sorunu, düzenlemecilerin kapitalizmin kriz eğilimlerini etkin bir şekilde kontrol altında tutan ve erteleyen, aşağı yukarı istikrarlı dönem biçimleri arayan başlangıç noktasıdır. Dolayısıyla yeni ölçeksel düzenlemeler, böyle bir biçimi ne ölçüde kazandıklarını görmek için incelenir; eğer bu düzenlemeler bu tür bir istikrar vaadinde bulunuyorsa, bu durumda onlar, daha önce bahsettiğim gibi terimin -içerisinde 'çözüm/sabit'[fix] olanın her daim-zaten çelişkili olarak görüldüğü- Harvey'in kullandığı biçiminden uzaklaşarak, 'mekânsal sabitler/çözümler' [spatial fixes] olarak

13 Jamie Gough and Aram Eisenschitz with Andrew McCulloch, *Spaces of Social Exclusion*, Abingdon: Routledge, 2006, Bölüm 11.

kavramlaştırılır. Evet, şu doğrudur; 1990'lı yıllardan bu yana bir çok düzenlemeci bu tür eleştirilere, istikrarlı rejimlerin rolünü zayıflatma, şimdiki yeniden ölçeklendirmeleri geçişsel ve belirsiz olarak resmetme ve sınıf mücadelesine bazı roller verme yoluyla karşılık vermektedir. Fakat düzenlemeci açıklamalara daha fazla dinamizm katma yönündeki bu çabalar, düzenlemeci kuramın bir başka temel varsayımı, yani iki ayrı, ayrışmış olarak verili yapılar, ekonomi ve devlet (ya da 'birikim rejimi' ve 'düzenleme tarzı') ile karşı karşıya kalır. Althusserci tarzda devlet, toplumsal iktidar ilişkilerinin özellikle de sınıf ilişkilerinin bir momenti olmaktan daha çok, temelde kurumsal terimlerle betimlenir. Bu nedenle yeniden ölçeklendirmeye ilişkin düzenlemeci açıklamalar, "ekonomik" süreçleri güçlendirici dinamikler (teknolojiler, üretim tarzları, ticaret, para akışları) olarak görme ile özellikle 'politik' (devlet) süreçleri kilit kabul etme (ulus devletin altının oyulması [hollow out], yönetişimin yeni ulusüstü ve bölgesel biçimleri vb.) arasında salınır. Bu iki tür açıklama tarzı, bağdaştırılamaz ya da sentezlenemez çünkü her ikisinin de temelini oluşturan şey, yani sınıf mücadelesi, analitik başlangıç noktası değildir. Düzenlemeci açıklamalar, iç içe olmalarına rağmen, 'ekonomik' ve 'politik' değişimleri temelde birbirlerine dışsal olarak kavrar, ve bu noktadaki ortak yaklaşımları nedeniyle çoğu zaman kurumsalcı açıklamalarla benzeşirler[14].

Politik-ekonominin yeniden ölçeklendirilmesine yönelik Marksist bir yaklaşım, çağdaş kapitalizmin sosyo-mekânsal ilişkileri ve süreçlerine dayalı olmayı gerektirir (Geçmeden şunu söylemem gerekebilir: sözkonusu ilişkiler ve süreçler biçimsel coğrafi kategoriler bakımından sadece yeniden ölçeklendirmeler içinde değil, aynı zamanda yersel eşitsiz gelişme ve yerler arasındaki ekonomik ve politik akışlar içinde de açıklanır; ama ben burada ölçeğin 'penceresi'nden konuşacağım.) Politik ekonominin toplumsal ilişkileri, *her* ölçekte işler: ev içi yeniden üretim ve komşuluk; yerel emek piyasaları; (ölçekleri sektörlere göre büyük ölçüde değişen) üretken sermayeler arasındaki işbirliği ve rekabet yerleri; para sermaye akışının ve arz edilen nihai piyasaların ölçekleri; işyerinden küresel olan işçi örgütlerinin ölçekleri. Bu ölçekler içinde, özellikle de daha büyük olanlarda, mekânsal eşitsiz gelişme söz konusudur; bu yüzden, örneğin para sermaye akışının ölçeği esas itibariyle küresel olabildiği halde, oldukça farklı üretim yerleri arasında akmaktadır. Politik ekonominin farklı görünümlerinin ölçekleri oldukça farklı olmasına ve her biri sektörler arasında net bir şekilde farklılaşmasına karşın, bütün bu ölçekler sermaye döngüsünün zorunlulukları (M-Ü-M-P vb.) tarafından karşılıklı olarak eklemlenirler. Farklı ölçeklerdeki süreçler arasındaki bu *zorunlu* ilişkiler nedeniyle, hiçbir ölçek diğerlerinden daha önemli değildir. Dolayısıyla (bugün bile) küresel ölçeğin diğerlerinin hepsini yönettiği ya da inşa ettiği söylenemez; çünkü daha alt düzeyde yer alan mekânsal ölçeklerdeki toplumsal ilişkiler, emek gücünün yeniden üretiminin büyük ölçüde yerellikler içinde gerçekleşmesi gibi, bütün sermaye döngüsünün zorunlu bir momentidir. Bunun en önemli sonucu, devlet müdahalesinin ve piyasa-dışı diğer yönetişim biçimlerinin *her* ölçekteki gerilimlere

14 Dipnot 3'de belirttiğim çalışmalarımda Düzenlemeci Okulu da ele almıştım.

cevap verebilmesidir. İçinde bulunduğumuz dönemde küresel akışların önemine rağmen daha küçük ölçeklerdeki müdahalelerin hâlâ bir mantığı vardır.

Marksistlere göre farklı ölçeklerdeki bu mekânsal-toplumsal ilişkiler, dalma *iktidar* ilişkileri olmuştur: sermaye ve emek arasında, emek kesimleri arasında (cins, etnisite), farklı sermayeler ve sermaye fraksiyonları arasında. Bu toplumsal ilişkilerin mekânsallığı, özellikle de ölçeklendirilmesi, söz konusu iktidar ilişkilerinin nasıl işlediği ve nasıl değiştiğinin içkin ve temel bir parçasını oluşturur. Bu ölçeksel politikalar, sermaye döngüsünün farklı parçaları farklı ölçeklerde işlediğinden ve ayrıca yersel ekonomileri oluşturan sektörlerin farklılıklarından dolayı, her zaman karıştırılır. Ekonominin belirli yönlerinin yürütüldüğü ölçek, toplumsal aktörler (bireysel firmalar ve hatta bireysel işçiler ve de sermaye ya da işçi kolektifleri) tarafından az çok bilinçli bir şekilde değiştirilebilir. Bu, bir verimlilik mantığını izleye*bilir* (örneğin, firmaların ölçek ekonomileri kazanmak için yukarıya doğru ölçeklenmenin peşine düşmesi) ya da kendi iktidarlarını güçlendirme amaç edinilebilir (kendi çalışanları üzerinde disiplin kurmak amacıyla ölçeğini genişleten firmalar örneğinde olduğu gibi). Belirli devletler ve onların mekânsal ölçekleri sermaye ve emeğin gerçekleştirdiği bu ölçek değişimlerini 'izleyebilir' *ya da* 'izlemeyebilir'. Fakat, sanırım söyleşinin ilerleyen bölümlerinde devletin sermaye ve emek ile ilişkisini tartışacağız.

P: Günümüzdeki yeniden ölçeklendirmeler üzerine çoğu çalışma, süreci genel ve kapsayıcı bir 'neoliberal' nitelemesi ile değerlendiriyor. Çalışmalarınızda bu yaklaşım biçimini, sermayenin (ve kimi zaman işçilerin) benimsediği stratejilerin çeşitliliğini hafife aldığı gerekçesiyle eleştiriyorsunuz. Ve bu süreçte farklı ölçeksel özellikler içeren, ilişkili fakat farklı iki stratejinin varlığına işaret ediyorsunuz: neoliberal strateji ve üretkenlik yanlısı yersel bütünleşme stratejisi. Yaklaşımınızın kapitalist toplumsal ilişkileri incelemede ve aynı zamanda anti-kapitalist mücadeleyi örmede bizlere ne sunduğunu anlatabilir misiniz?

JG: Solda yer alan bir çok kişi, devletlerin ve kapitalistlerin günümüzdeki *bütün* eylemlerini katıksız ve basit biçimde neoliberal görmekte. Evet, 1980'lerden bu yana neoliberalizmin dünya çapındaki hakimiyetini göstermek ve neoliberalizmin mantığını emeği sermayenin disiplinine tabii kılma stratejisi olarak kavramak kesinlikle çok önemli. Fakat bu stratejinin sermaye için de *çelişkiler* içerdiğini bilmek ve *işçi sınıfının* neoliberalizme *direnişinin* devletin eylemleri üzerindeki etkisini kavramak sosyalistler için ayrıca önemlidir. Neoliberalizm sermaye için çelişkiler barındırır; çünkü verili üretim güçleri ve teknik düzeyi ile günümüz kapitalizmi, üretimin sosyalizasyonuna ve emek gücünün yeniden üretimine ilişkin oldukça temel biçimler olmaksızın verimli bir şekilde işleyemez. Burada "sosyalizasyon"dan kastım piyasaların ötesinde, devleti içeren ama onunla sınırlı olmayan eşgüdüm biçimleridir. Dolayısıyla sermaye üzerinde, bilgi transferine ilişkin düzenlemelerden, yatırımı, kaliteyi ve tekelci altyapı sistemlerinin fiyatlandırılmasını düzenleyen ayarlamalara, hiçbir zaman çalışmamış olanlar arasındaki ücretli çalışma alışkanlıklarının hesaplanmasına ve gelişmiş böl-

gelerde satın alınabilir konutlar sağlamaya yönelik ölçülere kadar bir çok piyasa-dışı eşgüdüm biçiminin bütün tarzlarını başlatması ya da sunması için sürekli bir baskı vardır. Meslektaşım Aram Eisenschitz ile birlikte, sosyalizasyona yönelik bu tür bir ilgiyi 'neo-Keynesyen', 'merkezci' [centrist], 'üretkenlik yanlısı' [productivist] ya da sosyal demokrat olarak ele almaktayız. Sosyalizasyonun temel sınıf ilişkileri, sermayeler arasındaki neoliberal katıksız rekabet ilkesinden farklılık içeririr: sermayeler arasında çoğunlukla devlet-sermaye korporatizmi biçimini alan işbirliğinin bazı düzeyleri ve bazı türleri kaçınılmazdır. *Bazı* durumlarda neo-Keynesyen girişimler, neoliberalizmin katıksız bir biçimde disipline edici gündeminden daha çok, yerleşimcilerin sermaye ve devlet ile en azından kimi düzeylerde etkin işbirliğini yaratmak, işçiler ya da yerleşimcileri içermek için çabalar. Bu kısmen açık işçi-sınıfı karşıtlığının üstünü örtmek için yapılır; fakat bu aynı zamanda sermayenin, önemli becerilere, kendi değerine ve kendi işlerinde bazı çıkarlara sahip işçilerin neoliberalizmin kölelerine göre daha üretken olabileceğini fark etmesine de dayanabilir. Günümüzde neo-Keynesyenizmin mantığını kavramak için kapitalist üretim tarzının, sermaye en büyük zaferine ulaşmış göründüğünde bile her daim çelişkilerle yarılı olduğunu hatırlamak gerekir. Açık Marksistlerin doğru bir şekilde vurguladıkları gibi, emeğin sermaye içinde daima varolduğunu da hatırlamak gereklidir.

Neoliberalizm ve Keynezyenizmin farklı mekânsallıkları sınıf projeleri olarak onların doğasına içkindir. Neoliberalizm, sermayeyi yere bağlayan sınırları ve bağları çözmeye ve özellikle emeği, ama aynı zamanda devletleri ve bireysel sermayeleri disipline etmek için sermayenin artan hareketliliğini kullanmaya çabalar. Sermayeler değersizleşmeden kaçınmak için artık yersel korumaları kullanamamakta; kar oranlarını giderek artırabilecek sermaye değerlerinin yıkım tedavisi çok daha büyük mekânsal ölçeklerde gerçekleşmektedir.

Buna karşılık Keynesyenizmin mantığı bir ölçüde, belirli bir yersel bütünlük, yerler içindeki bağları güçlendirme, sınıflar ve diğer toplumsal ayrımların ötesinde yerin birliği ideolojisi aracılığıyla sermaye, emek ve yerleşimciler arasında eşgüdüm oluşturmaya yönelir. Dolayısıyla mekân hem maddi eylemler hem de ideolojiler olarak her iki stratejiye de içkindir. Stratejiler sadece geliştirmeye çalıştıkları sınıf ilişkileri içinde değil aynı zamanda bu ilişkilerin mekânsal biçimleri içinde de birbirleriyle çatışma halindedir[15]. Bu nokta sınıf politikaları açısından mekânının önemini işaret eder.

Keynesyenizm bu yersel bileşimi hangi ölçeklerde kurmaya çalışır? Savaş sonrası hızlı canlanmada Keynesyenizmin hakim mekânsal ölçeği ulus idi. Ne var ki, bu dönem boyunca hem ulus-altı bölgesel (örneğin federal devletlerde) ya da yerel eşgüdümünün (örneğin ABD'deki kentler) önemli biçimlerini hem de uluslararası biçimleri (örneğin dünya parası olarak altın karşılığı dolar) ihmal edilmemelidir. Günümüzün

15 Neoliberalizm ile Keynezyenizmin değişen ve çatışan mekânsallıklarını şu çalışmalarımda ayrıntılı biçimde ele almıştım: Jamie Gough and Aram Eisenschitz, 'The Construction of Mainstream Local Economic Initiatives: Mobility, Socialisation and Class Relations', *Economic Geography*, 76 (2) 178-95, 1996; Jamie Gough, 'Neoliberalism and Localism: Comments on Peck and Tickell', *Area*, 28 (3) 392-8, 1996; Aram Eisenschitz and Jamie Gough, 'Theorising the State in Local Economic Governance', *Regional Studies*, 32 (8) 759-68, 1998.

uzun durgunluk dalgası içinde Keynesyenizm çeşitli mekânsal ölçeklere yeniden uygulanmaktadır ve bunlardan ulus-altı bölgesel ölçek en belirgin olanıdır; AKP hükümeti tarafından önerilen bölgesel girişimler de bunların bir örneğidir. Bununla birlikte *dünya-bölgesel* üç ekonomik blok tarafından bazı koruma ve düzenleme biçimlerinin yapılması gibi, günümüzün kimi *ulusal* girişimleri de Keynesyen bir niteliğe sahiptir.

Aslında dünya krizinin son otuz yılı boyunca, neoliberalizm ve Keynesyenizm uygulamaları ve eklemlenmeleri birikimin ve sınıf ilişkilerinin çelişkilerini yansıtan karmaşıklıktadır. Jamie Peck ve Adam Tickell, neoliberalizmin bu iki aşamasını uygun bir biçimde birbirinden ayırırlar: ilk aşamada, 'budama' [roll-back] aşamasında, önceki Keynezyen düzenin bağlarını tasfiye etmek için katıksız neoliberal ilkeler uygulandı; ve ikinci 'yeniden açılma' [roll-out] aşamasında yeniden düzenlemeye dair kimi unsurlar sunuldu ve verimsizliğe ilişkin bazı yakıcı sorunlara işaret edildi. Ben bu her iki aşamanın da (yapısalcı tarzda) *hiç bir niteleme ya da ekleme yapmadan basitce* [*tout court*] 'neoliberalizm' olarak gösterilmesinden çok da memnun değilim; çünkü bu neoliberalizm ve Keynesyenizmin unsurları arasındaki çelişkileri önemsiz kılmaktadır. Yine de bu stratejiler arasında çeşitli *kaynaşma* biçimlerinin, en azından geçici 'barış içinde bir arada olma' biçimlerinin olduğu doğrudur. Örneğin, hiç çalışmamış birini ücretli işe zorlamada –ki bu neoliberalizmin temel bir amacıdır– neo-Keynesyen 'topluluk' [community] girişimleri katıksız neoliberalizmden daha etkili olabilir. Bu, sınıfların arasında ve içinde, dışa vurdukları *gerilimlerden* dolayı neoliberal ve Keynezyen unsurların değişen eklemlenmesinin mümkün olduğu kadar bütünlüklü incelenmesinin neden gerektiğine işaret eder[16].

Politik bir bakış açısından günümüzde Keynesyenizm biçimlerinin açığa çıkarılmasının ve incelenmesinin önemi, işçi sınıfını onun tehlikelerine karşı korumakta yatar. Açıkçası neoliberalizmin hakimiyeti nedeniyle daha fazla uzlaşıya dayalı sınıf ilişkileri vaad eden üretkenlik yanlısı stratejiler işçi sınıfına çekici gelebilir. 'Küreselleşmenin' en kötü baskılarına karşı yeri [territory] koruma ve yerin geleneksel ekonomisini ve kültürünü 'modernize ederken' onlara saygı gösterme vaadinde de bulunan bu girişimlerin yersel ideolojisi oldukça çekici olabilir. Bu tür programlar, çalışanların bir taraftan işletmelerden gerçek de olsa oldukça az taviz elde etmelerini sağlarken, diğer taraftan onları işletmelerle işbirliğinin içine çekmeye hizmet eder. Böylelikle 'işbirliği' patronlar için özünde disiplinin daha etkin bir biçimi olur. Benzer şekilde yeniden üretim içerisinde topluluk-temelli girişimler nihayetinde tümüyle işçiler tarafından ya da "kendi kendine yardım" adı altında işçilerin ücretsiz çalışmaları ile finanse edilebilir. Neo-Keynezyen programlar da, tipik olarak işçilerin daha ayrıcalıklı kesimlerinin (hakim etnisiteler, erkekler) lehine olduğu ölçüde bölücüdür. Bunun yanısıra daha önemlisi, işçilerin üretkenliği artırma adına kendi

16 Bu tür bir bütünlüklü incelemeyi şu çalışmalarımda yapmaya çalıştım: Aram Eisenschitz and Jamie Gough, 'The Contradictions of Neo-Keynesian Local Economic Strategies', *Review of International Political Economy*, 3 (3) 434-58, 1996; Jamie Gough, 'Neoliberalism and Socialisation in the Contemporary City: Opposites, Complements and Instabilities', *Antipode*, 405-26, 2002 (Bölüm 3, N.Brenner and N.Theodore (eds.) *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe içinde*, Oxford: Blackwell, 2002).

işverenleriyle daha yakın işbirliğine girmeleri, onları rakip firmaların istihdam ettiği ve diğer yerlerde çalışan işçiler ile daha güçlü ve daha bilinçli bir *rekabetin* içine çeker. Böylelikle üretkenlik yanlısı programların sınıf ilişkileri, gerçekte işçi sınıfının güçsüzleştirilmesini ve bölünmesini sürdürür[17].

Bu Keynesyen ya da sosyal demokrat olarak adlandırılabilen bütün *somut politikaları* reddetmek anlamına gelmez. İşçi sınıfından ziyade sermayenin ve zengin olanın vergilendirilmesi ile ödemeleri karşılandığı ölçüde, kamu sektöründe iş yaratmaya yönelik refah hizmetlerinde ya da önlemlerinde meydana gelen gelişmeler işçi sınıfı için ileriye doğru bir adım olabilir. Ne var ki, günümüz dünyasında bu tür bir radikal program hiç bir zaman sermaye tarafından *önerilmez* (oysa böylesi önlemlerin çoğu üretkenliği artırabilir) ve ancak işçi sınıfı hareketlerinin baskısı altında gerçekleşebilir. Üstelik bu hareketler, diğer yerlere karşı daha fazla üretkenlik ve daha fazla rekabet adına 'herkes arasında' oluşan bir yersel koalisyona katılmaktan daha çok, söz konusu somut politikalara yönelik doğrudan mücadele gerektirir. Gerçekten de refah hizmetleri ve iş yaratımı için sermayenin maliyetleri karşılaması gerektiği yönündeki talepler sınıf-içi 'işbirliği' politikalarını aşar.

Ulus Devlet ve Ölçeksel Yeniden Yapılanma Süreçleri Üzerine

P: Konuşmakta olduğumuz yeniden ölçeklendirme süreçlerinin önemli bir kısmı devlet üzerine yoğunlaşmış durumda. Ulus devlet biçimi 1970'lerden beri köklü değişim geçirmekte ve bu dönüşüm üzerine dikkate değer bir yazın oluşmuş durumda. Bununla birlikte söz konusu yazın, sermayenin küresel akışı ve ulus devletin topraksal egemenliği arasında oldukça sorunlu bir ayrım ve karşıtlık üzerine inşaa edilmiş durumda. Bu nedenle yaşanan değişim genellikle, ulus-ötesi sermaye akışları yoluyla ulus devletin yukarıya ulus-üstü düzeylere ve aşağıya ulus-altı düzeylere doğru büzülmesi ve altının oyulması olarak açıklanmakta. Ulus-devletin varsayılan altının oyulması sürecinin ampirik gerçekliği bir tarafa, bu yaklaşım sözkonusu sermaye akışlarının toplumsal ve politik niteliğini ihmal etmekte ve teknik olarak-verili bir 'şey' olarak değerlendirmekte. Öte yandan, bu yaklaşımlarda ulus devlet de verili bir bütün yapı olarak düşünülmekte ve taşıdığı ekonomik-politik-kültürel eklemlenme biçimleri ihmal edilmekte. Ulus devlete böylesi bir yaklaşımın hayli problemli bir yaklaşım olduğu da bir süredir dile getirilmekte. Örneğin Kevin Cox, bu tür bir yaklaşımın ulus devletlerin içindeki çeşitliliği ve farklılaşmayı, sermaye birikiminin ve sınıf ilişkilerinin ulus-altı ölçeksel ilişkilerini ihmal ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, ulus devleti bu boyutlarıyla ele almak için ölçek kavramının oldukça önemli olduğu görülüyor. Aram Eisenschitz ile ortak bir çalışmalarınızın birinde, "Marksizm içerisinde devlete yönelik tartışmaların, devletin toplumsal ilişkilerinin güçlü bir biçimde ölçek bağımlı olabileceğini kabul etmesi gerektiğini" söylüyorsunuz. Ayrıca dergimizin bu sayısında yer verdiğimiz yakın

17 Bu noktayı özellikle bir kaç çalışmamda ısrarlı biçimde belirtmiştim. Bkz. 'Industrial Policy and Socialist Strategy', *Capital and Class*, 29, 58-81, 1986; 'Workers' Struggles and Strategies for the Left: Space, Place and Scale', K. Boratav (ed.), *Struggles in the South Against Globalisation içinde*, Ankara: Turkish Social Science Association, 2006 baskıda.

dönem çalışmanızda ulus devletin yeniden yapılandırılması ve AB'nin analizinde ölçek kavramsallaştırmasını kullanıyorsunuz. Bu çerçevede özetle şunu sormak istiyoruz: ölçek kavramı devlet meselesi ile uğraşırken bizlere neler sunabilir?

JG: Kapitalizm içinde devleti kuramlaştırma her daim en zor şeydir, ve onun coğrafyasını kuramlaştırma da bundan aşağı kalmaz. Son yıllarda bunun üzerine bazı çalışmalar yaptım ama fikirlerim hâla kaygan ve geliştirilmeye ihtiyacı var. Burada bütün temel işlevlerini içerecek şekilde devletin ölçeklendirilmesi konusunda şimdiki düşüncelerimin bir kısmını kabaca anlatmama izin verin.

Şöyle bir başlangıç noktam var: Devlet temelde, bir kurum olarak değil (bürokrasiler, seçim prosedürleri, iktidarlar, kaynaklar ve onların ölçeklendirilmesi) aksine bütün bir toplumun sınıf-içi ve sınıflar-arası ilişkilerinin gömüldüğü bir toplumsal ilişkiler seti olarak kavranmalıdır. Devlet bütün toplumun sınıf ve diğer toplumsal mücadelelerini ve bu toplumun maddi temellerini sağlayan sermaye birikimini hem yansıtır hem de bunun içindeki etkin bir momenti oluşturur. Devletin ölçeklendirilmesine ilişkin önemli dinamikler bunun izinden gider. Ne var ki bu dolaysız olarak zor bir meseleyi gündeme getirir: süreğenlik [inertia] nedir ve devletin *yerleşik* [inherited] kurumsal yapılarının ve onların yeniden ölçeklendirilmesinin süren etkileri nelerdir? Bu soru uygun bir şekilde Kevin Cox tarafından gündeme getirilmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrası tarihlerine bakıldığında, birbirlerinden keskin bir şekilde farklılaştıkları halde devletlerin her birinin ulus-altı ölçeklendirilmelerinde ne kadar *süreklilik* olduğunu görmek son derece çarpıcıdır. Bu, söz konusu yapılar içinde geniş ölçüde bir süreğenliğin olduğunu göstermekte. Bu yapılar *günümüz* sınıf ilişkileri ya da birikim modelleri içinde herhangi belli bir mantığı olmayan yapılardan olabilir. Dilerseniz, kabul edilebilir uç bir örneği ele alalım: Alman devleti, özellikle Batı Almanya ulus-devletini zayıflatma amacıyla 1945 sonrasında müttefiklerin isteklerinden kaynaklanan güçlü bir federal yapıya sahiptir. Ne var ki bu ölçeksel devlet yapısı yerinde durmakta ve önemli etkiler göstermeyi sürdürmektedir.

Devletin ölçeklendirilmesine ilişkin süreğenlik, sadece devlet aygıtlarının kendisinde değil aynı zamanda onun meşrulaştırıcı rolünde de bulunur. Dahası devletin ölçeklendirilmesi, sermaye ve emeğin mekânsal olarak-eşitsiz biçimler içinde yeniden üretimi üzerinde etkiye sahip olabilir ve bu etkiler sonrasında bu ölçeklendirilmeyi güçlendirir. Örneğin, ABD'deki bazı örneklere bakabiliriz. ABD'deki kentlerin ekonomik düzenlemedeki geleneksel güçlü rolleri ile kent-temelli orta-ölçekli sermayenin varlığı (gayrimenkul sermayesi dahil) zaman içerisinde *bir birini* yeniden üretmiş görünmektedir. Benzer şekilde Eyalet yönetimi ve Eyaletin sınırları içinde kalan kamu hizmetleri ve mali kurumlar karşılıklı olarak birbirlerini destekleyebilmektedirler. Ya da yine, 'koşulsuz çalışma hakkı' [the right to work][18] olan Eyaletlerde olduğu gibi,

18 ABD'de Taft-Hartley Yasası (1947) olarak bilinen yasa ile Eyaletlere, sendikalı işyerlerinde işe alınan işçilerin belirli bir süre içerisinde sendikaya üye olma ve aidat ödeme zorunluluğunu ortadan kaldırma hakkı verilmektedir. 'The right to work' olarak adlandırılan bu durum özellikle emek örgütlülüğünü zayıflatma ve agresif büyüme stratejisi güden Eyaletlerin tercih ettiği bir yoldur. Bu yasayı uygulayan Eyaletlere de 'the right to work States' denilmektedir [Ç.N.]

sendikalar örgütlenmelere yönelik Eyaletlerin farklı yasaları Eyalet yönetimlerinin iş yasasındaki rollerini sürdürmelerine hizmet edebilmektedir.

Süreğenlik meselesini bir yana bırakırsak, devlet ölçeklendirilmesinin bir çok sınıfsal ve ekonomik ilişki tarafından biçimlendirildiği ileri sürebilir. Evvela, asgari verimli ölçeğe ilişkin sıradan ancak önemli bir mesele söz konusudur: ekonomik girişimler niteliğindeki devlet hizmetlerinin, içsel ölçek ekonomilerini bir arada toplama amacıyla bu tür bir ölçekte yürütülmesi gerekir. İkinci olarak, mekânsal eşitsiz gelişmeden söz edebiliriz. Örneğin, bir ülke içerisinde ulus-altı bölgeler güçlü bir şekilde birbirlerinden (ekonomik, kültürel ve siyasi olarak) farklılaşmışlarsa, bu durumda bölgesel yönetime dönük bir mantık ortaya çıkabilecektir. Üçüncüsü, sermaye ve emeğin yeniden üretimini olanaklı kılan toplumsal ilişkilere dair niteliksel mesafeler ile bunların içerdiği bağlılık ve toplumsal dayanışma biçimleri, herhangi bir benzer devlet müdahalesinin ölçeğini etkileyecektir. Bu nedenle, örneğin gelişmiş ülkelerde devletin komşuluk ya da köy düzeyi günümüzde zayıftır; çünkü gündelik toplumsal ve ekonomik etkileşimlerin ve sosyalizasyon biçimlerinin çok azı bu küçük ölçekli yerlerin *içinde* gerçekleşmektedir. Ayrıca, ne kadar gelişmiş olursa olsun, para, üretken sermaye ve metaların ulusal sınırlar ötesindeki güçlü dolaşımı sonuçta ulusal devletin *bazı* düzenleyici işlevlerini zayıflatma eğilimdedir. Ne yazık ki, bu nokta genellikle çok kaba bir biçimde ele alınmakta. Dördüncüsü elit-kavrayışlı devlet kuramlarının, birikim süreçlerini ihmal etmeleri nedeniyle derinliksiz olmakla birlikte, sınırlı da olsa gerçek süreçleri işaret ettiklerini düşünüyorum. Devletin belirli birimleri, yerel sermayenin belirli kesimlerinin (ve çok sık olmamakla birlikte emek kesimlerinin) yoğun ve sürekli olarak etkisi altında kalabilirler. Devletin belirli ölçekleri belirli sermaye türlerinden etkilenebilir: örneğin bir çok ülkede yerel devlet, her daim yerel meta sermaye tarafından (kullanılmasa bile) etki altında tutulmaktadır. Devletin bu ölçeğinin varlığı ve uzun vadeli sürekliliği, böylelikle sermayenin benzer kesimlerinin (ya da emeğin) çıkarlarına ve toplumsal ağırlığına bir şeyler sunabilir.

Devletin ölçeklendirilmesini inşaa eden sözkonusu farklı süreçler ve onların zaman içerisindeki gelişimi, devletin ölçeklendirilmesinin ülkelere göre büyük ölçüde farklılaştırdığı anlamına gelir. Bu sadece devletin ulus-altı ölçekleri için değil aynı zamanda devletin uluslar arası projeler ve devlet-benzeri yapılara yönelik müdahalelerinin uzandığı ulus-üstü düzeydeki ölçekler için de geçerlidir.

P: 'Küreselleşme' ve ulus devlet etrafında son yıllarda yoğunlaşan tartışmaların büyük bir kısmı, ulus devlet ile ulusal ekonomi arasındaki uzaklaşma ve yakınlaşma meselesine odaklanmış durumda. Siz bu yaklaşım biçimini nasıl değerlendiriyorsunuz?

JG: Ulusal devlet ölçeği ile kapitalist ekonomik süreçler arasındaki uzaklaşma solda genellikle ulusal devletin ekonomik gücünün (iddia edilen) gerileyişinin bir nedeni, sağ kanatta ise bir mazeret olarak sunulur. İlk yorum, bu ayrışmada yeni hiçbir şeyin olmadığı yönündedir. Daha önce de ileri sürdüğüm gibi, sermayenin döngüsünün farklı momentlerine ilişkin ölçeklerin niteliği farklıdır ve her zaman

farklı olmuştur. Bir çok önemli ekonomik-toplumsal süreç ulus-altı ölçeklerin üzerinde gerçekleşir ve Avrupa merkantilizminin ortaya çıkışından bu yana, bunların çoğu ulusüstü düzeylerde gerçekleşmektedir. Açık olduğu halde çoğunlukla geçiştirilen bir ikinci nokta ise, günümüz dünyasında ulus devletlerin ekonomik ölçeklenme bakımından niteliksel olarak birbirilerinden farklılaşmalarıdır. Emperyalist devletler neo-kolonyal devletlere göre, kendi ülkelerinde niteliksel olarak daha fazla sermaye, daha güçlü birikim biçimleri ve daha sağlam sınıf ilişkilerine sahiptir. Sonuçta, kendi sınırlarını aşan uluslararası üretken, para ve meta sermaye akışlarından *faydalanabilirler*; oysa neo-kolonyal devletler için bunun tam tersi genel bir durumdur. Nihayetinde emperyalist devletler, neo-kolonyal devletlerin işlerini güçlü bir biçimde etkileyebilir ve birçok durumda doğrudan yönetebilirler. Neo-kolonyal devletlerin sadece kendilerine yatırım yapan ulus-ötesi şirketler tarafından 'altının oyulması' aynı zamanda niteliksel olarak daha güçlü devletler tarafından doğrudan kontrol edilirler. Üstelik ülkelerin ekonomilerinin boyutları (Toplam Milli Hasıla), korumacı politikaların düzeyine göre büyük ölçüde farklılaşır. Örneğin, emperyalist ülkeler arasında Belçika, ABD ile karşılaştırıldığında ekonomik çıktı oranı bakımından kendi sınırlarının ötesinde çok daha fazla sermaye akışına sahiptir; bu anlamda Belçika çok daha fazla 'küreselleşmiş' iken, ABD daha kapalı ve 'kendine yeterli' bir ülkedir.

Bununla birlikte bu konuda asıl vurgulamak istediğim nokta, IMF, DB, DTÖ, Birleşmiş Milletlerin şubeleri gibi uluslararası düzeydeki devlet-temelli kurumlara ilişkin yorumlara ilişkin olacak. Bu kurumların günümüzdeki eylemliliklerine ve belirgin önemine ilişkin yapılan yaygın bir yoruma göre, uluslararası ekonomik akışların gelişmesi *nedeniyle* devletin ekonomik düzenlemesi ulusal ölçekten uluslararası ölçeğe (ulus-ötesi şirketler-bankacılık, ticaret) yukarıya doğru taşınmaktadır. Buna göre, ilk olarak artan uluslararası ekonomik akışlara; ardından buna tepki gösteren devlet ölçeğine; daha sonra ise temel olarak daha öncekiyle aynı amaçlarla 'düzenleme' arayışında olan yeni devlet ölçeğine sahip oluruz. Bu açıklama tarzı hem kamusal söylemde hem de akademisyenler arasında oldukça yaygındır. Devlet coğrafyalarının gerek doğrudan ekonomik coğrafyalardan okunması gerekse her bir mekânsal ölçekteki yarı-devlet [quasi-state] düzenlemesinin siyasal içeriğinin ihmal edilmesi nedeniyle bu tür açıklamalar tamamen 'ekonomist' olmaktadır.

Şu doğrudur; uluslararası yarı-devlet örgütleri, sermayenin kendi değişen biçimleri içinde uluslararası akışı olmadan var olamaz ve bu akışların büyümesine paralel olarak, diğer şeyler eşit kalırken bu örgütlerin önemi de artmaktadır. Ancak bu örgütlerin varlığı aslında 1940'lı yıllara kadar gider. Bunların son otuz yıl içinde giderek daha önemli hale gelmelerinin nedeni, ulus devletlerin kimi mitsel felç hallerinden kaynaklanmaz. Aksine sözkonusu artan önem, ulus devletler ya da bu örgütlere hakim olan emperyalist ulus devletler tarafından alınan ve sürdürülen bir karara dayanır. ABD'nin yönlendirdiği emperyalist devletler, bütün dünyaya yeni

bir mekânsal-politik *strateji*yi, yani neoliberalizmi kabul ettirmek için uluslararası organları kullanmaktadır. Bu strateji diğer ulus devletlere kabul ettirilmektedir: IMF ve Dünya Bankası, neo-kolonyal devletlere 'yapısal uyarlamaları' kabul ettirmekte; DTÖ bütün devletleri (ağırlıkla etkin bir şekilde Üçüncü Dünya devletlerini) serbest ticarete zorlamaya, ve ticaret sorununun ötesine geçerek, merkez üssü emperyalist ülkeler olan ulus-ötesi şirketlerin büyük ölçüde lehine işleyen neoliberal mülkiyet kurallarını kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle uluslararası organların artan rolü, temelde artan uluslararası ekonomik akışların sonucundan çok bir *nedenidir*. Bu, ulus devlet iktidarının erozyona uğramasına değil aksine hakim ulus devletlerin sermayenin baskısı altında neoliberalizmi dünya çapında uygulama kararına dayanır.

Üstelik uluslararası yarı-devlet organlarının izledikleri strateji, 1970'li yıllara kadar ulus devletler tarafından baskın bir biçimde sürdürülen Keynezyen, üretkenlik yanlısı ya da ulusalcı stratejilerden oldukça farklıdır. Gerçekleşmekte olan 'düzenlemenin yukarıya doğru devri' değil; aksine, stratejideki (ve bu yüzden de düzenleme tarzındaki) radikal bir değişimdir. Bu nedenle, 1970'lerden bu yana devletin ölçeğindeki yukarıya doğru (sınırlı) değişim 'ekonomik küreselleşme' ile değil, sermayenin kararlı kesimleri ve (bundan dolayı) ulus devletler tarafından yeni bir politik-ekonomik-mekânsal stratejinin benimsenmesi ile güçlenmektedir.

Bu argüman daha önce yaptığım bir vurguya işaret ediyor: yeniden ölçeklendirme yalnızca 'ekonomik mantık' bakımından değil, ayrıca değişen sınıf ilişkilerinin bir parçası olarak kavranmalıdır.

P: Bu noktada, 1990'lardan itibaren yeni bir ekonomi-politika yöneti(şi)m ölçeği olarak ortaya çıkmakta olan Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın (BKA) incelenmesi, devlet ve yeniden ölçeklendirilmesi üzerine konuşmamıza katkıda bulunabilir. BKA'ların kuruluşu, ulus devletlerin, özellikle tarihsel olarak oldukça merkezi biçimde yapılanmış devletlerin, kurumsal yapısında dikkate değer bir değişime yol açmakta. BKA'lar ayrıca, devletin biçiminde, yani ekonomik olan ile politik olan arasındaki ilişkide de, önemli değişiklikler içermekte. Devlet tartışmalarına benzer biçimde, BKA'ların kuruluşu da, genellikle yeni ekonomik 'zorunluluklar' karşısında geliştirilen kurumsal yanıtlar çerçevesinde değerlendirilmekte. Öte yandan, varsayılan zorunlulukların ve yanıtların çekişen ve çatışan tartışmalar-itirazlar dolayında ortaya çıktığını ve biçimlendiğini görüyoruz. Türkiye'de AB'ne katılım süreci içerisinde gündeme gelen devletin kurumsal mimarisinin yeniden ölçeklendirilmesi ve özelde BKA'ların kuruluşu etrafındaki tartışmalar bu durumun oldukça belirgin bir örneğini sunmakta. Bu noktada ulus-altı bölgesel ölçeğin öne çıkışı, devletin ulus-altı düzeye doğru yeniden biçimlenişi ve nihayetinde BKA'ların ortaya çıkışını, Marksist bir çerçevede incelemek oldukça önemli gözüküyor. Sizce, BKA'lar sözünü ettiğimiz günümüz yeniden ölçeklendirilmeleri içerisinde nasıl bir anlama sahip? Özellikle 1990'lardan itibaren bu süreci yaşamış Britanya

deneyimi hakkında neler söyleyebilirsiniz? Britanya gibi merkezi devlet yapısı içerisinde ve etrafında örgütlenmiş bir ülkede BKA'ların kurulması sürecinde sınıflar arasında ve sınıf-içinde toplumsal aktörlerin birbirleriyle çekişen-çatışan savları oldu mu? Özetle, Britanya'da devletin yeniden ölçeklendirmesinin önemli bir parçasını oluşturan BKA'ların kuruluşunun gerisindeki sınıf ilişkilerinden bahsedebilir misiniz?

JG: Buradaki eğilimi nitelendirirken dikkatli olmak gerektiğini düşünüyorum. Şu doğrudur; 1970'lerden bu yana özellikle Fransa, İspanya, İtalya, Britanya ve Belçika gibi güçlü bir şekilde merkezileşmiş bir çok Batı Avrupa devleti, ekonomik olduğu kadar toplumsal önemli yetki devirleriyle yüklü yeni bölgesel devlet düzeyleri oluşturmuştur. Bazı ülkelerde (burada Britanya hariç) ayrıca, merkezi devletten yerel devlete önemli bir iktidar devri de söz konusudur. Ancak şu hatırlanmalıdır ki; bölgesel ekonomik politikalar özellikle ABD, Kanada, Avustralya ve (Batı) Almanya gibi federal devletlerde uzun süredir önemli bir olgudur ve bu ülkelerde örneğin ABD'de kentler, ekonomik gelişimde uzun süredir önemli olmaktadır. Bununla birlikte, bazı federal ülkelerde bölgesel ve yerel ekonomik müdahalelerin önemi de giderek artmaktadır. Ekonomik eşitsiz gelişmenin derecesi ve biçimleri, ekonomik ilişkilerin ölçekleri, sermaye fraksiyonlarının etkileri gibi, şüphesiz ülkelere göre büyük ölçüde değişen, devletin ölçeklendirilmesinin *altında yatan süreçler*deki farklılıklar hesaba katılırsa, ülkeler arasındaki farklılıklar artacaktır. Bütün bunlar ülkelere-özgü analizlere ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Bölgesel ve yerel ekonomik müdahalenin artması üzerine hakim akademik kuramsallaştırma, daha önce de değindiğim kurumsalcı ve eski-düzenlemeci kuramcılar tarafından yapılmaktadır. Piore ve Sabel'in *Second Industrial Divide* [İkinci Endüstriyel Bölünme] isimli çalışmasının yayımlanmasından bu yana bu okul, bölgesel ve yerel düzeylerdeki çeşitli ekonomik bileşim ve özgünlük türlerini endüstriyel kümelenmeler, bilgi bölgeleri, yenilik çevreleri v.b. şeklinde haritalandırmak ile meşguldür. Bu yazarlar bu tür bölgesel kümelenmelerin geçmiş örneklerini ve sıklıkla köklerini on dokuzuncu yüzyılın klasik sanayi bölgelerinde bulmalarına karşın, onların bütünüyle yeni gelişmekte olan, Piore ve Sabel'in sunduğu yeni sektörel örgütlenme paradigması türünü temsil ettiklerini ileri sürmektedirler. Bu nedenle kurumsalcı yazarlar, devletin yeniden ölçeklendirilmelerinin ekonomideki bu teknik-organizasyonel değişimleri az ya da çok dolaysız biçimde *izlediğini* ileri sürerler. Ayrıca normatif olarak 'bölgeleri daha rekabetçi ve daha zengin' kılmak için bu tür bölgesel yönetişimlerin güçlendirilmesi gerektiğini savunurlar. Nihayetinde, ironik bir dille, bazı bölgesel ve yerel yönetimler ve ekonomik ajanslar kendilerinin var oluşuna ve hazır stratejiye yönelik bir neden önerdikleri sürece bu akademik kuramcıları coşkuyla kucaklamaktadırlar. Örneğin, iş dünyası piri Michael Porter tarafından yaygınlaştırılan 'kümeler' geliştirme stratejisi ABD ve Britanya'da bölgesel ajanslarla birlikte oldukça popüler oldu.

Daha önce işaret ettiğim gibi, ekonomik güç ilişkilerini, sınıf iktidarının çelişkilerini, ve bunlardan kaynaklanan oldukça farklı politik stratejileri ihmal ettiğinden

dolayı bu açıklamayı 'ekonomist' bir yaklaşım olarak değerlendiriyorum. Bu noktada devletin yeniden ölçeklendirilmesine ilişkin önerdiğim yaklaşım çerçevesinde, genel hatlarıyla İngiltere'deki yeni bölgesel ekonomik müdahale türlerinin ortaya çıkışına dair değerlendirmelerimi sunmak faydalı olacaktır. Ayrıca, yeterli düzeyde bilgi sahibi olmasam da, yakın dönemde Türkiye'de gündeme gelen ulus-altı bölgeselleşme eğilimine dair de kısa bir yorumda bulunmak isterim.

Britanya'da 'bölgesel' düzeyde ciddi ekonomik devlet kurumları ilk olarak 1970'lerde İskoçya ve Galler (Britanya devletine içerilen uluslar) için oluşturuldu; daha sonra, 2000 yılında İngiltere'de Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) kuruldu. Her iki durumda da, bu yapılar mümkün olduğunca en apolitik biçimde kuruldu: kurulları seçimle oluşturulmamakta (bunlardan İskoçya ve Galler sırasıyla 1990'ların sonlarında yeni seçilmiş meclislere bağlandığı halde); strateji ya da öncelikler üzerine bile herhangi bir kamusal tartışmadan kaçınılmakta; ve görevleri teknik hesapların rehberliğinde ve tarafsız teknokratlarca uygulamaya koyulan ekonomik yenilenme olarak sunulmaktadır. Söz konusu politikleşme yoksunluğuna ilişkin anlamlı bir bulgu, 2005 yılında İngiltere'nin Kuzey Doğu Bölgesi'nde[19] başka şeylerin yanı sıra BKA'nı denetleyecek olan *seçilmiş* bir meclisin oluşturulup oluşturulmaması konusunda yapılan bir referandumun sonucudur. Oylar ağırlıkla bir meclise karşıydı: eğer bölgesel ajanslar apolitiklerse neden seçim politikalarını onların içine taşıyorsunuz? Ben BKA'ların bu apolitik yapısının, onların ortaya çıkışının özünü oluşturduğunu düşünüyorum. BKA'lar neoliberalizmin becerdiği işçi sınıfının güçsüzleşmesi, parçalanması ve apolitikleşmesine hiç dokunmadan, *aynı zamanda*, neo-Keynesyen bir tarzda, üretimin sosyalizasyonuna ve emek gücünün yeniden üretimine ilişkin yetersizliklere işaret edebilmektedir. Neoliberalizm 1970'lerin ortalarından bu yana Britanya politik ekonomisine hakimdir. Neoliberalizm, sermayenin kâr oranında artış, örgütlü emeği korkunç bir şekilde bozguna uğratma ve nihayetinde işçi sınıfını cesaretsiz kılmayı başardı. Bununla birlikte Britanya'da neoliberalizmin olağanüstü vahşeti, üretim, altyapılar ve refah hizmetlerinin eşgüdümünün bir çok niteliğinin (üretkenliğe zarar verecek biçimde) ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Bu nedenle sermaye, emeğin taleplerini ya da kendi iş dünyasından gelecek 'aşırı' talepleri uyandırmaksızın, ekonomik ve toplumsal eşgüdümün belirli biçimlerini yeniden başlatma arayışı içine girdi. BKA'lar bunu yapmanın iyi bir yolunu sundu: apolitik biçimde işliyorlar; bölgeler arasında parçalanmışlıkları ve aralarındaki rekabet, arzularını törpülediğinden 'aşırıya kaçan' müdahalelerde bulunmuyorlar; sınıf-dışı bir 'bölge yararı' etrafında geliştirilen çağrılar işçiler ve yerleşimcilerden gelen 'bölücü' ya da 'bencil' taleplerin bastırılmasında kullanılabiliyor. Dolayısıyla bu ajansların bölgesel *ölçeği*, altta yatan sınıf-politik projenin temelini oluşturmaktadır[20].

Türkiye'de AKP hükümetinin bölgesel ekonomik koordinasyonu başlatmaya

19 Muhafazakar Parti döneminde başlayan ve Blair döneminde hızlanan bölgesel 'yöneti(şi)m' politikasının İngiltere devlet mekânı için tanımladığı 9 ekonomik-politik-istatistiki bölgeden biri [Ç.N.]

20 Dipnot 12'de belirttiğim çalışmalarımda ulus-altı bölge ölçeğinin sözünü ettiğim yönlerini daha ayrıntılı olarak ele almıştım.

dönük son dönemki hamleleri, Britanya'da olduğu gibi, sermayenin bazı kesimlerinin, üretimin ve yeniden üretimin sosyalizasyonunu geliştirme ve böylece özellikle ihracata yönelik sektörlerde üretkenliği ve yenileşmeyi sağlama yönündeki taleplerini yansıtıyor gibi. Ulusal devletin 1980'lerden bu yana hâkim neoliberal duruşu, bu yönde bir politika 'boşluğunu' doğurmuş olabilir. Emek gücünün yeniden üretimine yönelik bölgesel girişimlerin, devlet hizmetine içerilmekten ya da kendisi buna yönelik bir fail olmaktan daha çok, ağırlıkla İslamcı örgütlenmelere yöneleceğini akla getiriyor. Bu, gelişkin refah hizmetleri sunumunun sosyalist bir dinamiği içeren taleplere yol açmasını önlemeye ve onu muhafazakar, klientalist ve ataerkil biçimler içinde sürdürmeye dönük bir çaba olabilir; eğer öyle ise Britanya örneğine benzer şekilde bir apolitikleştirme stratejisi ile karşı karşıyayız demektir.

Bununla birlikte, Türkiye ve Britanya örnekleri arasında önemli bir farklılık söz konusudur. Bu benim daha önce kısaca sözünü ettiğim sermayenin fraksiyonları ve devletin birimleri arasındaki bağların devletin yeniden ölçeklendirilmesi içindeki rolü meselesi ile ilgilidir. Bence, Britanya'da son otuz yıldır var olan devletin yeniden ölçeklendirilmesi ve yönetişim, sermayenin fraksiyonları arasında tartışma konusu ol*madı*. Bu bir ölçüde, uzun tarihsel formasyonu sayesinde Britanya sermayesinin büyük ölçüde bütünleşmiş olmasından kaynaklanır; özellikle sanayi, ticaret ve banka sermayeleri, birikimi geliştirme istekleri etrafında denizaşırı sermaye ihraç üssü olarak Britanya'da birleşmiştir. Bölgesel verimli yenileşme projelerine kayıtsız kalacakları hatta düşman olacakları beklenebilecek olan yoğun biçimde-uluslararasılaşmış bankacılık sektörü, aksine bu projeleri gelişmemiş bölgelerde (ister sanayide, ticarette, ticari mülkiyette ister barınma/konutta) kendi yatırımlarını artırmaya dönük bir fırsat olarak değerlendiriyor görünmekte. Sendika liderleri de gelişmemiş bölgelerin istihdam sorunlarına işaret ediyor izlenimi verdiklerinden dolayı ve sınıf uzlaşmasını, neo-Keynesyen yaklaşımı benimsedikleri için BKA'larının kurulmasını desteklediler. Buna karşılık Türkiye'de, artık büyük ölçüde uluslararası ağlarla ilişkilenmiş büyük sermaye ile ihracatçı küçük ve orta ölçekli sermayeler arasında dikkate değer bölünme ve gerilimlerden söz edilebilir; büyük sermaye Kemalist merkezi devlet bürokrasisine daha yakın iken küçük ve orta ölçekli sermaye kesimleri büyük ölçüde AKP içerisinde temsil şansı bulmaktadır. Dolayısıyla AKP'nin bölgesel gelişmeye ilişkin önerileri, Türk sermayesinin belirli bir fraksiyonundan gelen baskılara verilen bir yanıt olabilir. Sermaye fraksiyonları içindeki daha küçük boyuttaki firmalardan kasıt, yeniliklerin ve emek gücü formasyonunun büyük ölçüde şirketlerin *içinde* gerçekleştiği büyük ve ulus-ötesi firmalara göre altyapı ve hizmet sunumunun kolektif, kamusal biçimlerine daha fazla bağımlı olmalarıdır. Bu Kemalist merkezi bürokrasinin AKP önerilerine neden karşı çıktığını ve sulandırdığını bir ölçüde açıklayabilir. Eğer bu genel değerlendirmelerim doğru ise, daha önce yaptığım vurgunun Türkiye örneğinde somutlaşmış olduğunu düşünebiliriz: devletin düzeyleri ile sermaye ve

emek kesimleri arasındaki yerleşik bağlar devletin yeniden ölçeklendirilmesinde önemli bir etken ola*bilir.*

Direniş ve Umudun Mekânları, Anti-Kapitalist/Sosyalist Ölçek Stratejileri Üzerine

P: Bu uzun söyleşinin sonuna doğru geliyoruz. Son olarak anti-kapitalist mücadeleler ve sosyalist mücadelelerin mekânları üzerine konuşalım istiyoruz. Neil Smith, bu sayıda çevirisini yayımladığımız makalesinde, coğrafi ölçeğin beraberinde mekânsal sınırları da getirdiğini ve dolayısıyla ayırma ve dışlamanın [exclusion] bir aracı olarak işleyebileceğini söylemekte; fakat şunu da eklemekte: ölçek politik olarak inşaa edilen bir şey olduğu için anti-kapitalist/sosyalist mücadeleler için genişleme ve içerme [inclusion] yönünde ölçeksel stratejiler mümkün ve gereklidir. Çalışmalarınızda sermayenin günümüzdeki (yeniden) ölçeklendirme stratejilerinin yanısıra, anti-kapitalist/sosyalist mücadelelerin ölçek sorunu ile de ilgilisiniz. Anti-kapitalist mücadelelerin nasıl bir ölçeksel stratejiye sahip olması gerektiğini düşünüyorsunuz? İşçilerin direnişi ve sosyalist stratejiye dair günümüz kapitalist ilişkileri içerisinde neler geliştirilebilir? Bu mücadelelerin mekânları ve ölçeklerini nasıl tarif etmek gerek?

JG: Sol için bir strateji olarak yersel-üretkenlik yanlısı [territorial-productivist] yaklaşımı konuşmamızın başında eleştirmiştim. Bu strateji, işçileri ve yerleşimcileri kendi yerlerinde (ulus, bölge) sermaye ile didişmede silahsız bırakmakta ve farklı yerlerdeki işçiler arasında bölünmeleri kızıştırmaktadır. Öyleyse, ne tür bir mekânsallık sosyalist bir yaklaşıma içkin olmalıdır? 'Sosyalist bir yaklaşım' ile kastettiğim, uzlaşmaksızın sermayeye karşı işçi sınıfının çıkarlarının peşinde olan, ve nihayetinde temel ekonomik kaynakların kolektif, demokratik denetimini hedefleyen bir yaklaşımdır.

İlk olarak şunu not etmeliyiz: en temel inceleme düzeyinde, sermaye-emek ilişkisi aynı anda her yerdedir ve belirli bir ölçekle sınırlandırılamaz. Sermaye-emek ilişkisi işyerleri, firmalar, komşuluk çevreleri, bölgeler, uluslar ve kapitalist dünyanın tamamı *içinde* yani *bütün ölçeklerde* işler ve kendini yeniden üretir. Şüphesiz bu mekânsal olarak eşitsiz biçimde gelişir. Küresel Güney'de, özellikle de daha fakir ülkelerde nüfusun büyük bir bölümü, hayatlarını ücret ilişkisinin dışında sürdürmektedir. Ne var ki bütün ülkelerde sermaye-emek ilişkisi politik olarak egemendir ve ekonomik olarak kapitalist-olmayan üretimin sınırlarını çizer. Sermaye-emek ilişkileri, zorlayıcı (neoliberal) ve işbirlikçi (Keynesyen) ilişkilerin çelişkili öğelerini birleştirir. Bunlar farklı sektörler ve yerlerde, aralarındaki gerilimi yansıtan oldukça farklı biçimlerde birleşirler.

Sosyalist stratejinin mekânsallığı hakkındaki bir çok fikir, bu yalın izlenimlerden çıkar. Evvela, işçilerin sermayeye karşı mücadelesi hangi ölçeklerde yürütülmelidir? İster işyeri düzeyine ayrıcalık veren sendikalistler ister ulusal müzakereleri tercih eden sendika bürokratları isterse daha küçük ölçeklerdeki temel örgütlenmeyi ihmal etmesine karşın uluslararasılaşmadan dem vuranlar olsun, sol

içinde farklı gelenekler belli ölçeklere ayrıcalık tanır. Ancak madem sermaye-emek ilişkisi aynı anda her yerde, o zaman *işçi örgütlenmelerinin her mekânsal ölçekte oluşturması gereklidir.* Her bir işyerinde işçiler sermayenin daha fazla artı değer elde etme çabalarına direnebilir. Yerellikler, bölgeler ve uluslar içinde, şirketlerin (ve şirket kolektiflerinin) ve işçilerin (ve işçi kolektiflerinin) çalışma koşulları üzerinde pazarlık ettikleri emek piyasaları vardır. Bu emek piyasaları "ekonomik" süreçler kadar toplumsal, kültürel ve *politik* süreçler tarafından da yönlendirilir. Komşuluk çevresinden küresele emek piyasalarının bütün ölçekleri, sermayenin (mekânsal) yatırım stratejileri tarafından yapılandırılır ve sermaye akışları çoğu zaman işçilerin mücadelesinin dolaysız nesnesidir. Ayrıca işçilerin uluslararası göçü ve göç politikası emek piyasalarını etkiler. Bu ölçeklerin *her birin*de mücadele gereklidir ve bu mücadeleler birbirlerini güçlendirirler; çünkü temel yapı, temel sorun aynıdır. Burada daha küçük mekânsal ölçeklerdeki mücadelelerin, daha büyük olanların sadece küçük bir parçası olmadığını belirtelim; daha küçük mekânsal ölçekler *kendi içlerinde* potansiyel olarak sosyalist politikanın özünü, yani sermayenin planlarından bağımsız biçimde işçilerin çıkarlarına ilişkin bir iddiayı taşır. Dolayısıyla sosyalist stratejide hiçbir ölçek dışarıda bırakılmamalı ya da niteliksel olarak diğerlerinden daha az önemli görülmemelidir.

İkinci bir nokta da şu: sermaye-emek ilişkisinin her zaman her yerde olması nedeniyle, sosyalist bir strateji *işçilerin her yerde ortak temel çıkarlara sahip olduklarına dair bir bilinci geliştirebilir ve geliştirmelidir de.* Bu ortak çıkarların ortaya çıktığı ve *gerçekleştiği* süreçler karmaşık ve değişkendir. Bunlar işçilerin emek piyasası koşulları üzerine yürüttükleri eylemler yoluyla ortaya çıkabilir: bir grup işçi ya da işçilerin belirli bir alandaki saldırısı aynı emek piyasasında (hangi ölçeğin olursa olsun) bulunan başkalarının ücretlerini ve koşullarını iyileştirebilir. Bir grup işçinin başarısı, kazanmanın olanaklılığını göstererek başkalarına politik ilham kaynağı sunabilir. Ayrıca diğer patronları ödün vermeye ya da en azından kendi çalışanlarına saldırmaktan uzak tutmaya zorlayabilir. Emeğin belirli kesimlerinin saldırıları sermayeyi, daha sonra başka işçilerin yararına da olacak bölgesel, ulusal hatta uluslar arası düzeylerde politik olarak-dokunulmaz hakları kabul etmeye zorlayabilir. Ya da işçiler kendilerini doğrudan etkilemeyecek bir direnişte diğerleriyle dayanışma eylemine girebilir. Dolayısıyla sosyalist bir stratejinin görevi, daha üst mekânsal ölçeklerde dayanışmanın bütün bu biçimlerini, dayanışma bilinçli ya da bilinçsiz olsun, teşvik etmek olmalıdır. Bu eylemler, işçilerin ortak çıkarlarına ilişkin soyut propagandalar olmaktan daha çok, içerisinde ortak çıkar bilincinin geliştirilebileceği bir yoldur.

Üçüncüsü temel sermaye-emek ilişkisi, mekân üzerine olanlar dahil çeşitli şekillerde geliştiğinden, *sosyalist strateji, işçiler arasındaki farklılıkları bir çok boyutuyla bilinçli bir şekilde göstermelidir.* En görünür olanı, ücretlerin yanı sıra iş güvenliği ve çalışma saatleri de dahil çalışma koşullarındaki farklılıklardır. Emek sürecinde baskı ile işbirliği arasındaki gerilim, iş deneyiminde bir çok önemli farklılığa yol

açar; Taylorist işçiler ile dikkate değer bir özerklik tanınan profesyonel işçiler arasında, örneğin. Bir başka farklılık türü ise, etnisite, cins, yaş gibi kimi özelliklere göre işe alınan ve ayrımcılık uygulanan, emek gücünün toplumsal kesimleri içinde bulunur. Verili bir alanda işçilerin mücadeleleri çoğu zaman bu tip farklılıklar ile aşındırılır. Mekânda işçiler arasında dayanışma da çoğunlukla bu ayrımlar tarafından engellenir; bunun açık bir örneği, Kuzeydeki işçilerin Güneydekiler ile kendi 'soy' ya da çalıştırıldıkları 'ilkel' emek süreçleri zemininde dayanışma girişimlerinin başarısızlığıdır[21].

Sosyalist stratejinin mekânsal biçimleri, yeniden üretim alanındaki mücadeleler ve bu mücadeleleri üretim alanındaki mücadelelerle ilişkilendirme gereksinimi yoluyla da inşa edilir. Daha önce ev ve 'iş' arasındaki, kapitalizme derinlemesine gömülü ve kapitalizmin gelişimiyle giderek artan (toplumsal, mekânsal, ideolojik) ayrımı tartışmıştık. Bu ayrım solda bile iki ayrı politik mekânı üretme eğilimindedir: erkeklerin egemen olduğu 'ekonomik olanın' ve kadınlara bırakılan 'toplumsal olanın' politik mekânı. Ne var ki bu bölünme solu derinlemesine güçsüz kılar. Her şeyden önce, çalışan sınıflar kendilerini üretim ilişkilerin ve toplumsal yaşam ilişkileri bağı aracılığıyla yeniden üretirler; bunlar birbirleriyle binlerce bağlantıya sahiptir, karşılıklı olarak bağımlıdır ve esasen içsel olarak ilişkilidirler. Dahası, gerek insanların ücretli işlerinden edindikleri maddi-entelektüel kaynaklar, toplumsal ilişkiler ve insanların tükettiği metalar, gerekse sermayenin refah hizmetleri ve fiziksel çevre üzerindeki etkisi yoluyla, sermaye yeniden üretim alanı üzerinde çok büyük bir güce sahiptir. Bu nedenle, yeniden üretim etrafındaki mücadeleler *anti-kapitalist* stratejinin anahtarı olmaktadır. Bu mücadelelerin üretim ile bağları, iki ayrı alan ayrımının kutsallığını bozan mücadeleler ile gösterilmelidir. Üretimde olduğu gibi burada da, sosyalist strateji sadece refah hizmetlerine ve çalışmayanlara devlet gelirlerinden kaynak aktarımına karşı çıkan neoliberal saldırıya değil, aynı zamanda muhafazakar toplumsal ilişkilerini somutlaştıran biçimler içerisinde (örneğin, aileye bağlılık ve onu güçlendirme ve cins ayrımcılığı) refah hizmetlerinin sınırlı sunumu aracılığıyla işçi sınıfını bütünleştirmeye çabalayan üretkenlik yanlısı stratejilere ve ulusalcı stratejilere de bir karşı koyuştur.

Devlet gelirlerinden kaynak aktarımına yönelik mücadeleler genellikle ulusal düzeyde seyretmesine karşın, daha iyi sosyal hizmetler, kamusal ulaşım hizmetleri ve barınmaya yönelik bu tür mücadeleler büyük ölçüde devlet düzenlemelerine bağlı olarak genelde yerel, bölgesel ve ulusal düzeylerin bir karışımı üzerinde gerçekleşir. Üretim ve yeniden üretim mücadeleleri içerisinde gelişen bilinçlenme biçimleri sırasıyla belirli bir mekânsal ölçekte birbirlerini güçlendirebilir. Örneğin, 1960'lı yılların sonlarında kuzey İtalyan kentlerinde ortaya çıkan barınma ve ulaşım hizmetleri etrafında dönen büyük mücadeleler, yüksek militanlık düzeyi ve büyük fabrikalarda işçilerin başlattıkları denetim ile güçlenmişti ve sözkonusu

21 Bkz.'Workers' Competition, Class Relations and Space', *Environment and Planning D: Society and Space*, 10, 265-86, 1992; *Work, Locality and the Rhythms of Capital*, London: Continuum/ Routledge, 2003, Bölüm 13.

mücadeleler işçilerin mücadelesine ve denetimine güç kazandırmıştı. Sırası gelmişken söyleyelim, bu durum sosyalist politikada yerel düzeyin önemine yönelik bir başka nedeni sunmaktadır[22].

P: Öte yandan yakın dönem çalışmalarınızda, emeğin örgütlenme mekânları ile sermayenin yatırım mekânları arasındaki ilişkiye vurgu yapıyorsunuz. Bu ilişkinin sosyalist strateji açısından anlamı nedir?

JG: Az önce de bahsettiğim gibi iş koşullarındaki farklılıklar ve emek gücünün toplumsal özellikleri dayanışmanın önüne önemli engeller çıkarır. Bununla birlikte işçilerin kolektif örgütlenmesi ve bilincinin inşa edilmesinin önündeki en büyük engel, daha önce tartıştığımız bir şeydir: *sermayelerin mekân üzerindeki rekabetinden kaynaklanan işçiler arasındaki rekabet.* Neoliberalizm, işçiler üzerinde denetim kurmak amacıyla bu rekabeti yürütür. Üretkencilik [productivism], işçileri bu tür bir rekabetten koruyacağı sözünü vermesine karşın gerçekte bu rekabeti artırır. Bunu belirli bir yerdeki işçiler üzerinde, ya yumuşak ya da sert denetim kurmak amacıyla, başka yerlerdeki sermayelerle rekabeti kullanarak farklı araçlar aracılığıyla yapar. Bu nedenle, bu politik yaklaşımlardan her hangi birinin aracılık ettiği farklı yerlerde işleyen sermayeler arasındaki rekabet, işçilerin sermayenin boyunduruğu altına alınması ilişkisini yeniden üretir ve işçileri diğerleriyle kapıştırır. Bu rekabetin aynı firmanın sahip olduğu işyerleri arasında da olabileceğini belirtmeliyim.

Sözünü ettiğim mekânsal rekabet, verili sanayide yatırımların yerler arasında ve sanayi ve içi ve dışında yer değiştirmeleri yoluyla gelişir. Bir işyerinin rekabetçiliğinin azalması ve kârlılığının düşmesi, yatırım azalması, işyerinin mal varlığı bakımından değersizleşmesi ve (imkân dahilinde) para sermayeye dönüşümü biçiminde ifade bulacaktır. Çekilmiş sermaye aynı sanayi içerisinde bir başka yere yatırılabilir ya da başka sektörlere akabilir. Buna karşılık bir işten iyi kârlar elde etme durumu ya da buna ilişkin olasılıklar, burada yeni yatırım döngülerine yol açacaktır. Bunun işyerinin en azından kısa vadede rekabet edebilirliğini güçlendireceği olasıdır. Özellikle nihai talep güçlüyse, bu yeni yatırım sanayinin dışındaki sermayeden gelebilir. Dolayısıyla emeğin başka bir yerdeki işçiler ile rekabeti sadece basit bir şekilde mekânsal olarak eşitsiz piyasalar (farklı ücret oranları, farklı yerel nihai talepler vb.) meselesi değil, aynı zamanda sermayenin yatırım ve yatırım çekme [disinvestment], özellikle sektör ve yer seçimine ilişkin kararları üzerindeki kapitalist denetiminin bir ifadesidir. Başka bir ifadeyle *temel sorun sermayenin sektörel ve mekânsal hareketliliğidir.* Bu nedenle farklı yerlerdeki (yerellikler, uluslar ya da kıtalarda) işçiler arasında dayanışma kurmaya yönelik sosyalist bir stratejinin bu yatırım akışlarını etkilemesi ve nihayetinde onu kontrol altına alması gerekmektedir.

Sendikalar ve yaygın örgütler bu yönde nasıl hareket edebilir? Anlamlı bir

22 Bkz. Jamie Gough and Aram Eisenschitz with Andrew McCulloch, *Spaces of Social Exclusion*, Abingdon: Routledge, 2006, Bölüm 12.

başlangıç noktası, işçilerin verili bir sanayi içerisinde üretken kapasitenin yer değiştirmelerini *takip etmesidir* [monitoring]. Sendikalar duygudaş araştırmacılarla işbirliği içerisinde, belirli bir sanayiye yönelik yatırım akışlarını ve geri çekilişlerini izleyebilir, kapasite kullanımlarında ve fabrika kapatmalarındaki azalmaları, yeni fabrikaların kapasitelerine ve açılmalarına yönelik eğilimleri takip edebilir. Bu takip, bir bütün olarak sanayi içindeki emeğin üretkenliğinin (işçi başına dolar temelli çıktı) zaman içindeki değişiminin ve yerler arasındaki eşitsiz gelişiminin takibini de içerebilir. İşçiler bu yolla toplam kapasite tablosunu ve onun nihai taleple ilişkisinin resmini ortaya çıkarabilir. Bu, fabrika kapatmaları olasılığını içeren aşırı-kapasite ya da bazı yerlerin kapasitelerinin azaltılmasını ya da yeni ya da mevcut yerlerde daha fazla yatırım olasılığını içeren eksik-kapasite olup olmadığını gösterecektir. İşçiler ayrıca sermayenin sanayi içerisinde gerçekleştirdiği coğrafi kaymalara ilişkin bir görüş de geliştirir. İster mutlak isterse artı değer elde edimi olsun emek süreçlerindeki değişikliklerin etkisi ve onların verimlilik ve bir çok işle ilişkisi de anlaşılabilir. Sermayenin bu türden takibi, nihai piyasalara yönelik rekabeti ve sermaye akışları her ölçekte gerçekleşen sanayiler içinde yürütülebilir. Dolayısıyla bu, birçok hizmet sektörü, ulusal sanayi gibi yerel sanayiler içinde ya da imalat sektörlerinin büyük çoğunluğunu içeren uluslararasılaşmış sanayiler içinde yapılabilir.

Takip etme *sürecinin* bizatihi kendisi önemli örgütsel ve ideolojik kazanımlar getirebilir. Farklı yerlere uzanan işçi örgütleri ağları oluşturabilir, işçilerin ortak konumlarına dair bir bilinç geliştirebilir. O zaman bu, işçi örgütlerini sanayi yatırımları, yatırım çekilmesi ve onların coğrafyasına ilişkin *sermaye üzerinde talepler koymaya* yöneltebilir. Örneğin yatırım çekilmesi ile karşılaşan güçlü sendika örgütleri tarafından harekete geçirilmiş işçiler, yeniden yatırımın işyerlerinde (ya da yerellikte) gerçekleşmesi taleplerini daha güçlü bir biçimde dile getirebilirler. Sermayenin el değmemiş yeni sanayi alanlarına yatırım yoluyla mevcut sanayi normlarına göre daha fazla iş yoğunluğu yükleme çabasında olduğu yerlerde, bu yeni alanlardaki sendikalar daha iyi emek süreci için pazarlık yapabilir. Bu talepler, ya tek bir çokalanlı şirkete ya da farklı şirketlere yönelebilir.

Sözünü ettiğim türde bir pazarlık yönelimi *çalışanların sanayi üzerinde planlarının* gelişimi lehine olabilir. Bu planlar, toplam yatırım ve geri çekilme, bunlara ilişkin yer seçimleri ve bu yatırımların olanaklı kıldığı emek süreçleri biçimlerine yönelik hedeflerden oluşabilir. Bu sosyalist bir toplumda, yani demokratik bir devletin yatırım kaynaklarına sahip olduğu ve denetlediği bir yerde, olabilecek türde bir yatırım planına *yönelir*. Bu tür önemli bir planlama modeli Bob Devine tarafından ileri sürülmüştür. Sosyalist planlama öncelikle ne fiyatların ne de işyerleri arasındaki girdi-çıktı değişimlerinin merkezi olarak planlanmasından oluşur. Devine, aksine şunu ileri sürer: yatırımın niceliği, niteliği ve yer seçiminin planlanması sosyalist planlama için olmazsa olmaz bir gerekliktir. Dolayısıyla

sözünü ettiğim yatırımların takip edilmesi, üzerine pazarlık yapılması ve nihayetinde planlanması, şüphesiz Devine'in sosyalist ekonomi modelini güçlendirmektedir[23].

Yatırımlar etrafında örgütlenme ve mücadele belirli bir ölçekte sermayenin yürüttüğü yatırım akışlarını duyurarak o ölçekte işçiler arasında dayanışmayı geliştirmeyi amaçlar. Sanayi tipine bağlı olarak bu ölçek yerel, ulusal ya da uluslararası olabilir. Bu nedenle bu tür mücadeleler her daim işyeri ve yerel düzeydeki örgütlenmelerden yararlanır; bununla birlikte, işçilerin daha geniş ölçeklerdeki örgütlenmeleriyle ilişkili olmayı sıklıkla talep eder. Evet yine, amaç sadece her bir ölçek içerisindeki mücadeleleri değil aynı zamanda her mekânsal ölçekteki mücadeleleri yaratıcı bir biçimde ilişkilendirmek olmalıdır.

P: Bu güzel söyleşi ve doyurucu yanıtlar için çok teşekkür ederiz.
JG: Ben de çok teşekkür ederim. ■

23 Devine'in sosyalist planlamaya ilişkin görüşleri için şu çalışmasına bakılabilir: Robert Devine, *Democracy and Economic Planning*, Boulder: Westview Press, 1988; Praksis okuyucuları bu konuda Aram ile ortak çalışmamıza da bakabilir: Jamie Gough and Aram Eisenschitz, 'The division of labour, capitalism and socialism: an altemative to Sayer', *Intemational Journal of Urban and Regional Research*, 21 (1) 23-37, 1997..

Praksis 15 | Sayfa: *49-70*

Ölçek Yaklaşımının Kent ve Bölgelerin Yükselişinin Açıklanmasındaki Katkıları Üzerine[1]

Mustafa Kemal Bayırbağ

I – Giriş

Bu çalışma, yerelliklerin siyasa yapma odakları ve siyasal failler olarak artan önemlerini anlamakta ölçek yaklaşımının sunduğu katkıları tartışmaktadır. Makale, bu süreci ele alan kent ve bölge çalışmaları yazınında yaygın bir biçimde kabul gören varsayım ve açıklamaları eleştirerek yola çıkmaktadır. Daha sonra ölçek kavramının getirdiği açılımlardan yararlanarak, sözünü etmiş olduğumuz açıklamalara karşı, hegemonya perspektifinden marksist bir kent-bölge yazınının nasıl kurulabileceği ele alınmaktadır. Ölçek kavramının mekânsal bir hegemonya çözümlemesi geliştirilmesinde anahtar bir rol oynayabileceği savlanmakta ve daha sonraki çalışmalarda geliştirilebilecek bir çözümleme çerçevesinin ilk adımları atılmaktadır. Çalışmamızın temel savı şudur: Yerelliklerin yükselişi, hegemonik dönüşümleri olanaklı kılan ve kendisi bu dönüşümlerin ifadesi olan kapitalist devletin yeniden-ölçeklenme sürecinin bir parçası ve ürünü olarak anlaşılabilir.

II - Sorunsal

i

Makalenin bu bölümünde geliştirilen tartışma, kent ve bölge çalışmalarında ortaya çıkan yeni ortodoksluğu tanımlayan eğilimler ve varsayımlar üzerinedir[2]. Şüphesiz, kentlerin ve bölgelerin siyasal-iktisattaki artan önemlerini konu alan çalışmaların artmasının ardında meşru bir kaygı yatmaktadır. Kapitalist toplumların

1 Bu makale, daha önce York, Ottawa ve Carleton Üniversitelerince düzenlenen ve Toronto'da, 3-5 Şubat 2005 tarihinde gerçekleşen Ölçek konulu konferansa İngilizce olarak sunulmuş "Contributions of the 'Scalar Approach' in making sense of the rise of cities and regions" başlıklı sunuşun gözden geçirilerek Türkçe'ye çevrilmiş halidir. Çalışmanın son haline gelmesindeki katkılarından dolayı yazıyı titizlikle okuyup değerli önerilerini sunan yazı hakemine ve Besime Şen'e içten teşekkürlerimi sunuyorum. Yazıdaki eksikliklerin sorumluluğu bana aittir.

2 Makalede kullanmakta olduğum "ortodoks" ifadesini Lovering'den ödünç alıyorum. Sözünü etmekte olduğumuz ortodoks yaklaşımın çehresini ayrıntılı bir biçimde ortaya çıkaran eleştirel çalışmalar için: Lovering (1999), Macleod ve Goodwin (1999) ve Macleod (2001).

bugün geçirmekte oldukları büyük çaplı dönüşümlerin doğasının anlaşılması ve bu dönüşümlerin getirdiği sorunlarla başa çıkmak için geliştirilebilecek stratejilerin tartışılması gerekmektedir. Ancak, her ne kadar iyi niyetle yola çıkılırsa çıkılsın, sözünü etmiş olduğumuz ortodoksluk, durumun anlamlı bir resmini sunmaktan çok uzaktır.

Bu anlamda sözü edilmesi gereken ilk sorun, siyasal-iktisadi bağlama gösterilen duyarsızlıktır. Devletten anlaşılan, 'kapitalist' devletten çok 'ulus-devlet'tir. Daha sonra da tartışacağımız üzere, yerelliklerin yükselişi ile ulus-devletin karşı karşıya kaldığı meydan okumalar arasında tek yönlü bir nedensel ilişki kurulmaktadır. Bazen abartılı bir biçimde ulus devletin öldüğü ve yerini yerelliklerin doldurduğu savlanarak, devlet meselesi basitçe bir kenara bırakılmaktadır. Oysa bizi ilgilendiren ulus-devlet değil, kapitalist devlettir. Bu tür bir yaklaşım, öncelikle, bölgesel ekonomik sorunların ve farklılıkların, bunun yanı sıra kapitalist devletin bu farklılıkların yaratılmasında ve çekip çevirilmesinde oynadığı rolün[3], açıklanmasında sermaye birikim sürecinin eşitsiz doğasına (Soja, 1985; Harvey, 1985; Duncan and Goodwin, 1988; Smith, 1991) yeteri kadar önem vermemektedir. MacLeod'a göre yazın, "bölgesel değişimi, artan bir biçimde mali baskı ve refah kısıntısıyla tanımlanan daha geniş bir bağlama oturtmakta isteksizdir". Bu isteksizlik, dışsal etkenleri, daha doğrusu bu tür bir yaklaşımın yerel-dışı olarak düşüneceği etkenleri, resmin dışında bırakmaktadır. Sözünü etmekte olduğumuz isteksizlik, daha temel iki soruna işaret etmektedir:

a) Öncelikle, sözünü ettiğimiz yaklaşım, *tarihsel olmayan* bir tona sahiptir. Yerel olan, yerel tarihlerin ayrıntılı olarak ele alındığı çalışmalarda bile, genel tarihsel bağlamdan koparılmaktadır. Kent ve bölgelerin kapitalist devlet ile ilişkilerinin tarihine, özellikle de ulus-devlet biçiminin hakim olduğu döneme değinilmemektedir.

b) Aynı zamanda yerel, kendisini ağırlayan ve kuruluşuna katkıda bulunan siyasal-coğrafi bağlamdan çekip alınarak, kargaşa içinde, hareketli, tahmin edilemez ve nihai olarak piyasa mantığının hakimiyeti altında olan düşmanca bir hayal edilen zemine/hayal edilen üst-cemaatin (küresel) kucağına atılmaktadır.

Aslında, sözünü etmiş olduğumuz ortodoks yaklaşıma dahil edilebilecek kimi çalışmalar[4], kent ve bölgelerin ekonomik süreçler ve politikalarda artan önemlerini tarihsel dönüşümlere gönderme yaparak çözümlemektedirler. Ancak, bu dönüşümlerin kapitalist devlet ile alakası ve neden yerelliklerin siyasal anlamda önem kazandıkları ele alınmamaktadır. Bana göre, bunun ardında yeni ortodoksluğun ontolojik kabulleri ve yönteme dair yaklaşımları yatmaktadır. Burada ilk vurgulanması gereken sorun, bir yandan mevcut toplumsal ilişki örüntülerinin verili, yani doğaları önceden anlaşılmış, olarak ele alınması, diğer yandan da mevcut gelişmelerin kaçınılmaz bir kader olarak görülmesidir[5]. Bu bağlamda, Karl Marx'ın Das Kapital'inden yaptığımız şu alıntı önem kazanmaktadır:

3 Amin and Robins'in (1990), Piore and Sabel'e (1984) getirdiği eleştirilere bakınız

4 Örneğin üretim süreçlerinin değişen örgütlenme biçimleri üzerine olanlar

5 Böylece kırılmadan sonraki her olay, tarih-sonrası olarak görülmekte (örneğin, Fukuyama'nın "Tarihin Sonu"na bakınız) ve geçmişe ait ne varsa, ulus devletin kendisi ve devlet kuramları da dahil olmak üzere, çöp tenekesine atılmaktadır.

> "İnsanın toplumsal hayatın biçimleri üzerine düşünceleri ve yine bunun sonucu olarak bu biçimleri bilimsel çözümlemesi, onların [toplumsal hayatın biçimlerinin] gerçek tarihsel gelişiminin tam zıddı bir yön izler. [İnsan], iş işten geçtikten sonra, önünde eline tutuşturulmaya hazır gelişme sürecinin sonuçları ile [işe] başlamaktadır" (Marx, 1867: 75).

Sözünü etmekte olduğumuz çözümlemelerde aynı yolu izlemektedirler. Yani, mevcut durumun tarihsel köklerine inmek yerine, yalnızca mevcut durumun betimleyici çözümlemelerine girişilmekte; bu çözümlemeler içinden ideal tipler yaratılmakta; daha sonra da mevcut durumun resminden ileri dönük çizgisel öngörüler ve siyasa önerileri ortaya konulmaktadır.

Bu, içinde sorunlar barındıran bir yöntemdir. Bunun en iyi örneklerinden biri, söz konusu çözümlemelerde küreselleşmeye atfedilen roldür. Küreselleşme, çok güçlü, her şeye gücü yeten, her yerde hazır bulunan, mantığı yeni piyasa düzeni tarafından belirlenen, bağımsız ve kıymeti kendinden menkul bir itici güç olarak arka planda varlığını hissettirmektedir. Bu bağımsız değişkenin varlığı kabul edildikten sonraki adım, bu "üst-mantık"ın bölge ve kentlerin yükselişinde kendisini nasıl ortaya çıkardığını görgül olarak izaha girişmektir. Daha önce de belirttiğim üzere, bu tür bir yaklaşım ahistorik, yani tarih dışıdır. Çünkü sorular ve izahlar, tarihte meydana geldiği "tahayyül" edilen bir kırılmanın üzerine kurulmaktadır. Buna göre, küreselleşme ve onun ideolojik eşi olan neo-liberalizm, geçmiş ile bir devamsızlık göstermekte; böylece, bir başlangıç noktası olarak tarihsel çözümlemeyi gereksiz kılmaktadır.

ii

Bu bağlamda tartışılması gereken bir diğer konu, bu tür çalışmalarda devletin nasıl kavramsallaştırıldığıdır. Devlet, ontolojik sınırları kendi formel kurumları, yani bürokrasisi ve diğer ilgili kurumları ile yasal çerçeveler tarafından çizilen, örgütsel ve mekânsal anlamda tek ve bölünmez bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet, siyasal olandır. Ulus-devletin geçirdiği yapısal dönüşümler ve iktisadi anlamda değişen konumu, siyasal olanı temsil eden devletin artık geçmiş ait bir sosyal kategori olduğu sonucuna götürmektedir. Bu nedenle, yerelliklerin bugünki durumunu anlamak için devlete gönderme yapmak anlamsız kalmaktadır. Yerellikler, temel siyasa sorunları 'iktisadi' olan, siyaset-dışı (apolitik) varlıklardır. Özetle, bu varsayımlardan yola çıkan izahlar, "iktisat" ile "siyaset" arasındaki analitik ayrımı, ontolojik anlamda bir ayrılık olarak görüp, ekonomik küreselleşmenin ulus-devleti siyasal anlamda iktidarsızlaştırdığını söyleyen tek yönlü bir nedensellik kurmaktadır. Böylece, yerelliklerin yükselişi tarihsel bir devamsızlığı ifade etmektedir. Kent ve bölgelerin siyasa yapma odakları olarak artan önemi sivil toplumun devlet üzerindeki zaferi olarak görülmekte ve bu gelişmeye normatif bir değer yüklenerek[6] bu durum olumlanmaktadır. Bu, akademisyenler, siyasa yapıcılar arasında ve kamuoyunda, kent ve böl-

6 Amin ve Robins'in (1990) Piore ve Sabel'e (1984) getirdiği eleştiriye ve MacLeod'un (2001), Lovering'in (1999) çalışması üzerindeki değerlendirmelere bakınız.

gelerin yeni rolleri hakkında bir iyimserlik doğurmaktadır. Kaybeden yerelliklerin durumuyla ve kazanan yerelliklerde bu başarının bedelini ödeyen toplumsal kesimlerin durumu tartışılmamaktadır. Diğer bir deyişle, Yaratıcı yıkımın "yıkım" tarafı göz ardı edilmektedir.

Eğer süreklilikleri - ve süreksizlikleri - keşfedecek ve böylece günümüzü anlamak üzere tarihe başvuracaksak, kent ve bölgelerin yükselişinin köklerini, ulus-devlet biçiminin varlığını güçlü bir biçimde hissettirdiği dönemde aramamız gerekir. Ancak o taktirde kent ve bölgelerin yükselişini ulus-devletin düşüşü ile eşitleyen, kapitalist devleti ulus-devlete indirgeyen, yerellikler ile ulus-devletin bir birine zıt ve yarışan siyasal-iktisadi örgütlenme ilkeleri ile çalıştığını varsayarak (kapitalist) devlet sorununu kenarda bırakan yaklaşıma meydan okuma olanağımız olur. Burada, ulus-devletin ölümünü ilan ederek bunu kent ve bölgelerin zaferi (Ohmae, 1995) olarak yorumlamakta acele etmeyecek ya da devlete toplumdan bağımsız bir ontolojik statü verip, hala eskisi kadar güçlü (Weiss, 1998; cf. Skocpol, 1986) olduğunda ısrar etmeyecek bir yaklaşıma ihtiyaç bulunmaktadır.

Dahası, sözünü ettiğimiz her iki yaklaşımın faillik (agency) meselesine yaklaşımının da ciddi bir biçimde gözden geçirilmesi gerekmektedir. Her ikisi de kategorilerinin failliğine vurgu yapmakta, bu failin nasıl davrandığına ve bu davranışların ne tür sonuçlar türettiğine bakmaktadır. Ancak böyle bir failin, eğer gerçekten varsa, nasıl ortaya çıktığı, davranışlarını nelerin güdülediği tartışılmamaktadır. Bence bu soruların tartışılabilmesi için yerelin failliğine yapılan vurgu ile kapitalist devletin değişen mekânsal mantığı arasındaki ilişkinin araştırılması gerekmektedir. Bu, eleştirmekte olduğumuz yaklaşımların değinmediği bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır.

iii

Yöntem ile ilgili olarak değinilmesi gereken başka bir sorun daha bulunmaktadır. Küreselleşme olarak adlandırılan sürecinin ne olduğunu anlamadan kendisini "açıklayıcı" bir kategori olarak kullandığımızda, yalnızca söz konusu dönüşümlerin doğasını açıklamakta yetersiz kalmıyor, şu soruyu da gözden kaçırıyoruz: Hangi failler küreselleşme terimi ile tanımlanmaya çalışılan böyle büyük ölçekli dönüşümlere katkıda bulunmakta ve bu süreçleri biçimlendirmektedir? Aslında sözünü etmekte olduğumuz ortodoksluk, bu soruyu tamamıyla yanıtsız bırakmıyor. Bu tür bir çerçevede, kent ve bölgelerin başarılı olmaktaki yetkinlikleri, 'ortak akıl' sahibi olan, kendi içlerinde birleşik ve tutarlı cemaatler olmalarından gelmektedir. Bu varsayımın üç önemli sonucu bulunmaktadır:

a) Herşeyden önce yerellikler, failler olarak, belirgin ve içsel anlamda tutarlı, yerel kamu yararına hizmet eden siyasa hedefleri koyabilir ve bu hedefler doğrultusunda hareket edebilirler.
b) Vatandaşların yerel düzeyde karar verme süreçlerine etkin ve demokratik bir biçimde katılabileceği varsayımından hareketle, yerel liderler tarafından ta-

sarlanan ve uygulanan siyasaların kaçınılmaz olarak meşru olacağı kabul edilmektedir.

c) Sahip oldukları sosyal sermaye (social capital) sayesinde yerelliklerin buluşçu siyasa yapımı/uygulanmasına dönük olarak verimli bir alan sunduğuna inanılmaktadır. Bu görüşün ardındaki 'normatif' (Hirst, 1993) varsayımlar, şu eşitlikler dizisi üzerine inşa edilmektedir: 'yerel' = 'demokrasi' = 'sivil toplum' = 'ağ (network) modelinde kurulan toplumsal ilişkiler'. Buna göre, yerel cemaat ruhu ve bireysel vatandaşların karar veren makamlara fiziksel yakınlıkları, yerel düzeyde daha yoğun ve daha sağlıklı bir siyasal katılıma ve kaçınılmaz olarak herkesi içeren, diyalog temelli siyasa yapımına yol açacaktır.

Ne var ki yukarıda tartıştığımız eşitlikler serisinin önemli eksikliklerinden biri, iktidar ilişkilerinin arkaplana itilmesidir. Bu tür izahlarda 'siyasal' olarak anlamlandırılan tek şey, daha önce de belirttiğimiz gibi, hiyerarşik bir biçimde irade beyan ettiği ve kararlarını bu meyanda uyguladığı düşünülen devlet ve bürokrasidir. Diğer yandan, doğası yatay toplumsal ilişkiler tarafından karakterize edilen sivil toplumu ağırlayan kent ve bölgeler, hiyerarşik ve baskıcı iktidar ilişkilerinden serbesttirler. İktidar, toplum içinde eşit bir biçimde dağılmakta, en azından eşit bir biçimde kullanılabilmektedir. Bu nedenle, sivil toplum üyeleri arasında uzlaşmayı sağlayabilecek bir temel her zaman bulunmaktadır. Bu tür bir iktidar anlayışının kökleri, siyasa çıktılarını farklı araçlar kullanarak etkileme kapasitesine sahip çok sayıda failin bulunduğunu ileri süren çoğulcu yaklaşıma uzanmaktadır (Dahl, 1961; Gitlin, 1965; Cox et al., 1985: 106-123). Bu çoğulcu anlayış, yerel iktidar oyununa katılan grupların, aralarındaki çatışmalı çıkar ve müzakere gücü farklılıklarına karşın sorumlu davranacakları ve uzlaşmaya varmakta gönüllü olacakları savıyla desteklenmektedir. Bu gönüllülük, yerelliklerin ortak kaderin paylaşıldığı cemaatler olmaları 'gerçeği'nden kaynaklanmaktadır (Hirst, 1993).

Burada, sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları anahtar bir konuma oturmakta, özellikle de çoğulcu vurgulara sahip yönetişim kavramı öne çıkmaktadır. Özel kesim, kamu kesimi ve gönüllü kesimin yoğun işbirliğini ifade eden "yönetişim" (Harvey [1989], 2001; Şengül, 2001: 53; Mayer, 1995; cf. Jones and Ward, 2002: 19), farklı toplum kesimlerini bir araya getiren, katılımcı bir ortak müzakere ve karar verme biçimini ifade etmektedir. Ancak, bu ortak karar verme sürecinin tam olarak nasıl işlediği ve farklı çıkarların nasıl eklemlendiği tartışılmamakta, yalnızca, bunun olanaklı olduğu inancı ile yetinilmektedir. Bu inancın temeli, yukarıda da belirttiğimiz üzere, bireysel üyelerinin toplamından fazla ve bağımsız bir cemaat olarak anlaşılan "yerel"dir. Yerelin bu anlamıyla çoğulcu çözümlemeye yeni bir ontolojik kategori olarak eklenmesi, beraberinde şu tür soruları getirmektedir: "Herşeyin üzerinde tanımlanan bir çıkar, diğer bir deyişle yerel çıkar, ne ölçüde tüm kurucu üyelerin çıkarlarını eşit bir biçimde temsil edebilir?" ya da "kimin tarafından – ve nasıl – yerel çıkar tanımlanacaktır?". Bunlar, doğaları itibariyle, siyasete ilişkin olan ve yanıtsız bırakılan sorulardır. Dahası,

yerel toplumsal ilişkilerin ürünü olan ve bu ilişkileri yeniden üreten yerel kültür, yerel imaj, yerel ekonomi, yerel sosyal dayanışma gibi farklı toplumsal etkinlik alanları arasındaki tutarlılığın nasıl sağlandığı sorusu da geri planda kalmaktadır. Aslında bu soru, yerel çıkarın tanımlanmasında olduğu gibi, siyasal bir meseledir (cf. Keil, 1998). Ne var ki, daha önce de belirttiğim gibi, eleştirmekte olduğumuz yaklaşım, yerelin siyasallığını ve yerel siyaset meselesini kenarda bırakmaktadır. Dolayısıyla, kent ve bölgelerin yükselişini ele alacak almaşık bir yaklaşımın bu süreçlerin ardında yatan siyasal süreci merkezine alması gerekmektedir.

iv

Özetlenecek olursa, yukarıda çehresini ortaya çıkarmaya çalıştığım ortodoks varsayımların barındırdığı sorunları aşmak için siyasal süreçleri merkezine alacak, devlet kavramsallaştırmasını ulus-devlet düzleminden çıkarıp kapitalist devlete vurgu yapacak, siyaset ve ekonomi gibi analitik ayrımlar arasında kurulan ontolojik ikilemleri aşabilecek bir mekânsal yaklaşıma gereksinim bulunmaktadır. Bu anlamda, "(mekânsal) ölçek" ve -İtalyan Marksist Antonio Gramsci tarafından geliştirildiği haliyle- "hegemonya" kavramları, kent ve bölgelerin bugünkü önemlerinin anlaşılmasında oldukça önemli katkılar sağlabilir. Makalenin geri kalan bölümünde, bu kavramların katkılarından yola çıkarak aşağıda sunduğum savları geliştireceğim.

İlk olarak, Jessop (1990)'un devlet çözümlemesini mekânsallaştıran Brenner'ı (2004) takip ederek, kent ve bölgelerin kuramsal, siyasal ve ideolojik anlamda artan öneminin, belirli sermaye birikim pratikleri ile koşut giden "devletin yeniden-ölçeklenme süreci"nin bir parçası olarak anlaşılabileceğini düşünüyorum. Ancak, burada hemen bir uyarı yapılması gerekiyor: Brenner'ın çerçevesi, siyasal failler meselesiyle siyasal süreçlerin çözümlenmesini bir kenara bırakmakta ve yerelliklerin yükselişini, devletin yeniden-ölçeklenme süreci ve sermaye birikimine yaptığı müdahalelerin "yapısal" bir sonucu olarak olarak izah etme eğilimindedir (Marston ve Smith, 2001). Burada, hegemonya analizinin bu açığı katabileceğini düşünüyorum. Bu bağlamda sözünü etmiş olduğum savın şu biçimde yeniden formüle edilebilir: Yerelliklerin bugünki yükselişi, belirli sermaye birikim süreçleri ile koşut giden (mevcut) hegemonik projeleri daha sağlam temellere oturtmayı ya da yeni hegemonik projelerin inşasını hedefleyen "kapitalist devletin yeniden-ölçeklenme süreci"nin bir parçası olarak anlaşılabilir. Bu yeniden ölçeklenme süreci, farklı mekânsal ölçeklerde tanımlanmış olan ve iktidara yönelik çatışan talepleri kapitalist devletin içine gömülü bulunan siyasal-iktisadi güçler arasındaki dengelerin yeniden kurulmasını ifade etmektedir.

III – Ölçek sorunu, Hegemonyanın Mekânsallığı ve yerellikler

Hegemonyanın mekânsallığını anlarken ilk önce şunun farkına varılmalıdır:

> "Birincisi, 'görgül olaylar' zaman-mekân içinde dağılmaktadırlar; ikincisi, nedensel güçlere sahip toplumsal varlıklar zaman-mekân anlamında yapılanmakta-

dırlar; ve üçüncüsü, bu tür varlıklar arasındaki ilişkiler zamansal-mekânsal olarak yapılanmaktadırlar" (Urry, 1995: 68).

Siyasete hegemonya inşasının ortamı/aracı olarak yapılan Gramscigil vurgu ve toplumsal mekânın doğası gereği siyasal olduğu (Lefebvre, 1978: 341; Soja, 1985: 177; Massey, 1993) tespitinden yola çıkarak şunları söyleyebiliriz: a) toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler mekânsal olarak kurulmaktadır; b) kent ve bölgeler, hegemonik projelerin parçaları ve ürünleri olarak görülebilir. Gramsci'nin kendisi de, özellikle İtalya'daki Güney-Kuzey ilişkileri bağlamında, hegemonya ilişkilerinin mekânsal bir çözümlemesini sunmakta ve Güney İtalya'nın az gelişmişliğini Kuzeyin hegemonik hakimiyeti, Güneyi geliştirmekteki isteksizliği ve Güney'deki rakip sınıfları dağınık tutma girişimleri ile açıklamaktadır (Cox ve diğerleri, 1985: 166). Benzer bir gözlem Henri Lefebvre'den gelmektedir. Mekânın siyasal doğasına gönderme yapan Lefebvre, devletin bir hakim güç olarak varolma koşullarını -ve böylece içine işlenmiş dengesiz temsil yapısını- sürdürmek için mekânsal gelişmişlik farklarını devam ettirdiğini; eşitsiz gelişmeyi, bu bağlamda "genel bir homojenliğe", diğer bir deyişle bu eşitsiz yapıyı bir arada tutacak bütüncül ve kaynaştırıcı bir sosyo-ekonomik vizyona doğru örgütleme çabası içinde olduğunu ileri sürmektedir (2003: 80)[7].

Bu önemli ve değerli tespitler, kapitalist gelişmenin eşitsizliğinin otomatik olarak üretilmediğini; ayrıca kent ve bölgelerin, sosyo-mekânsal konfigürasyonları içine işlenmiş olan, sınıflar arası hegemonik ilişkilerin ürünleri olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, bir çözümleme aracı olarak "ölçek" kavramı, yerelliklerin yükselişini hegemonya perspektifinden anlamak için çok uygun bir araç olarak ortaya çıkmaktadır.

i

1990'ların başında ortaya çıkan ve giderek önem kazanan "ölçek" yazını, bu kavramı kullanarak, devleti ve ekonomiyi içine alan toplumsal ilişkilerin mekânsal inşasını, yani toplumsal ilişkilerin farklı mekânsal ölçeklerde (ulusal, küresel, bölgesel, mahalle, aile vb) nasıl kurulduğunu ve bu ilişkilerin görgül olarak gözlemlenebilir sosyo-mekânsal biçimlerde nasıl ifade bulduğunu ele almaktadır. Oldukça geniş bir kapsama sahip olmakla birlikte, ölçek kavramını kullanan yazında beliren, birbiri ile ilişkili ancak ayrı vurgulara sahip üç yaklaşımın olduğu söylenebilir:

a) Bir bilgi üretim/soyutlama aracı olarak ölçek: (bir çözümleme kategorisi olarak ölçek: epistemolojik ve metodolojik kaygılar) (Smith,1992: 75; Miller, 1994; Delaney and Leitner, 1997; Jones, 1997; Peck, 2002: 340-341; Harvey, [1989] 2001: 351; Brenner, 2001; Paasi, 2004)
b) Siyasal-iktisadi karar verme sürecinin ürünü ve yeri olarak ölçek: (operasyonel bir kategori olarak ölçek: yapı merkezli çözümleme) (Jessop, 2000: 355; Swyngedouw, 1997a, 1997b; Brenner, 1999, 2000, 2001; Collinge, 1998;

7 Hatta devletin etkin bölgesel siyasalarının yokluğu ve "mekânsal-olmayan ulusal/uluslarası/ulusüstü siyasalar" (Martin, 2001: 203), sosyo-ekonomik eşitsizliklerin sürdürülmesine ve/veya artırılmasına dayanan hegemonik projelerin bir parçası olarak görülebilir.

Taylor, 1982; cf. Hadjimichalis & Vaiou, 1990: 21-22; cf. Mayer, 1995; Jenson, 2004)

c) Siyasal-iktisadi bir strateji olarak ölçek: (operasyonel bir kategori olarak ölçek: fail merkezli çözümleme) (Smith, 1996; Rousseau, 1999; Masson, 2002; Agnew, 1997; Jenson, 1995; Sengul, 2001; Cox, 1998; Mahon, 2003; Swyngedouw, 1997a: 147; Herod, 1997; Herod and Wright, 2002b; Marston, 2000; Marston and Smith, 2001 vs Brenner, 2001).

Bu farklı yaklaşımlar, hegemonik ilişkilerin mekânsallığını çözümlemekte önemli katkılar sunmaktadırlar. Aşağıda bu katkılara değineceğiz.

ii

İlk yaklaşımla başlayacak olursak, bir çözümleme kategorisi olarak mekânsal ölçek, ilişkisellikleri anlamaya yaramakta; bir mekânsal ölçek, ancak diğer ölçeklerle ilişkisi çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Yaklaşım, toplumsal gerçekliği ontolojik olarak sabitlenmiş nesnelere ya da topraksal (territorial) katmanlara bölmek yerine, siyasal-iktisadi süreçlerin görgül anlamda karmaşık olduğunu kabul ederek bu karmaşıklığı çözümlemenin merkezine oturtmaktadır. Paasi'nin görgül anlamda karmaşık olan süreçleri "kuramsal olarak görünür" kılan bir "soyutlama aracı olarak ölçek" (2004: 539) vurgusu da bu anlamda önem kazanmaktadır. Ayrıca, farklı mekânsal ölçeklerde kurulmuş/tanımlanmış yapılar ve failler arasındaki dönüştürücü etkiye sahip etkileşimlere yapılan vurgu da bu yaklaşımın çözümlemelerinde anahtar bir rol üstlenmektedir .

Bu noktada şöyle bir uyarıyı yinelememiz gerekmektedir: Ölçek kavramı bir çözümleme aracıdır, ontolojisi olan bir varlık değil. Dolayısıyla, ölçek kavramını kullanan bir araştırma, bir mekânsal ölçeğin var olduğunu kabul ederek yola çıkmaz. Cabus'un Swyngedouw'dan yaptığı şu alıntı bu noktanın altını çizmektedir:

> "yerin [place] üretilmesinden birlikte-sorumlu olan çok-yüzlü süreçler, birçok topraksal [territorial] hareket-mekânları arasında [across] gerçekleşmektedir. Bu, mekânsal 'ölçeği' verili olmayan, 'üretilen' birşey olarak kuramsallaştırmayı zorunlu kılmaktadır. Böylece, coğrafi çözümlemeye verili bir coğrafi ölçekten (yerel, bölgesel, ulusal) başlamak, dünyayı devingen, süreç temelli bir biçimde anlamaya karşı derin bir zıtlık içindedir (Swyngedouw, 1997b)". (Cabus, 2001: 1022 - 1023)

Böylece, yerel siyasal-iktisadı, doğası itibarı ile yerel ölçekte kurulmuş ve yerel ölçekte işleyen bir "şey" olmaktan çıkarıp, daha geniş kapitalist yeniden yapılanma süreçlerinin parçası olarak anlamamız (cf. Harvey, [1989] 2001: 351) olanaklı hale gelir. Diğer bir deyişle, ilişkisel ölçek yaklaşımı, yereli somut, yerel olmayanı soyut olanla eşitleyerek yereli öncelikli araştırma nesnesi ve ölçeği kılan, böylece mekânsallığından ve tarihsellikten koparılmış yerellik çalışmalarının ortaya çıkmasını engeller. Böylece, daha önce eleştirmiş olduğumuz 'yerele karşı ulusal' ya da 'yerele karşı küresel' gibi ikilemlerden; yani siyasal-iktisadın farklı momentlerini birbiriyle

yarışan ya da birbiriyle dışsal ilişkiler kuran ontolojik kategoriler olarak algılayan bir indirgemecilikten kaçınabiliriz (cf. Peck and Tickell, 2002: 383).

Açıkçası, farklı toplumsal bağlamların ve süreçlerin görgül olarak çözümlenmesine olanak verecek yeni soyutlama araçlarına gereksinim duyulması, kapitalist toplumsal ilişkilerin doğasında ve mekânsal kuruluşunda önemli bir dönüşümün gerçekleşmekte olduğunu haber vermektedir. Bence, bu dönüşümün iki yönü bulunmaktadır:

a) Kent ve bölgeler gibi sosyo-mekânsal nesnelerin ya da Harvey'in deyişi ile mekânsal sabitlerin ontolojik statüsü, kapitalist yaratıcı-yıkım ve yıkıcı-yaratım süreçleri tarafından sürekli bir biçimde tehdit edilmekte (Harvey, 1985) ve kurulum mantıkları radikal bir biçimde dönüşmektedir. Bununla ilgili olarak Soja, şu tespitte bulunmaktadır:

> "Hanehalkı ve cemaat, kasaba ve kır, kent ve bölge, devlet ve ulus, Birinci, İkinci, Üçüncü dünyalar, son üç on-yılda o kadar dramatik bir biçimde değiştiler ki bugün, planlama müdahalesinin nesneleri olarak anlamlı bir biçimde yeni ve farklı tanımları talep etmektedirler" (1997: 238).

b) Bu sosyo-mekânsal nesneleri birbirilerine bağlayan ve kendilerine siyasal önemlerini atfeden siyasal-iktisadi mantık(lar) da değişmekte ve bu nesnelerin ontolojik sınırlarının yeniden tanımlanmasına katkıda bulunmaktadır (Swyngedouw, 1997a: 168; cf. Brenner, 2001).

Eğer bu sonuçları çıkış noktamız olarak alırsak, yerelliği ilişkisel bir açıdan kavramsallaştırmaya başlayabiliriz. Joe Painter, bu tür bir yaklaşımın temel dayanak noktalarını ve savlarını şöyle özetlemektedir:

> "i) yerellikler, nedensel SÜREÇLERin belirli yerlerdeki rastlantısal kombinasyonunun *somut sonuç*larıdır; ii) yerellikler, daha geniş süreçler üzerinde etkileri olan, kendi içlerinde [kendi yönlerinden] *nedensel olarak güçlü toplumsal nesneler olabilirler* [*nesnelere dönüşebilirler*] (örneğin DEVLET siyasasını ya da firmaların yer seçimini etkileyerek); ve iii) yerellik *çalışmaları*, bu süreçleri açığa çıkarmanın ve böylece *SOYUTLAMA* yoluyla toplumsal yapıları tanımlayan gerekli yapıları teşhis etmenin peşinde olan YOĞUN ARAŞTIRMA talimleridir" (1994: 337, üçüncü vurgu dışındaki vurgular bana aittir)[8].

Ölçek kavramı, yukarıda resmi çıkarılan araştırma projesini hayata geçirmekte ve "yerel"i, ontolojik statüleri tartışmaya açılmayan devlet ve küreselleşme gibi kategorilerle ilişkilendirerek anlamamızda yardımcı olabilir. Böylece, yereli (ya da yerel siyasal-iktisadı), değişik mekânsal ölçeklerde kurulmuş/tanımlanmış farklı yapılar ve/veya failler arasındaki ilişkilerin, gerilimlerin, çatışmaların ve uzlaşmaların arenası ve ürünü olarak anlayabiliriz (McDowell, 2001: 229; ayrıca cf. Hadjimichalis, 1987). Ayrıca, *bir çözümleme aracı olarak ölçek* yukarıda tarifi verilen türde yerellik çalışmalarına bir *"örgütleyici kavram"* olarak katkıda bulunabilir. Ölçek kavramının

8 Büyük harflerle yapılan vurgular, orijinal metinden gelmektedir.

ilişkiselliği, bir yerelliğin farklı soyutlama araçları yardımıyla açığa çıkarılmış farklı yönlerini birarada düşünerek *yerelliği somut bir nesne olarak kurmamıza* yardımcı olabilir.

Burada "somut" ve "görgül" mefhumları arasında bir ayrıma gitmemiz gerekmektedir. Çünkü, bizim eleştirmekte olduğumuz kent ve bölge yazınındaki ortodoks yaklaşıma ait çalışmalar, görgül olarak temellendirilen ve somut bir odağa sahip olduğu düşünülen çalışmalardır. Ancak, ilişkisel yaklaşımın somut anlayışı başka bir çıkış noktasına sahiptir. Marx'ı alıntılayan Sayer, bu konuda söyle bir açılım getirmektedir:

> " 'Somut kavram, somuttur çünkü pek çok tanımın bir sentezidir ve böylece farklı görünüşlerin birliğini temsil etmektedir' [Karl Marx]
>
> *Somutla gerçek bir şeyi kastediyoruz, görgüle indirilebilir bir şeyi değil*: yalnızca maddi/vakaya ait [factual] olandan çok daha fazlasını kastediyoruz. Somut nesne, basitçe var olduğu için değil, *birçok farklı güçler ve süreçlerin kombinasyonu* olduğu için somuttur. Bunun aksine, *soyut bir kavram, bir nesnenin tek yönlü ya da kısmi bir yüzünü temsil etmektedir*" (1998 [1981]:122-123, vurgu eklenmiştir).

Daha açık söylemek gerekirse, ölçek kavramı, yerelliği somut bir nesne olarak yeniden kurmak için farklı soyutlama araçlarının ortaya çıkardığı bulgular arasındaki ilişkileri kurmamıza yardımcı olabilir. Diğer bir deyişle, kentlerin ve bölgelerin farklı yönlerine değinen ve birbiriyle yarışan, "ağ (network)", "toprak (territory)", "yer (place)", "cemaat" gibi farklı soyutlama terminolojileri arasında ortaya çıkan kargaşa, ölçek kavramı etrafında bir düzene kavuşturulabilir. Bu kargaşanın güzel örneklerinden biri, dönüşen post-Fordist sanayi üretim ilişkilerini anlamak için kullanılan ağ kavramının, yerel siyaseti anlamak amacıyla da kullanılmasıdır. Sanayi üretim alanındaki görgül araştırmaların ortaya çıkardığı ağ türü ilişkiler, eşitlik ya da yataylık, karşılıklılık, işbirliği, güven vs gibi özelliklere sahiptir. Bu özellikleri vurgulayan ve yerel sanayinin doğasını özetlemek için kullanılan ağ kavramının, yerel siyaseti anlamakta doğrudan kullanılması bizi yeniden bu yazının başında da eleştirdiğimiz çoğulcu yaklaşımına yaklaştırmaktadır. Bu mantık takip edilirse, adaletli ve herkesi içeren/katılımcı bir yerel siyasa-yapma tablosunun ortaya çıkmasını beklemek doğaldır. Üstelik bu akıl yürütme, bir başka soyutlama ile desteklenmektedir: yerellik, doğası itibari ile, bir cemaattir ve cemaati üreten kültürel ve tarihsel bağlar ise o yerellikte yaşayanları dayanışmaya götürebilir. Burada yerel, sadece bir boyutu ile değerlendirilmekte, bir kenti ya da bölgeyi yerel yapan şeyin yalnızca özgül tarihi olduğu sonucuna götürmektedir bizi.

Ancak, yerel siyaset üzerine yapılan kapsamlı görgül çalışmalara göre, sözünü ettiğimiz soyutlamaların yerel siyaseti anlamakta ciddi eksiklikleri bulunmaktadır. Kalkınma ya da başka amaçlı yerel koalisyonlar kurmak, imkansız olmasa bile, oldukça çatışmalı bir süreçtir (Bradford, 1997; Geddes, 2002; Mahon, 2003; Leibowitz, 2003). "Sosyal sermaye" (Putnam, 1993), "güven" (Fukuyama, 1995; Putnam, 2000), "kurumsal yoğunluk" (institutional thickness) (Amin and Thrift, 1999), ya

da "alıp-satılmayan/ticarete konu olmayan karşılıklı-bağımlılıklar" (untraded interdependencies) (Storper, 1999) gibi etkenler, bu çatışmalı süreci engelleyememektedir. Kimi örneklerde, yerel failler, örneğin sendikalar ve işadamları dernekleri, masa başına oturmaya hiç yanaşmamakta (Geddes, 2000), kimilerinde ise yerel ya da ulusal devletin tüm örgütleme çabalarına karşın bu tür ittifaklar kısa ömürlü (Bradford, 1997) olmakta, yerel ve ulusal devletin çabasıyla ayakta kalan işbirlikleri ise çok dar bir odakla, kısıtlı sayıda katılımcıyla oluşmakta ve çalışmaktadır (McQuirk, 2003).

Daha önce de belirttiğimiz üzere, belirli bir soyutlama kategorisi ile yola çıkıp yerelliklerin artan siyasal-iktisadi önemini ve nasıl fail haline geldiklerini anlamak oldukça zordur. Bu sorunu aşmak için, ölçek kavramının bize yardımcı olabileceğini de söylemiştik. Ancak, ölçek kavramını ne bağlamda kullanabileceğimizi de tartışmamız gerekmektedir. Painter'ın ve Sayer'in tartışmalarını takip ederek, yerelliğin, farklı soyutlamalarla ele alınan pek çok farklı sürecin bir araya gelişinin bir ürünü olduğunu da daha önce belirtmiş, bu farklı süreçler arasındaki tutarlılığı üreten ve yerelliği bir faile dönüştüren mekânizmanın ise siyasal alan olduğunu vurgulamıştık[9]. Bu bağlamda, a) yerelliklerin siyasa-yapma odakları niteliklerine artan vurgunun nasıl bir siyasal-mekânsal yeniden-ölçeklenme sürecin sonucunda üretildiğine; b) yerel aktörlerin bu süreçler içinde izledikleri siyasal stratejilerinin mekânsal boyutuna, özellikle de siyasal yeniden-ölçeklenme çabalarına değinmemiz gerekmektedir. Burada söylenmesi gereken ilk şey, "siyasal-iktisadi bir fail olarak yerel"in kurulması, her şeyden önce, yerel ölçekte hareket eden faillerin siyasal anlamda harekete geçmesine bağlıdır. Bu nedenle, yerelliklerin failliği evrensel bir özellik arz etmemektedir. Bu nedenle, yerelin failliğin oluşumu ve işleyişi basitçe modellerle açıklanamaz: "yerel kalkınma modelleri gerçekte (coğrafik) modeller değil, daha çok yerel failler tarafından desteklenen siyasal projelerdir" (Cabus, 2001).

Ölçek kavramı, yerelliklerin sınırları belirgin hatlarla çizilmiş sosyo-mekânsal oluşumlar olmadıklarını; yerelin bir fail olarak hayata geçmesine izin veren siyasal bağlamın, yereli aşan ve birden fazla ölçeğe yayılmış kurumlar ve failler tarafından tanımlandığını söylemektedir. Bu nedenle yerel siyaseti, farklı ölçeklerde tanımlanmış kaygıların ve mücadelelerin bir araya geldiği, birbirileri ile etkileştikleri bir arena olarak görebiliriz. Yerel mücadeleler, ulusal mücadeleler, cemaat temelli mücadeleler vb, bunların hepsinin birarada varoluşu ve özgün etkileşimleri, yerelin biricik yüzünü ortaya çıkarır.

Eğer Urry'nin (1995) söylediklerini dikkate alacak olursak, yereli üreten bu farklı süreçlerin doğaları ve birlikteliklerinin, bugün mekânsal-zamansal anlamda yeniden yapılanmakta olduğunu söyleyebiliriz. İşte yerelliğin siyasal-iktisadi anlamda artan önemini, sözünü ettiğimiz mekânsal-zamansal yeniden yapılanmanın yüzeye çıkış biçimi olarak görebiliriz. Ancak, burada yeniden vurgulanması gereken şey, yerelliklerin bu süreçlere kendi başlarına bir fail olarak katılmalarının ve müdahale

9 Poulantzas'ın (1978) ulus devletin inşası üzerine çözümlemeleri de, sözünü ettiğimiz türden bir tutarlılığın, bu tür farklı boyutların (topraksallık, tarih, ekonomi, kurumsallaşmış çıkar temsil sistemleri) siyasal olarak örgütlenmesi gerektiğini göstermektedir.

edebilmelerinin, yerel düzeydeki faillerin siyasal örgütlülüklerine, siyasa geliştirme ve uygulama kapasitelerine bağlı olduğudur. Kurulacak yerellik projelerinin hareket odağı ise birden fazla ölçeğe yayılmak durumundadır. Diğer bir deyişle, bu tür projelerin hayata geçirebilmesi için yerelliği temsil eden aktörlerin birden fazla ölçekte kurulmuş/tanımlanmış diğer failler ve siyasal-iktisadi kurumlarla mücadeleye ya da işbirliğine girişmesi gerekecektir (MacLeod, 1999; cf. Cox, 1998; Miller, 1997; Rousseau, 1999).

iii

Yereli üreten bu farklı süreçlerin doğaları ve birlikteliklerinin, bugün mekânsal-zamansal anlamda yeniden yapılanmakta olduğunu belirttik. Peki bu dönüşümü nasıl anlayabiliriz? Ne tür dinamiklerden söz ediyoruz? Ölçek kavramını kullanan ikinci küme, işte bu sorulara bakmamızda yardımcı olabilir. Bu çalışmalarda ölçekler, siyasal-iktisadi anlamda karar almanın alanları ve ürünleri olarak görülmektedir. Özellikle yeniden-ölçeklenme kavramı merkezi bir konumdadır. Kavram, iktidar, kaynaklar ve yetkinin, siyasal-iktisadın farklı ölçekleri arasında yer değiştirmesine gönderme yapmaktadır.[10] Bu bakış açısı bize iki önemli kavrayışı sunmaktadır:

İlk olarak, siyasal-iktisadın yeniden yapılanması, daha önce inşa edilmiş mekân-kurumsal karar verme alanlarının ölçeksel yeniden kurulumu yolu ile olmaktadır. Bu süreç, sözünü ettiğimiz karar verme alanlarının anlamına/önemine meydan okuyan, onlara yeni anlamlar ve sorumluluklar yükleyen ya da onları tamamıyla ortadan kaldıran (cf. Thelen and Streeck, 2005) bir biçimde gerçekleşmektedir. Bu yeniden kurulum, kurumsal içerme/dışlama mekânizmalarının yeniden düzenlenmesini içermektedir (Jessop, 2000; Swyngedouw, 1997a, 1997b; Brenner, 1999; Hadjimichalis and Vaiou, 1990: 21-22). Bu anlamıyla bugünki yeniden-ölçeklenme süreci, neoliberalizm bağlamında gerçekleşen hegemonik dönüşümünlerin mekânsal mantığını yansıtmaktadır. Dolayısıyla, yerellikler ile kapitalist devlet arasındaki ilişkilerin yeniden-ölçeklenmesi, hegemonya inşa süreçlerini yansıtan içerme/dışlama süreçleri yoluyla işlemektedir. Burada yerelliklerin yükselişini anlamak, yeniden-ölçeklenme süreçlerini önceleyen ve yerellikler ile kapitalist devlet arasındaki ilişkileri tanımlayan süreçlere bakmayı gerektirir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Gramsci, İtalya örneğinde, ulus-çapında bir hegemonyanın farklı bölgelerde yerleşmiş siyasal faillerin – sınıfların - arasındaki mücadeleler sonucunda kurulduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, ulus-devletin inşa ettiği siyasal toplum (political society), daha önce kendi bölgesel siyasal toplumlarını kontrol altında tutan siyasal failler arasında ve bölgeleri kesen bir biçimde kurulmuştur. Böylece, ulus-devlet, daha önce bölgesel/yerel düzeyde varolan siyasal toplumların yanısıra ve onların üzerinde yeni bir siyasal toplum kurmanın mekânsal

10 Burada, Allen'ın bir uyarısının dikkate alınması gerekmektedir. İktidar, "şöyle ya da böyle eksiksiz/dokunulmamış bir biçimde ölçekler arasında mübadele edilen bir şey değildir" (2004: 22). İktidar, faillerin karar-alma süreçlerine dahil edilmesi ya da dışarda bırakılması anlamında sınırlar yeniden çizilirken görünür hale gelir.

çerçevesini hazırlamıştır. Siyasal toplumun yeniden-ölçeklenmesi, kaçınılmaz olarak toplumsal, ideolojik ve siyasal izlerini, ulus-devletin kurucusu olan yerellikler üzerinde bırakmıştır. Bu gelişme, özellikle kapitalist devlette çok belirgin bir biçimde gerçekleşmiştir. Bu konuda Poulantzas çok çarpıcı bir tespitte bulunmaktadır:

> "kapitalist devlet, toplumsal mekânı ve zamanı kendi ihtiyatına almak/kendine ayırmak özelliğine sahiptir ... Modern ulus devletin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır, çünkü kurucu elemanları (iktisadi bütünlük, toprak, gelenek), devletin mekân ve zamanın maddi örgütlenmesinde doğrudan etkinliği ile değiştirilmektir " (1978: 99).

Böylece, ulus-devletten önce de var olan kent ve bölgeler, sosyo-ekonomik örgütlenmeleri anlamında ulus-devletin mührünü bugün de üzerlerinde taşımaktadırlar. Bu nedenle, ulus-devletin toplumsal hayatın ve iktisadın üzerindeki düzenleyici denetimi tamamıyla ortadan kalksa bile, yerellikleri üreten süreçler üzerindeki izleri kolaylıkla silinmeyecektir. Bu etkinin en önemli nedenlerinden biri, ulus-devletin mekânsallığı ile ilgilidir. Burada, İngilizce'de "territoriality" kelimesi ile karşılanan, Türkçe'de kulağa çok hoş gelmese de topraksallık olarak çevirdiğim kavram önemli bir rol oynamaktadır. Sack, topraksallığı "bir birey ya da grubun, bir coğrafi alanı sınırlayarak ve üzerinde denetim kurarak insanlara, olgulara ve ilişkilere hükmetme ve [bunları] etkileme çabası" (1986: 19) olarak tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle 'topraksallık', iktidarın mekânsal anlamda hayata geçirilmesine dayanan bir stratejidir. Bu stratejinin ayırt edici özelliği, giriş ve çıkışların denetlenmesi yoluyla bir coğrafya üzerinde tanımlanmış ilişkiler setine kimin dahil edilip kimin dışarıda bırakılacağına karar veriliyor olmasıdır.

Ulus-devletin yaratılması, yerel siyasal toplumlara kimin katılıp kimin dışarıda kalacağını belirleyen sınırların ortadan kaldırılmasına hizmet etmiş; böylece yerel siyasetin doğasını ve yüzünü geri dönülemez bir biçimde değiştirmiştir. Aynı zamanda, iktisadi anlamda yerel ekonomileri ve sivil toplumları da birbirine bağlayıp kapitalist toplumun yaratılmasına olanak sağlayarak, siyasal toplumun hareket alanını ve mücadele hatlarını da yeniden tanımlamıştır. Dahası, yerel siyasal topluma giriş-çıkışların üzerindeki denetimlerin ortadan kaldırılması, yerel siyasete katılan faillerin profilini ve niteliklerini de değiştirmiştir. Çok sayıda yeni fail işin içine girmiştir: devletin merkezi karar alan organları, devletin yerel organları, diğer yerelliklerden gelen girişimciler, ulusal düzeyde çalışan sermaye, vs. Böylece yerel siyaset, yerel çıkarlar ile farklı ölçeklerde tanımlanmış çıkarlar arasındaki ittifakların ve çatışmaların alanı ve ifadesi haline gelmiştir. Bu alan, küreselleşme adı verilen, ulus-üstü, ulusal ve yerel ekonomilerin aralarındaki iktisadi ilişkilerin niceliksel ve niteliksel olarak yoğunlaşmasını ifade eden süreçlerle daha da fazla genişlemiş, yerel siyasete katılan faillerin sayısı artarken, yerel siyaseti tanımlayan mücadele akslarını daha da karmaşık duruma getirmiştir. Bu nedenle, bir an için devletin içinin boşaldığı savını geçerli kabul etsek bile, yerelliklerin, ulus-devletin yerini alacak biçimde, kendi içinde sınırları

belirlenmiş ve iç tutarlılığa sahip siyasal arenalara dönüştüklerini söylemek oldukça zordur. Bu bağlamda, "bir siyasal proje olarak yerelliğin kurulması ve bir fail alması", her şeyden önce, yerel siyasete katılım üzerinde belirli denetimlerin kurulabilmesine, bu projeye liderlik edecek grupların bu denetimi yapabilecek güce ve kurumsal kapasiteye sahip olması gerekir.

Burada vurgulanması gereken şeylerden biri de, yerel siyasal alanın topraksallık boyutunun önemini yitirmeye başlamış olmasıdır. Sermayenin, emek gücünün hareketliliği, yerellik üzerinde söz sahibi olan yerel-dışı faillerin çokluğu, yerel siyaset alanının sınırlarını coğrafi olarak çizmeyi ve denetlemeyi olanaksızlaştırmaktadır. Peki yerel siyaset alanını nerede bulacağız? Bizim önerimiz şudur: yerel siyaset alanının sınırlarının nasıl çizildiğini ve denetlendiğini anlayabilmek için iktidarın ve iktidar mücadelesinin tecessüm ettiği formel kurumların (yerel yönetim, sendikalar, iş örgütleri, yerel sivil toplum örgütleri vs) yerel siyasette aldıkları role bakmamız gerekmektedir. Böyle bir araştırma projesinin bulguları, bize ortaya çıkan yeni hegemonik projenin fay hatları hakkında da bir fikir verecektir. Şu anda tartışmakta olduğumuz yapı-merkezli ölçek yaklaşımının Gramsci'den yola çıkarak vardığı diğer bir önemli kuramsal sonuç burada işin içine girmektedir.

iv

Gramsci'ye göre, bir siyasal praksis olarak hegemonya, birbiri ile alakalı iki sahada ya da toplumsal gerçekliğin iki momentinde inşa edilmektedir: "siyasal toplum" ve "sivil toplum". Entellektüeller üzerine çözümlemesinde, *analitik nedenlerle*, Gramsci

> "iki önemli üstyapısal 'düzeyi' belir[lemektedir]: 'sivil toplum' olarak adlandırılabilecek olan, yani, genellikle 'özel' olarak adlandırılan oluşumların topluluğu, ve 'siyasal toplum' ya da 'Devlet' [düzeyi]. Bu iki düzey bir yandan baskın grubun toplum içinde hayata geçirdiği 'hegemonya', diğer yandan Devlet ve yasal hükümet yoluyla hayata geçirdiği 'doğrudan hakimiyet' ya da komuta işlevlerine tekabül ederler. Mülahaza altındaki [bu] işlevler tam olarak örgütsel ve bağlayıcı/birleştiricidir" (Gramsci, *Prison Notebooks*, 1971: 12)

Bu bakış açısından hareketle, eleştirdiğimiz kent ve bölge çalışmalarında ortaya çıkmış olan ortodoksluğun varsayımlarının aksine, sivil toplum ile devlet arasında ontolojik bir sınır bulunmadığını, ilişkilerinin ise sabit ve kalıcı olmadığını öne sürebiliriz[11]. Yine aynı sonuçtan yola çıkarak ikinci ölçek yaklaşımı, siyasal-iktisadi karar verme alanlarının yeniden-ölçeklenmesi sürecinin, devlet ile sivil toplum arasında sınırların yeniden çizilmesi süreci ile yanyana gittiğini ve birlikte çalıştığını ileri sürmektedir (Jessop, 2000, cf. 1997; Swyngedouw, 1997a, 1997b; cf. Mayer, 1995). Bu mantığı izleyerek şunu da söyleyebiliriz: Yeniden-ölçeklenme süreçlerinin

11 Jessop'un (1982)'s Gramsci'nin çözümleme çerçevesi üzerine yaptığı bir gözlem, bizim savımızı desteklemektedir. Gramsci'nin sivil toplum, siyasal toplum ve devlet kavramları arasında kurduğu farklı eşitliklere ve buna getirilen eleştirilere değinen Jessop, şunu söylemektedir: "Eğer bu tür tanımlar (devletin sınırlarını inşa etmekten çabasından ziyade) devlet iktidarının hayata geçirilmesi [meselesi] ile alakalı olarak yorumlandığında, Gramsci'nin [olduğu] varsayılan tutarsızlıkları ve/veya zıtlıkları çok önemli görünmemektedir" (Jessop, 1982: 147).

mekânsal mantığını anlamaya giriştiğimizde, hegemonyanın kurumlarının "gizli örgütleyici ilkesi"nin (Mahon [1979] 1980) mekânsallığını anlamaya bir adım daha yaklaşmış oluruz.

Daha önce gördüğümüz üzere, devletin yeniden-ölçeklenmesi, çeşitli siyasal-iktisadi failler arasındaki iktidar dengelerinin değişmesini yansıtmaktadır. Bu değişim, özellikle, birlikleri devlet içinde gerçekleşen 'hakim sınıfların/fraksiyonların' arasındaki ilişkiler için geçerlidir. Gramsci, *Hapishane Defterleri*nde şunu söylemektedir

> "Yöneten sınıfların tarihsel birliği devlette gerçekleşmektedir ve kendilerinin tarihi, esas olarak devletin ve devletler grubunun tarihidir. Ancak, bu birliğin basitçe yasal ve siyasal olduğunu düşünmek hata olur ... tarihsel birlik, somut olarak, Devlet ya da siyasal toplum ile 'sivil toplum' arasındaki organik ilişkilerden kaynaklanır" (1971: 52)

Gramsci'nin söyledikleri ile devletin yeniden-ölçeklenmesi üzerine yaptığımız tartışmalardan yola çıkarak, özellikle devlet ile sivil toplum arasındaki kurumsal iletişim/erişim odakları rolünü üstlenen sendikalar, iş örgütleri gibi yarı-kamu niteliğindeki kurumların, yerel siyasal projelerin örgütlenmesinde ve yerelliklerin faillere dönüşmesinde önemli bir konuma sahip olabileceklerini söylemek olanaklıdır. Bu bağlamda, bu tür örgütlerin yerel siyaset içindeki yerlerini ve ürettikleri yere siyasal stratejileri anlamak, bize yeni hegemonya süreçlerini çözümlemekte oldukça yararlı olacaktır. Bu bağlamda, fail-merkezli ölçek çalışmaları bize ayağı yere basan bir araştırma ajandası geliştirmekte yararlı olacaktır. Bu konuyu, aşağıda ele alıyoruz.

v

Fail merkezli yaklaşım, farklı ölçeklerde tanımlanan siyasal-iktisadi karar verme alanlarının sürekli bir biçimde, farklı failler tarafından (yeniden) üretildiğini ve/veya bunlar tarafından gelen meydan okumalara maruz kaldığını söylemektedir (Dicken, et al, 2001; cf. Herod and Wright, 2002a: 11; Peck, 2002: 340; cf. Amin, 2002). Sanılanın aksine, 'küreselleşme süreci' ya da 'devletin içinin boşalması' olarak görülen/adlandırılan süreçler, belirli dışsal etkenlere yanıt olarak ortaya çıkan otomatik yanıtlar değillerdir. Kapitalist devlet ile sivil toplum arasındaki sınırların yeniden çizilmesi, diğer bir deyişle 'yönetim'den 'yönetişim'e geçiş "küreselleşme, sermayenin malileşmesi, ulusal devletin erozyonu ve mekânlararası [inter-spatial] rekabetin yoğunlaşması gibi, sözde denetlemez yerel-üstü dönüşümler[in]" (Brenner and Theodore, 2002: 341) otomatik/kaçınılmaz bir sonucu olarak görülemez.

Siyasal-iktisadi ilişkilerin üretildiği ve düzenlendiği ölçekler, itirazlara uğramakta ve farklı failler arasındaki çatışmaların/uzlaşmaların kırılgan ve sürdürülmesi zor dengelerini ifade etmektedirler (Swyngedouw, 1997a). Belirli bir ölçekte sabitlenen bir toplumsal düzenleme, belirli bir fail kümesine (belirli bir sınıfa/fraksiyona), bir diğer küme üzerinde üstünlük getirebilir. Sendikalaşmanın ve işçi-işveren diyaloğunun ulusal mı yoksa yerel düzeyde mi kurulması gerektiği üzere çıkan gerilimler,

bunu önemli örneklerinden biridir (Şengül, 2001; cf. Herod, 1997). Buradan çıkan sonuç, ölçek kavramının farklı faillerin siyasal projelerinin mekânsallığını anlamakta da önemli bir rol oynayabileceğidir.

İşte fail-merkezli ölçek yaklaşımı bu noktada önemli açılımlar getirmektedir. Özellikle "ölçek-sıçrama" kavramı (Smith, 1992; Rousseau, 1999) bize şunu söylemektedir: Belirli bir ölçekte kurulmuş bir siyasal-iktisadi fail, diğer ölçeklerdeki faillerle, a) işbirliğine dönük yeni müttefikler bulmak; b) rekabet ve/veya denetimden kaçmak; c) nüfuzlarının mekânsal erişimini artırmak/esnetmek (cf. Whatmore ve Thorne, 1997)[12]; d) belirli siyasal-iktisadi talepleri meşrulaştırmak; ve e) yeni bir siyasal faili oluşturmak ve harekete geçirmek için ilişkiler kurabilir. Böylece siyasal failler, hegemonik anlamda dışlanmaya yanıt olarak, mesela, farklı ölçeklerde faaliyet gösteren diğer faillerle ortaklıklar kurarak, mücadelenin söylemini yeniden tanımlayarak ve böylece mücadele alanına yeni oyuncular davet ederek müzakere güçlerini artırabilir (Rousseau, 1999); rakiplerini geri adım atmaya itebilir; ve taleplerini kurumsallaşan yeni düzenlemelerin için sokabilirler. Burada, ölçek-sıçrama anlamında yeniden-ölçeklenme yalnızca bir failin gücünü etkilemekle kalmaz, o failin bizzat kendi doğasını da dönüştürebilir (cf. 1997 a: 168).

Faillerin bu ontolojik dönüşümü, böylece, karar alma alanlarının yeniden-ölçeklenmesine ve yeni içerme/dışlama mekânizmalarına yanıt/koşut olarak ilerlemektedir. Kapitalist devletin yeniden-ölçeklenmesi sürecinde sivil toplum ile devlet arasında değişen sınırlar sürekli bir biçimde varolan failleri de dönüştürmekte; yeni failler ortaya çıkarmakta; belirli ölçekleri faillerin temsili için daha önemli duruma getirmekte; ve tüm bunlar, faillerin ölçeksel temsil stratejilerine yansımaktadır. Bunu güzel örneklerinden biri de AB sürecinde bölgesel yönetimlerin geçirdikleri dönüşümler ve izledikleri stratejileridir. Avrupa Birliği, bölgesel siyasalarını uygularken üye ulus-devletleri kenarda bırakarak bölgesel yönetimlerle doğrudan ilişki kurmayı tercih etmiş ve mali kaynaklarını da bu yönde kullanmıştır. Ancak ilişkiler kurulurken ilk adımın bölgesel yönetimlerden ya da inisiyatiflerden gelmesi beklenmiş ve bölgesel yönetimlerin yardımlardan daha iyi yararlanabilmek için somut projeler üretmesi; bazen ulus-devlet içindeki bağlantılarını kullanarak (Keating, 2003) bazen de diğer yerelliklerle ortaklıklar kurarak AB ile iletişime geçmesi gerekmiştir. Genieys ve arkadaşlarının (2004) Fransa örneğinde gösterdiği gibi, bu tür hareketliliklerin yaratılabilmesi için - AB'nin de zorlamasıyla - üye devletlerin yeni bölgesel yönetim birimleri kurmaları yeterli olmamıştır. Bu yeni bölgelerin faillere dönüşebilmeleri, öncelikle bölgesel liderlerin kendi bölgelerini bir yerellik olarak örgütlemeleri, bölgesel olmayan/bölge-üstü failleri de üreten siyasa-ağları kurmaları ile mümkün olmuştur. Fransa örneğinde, devletin yeniden ölçeklenmesini tetikleyen AB merkezli mali ve yönetsel müdahaleler, belirgin bir biçimde yerel sivil

12 Whatmore and Thorne kısıtlı bir bakışla (hiyerarşik/dikey bir inşa olarak) ölçek mefhumunu reddetse de, toplumsal ilişkilerin mekânsal anlamda esnemesi/gerilmesi üzerine yaptıkları vurgu, "bir strateji olarak ölçek" kavramına oldukça fazla yaklaşmaktadır.

toplumları dönüştürmeye başlamıştır. Burada vurgulanması gereken şey, bu tür bir dönüşümün coğrafi olarak eşitsiz bir biçimde gerçekleştiğidir. Çünkü bölgesel yönetimlerin, AB'nin de parçası ve bir ölçeğini oluşturduğu yeniden-ölçeklenme süreci ile eklemlenebilmeleri, artan bir biçimde kendi failliklerine ve temsil yeteneklerine bağlı duruma gelmiştir.

IV – Sonuç

Bu makalede, kent ve bölgelerin siyasal, ideolojik ve kuramsal anlamda artan önemlerini anlamaya dönük olarak ölçek yaklaşımının yapabileceği katkıları tartıştık. Sorumuzu yerellik mefhumu etrafında sorarak, ölçek ve yeniden-ölçeklenme kavramları yardımıyla bir çözümleme çerçevesi geliştirmeye çalıştık. Çalışmada, yerelliklerin yükselişinin, hegemonik dönüşümlerin ifadesi olan kapitalist devletin yeniden-ölçeklenme sürecinin bir yüzü ve parçası olduğunu ileri sürdük

Çalışmamız, ele aldığımız olgu üzerine geliştirilen yaygın görüşün özellikle yerellik hakkındaki varsayımlarını eleştiren metodolojik bir tartışma üzerine kuruldu. Burada getirdiğimiz temel eleştiri, toplumsal ilişkileri soyutlarken ortaya çıkan indirgemeciliğin, zamansallık ve mekânsallıktan koparılmış izahları beraberinde getirdiğidir. Bu, yerelliklerin nasıl faillere dönüştüklerini anlamamızda yetersiz kalmaktadır. İlişkisel yaklaşımın yerellik tanımını izleyerek ölçek kavramının, tek bir soyutlama aracına dayanarak üretilen izahlardan daha zengin çözümlemeler ortaya çıkarabileceği ve bu tür çalışmaların bulgularını anlamlı bir biçimde bir araya getirebilecek bir örgütleyici kavram olabileceğini ileri sürdük. Bu, mevcut tartışmaları sona erdirmekten ziyade, yeni tartışmaları başlatmayı murat eden bir savdır.

Ölçek yaklaşımı, her şeyden önce yereli etkin bir biçimde tarihsel-coğrafi bağlamına oturtmaktadır. Öncelikle, yerelin ilişkiselliğine vurgu yaparak kimi yerelliklerin siyasal-iktisadi karar alma alanları ve faillerine dönüşmesini, kapitalist gelişmenin coğrafi eşitsizliği ile ilişkilendirmekte ve bu sürecin üretilmesinde kapitalist devletin geçirdiği mekânsal dönüşümün temel bir rol oynadığını göstermektedir. İkincisi, siyasal yeniden-ölçeklenme stratejilerinin, kapitalist devletin ve hegemonik sınıf ilişkilerinin üretilmesinde etkin bir rol oynadığını göstermektedir ölçek yaklaşımı bize. Bu anlamda, kimi kent ve bölgelerin yükselişi, belirli izlek-bağımlılıkları ile ya da devletin içinin boşalması, küreselleşme gibi dışsal etkilere verilen otomatik yanıtlar olarak açıklanamaz. Ele aldığımız olgu, siyasal projelere sahip faillerin ortaya çıkardığı etkin bir tarihsel süreci anlatmaktadır.

Gramsci'yi ve ölçek yaklaşımını benimseyen çalışmaları izleyerek devletin yeniden ölçeklenme sürecinin, devlet ile sivil toplum arasındaki sınırların yeniden tanımlanması üzerine kurulduğunu; bunun, karar verme süreçlerine kimin katılıp kimin dışarıda kalacağını yeniden belirleyen bir biçimde gerçekleştiğini ileri sürdük. Diğer bir deyişle, sözünü ettiğimiz sınırları yeniden belirleyen yeniden-ölçeklenme sürecinin, bilinçli faillerin siyasal hareketliliği tarafından belirlendiğini savladık.

Özellikle de devlet ile sivil toplum arasındaki arayüzü oluşturan sendikalar, iş örgütleri gibi kurumların bu anlamda stratejik bir konumda olduğunu belirttik. Ayrıca, belirli bir ölçekte kurulan ya da sabitlenen bir toplumsal düzenlemenin, farklı failler arasındaki güç dengelerini ifade ettiğini ve farklı toplumsal gruplar için ciddi anlamda maliyetler ya da yararlar getirebileceklerini vurguladık. Bu nedenle, devletin yeniden-ölçeklenmesi bağlamında kimi yerelliklerin yükselişinin -ve kimilerinin düşüşünün- hegemonik bir dönüşümü yansıttığını savladık.

Yukarıda sözünü ettiğimiz dönüşümlerin önemli bulduğumuz bir diğer boyutu ise, özellikle sivil toplum ile devlet arasında değişen sınırların, siyasal/toplumsal faillerin doğasını, böylece sivil toplumun kompozisyonunu ve yapısını dönüştürdüğüdür. Varolan failler kendi içlerinde yeniden ölçeklenmekte, yeni failler kurulmakta, faillerin çıkar tanımı değişmekte ve kendi çıkarlarını temsil edebilecekleri yeni alanlar ve muhataplar ortaya çıkmaktadır. Bence, yerelliklerin siyasal projelere ve böylece faillere dönüşme süreci de işte bu bağlamda anlaşılmalıdır. ■

V - Kaynakça

Agnew, J. (1997) "The dramaturgy of horizons: geographical scale in the 'Reconstructlon of Italy' by the new Italian political parties, 1992-95", *Political Geography*, 16(2): 99-121.

Allen, J. (2004) "The Whereabouts of Power: Politics, Government and Space", *Geographiske Annales* 86B(1): 19-32.

Amin A. ve K. Robins (1990) "Industial Districts and Regional Development: Limits and Possibilitles" F. Pyko vd. (der.) *Industrial Districts and Interfirm Cooperation in Italy*, Genova: ILO, 185-219.

Ash A. ve N. Thrift (1999) "Institutlonal Issues for the European Regions" T.J. Barnes ve M. S. Gertler (der.) *The New Industrial Geography: regions, regulation and institutions*, London and NY: Routledge, 292 - 314.

Amin, A. (2002) "Spatialities of Globalisatlon", *Environment and Planning A*, 34: 385-399.

Bradford, N. (1998) "Prospects for Associative Governance: Lessons From Ontario" *Politics and Society*, 26(4).

Brenner, N. ve N. Theodore (2002) "Preface: From the 'New Localism' to the Spaces of Neoliberalism", *Antipode*, 34(3): 341-347.

Brenner, N. (1999) "Globalization as Reterritorialization: The rescaling of Urban Governance in the Euopean Union", *Urban Studies*, 36(3): 431-451.

Brenner, N. (2000) "The Urban Question as a Scale Question: Reflections on Henri Lefebvre, Urban Theory and the Politics of Scale", *IJURR*, 24(2): 361-378.

Brenner, N. (2001) "The limits to scale? Methodological reflections on scalar structuratlon", *Progress in Human Geography*, 25(4): 591-614.

Cabus, P. (2001) "The Meaning of Local in a Global Economy: The 'Region's Advocacy of Local Interests' as a Necessary Component of Current Global/Local Theories", *European Planning Studies*, 9(8): 1011-1029.

Colllnge, C. (1999) "Self-organisatlon of society by scale: a spatlal reworking of regulation theory", *Environment and Planning D: Society and Space*, 17: 557-574.

Cox, A. vd. (1985) *Power in Capitalist Society*, Wheatsheaf Books.

Cox, K. R. (1998) "Spaces of dependence, spaces of engagement and the politics of scale, or: looking for local politics", *Political Geography*, 17 (1): 1-23.

Dahl, R. A. (1961) *Who Governs?*, New Haven and London: Yale University Press.

Delaney, D. ve H. Leitner (1997) "The political construction of scale", *Political Geography*, 16(2): 93-97.

Dicken, P. vd. (2001) "Chains and networks, territories and scales: towards a relational framework for analysing the global economy", *Global Networks*, 1(2): 89-112.

Duncan, S. ve M. Goodwin (1988) *The Local State and Uneven Development: Behind the Local Government Crisis*, Polity Press.

Fukuyama, F. (1995) *Trust : the social virtues and the creation of prosperity*, New York : Free Press.

Geddes, M. (2000) "Tackling Social Exclusion in the European Union? The Limits to the New Orthodoxy of Local Partnership", *I.J.U.R.R*, 24(4): 782-800.

Genleys, W. vd. (2004) "From 'Great' Leaders to Building Networks: The Emergence of a New Urban Leadership in Southern Europe?", *I.J.U.R.R.*, 28(1): 183-199.

Gitlin, T. (1965) "Local Pluralism as Theory and Ideology", *Studies on the Left*, 5(3): 21-45.

Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence Wishart.

Hadjimichalis, C. (1987) *Uneven Development and Regionalism*, London: Croom Helm.

Hadjimichalis, C. ve D. Vaiou (1990) "Flexible labour markets and regional development in northern Greece", *IJURR*, 14(3): 1-24.

Harvey, D. (1985) *The Urbanization of Capital*, Baltimore, Maryland: The John Hopkins U.P.

Harvey, D. (1993) "Class Relations, Social Justice and the Politics of Difference" M. Keith ve S. Pile (der.) *Place and the Politics of Identity*, London and New York: Routledge: 41-66.

Harvey, D. [1989] 2001 "From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism" *First Published in Geographiske Annaler, 1989*, David Harvey *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*, New York: Routledge, chapter 16.

Herod, A. ve M. W. Wright (2002a) "Introduction: Theorising Scale" A. Herod ve M.W. Wright (der.) *Geopraphies of Power: Placing Scale*, Blackwell Publishing: 17-24.

Herod, A. ve M. W. Wright (2002b) "Introduction: Scales of Praxis" A. Herod ve M.W. Wright (der.) *Geopraphies of Power: Placing Scale*, Blackwell Publishing: 217-223.

Herod, A. (1997) "Labor's spatial praxis and the geography of contract bargaining in the US east coast longshore industry, 1953-89", *Political Geography*, 16(2): 145-169.

Hirst, P. (1993) "Associational Democracy" in D. Held (ed.) *Prospects for Democracy*, Stanford, California: Stanford University Press: 112-135.

Jenson, J. (1995) "Mapping, naming and remembering: globalisation at the end of the twntieth century", *Review of International Political Economy*, 2(1): 96-116.

Jenson, J. (2004) Basılmamış sunuş.

Jessop, B. (1982) *The Capitalist State: Marxist Theories and Methods*, Oxford.

Jessop, B. (1990) *State Theory*, Polity Press.

Jessop, B. (2000) "The Crisis of the National Spatio-Temporal Fix and the Tendential Ecological Dominance of Globalizing Capitalism", *IJURR*, 24(2), 323-360.

Jones, M. ve K. Ward (2002) "Urban Policy Under Capitalism: Towards a 'Fourth-Cut' Theory of Crisis" *SPA Working Paper 50*, October 2002.

Jones, K. T. (1997) "Scale as epistemology", *Political Geography*, 17(1): 25-28.

Keating, M. (2003) "The inventlon of Regions: Political Restructuring and Territorial Government in Western Europe" N. Brenner vd. (der.) *State/Space*, Malden: Blackwell.

Keil, R. (1998) "Globalization makes states : perspectives of local governance in the age of the world city", *R.I.P.E*, 5(4): 616-646.

Lefebvre, H. (1978) "Reflections on The Politlcs of Space" (first published in 1976, *Antipode*, 2), ?: 339-352.

Lefebvre, H. (2003) *The Urban Revolution* (R. Bononno transl.), Minneapolis, London: University of Minnessota Press.

Lelbowitz, J. (2003) "Institutional Barriers to Associative Clty-reglon Governance: The Politics of Institution-buildlng and Economic Governance in 'Canada's Technology Triangle'", *Urban Studies*, 40(13): 2613-2642.

Logan, J. R. Ve H. L. Molotch (1990) *Urban Fortunes: The political economy of place*, Berkeley, Los Angeles, California: University of Callfornla Press.

Lovering, J. (1999) "Theory led by pollcy: the inadequacles of 'the New Regionalism' (ilustrated in the case of Wales)", *IJURR*, 23: 379-395.

McGulrk, P. M. (2003) "Producing the capacity to govern In Global Sydney: a multiscaled account", *Journal of Urban Affairs*, 25 (2): 201–223.

MacLeod, G. (1999) "Place, Politlcs and Scale Dependence: Explorlng the Structuration of Euro-Reglonalism", *European Urban and Regional Studies*, 6(3): 231-253.

MacLeod, G. (2001) "New regionalism reconsidered: globallsation and the remaking of political economlc space", *IJURR*, 25(4): 804-829.

MacLeod, G. ve M. Goodwin (1999) "Space, Scale and state strategy: rethinking urban and regional governance", *Progress in Human Geography*, 23(4): 503-527.

Mahon, R. (1980) "Regulatory Agencies: Captive Agents or Hegemonic Apparatuses" (first published in 1979 in *Studies in Politlcal Economy*, v 1:1) J. P. Grayson (der.) *Class, State. Ideology and Change: Marxist Perspectives on Canada*: 154-168.

Mahon, R. (2003) "Constructing a New Urban Citizenship? Childcare Politics in Toronto in the 1970s and 1980s", *Unpublished Paper Presented at Workshop on "Women and Paid Labour After World War 2*, McGill Institute of Studies of Canada and McGill Centre for Research and Teaching on Women, 22 March 2003.

Marston, S. A. ve N. Smith (2001) "States, scales and households: limits to scale thinking? A response to Brenner", *Progress in Human Geography*, 25(4): 615-619.

Marston, S. A. (2000) "The social construction of scale", *Progress in Human Geography*, 24(2): 219-242.

Martin, R. (2001) "Geography and publlc policy: the case of missing agenda", *Progress in Human Geography*, 25(2): 189-210.

Marx, K. [1867] (1967) *Capital, vol 1, A critical Analysis of Capitalist Production* (der. F. Engels), New York: Internatlonal Publishers.

Massey, D. (1993) "Politics and Space/Time" M. Keith ve S. Pile (der.) *Place and the Politics of Identity*, London and New York: Routledge: 141-161.

Masson, D. (2002) "Engendering Regional Development Policy-making in Quebec (Canada)", Basılmamış Sunuş.

Mayer, M. (1995) "Urban Governance in the Post-Fordist City" P. Healey vd. (der.) *Managing Cities, The new urban context*, John Wiley and Sons: 231 – 249.

McDowell, L. (2001) "Linking Scales: or how research about gender and organizations raises new issues for economic geography", *Journal of Economic Geography* 1: 227-250.

Miller, B. (1994) "Political Empowerment, local-central state relations, and geographically shifting political opportunity structures", *Political Geography*, 13(5): 393-406.

Miller, B. (1997) "Political action and the geography of defense investment: geographical scale and representatio of the Massachusetts Miracle", *Political Geography*, 16(2): 171-185.

Ohmae, K. (1995) *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*, The Free Press.

Paasi, A. (2004) "Place and region: looking through the prism of scale", *Progress in Human Geography*, 28(4): 536-546.

Painter, J. (1994) "Locality" R.J. Johnston vd. (der) *The Dictionary of Human Geography, Third Edition*, Blackwell (*Reference*): 337-339.

Peck, J. ve A. Tickell (2002) "Neoliberalising Space", *Antipode*, 34(3): 380-404.

Peck, J. (2002) "Political Economies of Scale: Fast Policy, Interscalar Relations, and Neoliberal Workfare", *Economic Geography*: 331-360.

Pioere, M. J. ve S. F. Sabel (1984) *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, Basicbooks.

Poulantzas, N. (1978) *State, Power, Socialism*, Verso.

Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work, Civic traditions in modern Italy*, Princeton; Princeton U.P.

Putnam, R. (2000) *Bowling alone : the collapse and revival of American community*, New York : Simon & Schuster

Rousseau, J. (1999) "Chapter 1: The New Scales of Citizenship Politics: Beyond the National, *Unpublished Doctoral Thesis*, Ottawa: Carleton University.

Sack, D. (1986) *Human Territoriality: Its Theory and History*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sayer, A. (1998 [1981]) "Abstraction: A Realist Interpretation" M. Archer vd. (der.) *Critical Realism: Essential readings*, London and New York: Routledge: 120-143.

Şengül, H. T. (2001) *Kentsel Çeliski ve Siyaset*, WALD: Istanbul.

Skocpol, T. (1986) "Rediscovering the State: Strategies of Analysis in Current Research", P. B. Evans vd. (der), *Bringing the State Back in*, Cambridge: Cambridge University Press: 3-37.

Smith, N. (1991) *Uneven Development*, Blackwell: Oxford.

Smith, N. (1992) "Geography, difference and the politics of scale" J. Doherty vd. (der.) *Post-Modernism and the Social Sciences*, NewYork: St. Martin's Press: 57-79.

Smith, N. (1996) "Spaces of vulnerability: the space of flows and the politics of scale", *Critique of Anthropology*, 16(1): 63-77.

Soja, E. (1985) "Regions in context: spatiality, periodicity, and the historical geography of the regional question", *Environment and Planning D: Society and Space*, 3: 175 - 190.

Soja, E. (1997) "Planning In/for Postmodernity", G. Benko ve U. Strohmayer (der) *Space and Social Theory*, Blackwell Publishers: 236-249.

Storper, M. (1999) "The Resurgence of Regional Economics" T.J. Barnes ve M. S. Gertler (der.) *The New Industrial Geography: regions, regulation and institutions*, London and NY: Routledge: 23-53.

Streeck, W. ve K. Thelen (2005) 'Introduction: Institutional Change in Advanced Political Economies' W. Streeck ve K. Thelen (der.) *Beyond Continuity: Institutional Change in Advanced Political Economies*, Oxford, Oxford University Press: 2–39.

Swyngedouw, E. (1997a) "Neither global nor local: 'glocalization' and the politics of scale" K. R. Cox (der.) *Spaces of Globalization: Reasserting the power of the local*, New York, London: The Guilford Press: 137-166.

Swyngedouw, E. (1997b) "Excluding the other: the production of scale and scaled politics" R. Lee vd. (der.), *Geographies of Economies* : 167-176.

Taylor, P. J. (1982) "Amaterialist framework for political geography", *Transactions of Institute of British Geographers*, 7: 15-34.

Urry, J. (1995) *Consuming Places*, London and New York: Routledge.

Weiss, L. (1998) *The Myth of theh Powerless State*, Ithaca, New York:Cornell University Press.

Whatmore, S.ve L. Thorne (1997) "Nourishing networks: alternative geographies of food" D. Goodman vd. (der.) *Globalising Food: Agrarian Questions and Global Restructuring*, London and New York: Routledge: 287-304.

Praksis 15 | Sayfa: *71-96*

Realist Mekansal Soyutlama? Eleştirel Gerçekçi Coğrafya İçinden Bir İddiaya İlişkin Marksist Gözlemler*

John Michael Roberts

Çeviri: Coşkun Tuncer

I. Giriş

Eleştirel gerçekçilik, son bir kaç yıldan bu yana toplumsal coğrafi kuramda oldukça fazla ilgi ve yandaş topladı (Cox ve Mair, 1989; Cox, 1991a; 1991b; Lovering, 1987; 1989; 1990; Macleod ve Goodwin, 1999; Painter ve Goodwin, 1995; Pratt, 1995; Sarre, 1987; Sayer, 1985; 1989; 1991; 2000; Williams, 1981).[1] Aslında popülerliği, görünüşte birbirine karşıt olan iki coğrafi yelpazeyi aşma gücünden kaynaklandı. Birinci yelpazeye, pozitivist coğrafyanın betimsel, niceliksel, doğrusal ve naturalist açıklamaları yön veriyordu. İkinci yelpazeye ise hümanist coğrafyanın varoluşsal ve görüngüsel *[phenomenological]* yaklaşımı yön veriyordu (Her iki konumun kısa bir özeti için bkz. Peet, 1998). Her iki yaklaşım da birbirini reddeder ve bu yüzden coğrafi toplumsal kuram için zorlu sorunlara yol açar gibi görünürken, eleştirel gerçekçilik bir orta yol önerdi.

Bir çok coğrafyacı için eleştirel gerçekçiliğin çekiciliğinin temel nedenlerinden biri, bu yaklaşımın altında yatan metodolojik varsayımlardır. Eleştirel gerçekçiler; realist bilim felsefecilerinin çalışmalarını izleyerek (Harre ve Madden, 1975), bir analiz nesnesini oluşturan mekanizmaları ve onun esas güçlerini soyutlamayla ilgilendiler. Eleştirel gerçekçilere göre, bu güçler ve mekanizmalar doğrudan görülememekle birlikte; daha olumsal *(contingent)* ve açık varoluş koşulları üzerindeki etkileri dikkate alınmaksızın incelenebilir. Toplumsal araştırmacı açısından bu metodolojik prosedür, incelenen güçler ve mekanizmaların diğer nesnelere ilişkin başka güç ve mekanizmalarla karşılıklı ilişkiye girdikçe nasıl biçim değiştirdiğini anlamak amacıyla, analizi dikkatli bir biçimde farklı soyutlama düzeylerine ayırma olanağı sağla-

* Progress in Human Geography dergisinin 2001'de yayınlanan 25(4) sayısından çevrilmiştir.

dı. Böylece eleştirel gerçekçilik toplumsal coğrafi kuram için önemli bir ilerlemeyi temsil etti; çünkü coğrafyacılara soyutlama düzeyini, mekansal ölçekleri ya da tek bir analiz nesnesinin düzeylerini kuramsal olarak inceleme olanağı verdi. Eleştirel gerçekçiliğin, pozitivizmin "duyumsal" *[sensory]* soyutlaması ve hümanizmin "voluntarist" soyutlaması ötesinde ilerlemesinin temel nedenlerinden biri buydu. Bu iki bakış açısı, görünüm *[appearence]* düzeyinde kalma eğilimindeyken; eleştirel gerçekçilik dünyanın ontolojik derinliğini inceleme amacındaydı.

Altta yatan nedensel mekanizmaları incelemeye çalışan naturalist bir toplumsal kuram geliştirerek, eleştirel gerçekçilik aynı zamanda Marx gibi önde gelen düşünürlerin de içinde bulunduğu radikal bir mirasa dikkat çekti. Aslında birinci kuşak eleştirel gerçekçiler sık sık Marx'ın *opus*'u Kapital'i, eleştirel gerçekçi bir bakış açısı aracılığıyla yazılmış, özgürleştirici bir çalışmanın başarılı ve canlı bir örneği olarak gördüler ve Marx'a minnet borcu gösterdiler. Marx'ın artı değeri "keşfi", kapitalizmin gerçek(çi) sömürücü nedensel gücünü incelemek amacıyla, kapitalist mübadelenin fetişistik görünümlerinin ötesine geçmenin sonunda olası olduğu anlamına geliyordu (Benton, 1977; Bhaskar, 1989; Keat ve Urry, 1982; Sayer, 1981). Eleştirel gerçekçi coğrafyacılar da bu radikal mirasa başvurdular; ancak farklı mekansal analiz ölçeklerindeki bu sömürücü gücün sonucunu "somutlaştırarak" ve "karmaşıklaştırarak" bunu yaptılar (Painter, 1995; Peck ve Tickell, 1992).

Bu makalede, biraz fazla iddialı olan bu eleştirel gerçekçi tezleri ihtiyatlı bir şekilde ele almak istiyorum[1]. İhtiyatlı diyorum; çünkü eleştirel gerçekçi soyutlama yönteminin toplum ve insan bilimlerine, dünya ve mekan üzerine düşünmenin radikal ve yeni bir yolunu sunup sunmadığı konusunda şüpheliyim. Örneğin bir çok eleştirmen, sıklıkla eleştirel gerçekçiliğin radikalizminin aşağıdaki alıntıdan biraz daha fazlası olduğunu ileri sürmektedir (Hodgson, 1999; 3):

> "(a) inançlar toplumun bir parçasıdır (b) kimi spesifik kurumlar kimi yanlış inançların sürdürülmesine yardımcı olur (c) yanlış inançların karşısına açıklamalarıyla birlikte çıkarak, sadece bu inançlara meydan okumayız, aynı zamanda onları sürdüren kurumlara da karşı çıkarız".

Yine eleştirmenlere göre, bu gibi tezler, en bilineni empirisizm olan diğer bakış açılarıyla bir çok yönden benzerlik taşır (Pleasants, 1999). Bir kez bu şekilde düşünülünce, eleştirmenler, eleştirel gerçekçiliğin radikalizminin ve özgünlüğünün önemli ölçüde sulandırıldığını ileri sürerler. Sonuç olarak, bir çok coğrafyacı tarafından ileri sürüldüğü gibi, eleştirel gerçekçiliğin mekansal analiz açısından vazgeçilmez bir kuramsal araç olduğu şeklindeki ünlü açıklama, gittikçe abartılı ve erken bir iddia olarak

1 Eleştirel gerçekçi coğrafyacılarda göze çarpan nokta, eleştirel gerçekçiliğin temel (meta) kuramsal temelleri üzerinde uzlaşmalarıdır. Uzlaşmazlık noktaları, örneğin Fordizm'den post-Fordizm'e geçiş gibi belirli kalkınma biçimlerinin uygulanabilirliğine dair, kuramsal soyutlamanın daha düşük (meso) düzeylerinde yoğunlaşma eğilimindedir. Bu, eleştirel gerçekçiliğin (meta) kuramsal temelleri üzerinde anlaşamayan coğrafya-dışı eleştirel gerçekçiler için farklıdır. Makalem öncelikle coğrafya içerisindeki eleştirel gerçekçiliğin (meta) kuramsal temelleriyle bağlantılı olan kimi sorunlarla ilgilidir.

görünmeye başlar. Eleştirel gerçekçiliğin radikalizminin Hodgson'un üç noktasından çok daha fazlasına dayandığına kesinlikle inanıyorum. Örneğin, eleştirel gerçekçilik çeşitli miraslardan hareketle gelişmiştir, Marksizm bunlardan biri olmuştur ve tek başına bu gerçek, radikal bir gündem ve eleştirel gerçekçicilik arasındaki bağın üç basit nokta şeklinde özetlenip özetlenemeyeceğiyle ilgili şüpheler doğurur. Ancak gerçek şu ki, eleştirel gerçekçiliği bu şekilde okuyan kimi ünlü bilim insanları, onun radikal özgünlük iddiasına umut bağlamak için hala alınacak biraz yol olduğunu belirtir.

Bu sorunların bir kaçına işaret edebilmek için, soyutlama yöntemi özelinde eleştirel gerçekçilik, Marksizm ve coğrafya arasındaki ilişki üzerine odaklanacağım[2]. Bu ilişki üzerine odaklanmanın nedeni üç yönlüdür. Birincisi, az önce de değindiğimiz gibi, coğrafya alanında çalışanlar da dahil olmak üzere bir çok eleştirel gerçekçinin, eleştirel gerçekçilik ve Marksizm arasında açık bir bağ görmeleridir. Ben bu bağı zayıflatmak istiyorum. Bana göre, iki yaklaşım arasındaki önemli farklılıklardan da söz edilebilir. Bu farklılıklar, dünyanın nasıl kuramlaştırıldığı konusunda önemli bir biçimde etkiye sahiptir; bu yüzden kolayca açıklanamaz. İkincisi, bu iki yaklaşım arasındaki farklılıklar bir kez kabul edildiğinde, eleştirel gerçekçiliğe benzeyen ve daha bilindik bir toplumsal kuram ile eleştirel gerçekçiliğin radikalizmini ve özgünlüğünü değerlendirebileceğimiz bir tür karşılaştırma zeminine sahip oluruz. Bence bir toplumsal kuram olarak eleştirel gerçekçilik, kendi konumundan ötürü, toplumsal ve mekansal analiz açısından bir çok tuzağı içinde barındırır. Son olarak, eleştirel gerçekçilik, Marksizm ve coğrafya arasındaki ilişki, meta-kuramsal araştırmanın meso-kuramsal ve mikro-kuramsal buluşmayı nasıl desteklediğini ve bu yönde nasıl kullanılabildiğini, ikincisinin tamamlayıcı bir biçimde nasıl ilkiyle ilişki içinde olduğunu ve bunun sonucunda nasıl değiştiğini detaylandırmada yararlıdır. Başka bir deyişle, eleştirel gerçekçilik, Marksizm ve coğrafya arasındaki ilişkiyi inceleyerek, "soyut" ve "somut" arasındaki metodolojik ve mekansal bağları, her bir bağın dolaylılığını *[mediations]* tam olarak birbiriyle uyumlu hale getirecek bir biçimde inceleyebiliriz; çünkü bu, "mekan"ın, farklı soyutlama düzeylerinde konumlandırıldığı düşüncesini ciddiye almaktadır. Böylece soyutlama yöntemi daha kusursuz bir hale getirilir[3]. Bu yüzden, makale şu şekilde ilerlemektedir.

II. Bölümde, eleştirel gerçekçi soyutlama yöntemi kısaca özetlenmektedir ve bu yöntemi uygulayan coğrafyacıların elde ettiği beş kuramsal avantaj ortaya konmaktadır.

2 Böylesine iddialı bir söylem kimi zaman tam ters yönde bir etkiye yol açar. Örneğin biri eleştirel gerçekçiliğe eleştirel yaklaşıyorsa; bu kişiler sık sık eleştirel gerçekçiler tarafından bir irrealizm nöbetine yakalanmış olmaktan ötürü suçlanır. Eleştirel gerçekçiler sıklıkla, *gerçekte* bu irrealizmin gerçekçi bir konum olduğunu söyler; çünkü irrealistler bile gerçek bir dünyanın şu ya da bu biçimde bizden bağımsız olarak varolduğunu kabul etmek zorundadır. Diğer yandan bu durumda irrealistler, yalnızca bir reddetme durumunda olan gizli realistlerdir. Özetle hepimiz gizli eleştirel gerçekçilerizl Ancak; eleştirel gerçekçiler tarafından getirilen bu yanıt (bir kişi aynı anda hem realist hem de irrealisttir) yalnızca bu nedenden ötürü gülünç değildir; aynı zamanda farklı kuramsal konumlar arasındaki karmaşık, niteliksel ve ince farklılıkları yalnızca tek bir ayrım noktasına indirgeyen daha genel bir yanıt olduğu için de gülünçtür (ya eleştirel gerçekçisinizdir ya da bir irrealist).

3 İktisattaki eleştirel gerçekçi soyutlamanın benzer bir Marksist-esinli eleştirisi için ayrıca bkz. Brown vd. (2000).

III. ve IV. Bölümlerde, coğrafyacılar tarafından eleştirel gerçekçi soyutlama yöntemi adına ileri sürülen iddialardan bir kısmı üzerinde duracağım. Buradaki "yapısöküm", sık sık tekrar edilen, eleştirel gerçekçiliğin bir şekilde Marksist soyutlama yöntemi üzerine kurulduğu ya da onun tamamlayıcısı olduğu iddiasını tartışmaya açarak başlamaktadır (karş. Brown vd., 2000). Marx, düşünsel olarak herhangi bir şekilde eleştirel gerçekçiliğe benzeyen felsefi bir gelenekten daha çok, Hegel'den etkilenmiştir. Bunu, daha açık bir biçimde, Marx'ın Hegel felsefesine olan borcunu vurgulayarak göstereceğim. İlk olarak Hegel'in, soyutlamaya ilişkin düşüncesinin temel özelliklerini kısaca ortaya koyacağım. Ardından, Marx'ın yöntem üzerine yorumlarının, eleştirel gerçekçiliğin iddia ettiğinin tersine, nasıl bütünüyle Hegelyan bir biçimde okunabileceğini göstereceğim. Üçüncü ve son olarak, Marksist coğrafyacı Henri Lefebvre'nin çalışmasını resmederek Hegelyan Marksist bir *mekansal* soyutlama yönteminin nasıl geliştirilebileceğiyle ilgili kimi varsayımsal gözlemlerde bulunacağım (Diyalektik ve mekan arasındaki ilişki üzerine ilginç bir tartışma sunan iki çalışma için bkz. Castree, 1995; 1996; 2001; ve Harvey, 1982/1999; 1985; 1996).

Bu tartışmalar bizi mevcut sorunlardan uzaklaştırabilirmiş gibi görünmesine rağmen aslında şu nedenlerden ötürü kritiktir: Bana göre, Hegelyan Marksist geleneğe dayanan mekansal bir soyutlama yönteminin gelişimi, bizi, nesneleri, *evrensel ve tarihsel olarak çelişkili ve sistematik bir bütünlükten* (örneğin, kapitalizmin sistematik ve çelişkili bütünlüğünden) soyutlamaya zorlar. Bu yüzden incelenen nesne, bu bütünlüğün biricik ve niteliksel olarak farklı bir uğrağı olarak kavramsallaştırılır. Pratikte bu, yalnızca incelenen nesnenin ve diğer nesnelerin nedensel güçleri arasındaki -somut ve olumsal *(contingent)* koşullarda gelişen- ilişkileri değil (bu benim eleştirel gerçekçi konum olarak ele aldığım şeydir), aynı zamanda her bir nesnenin paylaştığı evrensel dolaylılığı uyumlaştırmamız gerektiği anlamına gelir; çünkü bu, her bir nesnenin ait olduğu spesifik bir bütünlükle ilgilidir (bu ise Hegelyan-Marksist konum olarak ele aldığım şeydir).

İleride de vurgulayacağım gibi, bu evrensel dolaylılığı dikkate alarak nesneleri soyutladığımızda, birkaç sistematik düzeyde nesnenin *belirleyenlerinin en fazla sayısına* ve *en zengin içeriğine* ulaşarak, nesnenin hem *kimliğini* hem de mekansal konumunu tanımlayabiliriz. Bence eleştirel gerçekçiler bir nesneye içkin olan böyle bir evrenselliği yeterli bir biçimde incelemekte başarısız oldukları noktada, tek-taraflı bir analiz yapma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Bu "evrensel dolaylılık" düşüncesine ilişkin bir dikkatsizlik, eleştirel gerçekçileri, bir nesneyi ikincil bir evrensellik altında *dolaylı* olarak incelemek yerine, *dolaysız* bir evrensellik olarak inceleme yönünde cesaretlendirmiştir (karş. Shamsavari, 1991). Evrensellik ve bütünlük mantığının terkedilmesi durumunda, eleştirel gerçekçilerin çelişkili ve tarihsel bir analiz yerine, biçimsel ve doğrusal bir analizle karşı karşıya kalmaları yönünde gerçek bir tehlike bulunur[4].

V. bölüm, eleştirel gerçekçiliğe dönüş yaparak bu iddiaları kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu bölümde, Hegel, Marx ve Lefebvre tartışmasından hareketle, eleştirel

4 Bhaskar'ın (1993) öncülük ettiği eleştirel gerçekçilik içerisindeki son "diyalektik sapma" bu makalede incelenmemiştir. Çünkü, benim gördüğüm kadanyla, coğrafyacılar diyalektik eleştirel gerçekçiliğin içgörülerini çözmeye çalışmak zorundadırlar. Diyalektik eleştirel gerçekçilik Roberts (2000a; 2001)'de daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

gerçekçi soyutlama yönteminin, ahistorik soyutlamanın yayılması tehlikesini yarattığını ileri sürüyorum; çünkü bu soyutlama *ilk aşamada*, belirli bir çelişkili ve evrensel tarihsel toplumsal ilişkiler kümesinden içsel olarak ortaya çıkmış gibi görülmez. Sonuç olarak eleştirel gerçekçilik, tam olarak görünümün gerçeklikten ayrılmasını teşvik eder; çünkü nesne, tarihsel toplumsal ilişkilerden tecrit edilir. Böylece, tarihsel toplumsal ilişkilerin eşlik ettiği ve bu ilişkiler aracılığıyla görünüm ve gerçekliğin içsel olarak birbirine bağlanabileceği bir "dolaylı" *[mediating]* düzeyden mahrum kalırız. Böylece, buna eşlik eden bir düalizmler kümesi üretilir.

VI. Bölüm, eleştirel gerçekçi coğrafyanın kendi soyutlama yönteminden ötürü ahistorik varsayımlarla çalışma tehlikesi içinde olduğunu iddia ederek bu eleştiriyi detaylandırmaktadır. Bu noktayı vurgulamak için kullandığım örnek, coğrafyacılar tarafından kullanılan "hegemonya" kavramıdır. Öncelikle kısaca, kimi eleştirel gerçekçi coğrafyacıların, Bob Jessop'un etkili çalışması aracılığıyla hegemonya kavramını nasıl kendilerine mal etmiş olduklarını tartışacağım. Jessop kendi eleştirel gerçekçi eğilimlerini seve seve kabul etmesine rağmen, kimi coğrafyacılar tarafından gösterildiği şekliyle Jessop'un *seçici* eleştirel gerçekçi bir okumasının, onun "hegemonya" kavramıyla ilgili çalışmasının tek-yönlü bir yorumunu teşvik ettiğini göstermeye çalışacağım. Bu tek-taraflı kendine mal etmenin bir sonucu olarak, mekansal ölçeklerin altında yatan tarihsel yapılanma, yerini ezici bir stratejik voluntarizme bırakır. Daha sonra da sonuç kısmında kimi yorumlar yapacağım.

Son bir uyarı notu: makalede ileri sürülen argüman, Hegel ve Marx arasındaki önemli farklılıklara kayıtsız değildir. Hegel, Marx'tan farklı olarak, maddesel dünyanın "tinin" bir ürünü olduğuna inanır. Marx, bunun aksine, bilincin, hareket halindeki maddeden çıktığına inanır. Ancak her ikisi de Sayer (1985)'in belirttiği gibi "öznel ve nesnelin, bilinç ve maddenin, görünüm ve gerçekliğin somut birliğine" inanır (Sayer, 1985: 43). Bu iki güçlü düşünür arasındaki söz konusu bu kuramsal birlik noktası bu makalede gösterilmektedir.

II. Coğrafya ve Eleştirel Gerçekçi Soyutlama

Collier (1994)'e göre bir kuram, bilgiye ilişkin dört iddiada bulunursa "güçlü" (eleştirel) anlamda realisttir (6-7):

> "1) *Nesnellik*, birşey hiç görünmeden de gerçek olabilir anlamında. 2) *Yanlışlanabilirlik [fallibility]*, iddiaların, daha fazla kanıt yoluyla her zaman için reddedilmeye açık olduğu anlamında. 3) *Aşkıngörüngülük [Transphenomenality]*, görünümlerin ötesine geçmek için her zaman bir gereksinim olduğu anlamında. 4) *Karşı-görüngülük [counter-phenomenality]*, derindeki yapılar görüntülerle çelişebilir anlamında."

Bu dört nokta, eleştirel gerçekçiliğin tam bir özetini verir. Eleştirel gerçekçiler dünyanın karmaşık bir biçimde yapılanmış olduğunu ileri sürerler. Aslında eleştirel gerçekçiler, bir analiz nesnesinin üç alanda incelenebileceği konusunda ısrar ederler: duyulara doğrudan nasıl göründüğünü (ampirik alan); olayları nasıl oluşturduğunu

(fiili alan); ya da olayları oluşturup oluşturmadığına bakmaksızın bir nesnenin kendine özgü nedensel güçlerini inceleyebiliriz (gerçek alan) (Bhaskar, 1978: 56). Böyle bir kuram indirgemeci olmaktan uzaktır. Bunun nedeni eleştirel gerçekçilerin aynı zamanda "epistemolojik relativizm" fikrini savunmalarıdır. Dünyanın karmaşık ve katmanlı yapısı, bilginin dünyayla yalnızca *olumsal bir biçimde* ilişkili olmasını gerektirir; çünkü dünyanın yeni özelliklerinin keşfedilmesi, bizim varolan bilgimizi azaltabilir, değiştirebilir ya da onunla çelişebilir. Bu yüzden, en basit şekliyle, epistemolojik relativizm, nesneler ve yapıların yalnızca belirli tanımlar aracılığıyla bilinebileceğini ileri sürer, ancak bu tanımlar bizim inceleme olanağına sahip olduğumuz, karmaşık bir biçimde yapılanmış "dış dünya"nın gerçekliğini örtük olarak kabul etmek zorundadır (Bhaskar, 1978:249; diğer eleştirel gerçekçilik özetleri için bkz. Bhaskar, 1989; Manicas, 1987; Outhwaite, 1987; Pratt, 1995; Sayer, 1994; 2000).

Eleştirel gerçekçilik yıllar boyunca coğrafi toplumsal kuramı önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğin, eleştirel gerçekçilik, kuramsal ve empirik araştırma için mekanın soyutlanabileceği düzeyi araştırmada yardımcı bir araç olarak kullanılmıştır (Cox ve Mair, 1989; Cox, 1991a; 1991b; Peet, 1998; Sayer, 1985; 1989; 1991; 2000)[5]. Bu bölümün geri kalanında, bu özgül soyutlama yöntemi üzerine odaklanacağım. Eleştirel gerçekçi coğrafyacılar için bu yöntemin neden farklı ve avantajlı olduğunu özetleyeceğim.

Epistemolojik ve ontolojik argümanlarıyla uyumlu bir biçimde, eleştirel gerçekçi soyutlama yöntemi, incelenen kişi, bağlam ya da nesnenin yapılanmış, katmanlı ve zorunlu özellikleri ve ilişkilerini keşfetmeye çalışan zengin bir ontoloji varsayar. Genel bir düzeyde, eleştirel gerçekçiler, "kötü soyutlamalar" olarak gördükleri "kaotik kavramları" kullanan soyutlamaları reddederler. Kötü soyutlama "belirli nesneler arasındaki zorunlu-olmayan bir ilişkiye dayanır" (Sayer, 1981: 9). Bir nesneye eşlik eden içsel güçleri tanımlamak yerine, kötü soyutlama farklı nesneler arasındaki olumsal ve dışsal ilişkileri inceler. Kötü soyutlamanın eşlik ettiği tipik kuramsal yaklaşımlar, empirisizm, pozitivizm ve toplumsal yapısalcılıktır [*social constructionism*].

Bunun aksine, eleştirel gerçekçiler "iyi" ya da "rasyonel" soyutlamayı tercih ederler. Bu tür bir soyutlama öncelikle, bir nesnenin zorunlu ve içsel özelliklerini, yani onun oluşturucu ya da nedensel güçlerini yalıtmakla ilgilenir. Bir kez belirlendikten sonra, bu özelliklerin farklı ama olumsal bir biçimde bir araya gelmiş belirlenimi daha somut bir düzeyde incelenebilir. Bu hareket özellikle önemlidir çünkü ancak o zaman incelenen nedensel mekanizmanın başlangıcı saptanabilecektir. Toprak sahibi ve kiracı arasında, farklı bağlamlarda bir çok dış görünüşü olan içsel ilişki buna bir örnek olabilir. Bu şekilde, nesnenin tam bir tanımına ulaşılabilir, böylece somuta doğru geri bir adım atıldığında, nesnenin bir dizi farklı unsurla karşılıklı etkileşiminin daha doğru bir tanımı yapılabilir. Nihai ürün, harekettir: somuttan

5 Bu Bhaskar'ın, eleştirel gerçekçiliği son"diyalektikleştirmesi" [*dialecticization*] için de doğrudur. *Dialectic: the pulse of freedom*'da Bhaskar (1993), toplumsal bütünlükler ve alt-bütünlüklerin spesifik kimliklerini öz-hareket aracılığıyla geliştirebilecek olan çelişkilerden çok, bu bütünlükler ve alt-bütünlüklerde açıkça görünen karşılıklı-bağlantılar ve karşılıklı-ilişkileri göstermekle ilgilenir (Bu nokta üzerine daha fazla yorum için bkz. Roberts, 2000a; 2001).

soyuta, soyuttan somuta (Sayer, 1994:87; ayrıca bkz. Benton, 1977: 165-69; Dickens, 1996: 52-70; Keat ve Urry, 1982: 111-14).

Burada not edilmesi gereken önemli bir gözlem, soyutlamanın başlangıç noktasının yöntem açısından tamamen temel olmasıdır. Eleştirel gerçekçiliğin epistemolojik ve ontolojik savları, bizi bir nesnenin varoluşundan sorumlu bir "oluşturucu mekanizma"yı tanımlamaya ve açıklamaya çalışan bir başlangıç noktasını benimsemeye yöneltir. Eleştirel gerçekçilere göre böyle bir görev, görüngüyle ilgili zaten elde edilmiş olan bilginin bilişsel unsurlarından hareketle, oluşturucu mekanizmanın bir modelinin inşa edilmesiyle sürdürülebilir. Oluşturucu mekanizmayla ilgili enformasyon toplanır; eğer böyle bir mekanizma varsa, inceleme konusu olan görüngüyü açıklayacaktır (Bhaskar, 1989: 19-20; Collier, 1994:22, 161, 163, 166; Sayer, 1994:107, 158-59, 207). Üç-aşamalı bir tablo ortaya çıkar: "....bilim bir görüngüyü tanımlar (ya da bir dizi görüngüyü); ona ilişkin açıklamalar inşa eder ve bu açıklamaları empirik olarak sınar; bu, işler haldeki oluşturucu mekanizmanın tanımlanmasına yol açar; bu ise ardından açıklanan görüngü olur; vb." (Bhaskar, 1989:20; Lewis, 1996). Buna karşılık, *geçişsiz [intransitive]* alan (doğal dünyanın gerçek şeyleri –entities- ve yapıları), yalnızca *geçişli* [*transitive*] alan (doğal dünyanın modelleri ve kavramları) aracılığıyla incelenebilir (Bhaskar, 1978:21-24; 1989: 15-21; ayrıca bkz. Keat ve Urry, 1982: 62). Ancak, "normal" koşullarda kapalı deneysel sistemler varolmaz. Aslında, araştırma nesnesi öngörülemeyen insan davranışları olan toplum bilimleri, deneysel kapalı sistemler lüksüne sahip değildir. Mekanizmalar ve nedensel güçler bir boşluk içerisinde yaşayamazlar, yalnızca açık sistemler içerisinde hayatta kalabilirler. Eleştirel gerçekçiler bu prosedüre "geridönüm" *[retroduction]* adını verir.

Belirli nedenlerden ötürü, toplumsal ve beşeri coğrafya içerisindeki bir çok çalışma açısından eleştirel gerçekçi soyutlama yöntemi, mekansal ölçekleri incelemede temeldir. Birincisi, böyle bir yöntem toplumsal coğrafi kuramdaki kimi yanıltıcı düalizmleri ortadan kaldırır. "Soyut"tan "somut"a, "olumsal"dan "zorunlu"ya, "deneysel"den "kuramsal"a, "yerel"den "küresel"e vb. sıçramak yerine, eleştirel gerçekçi coğrafyacılar, Sayer (1989; 1991)'in tavsiyesini izleyerek, bu gibi düalizmlerin "yapısökümü"ne başvurur. Sayer'in ileri sürdüğü gibi, bu, her bir terim kümesi arasında keskin bir dikotomiden çok, bir *süreklilik* olduğu anlamına gelir. Örneğin (Sayer, 1991: 293):

> "'yerel olumsal etkenler' ifadesi...bazı bağlamlarda mantıklı olabilir (ama) bu hiç bir şekilde yerelin aynı zamanda bir zorunluluk alanı olmasını ya da tersine zorunluluğun 'genel' (yani yerelüstü *[supralocal]*) süreçlerin alanı olmasını ya da daha büyük ölçeklerde olumsallığın yok olmasını gerektirmez".

Birinciyle bağlantılı olarak ikincisi, süregelen tartışmanın aynı zamanda soyut ve somut araştırma arasındaki hareketin, somutluk *dereceleri* içerdiğini öne sürmesidir. Jessop (1992; ayrıca bkz. 1982; 1990a)'u izleyerek Painter ve Goodwin (1995), bu düşüncenin mekansal ölçeklerin çok daha kesin ve karmaşık bir anlayışını oluşturduğunu ileri sürer. Birincisinde, eleştirel gerçekçilik bizi, belirli bir soyut kavram-

dan daha somut kavramlara geridönmenin, bu soyut kavramın tanımlayıcı özelliklerini içermesi gerektiği konusunda uyarır. Eğer daha somut düzeyde tutarsızlıklar görülürse, o zaman daha soyut açıklama büyük olasılıkla yetersiz kalacaktır. Bunun yanında, mekansal olarak, "kuramsal ifadeler başarılı bir biçimde daha somut yapıldıkça, onların geçici ve mekansal unsurları gittikçe daha güçlü bir biçimde özgül hale gelir" (Painter ve Goodwin, 1995: 350).

Üçüncüsü, eleştirel gerçekçi soyutlama yöntemi, analiz nesnelerinin özgül mekansal bağlamlarına karşı bizi duyarlı hale getirebilir. Örneğin Macleod ve Goodwin (1999)'e göre, eleştirel gerçekçi bir yaklaşım, iktisadi yönetişimin *açıklayıcı temellerinin [explanans]*larının "iktidarda bulunan rejimler, kurumsal yoğunluk ve düzenleyici biçimler" olduğu görüşüne karşı bizi uyarabilir. Özetle, tekbaşına bu kurumsal biçimlerin keşfi iktisadi yönetişimin bir *açıklaması* olarak işlev gösteremez; çünkü bu kurumsal biçimlerin kendileri, genelde kendi varoluşlarının bir bütünleyeni olan çeşitli toplumsal güçler ve toplumsal mücadeleler tarafından inşa edilmiştir. Sonuç olarak, kurumsal bir biçimin keşfedilmesinin iktisadi yönetişimi açıklayabileceğini *ön-varsayamayız*. Aslında kurumsal biçimler, hemen her zaman *açıklanacak olan şeyin [explanandum]*'un bir parçası olarak işlev göstereceklerdir –"eleştirel olmayan bir biçimde, açıklamanın bir parçası olarak görülmek yerine, kendileri açıklanmak zorundadırlar" (Macleod ve Goodwin, 1999: 707). Yalnızca soyutlamanın farklı düzeyleri dikkatli bir biçimde incelenerek ve yalnızca analiz nesnesi gittikçe artan bir biçimde somutlaştırılarak, böyle bir açıklamaya ulaşılabilir ("yeni bölgecilik *(regionalism)*" üzerine iyi bir tartışma için ve coğrafi analizde *açıklayıcı şeyler ile açıklanması gereken şeylerin [explanans* ve *explanandum]* arasındaki ilişkinin bir örneği için bkz. Amin, 1999; Cooke, 1998; Lovering, 1999; Macleod, 1997; Morgan, 1997; Peck, 1995; Scott, 1998; Storper, 1997; ayrıca konumlandırılmış bilgi tartışması için bkz. Sayer, 2000).

Dördüncüsü, eleştirel gerçekçi soyutlamaları kullanarak, belirli analiz nesneleriyle ilgili indirgemeci açıklamaların ötesine geçmek mümkündür. Lovering (1987; 1990)'ın belirttiği gibi, eleştirel gerçekçilik özünde monist bir dünya kuramını reddeder. Her bir analiz nesnesinin bir dizi belirleyenin sonucu olduğu düşüncesi, eleştirel gerçekçiliğin, bilişsel ilişkilerin ontolojik olarak ekonomi gibi tek bir temel nedene indirgenebilir olduğu düşüncesini kuramsal açıdan reddetmesini gerektirir (ayrıca bkz. Bhaskar, 1993: 217; Isaac, 1990: 20; Sayer: 1981: 14-15). Diğer yandan, eleştirel gerçekçi anlayışta, analizin farklı başlangıç noktaları kendi mekansal bağlamlarını işgal eder. Örneğin, ekonomi, devlet, ideoloji ve mekan-zamanın soyut başlangıç noktalarını tanımlamak mümkündür. Bu tekil başlangıç noktalarının her biri kendi nedensel güçlerini içerir ve bu güçler birbirine indirgenemez. Yalnızca her bir başlangıç noktasından, somut belirleyenlerin başka düzeylerine geridöndüğümüz zaman, bunların birbirleriyle nasıl karşılıklı olarak etkileştiklerini anlamaya başlayabiliriz (Jones, 1997: 847).

Son olarak, eleştirel gerçekçi coğrafyacılar, uygulanan soyutlama yönteminin Marksizm'den türediğini ya da en azından onun bir tamamlayıcısı olduğunu ileri

sürerken coğrafya-dışındaki eleştirel gerçekçi meslektaşlarını izleme eğilimindedirler (bkz. Painter ve Goodwin, 1995). Bu argümana göre Marx, bizim, somut gerçekliğin net bir kavrayışına ulaşmamızı sağlayan tekil tanımlamaları nasıl aldığımız ve zamanla onları nasıl inşa ettiğimizle ilgili *metodolojik* sorunu da inceler (Marx, 1858/1973: 100-109; 1859/1972: 205-214; ayrıca bkz. Sayer, 1981; 1994). Bütün bu nedenlerden ötürü, eleştirel gerçekçilik, beşeri coğrafya içerisindeki empirisist ve pozitif açıklamalara önemli bir düzeltme getirmiş ve radikal coğrafyanın gelişimi için metodolojik bir temel hazırlamış olarak görülebilir.

Öncelikle beşinci iddia üzerinde durmak istiyorum. Bana göre, eleştirel gerçekçiler, Marx'ın gizli bir realist olduğunu ileri sürerken, onu yanlış yorumlamışlardır. Aslında Marx, eleştirel gerçekçiler tarafından özetlenenden çok daha farklı bir metodolojik prosedür izlemiştir[6]. Hegel'i izleyerek, Marx öncelikle, *çelişkili ve evrensel bir özün öz-hareketini* yansıtan kavramların mantıksal ve diyalektik açıklamasıyla ilgilenir. *Kapital*, Marx'ın büyük çalışması, böyle bir kuramın inşasının iyi bir örneğidir. Burada Marx, kendi geliştirdiği meta kavramı aracılığıyla kapitalizmin çelişkili öz-hareketini yakalar. Ancak, aynı zamanda Marx'ın düşüncesine göre metanın kendisi kapitalizmde belirli ve gerçek bir çelişki, yani emekçinin üretim araçlarından ayrılmasını ön-varsaymak zorundadır. Yani Marx' göre, Hegel'de olduğu gibi, dünya üzerine kuramsal düşünüm *(reflection)*, gittikçe daha karmaşık biçimlere doğru gelişen gerçek çelişkilerin hem belirleyici uğrağını hem de özünü kavramayı amaçlar. Bu yüzden, diyalektik soyutlamanın amacı yalnızca bir analiz nesnesinin karşılıklı bağlantılarını ve içsel ilişkilerini anlamak (karş. Ollman, 1993) değil – bu, bana göre eleştirel gerçekçilerin benimsediği bir konumdur-; aynı zamanda bir nesnenin soyutlamasını daha geniş bir çelişkili bütünlük içerisine sistematik bir biçimde konumlandırmaktır. Bunları göstermek için, öncelikle Hegel tarafından ileri sürülen bazı fikirleri kısaca özetleyeceğim.

III. Hegel, Öz ve Çelişki

Son zamanlarda, Marksist toplumsal kuram içerisinde, Marx'ın Hegel'den aldığı diyalektik mirasın eleştirel değerlendirmesine doğru bir yönelim bulunmaktadır. Arthur'a (1997) göre, bu değerlendirme, Hegel'in diyalektik düşünce içerisindeki kazanımlarının ve diyalektik düşüncenin gelişiminin, Marx'ın kendi diyalektiğinin evriminde önemli bir etken olduğunu doğrulamaktadır. Özellikle, Arthur, Hegel'in hem tarih üzerine ilk çalışması olan *Tinin Görüngübilimi*'nde hem de kavramların "mantıksal" gelişimi üzerine sonraki çalışması *Mantık Bilimi*'nde görüldüğü gibi, Marx'ın üzerinde önemli etkileri olduğunu gösterir. Bunun yanında Arthur'un temel tezlerinden biri, Hegel'in Marx'a iki tamamlayıcı soyutlama biçimi sağladığıdır: biri diyalektik toplumsal süreçlerle, diğeri diyalektik yöntemle ilgilidir (ayrıca bkz. Johnson, 1982).

İlk soyutlama tipiyle, yani diyalektik süreçlerle ilgili olarak, Hegel eleştirel gerçekçiler tarafından izlenenden farklı bir yol izler. Eleştirel gerçekçilik, öz (gerçeklik)

6 Bu sorunla ilgili olarak bir çok coğrafyacı, eleştirel gerçekçiliği Giddens'ın yapılaşma *(structuration)* kuramı ile birleştirir. Bu kimi zaman, her iki bakış açısı arasındaki önemli farklılıklar ortaya konmaksızın gerçekleştirilir.

ve görünüm (bkz. V. Bölüm) arasında düalist bir ayrıma giderken; Hegel, bir nesnenin özünün *zorunlu olarak* bilinçte görünür olması gerektiğini ileri sürer. Ancak bu görünüm yalnızca özün kısmi yönlerini açığa vurabilir. Yani bu görünüm bize özün yanıltıcı bir resmini sağlayabilir. Ancak sözü edilen bu yanılsamalar hala özün (belirli) yönleridir. "Öz *görünür*, böylece o artık *gerçek* yanıltıcı varlıktır [being]; çünkü yanıltıcı varlığın uğrakları Varoluşa sahiptir" (Hegel, 1812-16 / 1969: 499-500). Görünüm aynı zamanda gerçek bir yanılsamadır, çünkü bir nesnenin özünün doğasıyla ilgili kimi şeyleri açığa vurur. Bunun yanında bir nesnenin gerçekliği ya da varoluşu, öz ve görünümün karşıt içindeki birliği [*unity-in-opposite*] tarafından oluşturulur.

Diğer yandan Hegel, özün kendini görünüm aracılığıyla açığa vurması *gerektiğini* ileri sürer. Hegel'in bu kanısının temel nedeni, özün içsel ve özsel bir *çelişkiler* kümesi tarafından inşa edildiğine olan inancıydı. Sayers (1994)'e göre, içsel ve özsel bir çelişkinin iki unsuru bulunur (Sayers, 1994: 8; ayrıca bkz. Hunt, 1993; Johnson, 1982; Ollman, 1993):

> "1) somut şeylerin birbirine kayıtsız olmadığını, bunun yerine birbirleriyle karşılıklı olarak etkileştiklerini ve çatıştıklarını vurgulamak...2) çelişki kavramı, bu gibi bir somut karşıtlığın şeylere dışsal ve tesadüfi olmadığını, bunun yerine özsel ve zorunlu olduğunu: yani şeylere içsel ve onların doğasının bir parçası olduğunu vurgulamak için gereklidir".

Daha da önemlisi, Hegel, çelişkilerin yalnızca onlar üzerine düşünme şeklimizde değil; gerçek, somut nesnelerde bulunduğunu ileri sürer. Nesneler, içsel ve özsel çelişkilerin *gerçek* bir kümesi tarafından inşa edilir ve bu çelişkiler aracılığıyla nesneler hareket ve değişim kazanır. Aslında Hegel'e göre içsel ve özsel çelişkiler, bir nesne içerisindeki çelişkilerin, yeni belirleyenlere, olasılıklara ve nihayet yeni çelişkilere dönüştükçe, *öz-hareket* aracılığıyla bir özün gelişmesi anlamına gelir. Bunun yanında öz, çelişkili bir bütünlüğü diyalektik olarak açıklamasına rağmen; yine de belirleyici bir çelişkiler kümesine dayanan bu bütünlüğün *belirleyici bir uğrağını* ayırt etmek mümkündür. Özetle, *Mantık Bilimi*'nin başında, Hegel, mutlak varlığın hem hiçbirşey hem de herşey olduğunu ilan eder; o pozitiflik ve negatifliktir (Hegel, 1812-16: 73-74):

> "Başlangıçta, birbirinden ayrı olarak varlık ve hiçlik bulunur; çünkü başlangıç başka bir şeye işaret eder. Başlangıcın işaret ettiği şey, varlığa öteki anlamında bir atıfta bulunan bir varolmayandır –ki bu henüz olmayan bir şey olarak başlar ve varlığa giden tek yol budur. Dolayısıyla başlangıcın içerdiği varlık kendisini varolmayandan ayrıştıran ya da onu kendisine karşıt bir şeymiş gibi reddeden (*sublate**) bir varlıktır"

Bu ikili uğrak, Varlık'ı bir çelişkiyle donatır. Bu çelişkiden hareketle Hegel, somut nesnelerde nihayet bulan hareket ve değişimi anlamaya çalışır. Özetle Hegel için çelişki, dünyanın itici gücüdür (Hegel, 1812-16 /1969: 439).

Shamsavari (1991) burada Hegel'i yorumlarken dikkat edilmesi gereken bir nokta olduğunu ileri sürer; bu nokta bizi ikinci soyutlama tipine götürür, yani di-

* Sublate: yoketmek (diyalektik bir süreçte bir unsur olarak), ancak bir sentez içerisinde kısmi bir unsur olarak muhafaza etmek. ç.n

yalektik yöntemin gelişimine. Hegel, analizin başlangıç noktasının, kendi gelişimi boyunca aynı kimliğe sahip olduğunu söylememektedir. Örneğin, Hegel, Varlık'ı yalın (soyut) bir dolaysızlık olarak tanımlar. Varlık yalnızca vardır. Bu, Hegel'in bilimsel analiz düşüncesi için zorunlu bir başlangıç noktasıdır, çünkü Shamsavari (1991:134)'nin ileri sürdüğü gibi, bu, bilimsel çaba açısından içkin ve içsel bir temel sağlar. Yani Varlık'ın dolaysızlığı, içsel belirleyenler ve çelişkiler lehine, dışsal ve yabancı etkileri parantez içine alır. Ayrıca mevcut durumda bilimsel araştırma açısından sentetik değil yalnızca analitik bir temel varsaymamızdan ötürü, analizin bu aşamasının hala yetersizlik gösterdiğini söylemek de doğrudur. Bu aşamaya kadar, Varlık'ın kendi belirleyenleri içerisinde bir evrensellik düşüncesini nasıl içerdiğini henüz göstermedik. Eğer bu yapılmazsa, başlangıç-noktası kendi nihai sonucuyla başarılı bir biçimde ilişkilendirilemez; yani başlangıç-noktası kendi belirleyenleri aracılığıyla gelişimin daha yüksek bir aşamasına, yani nihai sonuca doğru ilerleme halinde olarak görülemez. Hegel böyle bir evrenselliği *Nosyon* teriminde keşfeder.

Hegel'e göre, Varlık'ın dolaysızlığı bize soyut bir Varlık Anlayışı sağlar. Daha ileri bir bilimsel analiz için gerekli olan şey, Varlık'ın içsel *dolaylılığının* somut ilişkiler aracılığıyla anlaşılmasıdır. Bu dolaylılığın izini sürmek, çeşitli gelişim evreleriyle Varlık'ı birbirine bağlayan bir özün izini sürmektir. Özetle burada geliştirilen "somut" fikri, çelişkili bir başlangıç noktasının (bu durumda Varlık'ın çelişkili başlangıç noktası) gelişkin özüyle ilgili olduğundan, bir nesnenin "belirleyenlerinin en fazlası"nın izini sürmeyi amaçlamaktadır. Nosyon terimi Hegel için böyle bir "somut"u ifade eder; çünkü bu terim, dünya üzerine düşünmenin, sistematik bir bütünlüğün içsel, gelişmekte olan çelişkilerini ortaya çıkarmaya çalışmak olduğunu ifade etmeyi sağlar. Özetle Nosyon, düşüncenin evrensel unsuru olarak işlev görür. Bunun yanında, Nosyon, her ikisinin de aynı çelişkili bütünlüğün uğrakları olduğunu göstererek, analizin başlangıç noktasını ve sonunu *birleştirir* (Shamsavari, 1991: 126 vd.syf.). Bu yüzden, düşünce yoluyla dünyanın sistematik bağlarını elde etmek, düşüncenin gerçeklikle hem aynı hem de farklı olduğunu kabul etmek demektir. Düşüncenin, gerçekliği "düzenleyebilmesi" ve "farklılaştırabilmesi" anlamında bu ikisi aynıdır, ancak düşünce bunu yalnızca gerçekliğin kendisi düzen ve farklılaşma tarafından inşa edildiği için yapabilir. Düşüncenin, gerçekliği düzenleyerek ve farklılaştırarak, kendi içsel yapısını açığa çıkarmak amacıyla gerçekliğin tarihsel rotasının dışında hareket edebilmesi anlamında ise bu ikisi farklıdır.

Bunun yanında diyalektik yöntemin gelişimiyle ilgili olarak Hegel, Us'un, şeylerin çelişkili ve birbiriyle ilişkili özünü anlayabilme yeteneği olduğunu ileri sürer; bu anlama yeteneği, incelenen özü gündelik yaşamda ortaya çıktığı şeklinden farklı olarak anlamaya çalışır (Hegel, 1812-16/ 1969: 830; ayrıca bkz. Smith, 1999: 225). Özetle, araştırma yöntemi, düşüncedeki bu çelişkili ve onunla karşılıklı ilişkisi olan öze ulaşmaya çalışmak zorundadır; böylece *sunum* yöntemi, ki onun aracılığıyla öz kendi somut biçiminde inşa edilir, çelişkili bir bütünlükteki özün belirleyenlerinin en fazlasını anlamayı sağlar.

Bu özün hareketine ve dönüşümüne ulaşmak için, Hegel ayrıca görüngünün parçalı ve karmaşık doğasını birleştiren bir ilke olarak, bir kategorinin kullanılması gerektiğini ileri sürer. Bu durumda kategori, iki yön tarafından, yani birlik ve farklılık tarafından inşa edilmiş olarak tanımlanabilir. Bu başlangıç noktasından hareket ederek Hegel üç kategorik yapıya ulaşır. Öncelikle, "birlik" kategorisi aracılığıyla bir nesnenin birliğine ilişkin bir anlayış elde ederiz. Bu aşamada "farklılık" yalnızca örtük olarak vardır. Farklılık vurgulandığı zaman, ki bu ikinci kategorik yapıdır, artık birlik örtük kategori olur. Üçüncü kategorik yapı, ilk iki kategorik yapı olan birlik ve farklılık arasındaki örtük ilişkiyi açık hale getirir. Böylece, basit birlik kategorisinden, daha karmaşık bir birlik ve farklılık kategorisine doğru bir hareket görmüş oluruz. Bu hareket kategorilerin çelişkisi ve reddi yoluyla gerçekleştirilir (Smith, 1990: 5-8).

İzleyen bölümde yapmak istediğim şey, Marx'ın, kapitalist toplumsal ilişkilerin çelişkili özünü incelemek için Hegel'in iki soyutlama biçimini nasıl kullandığını kısaca göstermektir. Bu sayede, Lefebvre'nin çalışması üzerinden Marksist bir *mekansal* soyutlamanın gelişimiyle ilgili bazı temel gözlemler yapabileceğim. Ardından, eleştirel gerçekçi soyutlama yöntemi ve bunun coğrafya içerisindeki kullanımı üzerine daha detaylı yorumlarda bulunacağım.

IV. Marx, Lefebvre ve Diyalektik Mekansal Soyutlama

Marx'ın kendisinin, araştırma yöntemi ve sunuş yöntemi arasındaki ayrımı nasıl uyguladığını anladığımız takdirde, Hegel'in Marx üzerinde yaratmış olduğu etkinin önemini anlamaya başlayabiliriz (ayrıca bkz. Johnson, 1982; Smith 1990; 1993). Bu noktada, Marx'ın üç-aşamalı bir sistematik soyutlama izlediğini görürüz: (i) başlangıç noktası; (ii) araştırma yöntemi; (iii) sunuş yöntemi. Marx (1867 / 1988: 89), sistematik soyutlamanın ilk aşamasının –başlangıç noktası- soyutlamanın en zor aşaması olduğunu ileri sürer. Bu aşamanın zorluğu, *spesifik toplumsal ilişkiler içerisinden* türetilen somut bir araştırma nesnesinin çelişkili öz-hareketinden net bir kalkış noktası bulmada yatar. Aslında, soyutlama bir başlangıç noktası varsaymak zorundadır; bu başlangıç noktası, *dolaysız* olmakla birlikte, daha öteye gelişimin *dolaylı* biçimlerini kendi içerisinde taşır; çünkü bu biçimler kapitalist toplumsal ilişkilerin belirleyen çelişkileriyle ilgilidir. Bu dolaylılık biçimleri, yalnızca bir özün görünümleri değildir, aynı zamanda özün daha öteye gelişimini temsil eder. Bu, fiili hareketi ve bunu izleyen gelişimi görünümü aracılığıyla bilinen, incelediğimiz somut nesneye eşlik eden çelişkili bir özün yerini saptamamız gerektiği anlamına gelir. Öz, bir şey olarak görünür; bu da görünümü sistematik soyutlamada kritik bir etken yapar. Banaji (1979)'nin ileri sürdüğü gibi, başlangıç-noktası, "bizim bir düzeyden diğerine *bir kalkış noktası*, ancak aynı zamanda bu hareketin *temeli* olacak bir kalkış noktası tanımlama yeteneğimizden oluşur" (Banaji, 1979: 17). Örneğin, *Kapital*'de Marx (1867 / 1988: 125), kapitalist toplumsal ilişkiler analizine metayla başlar, çünkü metaların değişimi, kapitalist toplumda görünümün en basit ve

somut biçimini temsil eder. Buna ek olarak, meta, kapitalist toplumun en basit ve soyut çelişkisi tarafından, yani kullanım-değeri ve değişim-değeri arasındaki çelişki tarafından inşa edilir. Bu nedenden ötürü Marx metayı, kapitalist toplumun "hücre-taşı" olarak adlandırır (Mattick Jr, 1997).

Sistematik soyutlamanın ikinci aşaması –araştırma yöntemi- toplumsal araştırmacıyı, tanımlanan çelişkili özün içsel bağlantısının ve hareketinin izini sürmeye götürür; çünkü bu hareket, belirleyen bir çelişkiyi yansıtır ve onun yönünü değiştirir. Özetle Hegel için olduğu gibi Marx için de araştırma yöntemi, analizin başlangıç noktasını sonucuna bağlayan evrensel öğeyi tanımlamak anlamına gelmekteydi. Ancak Hegel için bir kavram olarak Anlama *[Understanding]*, evrensel bir dolaylılık unsuru türetmede yetersiz olduğu gibi, Marx için de bir kavram olarak meta, kapitalizm için evrensel dolaylılık unsuru türetmede yetersizdi. Marx'a göre meta, evrensel bir dolaylılık statüsünü yerine getiremez, çünkü kullanım-değeri ve değişim–değeri arasındaki içsel çelişki tarafından inşa edilir ve bu çelişkinin üstesinden gelmek için paranın dışsal dolayımına gereksinim duyar. Marx, karmaşık bir diyalektik araştırma süreci aracılığıyla, yabancılaşmış emeğin üretici gücünde konumlanmış olan kapitalizmin evrensel dolaylılığını keşfeder. Emekçinin üretim araçlarından tarihsel kopuşuna dayanan bu üretici güç, artık, türetilen kategorilerin, belirli bir toplumsal ilişkiler kümesinde bulunan nesnelerin kendi içindeki ve arasındaki içsel hareketi açıklama ve ifade etme yeteneği tarafından geçerli kılındığını garanti eder. Her bir kategori açıklandıkça, aynı zamanda otomatik bir biçimde kontrol edilir. Toplumsal ilişkiler, argümanın kendisinin bağlamıdır. Bu anlamda, Marx, kapitalizmin gelişme yönündeki eğilimlerini ve bunların farklı mekanlar arasındaki içsel bağını açıklama gücüyle, *geçmişi kapsayan bir biçimde* ilerler (karş. Postone, 1996:141; ayrıca bkz. Bakhtin ve Medvedev, 1928 / 1978).

Sistematik soyutlamanın üçüncü aşaması –sunuş biçimi- varoluşun belirli biçimlerinin gerçek hareketini, kavramsal olarak sunma sürecine başlar. Kavramsal bir süreç olarak sunuş biçimi, tarihsel olayların kronolojik hareketine tekabül etmez. Tarih ancak, bütünüyle burjuva toplumsal ilişkilerin çelişkili özü içerisinde gömülü bulunan sistematik soyutlama bağlamında bir yere sahip olur.

Bu özgül diyalektik soyutlama yönteminin mekanla bağlantılı olarak nasıl kullanılabildiğini kavrayan ilk coğrafyacılardan biri Henri Lefebvre'ydi. Aslında Soja (1989:47), Lefebvre'nin erken Marksizm'inde güçlü Hegelyan etkilerin önemli bir rol oynadığını ileri sürer. Ancak, *Mekanın Üretimi*'nin okunması, bizi, bir Hegelyanizm tipinin aynı zamanda örtük bir biçimde onun sonraki çalışmalarında da bulunduğunu ileri sürmeye yöneltmek zorundadır (yararlı bir tartışma için bkz. Anderson, 1995).

Mekanın Üretimi'nde Lefebvre (1974/1996: 86-92), kapitalist toplumsal ilişkilerin, mekansal ilişkisel bir süreç inşa ettiğini ileri sürer. Marx'ın, metaların yalnızca dışa vurulan somut emek tarafından değil aynı zamanda soyut, toplumsal olarak gerekli emek zamanları tarafından değerlendirildiği şeklindeki düşüncesini izleye-

rek Lefebvre, bu soyut belirlenimin sonuç olarak kendi "soyut mekanını" ürettiğini ileri sürer. Özetle, niteliksel olarak farklı soyut mekanların çokluğunu tanımlamak mümkün olsa da, bunlar yine de aynı toplumsal ilişkiler kümesi içerisine eklenerek, soyutlamanın farklı düzeylerinde birleştirilir.

Elbette tüm bu söylenenlerden sonra Lefebvre, mekansal analizin yalnızca kuramsal düzeyde kalamayacağının oldukça farkındadır. Aslında, Lefebvre'nin projesinin önemli bir uğrağı, gerçek tarihsel süreçlerden ortaya çıkmış ve onlara içkin olan kavramları geliştirmektir. Kuramın, "açıklamayı-izleyen-analiz" aracılığıyla geliştiği fikrini kabullenerek Lefebvre (1974 / 1996: 398-99), kullanılan mekansal kavramların, belirleyen(ler)inin kendi gerçek sosyo-tarihsel koşullarını yakaladığını garanti etmek için büyük çaba sarfeder. Bu noktayı daha ayrıntılı bir biçimde inceleyelim.

Lefebvre, "soyut süreçler" ve "somut gerçeklikler" arasındaki basit ayrımla çalışmaz. Bunun yerine, soyut mekanın yalnızca *yer [place]* –'soyut mekanın' maddesel dışavurumu- aracılığıyla yeniden üretilebileceğini ve genişletilebileceğini vurgular. Yer, soyut mekanın devamlı baskısının bir anlık sabitlenmesini gösterir. Özetle kapitalist mekan, süreç *ve* yerdir; her ikisi de bir birlik içerisinde varolur ve birbirinden ayrılmaya zorlanamaz (Lefebvre, 1974 / 1996: 86-92; ayrıca bkz. Merrifield, 1993; Roberts, 2000b). Sonuç olarak Lefebvre, mekan ve yer arasındaki ilişkiyi, içsel bir biçimde dolaylı bir ilişki olarak gözünde canlandırır. Soyut mekan, belirli yerlere kazılı olan çelişkili süreçler aracılığıyla kendi biçimini değiştirir. Ancak soyut mekan, yeri, çok sayıda ideolojik çatışma ve çelişkinin uğrağı yaparak, yer aracılığıyla kendini yeniden üretmek zorundadır.

Lefebvre'in, mekansal soyut "şeyler"i ya da metalaşmış mekanları inceleyerek mekansal analiz açısından önemli bir müdahaleyi temsil ediyor olmasının nedenlerinden biri, yer ve mekanla bağlantılı olarak, araştırma yöntemi ve sunuş yöntemi arasında bir tür diyalektik ayrım yapmanın önünü açmasıdır. Belirli bir yerin araştırma yöntemi, incelenen yerin içinde konumlandığı soyut mekansal biçimi özetlemeye çalışmak zorundadır. Bu metodolojik görevi yerine getirmekte başarısız olmuş bir coğrafi araştırma, Lefebvre'in örtük bir biçimde ileri sürdüğü gibi, tek-yanlıdır. Lefebvre, beşeri coğrafyadaki diyalektik soyutlamayı nasıl düşünebileceğimizle ilgili kimi önemli ipuçları bırakmıştır. Aslında izleyen iki bölümde göstermek istediğim şey, diyalektik bir soyutlama yöntemi tartışmasının, eleştirel gerçekçi coğrafyacılar tarafından uygulanan soyutlama yöntemiyle ilgili kimi farklı gözlemler yapabileceğimiz bir temel sağladığıdır. Öncelikle eleştirel gerçekçiliğe ve onun diyalektik bakış açısının sonucu varolan bazı içsel sorunlara geri dönerek başlayacağım.

V. Özgülük, Düalizm ve İlişkisel Bir Soyutlama Biçimi

Bir çok açıdan, eleştirel gerçekçiler, Hegelyan-Marksizm'in izlediği metodolojik yolun bir benzerini izler gibi görünmektedir. Geridönüm (*retroduction*), somut bir nesnenin kendine özgü "özü" -ya da "nedensel güçleri"- üzerine ve incelenen nedensel

gücün diğer nedensel güçlerle paylaştığı (olumsal) ilişkiler üzerine bir bilgi edinme çabası olduğu ölçüde bu böyledir. Ancak, buraya kadar yaptığımız tartışmalardan hareketle, eleştirel gerçekçiliğin bu yöndeki başarısına şüpheyle yaklaşmamız gerekmektedir. Bunun temel nedeni, eleştirel gerçekçilerin somut bir nesnenin ideolojik belirleyenleri ve dolaylılıklarının bilgisine ulaşma çabasında olmamasıdır; çünkü bu belirleyenler ve dolaylılıklar çelişkili bir bütünlüğün öz-hareketiyle ilgilidir. Eleştirel gerçekçilik, kendi açıklayıcı yapısının sonucu olarak, böyle bir bilgiye ulaşmada zorlanacaktır; çünkü bir özün ya da nedensel gücün gelişimini, doğrusal ve çelişkili-olmayan bir tarzda düşünür. Buna göre öz, mantıksal açıdan daha karmaşık, somut belirleyenleri ve dolaylılıkları açıklamaz; yalnızca kendisiyle ve olumsal koşullar içerisindeki diğer özlerle *dışsal* ve *ilişkisel* bir varoluş biçimini paylaşır. Bu yüzden, eleştirel gerçekçiler için analizin başlangıç-noktası ve nihai sonucu arasındaki hareket, "(bilimsel yöntem) etkinliğinin, gelişimin ürünlerini kendi özüne sürekli olarak geri taşıdığı ve böylece kendisinin en yüksek gelişim sonuçlarıyla analizin başlangıcını zenginleştirdiği" bir "daire" olarak nitelendirilebilecek bir hareket değildir (Shamsavari, 1991: 128). Bunun yerine, nedensel bir gücün geridönümü, somut*tan* soyut*a* ve daha sonra soyut*tan* geri somut*a* doğrusal bir hareket olarak nitelendirilir. Burada araştırma yöntemi, yalnızca dolaysız olarak varsayılan belirleyenlerle ilgilenir.

Özetle, geridönülen öz ya da nedensel güç, büyük ölçüde, herhangi bir diğer nedensel güçle evrensel dolaylılık paylaşmayan daha statik (çelişkili-olmayan) bir özdür. Diğer yandan, bir özün, yüksek soyutlama düzeyindeki toplumsal ilişkilerin daha geniş bir kümesinin uğrağı olduğu tezinin nasıl ileri sürüldüğünü anlamak zordur; çünkü bu yüksek düzeyde, incelenen öz, söz konusu toplumsal ilişkilerle olan anlamlı bağdan koparılmıştır. Başka bir deyişle, eleştirel gerçekçi anlayışta, bir öz yalnızca somut bir düzeyde ve olumsal bir ortam içerisinde diğer özlerle arasında bağlantı kurar. Sonuç olarak geridönülen öz, "dolaysız" bir nesne statüsüne sahiptir; ancak çeşitli soyutlama düzeylerinde evrensel bir dolaylılık tarafından kapsanmamaktadır. Bunun yanında nedensel bir gücün somut göstergesi, toplumsal görüngünün içsel bağı ve hareketinden çok, kendi genel eğilimlerinin ampirik bir göstergesine dönüştürülür (Bonefeld, 1993: 29).

Karşı karşıya kaldığımız şey, en az iki düzeyde düalist bir toplum anlayışıdır. Birincisi, her bir nedensel gücün "kendi-içine-kapalı" *[self-enclosed]* dünyası, kısmen somut pratikler, bireylerin ilişkileri ve bu ilişkilerin açığa çıktığı kurumlar aracılığıyla o gücün spesifik dünyasına giriş yapmamızı gerektirir. Bu "öznel" unsurun kendisi, incelenen nedensel gücün "eğilimleri"nden hareketle düzenlenir. Özetle öznel eylemler, nesnenin kendi nedensel gücünün eğilimlerinde bulunan seçeneklerle sınırlıdır ve bunlar tarafından kısıtlanır. Ayrıca öznel eylemlerin, incelenen nedensel gücü yeniden ürettiği ve (tesadüfi bir biçimde) değiştirdiği söylenebilir. Bu "simetrik" bir toplum görüşüdür, ve simetrik görüşlerin çoğu gibi, hem "öznel" hem de "nesnel"in (aktör ve yapı) gerçekte nasıl birbirine bağlı olduğu hala daha açık değildir (Bryant, 1995: 84).

İkincisi, Hegelyan-Marksist açıdan, geridönümün ayrılmaz bir parçası olan geçişli ve

geçişsiz alanlar arasındaki ayrım, düşünce ve gerçeklik arasında düalist bir ayrım öne sürüyor gibi görünmektedir. Burada varsayılan şey, düşüncenin, gerçekliğin karmaşıklığını anlamayı amaçlamasının gerekliliğidir. Nedensel bir gücün hipotetik modelinin -geridönümün temelindeki bir modelin- inşası, düşüncedeki gerçekliğin karmaşıklığını başarılı bir biçimde yeniden üretmeye yönelik bir girişimdir. Bu yüzden, bu süreçte örtük olan, düşüncenin, karmaşık bir gerçekliğin daha detaylı bir kavrayışına ulaştıkça karmaşıklaşan, "yalın/basit" bir düşünce yapısı olduğu görüşüdür. Eleştirel gerçekçilikteki "basit düşünce" ve "karmaşık gerçeklik" arasındaki düalist ayrımın nedeni budur (karş. Shamsavari, 1991: 42). Ancak Sean Sayers'in ileri sürdüğü gibi (1985:29-31) böyle bir ayrım, görünümlerin, gerçekliği -deneyimle değil yalnızca düşünceyle ulaşılabilen bir gerçekliği- bütünüyle gizlemesini gerektirir (Sayers, 1985:30, ayrıca bkz. Baert, 1996; Bryant, 1995; Suchting, 1992). Bu açıdan eleştirel gerçekçiler, geçişsiz alanda (ampirisizm) "dış" dünyanın nedensel güçlerini yalıtmaya çalışan ve geçişli alanın (Kantçılık) içinde bulunan dışsal "rasyonel" bir bireyin omuzlarında yükselme tehlikesi içindedir (karş. Roberts, 1999; Stockman, 1983: 207).

Bu bölümü özetlemek için şunu söyleyebiliriz; eleştirel gerçekçilik eleştirel gerçekçilerce tanımlanan altta yatan özün, bir diğer özle, içsel ve çelişkili bir ilişki yerine *dışsal* bir ilişkiyi paylaşması anlamında, bizi, *diyalektik* bir soyutlama biçimi yerine *ilişkisel* bir soyutlama biçimiyle başbaşa bırakır. Ayrıca eleştirel gerçekçilik, *sentetik* değil *analitik* bir yöntemdir. Eleştirel gerçekçilik analitik bir yöntemdir, çünkü nesnenin nedensel güçlerini olumsal çevresinden yalıtır. Bu nedensel güçlerin -öncelikle somut bir nesnenin içsel özellikleri olarak varoldukları noktaya kadar- kendi-içine-kapalı *[self-enclosed]* dünyası, eleştirel gerçekçiliğin sentetik bir yöntem olmadığını gösterir; çünkü farklı tipte somut belirleyenlere bu özlerden hareketle ulaşılmaz, bunun nedeni incelenen nedensel güçlerin *evrensel* ve *çelişkili* bir dolaylı öze bağlanmış olmasıdır. Bu yüzden, bir kez bir nedensel güç için model inşa edildiğinde, eleştirel gerçekçiler soyutlamanın bir sonraki aşamasına geçerler. Sonuç olarak geridönüm aracılığıyla geliştirilen kavramlar, birbirlerinin özünde bulunmazlar –hiç bir içsel ilişki paylaşmazlar. Buradaki tehlike, geridöndürülen kavramlar arasındaki ilişkinin çelişkili-olmayan ve *tarih dışı [ahistorical]* bir hale gelebilmesidir (Arthur,1997; Gunn, 1989; Harris, 1979).

Sonuç olarak, geridönüm konusunda bilgi veren çok sayıda kavram, öncedenoluşturulmuş genel-tarihsel kavramlar ve soyutlamalar olma eğilimindedir; Marx örneğinde olduğunun aksine, kavramlar ve soyutlamalar, spesifik bir tarihsel bütünlükten, yani toplumsal ilişkilerin spesifik bir kümesinin bütünlüğünden hareketle gelişmemiştir ve içsel olarak bu bütünlüğe bağlı değildir. Bunun bir örneği, eleştirel gerçekçi soyutlamanın, "toplumsal etkinliğin dönüşümsel modeli" (TEDM) olarak bilinmesidir. Bu, insan eylemi, toplumun (bilinçli) üretilmesi ve yeniden (bilinçsiz) üretilmesi iken, toplumun, insan eyleminin hem koşulu hem de sonucu olduğu şeklindeki genel-tarihsel iddiadır (Bhaskar, 1989: 92). Eleştirel gerçekçiler, spesifik tarihsel bağlamlardaki toplumsal etkinlik üzerine anlamlı gözlemler yapmak amacıyla bu genel-tarihsel soyutlamaya sık sık başvururlar. Hegelyan-Marksist açıdan bu kuramsal hareket, tarihsel bir toplumsal ilişkiler kümesi içerisindeki genel-tarihsel

soyutlamanın gelişimini ve karmaşık dolaylılığını gösterme konusunda başarısızdır. Özetle TEDM bize belirli bir kapitalist toplumsal bağlam içerisindeki yapı ve aktör bir yana, kapitalizmdeki yapı ve aktör konusunda bile çok az bilgi sağlar. Eleştirel gerçekçi coğrafyacılar açısından bu sorunlar ne gibi sonuçlar doğurur?

Bölüm II'de gördüğümüz gibi, eleştirel gerçekçi coğrafyacılar, analizin farklı başlangıç noktalarının kendi mekansal bağlamlarını işgal ettiğini ileri sürerken, Hegelyan-Marksist duruşa yakın bir şey söyler gibi görünmektedirler. Bu tezin doğal bir sonucu, "seçilen araştırma nesnesinin, seçilen kuramsal ve kavramsal perspektif(ler)le bağdaşıp bağdaşmadığını ve bu perspektif(ler) içerisinde verimli bir şekilde analiz edilip edilemeyeceği" sorusunu sormaktır (Macleod ve Goodwin, 1999: 709). Başka bir deyişle, eğer araştırma nesnesi bir tür kuramsal indirgemecilikten, yani açıklama biçimi ile nesnelerin çakışmasından sakınmak istiyorsa, uygun bir metodolojik ve kuramsal tamamlayıcı bulmak zorundadır.

Bir çok eleştirel gerçekçi coğrafyacı, böyle bir kuramsal tamamlayıcı olarak Jessop'un çalışmasına başvurur. Aslında Jessop'un devlet kuramı, Thatcherizm, düzenleme yaklaşımı, yönetişim ve yöntem üzerine önemli çalışmaları (Jessop, 1982; 1990a; 1990b; 1994; 1995; Jessop vd., 1988) günümüzdeki bazı önemli coğrafyacılar tarafından kullanılmıştır (örneğin, Painter, 1995; Peck, 1996; Peck and Jones, 1995; Peck and Tickell, 1992). Jessop'un bir çok hayranı açısından özellikle önemli olan şey, hegemonya kavramını, devlet ve düzenleme yaklaşımından hareketle kullanması ve eleştirel gerçekçiliği eklemlenme yöntemiyle ilgili çalışmasından hareketle geliştirmesidir (Jessop, 1990a ve 1990b bu çalışmanın temsili örnekleridir).

Jessop, coğrafyada eleştirel gerçekçiliğin kullanımını araştırmak açısından yararlı bir kuramcıdır. Bunun nedeni, Jessop'un yalnızca bir eleştirel gerçekçi değil, aynı zamanda açıkça bir Marksist olmasıdır. Ancak, Jessop'un çalışmalarını yararlı bulan coğrafyacılar, onun eleştirel gerçekçiliği lehine Marksizm'ini ihmal etme eğilimindedir. Bu yüzden, eleştirel gerçekçilik kendi konumundan hareketle bir toplumsal kuram olarak kullanıldığı zaman, coğrafi analiz açısından ortaya çıkacak olan kimi sorunları, kısaca Jessop'un çalışması üzerine odaklanarak görmeye başlayabiliriz. Bu sorunları daha kolay bir biçimde açıklığa kavuşturmak için odak noktası olarak "hegemonya" kavramını kullanacağım.

VI. Eleştirel Gerçekçi Coğrafya, Hegemonya ve Çelişkinin Yokluğu

Jessop bir Marksisttir. Ancak, Jessop aynı zamanda Marksizm'in yol açtığı indirgemeci tehlikelerin de, yani sermayenin Marksistler tarafından sık sık "toplumsallaşmanın egemen ilkesi" olarak görülmesi tehlikesinin de farkındadır. Jessop, iktisadi determinizmden kaçma çabasının, Marksizm açısından ilginç bir sorun yarattığını ileri sürer: "Marksizm, çok sayıda düşünceden yalnızca biri midir yoksa temel düşünce midir?" (Jessop, 1997: 565). Jessop'un buna yanıtı her ikisinin de olabileceği şeklindedir (1997: 565-66):

> "Politik ekonominin Marksist eleştirisi, bir yandan kapitalist politik ekonominin gelişimini en geniş biçimiyle değerlendirmek için bir paradigma öne sürer. Bu an-

> lamda, toplumsal içkinlik ve diğer kurumsal örgütlerin düzenlenmesi konusunda bütünleştirici bakış açılarıyla birlikte varolabilir. Ayrıca diğer yandan, en azından eleştirel gerçekçilik açısından kapitalizm, sermaye birikimi belirli bir düzende...toplumsallaşmanın egemen ilkesi haline gelene kadar egemen analiz nesnesi olabilir"

Jessop kendini dikkatlice ikinci konuma yerleştirir. Sermaye valorizasyonunun birikimin temel biçimi olduğu yerlerde bile, toplumsallaşmanın egemen ilkesi olarak işlev göstermek zorunda olmasının bir nedeni olmadığını ileri sürer. Örneğin, bir birikim stratejisi, iktisadi-olmayan hegemonik bir projeye dayanıyor olabilir.

Marksist teorinin bu kendine has benimsenişine uygun bir biçimde, Jessop eleştirel gerçekçilik soyutlama yöntemini de kendine has bir şekilde ele alır. Toplumsal yaşamın karmaşıklığını ve olumsallığını incelemek ve iktisadi indirgemecilikten kaçınmak amacıyla, Jessop "eklemlenme yöntemi" adını verdiği yöntemi geliştirir. Şunu ileri sürmektedir (Jessop, 1990a:11; karş. Jessop, 1982: 213-20):

> "Kuram inşasında uygun yöntem ikili bir harekete dayanır: birincisi, bir analiz düzlemi boyunca soyuttan somuta doğru; ikincisi gerçek dünyadaki farklı analiz düzlemlerinin farklı şekilde eklemlenmesi aracılığıyla basitten karmaşığa doğru".

Bu ikili harekete başlayarak, Jessop, belirli bir bağlamdaki farklı nedensel zincirlerin olumsal etkileşimini açıklamak için yeni kavramlar geliştirir; diğer yandan bu etkileşimi inceleyebileceğimizi de ileri sürer. Kuramsal olarak bu, sermayenin valorizasyonuna indirgenemeyen, dünyanın karmaşık ve somut yönlerini anlamak için, Marksizm'in -kimi zaman Marksist olmayan kuramsal bakış açılarından hareketle- yeni kavramlar geliştirmek zorunda olduğu anlamına gelir.

Gördüğümüz gibi Jessop'un çalışmasıyla ilgili olarak vurgulanması gereken önemli bir nokta, Marksizm'in nitelikli bir "temel düşünce" olabileceğine inanmasıdır. Sonuç olarak, Marx'ın tanımlandığı şekliyle değer-biçim, Jessop açısından yalnızca diğer bir çok nedensel mekanizma arasında bir "nedensel mekanizma" değildir; bu duruş eleştirel gerçekçiler ve onların coğrafi yandaşları tarafından sık sık benimsenen bir duruştur (bkz, Keat ve Urry, 1982; Jones, 1997), bunun yerine söz konusu nedensel mekanizma analizin başlangıç-noktasını temsil eder. Jessop analizin başlangıç-noktası olarak, değer-biçimin çelişkili gelişimini ve onun değer-biçim-olmayanla ilişkisini anlamayı ister. Analizin birbiriyle bağlantılı olan iki düzeyini birbirinden ayırarak ve Gramsci'nin özgül bir okumasını izleyerek bunu yapar. Birinci düzey, değer-biçimi yansıtan ve çarpıtan derindeki fetişistik "yapılar"la ilgilidir. Bu fetişizm ilişkileri, değer-biçimin ötesine geçer ve genel toplumsal çevrede sabitlenir (Gramsci, 1986: 137-39; 366; Jessop, 1990(a): Bölüm III).

İkinci düzey, sınıflar, toplumsal hareketler, devlet, birikim stratejileri vb. arasında, stratejik hegemonya için yapılan konjonktürel mücadelelerle ilgilidir. Konjonktürel ilişkiler, bütün olarak bir ulus üzerinde hegemonya kurmak amacıyla zaman içinde belirli bir anda birleşen ilişkilerin, toplumsal grupların ve stratejilerin "geçici" kümesine gönderme yapar. Konjonktürel güçlere, genelde bir "sınıf fraksiyonu" tarafından öncülük edilir. Bu fraksiyon, kendi ahlaki ve entelektüel yönetme hakkı

konusunda diğerlerini ikna etmeye çalışacak ve sivil toplum içerisindeki belirli kurumları kendi hegemonik projesine uygun bir biçimde yeniden organize etmeyi amaçlayacaktır. Gramsci haklı olarak yapı ve üstyapının birleşmiş olduğunu vurgular. Ancak aynı zamanda, onların farklı olduğu ve o şekilde analiz edilmeleri gerektiği konusundaki kritik vurguyu da yapar (Gramsci, 1986: 177-78; Jessop, 1990a: Bölüm III; ayrıca bkz. Pearce ve Tombs, 1998).

Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta, Kaika ve Swyngedouw (2000: 122-23)'ün dolaylı bir şekilde açıkladığı gibi, hegemonya biçimlerinin ("konjonktürel"), farklı fetişleşme ("yapı") biçimleriyle içsel olarak bağlantılı olduğudur. Böyle bir fetişleşme, kapitalist çalışma yerindeki emeğin metalaşması, nesneleşmesi ve yabancılaşmasıyla ilgiliyken, aynı zamanda niteliksel olarak farklı kentsel biçimlerin *[urban forms]* taşıdığı ideolojik bir görünüm olarak da faaliyet gösterir. Emeğin yabancılaşmasına yakından eşlik eden çelişkileri (tamamen gizleyememesine karşın) maskeleyerek; bu kentsel biçimler metalaşır ve bir değişim değeri oluşturana kadar değer kazanır. "Diğer yandan kentin üretimi sorgulanmadan kalır ve kent 'doğallaşmış' olur; bir yandan sanki hep oradaymış gibi ve diğer yandan doğadan farklı ve ayrı gibi" (Kaika ve Swyngedouw, 2000:123). Bütün bu yazarların vurgulamak istediği şey; Hegel, Marx ve Lefebvre'nin ayrılmaz bir parçası olan, araştırma yöntemi ve sunuş yöntemi arasındaki diyalektik ayrımdır. Bütün bu açıklamalarda, yer, kapitalist mekanın soyut süreçlerinin görece katılaşmış bir uğrağıdır. Hegemonya amacındaki olumsal ve konjonktürel hareketler, mekansal, soyut ve hegemonik biçimleri etkiler (devletin Marksist mekansal açıklamasının bir örneği için bkz. Eisenschitz ve Gough, 1998; karş. Bonefeld vd., 1995; Clarke, 1988; Hoffman, 1984).

Jessop'un çalışmalarından esinlenen bir çok eleştirel gerçekçi coğrafyacı, onun analizin konjonktürel düzeyleriyle ilgili çalışmasından ilham alma eğilimindedir. Bu çalışma temel olarak, belirli birikim ve devlet stratejilerini tercih eden sivil toplum içerisindeki belirli bir elit ya da toplumsal blok tarafından hegemonyanın stratejik kullanımına yöneliktir (Dunford, 1990; Painter, 1995; Peck ve Tickell, 1992). Yapılar; belirli toplumsal çıkarlar, güçler ve gruplar tarafından stratejik bir biçimde kullanıldıkları noktaya kadar değerlendirilir. Başka bir deyişle hegemonya kavramının kullanımı, "üstyapı", "konjonktür" ya da "aktör" düzeyindedir. Sonuç olarak, Jessop'un değer-biçim ve değer-biçim-olmayan arasındaki karmaşık ilişkiyle ilgili düşünceleri ihmal edilir ve yöntem üzerine olan düşünceleri sert bir biçimde bir bütün olarak çalışmalarından soyutlanır.[7]

Eleştirel gerçekçi coğrafyacılar, fetişistik "yapı" ve stratejik "konjonktürel" arasındaki karşılıklı etkileşimi ihmal ederek, kapitalist toplumsal ilişkilerin *bütünlüğü*ne ait *spesifik* çelişkiler ve süreçlerden kopma eğilimindedir[8]. Coğrafi analiz açı-

7 Marx'ın *Grundrisse*'de, soyutlama üzerine yapmış olduğu açık metodolojik gözlemlerin eleştirel gerçekçilikle benzerlikler taşıdığının farkındayım. Ancak, başka bir yerde daha detaylı bir biçimde ileri sürdüğüm gibi (Roberts, 2000a), bu gözlemler eleştirel gerçekçi konum olarak düşünülen şeyden çok Hegel'e daha fazla şey borçludur.

8 Jessop'un tektaraflı bir biçimde anlaşılmasının bütünüyle onu izleyen coğrafyacıların suçu olmadığını söylemek gerekmektedir. Jessop, kendi yaklaşımıyla ilgili olarak asla tamamen açık değildir. Bana göre bu, özellikle eleştirel gerçekçiliği kullanışında böyledir. Örneğin, eleştirel gerçekçilik aracılığıyla yapı-aktör ikilisini savunması, daha hümanist-olmayan ve form-analitik bir yaklaşıma karşıt gibi görünmektedir (Jessop, 1990a; ayrıca bkz. Jessop, 2001).

sından bunun en az üç zararlı sonucu vardır. Birincisi, araştırma biçimi ile analiz nesnesi birbirine karışır. Her "mekansal ölçek" farklı bir kuramsal ve kavramsal bakış açısını gerektirir. Bu, önceden oluşturulan kuramın spesifik bir "mekansal ölçeğe" "oturduğu" dışsalcı *[externalist]* bir kuram inşa yöntemidir (karş. Gough, 1992; Psychopedis, 1991). Birinciyle bağlantılı olarak ikincisi, coğrafi açıklamada önceden oluşturulan kavramların, spesifik diyalektik kavramların yerini almasıdır.

Jessop'ı izleyen iki eleştirel gerçekçi coğrafyacıdan alınan aşağıdaki pasaj buna bir kanıttır (Painter ve Goodwin, 1995: 342):

> "Tutarlı 'düzenleme biçimleri' aramak yerine, zaman ve mekandaki düzenleyici çekim ve akımları vurgulamayı tercih ediyoruz. Belli zaman ve yerlerde bu süreçler diğerlerinden daha etkili olacaktır. Bize göre düzenleme süreci, toplumsal ve politik kurumları oluşturan ve ardından onlardan etkilenen söylemsel pratiklerin ve maddenin bir ürünüdür. Bu görüş, kısa fakat çok net kopuşlarla birbirinden ayrılan kararlı ve tutarlı aşamalar tarafından nitelenen düzenleme tarihi görüşüne meydan okur".

Painter ve Goodwin'den yapılan bu alıntıda "tuhaf" olan şey, başvurulan metaforlardır. Heyecan verici bir araştırma sorusu ortaya atar gibi görünmektedirler, ancak bu sorunun altındaki boşluk bu heyecanı yatıştırmıştır. Örneğin, buradaki "çekim" ve "akım" metaforları nasıl nitelendirilir? "Çok net kopuş" tam olarak ne demektir? Nasıl ortaya çıkar? Niçin ortaya çıkar? Çok net kopuş bir inşa edici, içsel ilişkiler kümesine sahip midir? Kopuş ve çelişki aynı şey midir? Yoksa kopuş ve kriz mi aynı şeydir? Eğer düzenleyici bir sürecin unsurları, farklı mekansal yerelliklerde *[localities]* faaliyet gösterirse, yine de belirleyici bir uğrak tanımlanabilir mi? Eğer tanımlanamazsa, o zaman düzenleyici bir sürecin farklı uğrakları nasıl ilişkilendirilir? Gerçekte, bir "süreç" nedir? Toplum mudur? Toplumsal ilişkiler midir? Kurumlar mıdır? İnsanlar mıdır? Bu alıntıda kullanılan kavramlar, kendilerine yüklenen açıklayıcı yüke dayanamayacak kadar genel ve ahistorikdir.

Üçüncüsü, eleştirel gerçekçi bir hegemonya okuması, düalist bir mekan anlayışı sağlar. Örneğin Painter ve Goodwin, aynı makalede "süreç"in, en iyi şekilde, bireylerin ve ayrıca kurumların stratejik eylemi ile kapitalist düzenin yeniden üretimini kesintiye uğratan "karşı-eğilimler" arasındaki bir karşılıklı etkileşim olarak anlaşılacağını ileri sürmeye devam eder (Painter ve Goodwin, 1995: 342). Ancak bir kez daha, bireyler ve kurumların stratejik ve görünür eylemleri ile kapitalizmin (yapının) nesnel karşı-eğilimleri arasındaki bu tanıma bir düalizm girer. Özetle kapitalizmin içindeki çelişkili öz, yerel düzenleme biçimlerine hapsedilmiş olan stratejik duygu ve düşüncelerden ayrılır. Mekansal ölçekler, "büyük ölçüde sosyo-politik mücadelenin ve belirli 'temsili pratikler'in başarıya ulaşması sayesinde aktif olarak inşa edilmiş ve üretilmiş" bir biçimde kuramlaştırılır (Macleod ve Goodwin, 1999: 711); bu yüzden altta yatan fetişizm kuramsal olarak ihmal edilir.

VII. Sonuç

Bu makalede, coğrafyadaki eleştirel gerçekçi soyutlama yönteminin Marksist bir eleştirisini yapmaya çalıştım. Ayrıca daha pozitif olarak, farklı mekansal formların

biricik ideolojik özelliklerini inceleme yetisine sahip alternatif bir Marksist soyutlama biçimi inşa etmeye çalıştım. Bu soyutlama biçiminin üstünlüğü, mekansal nesnelerin içsel ve çelişkili özelliklerini birbirine bağlama yeteneğidir; böylece hem organik hem de konjonktürel bir analiz elde ederiz. Hegemonya uğruna yapılan savaş, yalnızca mekanın stratejik kullanımı için değil, aynı zamanda hümanist-olmayan çelişkili mekansal formlar için de verilen bir savaştır.

Son bir yorum. Çoğu kez eleştirel gerçekçiler ve eleştirel gerçekçi coğrafyacılar tarafından desteklenen konumu, en iyi ifadeyle, garip bulurum. Bir yandan, örneğin düzenleme kuramı gibi, kuramın kendi araştırma nesnesine uygun olması gerektiğini ileri sürerler. Diğer yandan, zaten bir nesneye uydurdukları bir kuramı, yani eleştirel gerçekçiliği kullanırlar ve uygularlar. Ancak, eleştirel gerçekçilik genelde çok daha fazla örtük ve tepkisel-olmayan bir tarzda uygulanır. Bunun nedeni muhtemelen, eleştirel kuramsal ve empirik araştırma için bir kılavuz ilkeler kümesi gibi faaliyet gösteren, "aşkın" bir kuramlaştırma biçimi ya da *yöntemi* olarak kabul edilmesidir (Bhaskar, 1989; Keat ve Urry, 1982). Elbette gerçekte eleştirel gerçekçilik asla alçakgönüllü değildir. Eleştirel gerçekçiliğin, yapı-aktör ikilemi, ideolojik problematik, kural izleme, örtük bilgi, toplumsal eylemin yapılanması, dil, iktisat, mekan vb. gibi konuları araştırması, onu toplumsal kuramın, gerekli şartları bütünüyle yerine getirmiş olgun bir üyesi yapar. Aslında Bhaskar'ın (1993) aşkın diyalektiğe olan yolculuğu bu üyeliği tam gerçekleştirir. Yapılaşma *[structuration]* kuramının bir toplumsal kuram olarak kendi ayakları üzerinde durması anlamında, eleştirel gerçekçilik bugün bir toplumsal kuram olarak kendi ayakları üzerinde durur. Bu yüzden eleştirel gerçekçilik, eleştirel gerçekçilerin meso –ya da mikro- kuramların yol açtığı "sert *(violent)* soyutlamalar"a karşı takındıkları kendi eleştirel tutumlarına karşı daha dayanıklı bir durumda değildir. Ancak bu makalenin göstermeye çalıştığı gibi, eleştirel gerçekçilik gibi toplumsal kuramlar, çoğu kez, dünyanın tarihsel niteliğinden kopma tehlikesi taşıyan ahistorik ve dışsal metodolojik kalıntılar olarak nitelendirilir.[9]

9 Bir an için Urry (1981) tarafından yapılan bir eleştirel gerçekçi iddia üzerine odaklanırsak burada demek istediğim şeyin bir örneğine ulaşılabilir. Urry'e göre dolaşım alanı, ekonomi ve toplumsal bir formasyonun diğer unsurları arasındaki dolaylı alandır. Daha spesifik olarak, Urry, dolaşım alanında, emek-gücü de dahil olmak üzere metaların alındığı ve satıldığını gördüğümüzü ileri sürer. Özetle dolaşım alanı Urry için, kapitalist toplumsal ilişkiler açısından ideolojik sorgulamanın temel alanıdır. Urry'nin konumu bu makalede savunduğum Hegelyen-Marksist duruş açısından yetersizdir. Çünkü Urry, üretim ve dolaşımı kapitalizmdeki dışsal uğraklar olarak görür. Örneğin kapitalist üretim biçiminin, diğer şeylerin yanısıra, bir kapitalist tarafından emek-gücünün satın alınmasıyla nitelendirildiğini söyler (Urry, 1981:29-30). Kapitalist ve işçi arasındaki bu ilişki, göreli olarak özerk bir değişim ve dolaşım alanı inşa eder. Ancak Marx, üretimi, kendisinin temel uğrağı olarak dolaşımı içeren bir bütünlük olarak anlar. Marx için üretim sınıfsal bir ilişkidir ve ücretli emeğin üretim araçlarından ayrılmasına dayanan, kapitalist ve ücretli-emek arasındaki bir sınıf mübadelesi ilişkisidir. Bu nesnel toplumsal ilişki (değişim) ve toplumsal çelişki, kapitalizmin bütünlüğünü oluşturur; çünkü üretim araçlarından kopuş, kapitalist toplumsal ilişkilerin her uğrağında yeniden üretilmek zorundadır. Özetle kapitalist dolaşım, "temelde alıcı ve satıcının, kendi sınıf ilişkilerinde karşı karşıya kaldığı farklı iktisadi koşullar" olarak, kapitalist üretimde örtük olarak varolur (Marx, 1978: 196). Urry'nin kapitalizmi iki "yapı"ya ayırması, yani üretim ve dolaşıma ayırması; bana göre sistematik ve çelişkili bir bütünlük olarak kapitalizmin karmaşıklığını yeterli bir biçimde anlamada başarısızdır.

Teşekkür

Andrew Brown'a, buradaki konular üzerine yaptığımız sürekli tartışmalardan ötürü son derece minnettarım. Üç imzasız hakemin yaptığı son derece sezgili ve yapıcı yorumlara teşekkür ediyorum. Geri kalan bütün hatalar benimdir. ■

Kaynaklar

Amin, A. (1999) "An Institutionalist Perspective on Regional Economic Development", *International Journal of Urban and Regional Research* 23(2), 365–78.

Anderson, K. (1995) *Lenin, Hegel, and Western Marxism*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Arthur, C.J. (1997) "Against the Logical-historical Method: Dialectical Derivation versus Linear Logic", Mosely, F. and Martha, C. (der.) *New investigations of Marx's method* içinde, New Jersey:Humanities Press International, 9–37.

Baert, P. (1996) "Realist Philosophy of The Social Sciences and Economics: A Critique", *Cambridge Journal of Economics* 20, 513–22.

Bakhtin, M. and Medvedev, P.N. (1928/1978) *The formal method in literary scholarship* (çev. Albert J. Wehrle). Baltimore and Londra: Johns Hopkins University Press.

Banaji, J. (1979) "From the Commodity to Capital: Hegel's Dialectic in Marx's 'Capital'", Elson, D. (der.), *Value: the representation of labour in capitalism* içinde, Londra: CSE Books, 14–45.

Benton, T. (1977) *Philosophical Foundations of the Three Sociologies*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Bhaskar, R. (1978) *A Realist Theory of Science* (second edition). Londra: Verso.

---- (1989) *Reclaiming reality*, Londra: Verso.

---- (1993) *Dialectic: the Pulse of Freedom*, Londra: Verso.

Bonefeld, W. (1993) *The Recomposition of The British State During The 1980s*. Aldershot: Dartmouth.

Bonefeld, W., Brown, A. ve Burnham, P. (1995) *A Major Crisis? The Politics of Economic Policy in Britain in the 1990s*. Aldershot: Dartmouth.

Brown, A., Slater, G. ve Spencer, D.A. (2000) Driven to Abstraction? Critical Realism and the Search for the 'Inner Connection' of Social Phenomena, Haziran 2000 'Heterodox Economics Conference'ta sunulmuş tebliğ

Bryant, G.A. (1995) *Practical Sociology: Postempiricism and the Reconstruction of Theory and Application*, Cambridge: Polity Press.

Castree, N. (1995) "The Nature of Produced Nature: Materiality and Knowledge Construction in Marxism", *Antipode* 27(1), 12–48.

---- (1996) "Birds, mice and geography: Marxism and dialectics", *Transactions of the Institute of British Geographers* 21, 342–62.

---- (2001) From Spaces of Antagonism to Spaces of Engagement, Brown, A., Fleetwood, S. and Roberts, J.M. (der.), *Critical Realism and Marxism*, Londra: Routledge.

Clarke, S. (1988) *Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State*. Hants, UK: Edward Elgar.

Collier, A. (1994) *Critical Realism: An Introduction to Roy Bhaskar's Philosophy*. Londra: Verso.

Cooke, P. (1998) "Global Clustering and Regional Innovation: Systemic Innovation in Wales", Braczyk, H-J., Cooke, P., and Heidenreich, M. (der.) *Regional innovation systems* içinde, Londra: UCL Press.

Cox, K.R. (1991a) "Questions of Abstraction in Studies in The New Urban Politics" *Journal of Urban Affairs* 13(3), 267–80.

---- (1991b) "The Abstract, the Concrete, and the Argument in the New Urban Politics", *Journal of Urban Affairs* 13(3), 299–306.

Cox, K.R. ve Mair, A. (1989) "Urban Growth Machines and the Politics of Local Economic Development", *International Journal of Urban and Regional Research* 13, 137–46.

Dickens, P. (1996) *Reconstructing Nature: Alienation, Emancipation and the Division of Labour*. Londra: Routledge.

Dunford, M. (1990) "Theories of Regulation", *Environment and Planning D: Society and Space* 8, 297–322.

Elsenschitz, A. ve Gough, J. (1998) "Theorizing the State in Local Economic Governance", *Regional Studies* 32(8), 759–68.

Gough, J. (1992) "Worker's Competition, Class Relations and Space", *Environment and Planning D: Society and Space* 10, 265–86.

Gramsci, A. (1986) *Selections from Prison Notebooks*, Londra: Lawrence and Wishart.

Gunn, R. (1989) "Marxism and Philosophy: a John Michael Roberts 565 Critique of Critical Realism", *Capital and Class* 37 (Bahar), 87–116.

Harré, R. ve Madden, E.H. (1975) *Causal powers*, Oxford: Basil Blackwell.

Harris, L. (1979) " The Theory of Value and the Value of Theory: A Reply to Cutler *et al.*" *Economy and Society* 8, 342–64.

Harvey, D. (1982/1999) *The limits to capital* (yeni basım), Londra: Verso.

--- (1985) "The Geopolitics of Capitalism", Gregory, D. and Urry, J.,(der.), *Social Relations and Spatial Structures* içinde, London: Macmillan, 128–63.

--- (1996) *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Oxford: Blackwell.

Hegel, G.W.F. (1812–16/1969) *Science of Logic* (çev. A.V. Miller). Londra: Allen and Unwin.

Hodgson, G.M. (1999) "Marching to the Promised Land? Some Doubts on the Policy Affinities of Critical Realism", *Alethia* 2(2), 2–10.

Hoffman, J. (1975) *Marxism and the Philosophy of Praxis*, Londra: Lawrence and Wishart.

---- (1984) *The Gramscian challenge*, Oxford: Basil Blackwell.

Hunt, I. (1993) *Analytical and Dialectical Marxism*, Aldershot, Hants: Ashgate.

Isaac, J.C. (1990) "Realism and Reality: Some Realistic Reconsiderations", *Journal for the Theory of Social Behaviour* 20(1), 1–31.

Jessop, B. (1982) *The Capitalist State: Marxist Theories and Methods*, New York: New York University Press.

--- (1990a) *State Theory: Putting Capitalist States in their Place*, Cambridge: Polity Press.

---- (1990b) "Regulation Theory in Retrospect and Prospect", *Economy and Society* 19, 153–216

--- (1992) "Fordism and Post-fordism: A Critical Reformulation", Storper, M. ve Scott, A.J., (der.), *Pathways to Industrialisation and Regional Development* içinde, Londra: Routledge, 46–69.

---- (1994) "Post-fordism and the State", Amin, A., (der.), *Post-fordism: A reader* içinde, Londra: Blackwell, 251–79.

--- (1995) "Towards a Schumpeterian Workfare Regime in Britain? Reflections on Regulation, Governance, and the Welfare State", *Environment and Planning A* 27, 1613–26.

--- (1996) "Interpretive Sociology and the Dialectic of Structure and Agency: Reflections on Holmwood and Stewart's Explanation and Social Theory", *Theory, Culture, and Society* 13(1), 119–28.

--- (1997) "Capitalism and Its Future: Remarks on Regulation, Government and Governance", *Review of International Political Economy* 4(3), 561–81.

---- (2001) "Critical Realism, Capitalism and Regulation", Brown, A., Fleetwood, S. ve

Roberts, J.M. (der.), *Critical Realism and Marxism* içinde, Londra: Routledge.

Jessop, B., Bonnett, K., Bromley K. ve Ling, T. (1998) *"Thatcherism: A tale of Two Nations"*, Cambridge: Polity Press.

Johnson, R. (1982) "Reading for the Best Marx: History-writing and Historical Abstraction", Johnson, R., McLennan, G., Schwarz, B., ve Sutton, D., (der.), *Making Histories: Studies in History-writing and Politics* içinde, Londra: Hutchinson, 153–201.

Jones, M.R. (1997)"Spatial Selectivity of the State? The Regulationist Enigma and Local Struggles over Economic Governance", *Environment and Planning A* 29, 831–64.

Kaika, M. ve Swyngedouw, E. (2000) "Fetishising the Modern City: the Phantasmagoria of Urban Technological Networks", *International Journal of Urban and Regional Research* 24(1), 120–38.

Keat, R. ve Urry, J. (1982) *Social Theory as Science* (ikinci basım), Londra: Routledge and Kegan Paul.

Lawson, T. (1997) *Economics and Reality*, Londra: Routledge.

Lefebvre, H. (1974/1996) *The Production of Space* (çev. Donald Nicholson-Smith). Oxford: Blackwell.

Lewis, P.A. (1996) "Metaphor and Critical Realism", *Review of Social Economy* LIV(4) (Kış), 487–506.

Lovering, J. (1987) "Militarism, Capitalism and the Nation-state: Towards a Realist Synthesis", *Environment and Planning D: Society and Space* 5, 283–302.

---- (1989) "Postmodernism, Marxism, and Locality Research: the Contribution of Critical Realism to the Debate", *Antipode* 21(1), 1–12.

---- (1990) "Neither Fundamentalism nor 'New Realism': A Critical Realist Perspective on Current Divisions in Socialist Theory", *Capital and Class 4* (Kış), 30–54.

---- (1999) "Theory Led by Policy: The Inadequacies of the 'New Regionalism' (Wales Örneği)", *International Journal for Urban and Regional Research* 23(2), 379–96.

MacLeod, G. (1997) "'Institutional thickness' and Industrial Governance in Lowland Scotland", *Area* 29, 299–311. 566

MacLeod, G. ve Goodwin, M. (1999) "Reconstructing an Urban and Regional Political

Economy: On the State, Politics, Scale, and Explanation", *Political Geography* 18, 697–730.

Manicas, P.T. (1987) *A History and Philosophy of the Social Sciences*, Oxford: Basil Blackwell.

Marx, K. (1858/1973) *Grundrisse*, (çev. Martin Nicolaus), Harmondsworth: Penguin.

---- (1859/1972) *A Contribution to the Critique of Political Economy*, New York: International Publishers.

---- (1978) *Capital* (cilt II), Harmondsworth: Penguin.

---- (1867/1988) *Capital* (cilt I), Harmondsworth: Penguin.

Mattick Jr., P. (1997) "Theory as Critique: On the Argument in 'Capital'", Mosely, F. ve Campbell, M., (der.) , *New Investigations of Marx's Method* içinde, New Jersey: Humanities Press International, 66–88.

Merrifield, A. (1993) "Place and Space: A Lefebvrian Reconciliation", *Transactions of the Institute of British Geographers* 18, 516–31.

Morgan, K (1997) "The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal",*Regional Studies* 3, 491–503.

Ollman, B. (1993) *Dialectical Investigations*, London: Routledge.

Outhwaite, W. (1987) *New Philosophies of Social Science: Realism, Hermeneutics and Critical Theory*, Londra: Macmillan.

Palnter, J. (1995) "Regulatlon Theory and Local Government", *Local Government Studies* 17(6), 23–44.

Painter, J. ve Goodwin, M. (1995) "Local Governance and Concrete Research: Investigating the Uneven Development of Regulation", *Economy and Soclety* 24(3), 334–56.

Pearce, F. ve Tombs, S. (1998) *Toxic Capitalism*, Aldershot: Ashgate.

Peck, J. (1995) "Moving and Shaking: Business Elites, State Localism and Urban Privatlsm", *Progress in Human Geography* 19, 16–46.

––– (1996) *Work-place: The Social Regulation of Labour Markets*, Londra: Guilford Press.

Peck, J. ve Jones, M. (1995) "Trainlng and Enterprlse Councils: Schumpeterlan Workfare State, or What?" *Environment and Planning A* 27, 1361–96.

Peck, J.A. ve Tickell, A. (1992) "Local Modes of Social Regulation? Regulation Theory,

Thatcherism and Uneven Development", *Geoforum* 23, 347–64.

––– (1994) "Searchlng for a New Institutional Fix: The *After* Fordist Crlsis and Global-local Disorder", Amin, A. (der.), *Post-fordism: A Reader* içinde, Oxford: Blackwell, 280–316.

Peet, R. (1998) *Modern Geographical Thought*, Oxford: Blackwell.

Pleasants, N. (1999) *Wittgenstein and the Idea of a Critical Social Theory*, Londra: Routledge.

Postone, M. (1996) *Time, Labor, and Social Domination*, Cambridge: Cambridge University Press.

Pratt, A.C. (1995) "Putting Critical Realism to Work: The Practical Implicatlons for Geographical Research", *Progress in Human Geography* 19, 61–74.

Psychopedis, K. (1991) "Crlsis of Theory in the Contemporary Social Sciences", Bonefeld, W. and Holloway, J. (der.), *Post-fordism and social form* Içinde, Londra: Macmillan, 176–92.

Ruben, D. (1977) *Marxism and Materialism: A Study in Marxist Theory of Knowledge*, Sussex: The Harvester Press.

Roberts, J.M. (1999) "Marxism and Critical Realism: The Same, Slmilar or Just Plain Different?", *Capital and Class* 68 (yaz), 21–49.

––– (2000a) "Abstractlon, Method and System: A Tale of Two Dialectics", 18–20 Ağustos 'International Assoclation for Crltical Realism Annual Conference'ta sunulmuş bildiri, Lancaster Universlty,

––– (2000b) "The Enigma of Free Speech: Speakers' Corner, the Geography of Governance and a Crisis of Rationality", *Social and Legal Studies* 9(2), 271–92.

––– (2001) "Abstractlng Emancipatlon: Two Dialectics on the Trail of Freedom, Brown, A., Fleetwood, S. and Roberts, J.M. (der.), *Critical Realism and Marxism* içinde, Londra: Routledge.

Sarre, P. (1987) "Reallsm in Practice", *Area* 19(1), 3–10.

Sayer, A. (1981) "Abstractlon: A Realist Interpretatlon", *Radical Philosophy* 26 (Yaz), 6–15.

––– (1985) "The Difference that Space Makes", Urry, J. and Gregory, D., (der.), *Social Relations and Spatial Structures* Içinde, Londra: Macmillan, 49–66.

––– (1989) "The 'New' Regional Geography and Problems of Narrative", *Environment and Planning D: Society and Space* 7, 253–76.

––– (1991) Behlnd the Locality Debate: "Deconstructing Geography's Duallsms", *Environment and Planning A* 23, 283–308.

––– (1994) *Method in Social Science: A Realist Approach* (ikinci basım). Londra: Routledge.

––– (2000) *Realism and Social Science*, Londra: Sage.

Sayers, S. (1985) *Reality and Reason*, Oxford: Basil Blackwell.

---- (1994) "On the Marxist Dialectic", Norman, R. and Sayers, S. (der.), *Hegel, Marx and Dialectic: A Debate* içinde, Aldershot: Gregg Revivals.

Scott, A.J. (1998) *Regions and the World Economy*, Oxford: Oxford University Press.

Shamsavari, A. (1991) *Dialectics and Social Theory: The Logic of Capital*, Devon, UK: Merlin Books.

Smith, T. (1990) *The Logic of Marx's* Capital: *Replies to Hegelian Criticisms*, NewYork: State University of New York Press.

---- (1993) *Dialectical Social Theory and Its Critics: From Hegel to Analytical Marxism and Postmodernism*, New York: State University of New York Press.

---- (1999) "The Relevance of Systematic Dialectics to Marxian Thought: A Reply to Rosenthal", *Historical Materialism* 4, 215–40.

Soja, E. (1989) *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Londra: Verso.

Stockman, N. (1983) *Antipositivist Theories of the Sciences: Critical Rationalism, Critical Theory and Scientific Realism*, Dordrecht, Netherlands: Reidel.

Storper, M. (1997) *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*, New York: Guilford Press.

Suchting, W. (1992) "Reflections upon Roy Bhaskar's 'Critical Realism'", *Radical Philosophy* 61 (yaz), 23–31.

Tickell, A. ve Peck, J.A. (1992) "Accumulation, Regulation and the Geographies of Postfordism: Missing Links in Regulationist Research", *Progress in Human Geography* 16, 190–218.

Urry, J. (1981) *The Anatomy of Capitalist Societies: The Economy, Civil Society and the State*, Londra: Macmillan.

Williams, S.W. (1981) "Realism, Marxism and human geography", *Antipode* 13(2), 31–38.

Praksis 15 | Sayfa: *97-126*

Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki*

Jamie Gough
Çeviri: İbrahim Gündoğdu ve Selime Güzelsarı

Giriş

Politik-ekonomik ilişkilerin ölçeğindeki değişiklikler sanayi kapitalizminin daimi bir özelliğidir; mekândaki bütün düzenleme biçimleri 'buharlaşmaya' maruz kalmaktadır. Son otuz yılın uzun durgunluk dalgası döneminde bu tür ölçek değişiklikleri belirgin bir şekilde dile getirilmektedir. Bu değişikliklerin en açık olanı ve üzerine en çok yorum yapılanı, ölçekteki yukarıya doğru kaymalardır: bireysel sermayenin büyümesi ve bunların artan bir biçimde uluslararası, bazen küresel alana yayılan bağlantıları; her türlü uluslararası hareketliliğin artması; ve uluslararası düzeyde devlet ve devlet-benzeri [para-state] örgütlerin artan önemi. Aynı zamanda yerel (ulus-içi) düzeyde belirli bir düzenleme yoğunluğu söz konusudur. Bu çalışma, Avrupa Birliği (AB) içerisinde bu tür yukarı ve aşağı doğru ölçek kaymalarını inceliyor. Bunların, sınıf ilişkilerindeki değişiklikler ile oluşturulduğunu ve sonuçta bu değişikliklerin oluşumuna yardım ettiğini ileri sürüyor. Ekonomi yönetim ölçeğindeki [scale of economic governance] değişiklikler, sermaye-emek arası ilişkilerdeki ve devlet müdahalesinin sınıfsal görünümlerindeki değişiklikler ile ilişkilidir. Fakat, söz konusu sınıf ilişkilerinin ve yeniden ölçeklendirilmelerinin [rescaling] politik yapısı karmaşıktır. Bu yazıda, Avrupa Birliği'ndeki son dönem ölçek değişimi içerisinde görülebilecek neoliberal ve sosyal demokrat sınıf projelerine odaklanıyorum.

Avrupa örneğinin bu incelemesini, günümüz politik ekonomisinin yeniden ölçeklendirilmesine yönelik geniş kapsamlı tartışmalara ve coğrafyacılar arasındaki ölçek değişimine ilişkin farklı görüşlere katkıda bulunmak için kullanıyorum. Bu

* Bu makale *Political Geography* dergisinin 2004 yılında yayınlanan 23. sayısından çevrilmiştir.

tartışmaya katkıda bulunanların birçoğunun savunduğu gibi, başlangıç noktam ölçeğin, toplumsal iktidarı ve -özellikle sınıf iktidarını- hem belirginleştirdiği hem de bu iktidarın oluşumuna yardımcı olduğudur. Burada politik ekonomik ilişkilerin ölçeklendirilmesinin analizine yönelik, hem üretimi hem de yeniden üretimi dahil ettiğim, özgün bir yaklaşım geliştiriyorum. Şunu ileri sürüyorum; politik ekonominin yeniden ölçeklendirilmesi, literatürün önemli bir kısmında yer aldığı gibi teknik-organizasyonel değişikliğin önemsiz bir etkisi olarak değil, kapitalist birikimin ve yeniden üretimin mekânsal çelişkileri ve ilişkili sınıf gerilimlerinin ifadesi ve yeniden eklemlenişi olarak düşünülmesi gerekir. Ayrıca, devlet ve devletin yeniden ölçeklendirilmesi de, sivil toplumla dışsal olarak ilişkili değil, sınıf ilişkilerinin bir momenti olarak anlaşılması gerekmektedir. Bu temelde, çalışma, yeniden ölçeklendirmede özellikle önemli olan kapitalist mekân ekonomisinin çelişkilerine vurgu yapmaktadır.

Tam da bu *çelişkiler* nedeniyledir ki, her sınıfın, *çeşitli* ölçeksel politik-ekonomik stratejileri [scalar political-economic strategies] olabilir. Bu nedenle, istikrarlı 'ölçeksel sabitler/çözümler' [scalar fixes][1] ve yeni mekânsal birikim rejimleri arayan ya da neoliberalizmin engelsiz hakimiyetini betimlemeye çalışan yeniden ölçeklendirmeye yönelik literatürün aksine, günümüz stratejileri içerisindeki farklılıkları ve gerilimleri vurguluyorum. Neticede belirli ölçek değişiklikleri, aynı coğrafi retoriği kullansalar bile, birden fazla sınıf stratejisi ile ilişkili olabilir. Dolayısıyla, ölçek değişikliklerinin genellikle politik açıdan müphem oluşu sınıf aktörlerinin ikilemlerini yansıtır.

İkinci bölüm, ölçek, birikim, sınıf ilişkileri ve devlet ile ilgili bazı kuramsal açılımlar geliştiriyor. Üçüncü bölüm, kendi tarihsel bağlamları içinde, neoliberal ve sosyal demokrat stratejilerin ölçeksel yapısının analizinde kullanılan yöntemi açıklıyor. Dördüncü bölüm, Avrupa'da ekonomi yönetiminde ulusal düzeyden yerel düzeylere doğru olan bazı kaymaların, bu iki sınıf projesiyle nasıl ilişkili olduğunu gösteriyor. Beşinci bölüm, ulusal düzeyden AB düzeyine yukarıya doğru hareketleri inceliyor ve bu kaymaların da her iki sınıf projesi ile çerçevelendiğini savunuyor. Söz konusu her bir ölçek kayması için, yeni ölçeğin farklı politik projelerin *oluşturucusu* [*constitutive*] olduğunu ileri sürüyorum. Ayrıca, yeni ölçek, yönetimin 'yeni' mekânlarını [territories][2] –yerel ya da Avrupa mekânını- farklı yollarla kurar ve ideolojik olarak temsil eder. Altıncı bölüm ölçekler, yeniden ölçeklendirme ve sınıf ilişkilerine yönelik bazı genel sonuçlar çıkarıyor. Yedinci bölüm, tartışılan iki sınıf-

1 David Harvey'in önemli katkılarıyla coğrafya literatüründe sıklıkla kullanılan 'spatial/scalar fix' terimi ile, toplumsal çelişkilerin hem belirli bir 'çözümüne' işaret edilmekte hem de bu çözümün belirli bir mekânsal/ölçeksel sabitlenmeyi içerdiği anlatılmaktadır. Metnin devamında, ilk anlamını özellikle belirtmek için fix terimini, "çözüm" sözcüğü ile karşılıyoruz [Ç.N.]

2 Mekâna yönelik artan ilgi ile birlikte "territory" terimi, 'belirli bir egemenlik ilişkisi altındaki toprak' olarak ifade edilebilecek orijinal karşılığının ötesinde, Türkçede alan, mekân, yer, yerel ve bölge sözcükleri ile ayrı ayrı karşılanabilecek herhangi bir yerselliği (yere ait olma durumunu) içerecek genişlikte kullanılmaktadır. Sözkonusu ifadelendirmeyi, metin içerisindeki bağlamına en yakın sözcüklerle karşılamaya çalıştık [Ç.N.]

politik projenin ve aşağıya/yukarıya doğru yeniden ölçeklendirmelerinin, kapitalist mekân ekonomilerinin karakteristik çelişkilerinin müzakereleri olarak anlaşılabileceğini ileri sürüyor. Bu iki proje söz konusu çelişkilerin karşıt taraflarına dayanır; dolayısıyla her biri gerilimlerle parçalanmıştır. Yaşanan yeniden ölçeklendirmeler, sınıf aktörlerinin sözü edilen mekânsal-ekonomik çelişkilere müdahaleleri, böylelikle onlara yeni (mekânsal) biçimler vermeleri olarak anlaşılabilir.

Ölçek, Yeniden Ölçeklendirme ve Sınıf

Ölçekler ve Mekân

Toplumsal ilişkilerin ve toplumsal süreçlerin ölçeklendirilmesi ne anlama gelir?[3] Birçok temel toplumsal ilişki, en üst soyutlama düzeyinde, mekânsal değildir [aspatial]: emek-sermaye ilişkisi bunlardan biridir. Bu ilişkiler her yerdedir ve işyerlerinden küresel ölçeğe kadar her bir ölçekte işler ve kurulur. Fakat daha somut bir düzeyde, belirli toplumsal süreçlerin belirli mesafeler üzerinde (kısmen) gerçekleştiği ya da belirli bir ölçeğin mekânları [territories] boyunca örgütlendiği *ve* bu mesafelerin ve ölçeklerin onların kuruluşuna dahil olduğu görülür (Smith, 1992, 1993). Örneğin, işyeri ile işçilerin yerleşim yerleri arasındaki günlük ilişki belirgin bir biçimde yereldir ve emek gücü piyasaları güçlü bir biçimde yerel ölçekte oluşturulur, ve bu mekânsallıklar ücret ilişkisini büyük oranda etkiler (Jonas, 1996; Peck, 1996). Söz konusu ölçekler, işgününün biçimi ya da evdeki yeniden üretimin biçimi gibi tarihsel olarak kurulmuş güçlü toplumsal-maddi temellere sahip olabilir. Dolayısıyla bu toplumsal ilişkilerin ölçeği onların mantıksal, özgün parçasıdır (Mekân ve toplumsal yapının bu tür içsel ilişkisini 'mekânsal olarak-etkili yapılar' [spatially-effective structures] adıyla ifade etmiştim (Gough, 1991)). Söz konusu ölçeksel toplumsal ilişkiler [scalar social relations] aynı ölçeğin mekânları [territories] arasında farklılığa yol açabilir ya da açmayabilir.

Brenner (2001) ölçeğin yalnızca, kendisinin 'ölçeksel yapılaşma' [scalar structuration] olarak kavramsallaştırdığı, farklı, ***karşılıklı-eklemli*** ölçeklerin etkili olduğu olgular için kullanılması gerektiğini ileri sürer. Ona göre, belirli bir ölçekte işleyen 'ölçeksel' süreçler [scalar processes], 'yersel' [territorial] ya da 'yere ilişkin' [of place] olarak daha iyi ifade edilir. Fakat, burada benim savım, tam da bir yerin ölçeğinin, onun toplumsal ilişkilerinin bir kısmının önemli bir bileşeni olabileceğidir. Dolayısıyla, bu makalede belirli ölçeklerdeki (yerel, AB) 'ölçeksel toplumsal ilişkiler'i inceleyeceğim. Bununla birlikte, temel toplumsal ilişkiler her ölçekte işlediğinden bu ölçekler arasında daima zorunlu ilişkiler bulunur. Herhangi bir ölçekteki herhangi bir ilişki dizini diğer ölçeklerdeki ilişkilerden bağışık değildir (Howitt, 1993). Bu, üç önemli anlamda böyledir. (i) Belirli bir ölçekteki toplumsal ilişkiler, bilinçli ya da bilinçsiz biçimde diğer ölçeklerdeki süreçler ve aktörler tarafından daima bir taraf yönünde yapılandırılır. (ii) Bir ölçek ilişkisinin önemi, genellikle diğer ölçekler

3 Bu alt bölüm Gough (1991, 1992)'a dayanır.

ile farklılığında hatta onlara karşıtlığında yatar. Örneğin, evin 'sıcaklığı', dışarının yabancılaşmış ve ezici ilişkilerine karşıtlık içerisinde kurulur. (iii) Bir toplumsal ilişkinin farklı ölçeklerde farklı kuruluşundan dolayı, ölçekler arasındaki *kaymalar* ya da kısmi kaymalar, toplumsal aktörler tarafından bu ilişkileri biçimlendirmek için kullanılabilir (Cox, 1998). Bu nedenlerden dolayı Brenner, ölçekler arasındaki ilişkilerin önemini vurgulamakta haklıdır. Söz konusu ilişkiler, bu makalenin analizinde önemli olacaktır.

Politik Ekonominin Ölçekleri

Ekonomi yönetiminin ölçeğindeki değişiklikler üzerine yapılmış çalışmaların çoğu *teknik-organizasyonel* açıklamalara odaklanmaktadır. Bu açıklamalar, ölçek kaymalarının, teknik değişimler, üretkenlik artışı ve yeniliklere yönelik 'gereksinimler' ve bunlarla işlevli üretim organizasyonları tarafından harekete geçirildiğini iddia eder. Böylelikle üretken sermayenin organizasyon ölçeğindeki yukarı doğru kaymalar, artan ölçek ve faaliyet ekonomilerini ve buna uygun olarak gelişen piyasa alanını yansıtır. Diğer yandan küresel mali bütünleşme, iletişim ve bilgi-işlem teknolojilerindeki gelişmelerle, mali ürünlerdeki teknik yeniliklerle ya da riskin üstesinden gelmeye dönük yoğun sofistikasyonlarla gerçekleştirilmiş gibi gösterilir. Benzer bir şekilde, yeni bölgesel üretim kompleksleri üzerine yapılan çalışmaların çoğu, onların (iddia edilen) büyümelerini, üretimin niteliğini geliştirmeye ve teknolojik yenilenme zamanını azaltmaya yardım eden ilgili sektörlerin teknik nitelikleri ile bilgi üretim ve dağıtım mantığı tarafından gerçekleştirilmiş olarak görür (Storper, 1997; Cooke ve Morgan, 1998; Lawson, 1999). Ya da yine, büyük kent, kentin enformasyon ve kültürel üretimdeki ölçek ve faaliyet ekonomileri ya da profesyonel çalışanların sosyal ve kültürel ortamına ilgileri nedeniyle, 'yeni ekonomi'nin ayrıcalıklı alanı olarak resmedilir (Castells, 1989).

Bütün bunlar şüphesiz yukarı ve aşağı doğru ölçek kaymalarının önemli momentleridir. Fakat bu açıklamalar, sözü edilen ölçeksel yönetim [scalar governance] biçimlerinin sınıf, cinsiyet ve soy (ulusal/etnik) ilişkilerine yaklaşımları bakımından zayıftır. Bu zayıflık üç biçimde göze çarpar: Birincisi, söz konusu toplumsal ilişkiler, 'küreselleşme'nin bir çok teknik-belirlenimci açıklamasında olduğu gibi, bütünüyle ihmal edilir. İkincisi, toplumsal ilişkiler, aşağıda ele alacağım 'yeni bölgecilik'e ilişkin çoğu kurumsalcı açıklamada olduğu gibi, temelde çatışmasız ve yeni ölçeklendirmenin üretken mantığı ile işlevsel biçimde betimlenir. Başka bir biçimde ise sınıf, cinsiyet ve etnik ilişkiler, önemli ve muhtemelen çelişkili olarak görülür, fakat 'küreselleşme tarafından emeğin güçsüzleştirilmesi'nde ya da 'yeni bölgecilik ile emeğin güçlendirilmesi'nde olduğu gibi, teknik olarak-verili yeniden ölçeklendirmenin *sonucu* olarak betimlenir. Bu son kuramlaştırma biçimi toplumsal ilişkilerin, yeniden ölçeklendirmenin *nedeni ve amacı* olabileceği olasılığını göz ardı eder.

Buna karşılık artık, ölçeğin ve ölçekteki değişikliklerin ayrılmaz biçimde toplumsal iktidara içkin olduğunu ileri süren geniş bir literatür söz konusudur (Smith, 1992). Bu literatürün büyük bir kısmını politik-ekonomi oluşturmaktadır. Fakat aynı zamanda 'ekonomi'nin ötesinde cinsiyet ilişkilerini (Massey, 1996; Marston, 2000), toplumsal yeniden üretimi (Smith, 1993), ulusal kültürel politikaları (Agnew, 1997), etnik/'ırkçı' politikaları (Leitner, 1997; Carchedi ve Carchedi 1998) ele almaktadır. Böylelikle, ölçek politikleştirilmiştir.

Harvey'in (1982, 1985) yol gösterici çalışmasından başlayarak ortodoks Marksistler ve düzenleme kuramcıları, ekonominin ve ekonomi yönetiminin yeniden ölçeklendirilmesini iktidar ilişkilerini sorunsallaştıran bir biçimde analiz etmektedir. Ölçek kaymaları, mevcut mekânsal [territorial] düzenlemeler içerisindeki birikim engellerini aşabilme olarak görülmektedir. Bu çalışmaların bazıları, sermayenin yeniden organizasyonuna ve sermaye içindeki ayrışmalara odaklanan, sermaye mantığı rengini taşımaktadır. Bu, Harvey'in üretim araçlarının sabitliği ve hareketliliğinin çelişkili birliğine odaklı ilk çalışmaları için geçerlidir; son dönem düzenlemeci çalışmaların bazıları da, dolaysız sermaye-emek ilişkisine küçük bir rol tanıdığından, bu damarda yer alır (Jessop, 1994, 2002; Brenner, 1998, 1999). Diğer çalışmalar, sermaye-emek ilişkisinin, ya işyeri sanayi ilişkilerindeki (Herod, 1997a; Cox, 1997; Berndt, 2000; Wills, 2000) ya da genel politik projelerdeki (örneğin, Peck ve Tickell, 1994; Eisenschitz ve Gough, 1996; Gough ve Eisenschitz, 1996; Swyngedouw, 2000) yeniden ölçeklendirmelerine odaklanmaktadır. Sınıfların, farklı ölçeklerin mekânlarına [territories] ve mesafelerine hükmetmelerine yönelik farklı yetileri olduğu, dolayısıyla ölçek kaymalarının sınıf mücadelesinin bir aracı olabileceği ileri sürülür. Sözü edilen sermaye-emek ilişkileri, kimi zaman sermaye tarafından daha çok tek taraflı biçimde kurulmuş olarak görülür (Swyngedouw, 1992; Peck ve Tickell, 1994); başka çalışmalarda ise emeğin etkin rolüne öncelik verilir (Jonas, 1996; Herod, 1997b; Swyngedouw, 2000; Gough, 2002b).

Bu makalede, sermaye organizasyonunu ve sınıf ilişkilerini, birbirleriyle içsel biçimde ilişkili olarak ele alıyorum: sermaye en nihayetinde emek ile bir ilişki olmanın dışında hiçbir şeydir; bununla birlikte sınıf ilişkileri, daima sermaye tarafından sahip olunan ve organize edilen üretici güçler ile sınırlandırılır. Bu yolla, sınıf ilişkilerinin yalnızca sermayenin (ve devletin) önceki yeniden ölçeklendirilmesinin *sonuçları* olduğu yönündeki sermaye-mantığı tarzındaki bazı çalışmaların etkisinden sakınılabilir. Sermayenin (yeniden) örgütlenmesi daima emek ile *ilişki içerisinde* biçimlendirilir. Söz konusu sınıf mücadelesi, sadece üretim içerisinde değil, devlet ve emek gücünün çeşitli yeniden üretim biçimlerinde gerçekleşir, ve cinsiyet ve etnik mücadelelerin bir momentidir.

Öte yandan, sınıf ilişkileri bir ölçüde sermaye ve artı değer akışı yoluyla oluşturulur. Neil Smith, ölçeklendirmenin sermaye sahipleri arasındaki işbirliği ve rekabetin çelişkili diyalektiği içinde kurulmuş olarak görülmesi gerektiğini öne sürer

(1992, 1993: 99-101). Sermaye sahipleri mekânlarda [territories] hem birbirleriyle rekabet ederler *hem de* işbirliğine ihtiyaç duyarlar. Smith, bunun, rekabetleriyle gerilim içerisinde olsa da, sermaye sahiplerinin potansiyel olarak farklılaşmış yersel [territorial] işbirliği ölçekleri oluşumuna yol açtığını, ve dolayısıyla aynı ölçeğin yerselliklerinin birbirlerine karşı rekabet ettiğini ileri sürer. Bunu politik-ekonomik yeniden ölçeklendirmenin temeli olarak görür. Çalışmanın sonraki bölümünde bu yaklaşımı, sınıf ilişkilerine yönelik ölçek stratejilerini, hem değer akışının [value flows] hem de sınıf ilişkilerinin momentleri olduğu beş temel mekânsal-kapitalist çelişki içerisine yerleştirerek, geliştiriyor ve genişletmeye çalışıyorum.

Ölçeksel Sınıf İlişkilerinin Disipline Edici ve İşbirlikçi Momentleri

Ölçeklendirme ve sınıfa yönelik Marksist ve düzenlemeci literatür, sermayenin emek ile zorlayıcı ilişkisi üzerine odaklanma eğilimindedir. Harvey'in ilk çalışmaları (Harvey, 1982, 1985) sermayenin sadece birikimi genişletmek değil, aynı zamanda emek üzerindeki disipline edici hakimiyetini yoğunlaştırmak için de ölçeği yukarıya kaydırmaya yöneldiğini ileri sürmüştür. Emeğin yereli etkileme gücü sermayenin mekâna hükmedebilme gücü altında yenik düşmüş olarak görülmekte, bu da Harvey'i (1996) bir emek stratejisi olarak 'militan parçacılık'ın [militant particularism] eleştirisine yönlendirmektedir (ayrıca bkz. Smith, 1992). Diğer yazarlar, bu savı geliştirmekte; sermayenin, neoliberal projenin bir ifadesi olarak, emeği disipline etmek, parçalamak ve sermayenin artan mekânsal hareketliliğinin bir diğer yüzü olan işçiler arasındaki rekabeti keskinleştirmek için, yerel ölçek ile daha üst mekânsal ölçekler *arasındaki* ilişkileri etkin bir biçimde nasıl *organize* ettiğini incelemektedir (Swyngedouw, 1992, 1997; Gough, 1992; Eisenschitz ve Gough, 1993; Peck ve Tickell, 1994; Jonas, 1996). Son yıllarda 'küreselleşme' üzerine radikal literatürün önemli bir kısmı bu temayla başlar.

Ancak politik-ekonomik ilişkilerin yeniden ölçeklendirilmesini sadece sermaye-emek ilişkisinin *disipline edici* yönünü içerir şekilde görmek, bu ilişkiyi aşırı basitleştirmek olacak ve böylelikle hem sermayenin hem de emeğin projeleri arasındaki önemli gerilimleri kaçıracaktır. 1970'lerden beri neoliberalizmin bir parçası olarak sınıf ilişkisinin disipline edici yönü açık bir biçimde artmakta, bir çok alanda ve süreçte hakim olmaktadır (Burawoy, 1985). Fakat bu, sermayenin emeğin gücüne, girişimine ve işbirliğine bağımlılığını ve onun, emek gücünün işyeri dışında 'uygun' nitelikler ve davranışlar ile yeniden üretimine ilgisini ortadan kaldırmaz. Sözü edilen bağımlılık sermayenin yenilik ve nitelik temelinde 'güçlü rekabet'i kullanmayı aradığı yerlerde çok önemlidir (Storper ve Walker, 1989). Bu, olası çeşitli mekânsal ölçeklerde, kabaca sosyal demokrat olan emek ilişkileri için temel niteliktedir. Bu ilişkiler, işçilerin ve yerleşimcilerin [residents] örgütlenmelerinden gelen baskılar ile güçlendirilmeye eğilimlidir. Sınıf ilişkilerinin bu yönü Harvey'in politik-ekonomik yeniden ölçeklendirme üzerine olan erken çalışmalarında zayıftı (Gough, 2004)

ve onu takip eden literatürün bir kısmı bu eksikliği paylaştı (Swyngedouw, 1992, 2000; Peck ve Tickell, 1994). Aslında bir çok yazar neoliberalizmden ayrıksı bir sınıf mantığına sahip sosyalizasyon ve 'yeniden-düzenleme' biçimleri ile ilgilenirken bile, günümüz toplumunu *hiç bir niteleme ya da ekleme yapmadan basitce* [*tout court*] neoliberal görmektedir (örneğin, Brenner, 2000; Rosamond, 2002). Bana göre bu, neoliberalizmi, 'sermayenin çıkarı' ile eşleyen fazlasıyla geniş bir kavram haline getirmektir. Bu yaklaşım, sermayenin, sermaye-emek ilişkisinin çelişkilerine yanıt olarak geliştirebileceği farklı stratejileri önemsizleştirir (bkz. Brenner ve Theodore, 2002'deki tartışmalar).

Özellikle yerel düzeyde, 'girişimci kentler' literatürü (Hall ve Hubbard, 1998), yerel yönetimin neoliberal sınıf pratikleri ile yönetildiğini düşünmeye eğilimlidir. Fakat, Cox (1997, 1998) ve Jonas'ın (1996) gösterdiği gibi, yerel bağımlılık sistemleri, içerisinde emeğin işbirliğinin ve refahının önemli bir rol oynadığı düzenlemelere yol açabilmektedir. Bunun nedeni, kısmen emeğin yerel düzeyde direniş için belirli güç ve kaynak bulabilmesidir (Massey, 1993). Dolayısıyla saf bir neoliberal yerelleşme düşünülemez (Eisenschitz ve Gough, 1993; Gough, 1996a).

Neoliberal otoriteryanizme odaklanmış literatürün aksine bir çok sosyal bilimci, günümüz dünyasında kabaca sosyal demokrat süreçlerin önemli olduğunu ve baskın olma kapasitesine sahip olduğunu ileri sürer (inceleme ve eleştiri için bkz. Zuege, 1999). Coğrafya disiplininde kurumcu [associationalist] politik bakış açısına sahip kurumsalcı yazarlar özellikle etkilidir. Üretim verimliliğine yönelik avantajlara, emeğe 'söz hakkı' veren işbirliğine dayalı endüstriyel ilişkilere ve bölgesel [territorial] rejimlere ilişkin yeniliklere vurgu yaparlar (Cooke ve Morgan, 1998). Bu ekolden kimi yazarlar düzenlemenin, hem şirketler hem de şirket ile emek arasındaki ilişkileri daha işbirlikçi bir temelde kurmak için, esaslı bir biçimde bölgesel düzeye doğru alt-ölçeklendirilmekte [down-scaled] olduğunu ileri sürerken (Cook, 1995; Storper, 1997); başkaları da, çok ölçekli eklemlenmiş ilişkilere daha fazla vurgu yapar (Amin ve Thrift, 1992). Bununla birlikte söz konusu literatürün üretim verimliliğinin mantığına odaklanması, sözü edilen verimliliğin kapitalist biçiminden ve dolayısıyla toplumsal ve mekânsal gerilimlerinden kendini arındırır (Gough, 1996b; Lovering, 1999; Jones ve MacLeod, 1999; Cumbers, MacKinnon ve McMaster, 2002). İşbirliğine dayalı endüstriyel ilişkiler, bu ilişkilerin üretim mantığı ile sağlanmış olarak görülür ve dolayısıyla sınıf çelişkisi yok sayılır. Fakat sermaye-emek ilişkisinin disipline edici, çalışmayı yoğunlaştırıcı ve ücret düşürücü yönleri 'güçlü rekabet'in olduğu sektörlerde bile her zaman vardır (Burawoy, 1985; Friedman, 1986; Coates, 2000; Gough, 2003b). 'Zayıf rekabet'e yönelik daimi ve her yerde olan baskılar söz konusudur ve bu baskılar bölgesel bütünlüğün altını oymaya meyillidir.

Dolayısıyla politik-ekonominin günümüz (yeniden) ölçeklendirilmesine ilişkin yeterli bir açıklamanın, sermaye-emek ilişkisinin hem disipline edici hem de işbirli-

ğine dayalı yönlerini, hem zayıf hem güçlü rekabeti, ve üretim-yeniden üretim bağına yönelik hem neoliberal hem de sosyal demokrat projeleri içermesi gerekmektedir (Eisenschitz ve Gough, 1998). (Yeniden) ölçeklendirmeyi bütünüyle politik bir biçimde okumak sadece sınıf baskısının değil, çelişkilerinin de düşünülmesini gerektirir. Bundan dolayı çalışma, her iki sınıf-politik projeyi ele alıyor. Söz konusu karşıtlıkların, dengeli alternatifler olarak değil, çelişkili birliklerin ve çelişkili sınıf ilişkilerinin ve çıkarlarının kutupları olarak görülmesi gerekir. Verili bir yer ve zamanda belirli sermaye sahiplerinin emek ve diğer sermaye sahipleri karşısında iyi tanımlanmış (ölçeksel) projelere sahip olduğunu kimse ileri süremez. Sermaye birikimi çelişkilerle yarılı ise, belirli sermaye sahipleri (ve dahası sermayenin toplamı), her biri kendi içinde kendi sorunlarını taşıyan strateji tercihlerine sahip olacak ve politik olarak farklı ve çok anlamlı ölçeksel projelere yol açacaklardır.[4]

Devletin Ölçeklendirilmesi

Devlet güçlerinin ve etkinliklerinin yeniden ölçeklendirilmesi, bu çalışmada ele alınan yeniden ölçeklendirmelerin bir parçasıdır; ve bu noktada devletin yeniden ölçeklendirilmesine yönelik yaklaşımımın kısa bir tartışması faydalı olacaktır. Bir yaklaşım devletin ölçeksel bölünmesini [scalar division of the state], yerel-üstü düzeyleri üretimin düzenlenmesiyle ilişkili görürken yerel devleti yeniden üretimle ilişkilendiren Castells'in (1977) ve Saunders'ın (1981) klasik argümanlarında olduğu gibi, işlev ile açıklar. Benzer savlar yeniden ölçeklendirme üzerine daha yakın çalışmalarda bulunabilir: Örneğin, Swyngedouw (1997) bazen 'küreselleşmeyi' sermayenin örgütlenmesinin yukarı doğru ölçeklendirilmesi ve yeniden üretime yönelik yerel sorumluluğun artması olarak sunar (krş. Smith, 1992). Bu, sermaye-emek ilişkisinin işyeri ve yerel düzeyde sürekli olarak nasıl, bir ölçüde yeniden üretildiğini yadsır (bölüm 2); örtük bir biçimde, 'sermayenin örgütlenmesi'ni şirketlerin ve onların ilişki ağlarının örgütlenmesi olarak ele alır ve emeğin sermayenin içerisindeki varlığını kaçırır. Ayrıca, söz konusu yaklaşım üretim ve yeniden üretimin sırasıyla her bir ölçekteki yakıcı *içsel* ilişkilerini gözden kaçırır. Aslında bu ilişkiler son yıllarda yerel, ulusal ve AB devlet girişimlerinin temel odağı olmaktadır ve göreceğimiz gibi devletin AB içerisinde son yıllardaki ölçeksel bölünmeleri Saunders ve Castells'in sunduğu biçimden giderek farklılaşmaktadır.

İkinci bir yaklaşım, 'ekonomi'nin ölçekleri ile devletin ölçekleri arasındaki *etkileşimleri*, eşlenmeleri (işlevsel) ve yanlış-eşlenmeleri (işlevsel olmayan) belirterek

4 Sınıf çıkarlarının, sınıf ilişkilerinin ve yönetim sistemlerinin keskin çelişkili niteliği ilk düzenlemeci çalışmalarda önemli iken, daha sonraki çalışmalarda geçiştirilmiştir (Gough, 1996b; Roberts, 2001). Düzenlemeciler, hegemonik projeler ile eklemlendirilmiş sınıf fraksiyonları blokları temelinde düzenleme sistemlerini analiz ederler (örneğin, MacLeod ve Goodwin, 1999). Düzenlemeciler, rejim ve alternatif hegemonik projeler içerisindeki *farklılıkları* ayrıştırabilmelerine ve *farklı* sınıf çıkarlarını açıklayabilmelerine karşın (Leborgne ve Lipietz, 1992; Jessop, 2002), bunları nadiren kapitalist politik-ekonominin *çelişkileri*nin ifadeleri olarak incelerler. Bununla birlikte, kimi son dönem düzenlemeci çalışmalar (örneğin Jessop, 2000b; Brenner, 2000; Jones ve Ward, 2002) söz konusu çelişkilerin ve onların yol açtığı kriz eğilimlerinin rolüne yeniden vurgu yapmaktadır.

ortaya çıkarma amacındadır. Bu yaklaşım, diğerlerinin yanısıra, düzenlemeci kuramcılar tarafından kullanılır. Bazı düzenlemeci çalışmalarda üretimin ölçeksel örgütlenmesi birincil olarak görülür, ve dolayısıyla, bunu ya devletin ölçeklendirilmesi izler ya da yetkisiz bırakılması [disempowered] (eleştiriler için bkz. Purcell, 2002 ve Cox, 2002). Diğerleri içinde 'üçüncü dalga' düzenlemeci çalışmalar, devletin yeniden ölçeklendirmede temel, hatta belirleyici rol oynayabileceğini savlar (Painter ve Goodwin, 1995; MacLeod, 1999; MacLeod ve Goodwin, 1999; Jones ve MacLeod, 1999). Her iki yaklaşımın da taşıdığı sorun, birbirleriyle dışsal etkileşimle biraraya gelen ve belirleyici kurumlar olarak görülen ekonomi ve devlet (ya da 'birikim rejimi' ve 'düzenleme biçimi') arasındaki öncelikli fark ve ayrımdır (örneğin Painter, 1997; yakın zamanda bir eleştiri için bkz. Ribera-Fumas, 2003). Her iki kurumun kendilerine ait 'görece özerk' dinamiklere sahip olduğu düşünüldüğünden, bu metodolojiyi kullanarak varsayılan dışsal ekonomi-devlet nedenselliğinin herhangi bir açıklamasına varmak mümkündür. Daha güçlü bir kuramsal kalkış noktası, *sermaye ve emeğin kendisini yeniden ürettiği sınıf ilişkileri*dir. Söz konusu sınıf ilişkileri 'ekonomi' ve devleti *içerir* ve *ilişkilendirir*. Dolayısıyla, hem üretim, toplumsal yeniden üretim ve devlet arasındaki ayrışmalar hem de karşılıklı etkileşimler, sınıf mücadelesinin bir parçası olarak *üretilir* (Clarke, 1991). Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, sınıf mücadelesi ölçekseldir [scalar]. Böylelikle, sınıf mücadelesinin karşılıklı olarak (i) kapitalist üretimin, toplumsal yeniden üretimin ve devletin *her biri*nin yeniden ölçeklendirilmesini değiştirdiği ve (ii) sivil toplum ve devlet *arasında* her bir ölçekteki yeni ayrışmalara ve karşılıklı etkileşimlere yol açtığı karmaşık diyalektiğe sahibiz. Bu çalışmada sınıf ilişkilerinden hareket eden bu yaklaşım benimsenmiştir.[5]

Devleti sınıf ilişkileri olarak analiz etmek, devletin işçi sınıfının gücü ile olan süreğen-sorunlu ilişkisinin altını çizmektir. İşçilerin bölünmesi ve karşılıklı rekabeti, kapitalist üretim ilişkilerine içerilir ve ayrıca değerin fetişik yapısı 'ekonomik olan'ın depolitize edilmesine hizmet eder. Fakat devlet müdahalesi bir taraftan birikimi desteklerken, öte yandan potansiyel olarak ekonomik düzenlemenin politikleşmesine yol açabilir. Dolayısıyla devletin sınırlılıkları sadece 'ekonomik' süreçleri sıkı tutması ile değil, aynı zamanda mekâna ve ölçeğe ilişkin bilinci içeren işçi sınıfı bilinci ve örgütlülüğü üzerindeki etkisi ile belirlenir. Bu nedenle, burada düşünülen sınıf ilişkileri söz konusu ideolojik momentleri bütünleşik biçimde içerir.

Batı Avrupa'da Yeniden Ölçeklendirme: İki Sınıf Stratejisi

Bu çalışmada Batı Avrupa'da son yirmi yıl boyunca gerçekleşen iki ölçeksel değişimi ele alıyorum: İlk olarak, ulusaldan yerel ekonomiye doğru aşağıya hareket;

5 Devletin yeniden ölçeklendirilmesine yönelik başka bir yaklaşım, realist politik coğrafyada olduğu gibi, devleti devlet görevlilerinin çıkarları ile yetkili kılınmış olarak görür. Deas ve Ward (2000) bu yaklaşımı İngiltere'de yerelden bölgeye doğru olan yakın dönem düzenleme kaymalarını tartışırken kullanırlar (ayrıca bakınız MacLeod, 1999). Fakat, bu yaklaşım sivil toplumun karşısında devlet aygıtlarına oldukça fazla özerklik atfeder.

ikinci olarak da yönetimin ulusal biçimlerinden AB ölçeğindeki düzenlemeye doğru hareket (Brenner, 1999; MacLeod, 1999). Ulusal ve yerel farklılıklardan türeyen ve ulusal olanın altındaki tüm ölçekleri anlatan belirli tarihsel-toplumsal ilişkileri 'yerel' olarak kabul ediyorum. İncelenen yönetimdeki kaymalar, ulusal düzenleme hala güçlü olduğundan sadece belirli bir ölçüdedir. Günümüz Avrupası'nda ekonomi yönetiminin ölçeklerindeki bir çok karmaşıklık göz ardı edilmektedir.

Hem yukarı hem de aşağı doğru kaymaların sınıf ilişkileri açısından çeşitli politik projeler ile eklemlendirildiğini ileri süreceğim. Burada iki projeyi, 'neoliberal' ve 'sosyal demokrat', inceliyorum. Her iki proje de, sermaye birikimine yönelik düzenli biçimler yaratmayı ve sömürü ilişkisini yeniden üretmeyi amaçlama anlamında, *sermayenin* projeleridir. Fakat her ikisi de etkin bir fail olarak emeğe yaslıdır ve dolayısıyla *sınıf ilişkilerinin* projeleridir. Bu çalışma, günümüz Batı Avrupası'nda önem taşıyan aynı soyutlama düzeyindeki üçüncü bir politik projeyi, yani işçi sınıfının farklı çıkarlarına ilişkin strateji önerilerini ve örgütlenme yapılarını incelemiyor (Taylor ve Mathers, 2002). İşçi sınıfının gücü daha çok sözü edilen iki sermaye stratejisinin içsel bir momenti olarak düşünülüyor.

Sınıf ilişkileri üzerine yoğunlaşmam, toplumsal iktidarın diğer biçimlerinin günümüz Avrupası'nın yeniden ölçeklendirilmesi içerisinde önemsiz olduğunu ima etmez. Fakat bu biçimler kendilerine özgü ölçek mantığına sahip olmalarına karşın, cinsiyet ve 'ırk'/etnik ilişkilerinin bazıları sınıf ilişkileri ile güçlü bir biçimde içsel olarak ilişkilidir. Bunların bir kısmına aşağıda değineceğim.

Aşağıda verilen neoliberal ve sosyal demokrat stratejilerin analizinin özü, belirli bir soyutlama düzeyine yerleştirilmektedir; böylelikle sözü edilen stratejilerin sermaye birikimi ile ilişkili sınıf ilişkisi *mantığı*nın ve belirli ölçeklerin kullanımlarının *mantığı*nın ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu soyut mantıklar sınıf mücadelesinin iniş-çıkışları, mekânsal [territorial] yer bağımlılıkları, birikimin düzensizlikleri ve mekân içerisindeki rekabet ile karışık ve mekânsal olarak eşitsiz biçimlerde geliştirilmektedir; burada ülkeler ve bölgeler arasında ortaya çıkan farklılıklara sadece değinilmektedir. Her iki strateji de sermaye stratejisi olduğundan ve yedinci bölümde göreceğimiz gibi aynı gerilim ve ikilemler ile yarılmış olduklarından, pratikte çeşitli birlikteliklerde birbirine karışmakta ve birleşmektedir. Fakat burada benim vurgum onların *zıt mantıkları* üzerinedir.

Söz konusu ölçek stratejilerinin tarihsel arka planında, 1960'ların sonundan itibaren 1970'ler boyunca açığa çıkan küresel birikim krizi bulunur. Özellikle Batı Avrupa'da krizin temel motifi, Keynesyen işbirliği biçimleri ve düşük işsizlik oranlarından kaynaklanan, emeğin ve yerleşimcilerin keskin mücadelelerinde ve sermaye fraksiyonları arasındaki gerilimlerde ifade bulan, üretimin ve yeniden üretimin aşırı-politikleşmesi (over-politicisation) idi (Offe, 1984). Bunlar, hem düşük kâr oranlarına katkıda bulunmuş hem de bu kâr oranlarından daha ağır bir şekilde etkilenmiştir. Neoliberal strateji, sermaye tarafından hem aşırı birikmiş sermayeyi de-

ğersizleştirmek hem de söz konusu politikleşmeyi ortadan kaldırmak için, değerin disipline edici niteliğinin zoru yoluyla gittikçe artan bir şekilde benimsendi (Clarke, 1998; Burnham, 2000). Dolayısıyla neoliberalizm son iki on yıl boyunca ulusal düzeyde hakim paradigma olma yönünde ilerledi. Fakat sosyal demokrat pratiğin önemli unsurları, özellikle güçlü sosyal demokrat (İskandinavya) ya da işbirlikçi (Almanya) geleneklere sahip ya da işçi sınıfı mücadelesinin sert saldırılara engel çıkardığı (Almanya, Fransa, Belçika, İtalya) ülkelerde sürmektedir. Bu nedenle sosyal demokrat strateji günümüz AB'si içerisinde önemli bir varlığa sahiptir (Andersen ve Jensen, 2002; Mayes, Berghman ve Salais, 2001).

Ulusaldan Yerel Yönetime[6]

Batı Avrupa ülkelerinin tamamında 1970'lerden bu yana, ülkeler arasında içerik, güç ve kurumsal biçim bakımından sağlam farklılıklar olsa da, 'yerel' (bölgesel de dahil olmak üzere) ekonomik girişimlerin ve düzenlemelerin artışı söz konusudur (Dunford ve Kafkalas, 1992; Amin ve Thrift, 1994; Healey, Khakee, Motte ve Needham, 1997; Cooke, 1995; Rhodes, 1995; Keating, 1998; Rodriguez-Pose, 1998). Bu programların çoğu, AB yapısal fonlarından yararlanmakta ve AB siyasaları tarafından bir ölçüde biçimlendirilmektedir (MacLeod, 1999). Bu kaymayı destekleyecek dikkate değer bir politik uzlaşı söz konusu olmasına karşın, aslında yerel yönetimin yeni biçimleri, politik eğilimler bakımından önemli ölçüde farklılaşmaktadır (Eisenschitz ve Gough, 1993, 1998). Ekonomik yerelciliğe yönelik neoliberal ve sosyal demokrat yaklaşımları sıra ile ele alıyorum.

Neoliberal Yerelcilik

Bu proje, hem bireysel sermaye sahipleri hem de işçiler üzerine değer yasasını daha keskin bir biçimde zorlamak için, hem toplumsal hem de mekânsal olarak ulusal ekonomik yönetimin geçmişten gelen biçimlerini parçalar. Oldukça önemli bir biçimde, ücretler ve istihdam koşullarına yönelik pazarlık ulusal düzeyden yerel şirket, işyeri, mağaza ya da bireysel düzeylere kaydırılmaktadır (Berndt, 2000; Plougmann, 2002). Bu mekânsal parçalanma, şirket, işyeri, mağaza gibi, ücret ve iş güvenliğinin ilgili olduğu kâr merkezlerinin kârlılığına daha duyarlı hale getirmeyi amaçlar. Bunu, zorunlu olmasa da, ücretleri bu birimlere atfedilen kârlara bağlayarak yapar. Bu yolla işçiler (toplumsal ve ideolojik olarak ayrışmış) bireysel sermayeler arasındaki rekabete çekilerek sermayenin disiplinine daha güçlü bir biçimde bağımlı kılınır.

Mekânsal parçalanma ve mekânsal rekabetin bu birlikteliğini, ayrıca, yerel yönetime ve yerel ekonomik ve refah örgütlerine yönelik neoliberal projede görmek mümkündür. Okullar ve hastaneler gibi hizmet birimleri bütçe sahipleri olarak

6 Yazar devlet ile toplum/ekonomi arasındaki ilişkileri kapitalist toplumsal ilişkinin bütünselliği çerçevesinde düşündüğünden metin boyunca yönetim ilişkisini 'governance' sözcüğü ile ifade etmiştir. Türkçede 'yönetişim' ile karşılanan 'governance' ifadesi daha çok yönetimden yönetişime geçiş tartışmaları çerçevesinde kullanıldığından, yazarın öncelik atfetmediği bu ayrımı çağrıştırmamak ve yazarın temel vurgusunu kaydırmamak için 'governance' sözcüğünü metin boyunca 'yönetim' ifadesi ile karşıladık [Ç.N.].

daha fazla özerk kılınmakta ve böylelikle kârın ve zararın disiplinine daha açık bir biçimde bağlı kılınmaktadır. Bu birimlerin, nihai piyasa gelirinin yerini alan ve bu yolla 'kazananlar'ın ve 'kaybedenler'in ortaya çıkarıldığı politik-belirlenimli ürün hedefleri saptanır. Dolayısıyla, hizmet birimleri ve özellikle sosyal ve ekonomik programlar, yerel ya da ulusal girişimler içinde fonlar için rekabet etmek zorundadır (Robertson ve Dale, 2004). Söz konusu önlemler, her şeyden önce emeği yoğunlaştırmak ve refah hizmetlerindeki ücretleri aşağıya çekmek için düşünülür. Böylelikle mekânsal parçalanma sadece yerellikler arasında değil, aynı zamanda onların kendi içlerinde de meydana gelir. Bu parçalanmanın bir başka sonucu, hane halkını kendi yeniden üretimlerinin daha fazla sorumlusu olmaya zorlamak olmaktadır. İşçiler, yerel olarak-edinilebilir işler için daha keskin bir biçimde rekabet edecekler; bireyler ve hane halkı refah ve emeklilik ihtiyaçlarını kendi finansmanlarından giderek daha fazla karşılayacaktır. Bu, özellikle kendisine muhtaç olanlara bakmakla yükümlü kadınlar üzerinde baskı yaratır: kadınlar, bir yandan artan bakım işleri ile uğraşırken, diğer yandan da emek piyasalarına katılımlarını ve rekabetlerini artırmaya yönelecektir.

Dolayısıyla bu sınıf yaklaşımında mekân ve mekânsal parçalanma ile birlikte rekabet alanın da 'yerel' olduğu gösterilir. Neoliberal yerelleşme, küresel uzun ekonomik durgunluk dalgasının ve sonucunda ortaya çıkan üretken, para ve meta sermayenin, emeğin hareketsizliğine oranla, yoğunlaşan uluslararası hareketliliğinin zorladığı değerin disipline ediciliğine [value discipline] dayanır ve onu anlatır (Massey, 1993). Fakat emeğin sadece yerel olarak 'sınırlandırılmadığını' aynı zamanda giderek *artan* ölçeklerde diğer işçilerle daha yoğun bir şekilde rekabete zorlandığını belirtmek gerekir. Neoliberal yeniden ölçeklendirmede mekânın parçalanması ve onun uyuşmazlıklarının üstesinden gelinmesi ele ele gider.

Fakat ulusal yönetimin ortadan kalkmadığını; aksine neoliberal yerel yönetimin ulusal düzeyde etkinlik gerektirdiğini belirtmeliyiz. İlk başta neoliberal yerel yönetim, söz konusu kolay işlerden uzak, ulusal sosyalizasyonun geçmişten gelen yapılarını ortadan kaldırmaya yönelik etkin bir hamle gerektirir (Peck ve Tickell, 2002). Fakat, aynı zamanda yerellikler arasındaki rekabeti *organize* etmeye yönelik sürekli merkezi bir eyleme gerek duyar: bir çok yerde iş yapan şirketler ulusal ya da uluslararası merkezlerden kendi birimleri ve yerleri arasındaki rekabeti; ulusal devletler ise, yerel örgütler ve yönetimler arasındaki rekabeti organize eder.

Sosyal Demokrat Yerelleşme

Batı Avrupa'da ortaya çıkan yerel yönetimler, sosyal demokrat politikalar ile güçlü bir biçimde harmanlanmaktadır. Bu yaklaşım içerisinde de farklı motifler –neokorparatist, kurumcu, cemaatçi- bulunabilir; fakat bunlar belirli ortak özellikler taşır. Burada bu özellikler ile ilgileneceğim. Sosyal demokrat yerelleşme, pasif boyunduruk altına almaktan daha verimli bir birikim stratejisi olarak düşünülen,

emeğin ve yerleşimcilerin iş çevreleri ile etkin işbirliğini amaçlar. Üretimi maddi bağlantılar, bilgi akışları ya da uygun işgücünün yeniden üretimi bakımından yerelliğe yerleştirmeye çabalar. Bu ilişki ağları kolektivitenin bir biçimidir, ve yeni yerel kolektif kurumların kuruluşunu gerektirebilir (Amin ve Thrift, 1994; Storper, 1997; Dunford ve Kafkalas, 1992 ve Rhodes, 1995 içindeki çeşitli bölümler).

Yine, yerel ölçek bu projeye bütünleşiktir. Sosyal demokrat stratejide ekonomik aktörlerin *yerel bütünleşmesi*, yoğun ve verimli içsel ekonomik akışları, ortak girdi sağlanmasını, bunların verimli yönetimini ve en önemlisi sermayenin, emeğin ve yerleşimcilerin farklı kesimleri arasındaki politik uzlaşının kurulmasını sağlamayı amaçlar. Bu, az ya da çok sağlam yerellik bağlarına dayanır aynı zamanda onları kaynaştırmaya yönelir. Şirketler yerellikte yer alma perspektifini taşıyacak, ve bu temelde yerel birikimi güçlendirmeye yönelik politik bir tutum geliştireceklerdir. Bu, onların gerçekte yerel olarak bağlı olduklarına ikna edilmelerine dayanabilir (Cox, 2002:14). Yerleşimcilerin yerelliğe yönelik tutumları, emek gücünü güçlendiren ve kadınları (yükümlü kılındıkları) bakım sorumluluklarında destekleyen unsurları da içerecek şekilde iyi nitelikte refah hizmetleri, konut, ulaşım ve çevre yoluyla kurulur (Perrons, 1998). Bu temelde ekonomi, belirli yerel sektörleri geliştirme, onlar için korunaklı piyasalar arama, esnek uzmanlaşmayı sömürme, yerel olarak-özgün nitelikleri geliştirme, toplumsal kolektivitenin geçmişten gelen yerel biçimlerini kullanma ve derinleştirme yoluyla, *yerel özgünlük* [*local specifity*] elde eder (Storper, 1997). Dahası bu stratejiler, şirket bireyselliklerine karşı sıfırdan başlayan sektörel kümeler oluşturmaya çabalayabilir (Britanya örneği için bkz. DTI (2001) ve Peck ve McGuinness (2003)). Fakat, daha geniş mekânsal ölçekler de önemlidir: üretken, para ve meta sermayenin mekânsal hareketlilikleri yerel birikimi güçlendirmek için kullanılır (Amin ve Thrift, 1995) ve yerel ekonomik yeniden yapılanmayı doğallaştıran ve politikleşmesini engelleyen disipline edici bir çerçeve sunar (Gough ve Eisenschitz, 1996; Lovering, 1999).

Dolayısıyla neoliberal ve sosyal demokrat yerelcilikte ölçeğin kullanımı ve ideolojisi arasında keskin bir karşıtlık bulunur. Neoliberal stratejide yerel olan, parçalanmış ekonomik birimler, yerellikler arasında rekabet ve hareketlilik olarak görülürken; sosyal demokrat sınıf ilişkileri içerisinde yerel, yerel olarak belirli ve hareketsiz olarak anlaşılır. Söz konusu karşıtlık, zaman ufku açısından aralarındaki farklılık ile birleşiktir: neoliberal yerelcilik ölçeği kısa dönem süreçler, hızlı 'ayarlamalar' ve 'şok uygulamalar' yoluyla kurarken, sosyal demokrat yerelcilik sağlam vaatlere dayanır ve onları besler, uzun dönem içerisinde kurulur.

Pratikte sözü edilen mantıkların dengesi ve eklemlenişi nasıl olur? Neoliberalizm kısmen hem şirketler hem de devlet içerisinde az önce bahsettiğimiz 'yerel neoliberalizm' [local neoliberalism] mantıkları yoluyla ortaya çıkmaktadır. Sermaye endüstriyel iş sözleşmelerini parçalamada belirli bir başarı kazanmış ve bir çok örnekte işyerleri ve yerelliklerde emeğin kolektif örgütlülüğü ciddi bir biçimde zayıf-

latılmıştır. Bununla birlikte, bu süreç bazı ülkelerde diğerlerine göre daha da ileri gitmiş olsa da, sermayenin emeğe daha keskin bir biçimde saldırmaya çalıştığı ve bunu başarabildiği Britanya ve İspanya gibi ülkelerde en güçlü biçimde gerçekleşmektedir (Bamber ve Lansbury, 1998; Plougmann, 2002). Fakat sosyal demokrat yerel yönetim, güçlü tarihsel köklere sahip olduğu ülkelerde önemini sürdürmektedir. Bu nedenle, ulusal düzeyde kimi zayıflatma çabalarına karşın, Danimarka'da yerel emek piyasası düzenlemesi, güçlü kolektivist unsurları ve sendikaların rolünü korumaktadır. Ayrıca, paradoksal olarak neoliberalizmin emeği zayıflatmadaki ve depolitize etmedeki başarıları zamanla en azından sosyal demokrat stratejilerin unsurlarının yerel düzeydeki uygulamalarını gerçekten *kolaylaştırmaktadır*: değerin disipline ediciliği her yerelliğe yüklenmekte ve emeğin politik geri çekilişi, sermaye ile yerel işbirliğine ilişkin görüşü desteklemekte, dolayısıyla sosyal demokrat stratejilerin yol açabildiği politikleşmeyi ve çelişkiyi büyük ölçüde geçiştirmektedir (Purcell, 2002). Bu nedenle, 'her iki politik dünyanın en iyisini' sunduğu düşünülen neoliberal ve sosyal demokrat stratejilerin bir karışımı ortaya çıkmaktadır. Neokorporatist kalkınma örgütleri, kamu ve özel ortaklıkları ve topluluk girişimleri, sosyal demokrat çeşninin kolektif örgütlülüğü ile maliyeti düşürmeyi, emeğin sayısal esnekliğini ve yerellikler arasındaki rekabeti keskinleştirmeyi kaynaştırabilir (Brenner, 2000; Gough, 2002a, b). 'Girişim', hem şirketlerin, işçilerin ve girişimcilerin içkin niteliği olarak (neoliberal bakış) hem de yerel işbirliği yoluyla toplumsal olarak kurulan bir şey olarak (sosyal demokrat bakış) savunulur. Dolayısıyla AB içerisinde şaşırtıcı bir biçimde yerel düzeyde sosyal demokrat politikalara yönelik geniş bir rol tanındığı görülür.

Ancak neoliberal ve sosyal demokrat yerelleşme arasındaki gerilimler varlığını sürdürür. Bunlar, kısmen yerellikler, hatta aynı ülkenin yerellikleri arasındaki *farklılık*ta açığa vurulur. Örneğin, Cooke (1995) içindeki incelemeler, Britanya ve Almanya'nın eski endüstriyel bölgelerinde sermayeyi koordine etmeye ve emeği bütünleştirmeye yönelik farklı başarıları gösterir. Healey, Khakee, Motte ve Needham'ın (1997) çalışmaları AB içerisinde bölgesel planlamada şirketler, kolektif kurumlar ve devletin parçaları arasındaki oldukça farklı koordinasyon düzeylerini sunar. Thomas (2000), Britanya'nın liberal gelenekleri karşısında sermaye bölge içi koordinasyon oluşturmaya giriştikçe ortaya çıkan farklılaşmayı gösterir. Peck ve Tickell'ın Manchester örneği için gösterdikleri gibi, kolektif sermaye projesi oluşturmaya yönelik kimi girişimler ulusal ve yerel neoliberalizm tarafından desteklenen bireysel şirket davranışları ile zayıflatılmakta, böylelikle kolektif projeler belirli çıkarlar tarafından kaçırılmaktadır. Bu tür 'farklı' kurumsal gelişkinlik [institutional thickness] (Amin ve Thrift, 1995) düzeyleri kısmen geçmişten gelen yerel pratiklerin bir işlevidir; fakat aynı zamanda sınıflar-arası ve sınıf-içi mücadeleler yoluyla gerçekleşen neoliberal ve sosyal demokrat mantık arasında *devam eden* gerilimleri yansıtır. Her ülkedeki yerel politika sistemlerine (örneğin, Brenner, 2000; Gough, 2003a) ve her yerelliğe yönelik bu gerilimlerin ortaya çıkışına ilişkin farklı bir hikaye yazılabilir.

Ulusdan AB'ne

Günümüz ekonomik durgunluk dalgası sürecinde üretken, para ve meta sermayenin Batı Avrupa'daki akışı ve merkezileşmesi yoğunlaşmaktadır. Hem yanıt hem de neden olarak AT/AB para, sanayi, mali, sosyal ve çevre politikaları önem kazanmakta ve kısmen (giderek artan sayıda) kurucu ulus-devletlerin politikalarının yerine geçmekte ve onlara üstün gelmektedir (Rodriguez-Pose, 2002). Burada AB, basitçe bir devletler federasyonu ya da devlet biçimlerinin 'uluslar-arasılaşması' olarak değil, fakat kapitalist devletin tüm karakteristik özelliklerine ve çelişkilerine sahip, yeni bir ölçeğin *ortaya çıkardığı devlet* [an emergent state of a new scale] olarak görülmektedir (Carchedi ve Carchedi, 1999). Devlet iktidarındaki ulusal düzeyden AB düzeyine yönelik kısmi kaymalara, hem sağ hem de soldan karşı çıkılmakta; fakat bu kaymalar, hem neoliberalizm hem de sosyal demokrasi içerisinden destek almaktadır. Bu farklı sınıf ilişkilerinin ölçek mantığını sırasıyla ele alıyorum.

Neoliberal Avrupa Projesi

Neoliberal projede Avrupa yönetimi üretken, para ve meta sermayenin, teknik-mekânsal olarak belirlenmiş uluslararası rekabet ya da 'küreselleşme' biçiminde fetişleştirilmiş ve doğallaştırılmış hareketliliği ile bireysel sermayelerin ve işçilerin disipline edilmesine dayanır (Cox, 1997). Bu akış biçimleri ücretleri, iş güvenliğini ve sosyal ücreti aşağıya çeker ve iş yoğunluğunu artırır (Standing, 1997). Neoliberal devlet-karşıtı retoriğe rağmen AB devleti bu stratejide etkin bir rol oynar (Swyngedouw, 1997; Bonefeld, 2001b). AB, finans ve sanayi sermayesinin ve emek gücünün hareket serbestliğini ve tek pazarını *oluşturmaktadır*. Ulusal devletlerin sanayi politikaları yontulur ve AB'nin 'piyasa bozucu' teşvikler ve düzenlemeler yasağı ile sınırlandırılır. AB içerisindeki eşitsiz mekânsal gelişim (Dunford, 1994, 2003), yararlı fırsatlar ve baskılar oluşturucu olarak görülür (Haynes, 2001). Dolayısıyla Güney Avrupa'daki yeni ülkelerin katılımı, İrlanda ve 2002'de kabul edilen on ülke, neoliberalizm tarafından hem yoksul ülkelerden zengin ülkelere doğru emek göçü hem de aksi yönde üretken emek göçü yoluyla ücretleri ve merkezdeki refah harcamalarını aşağı çekmenin bir aracı olarak görülmektedir (Agnew, 2001).

Avronun oluşumuna neoliberalizm şüpheyle yaklaşır. Neoliberal düşüncenin bir kanadı (Britanya Muhafazakar Partisi içinde hakim, fakat Avrupa sağında başka ülkelerde de görülen) süregelen mevcut para birimlerini savunur. Çünkü, onlara göre mevcut döviz kurları piyasaların ulusal ekonomilerin üretkenliği üzerindeki kararını yansıtır, böylelikle döviz kurlarındaki değişimler, devlet müdahalesi olmaksızın piyasa güçleri aracılığıyla üretimin ulusal unsurlarının tamamının kullanılmasına yardım edebilir (Minford, 1994). Fakat AB içerisinde neoliberal düşüncenin hakim kanadı Avro'nun oluşumunu -belirli bir temelde (Bonefeld, 2001a)- desteklemektedir. Tek para birimine katılım yönündeki Maastricht kriterleri –devlet açıklarına, birikmiş borçlara ve enflasyona yönelik hedefler- devlet harcamalarının azaltılmasına (çünkü vergi artışları büyük bir oranda bloke edilir) ve kamusal varlıkların

özelleştirilmesine yönelik baskıları içermekte ve böylelikle sermayeye gelir ve yatırım fırsatı kanalları açmaktadır. Kriterler ayrıca neoliberal deflasyonist pozisyon ile uyumludur. Avro'nun oluşturulmasından beri Avrupa Merkez Bankası'nın 'istikrar paktı' ve 'anti-enflasyonist' politikaları sözü edilen baskıları sürdürmektedir. Dolayısıyla, Avrupa Para Birliği ve Avro, kurucu ülkeler üzerine bir dizi neoliberal politika yükler. Avro alanının oluşumu ayrıca para, üretken ve meta sermayenin mekânsal hareketliliğini artırır. Avrupa Para Birliği'nin ve Avro'nun neoliberal sınıf stratejisi içerisindeki belirli gücü kısmen onun *fetişik* biçimine dayanır: yaşam standartları üzerinde önemli etkilere sahip parasal ve mali önlemler, 'para istikrarı' (ve soyut hedefler biçiminde çerçevelenmiş yakınsama (convergence) ya da istikrar kriterleri ile meşrulaştırılır. Ayrıca, Avro toprakları boyunca emek, dolaysız bir biçimde tek bir para ile ölçülebilir, ve böylelikle daha keskin karşılıklı rekabete itilebilir (Carchedi, 1997). Paranın Avrupa Merkez Bankası tarafından korunması ve Banka'nın ve Banka'yı denetleyen politik yapıların demokrasiden uzaklığı ve yoksunluğu, paranın ve etkilerinin söz konusu anonimliğini [impersonality] ve doğallığını güçlendirir. Bu sosyal-coğrafi biçimler yoluyla ulus-devletler, para ve mali politikaları depolitize edebilecektir: 'başarılı bir para' ve 'Avrupa projesi' şeklinde fetişleştirilmiş Avro projesi, sıkı mali politikaları meşrulaştırmak için kullanılmaktadır (Bonefeld, Broun ve Burnham, 1995; Bonefeld, 2001b).

Bu neoliberal süreçler hakim olduğu sürece ulusaldan AB düzeyine yönelik kaymaların, sıklıkla söz edildiği gibi, ulus-devletlerin halihazırdaki uluslararasılaşmış sermayeyi denetleme beceriksizliğinden kaynaklanmadığını belirtmeliyiz. Eğer böyle bir şey varsa durum tam tersidir: yukarı doğru kayma, sermayenin ulus-devletleri ulusal düzeyden denetlemedeki yetersizliğinden kaynaklanır. Dolayısıyla paradoksal olarak yönetimin Avrupa düzeyi, neoliberal *ulusal* politikaların ve sınıf ilişkilerinin oluşumunu kolaylaştırır.

Yönetimin yeni *ölçeğ*inin bu stratejiye içkin olduğunu hatırlayalım: Avrupa ölçeği neoliberal sınıf ilişkileri içerisinde belirli bir anlam taşır. Sermaye hareketliliğinin ve rekabetin alanının genişlemesini mümkün kılar, böylelikle değerin disipline ediciliğini derinleştirir. Yoksul ülkeleri ve bölgeleri zengin ülkeler üzerinde baskı kurmak için kullanır. Ayrıca bir yandan üretim ve emek, diğer yandan karar verme arasındaki artan uzaklık daha güçlü bir piyasa fetişizmini üretmeye eğilimlidir: rekabetçiler, piyasalar, şirket merkezleri ve devletin karar alması arasındaki artan mesafe, ekonomik süreçlerin anonimleştirilmesine [depersonalise] yol açar (krş. Allen, 1999). Mesafe, tecriti [abstraction] mümkün kılar.

Sosyal Demokrat Avrupa Projeleri

Sosyal demokrat yaklaşımın kuramcıları daha kolektivist ve dayanışmacı Avrupa geleneklerinin sürekliliğini savunarak Birleşik Amerika'nın 'katı' neoliberalizmi ile genellikle açık bir karşıtlık kurar (örneğin Habermas, 1999; Dunford, 2003).

Ulusaldan AB-ölçeği düzenlemesine kayma, gerçekte sosyal demokrat *unsurları* içermektedir (Hoodson, 2000; Taylor ve Mathers, 2002). Maastricht Anlaşması, Komisyon ve Merkez Bankası tarafından göz önüne alınacak 'toplumsal partnerler' -sermaye, emek ve kamu girişimcilerinin temsili organları- ve onların kendi aralarında çerçeve anlaşmalar oluşturmaları için haklar sunmuştur. 1994'ten beri orta ve büyük çokuluslu şirketlerin çalışanlari ile müzakere etmek için Avrupa İş Konseyleri [European Work Councils] kurmaları gerekli kılınmıştır; bu, yeniden yapılandırma sürecinde sınıf işbirliğini güçlendirebilmektedir. AB sanayi politikası, yenilik ve eğitimi, eski endüstriyel bölgelerin dönüşümü ve durgun birikime sahip bölgelere yatırımı destekleyen programlar izleyerek 'bilgi temelli ekonomisi' olan bir Avrupa yaratmayi amaçlar (EC, 1993; Rosamond, 2002) –'güçlü rekabet' stratejisi-. Sosyal Şart [Social Charter], istihdam koşullarında aşağıya doğru rekabete karşı bir set oluşturmak için kullanılır; dolayısıyla, mutlak artı değer ve düşük nitelikte üretime aşırı yoğun bir biçimde dayalı ve kadınlara, ırkçı ayrımcılığa maruz kalan azınlıklara ve diğer dezavantajlı çalışan kesimlere yönelik belirli çıkarları taşıyan şirket stratejilerini sınırlandırır. İşçilere yönelik daha güçlü hakların endüstriyel işbirliğine ve böylelikle daha yüksek verimliliğe yol açacağı ileri sürülür (Buchele ve Christiansen, 1999). Bu politikalar, Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu ve ulusal sendika liderliklerinin önemli bir kısmı tarafından 'sosyal ortaklık' yoluyla -yoksulluk ve dışarıdaki neoliberal küreselleşmeye karşı- 'Sosyal Avrupa'nın kuruluşu olarak görülmektedir (Martin ve Rosse, 1999b; Taylor ve Mathers, 2002).

Aynı zamanda birliğin sınırlarını sıkı bir biçimde gözetmek, dolayısıyla iş gücünün arzını düzenlemek (özellikle emek piyasasının daha düşük uçlarında) ve kaynakların yeniden üretimi üzerindeki kısa dönem talepleri sınırlandırmak için AB çapında bir göçmenlik sistemi geliştiriliyor (Leitner, 1997; Carchedi ve Carchedi, 1999). 'Avrupa Kalesi' (Fortress Europe) genellikle neoliberal bir politika olarak düşünülür. Fakat bu, iş gücünün coğrafi olarak serbest akışına açık olan neoliberalizmin mantığı ile çelişmektedir. Ayrıca, bir bölge [territory] *içerisinde*ki sınıf işbirliğine yönelik sosyal demokrat yaklaşım daima *dışarıda*kilere karşı sınırları tanımlamada ve güçlendirmede mantıksal tamamlayıcılığa sahiptir: teritoryal bütünleşme ve ortak sınıf çıkarları temelli güçlü bir Avrupa ulusal kimliği, Öteki olana *karşı*, özellikle *ayrışan* [*disintegrating*] Üçüncü Dünya'ya karşı, kurulur.[7] Aslında sosyal demokrat strateji AB'nin neoliberal küresel düzenlemeye yönelik desteği ile oldukça uyumludur (Watson, 2002).

Avrupa mali ve para politikası üretim ve işgücüne yönelik bu stratejiyi güçlendirebilir. Ulusal vergileri, özellikle özel sektöre yönelik (Alman Sosyal Demokrat hükümetin önerdiği gibi) vergileri eşitlemek, vergilendirmede aşağıya doğru bir hareketi engelleyebilir ve dolayısıyla, üretken birikimi ve iş gücünün yeniden üretimini destekleyen harcamaları muhafaza edebilir (Aaronovitch ve Grahl, 1997).

7 AB göçmen politikalarının sınıf-politik görünümü bu kısa tanımlamanın izin verdiğinden çok daha karmaşıktır: daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Haynes (2001).

Burada devletin ölçeği mevcut sermaye hareketliliği ölçeğine genişletilir, böylelikle devletlerin sermaye üzerindeki manivela gücü artırılır. Tek pazar ve tek para birimi de sadece neoliberal değildir: sosyal demokrat amaçlara da hizmet etme potansiyeli taşırlar. Sınır ötesi ticareti sağlayarak ulusal uzmanlaşmayı keskinleştirip, ve ölçek ve faaliyet ekonomileri oluştururlar (Dunford, 1994; Hudson, 2000). Tek para birimi ayrıca sermayeyi 'üretken olmayan' Avrupa-içi para spekülasyonlarından ayrıştırmaya hizmet eder (Grieve Smith, 2000).

Söz konusu politikaların ötesinde daha dolaysız Avrupa sosyal demokrat stratejileri de önerilmektedir. Bunlar, korporatist endüstri politikalarının daha güçlü biçimlerini, eşgüdümlü düşünceyi, daha yumuşak bir Avro'yu, devlet aracılığıyla ilerici yeniden dağıtımı, bireysel temel geliri ve daha güçlü çevre politikalarını içerir (Holland, 1983; Lipietz, 1996; Aglietta, 1998). Yine, ulus'tan AB'ye yönetim ölçeğinin genişlemesi, bu politikaları etkili kılmak için zorunlu olabilir (Aaronovitch ve Grahl, 1997).

Neoliberal projedeki ölçekten oldukça farklı bir anlam taşısa da, Avrupa ölçeği söz konusu sosyal demokrat politikalara ve stratejilere bütünleşiktir. Avrupa ölçeği, gerek şirketler arasında üretken emeğin desteklenmesinde ve etkin işgücünün yeniden üretiminde gerekse de dezavantajlı (fakat 'yerli') toplumsal grupların bütünleştirilmesinde, sermaye-emek işbirliğinin gelişimi için bir arena olma eğilimindedir. AB, sermaye hareketlerini kapsayan ölçekte bir devlet olma yönelimindedir; dolayısıyla sermayenin üretken olmayan ve 'toplumsal olarak sorumsuz' eğilimlerini denetleme aracıdır. Bu ölçekte, birikime yönelik görece istikrarlı bir zeminin altını oyan kısa erimli girişimleri önlemeye yönelik daha güçlü bir potansiyel söz konusudur; AB, vergilendirme, devlet harcamaları ve emek pazarları üzerine aşırı neoliberal ulusal devlet politikalarını önlemek için kullanılabilir. Neoliberalizmin sermaye hareketlilik alanına karşıt olarak, sosyal demokrat yaklaşımda AB ölçeği temelde bölgesel olarak belirli köklü bir iş kültürünü geliştirme iddiasında bulunur: sermaye ile emek ve şirketler arasında üretimin niteliğini salt maliyet azaltma karşısında öne alan etkin işbirliği biçimlerinden biri. Para düzenlemesinde bir ölçek atlaması, değişim risklerini azaltarak üretken yatırımı teşvik edebilir, ve diğer ulus devletlerin büyüme amaçlı para politikalarına yaslanan ulus devletleri sınırlandırarak ekonomik büyümeyi olanaklı kılabilir. Çevresel sorunlar, hem sorunların kendisinin maddi ölçeğinden dolayı hem de uluslar tarafından çevresel denetimlerin rekabetçi aşağılanmasının önlenebilir olması nedeniyle daha iyi bir biçimde ifade edilebilir.

Bu stratejide AB içerisindeki işbirliği ile sınırları dışındaki dünyaya düşmanlık ele ele gider. AB'nin etrafındaki sınırların güçlendirilmesi bölge-içi bütünleşmenin mantıksal bir parçasıdır: varsayılan sosyal demokrat AB, Üçüncü Dünya'dan gelen aşırı maliyet-rekabetçi ithal mallarından ve emek girişlerinden korunmayı amaçlayacaktır. Üretken ve yenilik-merkezli strateji diğer iki büyük bölgesel ticari blokların *karşısında* AB'nin rekabetçiliğinin güçlendirilmesine yönelecektir (Rosamond, 2000; Dunford, 2003).

Dolayısıyla AB ölçeği sadece AB mekânının güçlü sosyal demokrat ya da korporatist geleneklere sahip ulusları içermesinden dolayı değil, fakat ayrıca daha derin bir şekilde, ölçeğin aşırı neoliberal birikim zeminini sınırlandırmak için yeteri kadar geniş olması ve sınıf işbirliğini kurmaya dönük bir arena olmasından dolayı sosyal demokrat projelere içkindir. İlkesel olarak neoliberal Avrupa ekonomik düzenlemenin ölçeğini *sınırsız olarak* genişletmesine karşın, sosyal demokrat Avrupa belirli, sonlu bir mekândır [territory]. Neil Brenner'ın (2000) 'rekabetçilik mekânı' [space of competetiveness] kavramı neoliberal stratejiden çok sosyal demokrat stratejide daha güçlü bir anlam taşır.

AB'ye yönelik sözkonusu neoliberal ve sosyal demokrat stratejiler, huzursuz bir birlikteliği paylaşmakta, kimi zaman da tekil 'stratejiler' içinde erimektedir (Rosamond, 2002: 166-171). Fakat, genelde neoliberal strateji hakim olmakta ve bu durum 1990'lı yıllara göre giderek etkili olmaktadır (Swyngedouw, 1997; Standing, 1997; Agnew, 2001). AB'nin yeni eğitim ve öğretim stratejisinin merkezinde yer alan özelleştirme gündemi (Robertson, 2002) ve 'Sosyal Avrupa'nın başarısızlıkları (Moss, 2001) gibi örnekler görünüşte sosyal demokrat Avrupa İş Konseyleri'nin çabaları açısından oldukça belirsiz sonuçlardır (Wills, 2000). Fransa ve Almanya'da sermaye ve hükümetler, kimi zaman AB için sosyal demokrat politikaları desteklemelerine karşın, kendi sınırları içinde ve ötesinde emeğin haklarını törpülemeye giderek daha fazla yönelmektedir. Britanya, İspanya ve Berlusconi'nin İtalyası gibi, emeğin 1980'lerde ağır yenilgilere uğradığı ülkeler AB'yi sürekli olarak neoliberal bir yönelime itmektedir. Bu dinamiğe karşın, 2001-3 Almanya ve Fransa'sı, küresel gerilem ile karşılaşıldığında, istikrar paktının izin verdiğinden daha esnek mali pozisyonları benimsemeye ve böylelikle gerilemenin neoliberal yıkıcılığından sıyrılmaya çalışmışlardır. Bazı ülkelerde emek özellikle Avro'ya iliştirilmiş neoliberal koşullar aracılığıyla zorlanan sıkı para politikalarına güçlü bir direniş sergilemekte (Martin ve Ross, 1999a) ve son yıllarda emeğin, kadınların ve ırkçılık karşıtı örgütlerin artan AB-yanlısı eşgüdümü söz konusu olmaktadır (Swyngedouw, 2000; Taylor ve Mathers, 2002). Bunlar, büyük ölçüde daha önce belirtmiş olduğum sosyal demokrat unsurlarla yüklüdür. Fakat hakim neoliberal AB'ye doğru yürüyüşü engelleyememekte ve henüz güçlü bir biçimde sosyalist bir alternatif öneremektedirler.

Ölçeklendirme ve Sınıf İlişkileri Üzerine Bazı Genel Sonuçlar

Batı Avrupa örneğine ilişkin bu değerlendirmeler bazı genel sonuçlar sunar.

İlk olarak, sınıf ilişkilerindeki değişiklikler genellikle -hem sağ hem sol tarafından- özünde teknik-organizasyonel dinamiklerin yönlendirdiği yeniden ölçeklendirmenin *sonuçları* olarak sunulmaktadır. Fakat sınıf ilişkilerinin yeni yönetim ölçeklerinin ***kuruluşu***nun etkin bir parçası olduğunu gördük.

İkinci olarak, *belirli bir mekânsal ölçek*, tartıştığımız dört örneğin her birinde görmüş olduğumuz gibi, sınıf ilişkilerine yönelik belirli stratejilere uygun olabilir.

Fakat, *yönetim ölçekleri daima diğer ölçekler ile ilişki içerisinde işler.* Örneğin bu, ulus-devletlerin neoliberal yerel yönetimdeki rollerinde ya da uluslararası rekabetin sosyal demokrat yerelleşme içerisindeki politikleşme tehlikesini azaltma biçiminde açıktır. Çok basit olarak, yer ve mesafe arasında ve her bir ölçeğe içsel ve dışsal ilişkiler arasında daima bir diyalektiğe sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu, sınıf ilişkileri her yerde olduğundan ve dolayısıyla eşzamanlı olarak her ölçekte kurulduğundan böyledir (bölüm 2). Bu durum, Cox'ın (1998) yersel [territorial] 'bağlılık mekânları'nın [spaces of dependence], aktörlerin 'ilişki mekânları'ndaki [spaces of engagement] ağları ve mesafe ilişkilerini kullanmaları yoluyla, yeniden üretildiği ve yeniden biçimlendirildiği tezi ile uyumludur[8]. Cox'ın tartıştığı faillerin bilinçli politik eylemi yanı sıra, 'ilişki' bilinçsiz değer [value] süreçleri yoluyla da olabilir.

Üçüncü olarak, sermaye fraksiyonları tarafından desteklenen ekonomi yönetim ölçeği atlaması daima yukarı doğru olmaz; sermaye, sıkıntıları ile uğraşırken zorunlu olarak yönetim ölçeklerini genişletmez. Küçük alanlar –ya da daha çok, *çoklu* küçük alanlar- üzerinde hakimiyet geniş alanlar üzerindeki hakimiyet kadar güçlü olabilir. Mekânsal olarak parçalayabilme (neoliberal yerelci strateji) ya da yerel işbirliğinin etkin biçimlerini kurabilme (sosyal demokrat yerelci strateji) birarada sermayeye fayda sağlayabilir. Görmüş olduğumuz gibi, sermayenin üç formunun geniş mekânsal hareketliliğinin hem neoliberal hem de sosyal demokrat *yerelciliğin* kuruluşuna içerilmiş olması en azından bir örnektir. Dolayısıyla, genel olarak *yerel ekonomi yönetiminin, sermayenin 'mekâna hükmedebilmede' sahip olduğu gücü dışlamadığı, fakat daha çok bu gücü içselleştirdiği ve güçlendirdiği* söylenebilir.

Dördüncü olarak, ölçek, belirli bir sınıf ilişkisinin bütünleşik bir parçası olabilmesine karşın bu birebir bir karşılıklılık değildir: verili bir zamanda aynı ölçek kayması farklı sınıf ilişkilerinin hizmetinde kullanılabilir. Bu görüş, son dönem çalışmaların bazılarında günümüz sınıf ilişkilerinin basitçe neoliberal olarak okunmasından dolayı kapatılmıştır (bölüm 2). Fakat, hem yerel hem de AB ölçekleri için sosyal demokrat strateji önemlidir. Bu kapitalist denetime yönelik neoliberalizmden aşağı bir strateji değildir ve aslında neoliberalizm ile kaynaşabilir: sosyal demokrat politikalar, politikleşmeyi sınırlandırmak için neoliberal disiplinin bağlamından yararlanabilir; ve neoliberalizmin üretken birikim üzerindeki olumsuz etkilerinden bazılarını hafifleterek neoliberalizmi istikrarlaştırmaya yardımcı olabilir (Gough, 1996a, 2002a).

Son olarak, bir *ölçek değişimi*nin temelde ortaya çıkardığı durum, sınıf ilişkilerini etkileyebilir. 1960'larda ve 1970'lerde ulusal ölçekte ekonomik toplumsallaşma geniş ölçüde politikleşmişti; hem yerel hem de AB ölçeğine doğru kaymalar, sermayenin çelişkilerden 'bir süreliğine' görece uzak, yeni yönetim biçimleri oluşturmasını

8 Cox, ölçek inşaası ve ölçek politikaları üzerine düşünmede bu iki kavramı önerir. "Bağlılık mekânları" kavramı ile toplumsal ilişkilerin, çalışma ilişkilerinin ve iş ilişkilerinin belirli bir mekâna görece sabitlenme durumu vurgulanırken, "ilişki mekânları" kavramı ile sözkonusu mekânsal sabitliğin de ötesinde kurulan ilişkilere, ağlara (networks) ve onların mekânsallıklarına işaret edilir [Ç.N.]

olanaklı kılmıştır. Dolayısıyla, burada belirli bir dönem içinde önemli olan, yeniden ölçeklendirmenin *kazanım*ından ziyade, *dinamik* niteliğidir. Ölçeğin istikrarsızlığı, sermayenin emeği sürekli yeniden yapılanma yoluyla alıkoyabilmesinin önemli bir parçası olabilir (krş. Berman, 1983). Dolayısıyla, belirli ölçeklerde genellikle görece istikrarlı ve sağlam rejimler söz konusu iken (yerel ölçek için bkz. Jonas, 1996; Peck, 1996; Gough, 2003b) bu, ölçekler *arasındaki* yönetim kaymalarının politik sonuçlarını gizlememelidir.

Yeniden Ölçeklendirme ve Kapitalist Yeniden Üretimin Çelişkileri

Burada tartışılan yeniden ölçeklendirmelerin ve değişken politikalarının altında ne yatmaktadır? Bu ölçek stratejilerinin sınırları nelerdir? Bu son bölümde *ekonomi yönetimindeki ölçek kaymalarının mekânsal kapitalist yeniden üretim içerisindeki çelişkileri yansıttığını* ileri süreceğim. *Bu çelişkiler ekonomik aktörler için sorunlar üretir ve bu aktörler sorunları hafifletmek için ölçek atlayabilir. Temeldeki çelişkiler, farklı seçenekler olduğunu fakat aynı zamanda her bir seçeneğin sorunlu olduğunu anlatır. Dolayısıyla hem düzenlemeye ilişkin ölçek istikrarsızlığı hem de onun çekişen politikaları, sınıf ilişkisi ve birikim içerisindeki temel istikrarsızlıkların önemli bir parçasıdır.*

Bu savı, öncelikle ilgili çelişkileri soyut bir düzlemde sıralayarak ve ardından sırasıyla bu çelişkilerin yukarıda tartışılan neoliberal ve sosyal demokrat ölçek projeleri içerisinde nasıl varolduğunu göstererek daha biçimsel bir tarzda savunacağım. Bu çelişkiler şunlardır:

1. Belirli yerler [territories] içerisindeki üretken sermayenin ve emek gücünün sosyalizasyonu (ağlar, kuruluşlar, piyasa dışı ilişkiler, güvenli karşılıklı bağımlılıklar) *ile* daha geniş yerlerdeki değer üretimi ve sermaye hareketlerinin çelişkili ilişkisi (Harvey, 1982; Swyngedouw, 1992; Jonas, 1996; Gough, 1996b; Cox, 1998; Brenner, 1998,1999).[9] Bu ilişki eşzamanlı olarak hem antagonist *hem de* karşılıklı bağımlı olduğundan kesin bir biçimde çelişkilidir.
2. Sermayenin emeği disipline etmesi ile emekle kurduğu işbirliğinin çelişkili ilişkisi (Friedman, 1986).
3. Yerel [territorial] ekonomilerin uzmanlaşması (üretim somut yapısı) ve değer süreçleri yoluyla niceliksel olarak karşılaştırılması [commensuration] arasındaki gerilimler (Gough, 1991).
4. Devletin etkinlik alanı etrafındaki gerilimler: Devlet düzenlemesinin ve hizmet sunumunun üretken sermayeye faydası karşısında politikleşmesi, aşırı yükleme ve sınırlandırma, eşitsiz yüklemeler vb. tehlikeleri (Offe, 1984; Debrunhoff, 1978; Clarke, 1991).
5. Devlet etkinliğinin sermayenin bütününe yönelik özerkliği ile belirli sermayelerin taleplerine yanıtları arasındaki çelişki (Weber, 2000).

Sözünü ettiğimiz iki strateji, bu çelişkilerin farklı taraflarını öne çıkarmaya yö-

9 Bu çelişkinin ikinci tarafının hiper hareketlilik ve küreselleşmenin eşanlamlıları olmadığı, sadece daha geniş yer anlamında olduğu belirtilmelidir.

nelir. Bu iki stratejiden her biri, tarihsel olarak -belirli- biçimlerde yukarıdaki gerilimlerle karşılaştıklarında, yeni ölçeklerde bu gerilimleri belirli yönlere kaydıran kaldıraçlar bulurlar. İlk olarak, yukarıdaki çelişkilerin her birine sahip neoliberal ölçeklendirmenin kuruluşuna göz atalım.

1. Neoliberal proje, üretken, para ve meta sermayenin daha geniş bir alanda, AB, akışını ve yerel düzeyin yeniden yapılandırılması yoluyla yerellikler arasında sermaye akışını sağlar. Böylelikle, modası geçmiş ya da aşırı-politikleşmiş, yersel sosyalizasyon biçimlerinin, özellikle ulusal düzeyde, ortadan kaldırılmasına hizmet eder.
2. Neoliberal yeniden ölçeklendirme, düşük ortalama kârlılık bağlamında Batı Avrupa'da işçi sınıfının aşırı etkilerine tepki niteliğinde, hem üretim hem de devlet hizmetleri içerisinde emeğin üzerinde daha fazla disiplin olmasını ve bu disiplini güçlendirilmiş sermaye hareketliliği, mekânsal parçalanma, yoğunlaştırılmış rekabet, (1), ve tek para biriminin ve AB'nin 'adil olmayan rekabet' yasağı yoluyla kurmayı amaçlar.
3. Neoliberalizm, yerel ve ulusal ekonomilerdeki faktör maliyetlerinin ve nihai fiyatların, niteliksel uzmanlaşmalarına bakmaksızın hem düşürülmesi hem de eşitlenmesi yönelimindedir. AB'nin doğuya doğru genişlemesi, ücretler üzerinde aşağıya doğru baskı oluşturmaya dönüktür. Neoliberal 'bölgeler Avrupası' [Europe of regions], farklı *fiyat* fırsatlarının ve *fiyat* rekabetlerinin bileşimidir.
4. Neoliberalizm, ulus-devletler etrafında ve üzerinde yoğun çekişme ve taleplerle karşılaştığında, oyun alanı düzeyi -yeni bir ölçeğin oyun alanı- adına AB'yi ve tek para birimini devletlerin düzenleyici rolünü azaltmak için kullanır. 1960'lar boyunca ve 1970'lerde yerel yönetimlerin hızlı büyümesi ve politikleşmesi ile karşılaşıldığında (Cochrane, 1993) neoliberalizm, başka ölçeğe yönelerek yerel devletlerin yaptığı düzenlemeleri azaltmak ve onları piyasa ve yarı-piyasa baskılarına bağlı kılmak için ulus-devleti kullanır. Ölçeksel yeniden yapılanmanın bu biçimlerinin her biri içerisinde ölçeklerin ***karşılıklı bağımlılığı*** özellikle çarpıcıdır.
5. Neoliberalizm, yerel devletin bireysel sermayelerin dolaysız taleplerine bağımlılığını yoğunlaştırma eğilimindedir ve bu, paradoksal olarak (4)'deki süreçleri kesintiye uğratır. Dolayısıyla yerel kuruluşlar üzerindeki mekânsal olarak rekabet etme zorunluluğu, bazı sermayelerin kısa dönem çıkarlarını ihmal ederken, bazılarının çıkarına hizmet etme eğilimlidir (örneğin bkz. Peck ve Tickell, 1995; Swyngedouw, Moulaert ve Rodriguez, 2002).

Dolayısıyla, neoliberal ölçek kaymaları, kendilerini soyut çelişkiler içerisinde belirli bir yöne yerleştirir ve bu çelişkilere yeni biçimler verir. Aynı çelişkiler, oldukça farklı müdahalelere yol açarak ***sosyal demokrat yeniden ölçeklendirme*** içerisinde görünür.

1. Sosyal demokrasi, yeni üretim sosyalizasyonlarını geliştirmeye; hem yerellikler hem de AB ölçeği içerisinde başka şeylerin yanı sıra sanayinin teknik nitelik-

lerine dayanan önceki sosyalizasyonları reforme etmeye çabalar. Bu ölçeklerde zayıf yönetim üretkenliğe ve yeniliğe zarar verici olarak görülür. Politikleşme ve aşırı taleplere ilişkin potansiyel sorunlar, yerel düzeyde yerel dayanışma ideolojileri, AB düzeyinde demokratik boşluk ile ve her iki düzeyde sermaye hareketliliği ve rekabet baskıları ile karşılanır.

2. Emeğin ve yerleşimcilerin sermaye ile etkin işbirliği, yersel sosyalizasyonların parçası olarak değerin zorladığı disiplin etrafında ve üzerinde oluşturulur. Bu, daha iyi emek gücünü yeniden üretmeye yönelik önlemler ile güçlendirilir (yeniden üretime yönelik yerel girişimler, AB Bölgesel ve Eğitim Politikaları, temel olarak Sosyal Şart). Değer süreçlerinin daha keskin zorlaması ve 1970'ler ve 1980'lerde sendikaların yenilgileri, sermayenin aşırı politikleşmiş ulusal ölçekten kaçarak hem yerel hem de AB ölçeklerinde emek ile zayıf, belirsiz işbirliği biçimleri geliştirmesine olanak tanımıştır.
3. Sosyal demokrat stratejiler, yerel ekonomilerin niteliksel farklılığını geliştirir. Bu 'bölgelerin Avrupası' [Europe of the regions] *uzmanlaşma*nın, belirli teknik organizasyonel uzmanlıkların mekânıdır.
4. Sosyal demokrat strateji, kısmen neoliberalizmin emeği yenilgiye uğratması ve moralsizleştirmesi nedeniyle aşırı politikleşme olmaksızın, sosyalizasyonun sözü edilen temel biçimlerini (1), (2), (3) geliştirebilmektedir. Ayrıca zayıf politikleşme bir ölçüde yönetimin yeteri kadar yeni olan yerel ve AB ölçeklerinden kaynaklanır. AB bölgesel politikası son yirmi yılda artan bir biçimde politikleşmiş olmasına rağmen bu, güçlendirilmiş klientalist yapıların, politik temsil ve etki yoluyla bölgesel fon sağlanması süreçlerinin [pork barrelling] ve emeğin politik hareketliliğinin görece (bir süre için) bastırılması anlamına gelmektedir (Rodriguez-Pose, 1998).
5. Devlet, sosyal demokrat görüşte, birikimin üretken zeminini geliştirmek için bireysel sermayelerden belirli bir özerkliği korumalıdır. Dolayısıyla neoliberal yaklaşım ile karşılaştırıldığında, yerel hükümete yerel ekonomik yönetimde qualgos'lara[10] karşıt bir biçimde daha geniş bir rol verilir. Kıta düzeyinde AB, aşırı vergi indirim dinamiğinin önüne geçmeye, istihdam koşulları bakımından olumsuz rekabeti engellemeye ve spekülatif para operasyonlarına bazı sınırlar koymaya dönüktür; bütün bunlar sermayenin *belirli* bölümlerine karşı olmayı gerektirir. Sosyal demokratlar, bu amaçlar için AB devletinin rolünün artırılmasından yanadır. Çünkü AB devleti sermaye hareketliliğinin yeni mekânsal ölçeklerine denk düşer. Dolayısıyla, bu sınıf yaklaşımında hem yerel hem de AB devletlerinin, basitçe üretken birikime hizmet etmek değil, aksine bu görevi daha iyi yerine getirme amacıyla belirli sermayelerden gerekli özerkliğe sahip olmak için güçlendirilmesi gerekir.

Dolayısıyla, hem neoliberal hem de sosyal demokrat ölçeksel stratejiler, mekân-

10 Yarı-Özerk Yerel Yönetim Örgütleri (Quasi Autonomous Local Government Organization) [Ç.N.]

sal birikimin temel çelişkilerinin dolayımları olarak anlaşılabilir. Böylelikle ekonomi ölçeğindeki kaymalar, ölçeklendirilmiş kurumları ve ekonomik süreçleri kullanarak sözü edilen gerilimler içerisindeki dengeleri kaydırma araçları olarak görünür.

Bu çelişkiler, tarihsel olarak özgündür: herbiri günümüz uzun ekonomik durgunluk dalgasına katılan düşük kârlar ve politik mücadeleler ile derinleşir. Aslında, bu durgunluk üretim tarzının çelişkilerinin derinleşmesinin, yani krizin bir ifadesidir (Mandel, 1978a, Offe, 1984; Harvey, 2000). Örneğin çelişki (1) uzun büyüme süresince, Keynesyen ulusal düzenleme sermayenin üç formunun yoğunlaşan uluslarasılaşmasıyla gerilimli olmaya başladıkça –geç 1960'ların/ erken 1970'lerin krizinde önemli bir nokta- derinleşti (Mandel, 1978b); bundan sonra yoğunlaşan uluslararasılaşma bu gerilimi çözmedi; aksine, uluslararasılaşma her bir yerdeki üretken sosyalizasyonu bozduğu ölçüde, ağırlaştırdı. Benzer savlar diğer dört çelişki için de geliştirilebilir. Bu, yönetim ölçeklerinin yeniden yapılandırılmasının neden bu tarihsel dönemin böylesi önemli bir özelliği olduğunun genel bir gerekçesini sunar.

Bu analiz, Smith'in (1993), mekânlar [territories] içinde ve arasında bireysel sermayeler arasındaki rekabet ve işbirliği diyalektiği ile kurulu, ölçek kuramsallaştırması ile örtüşür (bölüm 2). İşbirliğini burada sermayenin, emeğin ve devletin bölgeler içerisindeki eşgüdümü kapsamak için daha geniş bir biçimde düşünmeme rağmen, yukarıda Çelişki (1) bu diyalektiği içerir. Smith'in savı, içerisinde işbirliğinin temel önemde olduğu ve çelişkinin sosyal demokrat dolayımı olarak tanımladığım şey üzerine odaklanır. Dolayısıyla yukarıda sunulan analiz yöntemsel olarak Smith'inkine benzer. Fakat, ölçeklendirmenin mekânsal politik ekonominin *çelişkilerinin daha geniş bir kümesi* ve bu çelişkiler içerisinde biçimlenen *farklı politik projeler* ile kurulduğunu ileri sürer.

Mekânsal çözümleri [spatial fixes] (Harvey, 1982), ölçeksel çözümleri [scalar fixes] (Brenner, 1998) ya da zamansal-mekânsal çözümleri [spatial temporal fixes] (Jessop, 2000a) göstermemiş olmamın nedeni, temel çelişkilerle ilgili olmamızdır. Ayrıca klasik düzenlemecilerin aksine, bir dönem boyunca görece sabit olabilen yeni bir mekânsal düzenleme tarzını da aramadım (Jessop, 1994, 2002; Brenner, 1994). Tarihsel-toplumsal dönem ilişkilerine bakışımda mekânsal ekonomik düzenlemenin görece yaygın ve süreğen biçimlerini öne çıkardım. Fakat bunların, politik yönelimlerinde oldukça farklılaşmış, farklı mekânsal ölçeklerdeki sınıf mücadelelerine bağlı olarak olumsal olduklarını; ve çelişkilerin dolayımları olduklarından istikrarı sınırlandırabileceklerini (Coates, 2000; Cox, 2002) ileri sürüyorum. Dolayısıyla politik ekonominin günümüzdeki (yeniden) ölçeklendirilmesi dönemin 'yapısal' bir özelliği değildir; aksine mücadeleye oldukça açıktır. ■

Kaynakça

Aaronovitch, S. ve Grahl, J. (1997) "Building on Maastricht", Gowan, P. ve Anderson, P. (der.), *The Question of Europe* içinde, London: Verso. 178-202

Aglietta, M. (1998) "Towards a new regime of growth", *New Left Review*, 232: 41-90.

Agnew, J. (1997) "The Dramaturgy of Horizons: Geographical Scale in the 'Reconstruction of Italy' by the New Italian Political Parties, 1992-1995", *Political Geography*, 16: 99-121.

Agnew, J. (2001) "How Many Europes? The EU, Eastward Enlargement and Uneven Development", *European Urban and Regional Studies*, 8: 29-38.

Allen, J. (1999) "Spatial Assemblages of Power: from Domination to Empowerment". Massey, D., Allen, J. ve Sarre P., (der.), *Human Geography Today* içinde, Cambridge: Polity Press, 194-218

Amin, A. ve Thrift, N. (1992) "Neo-Marshallian Nodes in Global Networks", *International Journal of Urban and Regional Research*, 16: 571-587.

Amin, A. ve Thrift, N. (der.) (1994) *Globalisation, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford: OUP.

Amin, A. ve Thrift, N. (1995) "Globalisation, institutional 'thickness' and the local economy", Healey, P., Khakee, A., Motte, A. ve Needham, B. (der.), *Making Strategic Spatial Plans: innovation in Europe* içinde, London: UCL Press, 91-108

Andersen, J. (2002). "Work and citizenship: unemployment and unemployment policies in Denmark 1980-2000". Andersen, J. ve Jensen P. (der.), *Changing Labour Markets, Welfare Policies and Citizenship* içinde, Bristol: Policy Press, 59-84

Andersen, J. ve Jensen, P. (der.) (2002) *Changing Labour Markets, Welfare Policies and Citizenship*, Bristol: Policy Press.

Bamber, G. ve Lansbury, R. (1998) *International and Comparative Employment Relations*, (3. baskı.), London: Sage.

Berman, M. (1983) *All That is Solid Melts into Air*, London: Verso.

Berndt, C. (2000) "The rescaling of labour regulation in Germany: from national and regional corporatism to intrafirm welfare?", *Environment and Planning A*, 32: 1569-1592.

Bonefeld, W. (der.) (2001a) *The Politics of Europe*, Basingstoke: Palgrave.

Bonefeld, W. (2001b) "European monetary union: ideology and class", Bonefeld, W. (der.), *The Politics of Europe* içinde, Basingstoke: Palgrave, 64-106

Bonefeld, W., Brown, A. ve Burnham, P. (1995) *A Major Crisis?*, Aldershot: Dartford.

Brenner, N. (1998) "Between fixity and motion: accumulation, territorial organization and the historical geography of spatial scales", *Environment and Planning D*, 16: 459-481.

Brenner, N. (1999) "Globalisation as reterritorialisation: the re-scaling of urban governance in the European Union", *Urban Studies*, 36: 431-451.

Brenner, N. (2000), "Building 'Euro-regions': locational politics and the political geography of neoliberalism in post-unification Germany", *European Urban and Regional Studies*, 7: 319-345.

Brenner, N. (2001) "The limits to scale? methodological reflections on scalar structuration", *Progress in Human Geography*, 25: 591-614.

Brenner, N. ve Theodore, N. (der.) (2002) *Spaces of Neoliberalism: urban restructuring in North America and Western Europe*, Oxford: Blackwell.

Buchele, R. ve Christiansen, J. (1999) "Labour relations and productivity growth in advanced capitalist economies", *Review of Radical Political Economy*, 31: 87-110.

Burawoy, M. (1985) *The Politics of Production*, London: Verso.

Burnham, P. (2000) "Globalization, depoliticization and 'modern' economic management", Bonefeld, W. ve Psychopedis K. (der.), *The Politics of Change* içinde, Basingstoke: Palgrave: 9-30

Carchedi, G. (1997) "The EMU, monetary crisis, and the single European currency", *Capital and Class*, 63: 85-114.

Carchedi, B. ve Carchedi, G. (1999) "Contradictions of European integration", *Capital and Class*, 67: 119-154.

Castells, M. (1977) *The Urban Questions*, London: Edward Arnold.

Castells, M. (1989) *Information City*, Oxford: Blackwell.

Clarke, S. (1988) *Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State*, Aldershot: Elgar.

Clarke, S. (1991) "State, class struggle, and the reproduction of capital", Clarke, S. (der.), *State Debate* içinde, New York: St. Martins Press, 182-203

Coates, D. (2000), *Models of Capitalism*, London: Polity.

Cochrane, A. (1993) *Whatever Happened to Local Government?*, Milton Keynes: Open University.

Cooke, P. (der.) (1995), *The Rise of the Rust Belt*, London: UCL.

Cooke, P. ve Morgan, K. (1998), *The Associational Economy*, Oxford: OUP.

Cox, K. (1997) "Globalisation and geographies of workers' struggles in the late twentieth century", Lee, R. ve Wills, J. (der.), *Geographies of Economies* içinde, London: Arnold, 177-185

Cox, K. (1998) "Spaces of dependence, spaces of engagement and the politics of scale; or, looking for local politics", *Political Geography*, 17: 1-24.

Cox, K. (2002) *'Globalization', the 'regulation approach' and the politics of scale"*, Department of Geography, University of Ohio: Mimeo.

Cumbers, A., MacKinnon, D. ve McMaster, R. (2002) *Institutions, social relations and space: the limits to institutionalism in economic geography*, Department of Economics, University of Aberdeen: Mimeo.

Deas, I. ve Ward, K. (2000) "From the 'new localism' to the 'new regionalism'? the implications of regional development agencies for city-regional relations", *Political Geography*, 19: 273-292.

De Brunhof, S. (1978) *The State, Capital and Economic Policy*. London: Pluto.

Department of Trade and Industry. (2001) *Business Clusters in the UK: a first assessment*, London: DTI:.

Dunford, M. (1994) "Winners and losers: the new map of economic inequality in the European Union", *European Urban and Regional Studies*, 1: 95-114.

Dunford, M. (2003) "Comparative economics performance, inequality and the market-led remaking of Europe", *The Institute of British Geographers Konferansı'na sunulmuş tebliğ*, London, September.

Dunford, M. ve Kafkalas, G. (der.) *Cities and Regions in the New Europe*, London: Belhaven.

Eisenschitz, A. ve Gough, J. (1993) *The Politics of Local Economic Policy*. Basingstoke: Macmillan.

Eisenschitz, A. ve Gough, J. (1996) "The contradictions of neo-Keynesian local economic strategy", *Review of International Political Economy*, 3: 434-458.

Eisenschitz, A. ve Gough, J. (1998) "Theorising the state in local economic governance", *Regional Studies*, 32: 759-768.

Etherington, D. (1998) "From welfare to work in Denmark: an alternative to free markete policies?", *Policy and Politics*, 26: 147-163.

European Commission. (1993) *White Paper on Competitiveness, Growth and Employment*, Com (93) 700, Brussells: EC.

Friedman, A. (1986) "Developing the managerial strategies approach to the labour process", *Capital and Class*, 30: 97-124.

Gough, J. (1991) "Structure, system and contradiction in the capitalist space economy", *Environment and Planning D*, 9: 433-449.

Gough, J. (1992) "Workers' competition, class relations and space", *Environment and Planning D*, 10: 265-286.

Gough, J. (1996a) "Neoliberalism and localism: comments on Peck and Tickell", *Area*, 28: 392-398.

Gough, J. (1996b) "Not flexible accumulation: contradictions of value in contemparary economic geography, Part 2: Regional regimes, national regulation and political strategy", *Environment and Planning A*, 28: 2179-2200.

Gough, J. (2002a) "Neoliberalism and socialisation in the contemporary city: opposites, complementarities and instabilities", Brenner, N. ve Theodore, N. (der.), *Spaces of Neoliberalism: urban restructuring in North America and Western Europe* içinde, Oxford: Blackwell, 58-79

Gough, J. (2002b) "Workers' strategies to secure jobs, their uses of scale, and competing notions of justice", *Institute of British Geographers Economic Research Group, Working Paper*, No: 02/02.

Gough, J. (2003a) "The genesis and tensions of the English Regional Development Agencies: class relations and scale", *European Urban and Regional Studies*, 10: 23-38.

Gough, J. (2003b) *Work, Locality and the Rhythms of Capital*, London: Continuum.

Gough, J. (2004) "The relevance of The Limits to Capital to contemporary spatial economics: for an anti-capitalist geography", *Antipode*, (basılacak)

Gough, J. ve Eisenschitz, A. (1996) "The constuction of mainstream local economic initiatives: mobility, socialisation and class relations", *Economic Geography*, 76: 178-195.

Grieve Smith, J. (2000) *Closing the Casino*, London: Fablan Society.

Habermas, J. (1999) "The European nation-state and pressures of globalization", *New Left Review*, 235: 46-59.

Hall, T. ve Hubbard, P. (der.) (1998) *The Entrepreneurial City*, New York: Wiley.

Harvey, D. (1982) *The Limits to Capital*, Oxford: Blackwell.

Harvey, D. (1985) *Urbanization of Capital*, Oxford: Bkackwell.

Harvey, D. (1996) *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Oxford: Blackwell.

Harvey, D. (2000) *Spaces of Hope*, Edingburg: Edinburg University.

Haynes, M. (2001) "The European Union and its peripheriy: inclusion and exclusion", Bonefeld, W. (der.), *The Politics of Europe* içinde, Basingstoke: Palgrave, 136-169

Healey, P., Khakee, A., Motte, A. ve Needham, B. (der.) (1997) *Making Strategic Spatial Plans: innovation in Europe*, London: UCL.

Herod, A. (1997a) "Notes on a spatialized labour politics: scale and the political geography of dual unionism in the US longshore industry", Lee, R. ve Wills, J. (der.), *Geographies of Economies* içinde, London: Arnold, 186-196

Herod, A. (1997b) "From a geography of labor of geography: labor's spatial fix and the geography of capitalism", *Antipode*, 29: 1-31.

Holland, S. (der.) (1983) *Out of Crisis: a project for European recovery*, Nottingham: Spokesman.

Howitt, R. (1993) "A world in a grain of sand': towards a reconceptualisation of geographical scale", *Australian Geographer*, 24: 33-44.

Hudson, R. (2000) "One Europe of many? reflections on becoming European", *Institute of British Geographers*, 25: 409-426.

Jessop, B. (1994) "Post-Fordism and the state", Amin, A. (der.), *Post-Fordism* içinde, Oxford: Blackwell.

Jessop, B. (2000a) "The cirisis of the national spatio-temporal fix and the ecological dominance of globalizing capitalism", *International Journal of Urban and Regional Research*, 24: 323-360.

Jessop, B. (2000b) "The stae and the conratadictions of the knowledge driven economy", Bryson J. v.d. (der.), *Knowledge, Space, Economy* içinde, London: Routledge, 63-78

Jessop, B. (2002) "Liberalism, neoliberalism, and urban governance", Brenner, N. ve Theodore N. (der.), *Spaces of Neoliberalism: urban restructuring in North America and Western Europe* Içinde, Oxford: Blackwell, 105-125

Jonas, A. (1996),"Local labour control regimes: uneven development and the social regulation of production", *Regional Studies*, 30: 323-338.

Jonas, M. ve MacLeod, G. (1999) "Towards a regional renaissance? reconfiguring and rescaling England's economic governance", *Transactions, Institute of British Geography*, 24: 295-313.

Jones, M. ve Ward, K. (2002) "Excavating the logic of British urban policy: neoliberalism as the 'crisis of crisis management'", Brenner, N. ve Theodore, N. (der.), *Spaces of Neoliberalism: urban restructuring in North America and Western Europe* içinde, Oxford: Blackwell, 126-147

Keating, M. (1998) *The New Regionalism in Western Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.

Lawson, C. (1999), "Towards a competence theory of the region", *Cambridge Journal of Economics*, 23: 151-166.

Leborgne, D. ve Lipietz, A. (1992), "Conceptual fallacies and open questions on post-Fordism", Storper, M., ve Scott, A. (der.), *Pathways to Industrialization and Regional Development* içinde, New York: Routledge, 332-348

Leitner, H. (1997), "Reconfiguring the spatiality of power: the construction of a supranational migration framework for the European Union", *Politcal Geography*, 16: 123-143.

Lipletz, A. (1996) "Social Europe: the post-Maastricht challenge", *Review of International Political Economy*, 3: 369-379.

Lovering, J. (1999) "Theory led by policy: the inadequacies of the 'new regionalism' (illustrated from the case of Wales)", *International Journal of Urban and Regional Research*, 23: 379-395.

MacLeod, G. (1999), "Place, politics and 'scale dependence': exploring the structuration of Euro-regionalism", *European Urban and Regional Studies*, 6: 231-253.

MacLeod, G. ve Goodwin, M. (1999) "Space, scale and state strategy: rethinking urban and regional governance", *Progress in Human Geography*, 23: 503-527.

Mandel, E. (1978a) *Late Capitalism*, London: Verso.

Mandel, E. (1978b) *The Second Slump*, London: New Left Books.

Marston, S. (2000) "The social construction of scale", *Progress in Human Geography*, 24: 219-242.

Martin, A. ve Ross, G. (der.) (1999a) *The Brave New World of European Labor*, Oxford: Berghahn.

Martin, A. ve Ross, G. (1999b) "In the line of fire: The Europeanization of labor representation", Martin, A. ve Ross, G. (der.), *The Brave New World of European Labor* içinde, Oxford: Berghahn.

Massey, D. (1993) "Power-geometry and a progressive sense of place", Bird, J. v.d. (der), *Mapping the Futures* içinde, London: Routledge, 59-69

Massey, D. (1996) "Space/power, identity/difference: tensions in the city", Merrifield, A. ve Swyngedouw E. (der.), *The Urbanisation of Injustice* Içinde, London: Lawrence and Wishart, 100-116

Mayes, D., Berghman, J. ve Salais, R. (der.) (2001) *Social Exclusion and European Policy*, Cheltenham: Edward Elgar.

Minford, P. (1994) "The European exchange-rate mechanism as a macroeconomic destabilizer", *International Journal of Systems Science*, 25(5): 909-928.

Moss, B. (2001) "The EC's free market agenda and the myth of Social Europe", W. Bonefeld (der.), *The Politcs of Europe* içinde, Basingstoke: Palgrave, 107-135

Offe, C. (1984) *Contradictions of the Welfare State*, London: Hutchinson.

Painter, J. (1997) "Local politics, anti-essentialism and economic geography", Lee, R. ve Wills, J. (der.), *Geographies of Economies* içinde, London: Arnold.

Painter, J. ve Goodwin, M. (1995) "Local governance and concrete research: investigating the uneven development of regulation", *Economy and Society*, 24: 334-356.

Peck, F. ve McGuinness, D. (2003) "Regloanal Development Agencies and cluster strategies: engaglng the knowledge-base in the north of England", *Local Economy*, 18: 49-62.

Peck, J. (1996) *Work-Place*, New York: Guildford Press.

Peck, J. ve Tickell, A. (1994) "Jungle law breaks out: neoliberalism and global-local disorder", *Area*, 26: 317-326.

Peck, J. ve Tickell, A. (1995) "Buslness goes local: dissecting the 'business agenda' in Manchester", *International Journal of Urban and Regional Research*, 19: 55-78.

Peck, J. ve Tickell, A. (2002) "Neoliberalizing space", Brenner, N. ve Theodore, N. (der.), *Spaces of Neoliberalism: urban restructuring in North America and Western Europe* içinde, Oxford: Blackwell, 33-57.

Perrons, D. (1998) "Maps of meaning: gender inequality in the regions of western Europe", *European Urban and Regional Studies*, 5: 13-25.

Plougmann, P. (2002) "Internationalisation and the labour market of the European Unlon", Andersen, J. ve Jensen, P. (der.), *Changing Labour Markets, Welfare Policies and Citizenship* içinde, Bristol: Policy Press, 15-38

Purcell, M. (2002) "The state, regulation, and global restructuring: reasserting the political in political economy", *Review of International Political Economy*, 9: 284-318.

Rhodes, M. (der.) (1995) *The Regions and the New Europe*, Manchester: Manchester University.

Ribera-Fumas, R. (2003) "Neoliberal restructuring and the state: political, economic or political economy analysis?" *Institute of Britlsh Geography Konferansı'na sunulmuş tebliğ*, September.

Roberts, J. (2001) "Realistlc spatial abstraction? Marxist observations of a claim within critical realist geography", *Progress in Human Geography*, 25: 545-567.

Robertson, S. (2002), "Changing governance/changlng equality? understanting the politics of public-prlvate partnership in education in Europe". *workshop, 'Globalisation, Education Restructuring and Social Cohesion in Europe atelye çalışması'nda sunulmuş tebliğ'*, ESF, October.

Robertson, S. ve Dale, R. (2004) "Local states of emergency: the contradictions of neo-liberal governance in education in New Zealand", *British Journal of Sociology of Education* (basılacak).

Rodrlguez-Pose, A. (1998) *The Dynamics of Growth in Regional Europe: social and political factors*. Oxford: OUP.

Rodriguez-Pose, A. (2002) *The European Union*. Oxford: Oxford University.

Rosamond, B. (2002) "Imagining the European economy: 'competitiveness' and the social construction of 'Europe' as an economic space", *New Political Economy*, 7: 157.

Saunders, P. (1981) *Social Theory and the Urban Question*, London: Hutchinson.

Smith, N. (1992) "Geography, difference the politics of scale", Docherty, J., Graham, E. ve Malek, M. (der.), *Postmodernism and the Social Sciences*, New York: St Martins Press, 57-79

Smith, N. (1993) "Homeless/global: scaling places", Bird, J, .v.d. (der.), *Mapping the Futures* içinde, London: Rouledge, 87-119

Standing, G. (1997) "The new insecurities", Gowan, P. ve Andersen, P. (der.), *The Question of Europe* içinde, London: Verso, 203-219

Storper, M. (1997) "Regional economies as relational assets", Lee, R. ve Wills J. (der.), *Geographies of Economies* içinde, London: Arnold, 248-258

Storper, M. ve Walker, R. (1989) *The Capitalist Imperative*, Oxford: Blackwell.

Swyngedouw, E. (1992) "The mammon quest: 'glocalisation', inter-spatial competition and the monetary order: the contruction of new scales", Dunford, M. ve Kafkalas, G. (der.), *Cities and Regions in the New Europe* içinde, London: Belhaven Press, 39-67

Swyngedouw, E. (1997) "Excluding the other: the production of scale and scaled politics", Lee, R. ve Wills, J. (der.), *Geographies of Economies* içinde, London: Arnold, 167-176

Swyngedouw, E. (2000) "Authoritarian governance, power, and the politics of rescaling", *Environment and Planning D*, 18, 63-76.

Swyngedouw, E., Moulaert, F. ve Roriguez, A. (2002) "Neoliberal urbanisation in Europe: large scale urban development projects and the new urban policy", Brenner, N. ve Theodore, N. (der.), *Spaces of Neoliberalism: urban restructuring in North America and Western Europe* içinde, Oxford: Blackwell, 195-229

Taylor, G. ve Mathers, A. (2002) "The politics of European integration: a European labour movement in the making?", *Capital and Class*, 78: 39-60.

Thomas, K. (2000) "Creating regional cultures of innovation? The regional innovation strategies in England and Scotland", *Regional Studies*, 34: 190-198.

Webber, M. (2000) "Globalisation: local agency, the global economy and Australia's industrial policy", *Environment and Planning A*, 32: 1163-1176.

Watson, K. (2002) "Money talks", The Guardian, 24 Nisan.

Wills, J. (2000) "Great expectations: three years in the life of a European Works Council", *European Journal of Industrial Relations*, 6: 85-107.

Zuege, A. (1999) "The chimera of the Third Way", Panitch, L. ve Leys C. (der.), *Socialist Register 2000* içinde, Woodbridge: Merlin, 87-114

Praksis 15 | Sayfa: *127-158*

Küresel Evsizlik: Ölçeğe İlişkin Uygulamalar*

Neil Smith
Çeviri: Eylem Akdeniz

Evsizler Aracı, tahliyeye maruz bırakılmış kimseler için sarsıcı bir buluştur. New York'lu sanatçı Krzysztof Wodiczko tarafından tasarlanan araç ilk olarak 1988 yılında sergilenmiştir. Aracın prototipi önce evsiz erkeklere ardındansa evsiz kadınlara danışılarak yapılmıştır. İlk olarak New York'un Aşağı Doğu Kesimi'nde, daha sonraysa kentin başka yerleri ve son olarak da Philadephia'da denenmiştir. Evsizler Aracı, devam etmekte olan bir proje olduğundan sürekli olarak gözden geçirilmiş ve üzerinde bir dizi değişiklik yapılmıştır. Bugün dört farklı Evsizler Aracı söz konusudur. Aracın tasarımı ve geliştirilmesi sürecine sanatçının kendisi kadar çeşitli sanat galerileri ve sanat komisyonları da mali destek sağlamaktadır. Aslında, Evsizler Aracı, sembolik nitelikte bir ironi barındıran eleştirel bir sanat yapıtı olmaktan ziyade son derece pratik bir projedir. Aracın eleştirel bir sanat yapıtı olabilmesi ancak ve ancak aynı zamanda işlevsel bir niteliğe sahip olmasına bağlıdır.[1]

Evsizler Aracı, süpermarket arabası tarzında tasarlanmış ve nakliye, oturma, uyuma, barınma ve yıkanma gibi temel ihtiyaçları gidermek üzerine kurulmuştur. Mekânsal hareketlilik, emlak piyasasının özel mekânlarından tahliye edilmiş insanlar açısından temel bir sorundur. Bir eviniz ya da sahip olduğunuz eşyaları saklayabileceğiniz herhangi bir yeriniz olmadan kenti dolaşmanız, eşyalarınızı yanınızda taşıma zorunluluğu sebebiyle fevkalade güçtür. 1980'lerin sonunda New York'da, 70.000 ve 100.000 civarında evsiz insanın yaşadığının zannedildiği bir zaman ara-

* John Bird vd.'nin derlediği "Mapping the Futures: Local Cultures, Global Changes" (1993) kitabından çevrilmiştir.

1 Bu metnin farklı bir versiyonu yakında çıkacak olan *Social Text* Dergisinin 33'ncü sayısında yayımlanacaktır. Evsizler Aracı'na ilişkin olarak, Bkz. David V. Lurie ve Krzysztof Wodiczko, 'Evsizler Aracı Projesi', *October*, 1988, no. 47, s. 53-67; Daniel, Krzysztof, Oscar ve Victor, 'Conversations about a project for a Homeless Vehicle', *October*, 1988, no. 47, s. 68-76; Wodiczko'nun Exit Art'taki sergisinin kataloğu için: *New York City Tableaux: Tompkins Square. The Homeless Vehicle Project*, New York, Exit Art, 1990.

lığında, -ki söz konusu rakam kent nüfusunun yüzde bir ile bir buçuğunu teşkil etmektedir- tahliye edilmiş pek çok insan eşyalarını taşıyabilmek için süpermarket arabalarını ya da branda bezinden yapılma el arabalarını kullanmışlardır.[2] Wodiczko, söz konusu tahsis yöntemi üzerine inceden inceye kafa yorar. Evsizler aracının alt bölmesi, çanta, giysi, battaniye, yiyecek, su ve boş teneke kutuları gibi kişisel eşyaların taşınmasına yönelik tasarlanmıştır.

Uyuyacak bir yer bulmak da son derece ciddi bir sorun olduğundan, gün boyunca eşya taşımakta kullanılabilecek olan en üst bölme üç ayrı bölüme ayrılır. Her bölüm kalın plastikten muşambayla kaplanır ve biraz genişletildiğinde bu üst bölme bir tür uyuma mekânı oluverir. Dolayısıyla, Wodiczko araçtan aynı zamanda 'barınma aracı' olarak bahsetmiştir.[3] Günlük tuvalet ihtiyaçlarının giderilmesi de tahliyeye maruz bırakılmış kimseler için ciddi bir sorundur. Aracın füzeyi ya da benzer türden yüksek teknoloji ürünü askeri bir aygıtı andıran koni şeklindeki alüminyum çıkıntısı bir tür lavaboya dönüştürülmek üzere aşağı doğru katlanır. Modellerden birinde, Wodiczko, aracın arkasına biyokimyasal bir tuvalet tasarlamayı denemişse de bunun uygulamaya pek de elverişli olmadığı ortaya çıkmıştır.

Kitlesel nitelikteki toplumsal tahliyeye makul sayılabilecek istisnai bir karşılık olarak Evsizler Aracı, evsizlik sorununa ne bir çözümdür ne de bu niyetle tasarlanmıştır. Papo Colo'ya bakılırsa, araç, 'ev değil, gayri meşru bir emlak' ve 'yoksulluğun neden olduğu bir mimari, bir mermi; uçuşun, kaçışın, ya da istila ve saldırının bir göstergesidir'.[4] Üst düzey hassasiyete sahip askeri nitelikte bir sanayi aracı görünümüyle, kapitalizmin canevindeki yaygın seviyedeki evsizliğin toplumsal nitelikteki absürdlüğünü ve çirkinliğini sergiler. Ne var ki bu sergileme süreci, aracın işlevselliği aracılığıyla sağlanabilmektedir. Koni biçimindeki çıkıntının gündelik ihtiyaçları karşılamaya yönelik son derece basit işe yararlılığı, tek bir yıkama leğeninde ulusal zırhlı birliklerin tümünden arda kalan yüksek-teknolojili hurdalıktan daha fazla toplumsal fayda olduğunu gösterircesine, 300 milyon dolarlık bir savunma bütçesinin patolojik israfıyla hiç de şık sayılmayacak bir karşıtlık oluşturur. Daha yumuşak bir sembol olmakla birlikte saldırgan ve yayılmacı bir tüketimciliğin de ikonu olarak süpermarket arabası, tüketim kadar üretimin de bir aracı, günlük yaşamı idame ettirmenin temel bir teknolojisi oluverir. Aracın absürdlüğü pratikliğine

2 En düşük sayılabilecek evsizlik oranı tahmini Peter Marcuse'ye aittir, 'Isolating Homelessness from Housing', Carol Caton (der.) *The Homeless in America*, New York, Oxford University Press, 1989. En yüksek rakamlar ise, sonradan bu sayıyı 70.000'e dek çekecek olan, Evsizler Koalisyonu *(The Coalition for the Homeless)* tarafından 1987'de açıklanmıştır. 1986'da New York'un resmi makamları bu sayının ancak yarısını kabul edecek, 1980'lerin sonuna doğru evsiz insan sayısı açık bir biçimde arttıkça sayı bildirmeyi durduracaklardır. 'Tahliyeye maruz bırakılmışlar' ifadesi, söz konusu ifade tarzının 'günümüzde evsizliğin varlığını efsanevi nedenlere dayandırmaktan ziyade belli tarihsel nedenlere dayandırarak' daha iyi bir biçimde izah ettiğini öne süren Rosalyn Deutshe'a aittir. Bkz. Rosalyn Deutsche 'Uneven Development: Public Art in New York City', *October*, 1988, no. 47, s.8.

3 Krzystof Wodiczko ve David Lurie, 'The Homeless Vehicle', *New York City Tableaux: Tompkins Square. The Homeless Vehicle Project*, New York, Exit Art, s.22.

4 Papo Colo, 'Living Rights are Human Rights', *New York City Tableaux: Tompkins Square. The Homeless Vehichle Project*, New York, Exit Art, s.2.

dayanmaktadır. Araç, evsizliği tarif eden muktedir kılma ve iktidardan yoksun bırakma ilişkilerini ifade ve ifşa eder.

Emlak piyasasının özel mekânlarından tahliye edilen kimseler olarak evsiz insanlar, kamusal alanları işgal ederler. Ancak, kentsel arazilerdeki varlıkları acımasızca yargılanır. Görünürlükleri, onları başka yerlere –barınaklara, parkların ve binaların dışına, yoksul mahallelere, kent dışına ve başka marjinal mekânlara- taşımaya yönelik kurumsal çabalarla mütemadiyen silinir. Tahliyeye maruz bırakılan insanlar, halihazırda yaşayabilecekleri bir eve sahip ve sokaklarda üzerlerinden atlayarak yürümek zorunda kaldıkları evsizleri çevrelerinde görmek istemeyen kimselerin umutsuzca yürüttükleri kişisel kampanyalarla da ortalardan silinmektedirler. Halen süregitmekte olan kamu nezdinde bütünüyle görünmez kılma çabası, kurbanı suçlayan ve böylelikle incelikle hesaplanmış görünmezliği haklı çıkaran ya da evsizleri etkin yurttaşlık sorumluluğundan muaf tutulmuş ve kişisel varlıkları yadsınmış savunmasız kuklalara ve patetik 'öteki'ye indirgeyen keder yüklü bir aşırı duygusallığın içinde boğan medya sterotipleri aracılığıyla pekiştirilmektedir.

Evsizler Aracı, tahliyeye maruz bırakılanları kendilerine dayatılan ortalıktan silinme süreçlerini 'silme' yolunda donanımlı kılan son derece münasebetsiz bir buluştur. Evsiz insanları görünür kılarak ve onların kimliklerini belirginleştirerek bir tür 'misilleme'de bulunur ve 'yoksulların tecrit edilmeme ve dışlanmama haklarını sergiler'. Kent alanına hakim olan uyum ve ahengi tahrip ederek 'toplumsal bir skandal' suçu işler; 'yönetilen sınıfların çıkarlarını bir grup ifadesi olarak örgütlemeye yönelik' ve 'söz konusu grupların marjinal kılınmaya karşı itirazlarını savunan bir hak olarak, 'toplumsal gerçekliğe ışık tutmak için tasarlanmış' bir araç oluverir.[5] Evsizler Aracı, tahliyeye maruz bırakılanlara, evsizliğin kendilerine dayattığı toplumsal olarak yerinden edilmişlik olgusuyla mücadele edebilecekleri hatta kısmen onu alt edebilecekleri potansiyel bir yöntem tedarik eder. Kesin bir çözüm olmasa bile, kısmen ve eşitsiz bir biçimde işe yarar; bariz biçimde tahliyeye maruz bırakılmış erkeklerin gereksinimlerine karşılık verir ve kadınların güvenliğe ilişkin gereksinimlerine ya da evsiz ailelerin gereksinimlerine daha az duyarlı kalır.

Absürdlük ve işlevsellik arasındaki gerilim sadece aracın tasarımında kendini göstermez. Gündelik yaşamın politikasına içsel olan mekânsallığın araç tarafından son derece pratik bir biçimde ifşa ediliyor olmasıyla da sergilenir. Evsizler Aracı, kentin stratejik nitelikteki politik coğrafyasını dışa vurmaktadır. Hareketten yoksun olmaları tahliyeye maruz bırakılmış kimseleri mekânsal olarak kapana kıstırır ya da onları dışlamak amacıyla üretilmiş ve yeniden üretilmekte olan kentsel coğrafyanın dar aralıklarında tutsak eder.[6] Oysa, tam da tersine, Evsizler Aracı, tahliyeye maruz bırakılmış kimselerin, mekânı, hayatta kalma yollarını zenginleştirecekleri bir bi-

5 Deutsche, op. cit. s. 47-52.

6 Evsiz insanların kentsel coğrafyasına ilişkin, 1980'lerde evsizliğin filizlendiği dönemi önceleyen erken tarihli bir tartışma için, bkz. James Duncan, 'Men without Property: The Tramp's Classification and Use of Urban Space', *Antipode*, 1978, vol.10, no. 1, s. 24-34. Daha yakın tarihteki bir çalışma için, bkz. Susan Ruddick'Heterotoppias of the Homeless: Strategies and Tactics of Placemaking in Los Angeles', *Strategies*, 1990, no. 3, s. 184-201.

çimde var etmelerini ve yeniden var etmelerini sağlayan eş zamanlı bir üretim ve yeniden üretim aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Araç, tecrit edici mekânlardan oluşan bir kentte daha olumlu ve anlayışlı bir coğrafya politikası oluşturmanın yoludur. Daha geniş mekânsal hareketlilik sağlayarak çöp toplayıcılık ve dilencilik imkanları sağlar; çok uzaklardaki teneke kutu ve cam şişe geri dönüşüm merkezlerini erişilebilir kılar; uyumak için yeni yerleri ulaşılabilir hale getirir; polis tacizi ve saldırıları karşısında daha hızlı ve etkili kaçış imkanı sağlar; ve genel olarak düşünüldüğünde, gündelik yaşamın rutinini katlanılır hale getirir. 'Evsizleri kendilerine belirtilmiş belli yerleşim yerlerinde tutmaktan ziyade mekânın evsiz öznelerce ele geçirilmesini kolaylaştırır'. Evsizler Aracı operatörleri 'onu keşfetmekten doğan yükümlülükleri ile mekânı mülk edinirler'.[7] Artan mekânsal hareketlilik, halka açık toplanma ve örgütlenme biçimlerinde de bir artışa neden olur; 'evsizler'i, kentin egemen politik coğrafyasının kırılgan iç tutarlılığına daha büyük bir tehdit haline getirir.

Evsizler Aracı, kentin politik coğrafyasını yeniden çizme ve yeniden örgütlemeye yönelik muhalif nitelikte bir yol tedarik ediyorsa da bunu son derece özgül bir biçimde yapar. Yeni etkileşim mekânları açar; ancak bunu rastgele yapmaz. Daha ziyade, üretime ve yeniden üretime ilişkin etkinliklere ait kentsel mekânı genişletir, gündelik ilişkilerin daha önceki sınırlarında kırılmalar yaratır, ve yenilerini kurar. Önceleri dışlanan diğer mekânları bilinebilir, yaşanabilir, ve inşa edilebilir hale dönüştürür. Kısacası, evsiz insanlar için gündelik yaşamın ölçeğini yeniden tarif eder. Evsizler Aracı'nın kurtarıcılık azmi, politik olarak güçlü kılmayı sağlayabilmesi, absürdlük ile işlevsellik arasındaki çelişkinin keskinliği, işte bütün bunlar coğrafi ölçeğin yeniden çizilmesine bağlıdır. Araç, sadece soyut bir düzlemde mekânın üretilmesini vaat etmekle kalmayıp *coğrafi ölçeğin, bir politik direnme stratejisi olarak* somut olarak *üretimini ve yeniden üretimini* sağlar. Politik açıdan güçlü ve yetkin kılmanın bir yöntemi olarak Evsizler Aracı, tahliyeye maruz bırakılmış insanların, gündelik hayatın üretimini ve yeniden üretimini örgütlemek ve daha üst bir ölçekte ezilmeye ve sömürüye karşı çıkabilmek için, daha geniş bir coğrafi alanda 'ölçekleri atlayıp aşabilmelerini' mümkün kılabildiği ölçüde işlevini gereğince yerine getirmiş olur. Başka deyişle, ölçekleri atlamak, tahliyeye maruz bırakılmışlara şu olanağı sağlar: Yukarıdan dayatılmış ve gündelik yaşamın üretimini ve yeniden üretimini kolaylaştırmaktan çok denetim altında tutmakla yükümlü mekânsal sınırları çözme olanağı.

Bağlam: Tompkins Meydanı Parkı

6 Ağustos 1988'de, tam Wodiczko kent merkezindeki bir sanat galerisindeki sergi için Evsizler Aracı'nın ilk prototipini hazırlayacakken, New York kenti 1960'dan itibaren karşı karşıya kaldığı en büyük ayaklanmaya tanıklık etti. Evsizlik ve yaşama mekânlarının soylulaştırılması [gentrification] –önceleri işçi sınıfı mahalleleri olan yerlerin orta-sınıfa yönelik tüketime çevrilmesi ve hali hazırda oralarda bulunan

7 Colo, op. cit., s. 50.

sakinlerin tahliye edilmeleri- Aşağı Doğu Kesimi'ndeki *(Lower East Side)* Tompkins Meydanı Parkı içerisinde ve civarında meydana gelen polis ayaklanmasının hem metnini hem de alt metnini oluşturdu. Krzysztof Wodiczko'nun Evsizler Aracı'nın tasarımına yönelik olarak evsiz insanlara danıştığı yer tam da Tompkins Meydanı Parkı'ndaydı. Yaşama mekânlarının soylulaştırılması 1970'lerde batıdaki alandan doğuya meyil ederek başladı ve 1980'lerde ivme kazandı. Sonuçları yerel olduğu kadar küreseldi de: Wall Street'teki ve bitişiğindeki Financial District'deki *(Mali Bölge)* dünya finans piyasalarının hızlı biçimde yayılması; 1973 ve 1982 ekonomik durgunluklarını takip eden bir ulusal ekonomik genişleme; kentin mali krizden kurtulması; 1950'lerden itibaren şiddetlenen yatırımların on yıllar boyunca geri çekilmesinin sonucu olarak son derece dramatik bir biçimde değerinin altında satışa sunulmuş eski ve devasa nitelikteki apartman binaları stoklarının elde edilebilir oluşu; etrafında şaşalı yeniden yatırım tanıtımlarının organize edilebileceği kültürel bir çekim merkezi haline gelen alandaki alternatif bir sanat endüstrisinin spontane olduğu kadar planlanmış bir biçimde merkezi hale getirilmesi; evlerin rehabilitasyonu ve yeniden yapımına, uyuşturucu karşıtı ve suç karşıtı kampanyalara, ve parkların yeniden imarı programlarına adanmış sayısız devlet ve kent proje ve programının etkin biçimde teşvik edilmesi.[8]

1980'lerin sonlarından itibaren, yaşama mekânlarının soylulaştırılması ve ev fiyatlarının fahiş bir biçimde artmasından kaynaklanan kriz, kentin bütününde, ancak daha ziyade Tompkins Meydanı Parkı'nda, giderek daha da belirginleşmişti. 1988 Ağustos ayından itibaren elli ve yüz arasındaki insan düzenli olarak parkta ikamet etmekteydi. 1850'lerden itibaren politik direniş ve örgütlenmenin (parktaki bir dizi polis ayaklanmasının ilki 1874'te işsizlerin örgütlediği bir yürüyüşe karşı ortaya çıktı) temel bir sembolü ve geleneksel kalıpların beyaz orta-sınıf tariflerine yönelik alternatifleri zenginleştiren fevkalade heterojen bir işçi sınıfı ve karşı-kültür semtinde yer alan bir mekân olarak park, kentin her bir köşesinden tahliye edilmişler için cazibesi giderek artan bir odak haline geldi.[9] Kent polisi, Kock yönetiminin soylulaştırmaya yönelik etkin desteğinin bir parçası olarak, genel geçer ölçütlere göre belirlenmiş kültürü yeniden dayatmaya yönelik girişimlerle ve yine bununla alakalı bir girişim olarak kent çapında düzenlenen 'parkları geri alalım' ve diğer kamusal mekânları tahliyeye maruz bırakılmışların istilasından kurtaralım etkinlikleriyle, tüm parklarda geceleri sokağa çıkma yasağı getiren eski ve unutulmuş bir yasaya başvurmaya çalıştı. Sokağa çıkma yasağı parkı evleri bellemiş tahliyeye

8 Aşağı Doğu Kesimi'ndeki *(Lower East Side)* soylulaştırma [gentrification] için, bkz. Neil Smith, Betsy Duncan ve Laura Reid. 'From Disinvestments to Reinvestment: Tax Arrears and Turning Points in the East Vilage', *Housing Studies*, 1989, vol. 4, s. 238-52. Soylulaştırmaya ilişkin daha kapsamlı kuramsal bir tartışma için, bkz. Neil Smith, 'Towards a Theory of Gentrification: A Back to the City Movement by Capitalnot People', *Journal of the American Planners Association*, 1979, vol. 45, s. 535-45.

9 Topkins Meydanı Parkı'nın özet niteliğinde bir tarihi için, bkz. Neil Smith, 'Tompkins Square Park Time Line', *New York City Tableux: Tompkins Square. The Homeless Vehicle Project*, New York, Exit Art, 1990, s. 14-20. İlk Tompkins Meydanı ayaklanması için, bkz. Herbert G. Gutman, 'The Tompkins Square "Riot" Aftermath', *Labour History*, 1965, vol. 6, s. 44-70.

maruz bırakılmışları yeniden-tahliye edecekti. 1988'de, dört saatlik bir ayaklanma, yüzlerce izleyiciyi ve oracıkta öylece bulunmakta olan diğerlerini içine çekiverdi. 'Aslında parkın yakınından bile geçmeyecek olan yüzlerce insanın öfkesini kışkırtarak nispeten küçük bir protestoda bulunacak ve bunu tüm mahalleye yayacaklardı'. Bir görgü tanığının aktardığına göre, 'polisler bir tür histeri yaymaktaydılar'. Bir başkasına göre ise 'insanları uzak köşelere çekip acımasızca dövmek' gibi bir suç da işlemişlerdi. En nihayetinde polis geri çekildi ve coşkulu protestocular güruhu parkı yeniden ele geçirdi. Bir grup eylemci soylulaştırmanın en nefret uyandırıcı sembolü olan Christadora Condominium'u mahalleyle ilişkilendirdi. 1960'larda terk edilmiş, 1970'lerde ise başarısız bir biçimde pazarlanmış bir sembol olarak Christadora, ayaklanmadan bir yıl önce 1.2 milyon dolar gelir getirecek biçimde satılan eski tarz apartmanlar olarak 1980'lerde yenilenmişti. *New York Times* ayaklanmayı 'B Caddesinde sınıf mücadelesi patlak veriyor' başlığı altında kapak yaptı.[10]

Evsizler Aracı, Aşağı Doğu Kesimi'ndeki evsizlik ve soylulaştırmaya karşı mücadeleler bağlamında ve parkta ikamet eden insanların etkin bir biçimde yer aldıkları müzakereler sonucunda geliştirildiyse de, ayaklanmanın politik dildeki tercümesi ve sonuçları, Evsizler Aracı vesilesiyle vurgulanmış olan coğrafi ölçek derslerini anlatır. Soylulaştırma karşıtı [anti-gentrification] hareket ve 6 Ağustos 1988'de ve bu tarihe dek gerçekleştirilen gösteriler çok çeşitli sloganlarla alevlendirilmiştir: 'Geber Pislik Yuppi'; 'Soylulaştırma İntihardır'; 'Mekânsal Dekonsantrasyonu Durdurun'; 'Sınıf Savaşımı'. Ancak, polis ayaklanmasının olduğu akşamki mücadeleyi ifade eden slogan şuydu: 'Bu park kimin? Bizim siktiri boktan parkımız!'

Söz konusu oldukça dar sayılabilecek ölçeksel tanım ve barınma ve kamusal alana ilişkin daha kapsamlı mücadeleye odaklanma eğilimi, aslında, 1874'deki senaryonun farkında olmaksızın yeniden tekrarıydı. İlk Tompkins Meydanı polis ayaklanmasının arifesinde, İrlandalı bir göçmen şu soruyu sormaktaydı: '(Tompkins) Meydan(ı) özel ya da polis mülkü mü, yoksa kamusal bir mülk mü? Sıkıyönetim mi ilan edildi?'. Üzerinde çekişme yaşanan alanın mekânsal tanımı 1874 yılı protestocularının toplumsal olarak karalanmaları süreciyle içiçe geçti. Polis, 1874 ayaklanmasından hem önce hem de sonra, eylemi örgütleyenleri 'komünistler', 'devrimciler', 'ateistler' ve 'ayyaşlar' olarak damgalayarak kendi müdahalesini haklı kılmaya çalıştı. Polis ayaklanmasına neden olan yürüyüşe karşı olan bir sendika önderi, sorumluların kendilerini 'toplumsal anarşi' yaratmaya adamış 'komünistler, Enternasyonalistler, ve öteki toplum bozguncular'dan oluştuğunu ekledi.[11]

1988 ayaklanmasının sonunda da aynı telden konuşuldu. Tıpkı daha önceki

10 Ayaklanmanın, söz konusu yoruma kaynaklık eden doğrudan aktarımı için, bkz. C. Carr, 'Night Clubbing. Reports from the Tompkins Square Riot', *Village Voice*, 16 Ağustos 1988, s.110; Sarah Ferguson, 'Boombox Wars', *Village Voice*, 16 Ağustos 1988; Leslie Gervitz, 'Slam Dancer at NYPD', *Villge Voice*, 6 Eylül 1988, s.12; Micheal Wines, 'Class Struggle Erupts on Avenue B', *New York Times*, 10 Ağustos 1988, s.B1; *The New Commmon God*, Eylül 1988. Daha kapsamlı bir tartışma için, bkz. Neil Smith, 'Tompkins Square: Riots, Rents and Redskins', *Portable Lower East Side*, 1989, vol. 6, s. 1-36.

11 Alıntılayan, Gutman, op. cit., s. 48, 50, 60.

polis şefinin yaptığı gibi, Patroman Yardımseverler Derneği *(Patroman's Benevolent Association /PBA)* Başkanı Phil Caruso, polis memurlarının tahrik edildiğini öne sürerek onları savunmaya çalıştıysa da halefinin aksine geç-yirminci-yüzyıl teknolojisi ve istihbaratın demokratik kılınmasının sonuçlarıyla –özellikle de düzinelerce polis memurunun tekrarlanan polis vahşetini gösteren ve yerel bir video sanatçısı olan Clayton Patterson tarafından kaydedilmiş, suç delili niteliğindeki dört saatlik bir video bandı ile cebelleşmek zorunda kaldı. (Ayaklanmayla ilgili olarak 121 sivilin polise ilişkin ifadeleri şikayet dosyası olarak kaydedilmişti). Video bandına rağmen, Caruso'nun gözünde ayaklanmaya, parkı kullanan ve orada ikamet eden 'toplumsal parazitler, ayyaşlar, amele kılıklılar' ve 'komünistler' neden olmuştu. Parkı aynı zamanda bir 'lağım çukuru' olarak tanımlayan Belediye Başkanı Koch, sokağa çıkma yasağının uzatılması yönünde emir verirken, bu listeye 'anarşistleri' de ekledi. Ayaklanmadan iki yıl sonra, *New York Times*'daki bir mektup alışverişinde kentin Parklar ve Eğlence Alanları Müdürü 'parkın kime ait olduğu' sorusunun hâlâ üzerinde uzlaşılmamış bir soru olduğunu itiraf etmeye zorlandı.[12]

Tompkins Meydanı, mekânın ölçeklendirilmesinin soyut düzlemdeki ifadesinden ibaret değildir. Kent mekânının, kentsel coğrafyanın toplumsal ve politik olarak kalın çizgilerle çizilmesi yoluyla söz konusu alanlardaki mücadelelerin anlamını tarif eder ve yansıtır hale gelmesini de sağlar. Kent makamları, kent sakinlerini parkı terk etmekle itham ederken, 1988 yılında, sadece parkın özgür bırakılmasını kabul etmeye zorlanmakla kalmayıp protestocular tarafından tayin edilmiş olan mücadelenin coğrafi ölçeğini de kabul etmeye zorlandılar. 1988 yılının Ağustos ayının başlarında, Tompkins Meydanı eylemi, park için ilk ve en önemli nitelikteki protesto olarak algılandı ve parkın hudutları mücadelenin en keskin mekânsal sınırları olarak işaretlendi. Park, birbirini izleyen senaryolarda vahşi kentten bir kaçış ya da kentin sunacağı en geniş yozluk olarak resmedildi.[13] Ancak, senaryoların çoğunda, mücadelenin ölçeği olarak tarif edildi.

Söz konusu çekişmenin farklı taraflarına ilişkin politik hırs, çekişmeyi park sınırlarının ötesine çekti. Ayaklanmadan sonraki ilk günlerde, park çevresindeki semtte, bir önceki yılın ayaklanmasını, soylulaştırmayı [gentrification], yerinden etme politikasını konu edinen ve finansal çöküş ve sanatın toplumsal amaçlarına ilişkin yorumlarla kendini gösteren bir grafiti patlaması yaşandı. Grafik sanatçıları, parkın ve park sakinlerinin resmi tanımlanma biçimlerine ve mücadelenin sınırlar içerisinde hapsedilmesine karşı, parkın boydan boya civarını 'NYPD AYAKLANMA BÖLGESİ' olarak kazıyarak bir tür misillemede bulundular. Bu arada, park sakinleri, gecekondululular ve barınma eylemcileri arasında en acilinden bağlantılar örüldü ve 'Kimin parkı?' sloganı 'Her yer Tompkins Meydanı!' sloganıyla yer değiştirdi. Kent

12 *New York Times*, 13 Ekim 1990; 3 Kasım 1990; 1 Aralık 1990. Aynı zamanda, bkz. Girvitz, op. Cit.

13 Doğanın onarılmış bir toplumsal inşa biçimi olarak parkların politik coğrafyası ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi karşısında parkların ideolojik inşasına ilişkin olarak bkz. Cindi Katz ve Andrew Kirby, 'In the Nature of Things: The Environment and Everyday Life', *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, 1991, vol. 16, s. 259-71.

çapındaki iskân ve gecekondu mücadelelerinde yer alan gecekondululardan ve tahliyeye maruz bırakılmışlardan oluşan eylemcilerin katılımıyla tüm kenti kapsayabilecek nitelikte kimi politik bağlantılar kuruldu. Ne var ki söz konusu bağlantılar, mekânları bir çırpıda ya da kolaylıkla aşamadı. Bu aşamada, çekişmenin odağı Aşağı Doğu Kesimi'nin bütününe yayıldıysa da kent seviyesine ulaşamadı.

İskân, tahliye ve evsizlik meseleleri üzerinden yürütülen bu mekânsal çekişmeye medya da iştirak etti. Yerel televizyon istasyonları ve gazeteler, sadece parkı değil tüm Aşağı Doğu Kesimi'ni 'kabul edilenin dışında', 'bohem' ya da çok zengin bir tehlike ve aşk ve macera ambiyansı ile donanmış olarak tasvir eden seri hikayeler yayınlamaya başladı. Belediye Başkanı ve polisin doğrudan ithamlarından daha yumuşak ve daha sahiplenici olmakla birlikte bu hikayeler, semtin bütününü, belli belirsiz telaffuz edilen beyaz, orta-sınıf, ortalama-Amerikalı olarak ve genel geçer nitelikte kabul görmüş normalliğin dışında ve bütün bunlardan farklılaşmış biçimde tanımlamaya hizmet etti. Sadece park değil, Aşağı Doğu Kesimi'nin tamamı 'Yerliler Ülkesi' haline geliverdi.[14] Arızalıların mekânının bu biçimde yeniden tarifi, ekseriyetle polis kaynaklarına dayanan bir yerel televizyon dizisinin ayaklanmayı mahalli rock grubu Missing Foudation'ın ön ayak olduğu bir komplonun sonucu olarak resmetmesiyle zirveye ulaştı.

Ayaklanmadan sonraki dokuz ay süresince, gecekondu sayısı, tahminen 500'ün üzerinde toplam gecekonduluyla, yaklaşık olarak kırk binaya kadar çıktı. Park nüfusu, bu defa kentin bütünündeki tahliyeye maruz bırakılmış kimseler için daha güçlü bir çekim merkezi etkisiyle belki de 200'e tırmandı. Ne var ki, 1989 Mayıs'ında, kent, karşı saldırıya geçmeye hazırdı. Parktan yarım blok ötedeki 319 Doğu Bloğu 8. Sokak'taki gecekondudaki yirmi beş insan, nezih bir semt için yıkım ve tahliye kampanyasına girişilmesi amacıyla kundaklandı. Ayaklanmada 200'e yakın polis hazır bulundu ve otuz beş üniformalı polis yıkımı tatbik etmeye çalıştı. Ancak, gecekondulular, tahliyeye maruz bırakılmışların ve eylemcilerin karşı koyması böylesi bir harekette bulunmalarını, 'semtte yaşayan insanlarca bir tür işgal durumu' olan üç gün boyunca erteledi.[15] Bir gece sonra yıkım er ya da geç gerçekleştirildi. Christadora'nın kapıları bir kez daha tuz buz edilmişti.

Kısa vadede, semtteki varlıkları daha muhafazakâr sayılabilecek sakinlerce ve cemaat gruplarınca genellikle esefle karşılanan tahliyeye maruz bırakılmış kimselerin ve gecekondulular ın oluşturdukları birliktelik böylelikle genişletilmiş oldu. Olaylara tanık olmuş katılımcılardan birine bakılırsa, polis kıskacı, gecekondulular ı ve park istilacılarını öncekinden daha sıkı ve daha militan bir birlikteliğe sevk etmişti. Evsizler, gecekondulular ın doğrudan-eylem taktiklerini, daha evvelden sergileyemedikleri haksızlıktan kaynaklı bir öfke duygusuyla muhitleri için mücadele vermeyi doğaçlama yoluyla öğrendiler. Dahası, evsizler, gecekondulular ı, 60'ların sona er-

14 Jerome Charyn, *War Cries Over Avenue C*, New York, Donald I. Fine, Inc., 1985, s.7.

15 James C. McKinley Jr, 'Mélé' site quiet, but police stand guard', *New York Times*, 6 Mayıs 1989; Sarah Ferguson, 'Squatters' Victory? Protestors Piss off Demolition Crew –for Now', *Village Voice*, 9 Mayıs 1989.

diğini hâlâ fark edememiş bir avuç beyaz muhallebi çocuğu olarak görmektense, onlara daha bir güvenir oldular.

Bir gecekondulu söz konusu bağlantıyı şöyle tarif etti: 'Bizim açımızdan, söz konusu olan terk edilmiş bir bina; onlar açısından ise bir park bankı; fakat her ne olursa olsun bu genel bir gecekondululaşma hareketi. Gecekondulular ve evsizler baskıya karşı mücadelenin en ön saflarındalar'.[16]

Aşağı Doğu Kesimi'ni bütünüyle kapsamak üzere genişleyen bir mücadele alanı olarak park, çekişmenin bir türlü sonlanmadığı bir bölge olageldi. 1988 Aralık ayının en keskin ayazında tahliyeye maruz bırakılmış biri, parktaki bir bankta donarak öldüğünde park bir kez daha gazete başlıklarında kendine yer buldu. Düzenli aralıklarda kendini gösteren politik kapışmalar, kamuya yönelik konuşmalar, müzik gösterileri ve spontane oluşumlar, parkın, semtteki gevşek dokunmuş barınma, evsizlik ve soylulaştırma karşıtı [anti-gentrification] ittifakının kalbindeki sembolizmini korudu.

1989 Temmuz'undan itibaren, bu defa gecekondululara karşı daha da şiddetlenmiş bir polis kampanyasının tam da tıkırında işlediği ve daha az örgütlü bir direnişle karşı karşıya kaldığı bir dönemde, kent, Tompkins Meydanı Parkı'na yönelik işgalini başlatma yolunda kendini yeterince cesaretli hissetti. Ayaklanmadan sonraki güne kadarki on bir ay boyunca, ana hedef, parktaki derme çatma barakalardan oluşmuş bir dizi mahalleciği ve 'çadır kenti' kapsayan kırktan elliye varan yapılanmalardı: 'Park görevlileri balyozlar ve baltalarla barakaları devirip yiyecek, giyecek ve öteki eşyaları yıkıntıyla birlikte üç çöp kamyonuna atarken ayaklanmaya karşı donanımlı polis memurları parkı tamamen abluka altına almışlardı'. Otuz bir göstericiyi kafalarına silah kabzaları dayayarak gözaltına alan üniformalı otuz polis tarafından içeri sokulan 400'den fazla insan yıkımı ve tahliyeyi protesto etti. Kent sakinleri daha şiddetli bir tepkiden korktuklarından, tahliyeye maruz bırakılmış kimselerin herhangi türden barınak inşa etmedikleri sürece parklarda uyumalarına göz yumdu.[17]

Aşağı Doğu Kesimi'nde yeni oluşmaya başlayan iskân koalisyonu 1989 yazında doruk noktasındaydı. Semtteki gecekondulaşmanın büyümesi, kentin başka yerlerindeki, örneğin Harlem, South Bronx, kimi Brooklyn mahallelerinde, gecekondulaşmayı kuşkusuz teşvik etmişti. Ne var ki, bu yerleşim yerleri arasındaki bağlantılar oldukça zayıf kaldı. Tompkins Meydanı Parkı'nı ve Aşağı Doğu Kesimi'ndeki gecekonduları polisçe, park görevlilerince ya da kentin İskân ve İmar Şubesi'nce düzenlenen periyodik saldırılara karşı savunmakla meşgul yöre eylemcileri kent çevresindeki diğer mücadelelere yeterince uzanamadılar ve farklı mücadeleler arasında kalıcı bağlar oluşturamadılar. Öteki semtlere mensup gecekondulular ve eylemciler de iskân yasasını daha radikal kılmaya baş koymuş ancak halihazırdaki yasal ve

16 Alıntılayan, Sarah Ferguson, 'Beyond Tompkins Square Park. Inside the Squatters Movement: Occupied Territories', *Vilage Voice*, 18 Temmuz 1989.

17 James C. McKinley Jr, 'City Moves to Clean up Tompkins Sq. After Raid', *New York Times*, 7 Temmuz 1989.

politik yapılar çerçevesinde hareket eden Metropol İskân Konseyi gibi daha kurumsallaşmış örgütlenmelere alternatif oluşturabilecek işlevsellikte ve kent çapında örgütlenmiş bir hareketi yaratabilecek bağlantıları kurabilmekte yetersiz kalmışlardı. Aşağı Doğu Bölgesi'nin kendisinde, oluşmakta olan iskân birliğinin eylemcileri en tepedeki durumlarında dahi sayıca sadece yüzlerle anılmaktaydılar. Sayıları, muhtemelen bin kadardı.

Birbiri ardı sıra gelen polis baskınları Haziran tahliyesini takip etti. Bazı insanlar, kendilerini gittikçe şiddetlenen polis saldırılarına maruz bırakarak yerel gecekondulara doluşturuldular. 4. Sokaktaki terkedilmiş bir okuldan arda kalan boş bir arazi parçasına yeni bir çadır kent kuruldu. Fakat bu arada park, yeniden istila edilmiş ve kış yaklaştıkça 300 kadar insan burada düzenli aralıklarla yaşamaya başlamıştı. En nihayetinde, 14 Aralık 1989 sabahının erken saatlerinde, kışın en soğuk günlerinden birinde, görevi yeni devralmış Belediye Başkanı Dinkins'in –kendisi muhtemelen iskân politikası taraftarlarının geniş çaplı desteği ve ilerici bir platform tarafından seçilmişti- takdiriyle, polis ve Parklar ve Eğlence Alanları Müdürlüğü çalışanları, park sakinlerine yönelik ikinci bir salvoda bulundu. Ekip, doksandan fazla yeni inşa edilmiş barakayı, çadırı ve öteki yapıları yerle bir etti. Bir buçuk yıl kadar sonra, kent kuruluşları bir tarafta, gecekondulular ve evsiz insanlar öteki tarafta olmak üzere kaygı verici bir pat durumu söz konusuydu. Yörenin soylulaştırma yanlısı lobisine karşılık olarak söz alan bir sakinin söylediği gibi, 'isteseniz de istemeseniz de, Doğu Köyü'nde *(East Village)* yaşadığınız sürece, taraflardan birinde yer almak zorundasınız'.[18]

Mekân, Farklılık ve Metafor

Mekânın toplumsal söylem içinde kendini yeniden dayatması şimdilerde yazılı tartışmalarda da kendini hissettirmekte ve geniş çaplı olarak tartışılmakta. İşte bu da, Evsizler Aracına, Tompkins Meydanı Parkı ve Aşağı Doğu Kesimi'ne ilişkin bir süre önce yürütülmekte olan tartışmaya hayati önemde kuramsal ve siyasal bir bağlam sağlamakta. Söz konusu hikayeleri, artık kanıksar olduğumuz görünmez kılma sürecini, yerel siyasetin mekânsallığını ve özellikle coğrafi ölçeğin kurucu rolünü yeniden keşfedip bunun üzerinde kafa yorar biçimde aktardım. Mekânın toplumsal söylem içinde kendini yeniden dayatması çok çeşitli kaynaklardan beslenmektedir: maddi mekâna yönelik geleneksel sayılabilecek ilgileri, 1960'ların siyasal kalkışmalarının ertesinde ve bunu takip eden tüm coğrafi ölçeklerdeki mekânsal yeniden yapılandırma süreçlerinde son derece dramatik bir biçimde canlanan ve toplumsal kılınan coğrafyacılardan; (tartışma götürür biçimde de olsa, on sekizinci yüzyıldan beri toplumsal düşünceye egemen olan keskin tarihselci gelenek bağlamında) mekânın, potansiyel olarak dikkate değer ve henüz keşfedilmemiş kavramların ihmal edilmiş bir dünyası olarak yeniden keşfedilmekte olduğu iddiasındaki 1970'lerin ve 1980'lerin sosyal teorilerinden; mekâna ilişkin geliştirilmiş olan dilin beraberinde

18 Aaron Emke, *New York Times*'a Mektup, 16 Ağustos 1989.

yepyeni anlamlar ve son derece ilham verici metaforlar hazinesi getirdiğine inanan, çoğunlukla feministlerden oluşmakla birlikte sadece bu gruptan müteşekkil olmayan kültür ve edebiyat kuramcılarından.[19] Mekânın bu farklı biçimlerde sergileniş ve yeniden keşfediliş biçimlerinin her biri, kapitalizmin kurulu coğrafyalarını anlamaya yönelik bir çaba olarak ya da daha evvelden hakim nitelikte olan siyasal kaygıları (örneğin, sınıf) yerinden etmeye ve bunları toplumsal cinsiyet ve ırk gibi yenileriyle tamamlamak ya da ikame etmek amacıyla mekânsal bir dil oluşturmada kendi başlarına son derece siyasal projelerdir. Kuşkusuz başkaları bunu farklı biçimde ifade edecektir. Örneğin Jameson, 'şu anki durumumuza uygun olan siyasal kültür modeli, mekânsal meseleleri kaçınılmaz biçimde, en temel örgütleyici ilgi alanı olarak ortaya koymak durumunda kalacaktır'[20] sonucuna varırken, elbette bu sonuca varan tek kişi olmasa da, belki de bu konuda en net ve açık konuşan kişidir.

Mekânın kendini yeniden dayatması sürecinde belli başlı engel mekânsal farklılığa ve farklılaşmaya ilişkin açık bir dilin noksanlığıdır. Şimdiye kadar sosyal teorinin grameri alenen tarihsici olduğundan zamansal farklılık farklı deneyimleri betimlemeye yönelik bir tür araç olarak geliştirilegelmiştir. Tarihçilerin toplumsal tarihin nesnel ve evrensel nitelikte kabul görecek tarzda belli dönemlere ve çağlara bölünmesi konusunda fikir birliğine vardıkları pek enderdir. Aksine, mühim olan nokta, tarihsel dönemlerin tanımlanmasına ve yeniden tanımlanmasına ilişkin hummalı siyasal tartışmaların ve mücadelelerin mekâna kıyasla istinsah edilmemiş olmasıdır. Bu türden başka bir çekişme durumu mekânsal farklılaşma siyaseti ve kategorilerine

19 Coğrafya alanında özellikle şunlara bakılabilir: David Harvey: *Social Justice and the City*, London, Edward Arnold, 1973; *Limits of Capital*, Oxford, Basil Blackwell, 1982; *The Urbanization of Capital*, Baltimore, MD, John Hopkins University Press, 1985; ve çok yakın zamanda yayımlanmış olan *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Oxford, Basil Blackwell, 1989. Aynı zamanda bakınız Derek Gregory, *Ideology, Science and Human Geography*, London Hutchinson, 1978; Micheal Watts, *Silent Violence*, Berkeley, University of California Press, 1983; Doreen Massey, *Sptial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production*, Basingstoke, Macmillian, 1984; Neil Smith, *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*, Oxford, Basil Blackwell, 1984; Edward Soja, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London, Verso, 1989; Richard Peet and Nigel Thrift (eds), *New Models in Geography. The Political Economy Perspective*, London, Unwin Hyman, 1989. Sosyal teori açısından mekânın ve (mekânsal kavramların) 'keşfi' şu yapıtlarda ortaya konmuştur: Louis Althusser ve Etienne Balibar, *Reading Capital*, New York, Monthly Review Press, 1977; Anthony Giddens, *A ContemporaryCritique of Historical Materialism*, Basingstoke, Macmillian; Michel Foucault, 'Questions on Geography', *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* içinde, C. Gordon (der.), New York, Pantheon, s. 63-77; Marshall Berman, *All That is Solid Melts intoAir*, New York, Simon & Schuster, 1982; Elspeth Probyn, 'Travels in the Localmaking Sense of the Local', Linda J. Nicholson (der.) içinde *Feminism/Postmodernism*, New York, Routledge, 1990, s. 176-89. Daha tarihsel bir yaklaşım için bkz. E. D. Genovese ve L. Hochberg (der.), *Geographic Perspectives in History*, Oxford, Basil Blackwell, 1988. Edebiyat eleştirisi alanından bkz. Fredric Jameson, 'Postmodernism, or the Cultural Logic of Capitalism', *New Left Review*, 1984, no. 146, s. 71-89; Edward Said, *Orientalism*, New York, Pantheon, 1978; Said, 'Narrative, geography and interpretation', *New Left Review*, 1990, no. 180, s. 81-97; Kristin Ross, *The Emergence of Social Space: Rimbaud and the Paris Commune*, Mineapolis, University of Minnesota Press, 1988. Kuşkusuz, coğrafyanın, sosyal teorinin ve edebiyat eleştirisinin söz konusu kategorileri birbirinden büsbütün yalıtık alanlar olmayıp hatırısayılır ve giderek büyüyen kesişmelere konu olmaktadırlar. Bu durum, herhalde hiçbir yerde Henri Lefebre'nin çığır açan yapıtında olduğu kadar güzel somutlanmamıştır: 'Reflections on the Politics of Space', *Antipode*, 1976, vol. 8, s. 30-7; *La Révolution Urbaine*, Paris, Maspero, 1970; *The Production of Space*,Oxford, Basil Blackwell, 1991.

20 Jameson, 'Postmodernism', s. 71, 89.

ilişkin olarak tecrübe edilmemiştir. Mahallelerin üzerine inşa edildiği ölçeğe ilişkin ya da kentselliğin sınırlarını konu edinen siyasal tartışmalar nerede? Ulus-devletin alanını var kılan şey nedir? Ya da, küresel ölçek nasıl oluşur? Kuşkusuz, bu türden tartışmaların hiç hayat bulmadığını iddia etmiyoruz; son derece puslu bir biçimde de olsa hayat buldular,[21] yine de buna rağmen, dünyanın yerelliklere, bölgelere, uluslara ve benzeri birimlere bölünmesi aslolarak verili kabul edilegelmiş bir olgudur.

Yirminci yüzyıl boyunca 'Batılı' sosyal teoride, mekânın zamana tabi kılınması, mekânsal farklılaşmanın genellikle ya ihmal edildiği ya da tersine önemsiz kabul edildiği anlamına geldi: Mekânsal farklılaşma, birileri farklı yerlerde farklı toplumsal süreçlerin ve kalıpların hayat bulduğunu görebildiği sürece sosyal teori alanında kendine yer açabildi. Dolayısıyla, mekân *kendi başına* (mekân 'içerisinde' ya da mekân 'boyunca' yer alan toplumsal olaylara muhalif bir biçimde!) son derece aşikar ve bu yüzden de sorun arz etmeyen ve kuramsallaştırılması gerekmeyen bir alan olarak ele alındı. Belli bir mekânsal farklılaşma dili geliştirmeleri beklenen coğrafyacılar, aslında, asıl olarak mekânsal sorularla meşguldüler ve bu süreçte mekânı bütünüyle gözden çıkarmaya hiç de niyetli değillerdi. Ancak, yine de, teoriye ilişkin bir tür ölüm sessizliği ve coğrafi mekânın toplumsal olarak inşa edilmişliğine yönelik bir tür gönülsüzlük beslemişlerdir. Çok nadir istisnalar dışında coğrafi ölçeği de araştırmacı için basit bir metodolojik tercih sorunu olarak önemsizleştirme eğilimi içinde olmuşlardır. Bu türden önemsizleştirmenin en belirgin örneği, 1930'lar ve erken 1960'lar arasında ABD'de doğup oradan yayılan ve hâlâ on sekizinci yüzyıl idealizminden kaynak bulan şaşırtıcı biçimde tarihsici bir neo-Kantianizmin çalışılmasına kendini adayan muhafazakâr bir bölgesel coğrafya ekolüyle kendini göstermiştir.[22] 'Bölgeler nasıl tarif edilir?' sorusunu sormak kesinlikle fevkalade övgüye değer de olsa yüzyıl ortasının Amerikalı coğrafyacıları, birbirinden habersizce söz birliği etmişcesine söz konusu soruya yanıt üretirken bölgeselleşmenin son derece gerçek toplumsal süreçlerine yönelik anti-entelektüel bir reddiyeye başvurdular: 'Nasıl tarif edilmesini isterseniz öyle tarif edilir'.

Bu bağlamda, söze başlarken değindiğim iki hikayenin önemi umarım bütün keskinliğiyle ortadadır. Tompkins Meydanı Parkı ve Aşağı Doğu Kesimi için yürütülmüş mücadeleleri salt mekânın üretilmesine ilişkin ya da bir yerin inşasına yönelik basit örnekler anlamında değil, daha ziyade ölçeğin üretilmesi üzerindeki siyasal çekişmeler olarak anlattım. İleri süreceğim daha pek çok düşünce var. İlk olarak, coğrafi ölçeğin inşası, mekânsal farklılaşmanın kendisi aracılığıyla hayat bulduğu birincil yoldur. İkincisi, işte bu yüzden, coğrafi ölçeğe ilişkin bir araştırma, bizlere,

21 Siyasal örgütlenmenin farklı coğrafi ölçeklerinin farklı siyasal iktidar modelleri olarak yarıştırıldığı ABD'nin yasal ve bölgesel kuruluşuna ilişkin tartışmayı hatırlayın. Bkz. Alexander Hamilton, James Madison, John Jay, *The Federalist Papers*, New York, Bantam Books, 1982 baskısı.

22 Bkz. Neil Smith, 'Geography as Museum: Private History and Conservative Idealism in "The Nature of Geography"', J. Nicholas Entrikin ve Stanley D. Brunn (der.) içinde, *Reflections on Richard Hartshome's 'The Nature of Geography'*, Washington DC, occasional publication of the Association of American Geographers, s. 91-201; Peter Gould, 'Reflections Require a Mirror', *Annals of the Association of American Geographers*, 1991, vol.81, s. 328-34.

mekânsal farklılığa yönelik çok daha makul bir dil/terminoloji sağlayabilir. Üçüncüsü, ölçeğin inşası, (ölçek, toplumsal etkinlik içerisinde ve toplumsal etkinlik yoluyla üretildiğinden) sonuçta toplumsal etkileşimin coğrafi yapılanmalarını üreten ve bunlar tarafından üretilen toplumsal bir süreçtir. Dördüncüsü ve sonuncusu, coğrafi ölçeğin üretimi potansiyel bir siyasal mücadele alanıdır.

Bu önermeler kısmen de olsa belli bir doğruluk taşıyor ise, ölçeğin üretimine yönelik kuramsal bir çalışma, mekânsal farklılık başlığıyla uğraşma sürecinde gerekli olacak dilin/terminolojinin ve kavram setlerinin oluşturulmasını sağlayacaktır. Ancak böylesi bir çalışmaya girişmezden evvel, burada oluşturmaya niyetlendiğim mekânın ve ölçeğin dili meselesini aydınlatmak önemlidir. Zira, mekânın bu kapsamlı yeniden keşfinde oldukça farklı kavramsallaştırmalara başvurulduğundan, söz konusu kavramsallaştırmaların açıklığa kavuşturulması çok büyük gereklilik arz etmektedir. Foucault'nun bir zamanlar ileri sürdüğü gibi, bu, 'tam da mekânı soru haline getirmektir'.[23] Daha özelde, edebiyatta ve kültürel söylemlerde pek revaçta olan mekânın metaforik kullanımı, son yirmi yılın 'yeni' coğrafyalarına hakim olan mekânın maddi kavramsallaştırmalarından giderek uzaklaşır görünmektedir. Söz konusu olan, mekânın gerçek ve ideal kavramsallaştırmaları arasında vuku bulan basit bir semantik çekişmeden ziyade çok yönlü siyasal görüşler arasındaki bir tür *uyuşma*dır. Zamana ilişkin metaforlar bireysel bilinçlilik durumuna yönelik soruları harekete geçirirken 'mekânsal, stratejik metaforlar yoluyla söylemin şifresini çözme çabası, söylemlerin iktidar ilişkileri içerisinde ve bunlar aracılığıyla dönüşüme uğradığı noktaları olanca netliğiyle kavramamızı sağlar'[24] diyen kişilerden biri de kuşkusuz Foucault idi. O halde, salt mekânın üretilmesi içsel olarak siyasal nitelik taşıyan bir süreç değildir. Mekâna ilişkin metaforların kullanımı da, çağrışımlara davetiye çıkaran betimlemeleri sağlayan bir süreçten ibaret olmayıp doğrudan toplumsal iktidar sorularına temas eder.

Son yirmi yılda sosyal teori ve kültür teorisi, büyük oranda mekânsal metaforlara dayanmaktadır.[25] Modernizmin sayısız 'merkezinden yoksun kılma' deneyimleri ve sözde modern failleri (örneğin, işçi sınıfı), ekonomi politiğin kültür söylemiyle yer değiştirmesi ve başka diğer 'yer değiştirmeler' son derece bereketli bir mekânsal metaforlar söz dizgesi tarafından kolaylaştırılmıştır: öznenin konumsallığı, yerellik, haritalandırma [mapping], temellendirme, seyahat, adem-i/yeniden merkezileştirme [de/re-centralisation], kuramsal mekân, ideolojik mekân, sembolik mekân, kavramsal mekân, anlatım [signification] mekânı ve benzeri. Söz konusu metaforlar, ilk başlarda, donuklaşmış ve atgözlüklü pek çok düşünüş şeklini zorlamak, naftalinli sandıklarından çıkarmak ve hatta oyun dışına atmak yolunda son derece olumlu bir biçimde yol katetmişlerdir. Şimdilerdeyse, zinde siyasal kavrayışları olanaklı kıldık-

23 Foucault,'Questions on Geography', s. 68.

24 Ibid. s. 69-70.

25 Söz konusu tartışmanın konusunu oluşturan maddi ve metaforik mekânın incelenmesine ilişkin erken bir çalışma için, bkz. 'Afterword: The Begining of Geography', Neil Smith *Uneven Development* içinde, Oxford, Basil Blackwell, 2. Baskı, 1990, s. 160-78.

ları kadar bu türden kavrayışlara yönelik şevki ve cesareti kırar yönde çok daha bağımsız varlık kazanmışlardır. Mekânsal metaforların denetimden çıktığını söylemek için daha çok uzun bir zaman geçmesi gerekebilir[26]; lakin, bu yolda ilerlemektedirler ve böylesi bir yönelime ilişkin bir miktar kafa yormak hiç de fena bir fikir olmayabilir. Foucault'nun mekânsal metaforun amacına yönelik kısa süreliğine kafa yormuş olması az bulunur bir edimdir; zira, çoğunluk söz konusu olduğunda, mekânsal metaforların bilincinde olunmaksızın kullanıldığı söylenebilir.

Öncelikle, mekânın maddi ve metaforik kavramsallaştırmaları arasındaki farklılık burada da ortaya koyduğum gibi muhakkak ki abartılmıştır. Maddi olan ve metaforik olan, tanımları gereği, karşılıklı olarak birbirlerine bulaşmışlardır ve birini ötekinden büsbütün ayıran net bir sınırdan söz etmek mümkün değildir. Nasıl maddi mekâna ilişkin kavramsallaştırmalarımız metafor için son derece bereketli ham madde sağlıyorsa, metaforlar da maddi mekânı –fiziksel mekân, toprak parçası- kavrayışımızı fevkalade geliştirir ve zenginleştirir. Burada kaba bir ikilik de söz konusu değildir; metaforu bir kenara atmak niyetinde değilim, kuşkusuz bu absürd bir düşünce olur. Aksine, metaforik iktidarın potansiyelini ve kaynaklarını anlayabilmek için mekânın maddi ve metaforik kavramsallaştırmaları arasındaki bağlantıları eklemlemek gerektiği kanısındayım. Kanımca ancak bu yolla metaforlardan süzülen anlamların denetimden çıkmasını engelleyebiliriz.

Mekânsal metaforların üzerinde derinlikli biçimde düşünülmeksizin kullanılmalarından doğan başlıca tehlike, sosyal teoriye içkin iktidar asimetrilerini örtük bir biçimde tekrarlamasıdır. Bu konudaki en çarpıcı tanımlama yine Foucault'dan geliyor: 'Mekân ölü, donmuş, diyalektiğe aykırı, devinimden yoksun olarak ele alındı. Zamansa, tersine, zenginlik, bereketlilik, hayatın kendisi, diyalektik olarak düşünüldü.'[27] Zaman ve mekân arasındaki bu asimetrik ilişki, tarihin, bir aktör olarak bağımsız değişken, coğrafyanınsa üzerinde olayların vuku bulduğu, tarih tarafından içi açılan bir alan anlamında bağımlı değişken olduğunu varsayar. Coğrafyanın bariz bir biçimde verili olduğu yerde –ki öyledir- tarih, toplumsal karmaşıklığın tüm sırlarını saklar. Mekânsal metaforların fışkırması ilk bakışta tarihin güçten düşürülmesi ve yeniden canlı kılınmış mekândan yana taraf tutmak gibi anlaşılabilir. Ancak, hiçbir şey göründüğü gibi değildir. Aslına bakılacak olursa, mekânsal metaforlar mekânın ölümünü kesinkes pekiştirme eğilimindedir. Metafor çok çeşitli biçimlerde işlese de daima bir ötekilik iddiası taşır. Bütünüyle anlaşılmamış bir nesne, olay ya da durumun, 'öteki'nin bilindiği varsayılan bir başkası olduğu iddia edilerek bir gerçeklik ya da kavrayış biçimi gözler önüne serilmiş olur: Toplumsal tanımlama biçimi (örneğin, ırk ile) 'lokalizasyon' olarak adlandırılır çünkü toplumsal yapılanma içindeki toplumsal deneyim ile yer arasındaki bağlantıyı sergiler; yeni oluşmakta olan düşüncelerin ayrı bir 'kuramsal mekân' teşkil ettiği söylenir; çünkü, böylesi bir tasvir, halihazırda varolan ve birbiriyle rekabet halindeki düşünceler yı-

26 Bkz. Dick Hebdige, 'Training Some Thoughts on the Future', bu ciltteki 19. Bölüm.
27 Foucault, 'Questions on Geography', s. 70.

ğının belli bir uzaklığa –başka bir 'mekâna'- yerleştirir. Bu metaforların tümünde, mekân, zaten bilinen ve sorun teşkil etmeyen bir öteki olarak varsayılmıştır. İşte bu da, metaforun ikili doğasını gösterir. Metaforun varsayılan bir başka gerçekliğe işaret ettiği bilindiği sürece, metafor, bilineni araştırma gereksinimini sistematik biçimde gizler.

Mekânsal metaforlar, mekânın çok özel ve birbiriyle çekişen temsillerini çağrıştırmaktadır. Coğrafyacıların, fizikçilerin ve felsefecilerin 'mutlak mekân' olarak gördükleri şeyi verili kabul ederler. Mutlak biçimde kavramsallaştırıldığında, mekân, basit bir eşgüdüm sistemiyle içindeki tüm nesne ve olayların sabitlenerek tayin edilebileceği bir saha, bir konteynır olarak temsil edilir. İşte, tam da bu, Foucault'nun ölü, dondurulmuş ve devinimsiz kılınmış mekân dediği şeydir. Mekân bugün kendini tamamen metaforik alanın hizmetine sunmuştur. Lakin, post-yapısalcı sosyal teoride akışkan kılınan tüm sabitlikler karşısında, mutlak mekânın sabitliği, başı boşçasına oradan oraya süzülen düşüncelerin uzaklaşıp dağılmalarını engelleyen bir tür demir atma durumunu sağlar. Mutlak mekânın son derece katı yansıması karşısında kırılmaya uğrayan metaforik mekân, kendine, içinde devinebileceği, bereketli, diyalektik ve hayat bahşeden bir odacık açmaya girişir. İşte, metaforik mekân, güçten düşürülme sürecini pekiştirdiği maddi mekân pahasına, zenginliğini bu yolla kazanır. Aslında, metaforlar, en geleneksel ve en bütünleştirici modernist mekânsal kavramları alıkoyarak kendilerini yetkin kılarlar. Evrensel mutlak mekân varsayımını sorunsallaştırdıkları sürece, Henri Lefebre'nin 'üretim'i türünden kavramlar, mutlak mekân varsayımından temellenen tüm mekânsal metaforlar dizisini tartışmaya ve sorunsallaştırmaya açık kılmaktadır. Mutlak mekân, alternatif metaforları temellendirmek amacıyla bile olsa, hiçbir zaman 'gerçek mekân' ile eşitlenemez.

Coğrafi ölçeğe ilişkin daha formel nitelikteki bir tartışma, bir tür mekânsal farklılaşma dili sağlarken, mekânın maddi ve metaforik kavramsallaştırmaları arasında bağlantılar kurabilmeye yönelik de ipuçları sunabilir.

Ölçeğin Üretimi: Yerin İkonografyası

Ölçeği, rekabetin ve işbirliğinin birbiriyle çelişen süreçlerine ilişkin bir çözümleme biçimi olarak kavramak mümkündür. Mekânın sürekli üretilmesi ve yeniden üretilmesi, farklı yerler, konumlar ve deneyim alanları arasındaki sınırları inşa etmeye yönelik coğrafi mücadele kadar bu yöndeki toplumsal mücadeleyi de ifade eder. Alanın inşası, alanlar birbirlerinden farklı biçimlerde inşa edildiği sürece, ölçek üretimine işaret eder; ölçek, farklı *türdeki* alanlar arasında olduğu kadar olmasa da aslolarak alanlar arası farklılığın ölçütüdür. Ölçek üzerinde ilk defa bu zeminde kafa yormaya başladığımda, onu keskin siyasal terimlerle algılama ve ifade etme

eğilimindeydim.[28] Çok bariz bir örneği ele alacak olursak, ulus devletin ölçeğini sermayedar sınıfın farklı gereksinimleri arasındaki topraksal uzlaşma olarak görmek mümkündür. Bir yandan, üreticiler arasındaki rekabet kapitalist ekonominin en temel gerekliliğidir; öte yandan, dizginlenmemiş rekabet anarşi habercisidir. Sermayedar sınıf, sermaye birikimi ve toplumsal yeniden üretim için gereken koşulları yaratabilmek ve kendi iktidarına yönelik tehlikelerle başa çıkabilmek için kendi arasında da işbirliğine gider. Ulusal formasyon içerisinde ki söz konusu açık ve müstakil iradecilikle birlikte hemen hemen hiç düşünülmemişse de, ulus devlet, rekabet ve işbirliği arasındaki bu çelişkinin süreğen ancak nihai ve tarihsel olarak spesifik topraksal çözümünü temsil eder. Ulusal egemen sınıf, ulus-devletin coğrafi sınırları içerisinde , emek gücünün yeniden üretilmesinin koşulları, ekonominin yasal düzeyde terkibi, üretim ve dolaşımın altyapılarının tedarik edilmesi, ve belli bazı ideolojik kurumlar gibi meseleler üzerinde genel bir işbirliğine gider. Farklı ulusal piyasalarda da işbirliği söz konusudur; lakin, aslolan ekonomik alandaki işbirliğidir.

Söz konusu çelişkinin çözümü, ulus-devletin yapısına dayanır. Rekabet ve işbirliği arasında keskin ve açıkça belirgin kılınmış bir sınır çizgisi bulunmadığından –uluslar bile işbirliğine giderken ulus-devlet içerisindeki benzer ürün ve hizmetlerin üreticileri rekabet ediyor olabilirler- ulus-devletin bu türden kavramsallaştırılmasının sahte olduğunu göstermez; tam da tersine, böylesi bir kavramsallaştırmayı doğrular. Ulusal ölçeğin topraksal sınırları, (kimi zaman zayıf kimi zamansa kuvvetli bir biçimde) işbirliğine ve rekabete dayalı ekonomik ilişkilerin nizamlı bir dizilişini ortaya çıkarır. Çatışmaların çözüme ulaştırılmasının topraksal kılınması alanda belli bir sabitliğe –örneğin, ulusal sınırlar- dayandığından uzun erimli bir devingenlik tarafından da belirlenmiştir. Ekonomi alanındaki birikim ve akabinde rekabet ve işbirliği için gerekli olan ölçek genişledikçe, çatışmaları çözme süreci giderek eskir ve alternatif ölçek biçimleri gelişir. İşte, bu da, tümü, söz konusu tikel çelişkinin yeniden çözüldüğü alternatif (daha yüksek) coğrafi ölçekler sağlayan Birleşmiş Milletler'i, ASEAN ya da COMECON gibi uluslararası ticari işbirliği kuruluşlarını, ya da birleşmiş bir Batı Avrupa'yı, tahminen yine geçici de olsa, önemli kılar.

Ölçekler arası hiyerarşinin öteki ucunda ise, Evsizler Aracı, topluluk ölçeğinin üzerine inşa edildiği yola ışık tutar. Evsizler Aracı'nın işlevselliğinin ekonomik boyutu bariz de olsa, topluluk mekânına siyasal ve kültürel düzlemde erişimi ve söz konusu mekânın üretilmesini içerdiğinden, önemi çok daha kallavidir: Topluluğun ideolojik olarak tarif edilmesinin karşısında durur. Evsizler Aracı, toplumsal yeni-

28 N. Smith, *Uneven Development*, s. 135-47. Ölçeğin üretilmesine ilişkin daha empirik bir analiz için, bkz. N. Smith ve W. Dennis, 'The Restructuring of Geographical Scale: Coalescence and Fragmentationof the Northern Core Region', *Economic Geography*, 1987, vol. 63, s. 160-82. Ölçeğe ilişkin tartışma, yerellikler ve yerellik çalışmaları üzerine daha kapsamlı bir tartışmanın bir parçası olarak daha çok *Antipode* dergisinde ortaya çıkmıştır. Bkz. N. Smith, 'Dangers of the Empirical Turn: Some Comments on the CURS Initiative', *Antipode*, 1987, vol. 19, s. 59-68; K. Cox ve A. Mair, 'Levels of Abstraction in Locality Studies', *Antipode*, 1989, vol. 21, s. 121-32; S. Duncan ve M. Savage, 'Space, Scale and Locality', *Antipode*, 1989, vol. 21, s. 179-206.

den üretimin gündelik detaylarıyla mekânın farklı ölçeklerde inşa edilmesi süreci arasındaki bağlantıya dikkat çeker. Herod'un işaret ettiği gibi, ölçeğin üretimi, ekonomi politikten çok daha geniş toplumsal süreçler dizgesini kapsar.[29] Feminist çalışmalar, uzunca bir süredir toplumsal üretim ve yeniden üretim arasındaki ilişkiyi kavrayabilmenin bir aracı olarak ev ve topluluk üzerinde odaklanmakta, çok daha yakın zamanlı feminist yazın, beden ölçeğinin irdelenmesine adanmaktadır. Bedene ilişkin bu teorik yazın, mekânın daha ziyade metaforik biçimde ele alınmasına dayanan ve toplumsal ve kültürel süreçleri vurgulayarak pek çok biçimde örneğin ulus-devlet tartışmalarının daha coğrafî bir zeminde ele alınmasıyla ilişkilenir. Tutarlı bir mekânsal politika, söz konusu ilişkilenmeleri sergileyebilmenin bir yolunu bulmalıdır.

Ölçeğin inşası, birbiriyle çekişen toplumsal güçlerin ve süreçlerin somutlaştırılması ya da maddi kılınmasından ibaret değildir. Ölçek, belli toplumsal süreçlerin son derece etkin bir kaynağıdır. Metaforik olduğu kadar gerçek anlamıyla da ölçek, hem toplumsal ekinliği *kapsar* hem de toplumsal etkinliğin içerisinde *yer aldığı* halihazırda zaten taksim edilmiş bir coğrafya sunar. Ölçek, toplumsal mücadelenin alanını, mücadelenin çözülme süreci kadar nesnesinin de sınırlarını çizer. Böyle ele alındığında, ölçeğin üretimi, daha elle tutulur ve daha somut bir mekânsal politikayı mümkün kılabilecek terminolojiyi sunmaya başlayabilir. 'Toplumsal olarak kabul görülmenin nizam içinde olması' diyor Iris Young, 'her şeyin denetim altında ve yerli yerinde olduğu ve hiçbir şeyin çizgiyi aşmadığı anlamına gelir'.[30] Yani, sınırları tarif eden ve denetime maruz kalan kimlikleri kuşatan, coğrafi ölçeğin ta kendisidir.

Bir dizi özgül ölçeği ele alarak bu konuyu enine boyuna irdelemek isterim. Bunlar, beden, ev, topluluk, kent, bölge, ulus ve küresel olarak sıralanabilir. Her bir ölçeğin, gevşek bir biçimde de olsa, en azından dört boyutu üzerinde odaklanma niyetindeyim: kimlik, ya da her birini tutarlı kılan nitelikler; içsel farklılıklar; başka ölçeklerle aralarındaki sınırlar; ve belli ölçeklerin üretilme sürecine içsel olan direnişe ilişkin siyasal olasılıklar, sınırların ilgası, 'ölçeklerin atlanması'.

Şematik ve açıklayıcı nitelikteki bu türden bir tartışmayı açmazdan evvel birkaç uyarıda bulunmak gerek. Tamamıyla farklı ölçeklere ilişkin bu türden bir tipoloji ile mekânların keskin bir biçimde ayrılmasına işaret ediyor değilim. Evsizler Aracının gösterdiği gibi, hayati nitelikte olan şey, ölçeklerin etkin bir biçimde toplumsal olarak bağlantılandırılma sürecidir. İşte bu yüzden, muhtemel stratejik yanılgı, ölçeğin türdeşliklerinden ziyade farklılıklarına yöneliktir. İkinci olarak, bu tipoloji kasten hiyerarşik nitelikli olup, felsefî olmaktan ziyade pratik bir niyeti yansıtmaktadır. Hiçbir biçimde ontolojik bir ölçekler sistemi öneriyor değilim. Aksine, coğrafi ölçeğin, çağdaş kapitalizmin ve ataerkilliğin toplumsal ve kültürel, ekonomik ve siyasal alanlarının bir parçası olarak hiyerarşik olarak üretildiğini öne sürmekteyim. Başka

29 Andrew Herod, 'The Production of Scale in United States Labour Relations', *Area*, 1991, vol. 23, s. 82-3.
30 Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1990, s. 136.

bir ifadeyle, mesele, belli bir ölçekler setini mekânsal bir politikayı ayakta tutmakta olan sütunlar olarak 'dondurmak' değildir. Asıl mesele, bu türden bir ölçek dondurma edimini, gelip geçici de olsa, şöyle ya da böyle mümkün kılacak toplumsal araçları ve siyasal hedefleri anlamaktır. Ölçeklerin hiyerarşik düzeni, köklü dönüşüme uğrayan sosyal coğrafya alanında yerini almaya adaydır: belli ölçeklere yönelik ve bu ölçekler üzerindeki mücadele ve siyasal çekişmeleri tartışarak bunun mümkün kılınabileceği yollara işaret edebilmeyi umuyorum. Son olarak, beden ölçeğinden küresele uzanıyor da olsa, söz konusu tipoloji, özünde, eksik ve açık uçludur. Ölçek etkin bir biçimde üretildiği sürece de başka türlü olması mümkün değildir. Bu tipoloji, en iyi olasılıkla, mekânsal ölçeğin çok daha sistematik bir biçimde düşünülmüş bir analizini sağlar.

Beden

Kişisel kimliğin en önde gelen fiziksel alanı olarak bedensel ölçek, toplumsal olarak inşa edilmiştir. Bedenin yeri, fiziksel olduğu kadar toplumsal anlamda da kendilik ve Öteki arasındaki sınırı gösterir ve gerçek anlamıyla fizyolojik mekân olarak tanımlanmış yere ilaveten 'kişisel mekân'ın inşasını da içerir. Beden, Judith Butler'a göre, aynı zamanda,'toplumsal cinsiyet anlamlarının kültürel mahalidir'[31] ve bu, bize, beden kimliğinin, *kendi başına,* bedensel farklılıklarla sıkıca içiçe geçtiğini gösterir. Kimlik ve farklılık diyalektiği, ölçeğin tarifinde merkezi bir öneme sahiptir; lakin, hiçbir yerde bedenle olduğundan daha çok önem taşımaz. Simone de Beauvoir, eril kültürün, ulvi olma imtiyazını ve manevi kimliği erkeklere layık görürken, kadınları beden alanıyla özdeş kıldığını ileri sürmüştü.[32] Sadece toplumsal cinsiyet değil, diğer toplumsal farklılıklar da beden kimliği etrafında inşa edilmiştir. Young, 'bedenlerin ölçeklendirilmesinin', toplumsal baskı ve 'kültür emperyalizmi'nin varsayılan temelleri olarak, cinsiyetin yanı sıra –en barizi ırk olmakla birlikte yaş ve yetenek de dahil olmak üzere- çok çeşitli maddi farklılığın kapsanmasına dayandığını ileri sürer.[33]

Biyolojik üremenin bir alanı olarak bedenin, tanımı gereği de, doğurganlığı açısından da, eşit biçimde toplumsal nitelikte belli ihtiyaçları vardır. Bedenin bir haz ve acı alanı olarak istekleri, arzuları ve korkuları da vardır; ve beden, hastalığın ve sağlığın toplumsal tanımlarının kendi etrafında üretildiği biyolojik organdır. Beden

31 Judith Butler, 'Variations on Sex and Gender: Behaviour, Wittig and Foucault', Seyla Benhabib ve Drucilla Cornell (der.), içinde, *Feminism as Critique. On the Politics of Gender,* Minneapolis, University of Minnesota Press, 1986, s. 129.

32 Simone de Beauvoir, *The Second Sex,* New York, Modern Library, 1952. Kuşkusuz, Beauvoir'ın formülasyonu üzerine, hatırı sayılır boyutta bir tartışma yürütülmektedir ve söz konusu tartışmanın irdeleneceği yer burası değildir. Ancak, özellikle Monique Wittig'nin, toplumsal cinsiyetin toplumsal inşasına temel oluşturan herhangi bir toplumsal-öncesi cinsel farklılığı bütünüyle yadsıyan çalışmasına bakılabilir: *The Lesbian Body,* New York, Avon Press, 1975. Butler'ın 'Beauvoir'ın kendilik ve Öteki diyalektiği cismani nitelikte olmayan özgürlüğün Kartezyen versiyonunun sınırlarını tartışır' eleştirisi fevkalade yerindedir ('Variations on sex and gender', s. 133). İşin aslı, Beauvoir'ın düalizmi, kadını, erkeğin zaman içerisinde ki özgürlükleri karşısında kadını, bedene hapsolmaya razı eder görünmektedir.

33 Young, op. cit. s. 122-55

bakımı, bedene yönelik ve beden tarafından gerçekleştirilen erişim ve beden üzerindeki denetim, söz konusu ölçekteki çekişmenin ana yollarıdır. Beauvouir'ın söylediği gibi, kadınlar beden ölçeğini mutlaka tekellerine almıyorlarsa, bu ölçekteki çekişme şu ya da bu biçimde toplumsal cinsiyetin egemenliğinde sürdürülüyor demektir. Kürtaj, tecavüz, fahişelik, üreme ve beden bakımı (besin tedariki, giyinme kabini, sıcaklık) politikaları, kadınların bedenlerine erişim, kadınların bedenleri aracılığıyla gördükleri iş ve beden üzerindeki bireysel denetim ve devlet denetimi arasındaki sınır üzerinde odaklanır. *Our Bodies Ourselves*[34] başlıklı kılavuz kitapçık, sadece kadınların bedenleri üzerinde yeniden hak iddia edebilmelerini ve bedenin ölçeği üzerindeki istilanın denetiminde söz sahibi olmalarını sağladığından; bedenin, feministlerin son derece büyük bir paya sahip oldukları bir mücadele alanı olduğunu ilan ettiğinden, 1970'lerin başında oluşmakta olan feminist hareketi şevklendirdi. Beden üzerindeki bireysel denetim ve devlet denetimi arasındaki aynı sınır, kürtaj ve cinsel yönelim politikalarındaki çekişmede de kendini gösterdi. Bedene yönelik politikalar, toplumsal cinsiyetin bu ölçekteki egemenliği bariz de olsa, tek başına toplumsal cinsiyet tarafından saptanmazlar. Beden stili ve giyinme biçimi, kimliğin kişisel olarak inşa süreciyle bölgesel, ulusal ve kültürler arasındaki dolayımı gerçekleştirir ve uluslararası moda endüstrisinin bedene erişimini sağlar. Toplumsal cinsiyete konu edildiği biçimde, beden stili, aslında bir sınıf sorunudur da.

Evsizler Aracı'nın teklifsizliği beden aracılığıyla daha geniş mekânlara erişimin –mekânları atlamanın bir aracı olarak bedensel erişimin- önemini gösterse de tarih, bu denli gizemli örnekler sergilememektedir. Feminist coğrafyacı Marston, yüzyılın başındaki 'gönüllü annelik' hareketini benzer bir biçimde yorumlar. Kendilerini doğurganlığı ve doğum oranlarını denetlemeye adayan kadın eylemciler, kendi cinsellik normlarını dönüşüme uğratırken 'evcilleştirilmiş bir feminizm' hareketi inşa etmeye yönelik süreçte kadınların daha geniş düzlemdeki toplumsal rollerine ilişkin bir dizi varsayıma ve ideale de meydan okudular. Marston kuşkuya açık ve net bir biçimde sormaktadır:

'Kadınlar, bedenden eve, evden topluluğa, devlete ve ulus-devlete ilişkin çok çeşitli direniş biçimlerine yönelik ölçekleri nasıl oluşturdular? *Dahası*, daha geniş kapsamlı erkek egemen sosyal dünyada bilgi ve anlamın farklılık sınırlarını en sonunda dönüştürmeye yol açacak biçimde ... ölçekler arasında nasıl tercüme edilmektedir?'[35]

1980'lerin başında AIDS'in ortaya çıkışından bu yana, bedene yönelik daha evvel örneği görülmemiş bir çekişme küresel düzeyde yaşandı. Tıpçıların önceleri GRID (*Gay-Related Immune Deficiency*, Eşcinsel Kaynaklı Bağışıklık Yetersizliği) olarak adlandırdıkları ve izlerini Orta Afrika ile Haiti'de sürdükleri AIDS hastalığı,

34 Boston Kadınların Sağlığı Kolektifi (Boston Women Health Collective), *Our Bodies Ourselves*, New York, Simon & Schuster, 1973.

35 Sallie A. Marston, 'Transforming the Boundaries: Power and Resistance Among Turn of the Century American Women', Britanya Coğrafyacılar Enstitüsü Olağan Konferansına Sunulan Tebliğ, Sheffield, 2-5 Ocak 1991.

hâlâ, kişinin kendi bedenine kasten kötü muamelesinin bir sonucu olarak hor görülmektedir. AIDS'e politik ve profesyonel düzeylerdeki yanıtlar bütün mekânsal ölçeklerde mekânsal sınırların güçlendirilmesini içermektedir. ABD, HIV-pozitifli-leri ülkesine kabul etmemektedir. Ulusal hükümetler zorunlu AIDS testini mecbur tutmaktadır. Küba, AIDS mağdurlarını tecrit ederken başka pek çok ulusal hükümet de benzer uygulamaya gitmeyi düşünmektedir. Topluluklar, mahalli okullardan HIV'li öğrencileri dışlamaktadır. Emniyet güçlerine, gey ve lezbiyen gösterilerinde ameliyat eldivenleri giyme zorunluluğu getirilmiştir. Gey ve lezbiyenlere yönelik fiziksel saldırılar, uyuşturucuya karşı ve cinsel perhiz öneren ahlaki düzlemdeki kakafoniyle birlikte gün geçtikçe artmaktadır. AIDS'in denetim altına alınması, farklı ölçeklerin sınırlarını emniyet altına alarak farklılıkları ölçeksel düzeyde güçlendiren bir ölçek stratejisidir. Sınırlar, -sadece bedenin değil, bedenin gidebileceği diğer bütün yerlerin sınırları- daha da sıkı bir denetime maruz bırakılmaktadır. Act-Up (*AIDS Coalition To Unleash Power* –İktidardan Kurtulmaya Yönelik AIDS Koalisyonu) ve Queer Nation gibi gey ve lezbiyen örgütlenmelerinin buna karşı geliştirdiği yanıt, tıbbi denetim bahanesindeki toplumsal denetimin tüm ölçeklerde reddedilmesidir. Denetime ilişkin en sembolik reddiye, Douglas Crimp'in ilkelere bağlanmış rastgele ilişkiye yönelik meydan okuyan çağrısıyla birlikte kendini göstermiştir.[36]

Ev

Ailevi ve kişisel yeniden üretimin bir alanı olarak ev, sürekli ya da geçici bir fiziksel yerleşim yeri ve muhtemelen bir yapıdır. Toplumsal yeniden üretimin alışılageldik edimleri –yeme, uyuma, cinsellik, temizlik, çocuk bakımı- pratiğe dökülmeleri evle sınırlı olmasa da, evde ve evin etrafında şekillenir. Evin büyüklüğü, dış görünüşü ve bulunduğu yer daha çok sınıf farklılığının ve bazı toplumlarda ırka dayalı farklılığın bir türevi de olsa, evin, bizatihi kendisi, pek çok toplumda ağırlıklı olarak toplumsal cinsiyetin öne çıktığı bir alandır ve daha geniş bir alana yayılan eril dünyanın karşısında kadına ait işlerin merkezi olarak görüldüğü söylenebilir. Cinsiyete dayalı belirlenimin ortaya çıkardığı biçim,'aile' ve hane halkının çok farklı tanımlarının sonucunun bir parçası olarak büyük oranda farklılaşır. Evin farklılaşması basit bir içsel/dışsal ikiliğinden çok daha kapsamlı bir değişiklik sergileyebilir; farklı toplumsal deneyimlerin, etkinliklerin ve işlevlerin ya da bunların kombinasyonlarının ölçekselleştirilmesini temsil eder ve bunlara bağlı olarak donatılır. Sınıf ve toplumsal cinsiyet farklılıklarının içiçe geçmişliği Witold Rybezynski'nin burjuva evinin oluşumu ve kimliğine ilişkin çalışmasında ifade edilmiştir: Burjuva evcilliğine öncülük eden 'On yedinci yüzyıl Hollanda'sında evin feminen kılınması süreci' der Rybezynski, 'evcil iç mekânın evrimindeki en önemli olaylardan biridir'.[37] Yaş ve toplumsal işlev de, evi, genellikle, şöyle ya da böyle, Çağdaş Avrupa-Amerikan

36 Douglas Crimp, *October*, 1987, no. 43, s. 237-71.
37 Witold Rybezynski, *Home, A Short History of an Idea*, New York, Viking, 1986, s. 72.

kültüründe sınıf ve toplumsal cinsiyet farklılıklarının izlerini taşıyan farklı kullanım biçimlerine ve yerlere –yatak odası, mutfak, banyo, yemek odası, sigara odası, çalışma ve oyun odaları- bölmektedir. Evin farklılaşması, ön/arka ya da yukarısı/aşağısı olarak daha basit geometrik kutuplaşmalar biçimini de alabilir.[38]

Evin sınırları, tıpkı bir yapının duvarları ya da bahçe ya da nispeten yeni ve spesifik bir coğrafi buluş olan iç-bahçe gibi başka özel mekânları içeren özel mülkiyetin işaretleri gibi net bir biçimde tanımlanabilir. Ancak, aksine, ev mekânı topluluk mekânı içinde yavaş yavaş silineceğinden söz konusu sınırların çok daha gevşek bir biçimde tanımlanmaları da mümkündür. Ev, erkeklerin daha geniş çaplı toplumsal olarak tasdikli otoritelerinin, kadınların ev işlerinden kaynaklanan otoritesine karşı yarıştırıldığı özelikle toplumsal cinsiyet anlamında bir tür çekişmeye konu olan bir alandır. Erkeklerin çıkarı büyük oranda kadınları eve kapatmaktan geçiyorsa, kadınların çıkarı da evde tecrübe edilen iktidar ve gururu daha geniş coğrafi ölçeklere taşıyıp genişletmekten geçer. Aynı zamanda hem bir şato hem de bir hapishane olarak ev, her zaman fiziksel olmasa bile toplumsal olarak duvarlarla çevrelenmiş olup eve giriş çıkış çeşitli yollarla denetime tabi tutulmaktadır. Özellikle genç kadınların hareketlilikleri kadın bedenine erişimin bir denetim aracı olarak, kimi İslam kültürlerindeki haremlik selamlık uygulamasıyla ya da daha az biçimsel olmakla birlikte ABD'nin pek çok iç bölgesinde sürdürülmekte olan uygulamalarla ev civarıyla sınırlanabilir.[39]

Beden ölçeği kişisel kimliği tanımlasa da, söz konusu tanımlama sürecinin gerçekleştiği en yakın bağlam ev ölçeğidir. Ev, bundan böyle kamusal gözlere karşı duvar öremeyeceğinden, evsizlik kişinin kimliğinin inşa edilme biçimlerinden doğan iktidarının dramatik bir biçimde yitirilmesi anlamına gelir. Gecekondulaşma emlak piyasasında muhafaza edilmekte olan ekonomik mahremiyetin dayatmalarına karşı toplumsal mahremiyete ilişkin yeniden hak iddiasında bulunur. Evleri birbirinden ayıran sınır ne kadar keskin olursa olsun, evin bizatihi kendisi daha geniş bir bağlamda tanımlanır ve evler arasındaki söz konusu sınırlar daima belli açıklar ve zayıf noktalar taşır. Ekonomik değişim, ev borsasında yatırımların mahalle çapında geri çekilmesi ya da yerel taşıma sistemlerinin genişletilmesi ya da sınırlandırılması, örneğin, tek tek ev sahiplerinin, mülkiyete ilişkin değerlerini, söz konusu kimselerin ev içerisinde ve ev üzerindeki kendi eylemlerinden bağımsız bir biçimde, ciddi olarak etkileyebilir. Ev siyasal mücadele ve hareketliliğin coğrafi temeli olduğu sürece porozite benzer bir biçimde karşıt tarafta gösterilir. Harlem'deki işçi sınıfı barınma etkinliklerine ilişkin bir alan araştırmasında, Leavitt ve Saegert, kadınların, evin fiziksel sınırlarını tanımayı reddettikleri ve bunun yerine topluluğu evin neredeyse

38 Antony Giddens'ın toplumsal mekân ve zaman-mekân farklılaşması kavramsallaştırmaları ev içindeki bu en basit bölünmelerin genelleştirilmesi üzerinde yükselir. Görünürde herhangi bir neden olmaksızın, ev, ölçeksel mekânın tüm farklılıklarının içinde kaynaştığı metaforik düzeydeki bir 'bölgeselleşmenin' temelini oluşturur. Bkz. *The Constitution of Society*, Berkeley, University of California Press, s. 110-44.

39 Cindi Katz, 'Growing Girls, Closing Circles', C. Katz ve J. Monk (der.) içinde, *Full Circles. Geographies of Women Over the Life Course*, London, Routledge, yayıma hazırlanıyor.

sınırsız bir uzantısı olarak gördükleri için kiracılıkta ve mahalle örgütlenmelerinde baskın çıktıklarına ilişkin bulgular elde etmişlerdir.[40]

Topluluk

Topluluk, toplumsal yeniden üretimin bir alanı olarak layıkıyla tanımlanmıştır. Lakin, toplumsal yeniden üretime içkin olan etkinlikler öylesine yayılmış ve kapsayıcıdır ki topluluğun kimliği ve ölçeksel sınırları çoğu defa bulanıklaşır. Topluluk, evlerin kümelerinin yanı sıra, yerel idareyle kendileri içiçe geçmiş bulunan eğitime, eğlence ve dinlenmeye yönelik ve dinsel sayısız toplumsal ve kültürel kurumu kapsar. Ayrıca, evden fabrikaya, bürodan dükkana, çalışma yerlerini de içerir. Sabit bir biçim aldıkları sürece, bu kurumlar, topluluk içerisinde karışmış yerler oluverir. İşte bu yüzden, topluluk, ölçek mekânları arasında en genel tanımlanmış olanıdır ve genellikle olumlu çağrışımlar üretmekle birlikte 'topluluğa' iliştirilen müphem anlam, topluluk kavramını çağdaş kamusal söylemin en ideolojik metaforlarından biri haline getirir. Irak'a karşı kanlı bir savaş yürüten 'uluslar topluluğu'ndan, sınıf temelli sömürüyü haklı kılmaya çalışan 'iş adamları topluluğu'na, topluluk düşüncesi daha tatsız gerçeklikleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Başka ölçeklerdeki kimlikler topluluğa ilişkin mücadelelere kolaylıkla sürüklenebilirler.

Topluluklar toplumsal olarak tanımlanmışlardır ve çok çeşitli mekânsal biçimler alabilirler. Çağdaş, gelişmiş kapitalist kentlerdeki işçi sınıfı toplulukları komşuluğun mekânsal sınırlarıyla geniş anlamda aynı ilişkisellikte olabilirler. Komşuluğun ve topluluğun kimliği, iş türü, etnisite, ırk, ulusal köken ya da kimi gelenek biçimlerinin sürdürülmesi, akrabalık bağları, ya da mülkün mekânla özdeşleştirilmesi gibi sınıf içi özelliklere bağlı olarak önemli ölçüde örtüşebilir. Bu, pek çok kırsal topluluğu olduğu kadar, New York'un Aşağı Doğu kesimini de betimleyen bir durumdur: Herbert Gans'ın Boston'un Kuzey ucundaki 'kentsel köyü' belki de bu duruma en güzel örneği teşkil eder. Bu arada, üst orta sınıf, daha uzaklara erişen bir mekânsal uzanımla, genellikle daha geniş tanımlanan ve nadiren bitişik mahallerle aynı boyutları paylaşan son derece farklı bir topluluk oluşturmakta ve bu topluluk içerisinde yaşamaktadır: [Örneğin] Kennedy ailesi kolay kolay bir İrlanda mahallesinde yaşamaz[41]. Söz konusu topluluk, ev civarının yanı sıra, yüzlerce hatta binlerce mil uzaklıktaki yazlık ev mahalini; çocukların gönderildiği özel okulu; ve yakın mesafelerde olmasalar da mutat biçimde ziyaret edilen yerlerin bütün bir yörüngesini içerir.[42] Olup biten yoksulların mekân tarafından kapana kıstırılmaya çok daha yatkınken, zenginlerin özgürlüklerini mekânı altedebilme yetenekleri sayesinde ifade edebilmelerinden ibaret değildir; mekâna farklılaşmış biçimlerde erişimi, günlük, haftalık ve mevsimlik yaşamda ölçeksel mekânını inşa etmede farklılaşmış bir iktidara yol açar.

40 Jackie Leavitt ve Susan Saegert, *From Abandonment to Hope*, New York, Columbia University Press, 1989.

41 Çevirenin Notu: Burada yazar, İrlanda kökenli olan ve Amerikan siyasetine damga vurmuş, üst sınıfa ait Kennedy ailesine gönderme yaparak, bu tür bir ailenin etnik olarak ayrılmış ve daha yoksul bir mahallede değil, sözünü ettiği türde nüfusu heterojen olan bir mahallede yaşayacağını ima etmektedir.

42 Herbert Gans, *The Urban Villagers*, New York, Free Press of Glencoe, 1962. Topluluk ve komşuluğun birbiriyle karşıtlık arz eden ilişkilerini abartılı bir ikilikler biçiminde sunmaktayım. Söz konusu durum, bir ikili 'ideal tipler' iddia etmek niteyinden ziyade buradaki tartışmanın kısaltılmış ve şematik doğasının bir sonucudur.

Bu ölçekteki mücadelelerin mekânsallaştırılması topluluk kimliğinde merkezi bir yer teşkil eder. 1989 yazında, siyah bir yeni yetme olan Yusef K. Hawkins, araba satın almak üzere, Brooklyn'in hemen hemen bütünüyle beyazlardan ve çoğunlukla İtalyanlardan oluşan bir kesimi olan Bensonhurt'te gitti. Beyaz erkeklerden oluşan bir yeniyetme güruhu, mahalleli bir kızın yeni erkek arkadaşı olduğunu ileri sürerek Yusef'e saldırdı ve onu öldürdü. Buradaki topluluk savunusu salt tepkisel bir şiddetten ibaret olmayıp kimliğin üzerinde inşa edildiği bir dizi ölçeğin bileşkesini kapsamaktadır; beyaz-olmayanlara karşı mahallenin bir 'savunusu' olmanın yanı sıra 'topluluk mülkü'nün, kadın bedeninin, ataerkil bir savunusudur da. Oysa yere-dayalı mücadeleler, öncesinde ayrışmış toplumsal grupları siyasal olarak tanımlanmış bir topluluk içerisinde birleştirebileceğinden çok daha ilerici bir hamleyi harekete geçirebilir. Neticede, 1981'de, pek çok İngiliz kentinde, işsizliğin, polis zulmünü ve siyahlara ve Asyalılara yönelik ırkçı saldırıların ateşlediği fırtınalı ayaklanmaların ortasında, kendilerini daha üstün konumdaki İngiliz siyahlarından ve Afro-Karayipliler'den ayrı gören pek çok Asyalı genç, kendi ırkçılık tecrübelerini ifade eden belirgin bir dayanışma eylemiyle, kendilerini 'siyah' olarak tanımlamaya başladılar. Siyah kimliğinin ölçeğinin bu yolla genişlemesi ırkçılığa karşı mücadelenin ölçeğini genişletici ve birlik sağlayıcı bir etkide bulundu. Beden, ırkçılığın inşasında kullanılan cismani farklılığın en yakın kaynağı ise, topluluk da, ırkçılığın ve aslında, her türden yerelliğin kesin bir biçimde kaynak bulduğu ölçektir.

Sadece savunmacı nitelik taşımayan topluluk kaynaklı mücadeleler, toplumsal kimliğin –sınıf, ırk, ulusal köken, çevre duyarlılığı- siyasal olarak tanınması biçiminde gelişir ve mahalli, mekânsal kısıtlamalardan kurtulur. Mekânsal tanım terk edilmemiştir, ancak, Tompkins Meydanı Parkı ve Aşağı Doğu Kesimi örneklerinin gösterdiği üzere, topluluğun yeniden-mekânsallaştırılması ve bunun sonucunda ortaya çıkan ölçek tanımı, toplumsal mücadeleleri önceden belirlenmiş sınırlar içerisinde kısıtlamanın ya da yeni mekânlara doğru genişletmenin bir aracı haline gelebilir. Dolayısıyla, 'işçi sınıfı hareketleri ... *mekân (space)* üzerinde hakimiyet kurmakla karşılaştırıldığında, *yer (place)* üzerinde örgütlenirken ve *yere* hükmederken genellikle daha başarılıdırlar'[43] derken Harvey'in aklındaki öncelikle topluluk ölçeğidir.

Kent

Kent, emek piyasasının günlük alanını temsil eder. Toplumsal üretim, tüketim ve idareye ayrılmış toplumsal kaynakların ve sermayenin en ustalıkla merkezileştirilmesi sürecini içerir. Manuel Castells, 'kentselliğin özgüllüğünü', üretim ölçeği olarak gördüğü bölgeselliğe karşıt olarak, 'kolektif tüketim' ve yeniden üretim alanı olarak tanımlar.[44]

Kent mekânı farklı etkinlik ve işlevlere göre bölünmüştür. Bugünün kapitalist kentlerinde, farklı toprak kullanımlarının farklı mekânlara tahsisi çoğunlukla toprak piyasası içerisindeki farklılaşmış arazi kiraları yoluyla sağlanmaktadır. Arazi kirasının farklılaşmış düzeyleri, ticari, endüstriyel, yerleşim, eğlence ve benzeri etkinlik-

43 David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Oxford, Basil Blackwell, 1989, s. 236.
44 Manuel Castells, *The Urban Question*, London, Edward Arnold, 1977, s. 439-52.

lerin mekânsal tasnifini kolaylaştırır. Kent içerisinde ki arazi kirası yapısı, hükümet politikası ve özel mali kurumlar yerleşim mekânının, özellikle olmasa da ekseriyetle, sınıf ve ırk temelinde farklılaşmasını sağlar. Söz konusu farklılaşma, komşuluk muhiti mozaiği içerisinde kültürel olarak inşa edilmiştir. Gelişmiş kapitalist kentteki en keskin mekânsal farklılık, akabinde toplumsal cinsiyet çerçevesinde bir farklılaşma yaratmış biçimde ev ve işin birbirinden ayrılmasını içermektedir. Ancak, ev işinin yeniden dirilmesi ve ev dışında çalışan kadın oranının giderek artmasıyla birlikte soylulaştırmanın ortaya çıkması ve son onyılda varoşların entegrasyonu ile kentin toplumsal cinsiyet bağlamında farklılaşması yeniden inşa edilmiştir.[45]

Kentlerin son birkaç yüzyıldaki emsalsiz büyümesi, sermayenin çarpıcı boyutlarda merkezileşme sürecini ve giderek büyüyen bir coğrafi yayılımı olanaklı kılan ulaşım araçlarının gelişimini yansıtır. Kentsel alanların pek çoğu idari sınırlarca tanımlanmaktadır; lakin, bunlar, günlük toplumsal iletişimi sadece rastgele yansıtır. Kentsel ölçeğin mekânsal boyutları, en keskin biçimiyle, günlük iş yolculuğunun üzerinde gerçekleştiği alan tarafından saptanmıştır.

Kentsel ölçeğin içsel bütünlüğü, çeşitli biçimlerde tehdide maruz kalmıştır. Sermayeye içsel olarak, arazi kirası, ekonomideki daha büyük işaretlere yanıt verdiği ve kentsel ölçekteki daha geniş çaplı ekonomik aksaklıkları aktardığı sürece, arazi kullanımının tahsisinde periyodik nitelikte güvenilmez bir yöntemdir. Tersine, hızlı kentsel gelişme, kentsel ölçeğin içsel bütünlüğünün bozulmasına da yol açabilir. Böylelikle, arazilerin değerinin yükselmesi ve banliyö sınırlarının geri çekilmesi işçi sınıfının büyük bir kesimini, harabeye çevrilmiş bir mahalle ile saatlerce süren ev-iş arası gidiş geliş arasında bir tercih yapmaya zorlar. Her halükarda, kentsel gelişme emeğin değerine çok ciddi biçimde baskı yapar. Geniş kent alanları, genellikle birbirinden ayrı topluluklardaki daha da çok ezilmiş ve sömürülmüş insanı kapsadığı ve onlara ulaşım araçları sağladığı sürece, genişlemiş emek pazarının ekonomik gereklilikleri de ezilmişlerin siyasal örgütlenmelerine yönelik koşulları yaratabilir. Devam etmekte olan yayılım, büyümeyi teşvik eden ekonomik ve çevresel koşullar açısından tehlike teşkil ederken ve böylelikle büyüme karşısındaki hareketleri kışkırtırken, periyodik ya da kronik olsun ya da olmasın, kentin mali krizleri, kent çapındaki örgütlenmelerin oluşumuna zemin teşkil edebilecek hizmetlerde (yeniden üretim araçlarında) ve istihdamda kesintilere sebep olabilir.

Bölge

Ekonomik üretimin bir alanı olarak bölgesel ölçek, ulusal ve bölgesel ekonominin daha geniş boyutlardaki ritmiyle yakından ilişkilidir ve bölgesel kimlik işte burada olup bitenlerin etrafında orantısız bir biçimde inşa edilmiştir. Scott'un da yakın bir zamanda belirttiği üzere, bölge, üreticiler, arz edenler, dağıtımcılar ve tümü

45 David Harvey ve Lata Chatarjee, 'Absolute Rent and the Structuring of Space by Financial Institutions', *Antipode*, 1974, vol. 6.1, s. 22-36; Ann Markusen, 'City Spatial Structure, Women's Household Work, and National Urban Policy', *Signs*, 1980, vol. 5, s. 23-44; Linda McDowell, 'Towards an Understanding of the Gender Division of Urban Space', *Environment and Planning D*, 1983, vol. 1, s. 59-72; Liz Bondi, 'Gender Divisions and Gentrification: A Critique', *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, 1991, vol. 16, s. 190-8.

belli kentsel ya da kırsal yerleşim yerlerinde konumlanmış, sayısız miktardaki takviye niteliğindeki etkinlik, yani 'üretim ekipleri', arasındaki ekonomik bağlantıların yoğunlaşmış bir ağı olarak düşünülebilir.[46] Geleneksel bölgesel coğrafya, tarımsal ve sanayiye dayalı bölgeleri tam da bu zeminde tarif etmiştir: Geç on dokuzuncu yüzyıl Britanyası için Lncashire pamuk, Yorkshire yünlüler ve mühendislik, Clyde gemi inşa, West Midlands elektrik mühendisliği anlamına gelmekteydi. Benzer nitelikteki bölgesel mozaik öteki ulusal ve uluslararası mekânlarda da, örneğin New England'da, söz konusudur. Bu türden bölgesel yapı, kapitalist gelişmenin erken sanayi aşamasına özgüydü. Ne var ki, savaş sonrası dönemde Fordizmin ortaya çıkışı bölgesel yapılanmada kökten bir değişiklik ve bölgesel ölçeğin ciddi boyutlardaki yayılımıyla aynı sürede belirmiştir. Örneğin, New England, Büyük Buhran'dan önce taşıdığı yerel bölgelerin mozaiği olma niteliğini yitirmekle birlikte 1960'ların sonlarından itibaren Northeast'in tamamını kapsayan daha bütünlüklü bir bölgenin parçası haline gelmiştir.[47]

Üretim faaliyetleri –örneğin, sanayi ve tarımın belli biçimleri, turizm ve madencilik- bölgesel kimliğin kaba dış hatlarını tayin eder ve gündelik, haftalık ve mevsimsel yaşamın ritmi bazı bölgelere diğerlerinden daha fazla kültürel kimlik nakşeder. İnsanların 'hem ne ürettikleri hem de nasıl ürettiklerini de içerir biçimde üretimleri ile örtüştüklerini'[48] ileri sürerken, Marx ve Engels'in evrensel bir birey kimliği ontolojisi değil, tersine, işi ve kültürü birbirine bağlayan ve en çok da bölgesel ölçekte geçerli olacak bir sosyal teori önerdikleri düşünülmelidir. Buradaki vurgu giderek artan bir biçimde ekonomik ilişkilere yönelik ise, coğrafyanın eksilmeye maruz kalmış toplumsal inşasını ima etmez. Bölgesel ölçeğin toplumsal ve kültürel inşasının halihazırdaki bireyin ve yerel failin bir sonucu olmayıp, daha genelleşmiş kültürel, siyasal ve özellikle ekonomik yapılar aracılığıyla daha geniş boyutlara aracılık ettiğine işaret eder.

Toplumsal iş bölümü, en belirgin biçimde bölgesel ölçekte mekânsal terimlerle ifade edilir. Farklı toplumsal koşullar, üretim araçları ve düzeyleri, çok çeşitli kentsel ve kırsal yerleri niteler. Tıpkı içsel olarak inşa edildiği gibi, bölgenin toplumsal ekonomisi, ulusal ve uluslararası ekonomik süreçlerin, olayların ve gelişmelerin girdabında biçimlenir; ve bölgeler üretimin, meta imalatının ya da daha geniş piyasalara yönelik hizmet sunumunun belli biçimlerinde ve koşullarında uzmanlaştıkları sürece, bölgesel sınırlar daha da geçirgen ve değişken bir nitelik kazanır. Savaş sonrası New England, daha geniş olan Northeast ile birleşerek geleneksel bölgesel kimliğinin büyük kısmını yitirmiş de olsa, 1960'ların ve 1970'lerin sanayisizleştirme süreci sonuçta, bu daha geniş Northeast bölgesinin topraksal bütünlüğünü aşındırmıştır. Northeast, ulusal ve küresel ölçeklerdeki daha büyük ekonomik ve siyasal yer değiştirmelerin emrinde daha küçük bölgelerden oluşan bir mozaiğe dönüşmüştür. Buna karşıt bir biçimde, yüksek-teknolojideki büyümenin yeni biçimleri, üretici ve tüketici hizmetlerine yö-

46 Allen, J. Scott, *New Industrial Spaces*, London, Pion, 1988.

47 Neil Smith ve Ward Dennis, 'The Restructuring of Geographical Scale: Coalesence and Fragmentation of the Northern Core Region,' *Economic Geography*, 1987, vol. 63, s. 160-82.

48 Karl Marx ve Fredirick Engels, *The German Ideology*, New York, International Publishers, 1970, s. 42.

nelik bir yön değiştirme, ve üretim süreçlerinde ve üründe esnek üretime ilişkin bir yöneliş, eksilmeye maruz kalmış bir ölçekte bölgesel mekânı yeniden kuran, Silikon Vadisi gibi çok farklı bölgesel oluşumların kurulmasını başlatmıştır.[49]

Bölgesel kimliğin üretim etkinliklerinde odaklanması gibi, bölgesel mücadeleler de, işin siyasal örgütlülük temelini teşkil ettiği orantısız nitelikte sınıf mücadeleleridir. Sınıf-içi dayanışma sınıflar arası rekabeti geliştirir ve sınıf dayanışması ve sınıflar arası rekabetin mekânsal örgütlenmesi de bölgesel sınırların tayin edilmesine katkıda bulunur. Son on yılda Northeast'in parçalara ayrılması dünya piyasalarındaki ekonomik durgunluğun ve içe dönmenin basit bir sonucu değildir. Bir dizi geri iade süresince pek çok nüfuzlu birlik, sayısız yerel antlaşmaya yönelik pazarlık yaparken ulusal ve bölgesel ölçekten vazgeçtiler.[50] 1980'lerin yeniden inşa edilmiş bölgesel coğrafyaları akışkanlık ve esneklikle damgalanmıştı ve bu da bölgesel inşanın ölçeğine aynı düzeyde denk düşmekteydi.

Bölgesel siyasal hareketler, belli bir dış istila algısına dayalı olarak son derece savunmacı bir nitelik taşıyor olabilir. Yabancı sermayeyi ya da başka ulusları hain olarak tanımlayan son yılların sanayileşmenin sınırlandırılması karşıtı kimi koalisyonlarını tanımlayabilecek olan bu durum, yeni yeni ortaya çıkmakta olan bazı çevreci ve ekonomik büyüme karşıtı koalisyonları da ifade eder. Hepsinden daha savunmacı olan, siyasal olarak son derece çeşitli ve değişken nitelikli olarak söz konusu bölgesel hareketler, siyasal ekonomik taleplerdense, daha ziyade, belli bölgeleri ayrı ulus devletler olarak yeniden tanımlamak peşinde olan tarihsel ve genellikle romantik, kültürel iddialara dayanırlar. Bölgesel farklılık ve şovenizm, burada, yersel sınırlar içerisinde ki sınıf-temelli ve başka mücadeleleri kapsar biçimde işlemektedir. En kötü ihtimalle, bölgesellik, ırkçılığa ve daha alt mekânsal ölçeklerde üretilmiş yerelliklere alan açabilir. Ancak, bölgesellik ve ulusal egemenliğin birbirine bağlı iddiaları da ilerici toplumsal hareketlere zemin oluşturabilir, ve bunlar sadece bölgesel değil, mücadelenin ulusal olarak kapsanabilirliğini tehdit etmeyi sürdürdükleri sürece –projeleri salt ulusalcı bir anti-emperyalizmden ibaret olmayıp küresel bir nitelik taşıdığı sürece- başarıya ulaşabilirler.

Ulus

Ulusal ölçek, dünya piyasalarındaki bölünmeyi temsil ettiği sürece, şöyle ya da böyle, siyasal bir inşa, devlet iktidarının bir alanıdır. Kuşkusuz, her zaman böyle değildi. Devlet iktidarı, daha önceki toplumsal formasyonlarda, genellikle kentsel ölçeğin (Atina ya da Batı Afrika'nın kent devletleri gibi) ya da düklerden, tımar sahiplerinden, şeyhliklerden ve sultanlıklardan oluşan bölgesel ölçeklerin elindeydi. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, ulus-devlet, devlet iktidarının başat ölçeği haline geldi. İşte, ulus-devlet, vatandaşlığın, akrabalık üzerinden değil de çok yakın bir zamanda pasaportların icadı ve gümrük duvarlarının inşasıyla kendini göste-

49 Smith ve Dennis, op. cit.; Scott, op. cit.
50 Herod, op. cit.

ren, topraksal nitelikle tanımlanmış bir ulusa dayanması sebebiyle, geçmişin devlet formasyonlarından tamamen farklılaşır. Ulus-devletin, kendini önceleyen siyasal oluşumlarla karşılaştırıldığında, daha kapsamlı ölçeği, yeni yeni belirmeye başlayan kapitalizme eşlik eden ekonomik etkinliğin ve birikimin giderek artan ölçeği sonucunda ortaya çıkar. Lakin, ulus devletleri ayıran gerçek sınırlar genellikle savaşların, askeri fetihlerin, siyasal anlaşmazlıkların ve imzalanan antlaşmaların ürünüdür.

'Beden politikası'nın topraksal tanımı genetik olanı alt ediyorsa, sonrakine içsel olan yerelliğin hakkından bu yolla gelinemez. Etnik, ırksal, dinsel ya da bölgesel farklılıklar ulus-devleti içeriden bölebilir ve vatandaşlık, ulusal kimlik bahşettiği gibi yabancı statü de ihsan edebilir. Ulusal sınırların giderek artan ekonomik geçirgenliği ile kıyaslandığında, belki de milliyetçilik, mekânsal nitelikli *ideolojilerin* en az geçirgen olanıdır ve devlet iktidarına yönelik tehditler devlet iktidarının temellerini ya da toplumsal örgütlenmenin ulusal ölçeğinin meşruluğunu *kendi başlarına* çok nadiren sorgularlar. Tehditlerin büyük çoğunluğu, ulus-devletin iktidarının ilgasını değil, liderliğin el değiştirmesini hedefler. Yine de istisnalar vardır ve ulus-devlet, bugün toplumsal örgütlenmenin son derece nevi şahsına münhasır hassasiyetteki bir ölçeğidir. Öncelikle, sermaye kendini dünya pazarı aracılığıyla örgütlediği sürece küresel şirketler ulus-devletler üzerinde önemli nitelikte ekonomik iktidara sahip olacaklardır. İşçi sınıfı da uluslararası düzeyde örgütlenerek ulusal hakim sınıfları kurnazlıkla alt edebilirler; lakin, uzun erimli 'Dünya İşçileri Birleşin!' iddiasına rağmen işçi sınıfı, şimdiye dek dünyanın hiçbir yerinde, düşmanının eriştiği örgütlenmeyi gerçekleştirememiştir. Milliyetçilik, Latin Amerika, Afrika ve Asya'daki postkolonyal mücadelelerin enerjisinin 1914'deki İkinci Enternasyonal'de, ayrı ulusal burjuvazilerin yeniden kurulması hedefine saptırılmasıyla, devlet iktidarına yönelik sınıf temelli saldırıları daha çok kapsar olmuştur. Polonya Dayanışma Hareketi (*Solidarnose*) aynı akıbete uğramıştır.

Devlet iktidarı sadece azınlık bir sınıfın elinde olmayıp genellikle erkeklerin, ve muhtemelen de aynı zamanda belli ırksal, etnik ya da dinsel bir grubun elindedir. Söz konusu toplumsal çıkarlar devletin yasal ve ideolojik dokusuna sistematik bir biçimde dahil edildiği sürece, sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet ve başka toplumsal farklılıklar temelinde yükselen ezme ve sömürü, oy kullanmanın ve mülkiyet hukukunun ulusal yapılarında kurumsallaştırılır. Böylelikle, devlet aynı zamanda daha alt mekânsal ölçeklerin sınırlarında, özellikle beden, ev ve toplulukta, denetimi ve güvenliği sağlar ve devlet iktidarına yönelik tehditler, nadiren bu kadar özenle ifade edilmiş de olsalar, ezme biçimlerinin işte bu ve başka kaynaklarından yayılırlar. 'Bir kadın olarak, ülkesizim. Bir kadın olarak ülke falan istemiyorum. Bir kadın olarak, benim ülkem bütün dünyadır'[51] derken Virginia Wolf'un üzerinden atlamayı hedeflediği şey ataerkil devletin ta kendisiydi.

Küresel

Küresel ölçeğin sınırlarının kendi başına gezegenin doğal sınırlarıyla belirlenmiş olduğu düşünülebilir. Oysa, tıpkı öteki ölçekler gibi, küresel ölçek de aslında top-

51 Virginia Woolf, *Three Guineas*, London, Hogarth Press, 1952 baskısı.

lumsal olarak üretilmiştir. Bariz bir örneğe başvuracak olursak, Roma İmparatorluğu gezegenin sadece küçük bir yüzdesini kaplamaktayken, tersine uzay gezilerinin gerçeklikleri 'küresel' ölçeğin pek muhtemel ve korkarak beklediğimiz yayılımını şiddetle akla getirmektedir. Aslında, uzay gezilerine ayrılan yüzlerce milyar dolar son kırk yılda dünya ekonomisine zaten ciddi etkilerde bulunmuştur. Kapitalist üretim biçimiyle, küresel ölçek, esasen, sermayenin dolaşımı sonucunda inşa edilmiş bir yapıdır.

Tarihselliği bir yana bırakacak olursak, küresel ölçeğin fethini tartışmak son derece güçtür. Küreyi oluşturan alt-dünyalar -son derece yerelleşmiş (on dokuzuncu yüzyılın Avrupalı kaşiflerince periyodik olarak 'keşfedilen' Amazonya, Orta Afrika ya da Bornoe'nun çeşitli halkları gibi) ya da Çin'in Ming Hanedanı gibi daha büyük imparatorlukları gibi- siyasal, kültürel, ekonomik ve ideolojik iktidarın çeşitli karışımlarınca inşa edilmiştir. Birleşmiş bir küresel ölçeğin ekonomik bakımdan inşası ancak erken yirminci yüzyılda dünya pazarının küreselleşmesiyle birlikte gerçekleşebilmiştir. Bu andan itibaren, küresel ölçek, önceleri dünya pazarının dışında kalan 'yeni' toprakların, ulusal nitelikli Avrupa sermayeleri tarafından siyasal koloniler haline getirilmesiyle çizilmemiştir. Tersine, küresel ölçeği biçimlendiren şey, kapitalist toplumun belli, toplumsal ve ekonomik ilişkilerine göre yapılanan ekonomik olarak eşitsiz gelişmenin içsel dinamikleridir. Dolayısıyla, küresel, sadece ulus-devletin siyasal bölünmelerine göre değil, söz konusu devletlerin dünya pazarında gerçekleştirdiği ve tecrübe ettiği gelişme ve eksik gelişmenin farklılaşan düzeylerine göre bölünmüştür.

Küresel ölçeğin fethi gerçekleşmesi imkansız bir düşünce ya da akıldan geçirilmesi güç olaylar dizisinin bir parçası olarak görünebilir. Sınıfsal kavramlarla konuşacak olursak, kapitalist sınıf, iktidara on yedinci ve yirminci yüzyıllar arasındaki bir dizi şöyle ya da böyle kabul edilebilir ulusal devrimler sayesinde gelmiştir. Bunlardan bazıları daha önceki yönetici sınıfların şiddet yoluyla devrilmesiyken, diğerleri piyasada elde edilen iktidarın bir sonucu niteliğindeki daha yumuşak devrimlerdi. Asıl mühim nokta, bütün bu devrimler ayrı ayrı devletlere özgü yalıtık bir konumda kalmakla yetinmedi ve yükselmekte olan burjuvazi, ekonomik yöntemler kadar siyasal araçlar yoluyla da farklı ulusal iktidar adacıklarını küresel hegemonya içerisinde yekvücut hale getirdi. Burada sürece içsel olan şey, sadece sınıf egemenliği olmakla kalmayıp sırf toplumsal cinsiyet ve ırk zemininde gelişmese de özellikle bunlar üzerinden işleyen ezme biçimleridir. Fetihin söz konusu iç içe geçmiş tarihleri –köleleştirme, hırsızlık, mülkiyet hakkının inkârı, oy hakkından yoksun bırakma- kapitalizmin küresel iddialarını ileri sürmenin yanı sıra, daha alt düzeylerdeki coğrafi ölçeklerde yürütülmeye başlanan toplumsal mücadeleleri de, örneğin beden ya da milliyetçilik üzerinden yürütülen mücadeleleri, kapsamayı hedeflemekteydi.

Günümüzün küresel iktidarına yönelik muhalefet uluslararası olduğu kadar ulusal nitelikteki bir dizi mücadeleden doğmaktadır: Kuşkusuz, öncelikle, anti-emperyalist ve savaş karşıtı hareketler, postkolonyal mücadeleler, ve bunların yanında,

yerellikten ilham almış olmakla birlikte küresel potansiyele sahip çevreci ve feminist hareketler. Kapitalist toplumun sınıf temelli bir tahlilinden doğan devrimci sosyalizmin bütün bir ulus-devleti küresel kapitalizmden çekip koparma konusundaki yetisi 1919'da on altı ulusal ordunun Sovyet topraklarına yerleştirilmesine ve akabinde Soğuk Savaş'a yol açan, ekonomik bir ambargoyu da içeren, küresel düzeydeki savunmayı tetikledi. Açık ve net enternasyonalizmine karşın, 1919'un başarısız devrimlerinin de etkisiyle, Sovyet yönetimi, 'ölçek atlamayı' beceremedi. Kapitalist ambargo sonucunda dünya ekonomisine ancak düşman niteliğindeki bir ada olarak dahil edilmenin yanı sıra Stalin döneminde, 'tek ülkede sosyalizm'e ilişkin feci inanca direnmeyi de başaramadılar. Sovyetler Birliği'nde sosyalizm, 1989 olaylarından çok daha önce boğulmuştu.

Burjuva devrimlerinin siyasal olarak birbirine bağlanmışlıkları ve bunların sınıfa, toplumsal cinsiyete ve ırka ilişkin gündemleri bugünün ayrı Ulusal Bağımsızlık Günlerinde ve devrimci savaşlarındaki şovenist kutlamalarda silinip gitmiştir. Söz konusu ideolojik nitelikli silme eylemi, küresel ölçeğin süregiden denetleme ve güvenliği sağlama boyutunu kapsamaktadır. Egemen sınıf kendi dünya görüşünü yeniden üretmeye yeltendikçe, ulusal vatandaşlık yanında küresel bir vatandaşlık tanımı oluşturmanın da peşine düşecektir. 'Evrensel özne' içerisinde farklılığın silinmiş olması söz konusu küresel vatandaşlığın kurnazlıkla ima edilme yollarından biridir. Kuşkusuz, küresel vatandaşlık bundan daha popüler biçimlerde de ifade edilmiştir. 'Küresel' çok etkin bir biçimde inşa edilmiştir. Salomon Kardeşler'in mali hizmetlere yönelik olan ve Uzay-gemisi Dünya'nın [spaceship earth] uzaydan çekilmiş bir fotoğrafını barındıran ilanında şöyle denmektedir: 'Biz sadece bir yerde iş yaparız (Bütün Dünya)'.

Evrensel özneye yönelik eleştirinin kendisi evrensel olmaya yaklaşmış durumdadır ancak yanıtlanması daha da güç olan soru, siyasal bir öznenin ya da özneler koalisyonunun, bir yanda beyaz, erkek, egemen-sınıf öznesi varsayımını yinelerken, öte yanda radikal bir bireyciliğe çubuk bükerek nasıl yeniden inşa edileceği sorusudur. Bu bildik epistemolojik ikilem, farklı özne konumsallıklarına dayanan imtiyazın arabuluculuğunu gereksinir ve genellikle de böylelikle, su katılmamış bir yerel proje olarak görülür. Ancak, siyasal özne(ler)in yeniden inşası, aynı zamanda yoğun bir biçimde küreseldir de. 'Kişisel olan', Cynthia Enloe'nin hatırlattığı gibi, enternasyonaldir ve bu da, ancak, ölçeklerin kendi kendilerini yadsır biçimde parantezlenmeleriyle inkâr edilebilir. Akademik idealizmin tehlikelerini bertaraf edebilmek için yeniden inşa edilmiş siyasal özne(ler)e ilişkin tartışma, siyasal fethin *nesneleri*nin daha büyük bir titizlikle ele alınmasıyla birlikte sürdürülmelidir; ve işte bu yüzden onu burada, küresel ölçek tartışması içerisinde ileri sürekteyim. Sadece on sekiz yıl kadar önce, ancak Jim Morrison'un 1967'deki 'Dünyayı istiyoruz, hemen *şimdi* istiyoruz' tehdidinden çok uzun bir zaman sonra, 1980'lerin idealist yardım korosunun ağlamaklı haykırışı, 'Biz dünyayız' oldu. 'Biz' dünya falan değiliz, ne var ki,

hâlâ dünyayı isteyen pek çok kimse var ve dünyayı istemeyi sürdürdüğümüz sürece 'biz'e içsel olarak farklılaştırılmış bir kimlik kazandırmanın bir yolunu bulacağız.[52]

Sonuç

Marx, kapitalizmde, 'mekânın zaman tarafından zapt edilmesi' olarak adlandırdığı bir eğilim fark etmişti.[53] Söz konusu eğilimi tüm ölçeklerde görmemiz mümkündür; örneğin, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki ilerlemelerin daha küçük bir dünyayı mümkün hale getirdiği küresel ölçekte; Beauvoir'ın saptadığı ve aktardığı üzere, geçici özgürlük için beden ölçeğinin silinmesinde. Mekânsallaştırılmış bir siyaset, tıpkı Lefebre'nin mekânın üretim kavramının, toplumsal mekânı, kapitalist devlet tarafından ya da piyasa yoluyla inşa edilmiş soyutlamalardan kurtarmayı hedeflemesi gibi, mekânı söz konusu zapt edilme sürecinden kurtarır. Ölçek, sınırların belirlenmesi yoluyla bir kısıtlama ve dışlama aracı, bir tür kimlik dayatma yöntemi olarak kurulabilir. Oysa bir ölçek siyaseti, yayılım ve dahil etmeye yönelik bir silah, kimliklerin genişletilmesine yönelik bir araç olarak belirebilir. Ölçek, mekânın zapt edilmekten kurtulma sürecinde kılavuzluk görevi üstlenir.

Haziran 1991'de Tompkins Meydanı Parkı, mekânın, süratle, doğrudan ve işgüzarlıkla zapt edilişinin alanı haline geldi. Bir önceki yıl, nispeten daha yumuşak geçmişti; ancak, evsiz insanların parkı doldurması ve ikinci istiladan o güne dek yetmiş barakanın yeniden inşa edilmesiyle birlikte muhitteki soylulaştırma yanlısı lobi giderek sesini daha çok yükseltir oldu. Parkta kalmakta olan tahliyeye maruz bırakılmış kimselerin gereksinimlerine duyarlı öteki pek çok semt sakini sayısı giderek büyüyen evsizler popülasyonuna yönelik hizmetlerin yokluğundan dolayı daha da ümitsiz bir hale düştüler. 28 Mayıs 1991'de, bir anma günü konserinde 'Barınmak Bir İnsan Hakkıdır' kutlaması yapıldı ve park bir kez daha polis ve parkın kullanıcıları arasındaki çarpışmaların vuku bulduğu bir alan oluverdi. Nihayetinde, yerel soylulaştırma lobisi, emlakçılarla sıkı bağları bulunan *New York Times* gazetesi tarafından desteklendi. Gazete, bugün artık tanıdık olduğumuz bir senaryoyla, isyandan dolayı 'anarşistleri' ve 'siyasal aşırılıkları' suçladı ve parkın kapatılmasına yönelik kent çapında bir desteği harekete geçirdi. *Webster's Sözlüğü*'nden alınma bir park tanımıyla başlayan bir polemikte, *New York Times* editörü şöyle diyordu: 'Manhattan'ın Doğu Kesimi'ndeki Tompkins Meydanı Parkı olmadığı sürece.... hiçbir park bir gecekondu bölgesi değildir'. Park, 'hükümetin başarısızlığının bir sembolü' oldu, mali olarak karşılanması mümkün barınma olanakları sunma konusunda emlak piyasasının yetersizliklerini görmezden gelerek yola devam edildi ve kentin 'Topmkins Meydanı Parkı'nın' 'onu kamunun kullanımından çalmış bulu-

52 Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Bases. Making Feminist Sense of International Politics*, Berkeley, University of California Press, 1990, s. 195. Aynı zamanda bkz., benzer bir bakış açısıyla yazılmış olan, Young, *Justice and Politics of Difference*, ve Donna Haraway, 'Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective', içinde Haraway, *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, New York, Routledge, 1991, s. 183-201.

53 Karl Marx, *Grundrisse*, Harmondsworth, Penguin, 1973, s. 524, 539.

nan' evsiz insanlardan 'geri istemesi' talebinde bulunuldu. Parkta ikamet etmekte olanların pek çoğunun 'meşru olarak evsiz insanlar' olmadıkları ve bunlara yönelik 'hatalı bir duyarlılık bolluğu' söz konusu olduğu ifade edilerek, sonradan kentin 'düzenli devriyeleri yoluyla muhafaza edebileceği' bir tür 'temizliğe' gidilmesi talep edildi.[54]

Dinkins yönetimi, 200'den fazla park sakinini tahliye ederek 3 Haziran 1991 saat sabah 5'te Tompkins Meydanı Parkı'nı kapattı. Belediye Başkanı Dinkins, parkın, parkta ikamet eden tahliye edilmiş kimseler tarafından 'topluluktan' çalınmış olduğu iddiasını yineleyerek, 'Park, parktır. Yaşanacak bir yer değildir'[55] açıklamasında bulundu. Sekiz foot[56] yüksekliğindeki tel örgü çitin hemen inşa edilmesine ve çok ciddi bir bütçe krizine rağmen yüzden fazla üniformalı ve uygun kıyafetli polis memurunun, bir muhaberat aracıyla birlikte parkın 'muhafaza edilmesi'ne ayrılmasıyla parkın militarizasyonu tamamlandı. İlerleyen günlerde, 2,3 milyon dolar tutacağı söylenen inşaatın başlamasıyla birlikte park kazı makineleri tarafından eşilmeye başlandı. Aslında, polis tarafından korunan üç park girişi açık bırakılmıştı: Bir tanesi, B Caddesi üzerindeki yenilenmiş Christadora kondominyumunun karşısındaki, köpek dolaştırma alanına geçit sağlayan girişti; diğerleri bir çocuk oyun alanına ve basketbol sahalarına çıkıyordu._

Village Voice'den Sarah Ferguson, parkın kapatılmasının 'kentin, evsiz nüfusuyla başa çıkmaktaki başarısızlığını sembolize etmekte olan' bir istilanın 'ölüm haberi' olduğu sonucuna varmış da olsa, söz konusu durum barınmaya yönelik, hatta ya da Aşağı Doğu Kesimi'ndeki binaların ve arazinin denetimi için sürdürülmekte olan mücadeleyi durdurmadı.[57] Kentin kötü ünüyle bilinen tehlike dolu barınma sistemi dışında, tahliye edilmişlere herhangi bir barınma alternatifi sunulmadı. Tahliyeye maruz bırakılmış kimselerin bir bölümü yeniden yerel barakalara doluşmuş ya da kente sızmışlarsa da, en geniş grup, temizleme operasyonundan üç hafta sonra halihazırda yirmiden fazla yapıyı bünyesinde taşımakta ve 100 kadar insanın yerleşmiş olduğu boş bir arazi parçası üzerine kurulan yeni bir gecekondu mahallesine bir blok ve yarım blok doğu mesafesi kadar uzaklığa taşındı. Parkın kapatılması ve yeniden inşa süreci, gerçekte hiçbir planın hazır bulunmadığı ve gerekli yerel istişarelerin ve çalışmaların yapılmadığı gerekçeleriyle mahkemeye taşındı. Devam etmekte olan gösteriler, parktaki evsizler çadırlarından oluşan mekânlarda ümitsiz bir biçimde hayatlarını sürdürüyor da olsalar parkın kapatılmasıyla birlikte daha da büyük bir öfkeye kapılmış olan pek çok Aşağı Doğu Kesimi sakinini içeren büyüklü küçüklü protestocuları kendine çekti. *New York Times* gazetesi, 'kamusal bir parkı kurtarmak için barikatlarla korumayı'[58] alkışlarken, muhtemelen farkında olmaksı-

54 Alessandra Stanley, 'Tompkins Sq. Park, Where Politics Again Turns Violent', *New York Times*, 30 Mayıs 1991; 'Make Tompkins Square a Park Again', *New York Times*, 31 Mayıs 1991.

55 John Kifner, 'New York Closes Park to Homeless', *New York Times*, 4 Haziran 1991.

56 Çevirenin notu: yaklaşık 2,5 metre.

57 Sarah Ferguson, 'Should Tompkins Square be like Gramercy?', *Village Voice*, 11 Haziran 1991.

58 'Retaking Tompkins Square', *New York Times*, 5 Haziran 1991.

zın, bir Vietnam imgesini çağrıştırmış oldu: Yüzlerce semt sakini, evsiz insanlar ve protestocular, polis tacizine katlandılar ve parkın kamuya yeniden açılacağına ilişkin oldukça meydan okuyucu nitelikte bir vaatle park çevresinde el ele tutuştular. On dört ay sonra, fiziksel olarak yeniden inşa edilmiş olarak park yeniden açıldığında, yenilenen protestoların en acil hedefi 'parkı geri almak'tı. ■

Praksis 15 | Sayfa: *159-182*

Sınıfsal Bir İlişki ve Süreç Olarak Ölçek: Kamu İhale Yasası[1]

Fuat Ercan-Şebnem Oğuz

1970'li yıllardan itibaren sermayenin uluslararasılaşması sürecinin yeni boyutlar kazanmasıyla birlikte kapitalizmin coğrafyasının köklü bir biçimde dönüşüme uğraması, toplumsal gerçekliği sadece *zaman* kavramı ile anlamayı zorlaştırmıştır. Zorluğun temel nedeni, farklı ilişkiler dolayında biçimlenen mekânlar arasındaki etkileşimin çoğul bir biçim almasıdır. Farklı mekânlar arasındaki ilişkilerin yoğun bir şekilde kendini açığa çıkarmasıyla birlikte, toplumsal gerçekliği sadece zaman kavramına dayanarak açıklayan tek yönlü analizlerin yerini *mekân* kavramını da içeren daha diyalektik analizler almaya başlamıştır.[2] 1980'li yıllar mekân ve coğrafyanın sosyal bilimlerde belirleyiciliğinin daha da arttığı yıllar olmuş; mekân kavramının sosyal bilimlerde etkin bir yer edinmesinin ikinci aşaması ise 1990'ların ortasında gerçekleşmiştir. Bu yıllarda küreselleşme sürecinin karmaşık dinamiklerini anlama çabası, mekân kavramının *ölçek* kavramının sağladığı olanaklarla zenginleştirilmesine ve işlevselleştirilmesine yol açmıştır.

Marksist literatürde ölçek kavramını ilk kez kullanan Taylor (1982) olmuştur. *"Politik Coğrafya İçin Materyalist Bir Çerçeve"* adlı makalesinde Taylor (1982) geleneksel coğrafyacıların kullandığı üç temel ölçeği (küresel, ulusal, kentsel) dünya sistemi yaklaşımı çerçevesinde yeniden ele alarak, dünya ekonomisini "gerçekliğin", ulus ve devleti "ideolojinin", kenti ise "deneyimin" ölçeği olarak tanımlamıştır. Daha sonra Smith (1984), *Eşitsiz Gelişme* adlı kitabında Taylor'un ölçeğe ilişkin üçlü ayrımını devralmış; ancak ölçek kavramını tanımlarken Wallerstein'ın üretim yerine değişim mekânını temel alan yaklaşımına başvurmadığı gibi, gerçeklik,

1 Bu çalışma daha önce "Ölçeğin Politik İktisadına Doğru" adlı konferansta sunulan bir bildiriye dayanmaktadır (*Towards a Political Economy of Scale: A Studies in Political Economy Conference*, York University, Toronto, February 3-5, 2005). Yazıyla ilgili yorum ve önerileri için Elvan Gülöksüz'e, Praksis 15. sayı editörler kurulu ve raportörlerine teşekkür ederiz.

2 Toplumsal kuramlara mekân kavramının girişi için bkz. Harvey (1982); Massey (1984); Gregory ve Urry (1985).

ideoloji ve deneyim arasındaki soyut ayrımların da gereksiz olduğunu belirtmiştir (Smith, 1984: 176). Bunun yerine, Smith ölçeği "değerin dolaşım ve genişleme sürecinin coğrafi temeli" olarak tanımlamıştır (1984: 135). Smith'e göre, "soyut emeğin değer biçimini alarak evrenselleşmesi sürecinde mekânsal bütünleşme nasıl bir zorunluluk ise, mutlak mekânların toplumsal etkinliğin özel ölçeklerinde farklılaşması da sermayenin içsel bir zorunluluğudur" (Smith, 1984: 135). Smith 1990'da aynı kitabın ikinci baskısına yazdığı *Sonsöz*'de ise ölçek kavramının sadece sermaye birikimi sürecini değil, başka toplumsal ve siyasal süreçleri de içerecek biçimde genişletilmesini savunmuştur (Smith, 1990).

1990'lı yılların sonuna gelindiğinde ise ölçek kavramının bu biçimde genişletilmesinin sakıncalarına ilişkin yeni bir tartışma ortaya çıkmıştır.[3] Tartışmayı başlatan, feminist bir perspektiften yola çıkarak, ev hanesinin de bir ölçek olarak analiz edilmesini savunan Marston (2000) olmuştur. Brenner (2001) böyle bir çabanın ölçek kavramının kapsamını gereğinden fazla genişleterek anlamsız bir analitik kategoriye dönüştüreceğini ileri sürmüş, ve daha dar anlamda tanımlanmış bir ölçek kavramı önermiştir. Bu amaçla ölçeğin *tekil* ve *çoğul* anlamları arasında bir ayrım yapan Brenner'e göre, tekil anlamında ölçek belirli bir coğrafi mekândaki toplumsal süreçleri; çoğul anlamında ölçek ise tekil ölçekler arasındaki ilişkileri ve hiyerarşileri işaret eder. Buradan yola çıkarak Brenner, tekil anlamında ölçeğin yer, mekân ya da yerellik gibi kavramlardan farkı olmadığını, oysa çoğul anlamında ölçeğin mekânlar arası ilişkilere gönderme yaparak ölçek kavramını mekân ve benzeri kavramlardan ayıran *ilişkisellik* özelliğini ön plana çıkardığını, o nedenle de ölçek kavramının sadece çoğul anlamında kullanılması gerektiğini ileri sürmüştür (Brenner, 2001: 600).

Bu bağlamda ölçek üzerine son dönemde yapılan tartışmalar ölçek kavramının çoğul ve ilişkisel niteliğini ön plana çıkarmaktadır.[4] Bu çalışmada bu tartışmaların ayrıntılarına girmeyeceğiz, sadece literatürde varolduğunu düşündüğümüz iki sorunlu alan üzerinde duracağız.[5] Birincisi, ölçeğin çoğulluğu ve ilişkiselliği üzerine yapılan tüm vurgulara karşın, ölçek değişimine ilişkin süreçler erken kapitalistleşen coğrafyalardan geç kapitalistleşen coğrafyalara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi içinde kurgulanmaktadır.[6] İkincisi, ölçek değişimini tarihsel bir süreç olarak ele alma çabalarına karşın, literatüre aşırı genelleştirilmiş soyutlamalar egemen olmaktadır. Bunun önemli bir nedeni, ölçeğin çoğul ve ilişkisel niteliğine yapılan vurgunun, tekil ölçeklerdeki sınıfsal dinamiklerin göz ardı edilmesine yol açmasıdır.[7]

Bu zorlukları aşabilmek için bu çalışmada ölçeği hem bir ilişki hem de bir sü-

3 Bu tartışmanın ayrıntıları için Praksis'in bu sayısında çevirileri yer alan şu makalelere bakılabilir: Marston (2000), Brenner (2001), Marston ve Smith (2001).

4 Örneğin bkz. Howitt (2002).

5 Bu tartışmaların iyi bir özeti için bkz. Purcell (2003).

6 Bu çalışmada "geç kapitalistleşen-erken kapitalistleşen" ayrımını, literatürde aynı amaçla kullanılan ama sorunlu yan anlamlara sahip olduğunu düşündüğümüz "merkez-çevre", "kuzey-güney", "gelişmiş-azgelişmiş", "ileri kapitalist dünya-üçüncü dünya" gibi kavramlaştırmaların yerine kullanacağız.

7 Bu noktada Brenner'in ölçeğin ilişkisel boyutunu vurgulamakta haklı olduğunu, ancak toplumsal ilişkilerin önemli bir bölümünün tekil ölçeklerde oluştuğunu söyleyen Gough'un yaklaşımı anlamlıdır (Gough, 2004: 187).

reç olarak ele alacağız. Burada süreci sermaye birikiminin yapısal dinamikleri ile, ilişkiyi ise sınıfların eşzamanlı etkileşimi ile tanımlayacağız. Bu çerçevede ölçek değişimlerini, sermaye birikiminin yapısal dinamiklerinin krizi ve farklı sınıfların müdahalesiyle yeniden biçimlenişi süreci içinde açıklayacağız. Bu anlamda ölçek değişimlerinin en ilginç örneklerinden biri, hukuksal alanda son dönemde yaşanan dönüşümlerde bulunabilir. Kapitalizmin yapısal dinamikleri hukuksal alanda yeniden biçimlenirken "her sınıf ölçeğe ilişkin farklı politik-ekonomik stratejiler geliştirebilir" (Gough, 2004). Yeni yasaların oluşum sürecinde farklı sınıflar ve sınıf kesimleri ölçeğe ilişkin farklı stratejiler izleyerek kendi çıkarlarına uzun erimli yapısal bir nitelik kazandırmaya çalışırlar. Bu anlamda hukuksal alandaki dönüşümler, bir sınıf mücadelesi alanı olarak ölçek değişimlerinin çelişkilerini yansıtır.

Bu çalışmada ölçek değişimlerine ilişkin çelişkilerin hukuksal alandaki yansımalarına örnek olarak 2002 yılında kabul edilen ve daha sonra bir dizi değişikliğe uğrayan Kamu İhale Yasası'nı inceleyeceğiz. Yasadaki değişiklikleri, sermaye birikiminin yapısal dinamikleri ile ölçeğe ilişkin sınıf mücadeleleri arasındaki etkileşim ile açıklamaya çalışacağız. Ancak devam etmeden önce, ölçek literatürüne egemen olduğunu belirttiğimiz iki kuramsal sorun üzerinde duracağız: Ölçek değişimine ilişkin süreçlerin erken kapitalistleşen coğrafyalardan geç kapitalistleşen coğrafyalara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi içinde kurgulanması; ve somut sınıfsal dinamiklerin incelenmesi yerine aşırı genelleştirilmiş soyutlamalara gidilmesi. Bu iki sorunu ele aldıktan sonra, ölçek değişimi süreçlerini anlamak için alternatif bir kuramsal çerçeve önereceğiz.

Eşitsiz Gelişme, Aşırı Birikim Krizi ve Tek Yönlü Analizler

Son zamanlarda ölçek literatüründe farklı ölçekler arasındaki etkileşimin çoğulluğuna dair vurgular giderek artmaktadır. Ancak "çok ölçeklilik", "çok boyutlu coğrafyalar", "ölçek parçalanması" (Brenner, 2001; Swyngedouw, 1997), "farklı ölçeklerin yeniden eklemlenmesi" (Uitermark, 2002) gibi kavramlarda dile getirilen bu eğilime karşın, varolan çalışmalar genellikle bu çoğulluğu yansıtmamakta; ölçek değişimini erken kapitalistleşen coğrafyalardan geç kapitalistleşen coğrafyalara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi içinde ele almaktadır. Örneğin ölçeğin çoğulluğuna dair tüm vurgularına karşın Brenner, ölçek değişimlerini erken kapitalistleşen ülkelerdeki aşırı birikim krizleri ile açıklar (Brenner, 1999).

Burada birbiriyle ilişkili iki bilgi-kuramsal sorundan söz etmek mümkündür. Birincisi, sermaye birikiminin sadece erken kapitalistleşen coğrafyalarda gerçekleştiği varsayımıdır. Bu varsayım oldukça sorunludur, çünkü geç kapitalistleşen coğrafyalardaki sermaye birikimi dinamikleri göz önüne alınmaksızın erken kapitalistleşen coğrafyalardaki ölçek değişimlerini anlamak da mümkün değildir. İkinci sorun, kapitalizmin pasif olduğu kabul edilen geç kapitalistleşen coğrafyalar üzerindeki etkisinin homojen bir güç olarak tanımlanması, bir başka deyişle kapitalizme ait dinamiklerin bu coğrafyalara ihraç edildiği varsayımıdır. Bu varsayıma dayanan yaklaşımlarda ölçek değişimi sermayenin hareketliliği ile; hareketliliğin temel nedeni ise erken kapitalistleşen ülke sermayelerinin aşırı birikim krizi ile açıklanır. Bu

ise, geç kapitalistleşen ülkelerdeki sermaye birikimi süreçlerinin ölçek değişimleri üzerindeki etkisini göz ardı eden tek yönlü analizlere yol açar.

Ölçek değişimine ilişkin analizlere egemen olan bu tek yönlü nedensellik kurgusunun kaynağı, ölçek kavramının kökenlerinde bulunabilir. Ölçek kavramı eşitsiz gelişme kavramından hareketle geliştirilmiştir. Smith eşitsiz gelişme ile ölçek değişimi arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar:

"Sermaye birikimi beraberinde coğrafi gelişmeyi getiriyorsa, ve bu gelişmenin yönü kâr oranları ile belirleniyorsa, dünya coğrafyasını sermaye tarafından üç farklı ölçekte üretilen bir "kâr yüzeyi" olarak düşünebiliriz. Sermaye kâr oranlarının en yüksek (ya da en azından yüksek) olduğu alanlara doğru hareket eder, ve bu hareketler sermaye birikimi ve kriz ile eşzamanlı bir ritm içinde gerçekleşir. Sermaye hareketliliği kâr oranlarının yüksek olduğu alanların gelişmesine, kâr oranlarının düşük olduğu alanların ise geri kalmasına yol açar" (Smith 1984:148).

Aşırı birikim krizleri ile ölçek değişimi arasında kurulan bu ilişkinin kuramsal kaynakları Rosa Luxemburg'a kadar gider. Luxemburg *Sermaye Birikimi* (1913) adlı kitabında erken kapitalistleşen ülkelerdeki aşırı üretim krizlerinin bu ülkelerin sermayelerini sürekli bir dış pazar arayışına, ve bu amaçla da kapitalist olmayan ülkelere yönelttiğini belirtmiştir.[8] Bu argümanın mekânsal anlamda en açık ifadesini ise Harvey'in çalışmalarında bulmak mümkündür. *Sermayenin Sınırları* (1982) adlı kitabında Harvey, kapitalizmde aşırı sermaye birikimi sorununun tek çözümünün yeni coğrafyalara sermaye ihracı olduğunu belirtir, ve bunun bir dizi bölgesel etkisinden söz eder (Harvey, 1982: 434). Harvey küreselleşme sürecini ele aldığı *Yeni Emperyalizm* (2003) adlı son kitabında ise, yine aşırı sermaye birikimi sorunundan hareketle yeni dönemi tanımlarken Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu gibi kurumların ve ABD'nin baskıları ile dünya piyasalarının erken kapitalistleşen ülke sermayelerine açılması anlamında "mülksüzleştirme yoluyla birikim" kavramını kullanır (Harvey, 2003: 156). Benzer bir yaklaşımla Smith, sermayenin kâr oranları yüksek alanlara yönelik hareketliliğinin sonucu olarak dünya coğrafyasında iki kutup oluştuğunu söyler: bir yanda sermayenin aşırı biriktiği gelişmiş coğrafyalar, diğer yanda emeğin aşırı biriktiği azgelişmiş coğrafyalar (Smith,1984: 149). Buradan yola çıkarak Smith küreselleşmeyi "dünya ölçeğinde eşitsiz gelişmenin yeni ölçek konfigürasyonu" olarak tanımlar (Smith, 1997).

Bu örneklerde vurgulanan eşitsiz gelişme kavramı kapitalizmin mekânsal boyutunu anlama açısından gerçekten özel bir öneme sahip olmakla birlikte, burada kullanıldığı biçimiyle günümüzdeki ölçek değişimlerini anlamamızı zorlaştırır. Bir başka deyişle, sorun eşitsiz gelişme kavramının kendisinde değil, kavramın tamamlayıcısı olan bileşik gelişme kavramından soyutlanarak kullanılmasında ve bu nedenle yarım bir doğrunun tam bir doğruyu ortadan kaldırmasındadır. Bileşik gelişme kavramı hesaba katıldığında ise şu söylenebilir: Ölçek değişimleri sadece erken kapitalistleşen ülke sermayelerinin aşırı birikim krizine tepki olarak yeni coğrafyalara yönelme eğilimi ile

8 Bu argümanla ilgili temel sorun, sermaye hareketlerini incelerken sadece kapitalist ülkelerden kapitalist olmayan ülkelere yönelen sermaye hareketliliği üzerinde durması, kapitalist ülkeler arası sermaye hareketlerini dikkate almamasıdır (Panitch ve Gindin, 2002: 27). O nedenle günümüzdeki ölçek değişimlerinin anlaşılması açısından daha da sorunludur.

değil, aynı zamanda geç kapitalistleşen ülkelerde belirli bir donanıma ulaşan sermayelerin uluslararasılaşma eğilimi ile belirlenir. Bu anlamda 1970'li yıllardan itibaren geç kapitalistleşen ülkelerdeki sermaye birikiminin ulaştığı düzey göz önüne alındığında, erken ve geç kapitalistleşen ülke sermayeleri arasında artık tek yönlü bir güç ilişkisinin değil, yine eşitsiz ama *karşılıklı* bir güç ilişkisinin varolduğu söylenebilir. Aslında son yıllarda ölçek sorununun ön plana çıkması tam da bu iki eğilim arasındaki çatışmanın ölçek üzerine bir mücadele biçimini almasından kaynaklanır. Bir başka deyişle, ölçek sorununun son zamanlarda belirleyici bir hale gelmesinin temel nedeni, erken kapitalistleşen ülkelerde aşırı biriken sermayelerin talepleri ile geç kapitalist ülkelerde hızla uluslararasılaşmaya başlayan sermayelerin talepleri arasındaki çelişkilerin en açık biçimde ölçek sorununda açığa çıkmasıdır.

Bu noktada Swyngedouw'un "sermaye akımlarından oluşan ağların sürekli olarak yeniden biçimlenmesinin varolan mekânsal konfigürasyonları ve yönetsel ölçekleri yok sayarak yenilerini ürettiği" yolundaki vurgusu anlamlıdır (Swyngedouw, 2004: 31). Ancak bu önemli saptamaya karşın Swyngedouw günümüzdeki ölçek değişimlerinde farklı ve yeni olanın ne olduğunu açıklamaz. Bu ise daha önce sözünü ettiğimiz ikinci sorundan, yani somut sınıfsal dinamikleri incelemek yerine aşırı genellemelere gitmesinden kaynaklanır.

Sınıf Analizinin Yerini Alan Soyut Genellemeler

Ölçek literatürüne egemen olan aşırı genelleme eğilimlerinin en önemli nedenlerinden biri, Purcell'in "araştırma pratiğinin adaları" olarak tanımladığı, akademisyenlerin kendi gündemleri dışındaki tartışmalarla ilgilenmelerine engel olan araştırma rutinleri ile ilgilidir. Purcell'e göre bu durum araştırmacıların "kendi odaklandıkları konu dışındaki olguları analiz etme yeteneklerini azaltmakla kalmayıp, kendi konularını anlama yeteneklerini de sınırlandırır" (Purcell, 2003: 318).

Purcell'in sözünü ettiği anlamda sorunlara kendi araştırma pratiğinin adasından bakma durumu, ölçek literatüründe en yaygın olarak düzenleme okulunda gözlemlenebilir. Düzenleme okulundan hareket eden analizler ölçek değişimini, sınıfsal aktörlerin taleplerinden daha çok, ekonomi ile politika arasındaki ayrıma dayalı soyut yapılar ile açıklamaya çalışırlar. Swyngedouw'un (2004) sermaye birikimi sürecinde rekabet ve işbirliği süreçlerini dolayımlayan kurumsallaşmış mekânsal uzlaşılar olarak tanımladığı "düzenleme ölçeği" kavramı; ya da Brenner'in (1999, 2004) devletin sermaye birikimi ölçeğinin düzenlenmesinde daha doğrudan bir rol üstlenmesi sürecini tanımlamak üzere Lefevbre'den esinlenerek ve Harvey'in kuramsal çerçevesi içinde geliştirerek kullandığı "devlet üretim tarzı" kavramı (Brenner, 2004: 124) bu eğilime örnektir. Brenner'in bu yaklaşımı yukarıda işaret ettiğimiz ekonomi-politika ayrımı üzerinden gider ve bu anlamda politik iktisadın içinden geçmesine karşın epistemolojik olarak politik iktisat çerçevesinin dışında kalır.[9]

"Düzenleme ölçeği" ya da "devlet üretim tarzı" gibi kavramlar, sermaye birikimi

9 Brenner ile Smith'in yaklaşımlarını karşılaştıran Marston da aynı noktaya değinerek ölçek analizinde Brenner'in "devlet üretim tarzı" kavramını vurgulamasına karşılık, Smith'in kapitalizmin politik iktisadından yola çıktığını söyler (Marston 2000: 228).

sürecinde açığa çıkan farklı sınıf konumlarını ve bu konumlar arasında kurulan çoğul nedensellik ilişkilerini anlamamıza olanak vermez. Bu ilişkileri en iyi tanımlayan ifade Marx'da bulunabilir: *"birbirinden bağımsız ama karşılıklı ilişki içinde işleyen bir dizi bağlantısız etkenin şiddetli kaynaşması"* (Marx, 1972: 120). Nedensellik açısından soruna bakıldığında değişkenler arasında karşılıklı bir ilişkinin kurulmasını sağlayan ya da hızlandıran süreç, geç kapitalistleşen ülkelerde sermaye birikim sürecinin belirli aşamalara ulaşması olmuştur. Bu bağlamda günümüzde ölçek değişimini belirleyen farklı sınıfsal değişkenler arasındaki çoğul nedensellik ilişkisini anlamak için, erken kapitalistleşen ülkelerde aşırı birikim sorunu yaşayan sermayeler ile geç kapitalistleşen ülkelerde belirli bir birikim düzeyine ulaşarak uluslararasılaşma eğilimi gösteren sermayeler arasındaki etkileşimi inceleyen alternatif bir kuramsal çerçeveye gereksinim vardır.

Ölçek Değişimi Üzerine Alternatif Bir Kuramsal Çerçeve

Ölçek değişimlerine ilişkin alternatif bir kuramsal çerçeve geliştirebilmek için öncelikle günümüz kapitalizminin temel özelliklerini saptamakla işe başlayabiliriz. Günümüz kapitalizminin ayırdedici özelliğinin, sermayenin uluslararasılaşmasının ulaştığı yeni aşamaya bağlı olarak kapitalizme içkin olan değer ilişkilerinin dünya ölçeğine saçılması olduğunu söyleyebiliriz.[10] Değer ilişkilerinin özellikle soyut emek üzerinden toplum üzerinde denetim kurma süreci aynı zamanda birikimin çoğul dinamiğine bağlı olarak farklı donanıma sahip sermayeler arasında çelişkili güç ilişkilerinin varlığına neden olur. Dünya ölçeğinde sermayenin toplam sosyal döngüsüne katılan sermayeler, ayakta kalma mücadeleleri içinde sahip oldukları donanımlara bağlı olarak diğer sermayelerle doğrudan ya da dolaylı ilişkiler kurarlar.

Uluslararası sermaye gruplarının geç kapitalistleşen ülkelere doğru hareketliliği, bu ülkelerin yerli sermaye gruplarının gücüne bağlı olarak olumsal bir nitelik taşır. Yerli sermaye grupları, uluslararası sermaye gruplarının bu coğrafyalara hareket etme eğilimlerini "engelleyebilir, geçersizleştirebilir, değiştirebilir, ya da pekiştirebilir".[11] Bu süreçte ölçek değişimleri farklı sermayeler arasındaki çoğul güç ilişkilerine bağlı olarak biçimlenir. Bu ilişkiler sermayeler arasında hem rekabet hem de işbirliğini içeren ve ölçek üzerinden dolayımlanan çelişkili bir süreç olarak karşımıza çıkar (Smith,1993: 99–101; Swyngedouw, 2004: 35). Gough'un dile getirdiği gibi "ölçek değişimleri sınıf ilişkilerindeki dönüşümlerle ilişkilidir, belirli sınıfsal projelerle eklemlenir, ve sınıf mücadeleleriyle gelişir. Bu anlamda 'ölçek atlama' sadece sınıfsal gücün bir ifadesi değil, aynı zamanda onu oluşturan bir unsurdur" (Gough, 2004: 185).

Sermaye birikiminin görece geç gerçekleştiği coğrafyalarda, birikim dünya ölçeğinde süregelen sermayenin toplam döngüsü ile eşitsiz bir ilişki içinde

10 Bu konuda daha ayrıntılı bir açıklama için bak Ercan ve Oğuz (2005).

11 Bu ifade, farklı sermaye grupları arasındaki eşitsiz güç ilişkileri ile ölçek değişimleri arasındaki nedensellik ilişkisinin anlaşılmasında oldukça yararlı bulduğumuz "çifte olumsallık" kavramını kullanan Sayer'e aittir: "Bir nesnenin etkileme gücü ya da etkilenme eğiliminin harekete geçmesi, kendi etkileme güçleri ve etkilenme eğilimleri olan başka nesnelerle olan ilişkisine bağlı olarak olumsal bir nitelik taşır. Belirli bir nesnenin etkileme gücü harekete geçtiğinde sahip olacağı gerçek etki, ilişkili olduğu diğer nesnelerin etkileme güçlerine bağlıdır. Bu güçler, onun başlangıçtaki eğilimlerini engelleyebilir, geçersizleştirebilir, değiştirebilir, ya da pekiştirebilir. Bu anlamda nedensellik ilişkilerinin gerçek etkilere dönüşmesinde çifte bir olumsallık söz konusudur" (Sayer, 2004: 262).

biçimlendiği için, sınıfsal konumlar da bu süreç içinde belirginlik kazanır. Geç kapitalistleşen coğrafyalarda birikim süreci aynı zamanda, birikimin toplam sosyal döngüsünün ve bu döngüyü tamamlayacak işlevler olarak üretken, ticari ve para sermaye döngülerinin oluşum sürecidir.[12] Sermayenin toplam döngüsünün temel belirleyeni değer yaratma süreci olduğu için ve bu sürecin etkinliği ise üretken sermaye miktarına bağlı olduğu için, üretken sermayelerin gelişme eğilimi uluslararası sermayelerle ilişki kurmaya yönelme biçiminde olur. Böylelikle tarihsel olarak sermaye birikimi, üretken sermaye döngüsünün tamamlandığı ve genellikle de korunduğu ulusal pazarlardan uluslararası pazarlara doğru ilerler. Bu süreçte üretken sermayelerin birikim tarzları aynı zamanda dünya ölçeğinde süregelen sermaye birikimi ile kuracakları ilişkinin niteliğini de belirler. Bu ilişki bazen dünya piyasasına yönelme, bazen dünya ölçeğindeki aşırı biriken sermayeyi para sermaye olarak çekme, bazen de yerel olanakları kullanmak için uluslararası üretken ya da para sermayesi ile işbirliğine yönelme biçimini alır. Genellikle bu dinamiklerin çoğu eş zamanlı olarak gerçekleşir. Tüm bu dinamikler verili ölçeklerin yukarı-aşağı doğru çekilmesi ya da aynı düzeyde kalmasına yönelik eşzamanlı bir dizi stratejinin varlığına yol açar. Kapitalizmin 1970'li yıllardan bu yana geçirdiği dönüşümü bu çerçevede yeniden düşündüğümüzde, ölçek değişimlerini farklı donanımlardaki sermayeler arasındaki çoğul etkileşimle açıklamamız mümkün hale gelir.

Geç kapitalistleşen ülkelerdeki ölçek değişimlerini bu çerçevede analiz ederken üç önemli değişkeni yeniden ele almak gereklidir: birikim, sınıflar ve devlet. Birikim süreci, sınıfların ve dolayısıyla devletin biçimlenmesinde önemli işlevler üstlenir. Birikim sürecinde belirli bir donanım elde eden sermaye grupları, "toplumsal sürecin tümünü denetleme gücü" kazanırlar (Nitzan ve Bichler, 2002: 35). Birikim ile güç arasındaki ilişki aynı zamanda sınıf oluşumunun ve buna bağlı olarak ölçek değişimlerinin genel yönelimini de belirler. Bu süreçte farklı sermaye kesimleri uluslararası pazarlarla eklemlenme biçimlerine ve derecelerine göre ölçeğe ilişkin farklı stratejiler izlerler ve bu stratejiler doğrultusunda devletten farklı taleplerde bulunurlar.[13]

Süreç geç kapitalistleşen ülkelerde daha da çelişkili bir hal alır, çünkü yerli sermaye gruplarının kendi aralarındaki çelişkilere, ülke içinde sınıfsal bir güç haline gelen uluslararası sermayeler[14] ile yerli sermayeler arasındaki çelişkiler eklenir. Bu noktada ölçeğe ilişkin talepleri açısından yerli sermayeler arasında üçlü bir ayrıma başvurabiliriz: Uluslarasılaşmış ve dünya ölçeğinde sermaye döngüsünde belirleyici olmaya başlamış büyük sermaye grupları; belirli bir birikim düzeyine ulaşarak uluslararasılaşma eğilimine giren orta büyüklükte sermaye grupları; ve

12 Bu sürecin Türkiye bağlamında ayrıntılı bir analizi için bkz. Ercan (2004).

13 Bryan (1987) bu stratejileri çözümlerken belirli bir ülke içindeki sermayeleri uluslararası pazarlarla bütünleşme biçimlerine göre dört kesime ayırır: ulusal, küresel, yatırım açısından sınırlı, ve pazar açısından sınırlı sermayeler. Bu dört sermaye kesiminin kısa bir tanımı için bkz. Glassman (1987: 264–6).

14 Uluslararası sermayenin gittiği ülke içinde nasıl toplumsal-sınıfsal bir güç haline geldiği konusunda bkz. Poulantzas (1974).

ulusal ölçekte hareket etmeyi sürdüren küçük sermaye grupları. Bu gruplara ülke içinde sınıfsal bir güç haline geldiğini belirttiğimiz uluslararası sermaye gruplarını da kattığımızda, herbiri devletten ölçeğe ilişkin farklı taleplerde bulunan dört farklı sermaye kesiminden söz edebiliriz.

Farklı sermaye kesimleri, çıkarları farklı ölçekleri gerekli kıldığı ölçüde, ölçeğin yukarı-aşağı çekilmesi ya da değişmemesi yönündeki taleplerini devlet üzerinden gerçekleştirmeye çalışırlar. Böylece devlet, ölçek üzerinden verilen sınıf mücadelesinin odağı haline gelir. Geç kapitalistleşen ülkelerde devletin bu konumu daha da önem kazanır, çünkü bu ülkelerde devletin, dünya ölçeğinde işleyen sermaye döngüsüne eklemlenmiş ya da eklemlenmeye çalışan sermaye kesimleri ile bu sürecin dışında kalarak ayakta kalmaya çalışan sermaye kesimleri arasındaki mücadelede arabuluculuk yapma işlevi daha da ön plana çıkar. Devlet bu işlevini, birikim sürecini kontrol etme gücüne sahip olan sermaye kesimlerinin hegemonyası altında, ancak bütün sermaye kesimlerini gözetecek biçimde yerine getirmeye çalışır.[15] Bu anlamda ölçek değişimi süreci "devleti ne etkisizleştirir ne de yok sayar" (Poulantzas, 1974: 73). Farklı sermaye kesimlerinin ölçeğe ilişkin çelişkili taleplerini devlet üzerinden gerçekleştirme çabaları ise özellikle yasal çerçevelerin değiştirilmesi sürecinde açığa çıkar. Yasal dönüşümler bir yandan farklı sınıflar arasında ölçek üzerinden yaşanan çelişkileri yansıtırken, aynı zamanda sınıflar arası güç ilişkilerinin ve her sınıfın kendini temsil ettiği ölçeğin değişimini de beraberinde getirir. Bir sonraki bölümde bu çelişkili süreci Kamu İhale Yasası örneğinde inceleyeceğiz.

Sınıfsal Bir Çatışma Alanı Olarak Ölçek: Kamu İhale Yasası

Kamu ihalesi kavramı, devletin mal, hizmet ve yapım işlerini özel sektörden satın alması olarak tanımlanabilir. Kamu ihalelerinin son yıllarda özel bir önem kazanmasının nedeni, sermayenin uluslararasılaşması sürecinin derinleşmesiyle birlikte[16] ulusal ihale pazarlarının uluslararası rekabete açılmasının ivme kazanmasıdır. Özelleştirme, deregülasyon ve denk bütçe gibi bir dizi sürecin kamusal alanı sermaye lehine daraltmış olmasına karşın, hem devlet harcamalarının ekonomideki yeri, hem de kamu ihalelerinin devlet harcamaları içindeki payı önemini korumaktadır. Örneğin Avrupa Birliği ülkelerinin çoğunda kamu ihaleleri GSMH'nın yüzde 10-15'ini, kamu harcamalarının ise yüzde 25-30'unu oluşturmaktadır.[17] Kamu harcamaları ve dolayısıyla kamu ihaleleri, erken kapitalistleşen ülkelerde aşırı birikimden dolayı değersizleşme sorunu yaşayan sermayeler için özel bir önem taşımaktadır. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa Birliği (AB), Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) belgelerinde bunu görmek mümkündür. DTÖ kamu ihalelerine ilişkin ölçeği küresel düzeye doğru çekecek koşullar ileri sürerken, AB'nin

15 Poulantzas bu süreci devletin "kapitalist sınıfın çelişkili birliğini egemen sermaye kesiminin hegemonyası altında örgütlemesi" olarak tanımlar (Poulantzas, 1968: 137).

16 Albo, bu sürecin yapısal olarak neoliberalizmle birarada yürüdüğünü belirtir ve bu anlamda neoliberalizmi kapitalizmin içinde bulunduğumuz aşamasına özgü "toplumsal yönetim biçimi" olarak tanımlar (Albo, 2005).

17 SIGMA Policy Brief No. 3, www.sigmaweb.org

amacı kendi bölgesel ölçeğinde işleyen bir ihale sistemi oluşturmaktır. DB kamu ihale sisteminin yeniden yapılanmasını kamu sektörü reformunun bir uzantısı olarak isterken, IMF'nin kamu ihalelerine ilgisi ise borçların geri ödeme koşullarını sağlama çabasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan kamu ihaleleri, geç kapitalistleşen ülkelerde agresif bir birikim sürecinden geçen ve uygun birikim-değerlenme koşulları arayan yerli sermayeler için de çekici bir alternatiftir. Bu bağlamda devlet, kamu ihalelerinin aktörlerini seçme durumuyla karşı karşıya kalır. Bu ise aynı zamanda bu alanda ölçeğin belirlenmesi anlamına gelir ve farklı donanımdaki sermayeler arasında çatışmalı bir süreci başlatır.

Kamu İhale Yasasının Oluşumu (2001-2002): Uluslararası Sermayenin Hegemonyası

Türkiye'de kamu ihale sistemine ilişkin düzenlemelerin değişimini neoliberalizmin gelişimi içinde değerlendirilebiliriz. Türkiye'de neoliberalizmin gelişiminde kabaca iki dönemden söz edebiliriz. 1980'lerin başından 1990'ların sonuna kadar süren ilk dönem özelleştirme, deregülasyon, ihracatın desteklenmesi, uluslararası tahkim, döviz kurunun serbestleştirilmesi gibi bir dizi politika ile toplumsal ilişkilerin piyasa ilkesine göre yeniden düzenlenmesini ve bu ilke doğrultusunda dünya kapitalizmiyle eklemlenme sürecinin önündeki engellerin kaldırılmasını içeriyordu. 1990'lı yılların sonunda başlayan ikinci dönem ise, ilk dönemde gerçekleştirilen neoliberal reformların bir dizi yasal düzenleme ile kurumsallaştırılmasını ve devletin piyasa yönelimli uluslararasılaşma ilkesi doğrultusunda köklü bir biçimde dönüşümünü hedeflemekteydi.[18] Kamu İhale Yasası'ndaki değişiklikler, bu ikinci döneme ait yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olarak gündeme geldi (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Kamu İhalelerine İlişkin Temel Yasalar

Sayısı	Adı	Kabul Tarihi	Resmi Gazete Tarih/Sayı
2886	Devlet İhale Kanunu	8.9.1983	10.9.1983/18161
4734	Kamu İhale Kanunu	4.1.2002	22.01.2002/24648
4761	Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	12.6.2002	22.06.2002/24793
4964	Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	30.7.2003	15..8.2003/25200

1983 yılından beri yürürlükte olan 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu, genel ve katma bütçeli idareleri kapsamaktaydı ve ihale pazarını ulusal ölçekte yerli sermayelerin katıldığı bir pazar olarak kurgulamaktaydı. Bu nedenle kanunun kapsamını genişletecek ve ihalelere uluslararası sermayelerin de eşit koşullarla katılabilmesini sağlayacak yeni bir düzenleme, 1990'lı yılların sonundan itibaren neoliberal politikaların öncelikli gündem maddelerinden biri haline geldi (Şahin ve Bıyıkçı, 2003).

18 Ana akım literatürde birinci ve ikinci kuşak yapısal reformlar olarak tanımlanan bu iki dönemin Türkiye örneğinde ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Ercan (2003). Ayrıca bkz. Güler (2005).

2000 yılındaki ekonomik kriz sonrasında ise bu süreç daha da hızlandı. Türkiye'de sermaye birikiminin önemli bir kriz yaşadığı 2000 yılı aynı zamanda yerli sermayeler ile uluslararası sermayeler arasında çok düzeyli-çok değişkenli bir dizi ilişkinin yaşanmasına neden oldu. Bu süreçte kamu ihaleleri de yeni bir önem kazandı.

Uluslararası sermayeler için kamu ihale sisteminde yapılacak değişiklik bu sermayelerin Türkiye pazarına girmeleri açısından çok önemliydi çünkü Türkiye'de özelleştirme süreci oldukça yavaş ilerlediği için devlet pek çok sektörde hâlâ mal ve hizmetlerin en büyük alıcısı konumundaydı (Bayramoğlu, 2005). Bu nedenle uluslararası sermayeler ihale ölçeğini küresel düzeye doğru çekecek yeni bir düzenlemeden yanaydılar. Yerli sermayeler ise donanımlarına bağlı olarak varolan ölçeği aşağı-yukarı çekme, aynı düzeyde tutma, ya da diğer sermaye kesimleriyle ittifaklara girerek ölçek farklılaşmaları yaratma gibi seçeneklerle krize karşı ayakta kalmaya çalıştılar. Uluslararasılaşmış büyük yerli sermaye grupları genel olarak ölçeği küresel düzeye doğru çekecek yeni bir ihale yasasını desteklemekle birlikte[19], aynı zamanda eski düzenlemelerin yabancı sermaye gruplarına karşı yerli isteklileri koruyan maddelerinden de yararlanmak istiyorlardı. Bir başka deyişle, ölçek konusunda küçük ve orta ölçekli yerli sermaye gruplarına karşı yabancı sermaye gruplarıyla birlikte davranırken, devletin yerli isteklilere ayrıcalıklar tanıması söz konusu olduğunda yabancı sermayelere karşı diğer yerli sermaye gruplarıyla ortak bir söylemde birleşiyorlardı. Öte yandan hızla büyüyen ve belirli bir birikim düzeyine ulaşan orta büyüklükte sermaye grupları için kamu ihaleleri, uluslararasılaşmak için gerek duydukları donanımı daha da artırmanın bir yoluydu, bu nedenle de kamu ihalelerinde yerli sermayelerin korunduğu düzenlemelerin sürmesinden yanaydılar. Son olarak, ölçeği aynı düzeyde tutarak ayakta kalmaya çalışan ulusal ölçekli küçük sermaye grupları da yerli sermayelere ayrıcalıklar tanıyan eski düzenlemelerden yararlanmaya devam etmek istiyorlardı.

Farklılaşan tüm bu seçeneklerin temel yönelimi devlet oldu. Bu dönemde (1999-2002) iktidarda olan DSP-ANAP-MHP koalisyonu, uluslararası sermayeler ile büyük yerli sermayelerin talepleri doğrultusunda kamu ihale yasasının kapsamının bütün sektörleri kapsayacak biçimde genişletilmesini ve ihaleye katılım ölçeğinin yukarı doğru çekilmesini savunurken, muhalefette olan DYP, AKP ve SP ise yeni bir düzenlemeye karşı olan küçük ve orta büyüklükteki yerli sermayelerin sözcülüğünü yapıyordu. Ancak devletin seçeneklerini belirleyen dönüm noktası 2000 yılı sonundaki ekonomik kriz oldu. Kriz sonrasında kısa erimli kredi alabilmek için IMF'ye başvuran hükümete IMF'nin şart koştuğu 15 yasadan biri de yeni bir kamu ihale yasasıydı. IMF belgelerinde yeni kamu ihale yasasının başlıca gerekçesi

19 Örneğin TÜSİAD'ın kamu ihale yasası tasarısına ilişkin Kasim 2001'de yayınlanan raporunda "uluslararası gelişmeler paralelinde daha şeffaf ihale kurallarının uygulandığı,.. uluslararası rekabete daha çok başvurulduğu ve idarelerin istekliler arasında keyfi ayrımcılık yapmadığı bir kamu ihale sisteminin oluşturulması"nın önemi vurgulanıyordu (TÜSİAD, 2001).

"kamu harcamalarının verimliliğini artırmak" olarak ifade ediliyordu.[20] Bu gerekçe, sermayenin vergilendirilmesi yoluyla kamu gelirlerinin artırılması yerine kamu harcamalarının kısılmasını öneren neoliberal mali politikaların tipik bir unsuruydu. Bu doğrultuda hükümet yeni kamu ihale yasası için ilk sözü 3 Mayıs 2001 tarihli Niyet Mektubu'nda verdi. Burada şu ifade kullanılıyordu: "Birleşmiş Milletler standartları (UNCITRAL)[21] ile uyumlu bir kamu ihale kanunu 15 Ekim 2001 tarihine kadar Parlamento'ya sunulacaktır."

Kamu ihale yasasının yenilenmesine ilişkin bir diğer önemli müdahale AB'den geldi. Kamu ihale yasasının AB İhale Yönergeleri[22] doğrultusunda değiştirilmesi, AB'ye kabul edilme koşullarından biri olarak ortaya kondu. Hükümet bu isteğe olumlu yanıt verdi. 26 Haziran 2001 tarihli Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplantısının 40. oturumunda Dışişleri Bakanı İsmail Cem şu ifadeyi kullanacaktı: "Türkiye'deki ihale sisteminin AB ile uyumlu hale getirilmesine verilen önemi anlıyoruz. Bu sadece Türkiye'nin AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programı'nda değil, Türkiye'nin yeni ekonomik programında da öncelikli bir konudur. Kamu ihale yasası üzerine çalışmalar AB ve Dünya Bankası'nın değerli katkılarıyla sürdürülmektedir. Çalışmalar tamamlandığında, yasanın AB ve DTÖ düzenlemelerinin en önemli unsurlarını içereceğine inanıyoruz."[23]

Bu sözlerden anlaşılacağı gibi yasanın oluşumunda iki aktör daha vardı, bunlardan biri Dünya Bankası, diğeri ise DTÖ idi. DTÖ sürece *Kamu Alımları Anlaşması* (Government Procurement Agreement) ile müdahale ederek yasanın genel çerçevesini belirlemeye çalıştı. Bu anlaşmanın amacı ihale piyasalarını uluslararası rekabete açmak ve kamu ihalelerinde yerli sermayelere yabancı sermayeler karşısında ayrıcalıklar tanınmasını önlemekti. Kamu Alımları Anlaşması 1 Ocak 1981'de yürürlüğe girmişti, ancak 1986–1994 Uruguay Round'undan sonra Anlaşmanın kapsamı, ulusal ve yerel yönetim birimleri ile kamu kuruluşlarının alımlarını, ayrıca yapım işleri dahil olmak üzere tüm hizmet alımlarını içerecek biçimde on kat genişletildi. 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren yeni anlaşmaya Türkiye de gözlemci sıfatıyla katıldı.

20 Örneğin 31 Temmuz 2001 tarihli Niyet Mektubu'nda şöyle deniyordu: "Harcamalar önümüzdeki mali yılda kısılırken, yeni bir devlet ihale kanununun uygulanması suretiyle kamu harcamalarının etkinliğinde artış sağlanmasını ümit etmekteyiz. Sözkonusu kanunun, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği ile istişare edilmesi akabinde, 15 Ekim 2001 tarihine kadar Meclis'e sunulması beklenmektedir (yapısal kriter)." 20 Kasım 2001 tarihli Niyet Mektubu'nda da benzer bir ifade vardı: "Harcama yönetimini iyileştirme konusundaki çabalarımız sonuçlarını göstermeye devam etmektedir... Avrupa Birliği standartları ile uyumlu bir Kamu İhale Kanunu 20 Kasım 2001 tarihinde Meclis'e sunulmuştur (15 Ekim için yapısal kriter)."

21 Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (UNCITRAL) "uluslararası ticareti düzenleyen ulusal hukuk sistemleri arasındaki uyuşmazlıkları gidermeyi" amaçlayan model kanunlar hazırlamak üzere 1966 yılında kurulmuştu UNCITRAL'ın 1994 yılında hazırladığı "Mal, Hizmet ve Yapım İşlerinin İhalesine İlişkin Model Kanun"un temel amacı, "kamu ihalelerinde rekabet, şeffaflık, eşitlik ve tarafsızlık ilkelerine uyulmasını sağlayarak ihalelerin verimliliğini artırmak" olarak tanımlanmıştı. Türkiye'deki yeni kamu ihale yasası bu model kanun örnek alınarak hazırlanacaktı.

22 AB'de kamu ihaleleri, ulusal ihale sistemlerinin uyması gereken kuralları belirleyen AB İhale Yönergeleri ile düzenlenir. Bu yönergelerin amacı "ihale piyasalarını rekabete açmak ve AB'nin genişletilmiş bir iç pazarın tüm avantajlarından yararlanmasını sağlamak" olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda AB üyeliğini hedefleyen ülkelerin de "şeffaflık, açıklık ve eşit muamele standartlarını karşılayan ihale sistemleri kurmaları" beklenir (SIGMA Policy Brief No. 3).

23 Bkz. http://www.disisleri.gov.tr/mfa

Son olarak, Dünya Bankası, ihale yasasındaki değişiklikler için gerekli kaynak aktarımını kısa adıyla PFPSAL olarak bilinen *Program Amaçlı Mali ve Kamu Sektörü Uyum Kredileri* (Programmatic Financial and Public Sector Adjustment Loans) çerçevesinde gerçekleştirdi. Dünya Bankası belgelerinde Türkiye'deki kamu ihale sisteminin "şeffaflıktan uzak, yolsuzluklara açık ve yatırım projelerinin tamamlanmasını geciktirir nitelikte" olduğu belirtiliyordu (World Bank, 2001). Bu çerçevede yeni bir kamu ihale yasası 2001-2004 yılları arasındaki PFPSAL programlarının başlıca koşullarından biri olarak konmuştu.

Kamu İhale Yasasının Getirdikleri: İhale Piyasasının Küresel Ölçeğe Çekilmesi

Yeni kamu ihale yasası, yukarıda sözü edilen dışsal dinamiklerin belirleyiciliği altında 4 Ocak 2002'de kabul edildi.[24] Yasanın temel amacı ihale piyasasını uluslararası rekabete açarak ölçeği küresel düzeye çekmekti.[25] Bu değişikliği meşrulaştırmak için kullanılan temel söylem ise, kamu ihalelerinin "saydamlık, rekabet, eşit muamele, güvenilirlik, gizlilik, kamuoyu denetimi, ihtiyaçların uygun şartlarla ve zamanında karşılanması ve kaynakların verimli kullanımı" gibi ilkelere göre yeniden düzenlenmesi gereğiydi.[26]

Yasada, ihale piyasasının ölçeğini küresel düzeye çekme doğrultusunda beş önemli değişiklik vardı. Birinci değişiklik, kamu ihale sisteminin yönetimine ilişkindi. Daha önceki düzenlemede kamu ihalelerinin yönetiminde Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Sayıştay gibi bir dizi kurum etkin iken, yeni yasayla bütün kamu ihalelerini düzenleme yetkisi, bağımsız düzenleyici bir kurum niteliğindeki Kamu İhale Kurumu'na verildi.[27] Böylelikle Kamu İhale Kurumu'nun ihale sürecini "politikadan" arındırmayı sağlayacak bir müdahale aracına dönüşmesi bekleniyordu. Bunun sınıfsal anlamı ise, küçük ve orta ölçekli yerli sermaye gruplarının ulusal siyasi otoriteler kanalı ile sürece müdahale etmesinin önünün kesilmesi ve bunun yerine uluslararası sermaye ile doğrudan ilişki içinde işleyen bir tür "uzmanlaşmış ekonomik aygıt"[28] oluşturulması idi.

İkinci değişiklik yasanın kapsamı ile ilgiliydi. Yasanın kapsamı, uluslararası sermayeler ile yerli sermayeler arasında önemli bir mücadele alanıydı. Uluslararası sermayeler "eşit muamele" ilkesine dayalı yeni düzenlemelerden daha fazla yararlanabilmek için yasanın kapsamının mümkün olduğunca geniş tutulmasını talep ederken; yerli sermayeler yeni düzenlemelerin dışında kalarak ulusal siyasi otoritelerin karar alma mekânizmalarında etkin oldukları eski sistemden yararlanabilmek için yasanın kapsamının mümkün olduğunca dar tutulmasından yanaydılar. Yasada

24 Kanun No: 4734, Kabul Tarihi: 04.01.2002, Resmi Gazete, Tarih/Sayı: 22.01.2002/24648

25 Yeni Mesaj Gazetesi yazarı M.Emin Koç bu durumu şöyle tanımlayacaktı: "Yeni İhale Kanunu, kamu ihalelerini 'Yağma Hasan'ın böreği' olmaktan kurtarıyor ve 'Yağma Hans'ın böreği' şeklinde mutasyon geçirip Hans'lara sofrada yer açılıyor" ("İhale Yasası'nda kayıkçı kavgası", *Yeni Mesaj Gazetesi*, 27.10.2001).

26 4734 sayılı Kanun, Madde 5, Resmi Gazete, Tarih/Sayı: 22.01.2002/24648

27 Kamu İhale Kurumu'nun yetkileri için bkz. 4734 sayılı Kanun, Madde 53, Resmi Gazete, Tarih/Sayı: 22.01.2002/24648. Bağımsız düzenleyici kurumlar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bayramoğlu (2005).

28 Bu kavramı Poulantzas devlet aygıtı içinde doğrudan sermaye birikiminin gereksinimlerini karşılamak üzere kurulan ve bu işlevi egemen sermaye kesimlerinin hegemonyası altında gerçekleştiren ekonomik komisyonlar ya da kurullar için kullanmıştı (Poulantzas, 1978: 171).

uluslararası sermayenin talepleri belirleyici oldu. Yeni yasa kamu iktisadi teşebbüsleri ve sosyal güvenlik kuruluşları da dahil olmak üzere bütün kamu kurum ve kuruluşlarını kapsamı altına aldı.

Üçüncü bir çatışma alanı, ulusal bir ihale sistemi içinde uluslararası şirketlerin ihalelere katılabileceği değerleri gösteren eşik değerlerle ilgiliydi. Eşik değerlerin altındaki ihalelere sadece yerli şirketler katılabildiği için, yerli sermayeler eşik değerlerin mümkün olduğunca yüksek tutulmasını isterken, uluslararası sermayeler eşik değerlerin düşürülmesini talep ediyorlardı. Kapsam konusunda olduğu gibi bu konuda da uluslararası sermayenin talepleri kabul edildi. Eşik değerler düşürülerek uluslararası sermayelerin ihalelere katılması kolaylaştırıldı. Ancak yasanın ölçek sorunu açısından en kritik maddesi olan bu madde, aynı zamanda en tartışmalı maddelerden biri oldu ve son biçimini alana kadar dört kez değişikliğe uğradı. Eşik değerler konusunu daha da çelişkili hale getiren etken, uluslararası kuruluşların talepleri arasındaki farklılıktı. AB'nin ihalelere ilişkin düzenlemeleri küresel değil kendi bölgesel ölçeğini temel aldığı için, AB'nin eşik değerleri DTÖ'nünkilerden daha düşüktü. Bu nedenle AB standartlarının kabul edilmesi, Avrupa sermayelerine diğer uluslararası sermayeler karşısında ayrıcalıklar tanınması anlamına gelecekti. Meclise sunulan ilk tasarıda AB'ye uyum gerekçesiyle AB'nin eşik değerleri önerilmişti. Ancak tartışmalar sonunda Türkiye'nin AB'ye girmeden AB standartlarına göre kamu ihale pazarını Avrupa sermayelerine daha açık hale getirmesi kabul edilmedi. TBMM Bayındırlık Komisyonu'nda eşik değerler DTÖ standartlarına yükseltildi.[29]

Yasa TBMM Genel Kurulu'na geldiğinde ise yerli sermayelerin korunmasına ilişkin talepler ağır bastı. Mecliste yerli sermayelerin eşik değerlerin yükseltilmesi yönündeki talepleri muhalefetteki DYP, AKP ve SP milletvekilleri tarafından dile getiriliyordu. Örneğin yerli müteahhit ve mühendislerin taleplerini DYP milletvekili Mustafa Örs şöyle savunacaktı:

"Türkiye İnşaat Mühendisleri Sendikasının, kanun taslağında yer alan eşik değerin... 'düşük olduğu, 11 trilyona çıkarılarak, Türk müteahhitlerin korunması ve ülkemizdeki küçük ve orta büyüklükteki müteahhitlerin yok olmaması açısından daha uygun olacaktır' şeklindeki düşüncesi bizce de doğrudur...Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliğiyse, bu düzenlemenin kamu alanlarının yabancı şirketlere açılarak, mühendis ve mimarlarımızın birçok sıkıntısı varken, diğer kamu ihaleleri

29 Bu tartışmada Devlet Bakanı Kemal Derviş daha düşük olan AB eşik değerlerini savunurken, Bayandırlık Bakanı Abdülkadir Akcan daha yüksek olan DTÖ eşik değerlerini savunuyordu (*Cumhuriyet Gazetesi*, 27.1.2002). Derviş ile Akcan arasında ihale yasasına ilişkin ilk tartışma Ekim 2001'de yaşanmıştı. Derviş, uluslararası sermayelerin talepleri doğrultusunda yasanın bir an önce çıkmasını savunurken, MHP kökenli Akcan yerli sermayelerin talepleri doğrultusunda yasayı geciktirmeye çalışıyordu. Yasanın IMF'yle yapılan anlaşmaya uygun olarak 15 Ekim'de TBMM'ye gönderilmemesi üzerine Derviş'in yaptığı eleştiriye tepki gösteren Akcan, yasanın IMF'nin talimatlarıyla değil, AB'nin müktesebatı çerçevesinde çıkartılacağını; bu nedenle 15 Ekim'de çıkartılmasının zorunlu olmadığını, 2001 yılı içinde kanunlaştırılması öngörülen müktesabat içinde düşünüldüğünü belirtecekti ("İhale Yasası'nda kayıkçı kavgası", *Yeni Mesaj Gazetesi*, 27.10.2001) Ayrıca Akcan, "AB'ye üye olmadan AB'ye üye olmuşuz gibi kanun çıkartarak yerli yatırımcılarımızın mağduriyetine neden olmamak için, AB'ye kesin üye olduktan sonra yürürlüğe girecek maddelerle ilgili geçici bir madde tanımlandı" şeklinde bir açıklama yapacaktı ("İhale yasası krizi sürüyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 26.10.2001) Bu açıklama doğrultusunda TBMM Bayındırlık Komisyonu'nda AB yerine DTÖ eşik değerleri kabul edilirken, AB'ye ilişkin olarak da şöyle denecekti: "Ancak Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği halinde, AB'ye üye ülkeler için bu eşik değerler yerine AB müktesebatında yer alan eşik değerler uygulanır" (*Cumhuriyet Gazetesi*, 27.5.2002).

gibi danışmanlık hizmetlerinin de yabancı firmalara açıldığını söylemektedir. Bugün, 360 000 mühendis ve mimarla, 60 000 karne sahibi müteahhitle, 1 milyonu aşan çalışanın yarısı işsiz, bu da işsizlik ordusuna çok büyük bir katkı yaratacaktır" (7.12.2001 tarihli Tutanak).[30]

Bu ve benzeri itirazlar sonunda eşik değerler AKP milletvekillerinin verdiği önerge doğrultusunda DTÖ standartlarının da üzerine çıkarıldı. Bu noktada ise Dünya Bankası ve IMF devreye girdi ve eşik değerlerin düşürülmesini istedi. Ancak Cumhurbaşkanı'nın onayına sunulmuş bir yasa üzerinde değişiklik yapılamayacak olması nedeniyle Dünya Bankası ve IMF'ye yeni bir yasal düzenleme sözü verildi.[31] Bu doğrultuda 12 Haziran 2002'de kabul edilen yasal değişiklikler[32] ile eşik değerler DTÖ standartlarına geri çekildi.[33] (Bkz. Tablo 2).

30 Bir başka benzer ifade SP milletvekili Aslan Polat'a aitti: "Şimdi, Japonlar, dünyanın en gelişmiş teknolojisine sahip bir ülke olmasına rağmen, kendi firmalarını korumak için, sırf kendi müteahhitlerini korumak için, kendi mühendislerini korumak için, kendi malzemelerini korumak için, eşik değerini 20 milyon dolara getirirken ve fert başına düşen millî geliri, senin en az 10-15 katın olmasına rağmen, bu kadar yüksek eşik değer tutarken, senin, kalkıp da, bunu 11 trilyon gibi -ki, o da yetersizdir- bir değere getirmen, sadece, burada, Türkiye'deki müteahhit firmalarını, işçileri ve mühendisleri işsizliğe itmenin bir yoludur. Bakın, şimdi, Türkiye'de, bugün için, 76 000 civarında şirket veya şahıs bazında müteahhit firma vardır. Şimdi, sizin getirdiğiniz bu tasarı bir yıl sonra uygulamaya geçeceği için -bu 76 000 tane müteahhidin de 20 000'den fazlası, 25 000'e yakını mühendis kökenlidir- bunların büyük bir bölümü işsizlikle karşı karşıya kalacaktır" (4.1.2002 tarihli Tutanak). Aynı doğrultuda AKP milletvekili Osman Pepe şöyle diyecekti: "Bu eşik değerlerin, bugünkü Türkiye ekonomisi ve Türk müteahhitleri, Türk mühendisleri açısından ele alındığı zaman, gerçekten küçük rakamlar, yetersiz rakamlar olarak kaldığının altını çizmekte fayda görüyorum" (4.1.2002 tarihli Tutanak).

31 Yasa değişikliği, IMF'yle yapılan 18. stand-by anlaşmasına koşul olarak kondu. 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu'nda bu değişikliğin gerekçesi şöyle belirtilmişti: "Kamu ihalelerinde rekabeti ve şeffaflığı daha da artırmak amacıyla, Kamu İhale Kanunu'nda yapılacak değişikliğin Meclis tarafından 2002 yılı Mayıs ayı sonuna kadar onaylanması beklenmektedir. Bu suretle, (i) Kanun'da öngörülen eşik değerlerin reel olarak uluslararası en iyi uygulamalar ile uyumunun sağlanması ve (ii) eşik değerlerin altındaki seviyeler için asgari tedarik süresinin uzatılması öngörülmektedir (ikinci gözden geçirme için ön koşullar)."

32 Kanun No: 4761, Kabul Tarihi: 12.06.2002, *Resmi Gazete*, Tarih/Sayı: 22.06.2002/24793

33 SP milletvekili Ahmet Sünnetçioğlu bu değişikliğe tepkilerini şöyle dile getirecekti: "Peki, bu değişim, dünyada bu kadar hızlı mı; Uluslararası İhale Yasasındaki maddeler bu kadar hızlı mı değişiyor ve biz buna ayak uydurmak için beş ay sonra bir yasayı tekrar değiştirmek durumunda kalıyoruz? Bunu sorduğunuz zaman da "yok, öyle değil; o gün, bizim, bu İhale Yasasını temel yasa zihniyetiyle çıkarmamız gerekiyordu, muhalefete o gün ihtiyacımız vardı. Biz, bu söz verdiğimiz sürede o İhale Yasasını çıkaracaktık ve bazı muhalefet partileriyle konuştuk, anlaştık. Onlar bize şart koştular, eşik değer 11 trilyon yerine 17,5 trilyon olsun...dediler, biz de onu kabul ettik" diyorsunuz. Şimdi de gelmiş "biz, o gün temel yasa olarak çıkarmak için muhalefeti kandırdık. Aslında, biz IMF'ye söz vermiştik, 11 trilyon demiştik. Avrupa Birliğine tabi kuruluşların müteahhitlerine söz vermiştik, yabancı sermayenin ülkemizdeki temsilcilerine sözümüz vardı ve bakın, 15 Mayıs 2002 tarihli IMF heyetinin ikinci gözden geçirme toplantısında da 1,1 milyar doların önünü açmak için Kamu İhale Yasası yine gündemde. Ne yapalım; bugün, eski haline döndürmek zorundayız" diyorsunuz." (12.6.2002 tarihli Tutanak). DYP milletvekili İlyas Yılmazyıldız da şu ifadeleri kullanacaktı: "...birkaç kuruş daha borç alabilmek, yeni bir taksidi çözebilmek için, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, milletvekillerinin kararıyla belirlenen eşik değerlerin, dışarıdan empozelerle indirilmeye çalışılması gerçekten üzüntü vericidir. Bu hükümetin yaptıkları, Damat Ferit dönemindeki hükümetlerin yaptıklarını hatırlatmaktadır... 7 nci Anasol-M Hükümeti olarak, IMF veya Dünya Bankasının "İhale Yasasında eşik değerleri şu rakama indirin" dayatmalarına karşılık indiriyorsunuz; hayırlı olsun diyemiyorum!" (12.6.2002 tarihli Tutanak).

Tablo 2: Eşik Değerler

	Genel bütçeye dahil daireler ve katma bütçeli idarelerin mal ve hizmet alımları	Diğer idarelerin mal ve hizmet alımları	Tüm idarelerin yapım işleri
TBMM'ye sunulan ilk tasarı (AB standartlarına uygun)	180 milyar TL	280 milyar TL	7 trilyon 400 milyar TL
TBMM Bayındırlık Komisyonu'ndaki tasarı (DTÖ standartlarına uygun)	300 milyar TL	500 milyar TL	11 trilyon TL
1 Ocak 2002'de TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilen tasarı (DTÖ standartlarının üzerinde)	750 milyar TL	1 trilyon TL	17.5 trilyon TL
12 Haziran 2002'de kabul edilen yasal değişiklik (DTÖ standartlarına uygun)	300 milyar TL	500 milyar TL	11 trilyon TL

Dördüncü değişiklik ise, ihaleye başvuru koşullarına ilişkindi. Daha önce devletten alınan izin belgeleri ile kamu ihalelerine katılmak mümkün iken, yeni yasa ile katılım için bir dizi performans kriteri öne çıkarıldı. Üretim ve/veya imalat kapasitesi, araştırma-geliştirme faaliyetleri, personel sayısı ve niteliği, makine ve diğer ekipmanlara ilişkin belgeler, uluslararası kurallara uygun şekilde akredite edilmiş kalite kontrol kuruluşları tarafından verilen sertifikalar bu performans kriterleri arasındaydı. Bu koşullar, küçük ve orta ölçekli sermayelerin daha sürecin başında elenmesi anlamına geliyordu. Bunun yanında ekonomik ve mali yeterlik koşulu olarak iş hacmini veya bitirilen iş miktarını gösteren belgeler de aranmaktaydı. Örneğin mal ve hizmet alımları için son beş yıl içinde, yapım işleri için ise son on beş yıl içinde işin en az % 70'inin bitirilmiş olduğuna dair belgeler isteniyordu.[34] Bütün bu koşullar, küçük ve orta ölçekli sermayeler aleyhine büyük sermayelerin ihalelere katılımını kolaylaştırırken, aynı zamanda yerli sermayeler karşısında uluslararası sermayeleri daha avantajlı kılarak ölçeği küresel düzeye doğru çekiyordu.[35]

Beşinci ve son değişiklik, birim fiyat uygulamasından vazgeçilmesiydi. Eski düzenlemede devlet fiyatları birim fiyat usulüyle belirliyordu. İhaleye katılan istekliler, devletin yayınlamış olduğu birim fiyatlara bakarak fiyat eksiltiyorlardı. Yeni yasa, devletin birim fiyat teklif ettiği bu sistemi sona erdirdi. DSP milletvekili Ahmet Sancar Sayın bu değişikliği şöyle savunuyordu: "İhalenin temel amacı, bir malı veya hizmeti ya da bir yapım işini en iyi teknolojiyle en ucuza satın alabilme yeteneğidir. Bunun için de, isteklilerin, kendi özel yeteneklerini, kendi müteahhitlik yeteneklerini

34 4734 sayılı Kanun, Madde 10, *Resmi Gazete*, Tarih/Sayı: 22.01.2002/24648.

35 SP milletvekili Aslan Polat'ın iş bitirme koşuluna ilişkin şu sözleri bu anlamda ilginçti: "Son on yılda, onbeş yılda bitirdiğiniz işleri getirin, bize verin diyorsunuz; fakat, son yıllarda, ödenek koyamadığınız için müteahhit iş yapamamış, iş bitirememiş. Şimdi, bilhassa büyük işlerde, yabancıların verecekleri iş bitirmeler karşısında, Türk müteahhitlerin vereceği iş bitirmelerde noksanlıklar olacaktır ve bu noksanlıklardan dolayı da, Türk müteahhitleri yabancılar karşısında eşit şartlarda yarışamayacaklardır" (4.1.2002 tarihli Tutanak).

de dahil edecekleri bir teklif sistemine geçilmesine ihtiyaç vardı." Birim fiyatların devlet değil piyasa tarafından belirlenmesi anlamına gelen bu değişiklik, büyük sermayelerin ihalalere katılmasını kolaylaştırarak ölçeği yukarı doğru çekecekti. SP milletvekili Aslan Polat bu durumu şöyle ifade edecekti: "Birim fiyatlardan ayrıldığımız zaman, bizim 76 000 civarında olan müteahhit firmalarımızın takriben 60 000'e yakını ilk elemede elenecektir; çünkü, artık, bundan sonra, birim fiyat olmadan, önüne gelen bir projenin tatbikat projesine kadar yapılması ve tatbikat projesine kadar yapılan bu projelerde tam ve kati değerlendirme yapılması, özel ihtisas isteyecektir. Bu ihtisasları yapamayan ve mühendis kökenli olmayan firmalar yok olacaktır" (4.1.2002).

Sonuç olarak dışsal dinamiklerin belirleyiciliği altında biçimlenen Kamu İhale Yasası, uluslararası sermayelerin kamu ihalelerine katılımını kolaylaştırarak ihale piyasasının ölçeğini küresel düzeye doğru çekme hedefini taşıyordu. Ancak yasa çıktıktan kısa bir süre sonra, 3 Kasım 2002'de AKP iktidara geldi ve ihale piyasasının ölçeğini yerli sermayelerin talepleri doğrultusunda yeniden aşağı çekme çabasına girişti.[36] Aşağıda bu çabaları inceleyeceğiz.

AKP'nin Yasayı Değiştirme Çabaları (2002-2005): Yerli Sermayelerin Tepkisi

Yeni kamu ihale yasası çıktıktan sonra geniş bir kesimin tepkisiyle karşılaştı. Türkiye'de kamu ihalelerinin GSMH'nın % 15'ini oluşturduğu, ve ihalelerin % 90'ının yerli sermayelerle yapıldığı düşünüldüğünde bu tepkiyi anlamak zor değildi. İhale yasasındaki değişiklikler, kamusal alandaki tüm yapısal reformları destekleyen büyük yerli sermaye gruplarında bile tepki uyandırdı. Ancak en büyük tepki, daha önceki dönemde yerel yönetimlerin ihalelerini alma yoluyla hızlı bir birikim gerçekleştiren küçük ve orta ölçekli yerli sermaye gruplarından geldi. İktidara geldikten hemen sonra yaptığı konuşmada AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan, bu kesimlerin tepkilerini şöyle dile getirecekti: "İhale yasası bu haliyle 50-60 firmaya yarıyor... *15 bin kilometrelik yolu 60 müteahhide teslim etmeyeceğiz*".[37] Bu sözler, aynı zamanda AKP'yi iktidara taşıyan kesimlerin sınıfsal kimliğini de ele veriyordu: agresif bir birikim stratejisi izleyerek hızla büyüyen ve daha da fazla büyüyerek uluslararasılaşmak için devlet desteğine gereksinim duyan yerli sermaye grupları. Bu anlamda kendisi de yerel yönetimden gelen başbakan[38], özellikle belediye ihaleleri yoluyla hızla büyüyen ve dışa açılmaya çalışan bu sermaye gruplarının isteklerini yerine getirecek değişikliklere yönelecekti.

36 Buradan AKP iktidarına kadar yasanın sadece dış dinamiklerle biçimlendiği, AKP iktidarından sonra ise iç dinamiklerin etkili olmaya başladığı gibi bir izlenim çıkmamalıdır. Yasa başından itibaren iç ve dış dinamiklerin etkileşimi ile biçimlenmiştir. Meclis tutanaklarındaki ifadelerde de görüldüğü gibi yerli sermaye grupları, yasayla ilgili tartışmalar başladığı günden itibaren işveren örgütleri ve muhalefet partileri aracılığıyla yasaya kendi çıkarları doğrultusunda bir yön vermeye çalışmışlar, ancak AKP'nin iktidara gelişiyle birlikte seslerini yükseltme şansını yakalayarak güç kazanmışlardır.

37 *Sabah Gazetesi*, 28.12.2002.

38 Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminde açılan ihalelerin büyük kısmı belediye iştirakleri olan İSBAK, İSTON gibi şirketlere veriliyor, ardından da işler, emanet usulü ile partili müteahhitlere devrediliyordu ("Çarpık ihale yasası yıktı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 7.5.2003).

AKP hükümetinin bu doğrultudaki ilk girişimi, yasanın uygulanmasını geciktirmeye çalışmak oldu. Ancak AB, IMF ve Dünya Bankası'nın yoğun itirazları karşısında[39] bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı ve yasa beklendiği gibi 1 Ocak 2003'de yürürlüğe girdi. Bu durumda hükümetin elindeki tek seçenek, yasanın temel maddelerini değiştirmekti.[40] Yasadaki değişiklikleri meşrulaştırmak için kullanılan söylem ise küreselleşmeye karşı olmayan ama bu süreçte ulusal çıkarların korunmasına vurgu yapan yeni tür bir ulusalcılıktı. Bryan'ın (1995: 188) "enternasyonalist ulusalcılık" olarak adlandırdığı bu söylem, küresel kapitalizm ile bütünleşme sürecini desteklemesi anlamında "enternasyonalist", bu bütünleşme sürecinde yerli sermaye gruplarının çıkarlarını gözetmesi anlamında ise "ulusalcı" idi. Hükümet bu çerçevede ulusal egemenlik, ulusal kalkınma ve rekabet gücünün artırılması gibi bir dizi temayı ön plana çıkararak iki yıllık kısa bir süre içinde yasanın 60 maddesinden 40'ında değişiklik yapmak istedi. Bu değişiklik taleplerinin bir kısmında daha sonra geri adım atmak zorunda kaldı, önemli bir kısmını ise 30 Temmuz 2003'de mecliste kabul edilen ve 15.8.2003'de Cumhurbaşkanı'nca onaylanan yasa ile gerçekleştirdi.[41]

Yasada ölçeğe ilişkin üç önemli değişiklik vardı. Birincisi, Kamu İhale Kurumu'nun bütçesinin kısılmasıydı. AKP hükümeti kurulduğu günden itibaren Kamu İhale Kurumu'nun yetkilerini kısmaya ve ihale alanında Bakanlar Kurulu, Maliye Bakanlığı ve Bayındırlık Bakanlığı gibi daha önceki sistemde etkin olan kurumların yetkilerini artırmaya çalıştı. Bu yolla ihalelere ilişkin karar alma mekânizmasında uluslararası sermayelerin etkin olduğu bağımsız kurulların yerine yerli sermayelerin etkili olabildiği siyasi kurumları ön plana çıkarmayı, bir başka deyişle sistemi yerli sermayeler lehine yeniden siyasallaştırmayı amaçlıyordu. Örneğin Aralık 2002'de TBMM'ye gönderilen ve son dakikada görüşülmesi durdurulan yasa tasarısında, Kamu İhale Kurulu'nca hazırlanacak yönetmelik ve ihalelerin ancak Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe girebileceğine ilişkin bir hüküm vardı.[42] Benzer biçimde, Ocak 2003'deki yasa taslağında Bayındırlık Bakanlığı Teşkilat Yasası ve İmar Yasası hükümlerine göre yapılacak ihaleleri yönlendirme yetkisinin Kamu İhale Kurumu'ndan alınması öngörülüyordu.[43] Temmuz ayındaki taslakta ise Kamu İhale Kurumu'nun doğrudan Maliye Bakanlığı'na bağlanması isteniyordu.[44] Ancak

39 Örneğin Dünya Bankası'nın o dönemdeki Türkiye Temsilcisi Ajay Chibber yasanın ertelenmemesi konusunda Hazine Bakanı Ali Babacan ve Maliye Bakanı Kemal Unakıtan'a ayrı ayrı birer uyarı mektubu gönderdi. ("Chhibber'den sert uyarı", *Vatan Gazetesi*, 22.12.2002).

40 Bu amaçla AKP Genel Başkan Yardımcısı İdris Naim Şahin'in yönetiminde başlatılan çalışmalara Bayındırlık ve Maliye Bakanlıkları, Sayıştay, Hazine Müsteşarlığı gibi kurumların yetkilileri çağrılırken, Kamu İhale Kurumu çağrılmadı. Ancak IMF Birinci Başkan Yardımcısı Anne Krueger'in Türkiye ziyareti sırasında Kamu İhale Kurulu'nun sürece dahil edilmesi konusunda uyarıda bulunması, ve Devlet Bakanı Babacan'ın Dünya Bankası yetkilileriyle yaptığı görüşme sonrası devreye girmesiyle Kamu İhale Kurumu temsilcisi de çalışmalara davet edildi ("İhalede Yumuşama Sinyali", *Radikal Gazetesi*, 12.1.2003;"Yeni Kanuna Yeni Kurul", *Milliyet Gazetesi*, 17.5.2003;"Kamu İhale Yasası Değişiyor", *Hürriyet Gazetesi*, 30.5.2003).

41 Kanun No: 4964, Kabul Tarihi: 30.7.2003, *Resmi Gazete*, Tarih/Sayı: 15..8.2003/25200.

42 "Yol Rantı AB'yi Unutturdu", *Cumhuriyet Gazetesi*, 29.12.2002.

43 "Duble Yol Denetimden Kaçırılıyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 27.1.2003.

44 "İhale Yasası Delik Deşik", *Cumhuriyet Gazetesi*, 24.7.2003.

uluslararası kurumların tepkisi nedeniyle yasada bu değişikliklerden hiçbirini yapamayan hükümet, bunun yerine Kamu İhale Kurumu'nun gelirlerini kısma yoluna gitti.[45] Olası tepkileri azaltmak amacıyla da bu değişikliği metinde gizleyerek ve karmaşık hale getirerek yaptı.[46] Kamu İhale Kurumu'nun gelirlerini düzenleyen maddede yapılan değişiklikle, yalnızca 100 milyar lirayı aşan ihale sözleşmeleri için, sözleşme bedelinin onbinde 5'inin kuruma gelir kaydedilmesi öngörüldü.[47] Mevcut yasada 100 milyar lira sınırlaması bulunmazken, kesinti oranı ise onbinde 3 olarak düzenlenmişti. Yeni düzenlemeyle kurumun gelirleri % 50 oranında azalacaktı.[48]

İkincisi, yasanın kapsamı pekçok istisna ile daraltıldı. AKP hükümeti ilk kez Aralık 2002'de hazırladığı yasa taslağında KİT'leri, belediyeleri, ve idarelerin kendi olanaklarıyla yapacakları yol yapımı işlerini kapsam dışına çıkarmak istedi.[49] Ancak AB Genel Sekreterliği'nden Büyükelçi Volkan Vural'ın AKP milletvekillerine verdiği brifingde "Kamu İhale Yasasının 'özüne zarar verecek' değişikliklerin, Türkiye'nin AB uyum süreci açısından geriletici etkileri olacağı" uyarısında bulunması[50] üzerine tasarının mecliste görüşülmesini erteledi.[51] Bu uyarıyla birlikte Kamu İhale Yasası'nın temel maddelerini değiştiremeyeceğini gören AKP hükümeti, bu kez başka yasalarda değişiklikler yaparak ihale yasasını delme çabasına girdi. Örneğin belediyelere ilişkin yasa taslağında belediyelerin yapacağı pek çok ihalenin Kamu İhale Yasası kapsamı dışında tutulmasını öngörüyordu.[52] AKP hükümetinin bu doğrultuda yaptığı en ilginç girişim ise, bütçe yasa tasarısına eklenen bir maddeyle kamu ihalelerinin en büyük kısmını oluşturan enerji ihalelerini ihale yasası kapsamından çıkarmayı önermesi, ancak daha sonra bu önergeyi geri çekmesiydi.[53]

45 Kamu İhale Kurulu ile birlikte 8 üst kurulu aynı yasal kapsama alan ve üst kurulların yetkilerini önemli ölçüde kısan "Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar Yasası" adlı yasa taslağı üzerinde tartışmalar hala sürmektedir.

46 Kamu İhale Kurumu başkanı Şener Akkaynak bu durumu şöyle açıklayacaktı: "Değişiklik çalışmalarında yasanın bir maddesinde küçük bir kelime oyunu yapıldı."Kurum, bu kanun kapsamında yapılan ihalelerden pay alır" ifadesi, "Bu kanuna göre yapılan ihalelerden pay alır" biçimine dönüştürüldü. Böylece çok büyük bir gelir kaybımız oldu" (*Cumhuriyet Gazetesi*, 8.8.2003).

47 4964 sayılı Kanun, Madde 32, *Resmi Gazete*, Tarih/Sayı: 15..8.2003/25200.

48 "İhale Gitti, Adı Kaldı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.8.2003.

49 "Akraba Kayırma Projesi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 27.12.2002.

50 "AKP İhalede AB'yi Unuttu", *Cumhuriyet Gazetesi*, 28.12.2002.

51 Ancak AKP kapsam daraltma çabalarını sürdürdü. Örneğin Ocak 2003'deki yasa taslağında "eşik değerin % 40'ını aşmayan yol yapımlarını" istisna sayan bir hükümle "duble yol" projesini yasa kapsamından çıkarmayı hedefliyordu. ("Duble Yol Denetimden Kaçırılıyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 27.1.2003.)

52 28 Mart 2004 yerel seçimlerinde belediyelerin % 80'ini alan AKP bu yöndeki girişimlerini hızlandırdı ve 9 Temmuz 2004'de kabul edilen 5215 sayılı Belediye Kanunu'yla konut ve arsa üretim işlerini ihale yasası kapsamı dışına çıkardı. Bu yasanın Cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilmesi üzerine yeniden hazırlanan belediye yasasında da aynı madde yer aldı ve 13.7.2005'de Cumhurbaşkanlığınca onaylanarak yürürlüğe girdi (Kanun No: 5393, Kabul Tarihi: 3.7.2005, *Resmi Gazete*, Tarih/Sayı: 13.7.2005./25874.

53 2003 Mali Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı'nın gece yarısına sarkan görüşmeleri sırasında bir grup AKP milletvekili "kamu hizmetinin kesintiye uğratılmadan sürdürülmesi" gerekçesiyle BOTAŞ, TEİAŞ ve TEDAŞ, EÜAŞ'ın ihale yasası kapsamından çıkarılmasına dair bir önerge verdiler ve önerge kabul edildi (27.3. 2003 tarihli Tutanak). Ancak bu madde Kamu İhale Yasası'nda yer alan "yasal düzenlemelerin ancak bu yasa içinde yapılabileceği" maddesiyle çelişiyordu. Kamu İhale Kurumu yetkilileri şu yorumu yapacaktı: "Bu düzenleme, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilir. Ancak, Bütçe Yasası TBMM'ye iade edilemiyor. Bu nedenle iptale kadar geçecek sürede birçok ihale, Kamu İhale Kurumu'nun denetimi olmaksızın yapılabilir" ("Yandaş ihale dönemi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 29.3.2003.) Ertesi gün AKP milletvekili Salih Kapusuz önergeyi "yanlış anlaşılmalara ve kurumlar arası dengesizliklere sebebiyet vermemek üzere" geri çektiklerini açıkladı ("AKP yasaları bilmiyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 30.3.2003.)

Bingöl depremi sonrasında ise AKP hükümeti bu kez de deprem konutlarının kışa yetişmeyeceği gerekçesiyle toplu konut projelerini ihale yasası kapsamı dışına çıkarmak istedi.[54] Yoğun pazarlıklar sonunda IMF de toplu konut, enerji, telekomünikasyon, ulaştırma ve su ihalelelerinin yasa kapsamı dışına çıkarılmasını kabul etti.[55]

Bütün bu çabalar sonucunda 30 Temmuz 2003'de mecliste kabul edilen yasanın kapsam dışına alınan kuruluşları sayan 3. maddesinde iki tür istisna vardı. İstisnaların bir bölümü uluslararası sermayelerin çıkarlarına uyuyor ve AB, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlarca destekleniyordu. Örneğin enerji, su, ulaştırma ve telekomünikasyon sektörlerinde faaliyet gösteren şirketler[56]; Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu ve bu Fonun hisselerine sahip olduğu bankalar ile 4603 sayılı Kanun[57] kapsamındaki bankalar bu tür istisnalar arasındaydı. 27 Nisan 2004'de kabul edilen bir başka yasayla bunlara özelleştirme uygulamalarına ilişkin danışmanlık hizmetleri ve hava taşımacılığı yapan şirketlerin ticari faaliyetleri de eklenecekti.[58] Uluslararası kurumların bu istisnaları desteklemelerinin nedeni, kapsam dışına çıkarılan bu sektörlerde özelleştirme ve uluslararasılaşma sürecinin hızlanacağı beklentisi idi.[59] Bir başka deyişle, hızla özelleştirilerek uluslararası pazarlara açılması istenen bu sektörlerde, ihale yasasının sürece ayak bağı olmaktan çıkarılması isteniyordu. Bu anlamda bu sektörlerin yasa kapsamı dışına çıkarılması, uluslararası sermayelerin çıkarlarına ters düşmüyordu. Öte yandan, 3. maddede getirilen diğer istisnalar doğrudan yerli sermayelerin taleplerini karşılamaya yönelikti. Bunlar arasında en önemlisi kamu iktisadi teşebbüslerinin ve kamu kuruluşlarının sermayesinin yarısından fazlasına sahip oldukları her çeşit işletmenin yaklaşık maliyeti 2.3 trilyon lirayı aşmayan mal veya hizmet alımlarının kapsam dışına çıkarılmasıydı.[60] Böylece KİT'ler büyük ölçüde kapsam dışına çıkarılmış oluyordu. Mesleki kuruluşlar ve vakıf yükseköğretim kurumları ile ulusal araştırma-geliştirme kurumlarının kapsam dışına çıkarılması da yerli sermayeler lehine getirilen istisnalar arasındaydı.[61]

Yasada doğrudan kapsam dışına çıkarılan kuruluşları sayan 3. madde yanında, yerli sermayeleri dolaylı olarak kapsam dışına çıkaran üç önemli madde daha vardı. Birincisi, ödeneksiz olan ihalelerin yapılmaması yönündeki kuralı toplu konut projeleri için kaldıran 68. maddeydi. Bingöl depremi gerekçe gösterilerek yapılan bu değişiklikle, toplu konut projelerinde yeterli ödenek koşulu aranmaksızın ihaleye

54 "Deprem fırsatçılığı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 6.5.2003.

55 "Kamu İhale Yasası'nda Değişikliğe Yeşil Işık", *Cumhuriyet Gazetesi*, 29.5.2003

56 Sadece bu sektörleri kapsayan ayrı bir yasaya ilişkin hazırlıklar halen sürmektedir.

57 15.1.2000'de kabul edilen bu kanun Ziraat Bankası, Halk Bankası ve Emlak Bankası'nın özelleştirmeye hazırlanmalarını sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılmalarını amaçlıyordu.

58 5148 sayılı Kanun, Madde 2, *Resmi Gazete*, Tarih/Sayı: 7.5.2004/25455.

59 Örneğin özelleştirme uygulamalarına yönelik danışman alım ihalelerinin kapsam dışına çıkarılmasında, özellikle Türk Telekom'un özelleştirilmesinin hızlandırılması hedefi etkili oldu. Bu konuda Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ile Kamu İhale Kurumu arasında varılan anlaşmayı Dünya Bankası da destekledi ("Telekom özelleştirmesine kolaylık", *Cumhuriyet Gazetesi*, 15.9.2003).

60 4964 sayılı Kanun, Madde 2, *Resmi Gazete*, Tarih/Sayı: 15..8.2003/25200.

61 4964 sayılı Kanun, Madde 2, *Resmi Gazete*, Tarih/Sayı: 15..8.2003/25200.

çıkılmasına izin verildi.[62] Böylece toplu konut yapımları önemli ölçüde yasanın kapsamı dışına çıkarılmış oldu. İkinci istisna "doğrudan temin" usulüne, yani ihtiyaçların idare tarafından davet edilen isteklilerle görüşülerek doğrudan alımına ilişkindi. Yasanın 22. maddesinde yapılan değişiklikle "büyükşehir belediyesi sınırları dahilinde bulunan idarelerin 15 milyar, diğer idarelerin ise 5 milyar lirayı aşmayan alımlarında doğrudan temin usulüne izin verildi.[63] Üçüncü istisna ise "pazarlık usulüne", yani idarenin kendi davet ettiği isteklilerle pazarlık yaparak alım kararı verdiği usule ilişkindi. Yasanın 21. maddesinde yapılan değişiklikle idarelerin yaklaşık maliyeti 50 milyar liraya kadar olan alımlarında "pazarlık usulü"ne izin verildi. Bu tür alımlarda ilan yapma zorunluluğu da kaldırıldı. Sadece ihalelere en az üç istekli davet edilmesi koşulu kondu.[64] Bu yolla hem idarelerin ihaleleri 50 milyar liralık dilimlere bölerek yasa kapsamı dışına kaçırmasının yolu açıldı, hem de büyük ihalelerin daha küçük parçalara ayrılması mümkün hale geldi. Bütün bunlar, yerli sermayeler lehine dolaylı olarak getirilen istisnalardı.(Bkz. Tablo 3).

Tablo 3: Kamu İhale Yasasının Oluşumu ve Dönüşümü

	İlk Yasa (2001-2002)	**AKP'nin Yaptığı Değişiklikler (2002-2005)**
Temel aktörler	IMF (yapısal kriter) DB (PFPSAL koşulu) DTÖ (GPA koşulu) AB (genişleme kriteri) Uluslararası sermayeler Uluslararasılaşmış büyük yerli semayeler	AKP hükümeti Belediyeler Yeni gelişen ve uluslararasılaşan yerli sermayeler Küçük ve orta ölçekli yerli sermayeler Yerli müteahhit ve mühendis örgütleri
Temel söylem	Rekabet, şeffaflık, eşit muamele, güvenilirlik, gizlilik, kamuoyu denetimi, kaynakların verimli kullanımı	Ulusal egemenlik, ulusal kalkınma, ulusal rekabet piyasa yanlısı ama bazı noktalarda DB-IMF karşıtı bir söylem
Ölçek değişimine ilişkin temel maddeler	• Kamu İhale Kurumu kuruldu • Yasa kapsamı genişletildi • Eşik değerler düşürüldü • Karne sisteminin yerini performans sistemi aldı • Birim fiyat uygulaması kaldırıldı	• Kamu İhale Kurumu'nun bütçesi kısıldı • Yasa kapsamı daraltıldı • Ödenek koşulu toplu konut projeleri için kaldırıldı • Belirli bir değerin altındaki alımlar için doğrudan temin ve pazarlık usüllerine izin verildi

AKP hükümetinin yasayı değiştirme çabaları daha sonra da devam etti. 2005 yılı sonunda hükümet, yasayı kamu ihalelerinde ihtilafları artırarak iptallere ve ge-

62 4964 sayılı Kanun, Madde 39, *Resmi Gazete*, Tarih/Sayı: 15..8.2003/25200.

63 Öte yandan aynı maddeyle "acil durumlarda kullanılacak olan ilaç ve tıbbi malzemeler" için de doğrudan temine izin verilmesi, uluslararası sermayeler lehine bir düzenlemeydi. Tıp Kurumu Genel Sekreteri Ali Rıza Üçer, bu maddenin kamu hastanelerinde 'ihale ile fiyat kırma olanağını' ortadan kaldıracağını ve bu ilaçları üreten ulusötesi şirketlerin kârlarına kâr katmasına uygun bir zemin yaratacağını belirtecekti ("Yeni neşterler kapıda", *Cumhuriyet Gazetesi*, 15.9.2003).

64 4964 sayılı Kanun, Madde 14, *Resmi Gazete*, Tarih/Sayı: 15..8.2003/25200.

cikmelere yol açtığı gerekçesiyle yeniden değiştirmek istedi.[65] İptallerden özellikle Milli Eğitim Bakanlığı etkileniyordu.[66] Yeni yasa taslağının hazırlanması sürecinde bu kez Kamu İhale Kurumu "bağlı kuruluş olmadığı" gerekçesiyle tümüyle devre dışı bırakılarak Ulaştırma Bakanlığı görevlendirildi. Yeni taslakta ihtilaf sayısının azaltılması için şikayet süresinin kısaltılması ve şikayet için alınan harçların artırılması öneriliyordu. Böylelikle şikayetler zorlaştırılacak ve Kamu İhale Kurumu'nun denetim yetkisi kısılacaktı.[67] Ayrıca Kamu İhale Kurumu'nun ihbarları değerlendirerek kendiliğinden inceleme başlatma yetkisi elinden alınacaktı. Sadece ihaleye giren firmaların şikâyeti üzerine inceleme başlatabilecek, inceleme alanı şikâyet konusu ile sınırlı kalacak, idarenin ihalelere ilişkin aldığı iptal kararını ortadan kaldırma yetkisi kalkacaktı. Kamu İhale Kurumu'nun en önemli gelir kaynağı olan ilanların fiyatlarını belirleme yetkisinin de kurumdan alınarak Bakanlar Kurulu'na verilmesi öngörülüyordu.[68] Böylece Kamu İhale Kurumu'nun etki alanının tümüyle daraltılarak sistemin yerli sermayeler lehine yeniden siyasallaştırması amaçlanıyordu. Aynı doğrultuda öngörülen bir başka değişiklik ise duble yol, içme suyu ve enerji nakil hatları yapımı ihalelerinde kamulaştırma ve arsa temini işlemlerinin tamamlanması koşulunun kaldırılması,[69] ayrıca kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) ile belediye iktisadi teşebbüslerinin (BİT) mal ve hizmet alımlarının yasa kapsamının dışına çıkarılmasıydı. Ancak yoğun eleştiriler üzerine KİT ve BİT'lerin kapsam dışına çıkarılmasından vazgeçilerek, bu kuruluşların 4 milyon YTL'ye kadar olan mal ve hizmet alımlarını ihale yasası dışında yapmalarına esneklik getirildi.[70] Öte yandan, taslakta AB'nin talepleri doğrultusunda yapım işlerinde kamu ihalelerine katılmak için aranan 15 yıl içinde bir işi tamamlama koşulunun 5 yıla düşürülmesi öngörülüyordu. Hükümet, bu değişikliği yeni müteahhitlerin de bu alana girmesine olanak sağlayacak bir düzenleme olarak meşrulaştırmaya çalışıyor; yerli müteahhit örgütleri ise sözkonusu değişikliğin yeni müteahhitlerin sektöre girmesinden çok, ödenek sorunu olmadığı için yapım işlerini dört yıldan daha kısa sürede tamamlayan AB üyesi ülkelerin müteahhitlerine yarayacağını belirtiyorlardı.[71]

Sonuç

Kamu İhale Yasası'nda süregiden değişiklikler, Türkiye'de yeni gelişen ve uluslararasılaşma eğilimine giren yerli sermayelerin kendilerini temsil edecek ölçek için zorlu bir mücadele verdiklerini göstermektedir. Kamu ihale yasası örneği bize ölçek

65 Hükümet sözcüsü Cemil Çiçek'in konuyla ilgili açıklaması şöyleydi: "2004 yılının ilk 9 ayında bin 202 ihtilaf varken, bu senenin ilk dokuz ayında bin 852'ye yükseldi. Bu kanunun bazı maddelerinin değişmesi gerekiyor" ("KİK beşinci kez değişecek", *Radikal Gazetesi*, 17.1.2006).

66 "Ankara'da İhale Savaşları", *Radikal Gazetesi*, 6.11.2005; "AKP ihale düzenini laçkalaştırmaya devam ediyor", *Milliyet Gazetesi*, 6.3.2006.

67 "Yolsuzluğa Davetiye", *Radikal Gazetesi*, 15.2.2006.

68 "Kamu İhalelerinde Şikayet Zorlaşacak", *Milliyet Gazetesi*, 7.3.2006.

69 "Hükümet duble yola hız için tapuyu delecek", *Referans Gazetesi*, 23.2.2006.

70 "İhalelere Yeni Düzen", *Radikal Gazetesi*, 3.3.2006.

71 "İhale Alamaz Hale Geldik", *Akşam Gazetesi*, 25.1.2006; "Yolsuzluğa Davetiye", *Radikal Gazetesi*, 15.2.2006.

değişimi sürecinde sadece uluslararası sermayelerin değil, aynı zamanda yeni gelişen yerli sermayelerin de etkili olduğunu işaret etmektedir. Ocak 2002'de kabul edilen Kamu İhale Yasası'nın oluşumunda, uluslararası sermayelerin istekleri belirleyici olmuş ve yasada ihale pazarı bu istekler doğrultusunda küresel ölçeğe çekilmiştir. Ancak Kasım 2002'de iktidara gelen AKP, yasayı kendi tabanını oluşturan yerli sermaye gruplarının talepleri doğrultusunda değiştirmek için bir dizi çabaya yönelmiştir. Bu yöneliş, hem sermayenin farklı kesimleri arasında, hem de devlet içinde çelişkili bir süreç başlatmıştır.

Bu noktada yazımızın başında ölçek literatürüne egemen olduğunu belirttiğimiz iki kuramsal soruna geri dönecek olursak, Kamu İhale Yasası örneğinden yola çıkarak iki saptamada bulunabiliriz. Birincisi, yasanın oluşum ve dönüşüm sürecinde ölçek, sadece uluslararası sermayelerin talepleri ile değil, onların belirleyiciliğinde ilişkiye girdikleri yerli sermayelerle olan çelişkili etkileşimleri ile biçimlenmiştir. İkincisi, bu süreçte ölçek değişimini belirleyen, aşırı genelleştirilmiş soyut yapılar değil somut sınıfsal aktörler olmuştur. Geç kapitalistleşen toplumlarda sınıfların temel aktörler olarak ortaya çıkması, hem süreklilik arz eden sermaye birikiminin yapısal bir uzantısı, hem de kapitalist değer yasasının dünya ölçeğinde belirleyiciliğinin arttığı son yirmi-otuz yıla özgü konjonktürel dinamiklerin bir sonucudur. Bu çerçevede, farklı sınıfların çatışma ve uzlaşmaları ile oluşan dinamik bir ölçek yapılanmasından söz etmek mümkündür.

Süreci karmaşıklaştıran iki etken vardır. Birincisi, sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimi nedeniyle farklı sermaye gruplarının ölçeğe ilişkin konumlanışlarının sabit olmayışıdır (Bryan, 1995: 99). Belirli bir birikim düzeyine ulaşan sermaye grupları uluslararasılaşma eğilimine girdikçe ölçeğe ilişkin taleplerini de hızla değiştirirler. Örneğin ulusal ölçekte işlev gören sermaye grupları uluslararası pazarlara açılana dek varolan ölçeğin korunması yönünde taleplerde bulunurken, uluslararasılaşma sürecinde ilerledikçe ölçeği yukarı doğru çekecek düzenlemeleri destekleyebilirler. İkincisi, bu dinamik süreçte farklı sermaye grupları arasındaki ittifaklar da sürekli olarak değişir. Murray (1971: 109) bu durumu uluslararasılaşma çağında "sermayenin politik oportünizmi" olarak tanımlamıştır. Örneğin ihale yasası tartışmalarında büyük yerli sermaye grupları ölçek konusunda yabancı sermaye gruplarıyla birlikte davranırken, devletin yerli isteklilere ayrıcalıklar tanıması söz konusu olduğunda diğer yerli sermaye gruplarıyla ortak bir söylemde buluşabilmişlerdir. Farklı sermaye gruplarının "ölçek atlama" sürecinde geliştirdikleri bu yeni politik oportünizm, özellikle son dönemde Türk Telekom, Erdemir, Tüpraş gibi büyük kamu işletmelerinin özelleştirmeleri sürecinde gündeme gelen yerli-yabancı sermaye tartışmalarında çok çarpıcı bir biçimde görülebilir. Bu tartışmalarda yerli sermaye grupları ihale ölçeğinin küresel düzeye çekilmesine genel olarak karşı çıkmazken, bir yandan da "stratejik sektörleri yabancı sermayeye açmanın tehlikelerini" vurgulayan bir söylemle uluslararası rakipleri karşısında avantajlı bir konum

elde etmeye çalışmışlardır. AB ile müzakere sürecinin başlamasıyla birlikte, ön tarama görüşmelerinde üçüncü sırada olan kamu ihaleleri başlığı altında özellikle eşik değerler ve yerli sermayelere tanınan fiyat avantajı gibi konularda bu tür çelişkilerin daha da keskinleşeceğini bekleyebiliriz.

AKP'nin iktidara gelişinden bu yana değişen söylemi, uluslararasılaşma sürecinin bu çelişkili ve karmaşık dinamiklerini yansıtmaktadır. AKP hükümetinin ihale yasasını yerli sermayeler lehine değiştirmeye yönelik çabaları uluslararası kurumların tepkileriyle karşılaştıkça, ölçeğe ilişkin politikaları da uluslararası sermayelerin talepleri doğrultusunda değişmiştir. Bu bağlamda son haliyle Kamu İhale Yasası, ağırlıklı olarak uluslararası sermayelerin talepleri doğrultusunda ihale pazarını küresel ölçekte sabitlemeye çalışan, ancak bu süreçte yerli sermayelerin de ayakta kalmalarını sağlayacak bir dizi önlem içeren bir düzenlemedir. Bununla birlikte yasayla ilgili süregiden tartışmalar, sermaye içi ölçek savaşlarının henüz bitmediğini göstermektedir. ■

Kaynakça

Albo, G. (2005) "Neoliberalizm, Küresel Eşitsizlikler ve Yeni Ticari Mimari", *AB-GATS Sempozyumu*, İstanbul: Elektrik Mühendisleri Odası.

Bayramoğlu, S. (2005) Yönetişim Zihniyeti Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü, İstanbul: İletişim Yayınları.

Brenner, N. (2001) "The Limits to Scale? Methodological Reflections on Scalar Structuration", *Progress in Human Geography*, 25 (4): 591-614.

Brenner, N. (2004) *New State Spaces : Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, Oxford : Oxford University Press.

Bryan, D. (1995) *The Chase Across the Globe: International Accumulation and the Contradictions for Nation States*, Boulder: Westview Press.

Ercan, F. (2003) "Neo-liberal Orman Yasalarından Kapitalizmin Küresel Kurumsallaşma Sürecine Geçiş: Hukuk-Toplum İlişkileri Çerçevesinde Türkiye'de Yapısal Reformlar", *İktisat Dergisi*, Sayı 437

Ercan, F. (2004) "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış", Savran, S. ve N. Balkan (der.), *Neoliberalizmin Tahribatı 2000'li Yıllarda Türkiye*, İstanbul: Metis Yayınları.

Ercan, F. ve Ş. Oğuz (2005) "Anti-Kapitalist Hareketlere Bakışta Değer Teorisinin Sunduğu Olanaklar ve Türkiye Örneği", *Conatus*, 4.

Glassman, J. (1999) "State Power Beyond the 'Territorial Trap': the Internationalization of the State", *Political Geography*, 18 (6): 669–696.

Gough, J. (2004) "Changing Scale as Changing Class Relations: Variety and Contradiction in the Politics of Scale", *Political Geography*, 23 (2): 185–211.

Gregory, D. ve J. Urry (1985) *Social Relations and Spatial Structures*, London: Macmillan.

Güler, B.A. (2005) *Devlette Reform Yazıları*, Ankara: Paragraf Yayınevi.

Harvey, D. (1982) *The Limits to Capital*, Oxford: Blackwell Publishers.

Harvey, D. (2003) *The New Imperialism*, Oxford: Oxford Press.

Howitt, R. (1998) "Scale as Relation: Musical Metaphors of Geographical Scale", *Area*, 30 (1): 49-58.

Marston, S. A. (2000) "The Social Construction of Scale", *Progress in Human Geography*, 24 (2): 219-42.

Marston, S. A. ve N. Smith (2001) "States, Scales and Households: Limits to Scale Thinking? A Response to Brenner", *Progress in Human Geography*, 25 (4): 615-619.

Marx, K. (1972) *Theories of Surplus Value*, London: Lawrence and Wishart.

Massey, D. B. (1984) *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production*, London: Macmillan

Murray, R. (1971) "The Internationalization of Capital and the Nation State", *New Left Review*, 67.

Nitzan, J. ve S. Biechler (2002) *The Global Political Economy of Israel*, London: Pluto Press.

Panitch, L ve S. Gindin (2002) "Gems and Baubles in Empire", *Historical Materialism* 10:2.

Poulantzas, N. (1968). *Political Power and Social Classes* (London: Verso).

Poulantzas, N. (1974) *Classes in Contemporary Capitalism*, London: New Left Books.

Poulantzas, N. (1978). *State, Power, Socialism* (London: New Left Books).

Purcell, M. (2003) "Islands of Practice and the Marston/Brenner Debate: Toward a More Synthetic Critical Human Geography", *Progress in Human Geography*, 27 (3): 317-332.

Sayer, A. (2004) "Seeking the Geographies of Power", *Economy and Society*, 33 (2): 255-270.

Smith, N. (1984) *Uneven Development, Nature, Capital and The Production of Space*, Oxford: Basil Blackwell.

Smith, N. (1990) "Afterword: the Beginning of Geography", *Uneven Development* (Second Edition), Cambridge, MA: Blackwell.

Swyngedouw E, 1997, "Neither global nor local: 'glocalisation' and the politics of scale", Cox, K. (der.), *Spaces of Globalization*, New York: Guilford Press.

Swyngedouw, E. (2004) "Globalisation or 'Glocalisation'? Networks, Territories and Rescaling", *Cambridge Review of International Affairs*, 17 (1).

Şahin, Ç. ve C. Bıyıkçı (2003) Kamu İhale Kanunu: Kanunun Oluşum Süreci, Bu Süreçte Etkin Olan Aktörler ve Bu Aktörlerin Kanunla İlgili Çıkarları, *İktisat*, 437.

Taylor, P. (1982) A Materialist Framework for Political Geography *Transactions*, 7, 15-34.

TÜSİAD (2001) *Kamu Alımlarında Etkin İhale Tasarımı*, Yayın No. TÜSİAD-T/2001-11/311

Uitermark, J. (2002) "Re-scaling, 'scale fragmentation' and the regulation of antagonistic relationships", *Progress in Human Geography*, 26: 6.

World Bank (2001) *Turkey: Public Expenditure and Institutional Review, Reforming Budgetary Institutions for Effective Government*, www.worldbank.org

Praksis 15 | Sayfa: *183-206*

Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru; Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek

Koray R. Yılmaz[1]

...Birdenbire etrafındaki manzara bir mekâna dönüşür. Denizi insani amaçlar için uysallaştırmak üzere büyük projeler tasarlar: Mallar ve insanlar taşıyan gemilerin geçebileceği, insan elinden çıkma liman ve kanallar; büyük ölçekli sulama barajları; yeşil alan ve ormanlar, otlak ve bahçeler, geniş çaplı ve yoğun tarım; yeni ortaya çıkan sanayileri destekleyecek su gücü; yepyeni yerleşim alanları, yeni kasaba ve şehirler ve bütün bunlar da daha önce tek bir insanın bile yaşamadığı yitik topraklar üzerinde olacaktır. Faust planlarını açıkladıkça şeytanın şaşkına döndüğünü, afalladığını görür. İlk kez söyleyecek bir şeyi kalmamıştır. Çok önceleri insanın dünya üzerindeki hareketini anlatırken, hızlı bir araba imgesini kullanmıştır bir paradigma olarak. Şimdiyse çömezi onu aşmıştır: Faust dünyayı hareket ettirmek istemektedir M. Berman 2000: 93-94

...Oldukça karanlık olduğunu ve sonra bir ışık noktasının ortaya çıktığını düşünün; onun yerini belirlemeniz neredeyse imkânsızdır; çünkü karanlıkta hiçbir mekânsal ilişki kurulamaz. Ancak bir ışık daha göründüğünde, bununla bağlantılı olarak birinci ışığın yerini belirleyebilirsiniz S. Kierkegaard 2005: 23

Giriş

Son dönemlerde kalkınma kuram ve süreçlerinde, ulusal kalkınmadan, yerel/bölgesel kalkınmaya doğru gözlemlenen yönelim bu çalışmanın yapılmasının arkasındaki temel tespittir. Bu çalışmanın temel problemi, kentsel/yerel/bölgesel ölçekli kalkınma projelerini gündeme taşıyan süreci daha geniş bir perspektif ile kalkınmanın tarihsel-mekânsal seyri içerisinde ele alan bir yaklaşım geliştirebilmektir. Böyle bir ele alışın, bize kalkınma kavramı hakkında genel kabul gören düşüncelerden farklı

1 Değerli yorumlarından dolayı, Fuat Ercan ve Demet Özmen'e ayrıca özellikle sömürge mekân bölümü üzerine düşüncelerini benimle paylaşan Jamie Gough'a teşekkür ederim.

bir kavrayış geliştirme fırsatı vereceği düşünülmektedir. Bu yaklaşımın iki temel bileşeni vardır. Birincisi, son dönem beşeri coğrafya ve politik iktisat yazınında önemli katkıların yapıldığı ölçek tartışmalarının bize sunduğu oldukça önemli açılımlardır. İkincisi ise kapitalist sistemin gelişme-yayılma sürecinin tarihsel dinamiği olan sermaye birikim sürecidir. Kalkınma sorunu bu iki teorik çerçevenin kesişim noktasında anlaşılmaya çalışılacaktır. Bunun için öncelikle yerel/bölgeselleşme eğiliminin Türkiye'deki tartışmalarda bulduğu karşılıklardan hareketle, bu çalışmanın konumu ortaya konacaktır. Daha sonra Türkiye'deki politik iktisat çalışmaları için göreli olarak yeni bir alan olan ölçek yazınında, bu kavramdan ne anlaşıldığı ve kavramın genel olarak nasıl ele alındığı üzerine odaklanılacak ve kalkınmanın ölçek ile bağlantılı boyutu değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde, kalkınmanın ölçek değişiminin tarihsel gelişimi, kapitalist sistemin diğer coğrafyalara yayılması ve diğer coğrafyalarla kurduğu ilişkiler bağlamında çok ölçekli, aynı zamanda bu sürecin belirleyicisi olan sınıfsal dinamikler bağlamında çoklu belirlenmiş bir süreç olarak ele alınacaktır. Bu çerçevede kalkınmanın ölçek değişiminin evreleri olarak değerlendirdiğimiz, sömürgeci kalkınma, ulusal kalkınma ve yerel/bölgesel kalkınma kavramları açıklanmaya çalışılacaktır. Soruna bu çerçeveden bakıldığında kalkınma yazınında öne çıkan ortodoks, yapısalcı ve bağımlılık merkezli yaklaşımların da kalkınma sorunsalının sınıfsal ve mekansal dinamiklerine gereken ağırlığı veremediği ölçüde kalkınma-az gelişme sorunsalını sağlıklı bir şekilde kavrayamadıkları ileri sürülecektir.

Türkiye'deki Yerel/Bölgeselleşme Tartışmalarının Kısa Bir Değerlendirmesi

Bir bölgenin kalkınması ifadesi ya da herhangi bir mekâna atfen kullanılan her türlü strateji önerisi.., kapitalizmin yapısal-sınıfsal özelliklerini dikkate almadığı ölçüde sorunlu olacaktır. Sorunlu olma gerçeği işaret edememe anlamına gelmiyor. Çok daha önemlisi gerçekliği belirli toplumsal kesimler adına ve onların çıkarlarına uygun şekilde dönüştürmenin yol ve yöntemlerini göstermeleridir (Ercan, 2006: 68-69).

Türkiye'de yerel/bölgeselleşme eğilimi karşısında biri süreci olumsuzlayan diğeri olumlayan iki farklı tutum alışın varlığı gözlemlenmektedir. Süreci olumsuzlayan yaklaşımlar zaman zaman farklı dinamiklerden hareket etse de yerel/bölgeselleşme eğilimine yönelttikleri eleştirilerini genellikle devletin etkinliğini savunan ve ulusal kalkınmacı vurgular taşıyan bir çerçeveden geliştirmektedir. Bu çerçevede günümüzde yerel/bölgesele doğru yaşanan bu eğilim, merkezi devleti kalkınma yönünde etkisizleştiren bir gelişme olarak değerlendirilir (Ataay, Güney: 2004). Bu eğilime dayanan yeni kalkınma anlayışının ise, devletin müdahalesini dışladığı için az gelişmişlik döngüsünü kıramayacağı, dolayısıyla da kalkınmayı sağlayamayacağı ileri sürülür (Ataay, 2005). Devletin rolünün zayıflaması, bölgesel planlama ile ulusal kalkınma arasındaki bağları zayıflatacaktır (Bayramoğlu, 2005). Bu yaklaşım çerçevesinde, yerel/bölgeselleşme eğilimleri kökü dışarıda ve ulusal varlığa karşı bir tehdit olarak da değerlendirilmektedir (Güler, 2005).

Uluslararası düşünsel-politik ortamda yerel/bölgesel kalkınmaya yönelik olumlamanın, neoliberal projeden, sosyal demokrat projeye kadar farklı referans noktaları

vardır (Gough, 2004). Kalkınma yazınının bugüne kadar makro ulusal göstergeler ile ilgilendiğini ve bu nedenle kalkınmanın esas boyutu olan bölgeyi ihmal ettiğini vurgulayan (Storper, Scott: 2003), yerel düzeyde işbirliği ve düzenlemelerin gerekliliğinin altını çizen sosyal demokrat yelpazeden, ulusal çıkar ile kalkınma arasında bir çelişki tanımlayarak, ulus devletin kısıtlayıcı yapısı bağlamında bölgeyi ekonomik kalkınmanın en iyi ölçeği olarak tanımlayan neoliberal söylemlere kadar...(Ohmae, 1996). Bu yaklaşımlar yerel /bölgesel kalkınma sorunsalına Türkiye'deki olumlu bakışın, batıdaki bazı düşünsel temellerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'deki tartışmalarda, yerel/bölgeselleşme eğilimlerine ilişkin olumlu değerlendirmeler içeren bazı kavramlar öne çıkmaktadır. Örneğin demokratikleşme kavramı. Bu yaklaşımda yerele doğru yaşanacak bir güç aktarımı demokratik gelişmeyi sağlayacak bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Tekeli, 1997). Olumlamaya ilişkin ikinci bir yaklaşım postfordizm anlayışı çerçevesinde geliştirilmiştir. Bu yaklaşımda yerel/bölgeselleşme eğilimi; üretim organizasyonlarında yaşanan değişiklikler, "KOBİ"ler ve yerel avantajlar bağlamında, küreselleşme sürecinden yararlanarak başarılı gelişme süreçlerinin yaşanmasını sağlayacak kritik önemde bir gelişme olarak değerlendirilir (Eraydın, 1996; 2000; 2002).

Görüldüğü gibi, Türkiye'de yerel/bölgeselleşme eğilimlerini olumlu ya da olumsuz olarak değerlendiren her iki yaklaşımın sorunu ele alış biçimleri, uluslararası yazında da ağırlıklı olarak yapıldığı gibi, ya dışarısı-içerisi ikileminden hareketle dışarısının, ulus devletin egemenliğine ve kalkınmacı karakterine ilişkin etkileri bağlamında, ya firmalara ilişkin teknik-organizasyonel değişiklikler bağlamında ya da yerelin sahip olduğu potansiyellerin açığa çıkartılması bağlamında belirlenmektedir. Bu dinamikler sorunun anlaşılmasında kuşkusuz önemlidir. Ancak özellikle günümüzde ulusal kalkınmadan, yerel/bölgesel kalkınmaya doğru gözlemlenen eğilimin ve genel olarak "kalkınmanın" sınıflar ile bağlantısı kurulmadığı takdirde bu dinamikler sorunun anlaşılmasından ziyade, anlaşılmasının zorlaşmasına yol açacaktır.

Bu çalışmada ise, yerel/bölgeselleşme eğilimi, son dönem politik iktisat ve beşeri coğrafya alanlarında önemli katkıların yapıldığı ölçek yazınından hareketle bir *yeniden ölçeklenme (rescaling)* olarak anlaşılmaktadır. Bu yeniden ölçeklendirme ise, *toplumsal güçlerin-sınıfların, insan kaynakları ve mekânın olanakları üzerinde güç ve kontrollerini genişletme ve arttırmaları yönünde geliştirdikleri projeleri içeren bir politika olarak değerlendirilmektedir.* Kapitalist sistemde değer ilişkilerinin yaratılması, sermaye birikiminin sağlanması süreci, sermayenin mekân ile kurduğu ilişkiyle, mekânsal olarak gerçekleşir (Harvey, 1982; Lefebvre,1998). Kapitalist sistemin mekânsal yayılması, sermayenin uluslararasılaşması ve diğer coğrafyaların kendi donanımları bağlamında bu süreç ile eklemlenmesi, tüm çelişkileri ile birlikte tarihsel süreç içerisinde sınıfların değişen ölçek politikaları bağlamında okunabilir.[2] Sınıflar

2 Ölçek politikalarının ve yeniden ölçeklenme sürecinin sadece, "merkez" ülkelerdeki birikim sürecinin dinamikleri bağlamında açıklanmasını eleştirerek, günümüzde geç kapitalistleşen ülkelerin sınıfsal ve sermaye birikimine ilişkin dinamiklerinin bu süreçteki önemine vurgu yapan oldukça anlamlı bir çalışma için bkz. Ercan, Oğuz (2005). Bu çalışma Towards a Political Economy of Scale; A Studies in Political Economy Conference'ında sunulmuştur. Aynı vurgular Ercan ve Oğuz'un bu sayıda yayınlanan çalışmalarından da izlenebilir.

bu süreçte değişen ölçek politikaları geliştirirken, üretilen ölçekler de mekân üzerindeki ilişkilerde içerilmiştir.

Bu sürece kalkınma sorunsalı açısından baktığımızda, sömürgeci dönemde önemli bir yanıyla, sömürge mekânlar üzerindeki kontrolü ve bu mekânların olanaklarının değerlendirilmesini meşrulaştıran "evrensellik-ilerleme" düşüncesinde gizlenmiş "sömürgeci kalkınma" anlayışı-vaadinden, İkinci Dünya Savaşı sonrası ulus devlet ölçeğine dayalı "ulusal kalkınma" anlayışı-vaadine ve son yirmi yılda "yerel/bölgesel ölçekli kalkınma" anlayışı-vaadine kadar kalkınma sorunu bağlamında yaşanan farklılaşmaları kapitalist sistemin yayılması sürecinde diğer coğrafyalar ile girilen ilişkilerin kalkınmanın ölçeğine ilişkin sonuçları olarak değerlendirebiliriz.

Kalkınmayı, kapitalist sistemin yayılması sürecinde "sınıfsal olarak çoklu belirlenmiş" değişen ölçek politikaları bağlamında ele almak önemlidir. Çünkü bu bize kalkınmayı, mekânsal olanakların kullanılması suretiyle sermaye birikimini sağlamak ve geliştirmek amacıyla, uluslararası sermayeye ve uluslararası kapitalist sistemle bütünleşmeyi amaçlayan yerli ve yerli/uluslararasılaşmış sermayeye dayalı çelişkili ve çatışmalı sınıfsal bir proje olarak değerlendirme olanağını vermektedir. Dolayısıyla, bu yaklaşım çerçevesinde de kalkınma sorunsalında ulusal ölçekten, yerel/bölgesel ölçeğe kayış, kapitalist sistemin gelişmesi sürecine bağlı olarak sınıfsal dinamiklere sahip bir ölçek siyaseti olarak değerlendirilmektedir.

Kalkınmaya ilişkin böyle bir yaklaşım, kalkınmayı "ortak iyiyi" amaçlayan kerameti kendinden menkul bir devlet projesi olarak gören kalkınmacı yaklaşımlara, kalkınma sorununa, müdahale edilmediği takdirde piyasanın kendiliğinden çözebileceği bir sorun olarak yaklaşan neoliberal yaklaşımlara ve yerel/bölgesel kalkınma projesini, ulusal kalkınma projesi ile başarılamayan demokratik gelişmeyi ve kalkınmayı sağlayıcı bir mit haline getiren, böylelikle de yereli ve bölgeyi kalkınma sorununun çözümünde öne çıkaran yerel/bölgeselci yaklaşımlara karşı eleştirel bir tutum almaktadır.

Bu yaklaşım kalkınma süreç ve teorilerini, kalkınmanın kavramsal boyutunu ihmal ederek, başarılı örnekler ya da başarısız teoriler olarak değerlendiren son dönem "vaka çalışmalarına" karşı da mesafelidir. İkinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında kalkınma sorunsalını ele alan kuramlar, az gelişmiş coğrafyalar için özgün *kuramlar* geliştirmeye odaklandılar. 1970'li yılların sonlarında başarısızlığı ilan edilen de yine bu kuramlardı. Günümüzde yerel/bölgesel kalkınma sorununu ele alan yazında ise özgün kuramlar geliştirmekten daha ziyade yerel ve bölgesel ölçekte kalkınma *süreçleri* üzerine odaklanılmaktadır. Çeşitli il, bölge vs düzeyinde başarılı kalkınma örnekleri olarak değerlendirilen süreçler, özgün nitelikleri ile öne çıkarılmaktadır. Oysa ki başarı ya da başarısızlık iddiaları kalkınmanın *kavramsal* anlamıyla sınırlıdır. Diğer bir deyişle gerek ulus devletler için gerekse de yerel/bölgesel düzey için kalkınma teori ve süreçlerinin başarılı ya da başarısız olarak değerlendirilmesi, kalkınmanın *kavram* olarak içinde barındırdığı düşünülen "ortak iyi" kabulünden kaynaklanmaktadır. Kalkınmanın herkes için iyi olan sonuçlar yaratacağı kabulü, onun başarılı bir süreç olarak değerlendirilmesinin arkasındaki temel düşüncedir ve açık ya da örtük ola-

rak homojen, çıkarları ortak bir toplum tasavvuruna dayanır. Oysa, kalkınma proje ve süreci kapitalizmin doğası gereği kazananı ve kaybedeni olan eşitsiz bir süreçtir. Dolayısıyla başarı ya da başarısızlık savı sürecin bu niteliği göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Buna rağmen gözlemlenen odur ki, kalkınma, gerek politik gerekse de akademik dünyada, nasıl gerçekleştirileceği konusundaki farklı yaklaşımların olmasına rağmen, ulaşılmak istenen bir hedef olarak ortaklaştırılmıştır. Wallerstein'in de belirttiği gibi belki de hiçbir toplumsal amaç, ekonomik kalkınma kadar ortak kabul görmemiştir (Wallerstein, 1994). Bu yaklaşım kalkınma kavramını bir şekilde tarihsizleştirmektedir. Her zaman ve her yerde arzu edilen fetişleştirilmiş bir "şeye" dönüştürmektedir. Oysa ki gerek kalkınma kavramı gerekse de kalkınma sorunsalının odağı olan az gelişmişlik görece yeni bir sorundur (Arndt, 1981). Kalkınma - az gelişme sorunsalı doğuşu itibariyle az gelişmiş ya da geri kalmış olarak nitelendirilen toplumların ve coğrafyaların varlığını ve azlığın niteliklerinin karşılaştırılacağı bir ideali gerektirir. Bu noktada açıktır ki kalkınma ve az gelişme kavramları tarihsel bir bağlama oturan kavramlardır. Düşünsel kökenlerini ilerleme-modernleşme anlayışında bulabileceğimiz kalkınma ya da az gelişme sorununun maddi kökenlerini ise özellikle 18.yüzyılın sonlarından itibaren kapitalist sistemin uluslar ve coğrafyalar arası yayılması yoluyla diğer coğrafyalar ile etkileşim içine girmesi sürecinde bulabiliriz. Takip eden bölüm, ölçek yazınının tartışılması üzerine odaklanacaktır.

Ölçek Üzerine

En uygun olanı hangi ölçektir? Bu ne yapmaya çalıştığınıza bakar. E.F. Schumacher 1979, 79

1970'li yıllarda H.Lefebvre'nin, 1980'li yılların başlarında ise P. Taylor ve N. Smith'in çalışmaları ölçek yazınının temellerini oluşturur (Brenner, 1998; Herod, 1991). 1990'lı yıllar ile birlikte ise ölçek sorunu artarak önem kazanmıştır. Ölçek tartışmaları burada ele alınacak boyutlarının dışında, örneğin ölçekler arası hiyerarşi probleminden, (Mamadouh vd, 2003; Howitt, 2000; Marston vd, 2005) ölçeğin yeniden üretiminin, kapitalist üretimin dışında tüketim ve toplumsal yeniden üretim ile ilişkilendirilmesine kadar uzanan çeşitli iç tartışmalara sahiptir (Marston, 2000; Brenner, 2001; Marston, Smith, 2001; Purcell, 2002).

Ölçek, anlamı üzerinde tam olarak ortaklaşılmış bir kavram olmadığı gibi, çeşitli açılardan da kavranması güç, muğlâk ve kaotik bir kavramdır (Marston vd, 2005; Howitt, 2000; Mamadouh vd. 2003). Bununla birlikte ölçeğin beşeri coğrafya sözlüğünde en basit deyişle "temsil düzeyi" olarak tanımlandığı söylenmelidir (Marston, 2000). Bu anlamda Lam ve Quattorichi'nin çalışmaları, ölçeğin birçok anlamını vermesi bakımından önemlidir. Lam ve Quattorichi, çalışmalarında ölçeğin mekânsal kavranışına odaklandıklarını belirterek, ölçeğin en azından üç anlamı olduğunu belirtirler. Coğrafi ölçek (geographic scale ya da scale of observation) olarak tanımladıkları birinci anlamında, ölçek, bir araştırmanın mekânsal genişliğini gösterir. Örnek olarak bütün bir Birleşik Devletlerin topraklarının mekânsal analiziyle, bir

kent mekânı karşılaştırılır. Lam ve Quattorichi'ye göre ölçeğin bu kullanılışı, ikincisinden, yani kartografik ölçekten çok farklıdır (cartographic scale ya da map scale). Kartografik ölçek, geniş ölçekli haritaların daha küçük alanları ama daha fazla detay ile kapsadığı ve küçük ölçekli haritaların daha büyük alanları ancak daha az detay ile kapsadığı durumlarda kullanılır. Ölçeğin üçüncü anlamı, yani operasyonel-işletimsel ölçek (operational scale) belirli bir olgunun gerçekleştiği mekânsal genişliği îma eder. Örneğin, dağ inşa süreci, nehir çukuru oluşumundan daha geniş bir ölçekte gerçekleşir. Lam ve Quattorichi son olarak ölçek kavramıyla yakından ilişkili olduğunu belirttikleri "ayrışma" (resolution) kavramını ölçek bağlamında açıklarlar. Bununla anlatılmak istenen bir nesne ya da zincirde en küçük ayrılabilir parçaların ölçeğidir (Lam ve Quattorichi, 1992). Mamadouh vd, çalışmalarında, Sheppard ve Mc Master'ın çalışmalarında ölçeğin bu türleri üzerine beşinci bir tipin eklendiğini vurgularlar: "ölçeğin inşası" (Mamadouh, 2003). Ölçeğin inşasından ne anlaşıldığı, çalışmanın argümanlarının dayandığı yaklaşım açıklanırken ortaya konacaktır.

Ölçek konusunda önemli tartışmalardan birine katkı sunmuş olan Brenner'in de ölçek kavramını ele alışı önemlidir. Brenner ölçek siyasetinin tekil ve çoğul olmak üzere iki çağrışımı olduğunu vurgular. Tekil anlamda ölçek siyaseti, genellikle yerel, bölgesel, kentsel, ulusal olarak sınıflandırılan göreceli olarak sınırlanmış coğrafi alanlarda sosyo-mekânsal organizasyonların üretimine, yeniden yapılandırılışına ve çekişmelerine işaret eder. Ölçek siyasetinin bu tekil anlamı göreceli olarak farklılaşmış ve kendini kapatmış, ayrık coğrafi birimlere vurgu yapar. Burada ölçek bir coğrafi birimi diğer coğrafi birimlerden ayıran bir sınır olarak anlaşılır. Çoğul anlamında ölçek siyaseti ise, coğrafi ölçekler arasındaki belirli farklılaşmalar, düzenleme ve hiyerarşilerin üretimi, yeniden yapılandırılışı ve rekabetine işaret eder. Brenner için ölçek kavramını ikinci anlamında kullanmak daha uygundur (Brenner, 2001). Ölçek kavramının anlaşılmasında diğer bir önemli vurgu da ölçeğin, boyut (size) ve düzey (level) boyutlarının yanında bir "ilişki" olarak kavranması gerektiğini vurgulayan Howitt'in değerlendirmesidir. Howitt ölçeği, bir boyut ya da düzey olarak değil, ama mekân, yer ve çevreyi içeren girift bir karışımın ilişkisel bir unsuru olarak değerlendirmek gerektiğini vurgular. Howitt'e göre ölçeği sadece boyut ve düzey bağlamında ele almak aşırı basitleştirici bir yaklaşım olur, ölçek bir ilişki olarak anlaşılmalıdır, bunun için de her üç özellik bir arada ele alınmalıdır. Howitt'e göre ölçek, coğrafi ilişkilerin basit bir ürünü değildir, tersine coğrafi bütünlüğün inşasında önemli bir faktör olarak değerlendirilmelidir. Ölçek, çevre, mekân ve yer gibi inşa edilen coğrafi bütünlüğün unsurlarından biridir (Howitt, 1998; Marston, 2000).

Son yirmi yılda ölçeğin öneminin artması ve alanının genişlemesine dikkat çeken Marston vd., tam da bu nedenle, küreselleşmenin karmaşıklığı ile boğuşmak noktasında ölçeğin önemli bir hareket noktası haline geldiğini belirtmektedirler (Marston vd., 2005). Bu bağlamda günümüzde ölçek değişimi, küreselleşme süreci bağlamında en çok vurgulanan noktalardan biri olmuştur. J.Gough'nin belirttiği gibi, son otuz yılın uzun durgunluk döneminde ölçek değişiklikleri belirgin bir şekilde dile

getirilmektedir. Bunların en açık olanı ve en yaygın olarak değerlendirileni, ölçekteki yukarıya doğru kaymalardır: bireysel sermayelerin büyümesi ve bunların artan bir biçimde uluslararası, bazen küresel, alana yayılan bağlantıları; her tür uluslararası hareketliliğin artması ve uluslararası düzeyde devlet ve devlet-benzeri (para-state) örgütlerinin artan önemi. Aynı zamanda, yerel (yani, ulus-içi) düzeyde belirli bir düzenleme yoğunluğu da söz konusudur (Gough, 2004). Swyngedouw da çalışmasında son dönemlerde kurumsal düzenlemeler ve ekonomik aktivitelerin yukarı ve aşağı doğru yeniden ölçeklendiğine vurgu yapmaktadır (Swyngedouw, 2004).

Yaşanan bu yeniden ölçeklenme süreçlerine paralel olarak, günümüzde ölçek sorunu çeşitli boyutlarıyla tartışılmaktadır. Ölçek, soyutlama düzeyi ve analiz birimi bağlamında metodolojik tartışmalardan, dünya genelinde kapitalizmin yayılması sürecinin merkezi boyutu olarak yeniden ölçeklendirmeye, toplumsal ve politik dönüşüm stratejileri bağlamından, sosyal ve politik mekân üzerinde ideolojik mücadelelere ve nihayet ölçeğin politik inşasının, toplumsal aktör ve hareketlerin mekânsal yapı üzerindeki etkilerine kadar çeşitli bağlamlarda ele alınmaktadır (Brenner, 1998).

Bu çalışma açısından önemli olan nokta, çalışmalarda sıkça vurgulanan bu ölçek değişiminin-yeniden ölçeklenmenin nasıl anlaşılması gerektiğidir. Yeniden ölçeklenmeyi, dünya genelinde yaşanan teknik-organizasyonel bir değişiklik olarak değerlendirmenin yaygın bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Özellikle post-fordist ve yeni bölgesel üretim kompleksleri gibi yaklaşımlarda bu açıktır. J.Gough, yeniden ölçeklenme üzerine yapılmış çalışmalarda ölçek kaymalarının, teknik değişiklikler, üretkenliği artırmaya ve geliştirmeye yönelik 'gereksinimler' ve üretim organizasyonları tarafından gerçekleştirildiğini söyleyen, teknik-organizasyonel açıklamaların çoğunlukta olduğunu vurgular. J. Gough çoğu teknik-determinist küreselleşme açıklamalarında olduğu gibi, bu yaklaşımın da yeniden ölçeklenmenin arkasındaki sınıfsal, cinsiyete ilişkin ve etnik/ulusal toplumsal ilişkileri değerlendirmekten uzak olduğunu ve bu yaklaşımın genelde yeniden ölçeklendirme sürecinin çatışmalı yapısını ihmal ettiğini vurgular (Gough, 2004). Oysa ki ölçek, toplumsal olarak üretilen, inşa edilen tarihsel bir üründür. Bu bağlamda ontolojik olarak verili bir şey olmadığı gibi yansız da değildir. Ölçek, mekânın olanaklarının kullanımı üzerinde toplumsal gruplar arası çelişki, mücadele ve iş birliğine dayanan bir politika, siyasal bir projedir. Mekân üzerinde toplumsal iktidarın inşasına yardım ettiği gibi, aynı zamanda bu gücün de bir ifadesidir (Herod, 1991; Delaney ve Leitner, 1997; Swyngedouw, 1997, 2004; Brenner, 1998; Marston, 2000; Basset, 2002; Gough, 2004). Ölçeği verili ve teknik bir şey olarak düşünmekten uzaklaşarak, yeniden ölçeklenmeyi, ölçeğin toplumsal olarak üretilmesi, inşa edilmesi noktasında kavradığımızda, ölçeğin üretimi ve yeniden ölçeklendirmeyi toplumsal güçlerin, insan kaynakları ve mekânın olanakları üzerinde güç ve kontrollerini genişletme ve arttırmaları yönünde geliştirdikleri projeleri içeren bir ölçek siyaseti olarak düşünebiliriz. Ölçeğin ve yeniden ölçeklenmenin böyle bir yaklaşımla ele alınması, kalkınma sorunsalı bağlamında yaşanan ölçek değişiminin dinamiklerine ilişkin genel bir değerlendirmeyi de için-

de barındırmaktadır. Kapitalist sistemin yayılma dinamikleri ve diğer coğrafyaların kendi dinamikleri ile bu sürece eklemlenmeleri bağlamında ele alınacak kapitalist nitelikli kalkınma sorunsalı, ölçek değişiminin dinamiklerine ilişkin yukarıdaki yaklaşım ile birlikte düşünüldüğünde, kalkınmanın yeniden ölçeklenmesinin dinamiklerini ortaya çıkaracak bir yaklaşımın geliştirilmesine olanak verebilir.

Kalkınma sorunu bağlamında yaşanan yeniden ölçeklenme, sermayenin uluslararasılaşması, kapitalist sistemin gelişme-yayılması süreci ve diğer coğrafyaların bu sürece eklemlenmeleri bağlamında anlaşılmalıdır. Kapitalist sistem tarih sahnesine çıktığından bu yana iki temel eğilim göstermiştir. Birincisi, ortaya çıktığı coğrafyada derinlemesine bir gelişme iken ikincisi, diğer coğrafyalara yayılma iradesidir. 16.yüzyılda İngiltere topraklarında ortaya çıkan kapitalist sistem (Wood, 2003), 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren artarak uluslararasılaşma eğilimine girmiştir. Bu sav, bu tarihten önce uluslararası ticaret ilişkilerinin varlığını yadsımaz ancak, dış ticarette imalat mallarının artan önemi ve uluslararası ilişkilerin artış derecesi, önceki tarihlerdeki kumaş, baharat ve gümüş etrafında dönen ticaret ilişkilerinden farklı niteliktedir (Lairson, Skidmore; 2003). 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşen kapitalist yayılma sürecini, küresel ölçekte sermayenin toplam döngü ilişkisinin gerçekleştirilmesi süreci çerçevesinde ele alabiliriz. Bu süreç sınıflar arası ve sınıf içi mücadele ve iş birliklerini içeren farklı ölçek siyasetlerine tekabül etmektedir. Meta sermayenin uluslararasılaşması olarak değerlendirilen, klasik dünya işbölümünün yaşandığı dönem, kalkınma – az gelişme sorunsalı çerçevesinde sömürge ya da yarı sömürge olarak değerlendirilen mekânsal ilişkilere tekabül etmektedir. Bu dönemin kalkınma anlayışı daha sonra açıklanacağı üzere ilerleme kavramında karşılığını bulan sömürgeci kalkınma anlayışıdır. İlerleme anlayışı erken kapitalistleşen ülkelerle sömürge mekânlar arasındaki ilişkiyi "ilerlemek, uygarlaşmak" adına meşrulaştıran bir dinamiğe sahiptir. 1870'li yıllarda yaşanan kriz süreci, para sermayenin uluslararasılaşması sürecini hızlandırırken, aynı zamanda sermayenin merkezileşmesinde de etkili olmuştur. Bu süreçte, sermaye ihracı, bankaların artan rolleri ve tekellerin artan önemi, klasik emperyalizm ve finans kapital argümanlarının geliştirilmesinin maddi temellerini oluşturmuştur. İki dünya savaşı arası dönemde sekteye uğrayan uluslararasılaşma eğilimi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra giderek hızlanmıştır. Başta ABD sermayesi olmak üzere, uluslararası şirketlerin faaliyetlerinin artması ile birlikte üretken sermayenin uluslararasılaşması dinamiği, yeni bağımsızlıklarına kavuşan ulus devletlerin varlığı ile birleşince, sanayileşme, kalkınma amacı ulusal ölçekte ve genellikle ithal ikameci gelişme stratejileri ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu dönem aynı zamanda farklı ulus devletlerde ilksel birikim ve/veya içe yönelik sanayi sermayesi birikiminin yaşandığı bir dönemi oluşturmaktadır. 1980'li yıllardan sonra kapitalist sistemin içine girdiği kriz koşullarından çıkma eğilimi ve geç kapitalistleşen ülkelerde belirli sermayelerin birikim donanımlarını arttırması ve birikim olanaklarını uluslararası alanda aramaya başlaması ile gündeme gelen küreselleşme süreci ulusal ölçeğin önemini gitgide sorgulanır hale getirmiştir. Uluslararası serma-

yenin yeni değerlenme arayışları bağlamında mekânsal farklılıkların artan önemi, diğer yandan da yerli sermayelerin, bir yanıyla rekabet sürecinde var olma ve hayatta kalma mücadelesi diğer yanıyla küreselleşme sürecinden yararlanma talepleri, yerel/bölgesel düzeydeki sermayelerin küreselleşme sürecine eklemlenme talebi olarak da okunabilecek yerel/bölgesel ölçekli kalkınma projesini gündeme getirmiştir. Diğer bir deyişle 1980 sonrası süreç, küreselleşme, ulus üstüleşme, ulus devletin sonu gibi söylemlerle bir yandan ulus üstü ölçek tartışmalarını gündeme getirirken, diğer yandan yerel/bölgesel düzeyde kurumsal düzenlemeler, yerel potansiyeller, rekabetçi yerellikler, öğrenen bölgeler, bölgesel sanayi odakları gibi söylemlerle ulus altı ölçeği önemli kılmaktadır. Bu süreç günümüzde küreselleşme, yerelleşme, bölgeselleşme, küyerelleşme (glocalisation) gibi aynı zamanda mekâna ve ölçeğe ilişkin olan tartışmalara yol açmaktadır. Bu noktada yerel/bölgesel kalkınma tartışmalarının da böyle bir zemine oturduğunu vurgulamak gerekmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, bu sürecin kapitalist sistemin gelişmesi süreci bağlamında ele alınması, kalkınmaya ilişkin bu yeniden ölçeklenmenin kapitalizme ve sınıflara ilişkin dinamiklerini de açığa çıkarmaktadır. Aşağıda, bu dinamikler bağlamında, kalkınma sorununun ölçeğinde, tarihsel süreç içerisinde yaşanan farklılaşmalar ele alınacaktır.

Kalkınmanın Yeniden Ölçeklenmesinin Tarihsel Gelişimi

...Bizimki safdil bir iyimserlikti. Doğru teorileri geliştirdiğimiz, doğru bir kalkınma iktisadı oluşturduğumuz takdirde bunun tek başına dünyadaki yoksulluğu ortadan kaldırıvereceğine sonsuz bir inanç besliyorduk (Singer, 1986: 6).

Yukarıda sıklıkla belirttiğimiz gibi kalkınma-az gelişme sorunsalının tarihsel gelişimi, kapitalist sistemin yayılması sürecinde farklı coğrafyalarla olan ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kapitalist sermaye birikim sürecinde, yaşanan farklılaşmalar ve gelişmelere paralel olarak, kalkınmanın ölçeği de yeniden üretilmektedir. Bu çerçevede aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi, kapitalist sistemin erken dönemlerinde kalkınmanın ölçeği sömürge mekânlar olarak tespit edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, gerek üretken sermaye dinamiklerinin uluslararasılaşması gerekse de yeni bağımsızlıklarına kavuşan ulus devletlerin ilksel birikim süreci ya da içe yönelik sanayi sermayesi birikim süreci içinde olmaları, kalkınmanın ölçeğinin ulus devlet olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1980 sonrası süreç bir yandan küreselleşme olgusu çerçevesinde tanımlanırken bir yandan da yerelleşme/bölgeselleşme dinamikleri sürece yön vermiştir. Bu süreç kalkınmanın ölçeğinde, küresel nitelikli yerel/bölgesel ölçek yönünde bir eğilimin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda sömürgeci kalkınma, ulusal kalkınma ve yerel/bölgesel kalkınma projeleri, "sermaye birikimine yönelik düzenli biçimler yaratmayı ve sömürü ilişkisini yeniden üretmeyi amaçlama anlamında sermaye projeleridir. Fakat her ikisi de etkin bir fail olarak emeğe dayalıdır ve dolayısıyla sınıf ilişkilerinin projeleridir."[3] Kalkın-

3 İlgili projeler için bu tespit, Gough (2004)'ın sosyal demokrasi ve neoliberal projeler için yaptığı tespitlerde kullandığı ifadelerle aktarılmıştır.

maya ilişkin her bir ölçeğin üretimi ölçeklerin karşılıklı ilişkilerini içeren çok ölçekli bir süreç olarak biçimlenmektedir. Aşağıda kalkınmanın yeniden ölçeklenmesinin tarihsel gelişimi birer ölçek siyaseti olarak sömürgeci kalkınma, ulusal kalkınma ve yerel/bölgesel kalkınma bağlamında incelenecektir.

Sömürgeci Kalkınma

Diğer coğrafyaları sömürgeleştirme projesi, tarihin eski dönemlerine kadar uzanır (Ferro, 2002). Bununla beraber yine de, Avrupa'da 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl ile başlayan dönemin sömürgeci dönem olarak nitelendirilmesi üzerinde bir konsensüs oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde sömürgecilik ilişkisinin en genel anlamda iki farklı nitelikte gerçekleştiği görülebilir. Birincisi, daha ziyade İber sömürgeciliğini (Portekiz, İspanya) niteleyen 16. ve 17.yüzyıl pre-kapitalist, feodal nitelikler taşıyan sömürgecilik ilişkisidir. Diğeri ise 18. ve 19. yüzyıllarda öne çıkan İngiliz, Alman ve Fransızların taşıdığı ve daha ziyade kapitalist unsurlar taşıyan sömürgecilik ilişkisidir (G.E.H, 1981: 298). Sömürgecilik ilişkisi, sömürgelerin farklı zamanlarda siyasal bağımsızlıklarına kavuşup ulus devlet formuna dönüşmeleri ile son bulmuştur. Bu süreç 19.yüzyılda Latin Amerika bölgesi ile başlarken, 20.yüzyılın başlarında Asya'nın bir kısmı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise tüm sömürgeler için geçerli olmuştur.

Bu noktada, çalışmanın bağlamını belirgin kılmak adına iki noktayı belirtmek gerekmektedir. Birincisi, bu çalışma sömürgecilik olgusu ile kalkınma sorunsalı bağlamında ilgilenmektedir. Bu durum, kalkınmaya dair ideolojik, politik, ekonomik açık bir projesi-vaadi olmayan ve prekapitalist bir nitelik taşıyan 16.-18.yüzyıl arası İber sömürgeciliğini dışarıda bırakmamıza olanak verir. Sömürgeci kalkınma projesi-vaadinin, ancak uluslararası ticaret ilişkilerinin yoğunlaşması ve ilerleme düşüncesi çerçevesinde 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılda ortaya çıkması dolayısıyla burada, sömürgecilik ilişkisinin kapitalist yayılma süreci ile bağlantılı olduğu bu döneme odaklanılacaktır.[4]

Bu çerçevede *sömürgeci kalkınma* anlayışı, sömürgeci güçler ve sömürgeci güçlerle ilişkiye giren iç güçlerin mücadele ve işbirliklerine dayanan ilişki mekânları olarak tanımlayabileceğimiz *sömürge mekânların*, mekânsal olanaklarının sermaye birikimi ve servet artışı sağlamak amacıyla kullanılması ve bu mekânsal olanaklar üzerindeki güç ve kontrolün arttırılması amacıyla geliştirilen, kalkınmaya ilişkin bir ölçek siyaseti olarak değerlendirilmektedir.

Avrupa devletlerinden dünya ölçeğine yayılan bir proje olarak sömürgecilik, farklı ilişkilerin oluştuğu farklı sömürgeci pratikleri içerir. Örneğin, bazı coğrafyalarda, sömürgeci güçler ile sömürgeler çeşitli vergilendirme süreçleri üzerinden ilişkiye girerken, bazı coğrafyalarda, köle emeğinin transferi üzerinden ilişkiye girilir. Ya da bazı coğrafyalarda, ticaret ilişkileri üzerinden birikim yapan güçler tarafından ticaretin düzenlenmesi bağlamında girilen ilişkiler gözlemlenirken, bazı coğrafyalarda ise sömürgelerdeki üretim süreçlerini etkilemek bağlamında girilen ilişkiler öne çıkmıştır. Farklılaşan bu sömürgecilik ilişkilerinin sonuçları da aynı oranda farklı

4 Uluslararası ticaret elbette ki 18. yüzyıl-19. yüzyıldan öncede mevcuttur, ancak her ticaret ilişkisi kapitalist bir ilişki olmadığı gibi, kapitalist bir ilişki de yaratmak zorunda değildir (Wood, 2003: 86, 159-178).

olmuştur. Örneğin salt ticaret üzerinden kurulan ilişkilerin, sömürgelerdeki üretim ve sınıf ilişkilerini pür kapitalist ilişkiler çerçevesinde dönüştürmesi beklenmezken, parasal vergi uygulamaları, bu dönüşüm yolunda atılmış bir adım olarak düşünülebilir. Sömürgelerdeki üretim süreçlerine yapılan müdahaleler ise, bu coğrafyalardaki üretim ve sınıf ilişkilerinin dönüşmesine yol açacaktır.

Ele aldığımız sömürgecilik ilişkisinin geliştiği bu dönemde ticaretin uluslararasılaşmasında muazzam bir artış yaşanmaya başlamıştır. Hobsbawn'ın rakamlarına göre, "1720 ile 1780 arasında uluslararası ticaret değer olarak ikiye katlanmıştır. 1780-1840 döneminde ise üç katını geçmişti, ancak... 1840'lar ile 1870'ler arasındaki yaklaşık otuz yıl içerisinde dünyanın en gelişmiş ekonomisi ile dünyanın en uzak ya da geri kalmış bölgeleri arasındaki gerçek ekonomik değişimin değeri yaklaşık altı kat artmıştır" (Hobsbawm, 2003, 63-64). Bu çalışmada, bu dönem K.Marx'ın "Kapital"de, geliştirdiği sermaye birikimi ve sermayenin toplam döngüsü yaklaşımından yola çıkarak (Marx, 1975, 1976, 1978) kapitalist yayılmanın ilk aşaması olan meta sermaye döngüsünün uluslararasılaşması ve dünya pazarının oluşturulması dönemi olarak değerlendirilmektedir.[5] (Palloix, 1977; Weeks, 1998, Bina ve Yaghmanian, 1988; Yaghmaian,1990). Bununla birlikte bu dönem, bir yandan kapitalist güçlerin, sömürgeci dünya iş bölümü çerçevesinde sömürge mekânlardan ucuz doğal kaynak çıkarma ve yaratılan mutlak artı değere el koyma ilişkisine tekabül ederken, diğer yandan da kapitalist güçlerin sanayi mallarının oluşmakta olan dünya pazarında satılması (Bina ve Yaghmanian 1988; Yaghmaian, 1990; Maitra, 1997), diğer bir deyişle yaratılan değerin bu pazarlarda realize edilmesi ilişkisine tekabül etmektedir. 1750'lerde Almanya, Fransa, Portekiz, İspanya ve İngiltere sermayesi bu süreçten birikim sağlayan ve bu süreci sürdüren unsurlar olarak öne çıkarken, sanayi devriminin de etkisiyle 1850'lerde kapitalizmin dünya geneline yayılması projesinin sahibi olarak İngiltere sermayesi bu süreçte rakipsiz bir güç olarak ortaya çıkmıştır (Ward, 1994). İngiliz sermayesi öncülüğünde döneme rengini veren bu sömürgecilik ilişkisi bağlamında yaşanan meta sermayenin uluslararasılaşması süreci ile birlikte kapitalizmin yayılması, bu dönemin özelliklerinin bir sonucu olarak genelde sömürge mekânlarda kapitalist bir dönüşüm gerçekleştirmediği gibi, prekapitalist ilişkilerin güçlenmesine ve prekapitalist yönetici sınıfın sömürü ilişkisinin yoğunlaşmasıyla birlikte daha fazla artık ürüne el koymasına yol açmıştır. (Weeks, 1998; Bina ve Yaghmanian, 1988; Yaghmaian, 1990). Ancak belirtmek gerekir ki bu durum, yaşanan sürecin ileride yaşanacak olan kapitalist dönüşüm sürecine katkı sağlamadığı anlamına gelmemektedir (Marx, 1992; Weeks, 1998; Bina ve Yaghmanian, 1988; Yaghmaian, 1990).

Meta sermayesi döngüsünün uluslararasılaşması bağlamında ele alındığında, sömür-

5 Kısaca belirtmek gerekirse, bir toplumsal ilişki olarak sermayenin üç farklı biçimi vardır. Bunlar para, meta ve üretken sermayedir. Sermayenin toplam döngüsünün dünya genelinde gerçekleştirilebilmesi bu sermaye biçimlerinin uluslararasılaşması ile mümkündür, ama kapitalizmin gelişmişlik düzeyi ile bağlantılı olarak, farklı sermaye biçimlerinin uluslararasılaşması farklı dönemlerde gerçekleşir. Bu kapitalist sistemin dünya geneline yayılması süreci iken, bu ilişkinin açığa çıkış biçimleri bu süreç ile ilişkiye giren coğrafyaların özgün dinamikleri bağlamında gerçekleşecektir. Dolayısıyla meta, para ve üretken sermaye döngülerinin uluslararasılaşması sermayenin toplam döngüsünün dünya genelinde işlemesi anlamına gelecektir.

geci kalkınma anlayışının somut olarak ifade ettiği iki nokta olduğu söylenebilir. Birincisi, kalkınmanın insana dair değil, doğal kaynaklara ilişkin bir süreç olarak görülmesidir. Bu dönemde kalkınma, toplum ve ekonomik sistemin gelişmesi anlamında değil, doğal kaynakların geliştirilmesi ve insan sayısının artırılması olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle sömürgeci kalkınma, kaynakların gelişmesidir, insanların değil (Arndt, 1981). Aslında, Arndt'ın da belirttiği gibi, A. Smith'den İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar kalkınma kavramı çok tercih edilen bir kavram değildir. Bu dönemde kalkınma kavramı yerini daha çok tercih edilen "ilerleme" kavramına bırakmıştır. Buradan da sömürgeci kalkınma anlayışının ifade ettiği ikinci somut noktaya geçebiliriz. Felsefi olarak aklın, insanın, evrensel bilginin öne çıkarıldığı bir dönemin ürünü olan ilerlemeci anlayış aynı zamanda toplumların tek çizgili toplumsal bir gelişme içerisinde ilerlediği düşüncesindedir. Bu durum ikinci bir adım olarak ileri ve geri toplumlar yaklaşımını ve üçüncü bir adım olarak da, geri olanların, kendilerini geliştirecek potansiyellere sahip olmayanların, kendilerini uygarlaştıramayanların ilerletilmesi, uygarlaştırılması projesini oluşturmaktadır.[6] Dönemin klasik politik iktisatçılarınca da çokça vurgulanan bu anlayış, geri ülkelerin sömürgecilik yoluyla Avrupa'nın vesayeti altında tutulmasının, bu ülkelerin içinde bulundukları durgunluktan kurtulmasına yardımcı olacağını ve onları ilerleme yoluna sokacağını savunmaktadır (Larrain, 1991). Bu ise sömürgeci kalkınma anlayışının temel projesi-vaadi aynı zamanda da meşruiyet zeminidir. Bu anlamıyla da ilerleme kavramı, İkinci Dünya Savaşı sonrası müdahale anlayışı çerçevesinde gelişecek olan gelişme kavramının öncülünü oluşturmaktadır (Türkay, 1995).

Dolayısıyla, sömürgeci kalkınma anlayışı bir yandan doğal kaynakların gelişmesine vurgu yaparken diğer yandan da ilerleme anlayışı çerçevesinde kendini inşa etmiştir. Ekonomik girişim ve serbest ticaret yoluyla ilerlemenin sağlanabileceği vurgusu, klasik politik iktisatçıların dış ticaret kuramlarının sağladığı meşruiyet ve mal ve insan taşımacılığı ve haberleşme alanında yaşanan gelişmelerle birlikte, sömürgeci kalkınma anlayışı, kapitalist yayılmanın bu ilk evresinde sömürge mekânların sermaye birikimi ve servet artırımı için kullanılması noktasında oldukça önemli bir proje olmuştur.

Ulusal Kalkınma

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, eski sömürge coğrafyaların bağımsızlıklarına kavuşması, aynı zamanda kalkınma yazınının da maddi zeminini oluşturmaktadır. Savaşın sömürgeci ilişkilere son vermesi ve yeni oluşan ulus devletlerin varlığı, bu ulus devletlerin içinde bulundukları sorunları nasıl aşabilecekleri sorununu ve bu sorunu merkezine alan kalkınma yazınını doğurmuştur (Seers, 1979). Kalkınma yazınının doğuşu itibariyle en önemli özelliklerinden bir tanesi, onun ana akım iktisadın evrensel olarak geçerli olduğu iddiası karşısında, bu tek iktisat anlayışını reddetmesidir. Buna göre az gelişmiş ülkelerin yapısal sorunları vardır ve ana akım iktisat bu sorunlara çözüm getiremez (Hirschman, 1981). Kalkınma yazınının bu yaklaşımı, bir yandan

6 Arndt'a (1981: 463) göre 19. yüzyılın önemli bir özelliği, yerel halkların refahı için oluşturulan bu vekillik (trusteeship) düşüncesidir.

1930 krizinin, ana akım yaklaşımlara karşı yarattığı tepkinin etkisini taşırken diğer yandan da Keynes'in özellikle istihdam, devlet ve müdahale üzerine geliştirdiği düşüncelerin etkisini taşımaktadır (Şenses, 1984). Özellikle müdahale kavramı erken dönem kalkınma yazınının temel anlayışını oluşturmuştur. Türkay'ın da belirttiği gibi, "Keynesyen analizle beraber kapitalizmin potansiyel belirsizliklerini aşmanın yolu olarak algılanmaya başlanan müdahale anlayışı İkinci Dünya Savaşı sonrasında az gelişmiş olarak tanımlanmaya başlanan eski sömürge/ yeni ulus devletlerin gelişme sorunlarının çözümünde kritik bir rol oynamıştır" (Türkay, 1997: 30). Kalkınma kavramının ilk dönem kalkınmacı analizlerde büyüme ile aynı anlamda kullanılıyor olması da bu dönem kalkınma yazınının temel özelliklerinden birisini oluşturmaktadır (Arndt, 1981, 1987; Sen, 1983; Türkay, 1995) Kalkınma kavramının büyüme kavramına indirgenmesi, beraberinde büyümenin nasıl sağlanacağı üzerinden yapılan tartışmaların gündemi belirlemesine yol açmaktaydı. Bu tartışma bir ölçüde bugün yeniden üretilen dengeli ve dengesiz büyüme önerileri çerçevesinde yürütülmekteydi (Nurkse, 1953 ; Sutcliffe, 1964 ; Streeten, 1966). Genel bir nitelik olarak kalkınma yazını kalkınma sorununu, batıda olanlar ve az gelişmiş olarak tanımlanan coğrafyalarda olmayanlar üzerinden ele almış ve az gelişmişliği bu ülkelerin kendi içsel yapısından kaynaklanan bir problem olarak değerlendirmiştir. Bu coğrafyalar ancak batının geçtiği yoldan geçerek kalkınabilirler, bunun için de kalkınma reçetelerine uymaları gerekmektedir. 1940'lardan kalkınma iktisadının öldüğünün tartışılmaya başladığı 1970'li yılların sonlarına kadar kalkınma yazınında hakim paradigma olan bu yaklaşımda açıktır ki kalkınma batı gibi olmak yönünde teleolojik bir inancı temsil etmektedir (Castless, 2000).

İkinci Dünya Savaşı Sonrası, kalkınma sorunu yeni ulus devletlerin tarih sahnesine çıkması ile gündeme gelirken, kapitalist sistemin yeniden yapılanma sürecinde, bir yandan özellikle ABD sermayesinin uluslararası üretken yatırımlarını arttırması, diğer yandan da alternatif bir sistem olarak SSCB sisteminin varlığının kapitalist sistem için yarattığı tehdit (soğuk savaş konjonktürü) ve yeni oluşan ulus devletlerde sanayileşmeye yönelik talepler kalkınma sorununun gerek tarihsel gerekse de teorik gelişimi üzerinde etkili olmuştur.

Kalkınma yazınına teorik katkılar ilk olarak, "az gelişmiş" ülkelerden değil tersine Batı Avrupa ve ABD'den gelmiştir (Trak, 1984). Ortodoks ve/veya modernleşmeci olarak değerlendirilen bu yaklaşımlar, kalkınma sorununu ulus devletlerin sermaye, tasarruf, yatırım yetersizliği, verimlilik düşüklüğü, tarımsal nüfusun fazlalığı, pazar büyüklüğünün yetersizliği (Rodan, 1943; Nurkse, 1953; Lewis, 1966; Rostow, 1966), kültür ve davranış biçimleri (Hoselitz, 1970) gibi sorunlarından kaynaklanan ve devlet müdahalesi ve dışarıdan sermaye girişi gibi dinamiklerle çözümlenebilecek bir sorun olarak ele alırlar.

Yapısalcı okul olarak adlandırılan ve temelde R.Prebisch'in geliştirdiği yaklaşıma dayanan açıklamalar, kalkınma sorununu ele alış bağlamında analizi içsel dinamiklerin bir adım da olsa ötesine taşır. Bu yaklaşım kalkınma sorununu teknolojik ilerlemenin eşitsiz yayılması ve dolayısıyla dünya iş bölümünün yapısında görmesi nedeniyle ortodoks yaklaşımlardan ayrılır. Prebisch'e göre teknolojik sürecin tarihsel olarak eşitsiz gelişmesi, dünya ekonomisinde sanayileşmiş merkez ülkeler ve ilksel

ürünlerin üretimine odaklanmış sanayileşmiş çevre ülkelerin varlığına yol açmıştır (Prebisch, 1959). Bu durum, ülkeler arasında özellikle dış ticaret ilişkileri üzerinden eşitsizlik yaratmaktadır, bu sorunla baş edebilmek noktasında sanayileşme amacıyla ithal ikameci politikalar uygulanması önerilmektedir.

P.Baran ve A.G Frank'ın temsilcilerinden olduğu azgelişmişlik yazınında ise kalkınma sorunu içsel nedenlerin ötesinde ve kapitalist sistemin gelişmesi bağlamında ancak tek yönlü bir belirlenim ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımlarda kalkınmanın ancak ülkenin batı kapitalizmi ile ilişkisini kesmesi ile mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Çünkü bu yaklaşımda geri kalmışlığın nedeni tam da bu ilişkinin kendisidir. Örneğin, Baran çalışmasında, az gelişmişliğin nedenini Batı Avrupa'nın kalkınmasının kendi niteliğinde bulmaktadır. Avrupa'nın diğer coğrafyaları sömürmesi, sömürge coğrafyalarda yaratılan artığın Avrupa'ya aktarılması, Avrupa'nın gelişmesine, sömürge coğrafyaların da geri kalmasına yol açmıştır (Baran, 1957). Frank'ın çalışması ise açık bir şekilde ortodoks kalkınma yazınının argümanlarının reddine dayanmaktadır. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeleri metropol ve uydu kavramlaştırmaları çerçevesinde ele alan Frank'ın argümanlarını şu şekilde toparlayabiliriz. Frank ilk olarak, kalkınma için batının geçtiği aşamalardan geçmeyi öneren ortodoks yazına karşı, gelişmiş ülkelerin bir zamanlar gelişmemiş olsalar bile hiçbir zaman az gelişmiş olmadıklarını vurgulamaktadır. İkinci olarak, az gelişmişliğin ülkelerin içsel nedenlerinden kaynaklandığı yönündeki ortodoks vurguya karşı, çağdaş az gelişmişliğin metropol ve uydu ülkeler arasındaki geçmiş ve süregelen ilişkilerin tarihsel bir ürünü olduğunu belirtmektedir. Son olarak ise Frank, ortodoks yaklaşımların uluslararası yatırım, yardım ve krediler yoluyla kalkınmanın sağlanabileceği vurgusuna karşı, az gelişmiş ülkelerin tarihine kısa bir bakışın bile, az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarının bu ilişkilerin çoğundan arınabildiği ölçüde gerçekleştiğini vurgulamaktadır (Frank, 1975). Frank'ın az gelişmişliğin gelişmesi olarak tanınan temel tezinde özet olarak Baran'a benzer şekilde, merkezdeki kapitalist gelişmenin çevrede az gelişmişliğin gelişmesine yol açtığı vurgulanır. Frank'ın da içinde sayılabileceği, ama kendi içinde farklılıklar da taşıyan (Ercan 2001: 131-139) ve genel olarak dünya ekonomisinde belirli ülkelerin gelişiminin, diğer bir kısmının geri kalması pahasına olduğunu vurgulayan bağımlılık okulu da kalkınma meselesini ülkelerin içsel dinamiklerinin ötesinde bir kavrayışla ele almaktadır. Örneğin, Dos Santos'da bağımlılık belirli ülke ekonomilerinin, tabi oldukları başka ekonomilerin gelişme ve genişlemeleri ile koşullanmaları olarak tanımlanmıştır (Santos, 1975, 38).

Gerek ortodoks kalkınma yazını, gerekse de bağımlılık ve dünya iş bölümü merkezli az gelişme yazını, süreç içinde çok sayıda ve ciddi eleştirilerle karşılaşmıştır.[7] Ancak

7 Kalkınmanın ölümünün kalkınma iktisatçıları tarafından ilan edilmesi yönündeki tartışmalar için, bkz. Seers (1979); Hirschman (1981); Lewis (1984); Singer (1986), Buğra, A., F. Ercan vd.. (1997). Kalkınmanın büyüme ile özdeşleştirilmesine yöneltilen eleştiriler için bkz. Sen, 1981; Seers, 1979. Büyümenin kendisinin eleştirilmesi için bkz. Meadows, Runders vd.. (1978); Schumacher (1979). Yeni sanayileşen ülkelerin (NIC) gelişme süreçlerinin açıklanması sürecinde müdahale kavramının sorgulanması noktasında bkz. Balassa (1988). Kalkınma anlayışının modernleşmeci, batı merkezli, erekselci olduğu yönünde tartışmalarda post development eleştirilerin sunumu için bkz. Rapley, 2004. Bağımlılık merkezli yaklaşımların eleştirisi için bkz. örneğin Laclau (1984; Taylor, 1984; Bernstein (1984); Kay (1976).

bu çalışma bağlamında ileri sürülen temel eleştiri, gerek kalkınma gerekse de yukarıda belirttiğimiz az gelişme yazınının kalkınma sorununu ele alırken ulusal ölçeği ontolojik açıdan verili bir şey olarak değerlendirdiğidir. Kalkınmanın ulusal ölçekte bir ortak iyi projesi olarak değerlendirilmesi, kalkınma yazını için bakıldığında kapitalist gelişmenin ulusal gelişme olarak türdeşleştirilmesinde, az gelişmişlik yazını açısından ise kapitalist sömürü ilişkisinin sınıflar arası boyuttan ülkeler arası boyuta taşınmasında[8] açıkça gözlemlenebilir. Kalkınma-az gelişme yazınının, kalkınmanın ölçeğini, politik-sınıfsal mücadelelerle üretilen bir şey olarak değil, verili bir şey olarak ele alması ve analizlerini bunun üzerine kurması, ölçeğin üretilen bir şey olduğunu göremediği ölçüde kalkınma projesinin arkasındaki politik-sınıfsal dinamiklerin de ihmal edilmesine neden olmaktadır. Kalkınma sorunsalının ulusal ölçeği, sınıfsal-politik dinamiklerden bağımsız nötr bir şey olarak değerlendirilmesi kalkınma yazınında örtük olarak ölçeğin apolitikleştirilmesine ve dolayısıyla da en çok tekrarlanan yanlış olan kalkınmanın "ortak iyiyi" sağlayacak bir proje olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Kalkınma sorunsalının kapitalist sistemin uluslararasılaşması sürecinde ve ölçek bağlamında ele alınması, bize kalkınmanın ortak iyi anlamının örttüğü, sınıfsal-politik mücadele ve işbirliğinin ürünü olan kalkınma sürecinin deşifre edilmesi olanağını verir.

Bu anlamda, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, sömürgeci kalkınma projesinden, ulusal kalkınma projesine geçiş, aşağıdaki dinamikler tarafından belirlenen ölçeğin yeniden üretiminin, kalkınmaya ilişkin sonuçları olarak değerlendirilmelidir. Ölçeğin yeniden üretimi,

1. İç güçlerin, bağımsız bir ulus devlet sınırları içerisinde mekân, insan ve doğal kaynaklara ilişkin olanakların, gümrük tarifeleri, pazar entegrasyonu vs.. gibi çeşitli yollarla birikim adına değerlendirilmesi sürecini kendi lehlerine denetleyebilmek ve kapitalist gelişmeyi hızlandırabilmek adına dış güçler ile mücadelesi (kapitalist nitelik alacak olan anti emperyalist mücadeleler)
2. Erken kapitalistleşen ülkeler arasında, mekânın sömürge ya da ulus devlet olmasının bu mekânların olanaklarının kullanılması mücadelesinde belirleyici olması dolayısıyla, bu mekânlar üzerinde verilen mücadele ve girilen iş birliği (Örneğin, ABD'nin, İngiliz ve Fransız sömürgelerinin, bu ülkelerin direkt etki alanlarından kurtularak bağımsız birer ulus devlet olmasından dolayı elde edeceği kazanımlar)
3. İç güçlerin kendi aralarında mekânsal olanakların kullanılması üzerindeki mücadeleleri (ticari sermaye-sanayi sermayesi, prekapitalist-kapitalist unsurlar arası mücadele ve işbirliği) içeren çelişkili ve çatışmalı bir süreçtir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası bu süreç, bir yandan özellikle ABD sermayesinin oluşturduğu uluslararası üretken sermayenin diğer yandan da içeride prekapitalist ya da ticari sermayeye karşı sanayi sermayesi dinamiğinin belirleyici olduğu bir süreç bağlamında yaşanmıştır. Ulusal kalkınma projesi böyle bir zeminde,

1. Bu coğrafyalarda ilksel birikimin ve/veya sanayi sermayesi birikiminin sağlanması

8 Bkz. Öztürk, (2006).

2. Üretken sermayenin uluslararasılaşması bağlamında kapitalizmin diğer coğrafyalara yayılması
3. Bu iki dinamiğin karşılıklı eklemlenmesi bağlamında değerlendirilmelidir.

Bu bağlam bize ulusal ölçekli kalkınma projesinin sahiplerini göstermesi bakımından önemlidir. T.Şengül'ün de ifade ettiği gibi, belli bir ölçeğin uğradığı değişimden kazananlar ve kaybedenlerin olması kaçınılmazdır (Şengül, 2002). Sürecin ortak iyiyi içeren bir süreç değil aksine eşitsizliklerle tanımlanması gereken bir süreç olduğu, sürecin sonunda oluşan nimet ve külfetlerin dağılımına bakarak da rahatlıkla anlaşılabilir. Gerek sermaye grupları içerisinde güç dengeleri bağlamında taleplerin farklılaşması ve çelişkilerin artması, gerekse sınıflar arasında artan kutuplaşma bu durumun en açık göstergeleridir.

Yerel / Bölgesel Kalkınma

Bu bölüm iki soru etrafında formüle edilmiştir. Birincisi, son yirmi yılda yerel/bölgesel'in nasıl bir içerikle ve neden gündeme geldiği, ikincisi ise bu süreç bağlamında öne çıkan yerel/bölgesel kalkınma yazınının tanımladığı kalkınmanın nasıl sağlanacağı sorunudur.

1970'li yıllarla birlikte kapitalist sistemin içine girdiği kriz süreci her bir ölçekte önemli etkileri olan sonuçlar yaratmıştır. Sermayenin küresel ölçekte birikim sürecinin yeniden örgütlenmesi, ulus devletin ve ulusal ölçeğin önemini kaybettiği yönündeki tartışmalar ve yerel/bölgesel ölçeğin özellikle de kalkınma sorunsalı bağlamında önem kazanması bu sürecin bazı sonuçları olarak değerlendirilebilir. Gözlemlenen bu dinamikler aynı zamanda politik-ekonomik-toplumsal bir bütün olarak kapitalist sistemin üretim ve toplumsal yeniden üretime ilişkin dinamiklerinde muazzam bir hareketlilik olduğunun da bir göstergesidir. Ancak bu süreçte her şeyin tamamen yeni ya da hiç değişmemiş olduğunu söylemek anlamlı değildir. Önemli olan asıl nokta kapitalist sistemin sürekliliği içerisinde farklılaşmaların tespit edilmesidir. Bu bağlamda bu süreç, sermayenin, devletin ve bu bölümde üzerinde durulacak olan kalkınmanın ölçeğinin yeniden üretimine ilişkin önemli dinamikler taşımaktadır.

1940'lı yıllardan 1980'li yılların ortalarına kalkınma sorunsalı genel itibariyle ulusal düzeyde ele alınan bir sorun olarak tanımlanmıştır. 1980'li yıllarda içine girilen süreçle birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrası Keynesyen ve ulusal kalkınmacı nitelikleri ile öne çıkan mekân ve kalkınma anlayışı önemli ölçüde farklılaşmıştır. İlk dönem yazınının mekân ve kalkınma sorunsalını ele alışı, bölgesel dengeleri ayarlayacak bir biçimde üretim faktörlerinin mekânsal dağılımının düzenlenmesi, doğal kaynakların daha iyi kullanımı ve yönetimi, zengin ve fakir bölgeler arasında gelir açığının azaltılması, bölgelerin eğitim, sağlık vb.. gibi hizmetlerden daha eşit yaralanabilmesi gibi kaygılar bağlamında, daha ziyade devlet temelli bir planlama anlayışı çerçevesinde biçimlendirilmiştir. Diğer bir deyişle, bu dönemde bölgesel kalkınmanın ulusal planların bir alt kümesi olarak ve daha ziyade ekonomik bir karakter ve içerikte ele alındığı söylene-

bilir (Edgington ve Fernandez, 2001). Son yirmi yılda ise kalkınma artan bir şekilde bölgesel ve yerel düzeyde tartışılan bir sorun haline gelmiştir. Bölge yeni bir değerler bütünü olarak yeni bir misyon ve kavranışla ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde bölgeye yüklenen anlam en net bir şekilde "yeni bölgeselcilik" olarak adlandırılan düşünceler çerçevesinde ortaya konmaktadır. Lovering'e göre yeni bölgeselcilik iki temel iddia tarafından karakterize edilmektedir. Birincisi, bölgenin ekonomik kalkınmanın kaynağı olduğu yönündeki tarihsel ve ampirik iddia iken, ikincisi bölgenin ekonomik politikaların asıl odağı olması gerektiği yönündeki normatif iddiadır (Lovering, 1999).

Yerellik ve bölgenin kalkınma sorunsalı bağlamında artan bir biçimde öne çıkmasının tarihsel-ampirik temelleri özellikle Üçüncü İtalya (Third Italy) olarak adlandırılan bölgede yaşanan "başarılı" gelişme örneklerine dayanırken, teorik temelleri postfordizm söylemi çerçevesinde yeni bir kalkınma anlayışının oluşması bağlamında değerlendirilmekte, politik-ideolojik dinamiği ise ulus devletin sonunun ilan edildiği ve artık zenginliği sağlayacak temel birimlerin ulus değil bölgeler olduğu söylemi bağlamında ele alınmaktadır. (Ohmae, 1996; Storper, 1999; Webb, Collis, 2002) Ancak bu yaklaşımlar bölgeyi ve yerelliği genelde teknoloji ya da firma organizasyonları bağlamında mekân ve üretim süreçlerinde yaşanan dönüşümler ve/veya küreselleşme sürecinin ulus devleti aşındırması gibi gelişmeler sonucunda ortaya çıkmış bir dinamik olarak ele almaktadır. Oysa kalkınma sorunu çerçevesinde günümüzde bölge ve yerellik bağlamında öne çıkan gelişmeler kalkınmanın ölçeğinin yeniden üretimine işaret etmektedir. Bu ise ölçek üzerine olan bölümde belirtildiği gibi, teknik ya da verili bir süreç değildir, mekânsal olanakların sermaye birikimi bağlamında değerlendirilebilmesi amacıyla toplumsal güçler ve sınıflar arası mücadele ve iş birliğine dayanan politik bir süreçtir, bir projedir. Teknik, organizasyonel ya da sadece devlet çerçevesinde ele alındığında kalkınmaya ilişkin olarak gözlemlenen ölçeğin yeniden üretimi süreci, sınıflara ve kapitalizmin çelişkili yapısına ilişkin dinamikleri göz ardı etmektedir.

Bölgesel kalkınmanın "başarılı" örnekleri, bir yandan bu başarıların nedenlerinin açıklanması çabasını beraberinde getirirken, diğer yandan da diğer bölgelerin nasıl kalkınabileceği üzerine odaklanan ve oldukça genişlemiş bir yazını da beraberinde getirmiştir. Özellikle Piore ve Sabel'in çalışmalarına dayanan İtalyan Okulu, Orta ve Güneydoğu İtalya'da (Third Italy) ortaya çıkan gelişmeleri yoğun üretimden esnek uzmanlaşmaya geçiş ile açıklamıştır (MacKinnon vd. 2002). Esneklik, 1970'li yıllarda yaşanan krizden çıkabilmek bağlamında geliştirilen üretim organizasyonuna ilişkin bir nitelik olarak öne çıkmaktadır. Esnek üretim örgütlenmesi ile, talepte yaşanan dalgalanmalara ve/veya üretime konu olan malla ilgili olarak meydana gelebilecek nitel ve nicel değişikliklere daha kolay yanıt verebilmek amacıyla üretim sürecini ve emeği bu sürece uyumlu hale getirebilmek amaçlanmaktadır. (Eraydın, 2002; Storper ve Scott: 1990).[9] İtalya deneyimi ile birlikte süreç içerisinde birçok bölge "başarılı" kalkınma sürecinin yaşandığı örnekler olarak ortaya çıkarılmıştır.

9 Üretim sürecinin esnekleşmesinin işçilerin birlikte hareket etme gücünü kırdığı, dolayısıyla işçiler aleyhine sonuçlandığı, gücü işverenin lehine çevirdiği yolundaki bir çalışma için bkz. Christopherson ve Storper (1989).

Yeni sanayi odakları olarak değerlendirilen bu bölgeler, literatürde bir yandan esneklik bağlamında açıklanırken, diğer yandan –esnekliği dışlamadan- firmaların değişen piyasa yapısına cevap olarak mekânsal olarak dikey ayrışma (vertical disintegration) stratejisi izlemeleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Buna göre esnek uzmanlaşmanın arkasında yatan dikey ayrışma bölgesel düzeyde yığışma (agglomeration) eğilimini güçlendirmektedir (Storper ve Christopherson; 1987).

Küreselleşme süreci ile birlikte bölgenin artan rekabete konu olması (MacKinnon vd..2002) ve küresel rekabetin firmaları dışa yönelmeye ve uzmanlaşmaya zorladığı bir dönemde bölgenin rekabet için son derece önemli bir hale gelmesi, (Cooke, Schienstock; 2000) ve böyle bir dinamiğin ortaya çıkmasıyla birlikte yerel/bölgesel düzeyde sermaye gruplarının bu stratejiye eklemlenme yönünde talepler formüle etmesi de (Ercan, 2006) bölgesel düzeyde yığışmayı hızlandırmıştır. Bu bağlamda bir yandan firmaların kriz koşullarından kurtulabilmek için yeni mekânlara yönelmeleri bağlamında, diğer yandan da bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi için bölgelerin hızlı teknolojik değişme ve artan sermaye hareketlerinden yararlanabilmesi gerekliliği bağlamında yapılan vurgular, bu sürecin tek yanlı bir dışsal belirlenim içermediğini ortaya koyar. Bu bağlamda bölgesel kalkınma yazınında ekonomik aktivitelerin bölgeler arası artan rekabet bağlamında farklı mekânlarda yığışması eğilimi kalkınmanın ana kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Scott'a göre de, bu coğrafi yığışma süreci, kalkınma yolunda bir bölgesel itişe (regional push) olanak sağlayacak olan temel dinamiktir (Scott, 2002). Böylelikle de bölgeler, oluşan küresel ekonomide endüstriyel organizasyonların asıl temellerinden birini oluşturacaktır (Storper, Scott; 1995). Bu da bölgesel kalkınma yazınında gelişmeyi sağlayacak temel unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu haliyle kalkınma sorunu önceleri daha ziyade teknik ve organizasyona yönelik dinamikler bağlamında değerlendirirken, süreç içerisinde bölgelerin bu rekabetten yaralanabilmeleri diğer bir deyişle "bölgesel gelişmenin" sağlanabilmesi noktasında kurumsal dinamiklere yapılan vurguların öne çıktığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda bir bölgenin ekonomik aktiviteleri kendi bünyesinde toplayabilmesinin, diğer bir deyişle bu bölgelerin diğer bölgelerle içine girdiği rekabet sürecinden üstün çıkabilmesinin gerek kurumsal anlamda, gerek beşeri ve sosyal anlamda bu bölgelerin farklı donanımlara sahip olması ile mümkün olabileceği söylemi önem kazanmıştır. Buradan hareketle kurumsal düzenlemeler, bilgi, beşeri ve sosyal sermaye, öğrenme, yenilik, işbirliği vb.. gibi kavramlar kalkınma yazınının gözde kavramları haline gelmiştir. (Amin, 1999; Morgan, 1995; Florida, 2002; Malecki, 2000; Storper, 1999)

Bölge ve yerelliğin yeniden ortaya çıkışını ve bölgesel kalkınmanın nasıl sağlanabileceğini açıklayan bu göreli yeni yazının iki temel problemi vardır. Bunlardan birincisi, bölge ve yerelliğin önem kazanmasının genelde teknoloji ya da firma organizasyonları bağlamında mekân ve üretim süreçlerinde yaşanan dönüşümler ve/veya küreselleşme sürecinin ulus devleti aşındırması gibi gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmış bir dinamik olarak ele alınması ve bunun yerel/bölgesel kalkınmanın anlaşılmasına etkisidir. Oysa çalışma boyunca vurgulanmaya çalışıldığı gibi günümüzde

bölge ve yerellik bağlamında öne çıkan gelişmeler ölçeğin yeniden üretimine işaret etmektedir. Bu ise ölçek üzerine olan bölümde belirtildiği gibi, teknik ya da verili bir süreç değildir, mekânsal olanakların sermaye birikimi bağlamında değerlendirilebilmesi amacıyla toplumsal güçler ve sınıflar arası mücadele ve işbirliğine dayanan politik bir süreçtir, bir projedir. Bu bağlamda teknik, organizasyonel ya da sadece devlet çerçevesinde ele alındığında, kalkınmaya ilişkin olarak gözlemlenen ölçeğin yeniden üretimi sürecinin, sınıflara ve kapitalizmin çelişkili yapısına ilişkin dinamikleri göz ardı edilmektedir. Sınıflara ve kapitalizmin çelişkili işleyişine ilişkin dinamiklerin göz ardı edilmesi de, yerel/bölgesel kalkınma projesinin ortaklaşılan bir amaç olarak ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu anlamda ulusal kalkınma projesinin ulusal ölçekte "ortak iyi" referansı, yerel/bölgesel ölçekte yeniden üretilmektedir. Oysa ki, kalkınma sorunu bağlamında yaşanan dönüşümün sınıfsal-politik mücadelelere dayalı olarak ölçeğin yeniden üretimi bağlamında ele alınması, ortak iyi algılanışının ötesinde sürecin kapitalizme ve sınıflara dair olan yönünü açığa çıkaracaktır. Ulusal kalkınma ve yerel/bölgesel kalkınma projeleri teorik ve pratik anlamda önemli farklılıklar içerse de kapitalist sistem içerisinde sermaye birikiminin sağlanması ve bu sürecin eşitsiz ve çelişkili bir süreç olması bağlamında ortaklaşmaktadır. Bu yaklaşımdan hareketle şunları söylemek mümkündür; nasıl ulusal kalkınma süreci uluslararası kapitalist sistem ile sermaye donanımını geliştirebilmek bağlamında bir biçimde eklemlenme anlamına geldiyse, yerel/bölgesel kalkınma da küresel kapitalizm ile yerel/bölgesel ölçekte yaşanacak bir eklemlenme projesinin değer yüklü karşılığıdır. Nasıl ulusal kalkınma projesi eşitsizlikleri arttırıcı ve sermayenin bir bölümünü güçlendiren bir yapıya sahip olmuş ise[10] yerel/bölgesel kalkınma projesi çerçevesinde de bu süreç yerel/bölgesel ölçekte ve sonuçları itibariyle daha yıkıcı bir biçimde yaşanacaktır. Açıktır ki bu sürece dahil olamayan sermayeler için sorun hayati önemde, varlıklarını sürdürmeye ilişkin bir sorun olacaktır. Bu sürece eklemlenme kaygısı en çarpıcı biçimde emek üzerinde kendini gösterecek ve verili koşullarda rekabet söz konusu olduğu oranda emek üzerinde baskı ve sömürü artacaktır. Dolayısıyla A. Türkün Erendil'in (2000) aşağıdaki sorusu hem varolan yerel/bölgesel kalkınma anlayışının içeriğine ve sonuçlarına hem de sorunun yapısal yönüne yaptığı vurgu bağlamında önemlidir. "Bu sistem içinde, emeğin güç kaybetmesine yol açmayan, gelişmenin bedelini belli gruplara ödetmeyen bir kalkınma modeli önerilebilir mi?"

İkinci önemli problem ise, ilgili yazının yerel/bölgesel ölçeği, -ölçeğin doğasına ilişkin değerlendirmelerden kaynaklandığını düşündürür bir biçimde- kalkınma ve demokrasi gibi değerler için en iyi ölçek olarak değerlendirmesidir. Kalkınma bağlamında bu değerlendirmenin kısmen 1960'lı yılların dengesiz büyüme tartışmalarına referansı varsa da, açık ya da örtük olarak ulusal ölçeğin baskıcı, engelleyici niteliklere, yerel/bölgesel ölçeğin ise özgürleştirici, demokratik niteliklere sahip olduğuna ilişkin değerlendirmeler ağırlıktadır. Oysa ki Purcell ve Brown'ın belirttikleri gibi, herhangi bir ölçeğin doğasında olan hiçbir şey yoktur. Hiçbir ölçek doğası gereği

10 Örneğin W. Tabb (1997) çalışmasında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni oluşan ulus devletlerde yerel burjuvazinin, kendi pozisyonlarını inşa etmek ve işçileri kontrol altında tutabilmek için planlama ve ulusalcılığı kullandığını vurgular.

diğer bir ölçekten -kalkınma, demokrasi, vb..gibi bir bağlamda- daha iyi değildir. Çünkü ölçekler sosyo-politik mücadeleler yoluyla üretilir, herhangi bir ölçeksel düzenlemenin etki ve sonuçları bu düzenlemeler tarafından güçlendirilenlerin politik gündemine bağlıdır (Purcell ve Brown: 2005)

Tekrara düşmek pahasına, yerel/bölgesel kalkınma projesinin, bir yandan küresel rekabet ve değerlenme sorunu çerçevesinde farklı niteliklere sahip yeni mekânların öneminin artması, diğer yandan da bu mekânların olanaklarını kullanma güç ve donanımına sahip olan sermaye gruplarının küreselleşen kapitalist sistem içinde yer alma istek ve zorunluluklarının biçimlendirdiği, mekânın doğa, emek gücü vb.. olanaklarının sermaye birikimi ve kapitalizmin gelişmesi için kullanılması noktasında karşımıza çıkan kalkınmanın ölçeğine ilişkin bir proje olduğunu vurgulamak gerekir. Ancak bu süreç çelişkisiz bir süreç olarak düşünülmemelidir. Kalkınmaya ilişkin bu yeniden ölçeklendirme projesi, kapitalizmin çelişkili yapısına ve sınıflara ilişkin dinamiklere ağırlık verilerek ele alındığı ölçüde daha sağlıklı değerlendirilmiş olacaktır. Bu çalışma bu yönde atılmış bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Bu çalışmada ölçek, kalkınma sorunsalının ve kalkınma sorunsalı bağlamında gözlemlenen yerel/bölgeselleşme eğiliminin analizinde bir analiz birimi olarak ele alınmıştır. Bu anlamda da ölçeğin, kalkınma yazınında analize dahil edilmesi gereken ön açıcı bir unsur olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda kalkınma sorunsalında gözlemlenen ölçek değişimi ve yeniden ölçeklendirme, 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalist sistemin artarak uluslararasılaşma eğilimine girmesi ve diğer coğrafyaların kendi dinamikleri bağlamında bu sürece eklemlenmesi sürecinin bir ürünü olarak değerlendirilmiştir. Kalkınmaya ilişkin bu yeniden ölçeklendirme, kapitalist sisteme yön veren sınıf içi ve sınıflararası çelişkilere dayalı politik bir projedir. Bu proje sermaye birikiminin geliştirilmesine yönelik olarak, mekân üzerinde egemenliğin inşasına ilişkin mücadele ve işbirliklerinin bir ürünüdür. Bu çerçevede gerek sömürgeci kalkınma, gerek ulusal kalkınma gerekse de yerel/bölgesel kalkınma bu anlamda sınıfsal dinamikleri olan ölçek politikalarıdır. Dolayısıyla kalkınma herkes için ortak iyiyi sağlayacak bir devlet projesi olmanın ötesinde kazananı ve kaybedeni olan sınıfsal bir projedir. Yerel/bölgesel kalkınma sorununun çelişkiler içeren sınıfsal mantığı Türkiye'nin gündeminde yer alan bölgesel kalkınma ajansları ve bölgesel asgari ücret gibi gelişmeler bağlamında gözlemlenebilirken, TÜSİAD, MÜSİAD, TOBB gibi örgütlerin bu süreçteki farklılaşan talepleri üzerinden de izlenebilir. Aynı zamanda, yerel/bölgesel kalkınma taleplerinin muhatabının bir yönüyle hala ulus devletler olması (özellikle teşvik ve yetki devri bağlamında) diğer yanıyla da yerel/bölgesel kalkınmanın küresel mantığı, bu sürecin çok ölçekli ve çoklu belirlenmiş sınıfsal dinamiklere sahip bir proje olarak okunmasını gerektirmektedir. ■

Kaynakça

Amin, A. (1998) "An Institutionalist Perspectives on Regional Economic Development" www.econgeog.org.uk/pdfs/amin.pdf, indirilme tarihi. Ağustos 2005.

Arndt, H. W. (1981) "Economic Development: A Sementic History" Economic Development and Cultural Change, 29 (3): 457-466

Arndt, H. W. (1987) *Economic Development,The History of An Idea*, Chicago: The University of Chicago Pres.

Ataay, F., A. Güney (2004) *Yerelleşme ve Kalkınma Sorunu: Kamu Yönetimi Reformu Üzerine Değerlendirme*, www.sendika.org, indirilme tarihi: Ağustos 2005.

Ataay, F. (2005)"BKA Tasarımının Kalkınma Anlayışı Üzerine", Turan, M. (der.), *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?* içinde, Ankara: Paragraf, 15-33.

Balassa, B. (1988) "Policy Choices for Developing Countries" *The Indian Economic Review*, vol XXIII, 1: 27-43.

Baran, P. (1974) *Büyümenin Ekonomi Politiği*, çev. E.Günçe İstanbul: May Yayınları.

Basset, T. J. (2002) "Women's Cotton and the Spaces Gender Politics in Northern Cote d'Ivoire" *Gender, Place and Culture*, 9(4): 351-370.

Bayramoğlu, S. (2005) "Türkiye'de Bölgesel Politikaların Gelişimi", Turan, M. (der.), *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, içinde, Ankara: Paragraf, 35-120.

Berman, M. (2000) *Katı Olan Her şey Buharlaşıyor*, çev. Ü.Akdağ, B.Peker, İstanbul: İletişim, 3.Baskı.

Bernstein, H. (1992) "Gelişme Toplumbilimine Karşı Azgelişmişlik Toplumbilimi mi?" Ersoy, M. (der.), *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine* içinde, 41-75, Ankara: V Yayınları, 41-75.

Bina, C., B. Yaghmaian (1988)"Import Substitution and Export Promotion within the Context of the Internationalizatlon of Capital" *Review of Radical Political Economics*, vol 20(2&3): 234-240.

Brenner, N. (1998) "Between Fixity an Motion: Accumulation, Territorlal Organzation and The Historical Geography of Spatial Scales" *Environment and Planning D: Socety and Space*, 16: 459-481.

Brenner, N. (2001) "The Limits To Scale? Methodological Reflections on Scalar Structuration" *Progress in Human Geography*, 25 (4): 591-614.

Buğra, A., F.Ercan, H.Gülalp, Ç.Keyder, M.Pirili, S.Savran, M.Türkay (1997) "Kapitalizm ve Azgelişmişlik, Kalkınma İktisadının Sonu mu?" Paneli, *İktisat Dergisi*, sayı 366-367, 3-29.

Castless, S. (2000) "Development, Social Transformation and Globalisation, http://theglobalsite.ac.uk/press/012castles.htm, indirilme tarihi: 04 Mart 2005.

Christopherson, S., M. Storper (1989) "The Effect of Flexible Specializationon Industrial Politics and The Labor Market: The Motion Picture Industry" *Industrialization and Labour Relations Review*, 42 (3): 331-347.

Cooke, P., G. Schienstock (2000) "Structural Competetiveness and Learning Regions" *Enterprise and Innovation Management Studies*, 1 (3): 265-280.

Delaney, D., H. Leitner (1997) "The Political Construction of Scale" *Political Geography*, 16 (2): 93-97.

Dos Santos, T. (1975)"Bağımlılığın Yapısı", Aksoy, A. (der.), *Azgelişmişlik ve Emperyalizm* içinde, İstanbul: Gözlem: 37-50.

Edgington, D.W, A. L. Fernandez (2001) "The Changing Context of Regional Development" Edgington, D. (ed), *New Regional Development Paradigms vol 2 : New Regions-Concepts, Issue& Practice*, USA: Greenwood Publishing Group, 3-17.

Eraydın, A. (1996) "Gelişmenin Mekânsal Boyutu ve Kentleşmenin Değişen Dinamikleri", *Gelişme Stratejileri Workshop* içinde, Ankara: TMMOB, 83-107.

Eraydın, A. (2000) "Dış Pazarlara Eklemlenmeye Çalışan Konfeksiyon Sanayinde Üretimin Örgütlenmesi ve Emek Süreçleri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 27 (1-2): 91-117.

Eraydın, A. (2002) *Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramlaştırılması*, Ankara: ODTÜ Yayınları.

Ercan, F. (2001) *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, İstanbul: Bağlam, 2. Baskı.

Ercan, F., Ş.Oğuz (2005) "Rethinking Scale: As a Class Relationship and Process: The Case of The Public Procurement Law in Turkey", bildiri *Towards a Political Economy of Scale, A Studies in Political Economy Conference*

Ercan, F. (2006) "Bölgesel Kalkınmada Değişim: Devlet Merkezli Bölgesel Kalkınmadan Piyasa Merkezli Bölgesel Birikime" yayınlanacak

Erendil, Türkün A. (2000) "Mit ve Gerçeklik Olarak Denizli-Üretim ve İşgücünün Değişen Yapısı: Eleştirel Kuram Açısından Bir Değerlendirme" *Toplum ve Bilim*, 2000, 86: 91-118

Ferro, M. (2002) *Sömürgecilik Tarihi*, çev. M.Cedden, Ankara: İmge, 1.Baskı

Florida, R. (2002) "The Economic Geography of Talent", *Annals of The Association of American Geography*, 92, (4): 743-755.

Frank, A.G. (1975) "Azgelişmişliğin Gelişmesi", Aksoy, A. (der.), *Azgelişmişlik ve Emperyalizm* içinde, İstanbul: Gözlem, 103-120.

General Economic History, (1981), *Colonial Policy From The Sixteenth To The Eighteenth Century*, Chapter XXVI, 298-302.

Gough, J. (2004) "Changing Scale as Changing Class Relation: Variety and Contradiction in The Politics of Scale", *Political Geography*, 23: 185-211.

Güler, B.A. (2005) "Sunuş" Turan, M. (der.), *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?* içinde, Ankara: Paragraf, 3-10.

Harvey, D. (1982) *The Limits to Capital*, Oxford: Basil Blackwell.

Herod, A. (1991) "The Production of Scale in United States Labour Relations" *Area*, 23 (1): 82-88.

Hirschman, A. (1981) "The Rise and Decline of Development Economics", Hirschman, A. (ed.), *Essay in Trespassing, Economics to Politics and Beyond* içinde, 1-24.

Hobsbawm, E. (2003) *Sermaye Çağı; 1848-1875*, çev. B. S. Şener, Ankara: Dost Yayınları, 2.Baskı.

Hoselitz, B. F. (1970) *Ekonomik Kalkınmanın Sosyolojik Yönleri*, çev. E. T. Çelikken, Ankara: Yarın.

Howitt, R. (1998) "Scale as Relation: Musical Metaphors of Geographical Scale" *Area*, 30 (1): 49-58.

Howitt, R (2000) "Nests, Webs and Constructs: Contested Concepts of Scale in Political Geography" http://www.es.mq.edu.au/~rhowitt/POLGEO.htm, indirilme tarihi: Haziran 2005.

Klerkegaard, S. (2005) *Günlüklerden ve Makalelerden Seçmeler*, çev. İ. Kapaklıkaya, İstanbul: Anka, 1.Baskı.

Laclau, E. (1984) "Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm" Keskinok, Ç., M. Ersoy (der.), *Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine* içinde, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları: 95-121.

Lan, N.Siu-Ngan, D.A.Quattrochi. (1992) "On the Issue of Scale, Resolution and Fractal Analysis in the Mapping Science", *Professional Geographers*, 44(1): 88-98.

Larrain, J. (1991) "Classical Political Economists and Marx on Colonialism an "Backward" Nations" *World Development*, 19 (2/3): 225-243.

Lairson, T, D.Skidmore (2003) *International Political Economy, The Struggle For Power and Wealth*, Thomson

Lefebvre, H. (1998) *The Production of Space*, çev. D.Nicholson-Smith, Blackwell Publishers

Lewis, A. (1966) "Sınırsız Emek Arzı ile İktisadi Kalkınma" (çev. M. Berk), Görün, F., M. Berk, S. İlkin, *İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar* içinde, Ankara: ODTÜ Yayınları, Yayın no: 6, 89-132.

Lewis, A. (1984) "The State of Development Theory" *American Economic Review*, 74 (1): 1-10.

Leys, C. (1992) "Azgelişmişlik ve Bağımlılık: Eleştirel Notlar", Ersoy, M. (der.), *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine* içinde, Ankara: V Yayınları, 75-93.

Lovering, J (1999) "Theory Led By Policy: The Inadequacies of The New Regionalism (Illustrated From The Case of Wales)", *International Journal of Urban and Regional Research*, 23: 379-395.

MacKinnon, D., A. Cumbers, K. Chapman (2002) "Learning, Innovation and Regional Development: A Criti-

cal Appraisal of Recent Debates" *Progress in Human Geography*, 26 (3): 293-311.

Maitra, P. (1997) "Globalization of Capitalism, Agriculture and The Negation of Nation State", *International Journal of Social Economics*, 24 (1/2/3): 237-254.

Malecki, E.J (2000) "Creating and Sustaining Competitiveness: Local Knowledge and Economic Geography", Bryson J. R. (ed.), *Knowledge, Space, Economy*, USA: Routledge, 103-119.

Mamadouh,V., O.Kramsch, M.VanDer Velde (2004) "Articulating Local and Global Scales", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 95 (5): 455-466.

Marston, S (2000) "The Social Construction of Scale", *Progress in Human Geography*, 24 (2): 19-242.

Marston, S., N. Smith (2001) "States, Scales and Households: Limits to Scale Thinking? A Response to Brenner", *Progress in Human Geography*, 25: 615-620.

Marston, S., J. P. Jones III (2005) "Human Geograhy Without Scale" http://uit.no/getfile.php?SiteId=148&PageId=5468&FileId=4, indirilme tarihi: Temmuz 2005.

Marx, K. (1975) *Kapital I*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1. Baskı.

Marx, K. (1976) *Kapital II*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1. Baskı.

Marx, K. (1978) *Kapital III*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1. Baskı.

Marx, K., F. Engels (1992) *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, çev. M. Belli, Ankara: Sol Yayınları, 3.Baskı.

Meadows, D. H., D. L. Meadows, J. Randers, W. W. Behrens III (1978) *Ekonomik Büyümenin Sınırları*, çev. D.Sezer vd., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Morgan, K. (1997) "The Leraning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal", *Regional Studies*, 31 (5): 491-503.

Nurkse, R. (1953) *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*, Oxford: Basil Blackwell

Ohmae, K (1996) *Ulus Devletin Sonu; Bölgesel Ekonomilerin Yükselişi*, çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları.

Öztürk, Ö (2006) "Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması", *Praksis*, 15

Palloix, C. (1977) "The Internationalization of Capital and The Circuit of Social Capital", Radice, H. (ed.), *International Firms and Modern Imperialism* içinde, 63-89.

Prebisch, R. (1959) "International Trade and Payments in an Era of Coexistence, Commercial Policy in the Underdeveloped Countries", *American Economic Review*, 49 (2): 251-274.

Purcell, M. (2003) "Islands of Practice and The Marston/Brenner Debate: Toward a More Synthetic Critical Human Geography", *Progress in Human Geography*, 27(3): 317-332.

Purcell, M., J.C.Brown (2005) "Against The Local Trap: Scale and The Study of Environment and Development", *Progress in Development Studies*, 5 (4): 279-297.

Rapley, J. (2004) "Development Studies and The Post Development Critique", *Progress in Development Studies*, 4 (4): 350-354.

Rosenstein-Rodan, P. N. (1943) "Problems of Industrialisation of Eastern and South Eastern Europe" *The Economic Journal*, 53 (210/211): 202-211.

Rostow, W. W. (1979) *The Stages of Economic Growth*, Cambridge: Cambridge University Press

Schumacher, E.F.(1979) *Küçük Güzeldir*, çev. O. Denizteki̇n, İstanbul: E Yayınları.

Scott, A. (2002) "Regional Push: Towards a Geography of Development and Growth in Lowand Middle Income Countries", *Third World Quarterly*, 23 (1): 137-161.

Scott, A., M. Storper (1990) "Work Organization and Local Labor Markets in An Era of Flexible Production", *International Labour Review*, 129 (5): 573-591.

Scott, A. J., M. Storper (2003) "Regions, Globalisation, Development" *Regional Studies*, 37 (6&7): 579-593.

Seeres, D. (1979) "The Birth, Life and Death of Development Economics" *Development and Change*, 10: 707-719.

Sen, A. (1983) "Development: Which Way Now ?", *The Economic Journal*, 93:745-762.

Storper, M., S. Christopherson (1987) "Flexible Specialization and Regional Industrial Agglomerations: The Case of The US Motion Picture Industry" *Annals of The Association of American Geographies*, 77(1): 104-117.

Storper, M. (1999) "The Resurgence of Regional Economics, Ten Years Later" Getrler M. S. (ed.), *New Industrial Geography: Regions, Regulations&Institutions* içinde, USA: Routledge, 46-76.

Storper, M., A.Scott (1995) "The Wealth of Regions" *Futures*, 27 (5): 505-526.

Streeten, P. (1966) "Dengesiz Büyüme" (çev. M. Çağlar), Görün, F., M. Berk, S. İlkin (der.), *İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar* içinde, Ankara: ODTÜ Yayınları, Yayın no: 6, 166-194.

Sutcliffe, R. (1964) "Balanced and Unbalanced Growth" *Q.J.E*, vol 78, no 4, 621-640

Swyngedouw, E. (1997) "Neither Global Nor Local- Glocalization and The Politics of Scale", Cox, K. R. (ed.), *Spaces of Globalisation, Reasserting the Power of The Local* içinde, New York: The Guilford Pres, 136-166.

Swyngedouw, E. (2004) "Globalisation or Glocalisation? Networks, Territorles and Rescaling", *Cambridge Review of International Affairs*, 17 (1): 25-48.

Şengül, T. (2002), "Kentsel Yoksulluk ve Mekansal Ölçek Sorunu", *Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama, Dünya Şehircilik Günü, 26. Kolokyumu*, Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası, 45- 52.

Şenses, F. (1984) "Development Economics At a Crossroad", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 11 (1&2): 109-150.

Tabb, W (1997) "Globalisation Is An Issue, The Power of Capital Is The Issue", *Monthly Review*, 49 (2): 20-30

Taylor, J.G (1984) "Üçüncü Dünya Formasyonlarının Çözümlenmesi İçin Kuramsal Öngerekler: Tezler", Keskinok, Ç., M. Ersoy (der.), *Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine* içinde, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 121-124.

Tekeli, İ. (1997) "Bir Demokrasi Projesi Olarak Yerel-Bölge Planlama" *Planlama*, 97/1 (15): 11-17.

Trak, A. (1984) "Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular" *Yapıt*, 5: 50-61.

Türkay, M. (1995) "Gelişme: Kavramsal Köken ve Yorumlar", İşgüden, T. vd.(der.) *Gelişme İktisadı Kuram, Eleştiri, Yorum* içinde, İstanbul: Beta, 1.Baskı, 89-111.

Türkay, M. (1995) "Gelişme İktisadının Gelişmesi", İşgüden, T. vd. (der.) *Gelişme İktisadı Kuram, Eleştiri, Yorum* içinde, İstanbul: Beta, 1.Baskı, 167-202.

Türkay, M. (1997) "Konjonktürel Bir Kavram Olarak Müdahale ve Gelişme İktisadı" *İktisat Dergisi*, 366-367: 29-35.

Wallerstein, I. (1994) Development: Lodestar Or Illusion?, Sklair, L. (ed.), *Capitalism And Development* içinde, London: Routledge, 3-20.

Ward, J. R. (1994) "The Industrial Revolution and British Imperialism, 1750-1850" *Economic History Review*, XLVII (I): 44-65.

Webb, D., C. Collis (2000) "Regional Development Agencies and The New Regionalism In England", *Regional Studies*, 34 (9): 857-873.

Weeks, J. (1998) "The Law of Value and The Analysis of Underdevelopment", *CDPR Discussion Paper*, 0498.

Wood, E.M. (2003) *Kapitalizmin Kökeni; Geniş Bir Bakış*, çev. A. C. Aşkın, Ankara: Epos, 1. Baskı.

Yaghmalan, B.(1990) "Development Theories and Development Strategies: An Alternative Theoretical Framework", *Review of Radical Political Economics*, 22 (2-3): 174-188.

Praksis 15 | Sayfa: *207-246*

Marksizm'in Öteki Ölçek Tartışması: "Tek Ülkede Sosyalizm" mi, Dünya Devrimi mi?

Sungur Savran

"Ölçek sorunu", son dönemde sosyal bilimlerin, özel olarak da Marksistlerin gündeminde önemli bir yere sahip.[1] Böyle olması da çok olağan. Çünkü günümüz dünyasını anlama ve yorumlama faaliyeti içerisinde ortaya çıkan tartışmaların çoğu, adı öyle konulsun ya da konulmasın, ölçek sorunu ile ilgili. Liberal "küreselleşme" teorisinin başlıca postülalarından birini ulus-devletlerin gününü doldurduğu tezi oluşturuyor. Dolayısıyla "küreselleşme" üzerine yapılan tartışmaların belirleyici bir boyutu, kapitalizmin dünya çapında gelişimi çerçevesinde ulus-devletlerin ekonomik, politik, askeri, kültürel vb. alanlarda bir ölçek olarak ne derece anlamlı olduğu üzerine cereyan ediyor. Ulus-devlet, sadece bir alt-birim olarak değil, aynı zamanda bir üst-birim olarak da sorgulanıyor: bu öteki ölçek tartışmasında, devletlerin içinde bazı bölgelerin kazandığı özel ekonomik işlevler, "mikro milliyetçilik" olarak da anılan yeni ulusal ayrılıkçılık eğilimleri vb. rol oynuyor. Bir başka tartışma alanı bölgelerin de ötesinde tekil kentlerin rolü ile ilgili. Belirli ülkelerde bazı kentlerin "küresel kent" olarak, dünya ekonomisi içinde özel bir konum kazanıp kazanmadığı, bu tartışmanın konusunu oluşturuyor. Ulus-devletin gücünün kendi üstünde ya da altında çeşitli birimlerin gelişmesiyle aşınması, sadece devlet yapıları dışındaki süreçlerle (ekonomik, sosyal, kültürel vb.) değil, aynı zamanda devletin bir etken olarak işin içine girdiği serbest ticaret bloklaşmaları, ortak pazarlar, hatta Avrupa Birliği örneğinde görüldüğü gibi ulus-devlet üstü devletlerin doğuşu çerçevesinde de tartışma konusu oluyor. Kısacası, "küreselleşme"den başlayan, kıtasal ölçekli ekonomik bütünleşmeler ve devletleşme çabalarından geçen, bölgeler ve "küresel kent"ler düzeyine kadar inen hummalı bir ölçek sorunu tartışmasıyla karşı karşıyayız.

Marksizm açısından "ölçek sorunu"nu yakıcı hale getiren ek bir sorun var. Dün-

1 *Praksis* adına bu yazının ilk versiyonunu okuyarak yararlı öneriler yapan Yayın Kurulu üyelerine teşekkürü borç bilirim.

yanın sınıf mücadelesi temelinde değiştirilmesinin teorisi olarak Marksizm, sadece var olan değişik ölçeklerin birbiriyle ilişkisi içinde nasıl bir belirlenime ve işleyişe tâbi olduğunu araştırmakla yetinemez. Aynı zamanda, dünyayı değiştirme eyleminin hangi ölçekte yürütüldüğü takdirde sonuç alabileceğini de saptamak zorundadır. Özellikle 1999'dan sonra patlamalı bir gelişme gösteren, önce "küreselleşme karşıtı hareket", daha sonra da "alternatif küreselleşme hareketi" olarak anılan uluslararası akımın varlığı, bu soruyu daha da yakıcı hale getirmiştir. Bir bakıma toplumsal mücadele pratiğinin kendisi, Marksizm'in önüne "hangi ölçekte mücadele" sorusunu somut olarak getirmiş, oturtmuştur.

Bir teorik sorunsal olarak "ölçek sorunu" dünya kapitalizminin son onyıllar boyunca yaşadığı bazı süreçlerle, bu süreçlerin çeşitli düşünce ekollerince teorileştirilmesiyle ve bu süreçlere karşı yükselen kitle mücadeleleriyle yakından ilgili. Yani bu "ölçek sorunu" güncel gelişmelerin bir ürünü. Ne var ki, ölçek sorununun kendisi, her ne kadar bu adla anılmış olmasa da,[2] Marksizm'in tarihi kadar eskidir. Hatta denebilir ki, Marksizm'in klasik ölçek sorunu, 20. yüzyıl sosyalizm deneyiminin kaderini belirleyen dünya-tarihsel bir öneme sahiptir. Bu klasik sorunsalın özü şu soruyla ilgilidir: tek ülkede sosyalizm mi, dünya devrimi mi? Bu soru sorulur sorulmaz, ortaya şu çıkar: bugün liberalinden ulusal solcusuna kadar çeşitli düşünce ekollerince ve bu arada farklı sosyalist ekollerce ateşli bir biçimde tartışılmakta olan en temel ölçek sorunu, yani dünya ölçeği ile ulus-devlet ölçeği arasındaki ilişkiler konusu, Marksizm'in bütün tarihi boyunca tartışmış olduğu bir konudur. Üstelik, klasik Marksizm'in[3] bu soruya cevabı bugün aynı sorun karşısında alınan tavırların her birinden köklü biçimde farklıdır. Öyleyse, Marksistlerin bugünkü ölçek tartışmasını yürütürken geçmişin bu büyük tartışmasını iyi tanıması ve bu tartışmadan dersler çıkarması mutlaka gereklidir.

Tek ülkede sosyalizm/dünya devrimi tartışması, esas olarak birkaç soru etrafında döner. Bu soruların daha baştan birbirinden ayrıştırılarak yalın biçimde ifade edilmesi, tartışmayı içinden çıkılmaz hale getiren kafa karışıklıklarından kurtulmak için elzemdir. Bu sorulardan ilki, sosyalist devrimin hangi ölçekte zafer kazanabileceği, başka bir deyişle, proletaryanın hangi ölçekte burjuvazinin iktidarını devirerek başa geçebileceği sorusudur. Bundan çok farklı olan ikinci soru, sosyalist/komünist, yani sınıfsız bir toplumun kuruluşunun hangi ölçekte tamamlanabileceğidir. Başka biçimde ifade edilecek olursa, komünizm kapitalizmin yerini hangi ölçekte alabilir?

2 Buna karşılık, adıyla sanıyla bir başka ölçek sorunu Marksizm için başlangıçtan itibaren önemli olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Üretim birimlerinin ölçeği büyüdükçe emek üretkenliğinin nasıl bir seyir izleyeceği sorunu, ana akım iktisat teorisi için olduğu kadar Marksizm için de önemlidir, çünkü sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin ana dinamiklerinden birinin burada yattığı erkenden keşfedilmiştir. Bu anlamıyla ölçek sorunu, son onyıllarda moda haline gelmiş olan post-Fordizm tartışmaları bağlamında özel bir önem kazanmıştır. Buradaki amacımız açısından bu soruna girmek gerekmez. Ama daha ziyade coğrafi ölçekteki birimler arasındaki ilişkileri incelerken, üretim ve sermaye birimleriyle ilgili bu tür ikinci bir "ölçek sorunu"nun da var olduğunun bilincinde olmak gerekir.

3 Klasik Marksizm kavramıyla, Marksizm'in 1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği'nde yerleşen özel versiyonundan önceki büyük Marksist düşünürlerin Marksizmi kast edilmektedir.

Bu ilk iki sorudan hareket edildiğinde bir üçüncü soru doğar: bu sorulara verilecek cevapların programatik, stratejik ve örgütsel sonuçları nelerdir?

Aşağıda ayrıntısıyla ve kanıtlarıyla gösterileceği gibi, 1848'den 1928'e kadar dünya çapında Marksist hareketin bütünü, tekil ülke çapında yapılabilecekler ile dünya çapında yapılması gerekenler arasında son derece incelikli, diyalektik bir anlayışa dayanan bir tarzda, dünya devrimi teorisine ve programına bağlı olmuştur. Bu yaklaşımın özü şöyle ifade edilebilir: proletarya iktidarı tek tek ülkelerde fethetmek zorundadır ve bazı dönemlerde devrim bir tek ülke ile sınırlı dahi kalabilir; ama sınıfsız toplumun kuruluşu, yani yeni bir sosyo-ekonomik formasyon olarak komünizm ancak dünya çapında kurulabilir. Buna karşılık, 1924'te Lenin'in ölümünün hemen ardından başlayan bir dizi gelişme sonucunda 1928'de Komünist Enternasyonal'in VI. Kongresi'nde kabul edilen program ile birlikte, Marksist hareketin içinden gelen ve o dönemin koşulları içinde çoğunluğu oluşturan bir akım, yani Stalinizm, "tek ülkede sosyalizm" teorisini ve programını dünya devrimi programının yerine geçirmiştir. Bunun anlamı şudur: proletarya tek bir ülkede iktidarı ele geçirmekten ve ekonomiyi sosyalist temellerde yeniden düzenlemeye koyulmaktan öteye, sınıfsız topluma bu ülkenin sınırları içinde ulaşabilir. Bu program değişikliğinin 20. yüzyıl sosyalizm deneyimleri için faturası son derece ağır olmuştur. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki sosyo-ekonomik rejimlerin çöküşü ve kapitalizmin restorasyonu, Çin ve Vietnam gibi ülkelerin de bir rejim çöküntüsü geçirmeden içten içe kapitalizmin restorasyonu sürecini yaşamaları, tek ülkede sosyalizm programının ürünü olan milli komünizm yaklaşımıyla bire bir ilişkilidir. Başka biçimde ifade edecek olursak, 20. yüzyıl sosyalist kuruluş deneyiminin çöküşünün birkaç asli nedeninden biri tek ülkede sosyalizm programıdır.[4] Yukarıda Marksizm'in klasik ölçek sorununun "dünya-tarihsel" bir önem taşıdığını söylememizin nedeni tam da budur.

İşin acı yanı, tek ülkede sosyalizm programı 20. yüzyılın sosyalist inşa deneyimlerinin çöküşünde böylesine olumsuz bir rol oynadığı halde, Marksistlerin çoğunluğunun bugün bile bu konuda bir berraklığa kavuşmak üzere çaba göstermekten uzak durmaları, bu tartışmayı geçmişin tozlu sayfalarında kalmış, aşılmış, bugünün ve geleceğin dünyasını anlamak bakımından önem taşımayan bir tartışma olarak görmeleridir. Bu tavır, aynı büyük çoğunluğun, 20. yüzyıl sosyalist inşa deneyimlerinin neden çöktüğü sorusu etrafında ciddi bir araştırma ve tartışma yapmaktan uzak durmasıyla el ele gider. Sanki Ekim devrimi sadece Rusya'nın ve onu izleyen kapitalizm-sonrası toplumların değil, bütün dünyanın 20. yüzyıl boyunca tarihini biçimlendiren bir dünya-tarihsel olay değilmiş, sanki onun ürünü ve uzantısı olan sosyo-ekonomik rejimlerin çöküşü bugünün dünyasının biçimlenmesinde birincil bir role sahip değilmiş gibi, Marksistlerin çoğunluğu günümüzü ve geleceği anlamak için teorik dikkatlerini kapitalizmin güncel biçimlerinin değişikliği üzerinde yoğunlaştırmışlar, sosyalizmin 1989 ve sonrasında yediği büyük darbenin teorik temellerde anlaşılabilmesi kadar önemli bir göreve sırtlarını çevirmişlerdir.

4 Öteki ana nedenlere aşağıda yeri geldiğinde değinilecektir.

Elinizdeki yazı, tek ülkede sosyalizm/dünya devrimi tartışmasını iki temel nedenle yeniden gündeme taşıma amacındadır. Birincisi, geçmiş sosyalist inşa deneyimlerinin neden çöktüğünü anlamadan gelecekte sosyalizmin inşasında başarıya ulaşmayı amaçlamak, işi bütünüyle talihe bırakmak demektir. Öyleyse, Sovyetler Birliği'nden Vietnam'a, Çin'den Küba'ya, geçmiş sosyalist inşa deneyimlerinin her birinde asli bir önem taşıyan tek ülkede sosyalizm teori ve programının temellerinin sağlam bir irdelemeden geçirilmesi Marksizm'in temel güncel ihtiyaçlarından biridir. İkincisi, tek ülkede sosyalizm/dünya devrimi tartışmasının getireceği ufuk zenginliğinden yoksun olmak, günümüzün dünyasında önem taşıyan bir dizi sorunda Marksizm'in bu eski tartışmasının kazanımlarından yararlanma olanağını ortadan kaldırır. Bugün, burjuvazinin saflarında olduğu gibi, solda da tartışılan ana sorunlardan biri, ulus-devletlerin gerek ekonomik akımlar gerekse politik müdahaleler bakımından ne ölçüde önem taşıdığıdır. Buna bağlı olarak, sınıf mücadelelerinin hangi ölçekte yürütülmesi gerektiği sürekli olarak gündemdedir. Tekil ülkelerde yapılabilecek bir şey kalıp kalmadığı solun çok çeşitli kesimlerinde tartışılmaktadır. Ayrıca, bütün bu tartışmaların bir başka boyutunda mücadelelerin dolayımsız biçimde küresel olup olmadığı ve toplumsal değişim için mücadele eden hareketlerin enternasyonal mi, ulus aşırı (transnasyonal) mı olması gerektiği soruları da yer almaktadır. Elbette, bu sorulara günümüzün koşulları çerçevesinde cevap vermek gerekir. Ama tek ülkede sosyalizm/dünya devrimi tartışması bütün su sorularla ilgili önemli ipuçları içerir.

Aşağıda bu tartışmanın klasik Marksizm'de ele alınış tarzı iki evrede incelenecektir. Önce Marksizm'in kuruluş aşamasında, yani Marx ve Engels'in yapıtında ve programatik yaklaşımında, daha sonra ikinci ve üçüncü kuşak Marksistler arasında, en başta da Lenin'in yapıtında ve Bolşevizmde bu sorunun nasıl ele alındığı ortaya konulacaktır. Yazının son ana bölümü ise ilk kez 1920'li yıllarda ortaya atılan ve o zamandan beri dünya solunun büyük çoğunluğunu etkisi altına almış olan tek ülkede sosyalizm tezine ayrılacaktır. Konunun Marksizm içi akımlar arasında büyük tartışmalara yol açtığı göz önüne alınarak klasik Marksist gelenekteki düşünürlerin yapıtlarına sık sık atıfta bulunulması kaçınılmazdır. Burada amaç "otoriteye başvurmak" değil, tarihsel olguları ortaya koymaktır. Bu yazı bir düşünce tarihi incelemesi olduğu ölçüde, tahrif edilmiş bir dizi gerçeği yeniden gün yüzüne çıkarabilmek için doğallıkla, incelediği teorisyenlerin yapıtlarının kendisini temel kaynak olarak almaktadır. Elbette Marksizm'in perspektifinin dünya devrimi olduğunun ortaya konulması, bu perspektifin mutlaka doğru olduğu anlamına gelmez. Bu yazı, hem Marksizm'in perspektifinin ne olduğunu saptamak hem de buna paralel olarak, bu perspektifin tarihsel gelişme tarafından doğrulandığını ortaya koymak amacıyla yazılmıştır.

Başlamadan önce bir uyarıda bulunalım. Bu yazı "Stalin-Trotskiy tartışması" üzerine değildir. Ana noktamızı vurgulamak için ironik tarzda söyleyelim: bu yazı "Stalin-Lenin tartışması" üzerinedir. Ne zaman "dünya devrimi" ve "enternasyonalizm" savunulsa, tepki "bunlar Trotskist görüşler" olur. Oysa bunlar, aşağıda görüleceği gibi, aynı zamanda Marx, Engels, Lenin ve bir dizi başka Marksist'in de temel kavramlarıdır. Öyleyse, Trotskiy'i tablonun içine sokmak hiç de gerekli de-

ğildir. Sorunu yalınlığı içinde incelemek, "Stalin-Trotskiy tartışması" gibi, duygusal uzantıları olan bir konunun yaratacağı komplikasyonlardan kaçınmak için konuyu Trotskiy faktörünü işin içine karıştırmadan inceleyeceğiz. Kimse bu yazıda ifade edilen fikirlere katılmak zorunda değil elbette. Ama kimse bu yazıyı tek ülkede sosyalizm/dünya devrimi sorunu üzerinde "Trotskist fikirlerin bir özeti" olarak algılamamalı. Çünkü, aşağıda görüleceği gibi, bu yazıda ne Trotskiy'in fikirleri sergilenecek, ne de bu konuda 1920'li yıllardan itibaren yapılan tartışma.

1. Marksizm'in kurucularında dünya devriminin zorunluluğu

Marx ve Engels ortak politik hayatları boyunca iki örgütün üyesi oldular.[5] Her iki örgütün programatik metinlerini de kendileri kaleme aldılar. Bu programların her ikisi de işçi sınıfının kurtuluşunun tek tek ülkelerde sağlanamayacağını, ancak dünya çapında mümkün olduğunu ikircikiz biçimde ifade eder.

Önce Komünistler Ligası'nın 1848'de yayımlanmış olan ve *Komünist Manifesto* adıyla bilinen ünlü programına bakalım:

"Hiç olmazsa önde gelen uygar ülkelerin birleşik eylemi, proletaryanın kurtuluşunun ilk koşullarından biridir" (Marx-Engels, 1998: 58).[6]

Manifesto'nun meseleyi "uygar ülkeler" olarak koymuş olması, yazıldığı çağda kapitalizmin gelişiminin Avrupa kıtasının Batısı ve Amerika kıtasının kuzeyi ile sınırlanmış olmasıyla ilgilidir. Buna rağmen, *Manifesto* yazarlarının "uygar ülkeler" ile yetinmeyerek "hiç olmazsa" sınırlamasıyla bütün dünyaya işaret ettiği de gözden kaçmamalıdır.

Marx ve Engels'in hayatlarında katıldıkları ikinci politik örgüt, bugün I. Enternasyonal olarak anılan Uluslararası İşçi Birliği'dir. I. Enternasyonal'in Marx tarafından kaleme alınan Geçici Tüzüğü'nde sosyalizmin zorunlu olarak uluslararası bir doğası olduğu açıkça ortaya konulur:

"Emeğin kurtuluşu ne yerel, ne de ulusal bir sorundur; modern toplumun varolduğu bütün ülkeleri kapsayan ve çözümü için en ileri ülkelerin teorik ve pratik birliğine bağlı olan bir toplumsal sorundur"[7] (Marx, 1974: 253).

Bu iki alıntı temelinde bir ilk saptama yapabiliriz. Marksistler için parti programları belirleyici bir öneme sahip olduğuna göre, Marx ve Engels açısından, emeğin kurtuluşunun, yani komünizmin ve sınıfsız toplumun ancak ("en azından") kapitalistleşmiş dünyanın bütününde gerçekleşebilecek bir şey olduğu konusunda en ufak bir kuşku bile yoktur. Bir kez bu olguyu saptadıktan sonra şimdi şu soruyu sormalıyız: Marx ve Engels bu iddialarını hangi temele dayandırıyorlardı?

Bu tartışmaya giriş bakımından Engels'in bir metni son derece elverişlidir. En-

5 Engels, Marx'ın 1883'teki ölümünden sonra, 1889'da kurulacak İkinci Enternasyonal'in de üyesi olacaktır.

6 Komünist Manifesto'nun Muzaffer Erdost çevirisinde, "birleşik eylem", çok daha gevşek bir işbirliği anlamına gelen "eylem birliği" haline gelmiş (Marx-Engels, 1993: 130).

7 Marx'ın burada sadece ulusal ölçekten değil, yerel ölçekten de söz ediyor olması, aslında tartışmanın tek ülkede sosyalizm/dünya devrimi tartışmasının da ötesine taştığını gösteriyor. Burada yerel ölçeğe de açıkça atıf yapılması, bir yandan 19. yüzyılın ortasında kapitalizmin gelişmekte olduğu toplumların hepsinin henüz ulusal siyasi birliğini sağlayamamış olması (örneğin İtalya siyasi birliğe ancak 1859'da, Almanya ise 1871'de ulaşacaktır), bir yandan da I. Enternasyonal içinde güçlü bir akım olan anarşizmin emeğin kurtuluşunu yerel komünlere bağlamasından kaynaklanır.

gels, *Manifesto*'nun yazıldığı dönemde, komünizmin temel yönelişini özlü biçimde dile getiren bir kısa çalışmayı kaleme almıştır. "Komünizmin İlkeleri" başlığını taşıyan bu çalışma, Marx ile Engels'in proletaryanın kurtuluşunun tekil ülkelerin sınırlarını aşması gerektiği yolundaki görüşünü, kapitalizmin maddi gelişme süreçlerinde temellendirme bakımından kısa fakat aydınlatıcı bir pasaj içerir. Soru-cevap şeklinde düzenlenmiş olan bu metinde, Engels "bu devrimin yalnızca tek ülkede yer alması olanaklı olacak mıdır?" sorusuna şu cevabı veriyor:

"Dünya pazarını yaratmış olan büyük sanayi, yeryüzündeki bütün halkları ve özellikle de uygar halkları öylesine birbirine bağlamıştır ki, her halkın başına gelecekler, bir ötekine bağlıdır... Komünist devrim, bu yüzden, hiç de salt ulusal bir devrim olmayacaktır, bu, bütün uygar ülkelerde, yani en azından İngiltere, Fransa, Amerika ve Almanya'da, aynı zamanda yer alan bir devrim olacaktır...Bu, dünya çapında bir devrimdir, ve dolayısıyla kapsamı da dünya çapında olacaktır"[8] (Engels, 1993: 170).

Burada, sadece Marx ve Engels'in bir uluslararası devrim programına bağlı olduğunu daha da açık biçimde görmüyoruz. Aynı zamanda, bu uluslararası devrim programının kapitalizmin ("büyük sanayi" ile kastedilen sanayi kapitalizmidir) maddi dünyada gerçekleştirdiği büyük değişimin kaçınılmaz sonucu olduğunu öğreniyoruz. Marx ve Engels, kendi yöntemlerine uygun olarak komünizmin programını gerçek dünyanın maddi gelişmelerine bağlamaktadırlar. Bilindiği gibi, Marksizm'in kurucuları, kendi sosyalizmlerini kendilerinden önce tarih sahnesine çıkmış bir dizi sosyalistinkinden ayırırlar. Onların "ütopik sosyalizm" olarak niteledikleri erken sosyalizmin teorisyenleri, kurmayı özledikleri sosyalist toplumun ilke ve özelliklerini kendi kafalarında oluşturdukları adil, özgür, eşitlikçi bir toplum şemasına dayandırmışlardı (Ollman, 2006). Marx ve Engels ise, kendi komünizmlerini ısrarlı biçimde kapitalizmin damgasını vurduğu modern tarihsel gelişmenin yarattığı eğilimlerin bir sonucu olarak formüle ederler. Onlar için komünizm erişilecek bir ideal değil, gözlerimizin önünde gelişmekte olan bir sürecin ta kendisidir. Bu konuda *Komünist Manifesto* şöyle diyor:

"Komünistlerin vardıkları teorik sonuçlar, hiçbir biçimde, şu ya da bu sözde evrensel reformcu tarafından icat olunmuş ya da keşfedilmiş düşüncelere ya da ilkelere dayandırılmamıştır. Bunlar, yalnızca varolan bir sınıf savaşımından, gözlerimizin önünde cereyan eden tarihsel bir hareketten doğan ilişkilerin genel ifadeleridir" (Marx/Engels, 1993: 124)[9].

Engels, bir çalışmasında aynı konuda şunu söylüyor:

"Bay Heinzen, komünizmin, belirli bir teorik ilkeyi merkeze alan ve bu ilkeden başka sonuçlar çıkaran bir doktrin olduğunu hayal ediyor. Bay Heinzen çok büyük

8 Dikkatli okuyucu, Engels'in "aynı zamanda" sözcüklerinin farkına varmış olabilir. Bu ifade dünya devriminin eşzamanlı bir devrim olup olmadığı tartışmasıyla yakından ilgilidir. Bu konuya yazının üçüncü bölümünde döneceğiz.

9 Sol Yayınları'nın çevirisinde, İngilizce çeviride "universal reformer" olarak yer alan kavram "dünya reformcusu" olarak çevrilmiştir. Oysa, buradaki "universal" dünyaya ya da evrene değil, genelliği içinde her şeyin reforme edilmesine ilişkin bir sıfattır. Dolayısıyla bunu "evrensel" olarak değiştirdim. Metnin İngilizce'si için bkz. Marx-Engels (1998: 51).

bir yanılgı içindedir. Komünizm bir ilke değil, bir harekettir; ilkelerden değil olgulardan yola çıkar. Komünistler hareket noktası olarak şu ya da bu felsefeye değil, geride kalmış tarihin bütününün seyrine ve özgül olarak da tarihin günümüzde uygar ülkelerde ortaya çıkarttığı sonuçlara yaslanırlar" (Engels, 1847).

Tartıştığımız sorun bakımından (yani komünist devrimin uluslararası karakteri bakımından) belirleyici olgu, Engels'in "Komünizmin İlkeleri"nde ifade ettiği gibi, kapitalizmin dünya halklarının kaderini bütünüyle birbirine bağlamış olmasıdır. Yine aynı pasajda Engels bunun temelini de büyük sanayinin dünya pazarını yaratmış olmasına bağlıyor. Öyleyse şimdi dikkatlerimizi, dünya pazarı kavramının Marx ve Engels'in teorisinde tuttuğu yere çevirmemiz gerekiyor.

Dünya devriminin temeli olarak "dünya pazarı" kavramı

Marx'ın kapitalizm üzerine yazdığı başyapıtı *Kapital*'in (ve onun öncülü olan *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* ve *Grundrisse* gibi diğer çalışmalarının) merkezi konusu, çoğunlukla sanıldığı gibi, kapitalizm koşulları altında hangi üretim ilişkilerinin varolduğu, üretimin nasıl düzenlendiği, artı-değerin nasıl üretildiği ve farklı mülk sahibi sınıflarca nasıl paylaşıldığı vb. değildir. Bunlar elbette yaşamsal bir öneme sahiptir. Marx bu konularda yaptığı bir dizi atılımla ekonomi politik olarak anılan bilim dalında büyük bir devrim yaratmış ve kapitalizmin, Smith ve Ricardo gibi büyük iktisatçılarda dahi kısmen karanlıkta kalan doğasını bütün çıplaklığıyla ortaya koymuştur. Ama bu başarısı ne kadar önemli olursa olsun, Marx'ın yapıtı esas anlamını ekonomi politik (veya bugün kullanılan terimle ekonomi) biliminde yaptığı atılımla değil, ekonomi politiğin bir eleştirisi olarak, yani kapitalizmi kendi ötesine geçerek kavrayan, görelileştiren, tarihselleştiren bir teori olarak kazanır.[10] Ekonomi politiğin eleştirisinin özünde ise bir yandan kapitalist biçimlerin sorgulanması, bir yandan da kapitalizmi kendi sonuna doğru taşıyan sermayenin hareket yasalarının keşfi yatar. Bunlardan biri (biçimlerin sorgulanması) başlangıç noktasıdır, biri ise (sermayenin hareket yasaları) ulaşılan sonuç. Marx'ın kapitalizmi bir bütün olarak anlamasındaki başarısı, sermayenin hareket yasalarını saptamasına olanak sağladığı ölçüde önemlidir. Bu hareket yasalarıdır ki, Marx'ın (ve Engels'in) komünizmin temellerinin kapitalizm tarafından atılmakta olduğunu bilimsel olarak saptayabilmesini ve gösterebilmesini olanaklı kılmıştır.

Bizim bu yazıdaki konumuz açısından, sermayenin hareket yasalarının hepsi önem taşımıyor. Sermayenin tarihsel gelişimi içinde insan emeğinin ürünü olan ve olmayan her şeyi metalaştırması, göreli artı-değer açlığı içinde üretici güçleri devrimci tarzda geliştirmesi, emek üzerinde kurduğu gerçek boyunduruk, dönemsel olarak genişleyen bir yedek sanayi ordusu (yani işsizlik) yaratma eğilimi, proletaryanın bir bölümünü sefalet içine itme dinamikleri, küçük üreticileri mülksüzleştirme ve proleterleştirme yolundaki tarihsel eğilimi, yoğunlaşması, merkezileşmesi ve tekelleşmesi, kâr oranının eğilimli düşüş yasası, kaçınılmaz olarak krizler doğurması

10 Bu kavramı daha önce ayrıntılı olarak ele almıştım. Bkz. Savran, (1979).

eğilimi ve nihayet sermayenin geliştirdiği üretici güçlerin özel mülk edinme ile tarihsel bir çelişki içine girmesi—bütün bunlar ve daha ikincil statüde bir dizi hareket yasası, kapitalizmin tarihsel gelişmesi içinde sınanarak doğrulanan ve kapitalizmin bir üretim tarzı olarak sınırlarını ortaya koyan çok önemli eğilimlerdir. Ne var ki, bizim burada incelediğimiz özgül ölçek sorunu bakımından, sermayenin hareket yasaları arasında öne çıkan, sermayenin dünya pazarını yaratma eğilimidir.

Sermaye tarihsel olarak ilkel bir dünya pazarı temelinde yükselmeye başlar. 16. ve 17. yüzyıllarda Latin Amerika'nın altınından Afrika'nın kölelerine ve Asya'nın pazarlarına kadar, çeşitli üretim tarzlarında yaşayan toplumların zenginlikleri ve üretim gücü sermayenin tarihsel yükselişinin ihtiyaçlarına koşulur. Ama bu dünya pazarı hem alanları bakımından sınırlıdır, hem de daha önemlisi sermayenin kendi gelişimi sonucunda değil, Batı Avrupa'nın yükselmeye başlayan kapitalizminin şiddete dayanan zoru ile oluşmuştur. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında sanayi kapitalizminin Britanya'dan başlayarak önce Avrupa'da, sonra da Kuzey Amerika'da yerleşmesiyle birlikte, sermayenin kendisinin üretiminin ihtiyaçları dünya pazarının yepyeni bir genişliğe ve derinliğe ulaşmasıyla sonuçlanacaktır. Marx bu başlangıç ve sonuç noktalarını *Kapital*'de şöyle özetler:

"Bizatihi dünya pazarı bu üretim tarzının temelini oluşturur. Öte yandan, bu üretim tarzının gittikçe genişleyen ölçekte üretim yapma yönündeki içkin zorunluluğu, dünya pazarını sürekli olarak genişletme eğilimini yaratır; öyle ki, bu durumda sanayiyi devrimci tarzda değiştiren ticaret değildir, ticareti devrimci tarzda değiştiren sanayidir" (Marx, 1969b: 341).

"Bu üretim tarzının gittikçe genişleyen ölçekte üretim yapma konusundaki içkin zorunluluğu" nereden gelir? Sanayi sermayesini kendinden önceki sermaye türlerinden (tüccar ve tefeci sermayesi) ve kendi çağdaşı olan finans sermayesinden ayıran, başka üretim tarzları çerçevesinde üretilmiş olan değerin bir bölümünü mülk edinmekle yetinmemesi, doğrudan üreticiyi ücretli emek statüsüyle kendi fabrika disiplini altına sokarak bir fazlayı ürettirmesidir. Başka bir deyişle, öteki sermaye türleri yaşam süreçleri için kendi dışlarındaki bir üretim sürecinde üretilmiş değerin bir bölümüne dolaşım sürecinde el koyarlar. Bunlar için üretim süreci bir veridir. Sanayi sermayesinin kendi çıkarları için ürettirdiği fazla, yani artı-değer ise, sermaye birikimi aracılığıyla sermayenin üretim sürecini düzenli olarak genişlettiği gibi, aynı zamanda dolaşım sürecini de genişletecektir. Marx'ın ifadesiyle,

"Bir noktada üretilen artı-değer, başka bir noktada kendisinin mübadele edilebileceği bir artı-değer üretimini gerekli kılar; başlangıçta, hiç olmazsa, daha fazla altın ve gümüş üretimini, daha fazla para üretimini, ki artı-değer doğrudan doğruya sermaye haline gelemiyorsa, yeni sermayeyi olanaklı kılan para biçiminde varolabilsin. Demek ki, sermayeye dayanan üretimin bir önkoşulu sürekli olarak genişleyen bir dolaşım alanının üretilmesidir; ister bu alan doğrudan doğruya genişlesin, ister alanın içinde üretim noktası olarak daha çok sayıda nokta oluşturulsun" (Marx, 1973a: 407).

Bu açıdan bakıldığında, Marx'a göre dünya pazarı sermayeye dayalı üretimin ayrılmaz, içkin bir boyutudur:

"Dünya pazarının yaratılması doğrudan doğruya sermaye kavramının içinde verilidir" (Marx, 1973a: 408).

Bütün bu sürecin sonucu, "karşılıklı ilişkinin evrensel hale gelmesi, yani dünya pazarının bir temel olması"dır (Marx, 1973a: 657). Demek ki, dünya pazarı kapitalist üretim tarzının hem bir önkoşuludur, hem de gelişmesinin bir ürünüdür. Ne var ki, bu sadece tarihsel başlangıç noktası ve tarihsel bir sonuç anlamında böyle değildir. Aynı zamanda kapitalist üretim tarzının tek-yanlı, kısmi, arızi bir biçim olmaktan çıkarak olgun bir biçim haline gelişinin bir işleyiş koşulu olarak da böyledir.

"Paranın dünya parasına, ***soyut emeğin*** ise toplumsal emeğe dönüşmesine yol açan, yalnızca dış ticarettir, pazarın bir dünya pazarına doğru büyümesidir. Soyut servet, değer, para ve bunun sonucunda ***soyut emek***, somut emeğin dünya pazarını kucaklayan bir farklı emek tarzları bütünü haline geldiği ölçüde gelişir. Kapitalist üretim ürünün değerinin ya da üründe cisimleşmiş emeğin toplumsal emeğe dönüşmesinin üzerinde yükselir. Ama bu ancak dış ticaret ve dünya pazarı temelinde [olanaklıdır]. Bu, kapitalist üretimin hem önkoşulu hem de sonucudur" (Marx, 1972: 253).

Bu yüzdendir ki, kapitalizmin büyük hareket yasalarından bir başkası, dönemsel krizler de ancak dünya pazarında gerçek anlamını kazanır. Marx dünya pazarının krizlerini "kapitalist üretimin en karmaşık olgusu" (Marx, 1969a: 501) olarak görür ve bu krizler hakkında şu sonuca ulaşır:

"Dünya pazarının krizlerinde, burjuva üretiminin bütün çelişkileri kolektif biçimde patlak verir; ***tikel*** krizlerde ise (içerikleri ve kapsamları bakımından ***tikel***) patlamalar sadece arızidir, yalıtılmıştır ve tek-yanlıdır" (Marx, 1969a: 534).

Kapitalizmin bütün tarihsel gelişmesinin sıkı sıkıya bütünleşmiş bir dünya pazarı yarattığı bugün yadsınamaz bir gerçek olarak ortadadır. Bunu bugün söylemek kolaydır, ama 1848'de gencecik bir Marx'ın, kapitalizm henüz dünyanın küçük bir köşesinde yeni yeni gelişmekte iken Komünist Manifesto'da yazdığı aşağıdaki satırlar gerçek bir kehanet niteliği taşımıyor mu?

"Burjuvazi, dünya pazarını sömürmekle, her ülkenin üretimine ve tüketime kozmopolit bir nitelik verdi. Gericileri derin bir kedere boğarak, sanayinin ayakları altından üzerinde durmakta olduğu ulusal zemini çekip aldı. Eskiden kurulmuş bütün ulusal sanayiler yıkıldılar ve hâlâ da her gün yıkılıyorlar. Bunlar, kurulmaları bütün uygar uluslar için bir ölüm-kalım sorunu haline gelen yeni sanayiler tarafından... ürünleri yalnızca ülke içinde değil, yeryüzünün her kesiminde tüketilen sanayiler tarafından yerlerinden ediliyorlar. O ülke üretimiyle karşılanan eski gereksinimlerin yerini, karşılanmaları uzak ülkelerin ve iklimlerin ürünlerini gerektiren yeni gereksinmeler alıyor. Eski yerel ve ulusal kapalılığın ve kendi kendine yeterliliğin yerini, ulusların çok yönlü ilişkilerinin, çok yönlü karşılıklı bağımlılığının aldığını görüyoruz. Ve maddi üretimde olan zihinsel üretimde de oluyor. Tek tek ulusların zihinsel yaratımları, ortak mülk ha-

line geliyor. Ulusal tek yanlılık ve dar kafalılık giderek olanaksızlaşıyor ve sayısız ulusal ve yerel yazınlardan ortaya bir dünya yazını çıkıyor" (Marx-Engels, 1993: 113-114).

Tek ülkede sosyalizm mümkün mü?

Dünya pazarının oluşumu bir kez sermayenin bir hareket yasası olarak saptandığında, Marx ve Engels'in işçi sınıfının kurtuluşunun neden ancak en azından kapitalizmin yerleştiği toplumların hepsinde birden gerçekleşebileceğinde ısrar ettiğini anlamak mümkün hale gelir. Marksizm'in kurucuları bu temelde tekil ülkelerde sosyalizmin kuruluşunun olanaksız olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Marx ve Engels bu meseleye ilk kez *Alman İdeolojisi* gibi erken bir çalışmada değinmiştir. Buna aşağıda döneceğiz. Marx, daha sonra, bu konuya 1848 Fransız devrimi sırasında proletaryanın yanılsamalarını ele alırken değinmiştir.

"Nasıl işçiler burjuvaziyle yan yana kendilerini kurtarabileceklerini sandılarsa, aynı şekilde, geriye kalan burjuva uluslarla yan yana Fransa'nın ulusal duvarları içinde bir proleter devrimini tamamlayabileceklerini sandılar. Fakat Fransa'nın üretim ilişkileri, Fransa'nın dış ticareti, dünya pazarındaki konumu ve dünya pazarının yasaları tarafından koşullandırılmıştır; sonunda dönüp dünya pazarının despotu İngiltere'ye çarpacak bir devrimci Avrupa savaşı olmadan Fransa bu yasaları nasıl parçalayacaktı?" (Marx, 2003: 68).[11]

Görüldüğü gibi, burada "Fransa'nın ulusal duvarları içinde proleter devriminin tamamlanabilmesi"nin olanaksızlığı, tam da kapitalizmin oluşturmuş olduğu dünya pazarının belirleyiciliği temelinde reddediliyor.

Tek ülkenin sınırları içinde sosyalizmin kuruluşunun bir programatik yanlış olarak reddedilmesi üçüncü kez "Gotha Programının Eleştirisi" ile gelir. Gotha Programı olarak anılan program, biri Marx'ın, öteki ise Ferdinand Lassalle adlı sosyalist bir önderin teorik ve programatik yaklaşımlarını izleyen iki Alman sosyalist partisinin 1875 yılındaki birleşmesi sırasında kabul edilen ortak programdır. Marx bu programın enternasyonalizm konusundaki maddesi üzerine şunları yazıyor:

"*Komünist Manifesto*'nun ve daha önceki sosyalizmin tümünün tersine, Lassalle, işçi hareketini en dar ulusal açıdan kavramıştır. Program tasarısında Lassalle'ın bu yolu izleniyor—ve bu, Enternasyonal'in çalışmasından sonra yapılmaktadır!

"Besbelli ki, işçi sınıfı, savaşım verebilmek için, *sınıf olarak* kendi ülkesinde örgütlenmelidir ve her ülke ayrı ayrı bu sınıf savaşımının doğrudan alanıdır. İşte işçi sınıfının savaşımı, bu anlamda ulusal nitelik taşır. İçeriği bakımından değil, ama *Komünist Manifesto*'nun dediği gibi, 'biçimi bakımından' ulusal. Ama 'bugünkü ulusal devlet çerçevesinin', örneğin Alman İmparatorluğunun kendisi de, iktisadi bakımdan, dünya pazarının 'çerçevesi içine', siyasal bakımdan devletler sistemi 'çerçevesi içine' girer. Her işadamı bilir ki, Alman ticareti, aynı zamanda, dış ticarettir

11 Burada Hil Yayınları çevirisinde bir düzeltme yapılması zorunlu olmuştur, çünkü çevirmen "dünya pazarının yasaları"nı (ekonomik bir kavram) "yasal koşullar" (hukuki bir kavram) olarak Türkçeleştirmiştir. İngilizcesi için bkz. Marx (1973c: 45).

ve Herr Bismarck'ın büyüklüğü de, hiç kuşkusuz, salt izlediği bir tür *uluslararası* politikadan gelmektedir" (Marx, 1979: 26).

Tek ülkede sosyalizm programının, gerek pratikte gerek teoride her ortaya sürülüşünde Marx buna karşı çıkmıştır. Karşı çıkışının gerekçesi de kapitalizmin yarattığı dünya pazarının bütün halkların kaderini birbirine karşılıklı olarak bağlamasıdır, *Kapital*'de belirtildiği gibi, "bütün halkların dünya pazarının ağına yakalanmışlığı ve kapitalist rejimin bundan kaynaklanan uluslararası karakteri" (Marx, 1973b: 204), Marx'ın bu konuda tavizsiz olmasına yol açar.

Marx zaman zaman bu düşüncesinde o kadar ileri gider ki, sadece tek ülkede sosyalizmin olanaksız olduğunu ileri sürmekle kalmaz, deyim yerindeyse "çok ülkede sosyalizm"in dahi, sosyalizm bütün dünyayı ele geçirmedikçe mümkün olup olmayacağını sorgular. Engels'e yazdığı bir mektup bu konuda kafasında varolan sorunu açıklıkla ortaya koyar:

"Burjuva toplumunun kendine özgü görevi, hiç olmazsa taslak halinde, dünya pazarını ve bu pazar üzerinde yükselen üretimi yaratmaktır. Dünya yuvarlak olduğuna göre, Kaliforniya ve Avustralya'ya yerleşilmesi ve Çin ve Japonya'nın açılması bu süreci tamamlamış gibi görünüyor. Bizim açımızdan zorlu soru şu: Kıta'da devrim her an patlak verebilir ve üstelik derhal sosyalist bir niteliğe bürünecektir. Peki, burjuva toplumunun hareketi çok daha geniş bir alanda hâlâ yükseliş içinde olduğuna göre, devrim dünyanın bu küçücük köşesinde ezilmeyecek midir?" (Marx-Engels, 1975: 103-104).

Marx'ın sosyalizmin dünyayı fethetmeden zaferini sağlamlaştıramayacağı konusundaki inancı burada gerçekten şaşırtıcı boyutlara ulaşmaktadır. Düşünün, burada, üretici güçlerinin gelişkinliğiyle bütün dünyayı adım adım fethetmekte olan bir Batı Avrupa'nın sosyalist devriminin bile, henüz kapitalizme doğru ilk adımlarını atmakta olan dünyanın geri kalanının basıncı altında ayakta durup duramayacağı sorgulanıyor. O zaman geri Rusya'da bir proleter iktidarının kendisinden kat be kat üstün üretici güçlere sahip ve uluslararası karakter taşıyan (üstelik emperyalizm aşamasına ulaşmış) bir kapitalizm karşısında ayakta kalmasının sözü bile edilebilir mi?

Sosyalist devrimin stratejisi

Marx'ın, kapitalizmin bir dünya pazarı yaratarak halkları bir ağ içinde birbirine bağlamasından sosyalizmin ancak en gelişkin uluslarda bir arada gerçekleşebileceği sonucunu çıkardığını görmüş bulunuyoruz. Bu belirleme aynı zamanda Avrupa devrimi için somut bir stratejinin benimsenmesi ile sonuçlanıyordu. 1830 ve 1848 devrimleri (özellikle Haziran 1848), işçi sınıfının devrimci mücadelesinin ilk atılımını Fransa'da yapacağını gösteriyordu. Ama devrimcilerin, yukarıda *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nden aktarılan pasajda da belirtildiği gibi, sadece Fransa'nın sınırları içinde bir sosyalizm umuduyla oyalanması yanlıştı. Devrimin bütün kıta çapına yayılması gerekiyordu, ama Britanya (İngiltere) proleter iktidarına kazanılmadığı sürece hiçbir sonuç elde edilemezdi. Marx bu düşüncesini şöyle açıklıyordu:

"Fransa'da burjuvazinin devrilmesi, Fransız işçi sınıfının zaferi ve genel olarak işçi sınıfının özgürleşmesi, bu yüzden Avrupa'nın özgürleşmesinin baş sloganıdır.

Ama İngiltere, koskoca ülkeleri kendi proleterlerine dönüştüren, devasa kollarıyla bütün dünyayı sarmalayan, şimdiden bir kez Avrupa Restorasyonu'nun maliyetini üstlenmiş olan, içerisinde sınıf çelişkilerinin en keskin ve en hayasız biçimlerine ulaştığı bu ülke—İngiltere devrimci dalgaları kıran kaya gibidir, yeni toplumun doğmadan önce boğulduğu ülkedir. İngiltere dünya pazarına hakimdir. Avrupa kıtasının herhangi bir ülkesinde, İngiltere olmaksızın ***Avrupa kıtasının bütününde*** ekonomik ilişkilerde herhangi bir altüst oluş, bir bardak suda fırtınadır. Her bir ülkenin kendi içindeki sınai ve ticari ilişkiler öteki ülkelerle ilişkileri tarafından yönlendirilir ve dünya pazarıyla ilişkisine tâbidir. Oysa dünya pazarında İngiltere hakimdir, İngiltere'de ise burjuvazi" (Marx, 1849).

Dolayısıyla, Britanya devrimi sosyalizmin gerçeklik kazanması için vazgeçilmez bir koşuldu:

"Ne var ki, Fransa'da her toplumsal ayaklanma İngiliz burjuvazisi tarafından, Büyük Britanya'nın dünya üzerinde kurmuş olduğu hâkimiyet tarafından engellenecektir. Fransa'da ya da bir bütün olarak Avrupa kıtasında en kısmi reform, eğer kalıcı olması isteniyorsa, sadece bir iyi niyet dileğidir. Yaşlı İngiltere'yi sadece bir dünya savaşı alt edebilir, çünkü sadece bu, İngiliz işçilerinin örgütlü partisi olan Çartistlere kendilerini ezen güçlü sınıfa karşı başarılı bir ayaklanma için gerekli koşulları sunabilir. Ne zaman Çartistler İngiliz hükümetinin başına geçerler, o zaman toplumsal devrim ütopya alanından gerçeklik alanına adımını atacaktır" (Marx, 1849).

Marx, Britanya'nın belirleyiciliğinin teorik temellerini ise şöyle açıklıyordu:

"İngiltere artık köylülerin var olmadığı ve toprak mülkiyetinin birkaç elde toplandığı tek ülkedir. ***Kapitalist*** biçimin—yani emeğin kapitalist girişimcilerin yönetiminde büyük ölçekte birleştirilmesinin—üretimin neredeyse tamamını ele geçirmiş olduğu tek ülkedir. ***Halkın büyük çoğunluğunun ücretli işçilerden oluştuğu*** tek ülkedir. Sınıf mücadelesinin ve işçi sınıfının sendikalarca örgütlenmesinin belirli bir ölçüde olgunluk kazandığı ve sınıfın bütününe yayıldığı tek ülkedir. Dünya pazarı üzerindeki hakimiyeti sayesinde ekonomik ilişkilerdeki her devrimin bütün dünyayı doğrudan doğruya etkilemesi kaçınılmaz olan tek ülkedir. Bir yandan büyük toprak sahipliği ve kapitalizm klasik vatanlarını bu ülkede bulurlarken, bir yandan da bunların ***ortadan kaldırılması*** için ***maddi koşullar*** burada en olgun haline ulaşmış durumdadır" (Marx, 1870).

Britanya hakkındaki bu tahlil, bize sadece Marx'ın Britanya'yı içine almayan bir Avrupa proleter devriminin "bir bardak suda fırtına" olmakla kalacağına inandığını göstermekle kalmıyor. Aynı zamanda, ülkeler arasında eşitsiz gelişmenin Marx'ın bütün devrim stratejisinin temelinde yattığını gösteriyor. Britanya kıta Avrupa'sına göre ekonomik bakımdan ileridir, ama kıta Avrupa'sında, özellikle Fransa'da sosyalist devrimin politik koşulları çok daha fazla olgunlaşmıştır. Eşitsiz gelişme konusundaki bu gözlemin önemi, aşağıda 1920'li yılların tartışması içinde ortaya çıkacaktır.

Strateji, teoriden ve sosyalizmin temel programından farklı olarak, stratejiyi hazırlayan devrimcilerin ve partilerin içinde yaşadığı çağın somut özellikleri ile yakından ilgili olduğu için zaman içinde büyük değişiklikler geçirmesi olağandır. Marx'ın Avrupa devriminin stratejisini, Fransa'da başlayacak bir devrimi izleyerek bir dünya savaşına ve proletaryanın Britanya'da iktidarı ele geçirmesine bağlayan yaklaşımı, 1871 Paris Komünü deneyiminde ilk ayağı ile doğrulanmış olsa bile, değil bugün, yüzyılın sonu yaklaştığında dahi geçerliliğini bütünüyle yitirmişti. Almanya (Avrupa kıtası dışında ABD ile birlikte) sanayi alanında öncülüğü Britanya'nın elinden almakla kalmamış, aynı zamanda Avrupa'nın en güçlü işçi hareketine ve sosyalist partisine sahip hale gelmişti. Öte yandan, Avrupa devriminin baş sorunu olarak görülen Çarlık Rusyası 1905 devrimi ile birlikte gericiliğin kalesi olmaktan çıkıyor, giderek devrimin baş umutlarından biri haline geliyordu. Burada bu stratejinin sözünün edilmesinin nedeni, Marx'ın bu konuda söylediklerinin zaman dışı bir geçerliliğe sahip olduğu inancı değil, tek ülkede sosyalizm anlayışının Marksizm'in kurucularının düşüncesine bütünüyle yabancı olduğunun bu stratejik yaklaşımda da görülmesidir. Marx'ın Avrupa kıtasında sosyalist devrim stratejisine ilişkin olarak söyledikleri, içeriğinden bağımsız olarak şunu hiç tartışmasız biçimde kanıtlamaktadır: Marx (ve Engels) için devrim ulusal ölçekte değil, uluslararası ölçekte tartışılacak bir konudur.

Tek ülkede ne yapılabilir?

Yukarıda, Engels'in "Komünizmin İlkeleri" başlıklı kısa çalışmasında komünist devrimin bir dizi ülkede eşzamanlı olması gerektiğine ilişkin bir izlenim doğurabilecek bir ifadesine rastlamıştık. Alıntılanan pasajdaki bir cümle şöyle diyordu:

"Komünist devrim, bu yüzden, hiç de salt ulusal bir devrim olmayacaktır; bu, bütün uygar ülkelerde, yani en azından İngiltere, Fransa, Amerika ve Almanya'da, ***aynı zamanda*** yer alan bir devrim olacaktır" (Engels, 1993: 170, vurgu bizim).

Buradaki ifade, Engels için, sadece sosyalizmin kuruluşunun değil, proletaryanın iktidara yükselmesi anlamında devrimin de tek bir ülkede zafere ulaşmasının olanaksız olduğunu, sosyalist devrimin en azından bütün ileri ülkelerde aynı anda gerçekleşmesi gerektiğini düşündürebilir. 1920'li yıllardan itibaren tek ülkede sosyalizm taraftarlarının dünya devrimi fikrini bu tür bir eşzamanlı devrimin ne kadar düşük bir olasılık olduğunu hatırlatarak gözden düşürmeye çalıştığını hatırlarsak, bu sorunun üzerinde biraz durmanın yararlı olduğu ortaya çıkar.

Marx ile Engels'in iktidarı ele geçirme anlamında, yani dar anlamda sosyalist devrimin ölçek sorunu ile ilgili düşünceleri hayatlarında kaleme aldıkları en önemli programatik belge olan *Komünist Manifesto*'da bütün çıplaklığı ile ifade edilir:

"Öz olarak olmasa bile, biçim olarak, proletaryanın burjuvazi ile savaşımı ilkin ulusal bir savaşımdır. Her ülkenin proletaryası, elbette, her şeyden önce kendi burjuvazisiyle hesaplaşmalıdır" (Marx-Engels, 1993: 121).

Daha ileride de şöyle der Marx ve Engels:

"Komünistler ayrıca, vatan ve milliyeti kaldırmayı istemekle de suçlanıyorlar. İşçilerin vatanı yoktur. Onlardan sahip olmadıkları bir şeyi alamayız. Proletarya, her şeyden önce, siyasal iktidarı ele geçirmek, ulusun önder sınıfı durumuna gelmek, bizzat ulusu oluşturmak zorunda olduğuna göre, kendisi, bu ölçüde, ulusaldır, ama sözcüğün burjuva anlamında değil" (Marx-Engels, 1993: 129).[12]

Bu pasajlarda bir şey son derece açıktır: Marx ve Engels proletaryanın burjuvaziyi devirerek hakim sınıf haline gelmesinin birinci basamağının ulus-devlet ölçeğinde gerçekleşeceği inancındadırlar. Soru şudur: bu neden böyledir? Bu pasajlarda Marx ve Engels bu soruya cevaben tek bir ipucu verirler: proletarya "her şeyden önce siyasal iktidarı ele geçirmek" zorundadır. Bu yüzden burjuvaziye karşı mücadelesi "biçim olarak" önce ulusal olmak zorundadır. Cevap bu noktada duruyor. Ama bu ipucu çok açık iki sonucu ima etmektedir.

Birincisi, eğer proletarya "her şeyden önce siyasal iktidarı ele geçirmek" gerektiği için ulusal düzeyde devrim yapmak zorunda ise, bu, burjuvazinin iktidarının da ulus-devlette cisimleşmiş olduğu anlamına gelir. Tersinden söylersek, burjuvazi iktidarını "biçim olarak", yani siyasi olarak, ulus-devlet aracılığıyla sürdürmekte olduğu içindir ki işçi sınıfı önce ulusal düzeyde iktidarı ele geçirmek zorundadır.

Ama mücadele ancak biçimsel olarak ulusaldır, öz olarak değil. Demek ki, ölçek sorunu açısından biçim ile öz arasında bir fark mevcuttur. Biçimin siyasi iktidarla ilgili olduğunu gördük. Öz ise ekonomidir. Marx ile Engels, proletaryanın kurtuluşu sürecinde gerekli ölçek açısından biçim ile öz, politika ile ekonomi, devrim ile sınıfsız toplum arasında kesin bir ayırım yapmaktadırlar. İlki (biçim, politika, devrim) ulusal ölçekte başlar; ikincisi (öz, ekonomi, sosyalizmin kuruluşu) ise ancak uluslararası ölçekte tamamlanabilir.

Bu tartışmanın ışığında, Engels'in, *Komünist Manifesto* ile aynı yıl içinde (1848) yayınlanan "Komünizmin İlkeleri"nde yer alan cümlesinde kullandığı "aynı zamanda" ifadesinin, biçim açısından değil, öz açısından geçerli olduğu tartışmasız biçimde açığa çıkmaktadır. Yani Engels "komünist devrim"in ileri ülkelerde eşzamanlı olarak gerçekleşmesinin gerekli olduğunu ileri sürerken, siyasi iktidarın ele geçirilmesi anlamında devrimden değil, kapitalizmin yerine komünizmin inşası anlamında bir devrimden söz etmektedir. Başka biçimde söylenirse, Engels politik devrimin değil, sosyal devrimin "aynı zamanda" gerçekleşmesi gerektiğini söylemektedir.[13] Bu söylenen, metnin devamındaki bir fikir tarafından da doğrulanmaktadır. Engels yukarıda alıntılanan pasajın biraz altında şunu yazmaktadır:

"Bu ülkelerin her birinde devrim, o ülkenin daha gelişkin bir sanayiye, daha çok zenginliğe, ve daha hatırı sayılır bir üretici güçler kitlesine sahip olup olmayışına

12 Sol Yayınlarının çevirisinde bir düzeltme yapmak gerekti: *Manifesto* burada işçi sınıfının genel olarak gücünün artışından değil iktidara gelişinden söz ettiğine göre, İngilizce çeviride kullanılmış olan "political power" için, bu bağlamda, çevirmenin kullandığı "siyasal güç" yerine, yukarıda olduğu gibi "siyasal iktidar" demek gerekir.

13 Politik devrim/sosyal devrim kavram ikilisi için bkz. Savran (1990: 29-31) ve Savran (1992: 32-45).

bağlı olarak, daha çabuk ya da daha yavaş gelişecektir. Dolayısıyla, bunu gerçekleştirmek, en yavaş ve en güç Almanya'da, en çabuk ve en kolay da İngiltere'de olacaktır" (Engels, 1993: 170).

Burada Engels, politik devrim anlamında proleter devriminin koşullarından (en başta sınıf mücadelesi) değil, sosyalizmin ekonomik anlamda inşasından söz etmektedir. Öyleyse, "komünist devrim" derken amacı sosyal devrimdir.

Politik devrim ile sosyal devrim arasında ölçek sorunu açısından yapılan bu ayrım, 1920'li yıllarda, "tek ülkede sosyalizm/dünya devrimi" tartışması patlak verdiğinde büyük önem kazanacaktır.

2. Lenin, Bolşevizm ve dünya devrimi

Tek ülkede sosyalizm teorisi ve programı, 1920'li yıllardan itibaren Sovyet iktidarı altında Rusya'da ortaya çıktığına ve Leninist/Bolşevik ortodoksinin bir devamı olduğunu iddia ettiğine göre, araştırmamızın ikinci konaklama noktasının Lenin'in düşüncesinde ve Bolşevizmin programında sosyalizmin kuruluşunun ölçeği konusundaki yaklaşımın irdelenmesi olması gerekiyor. Daha baştan söyleyelim: Lenin ve arkadaşları, dünya devrimi ve enternasyonalizm konusunda Marx ve Engels'in sadık birer öğrencisidir. 20. yüzyıl başı sosyalistlerinin bu alanda Marksizme katkıları ancak ikincil bazı konulardadır. Bazı katkılarıyla, Marksizm'in kurucularının tezlerini, doğrultuyu hiç değiştirmeden, daha da güçlendirmişlerdir. Bazı katkıları ise kurucuların akıl yürütmesindeki örtülü halkaları belirgin hale getirmiş olmaktan ibarettir.

20. yüzyıl başı Marksist hareketinin bu alanda özgün katkılarından biri, emperyalizm teorisi temelinde ortaya çıkar. Bilindiği gibi, o dönem Marksistleri ardı ardına emperyalizm olgusunu teorileştirmeye yönelik bir dizi yapıt vermişlerdir. Lenin'in ünlü *Emperyalizm* başlıklı çalışması, bu çalışmalar arasında emperyalizmi kapitalist üretim tarzının tarihinde yeni bir aşama olarak nitelemesiyle öne çıkar. Emperyalizm tahlili, Marksizm'in aynı zamanda yeni bir kavramla buluşmasının temelidir: dünya ekonomisi. Yukarıda ayrıntısıyla gördüğümüz gibi, Marx ve Engels'te kapitalizmin bir parçası haline gelmiş olan ülkelerin bütünleşmesinin doruk noktası "dünya pazarı" kavramıyla ifade ediliyordu. Bunun nedeni, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin esas olarak ticaret aracılığıyla, ikincil düzeyde ise kredi ilişkileri temelinde kurulması idi. Oysa emperyalist dönemde, başta Lenin olmak üzere çeşitli Marksistlerce vurgulandığı gibi, sermaye ihracı, mal ve hizmet ihracına, yani uluslararası ticarete göre hakim biçim haline gelmekteydi (Lenin, 1977c: 240, 244). Özellikle üretken sermayenin (sanayi, madencilik, tarım, ulaştırma vb.) ihracı, sermaye ilişkisinin kendisinin uluslararasılaşması anlamını taşıyordu. Bir başka deyişle, artık uluslar arasında mübadele edilen sadece emeğin ürünleri değildi; emek gücü de farklı uluslardan sermayedarlar ile işçiler arasında mübadele edilmeye başlanmıştı. Üretken sermaye ihracı temelinde, dünya çapındaki ekonomik bütünleşme yepyeni bir düzeye sıçrıyordu. Dünya ekonomisi kategorisi, Marksistler tarafından bu nitel olarak yeni bütünleşme düzeyini ifade etmek için kullanılmaya başladı.

20. yüzyıl başı Marksizm'inin ikinci bir katkısı, dünya ekonomisindeki bu bütünleşme atılımının etkisiyle, ulusal birimlerin üretici güçlerin daha ileriye doğru gelişmesi önünde artık bir engel haline gelmiş olduğu yolundaki belirlemedir. Kapitalizm, gelişmesinin şafağında, büyük burjuva devrimleri temelinde, ulusal alan içindeki bölünmeleri ortadan kaldırır, ticaretin önündeki engelleri yerle bir eder, ulusal pazarı birleştirir ve kendi gelişmesinin önünü açar. Dolayısıyla ulus-devlet başlangıçta kapitalizmin gelişmesinin önemli bir uğrağıdır. Gelgelelim, sermayenin kâr açlığı ve yayılma hırsı içinde geliştirdiği üretici güçler bir aşamadan sonra ulusal sınırların içine sığmaz. İşte bu aşamaya emperyalizm çağında çoktan ulaşılmıştır. 1919'da kurulan Komünist Enternasyonal'in (Komintern'in) Manifestosu'nda bu nokta şöyle ifade edilmiştir: "Kapitalizmin gelişmesinde muazzam bir itici güç rolü oynayan ulusal devlet, bugün üretici güçlerin ileriye doğru gelişimini engelleyici bir hale gelmiştir" (Weber, 1979: 9; Adler, 1980: 31).

Ulus-devletin kapitalizm sınırları içinde dahi üretici güçlerin gelişmesinin önünde bir engel haline gelmiş olduğu özellikle Bolşevizm içinde o denli açık bir gerçek olarak kabul edilmiştir ki, 1928'de "tek ülkede sosyalizm"i Komintern'in programı haline getirecek olan (Buharin tarafından kaleme alınmış) metin dahi, kendi yönelişiyle hiç uyuşmamakla birlikte aynı saptamayı yapmak zorunda kalacaktır: metne göre, "[E]mperyalist savaşlar, dünya ekonomisinin üretici güçlerinin emperyalist devletlerin sınırlarını aşacak ölçüde gelişmiş bulunduğunu ve ekonominin, dünyayı bütünüyle kapsayan uluslararası çapta örgütlenmesini zorunlu kıldığını kanıtlamakta" (Weber, 1979: 136).

Bu iki konuda 20. yüzyıl başı Marksistlerinin kapitalizmin tarihsel gelişme eğilimlerini bütünüyle doğru kavramış olduğu bugün 21. yüzyılın başında açıkça görülebiliyor. Bugün her bir parçasındaki gelişme hızla öteki parçalarını etkileyen bir dünya ekonomisinin varlığı hiç kimse tarafından yadsınamayacak bir gerçeklik olarak ortadadır. Sermaye ihracı dünya ekonomisinin tartışılmaz biçimde hakim eğilimi haline gelmiş ve meta ihracını da bütünüyle kendine tâbi kılmıştır (Savran, 1996: 46-47; Savran, 2006). Öte yandan, üretici güçlerin gelişiminin ulus-devlet sınırlarını çoktan geride bırakmış olduğu da ortadadır. Bu sadece ulaştırma, telekomünikasyon gibi alanlardaki devrimci değişimlerle ortaya çıkmıyor. Bugün sanayiden tarıma, iletişimden askerliğe hemen hemen bütün alanlarda muazzam bir teknolojik güç haline gelmiş olan uzay çalışmaları ve özellikle uydu sistemleri, sadece tekil ulus-devletlerin değil, dünyanın bile sınırlarını çoktan geride bırakmıştır!

Ancak burada bir uyarı yapmak gerekiyor. Günümüzün liberal "küreselleşme" teorisi ve onu izleyerek solda birçok teorisyen, dünya kapitalizminde yaşanan bütünleşmenin ulusal sınırları bütünüyle anlamsız hale getirdiğini ve ulus-devletlerin işlevini ortadan kaldırdığını ileri sürmektedir. Bolşevik teoride[14] ileri sürülen üretici güçler/ulus-devlet çelişkisinin böyle hayali iddialarla bir ilişkisi yoktur. Bolşevik

14 Bolşevik teori ile Lenin'in ve bir dizi başka teorisyenin geliştirdiği bir dizi teorik önerme ile Bolşevik Partisi'nin ve Komintern'in metinlerinde yapılan analizlerin toplamını kast ediyoruz.

teori, önemi ve ağırlığı tartışma götürmez olan ulus-devletlerin, üretici güçlerin daha da ileriye gelişmesinin önünde bir engel oluşturduğunu söylüyor. Oysa liberal teori ulus-devletlerin öneminin ve ağırlığının devam ettiğini yadsıyor. İlki tarihin çelişkilerle ve bunların daha yüksek bir düzeyde çözülmesi ile yol aldığı anlayışına bağlı diyalektik yöntemle çalışıyor. İkincisi ise her temel gelişmenin otomatik olarak kendine uygun biçimler yaratacağını ileri süren işlevselci yöntemle. Burada proleter enternasyonalizmi ile küreselleşmeciliğin (globalizmin) sadece politik sonuçları bakımından değil, teorik öncülleri ve yöntemleri bakımından da bütünüyle farklı olduğunu görüyoruz.

Sosyalizmin kuruluşunun ölçeği

Yukarıda Marx ve Engels'in sosyalist kuruluşun ölçeği sorunu karşısındaki tavırlarını tartışırken, iki düşünürün hayatları boyunca içinde yer almış oldukları örgütlerin programatik metinlerinin sosyalizmin uluslararası niteliğini nasıl berrak biçimde ortaya koyduğuna işaret etmiştik. Aynı şey Bolşevik Partisi ve Lenin için de bütünüyle geçerlidir.

Bolşevik Partisi'nin çoğunluğunu oluşturduğu Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1903 tarihli ilk programı, bu konuda Marx ve Engels'in kaleme aldıkları programatik metinleri neredeyse kelimesi kelimesine izlemektedir:

"Uluslararası mübadelenin ve uluslararası üretimin gelişmesi uygar dünyanın halkları arasında öylesine sıkı ilişkiler yaratmıştır ki, proletaryanın özgürleşme hareketi mutlaka uluslararası olmalıdır ve uzun bir süre önce de uluslararası hale gelmiştir. Bundan dolayı, Rus Sosyal Demokrasisi [komünist hareketin o dönemdeki adı-SS] kendini dünya proletarya ordusunun bir bölüğü, uluslararası Sosyal Demokrasi'nin bir parçası olarak görür" (Lenin, 1977a: 27).

Bolşevik Partisi, devrimden sonra 1919 yılında programını yenilemiştir. Bu yenilenme sırasında yaşanan ve tutanaklara geçen bir tartışma, bu yazıda ele aldığımız sorun açısından son derece anlamlıdır. Lenin, kaleme almış olduğu programda dönemi "sosyal devrim çağı başlamıştır" ifadesiyle nitelemişken, kongre delegelerinden biri "sosyal devrim" yerine "uluslararası sosyalist devrim" ibaresinin yerleştirilmesinin daha doğru olacağını ileri sürmüştür. Lenin'in bu değişiklik önergesi karşısında söyledikleri tutanaklara şöyle geçmiştir: "Bence bunu belirtmek gereksiz...Sosyal devrimimiz ancak uluslararası bir devrim olarak zafere ulaşabilir. Ülkeyi çevreleyen ülkelerdeki burjuva yapıyı muhafaza ederek, yalnızca Rusya'da zafere ulaşamaz...[Yine de] yanlış anlamaları engellemek için değişikliğin kabulünü öneriyorum" (Aktaran Trotskiy, 1979: 1253).

Bolşevik Partisi'nin girişimiyle kurulan Komintern'in tavrı da son derecede açıktır. 1919'da kurulan Komintern, dönemin sarsıntılı niteliğini göz önüne almış ve bir program kabul etmemiş, kuruluş Manifestosu ile yetinerek, her konudaki tavrını kongrelerinde alınan kararlarla ve kabul edilen tezlerle kodifiye etmiştir. Tar-

tışmakta olduğumuz konu ile ilgili olarak Komintern'in 1922 yılında toplanan IV. Kongresi, Lenin'in kaleme aldığı bir kararda şu satırlara yer vermiştir:

"IV. Dünya Kongresi, proleter devriminin hiçbir zaman tek ülke sınırları içinde muzaffer olamayacağını, ancak uluslararası ölçekte ve dünya devrimine ulaşarak zafer kazanabileceğini bütün ülkelerin proleterlerine hatırlatır" (Komintern, 1934: 166; Adler, 1980: 428).

Nihayet, Fransız devrimindeki İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne nazire ile 1918'de kabul edilen ve Kurucu Meclis'e sovyet iktidarı adına kabul edilmesi için önerilen "Emekçilerin ve Sömürülen Halkların Hakları Bildirgesi" de, sosyalizmin uluslararası ölçeği konusunda bütünüyle açıktır. Bu bildirgeye göre yeni rejimin amacı şudur:

"...toplumun sosyalist temellerde örgütlenmesini ve sosyalizmin bütün ülkelerde zaferini sağlamak...Sovyet iktidarı bu yolda, işçilerin sermayenin boyunduruğuna karşı uluslararası ayaklanması bütünüyle zafere ulaşana kadar kararlı biçimde yürüyecektir" (Lenin, 1977e: 423-424).

Programatik metinler böyle. Lenin'in kendisi de teorik ve politik çalışmalarında sosyalizmin kuruluşunun ölçeğini aynen Marx gibi uluslararası olarak tarif etmiştir. Burada okuyucuyu sıkmamak için sayısız pasajdan sadece bir-ikisiyle yetinmek zorundayız. Bunlardan birini Lenin'in, özellikle bugünün "küreselleşme" tartışmaları ışığında önem kazanmış bir çalışması olan *Marksizm'in Bir Karikatürü ve Emperyalist Ekonomizm*'inden (1916) ödünç alalım:

"Sosyalizm...ileri kapitalist gelişme aşamasına ulaşmış ülkelerin proleterlerinin birleşik eylemine bağlıdır" (Lenin, 1977ç: 59).

Öteki alıntı ise Komintern'in 1920 yılında toplanan İkinci Kongresine ulusal sorun ve sömürgeler konusunda sunulmuş tezlerde yer alır. Lenin burada sosyalizmin genel olarak görevini şöyle tanımlar:

"...bütün ülkelerin proletaryasınca genel bir plan temelinde düzenlenen dünya çapında birleşik bir ekonominin yaratılması. Bu yönde bir eğilim, bir bütün olarak kapitalizm koşullarında tamamen berrak biçimde ortaya çıkmış bulunmaktadır ve sosyalizm koşullarında hiç kuşkusuz daha da ileriye doğru gelişecek ve tam bir başarıya ulaşacaktır" (Aktaran: Trotskiy, 1979: 1239).

Lenin'in sosyalizmin ulusal düzeyde inşası konusundaki fikirlerine ise aşağıda "tek ülkede sosyalizm" teorisini tartışırken döneceğiz.

Dünya devrimi kavramı

1920'li yıllarda başlayan ve hâlâ devamı etmekte olan tek ülkede sosyalizm tartışmasının Marksizm açısından yarattığı en büyük hasarlardan biri, "dünya devrimi" kavramını sosyalist hareketin ezici çoğunluğunun gündeminden çıkarması olmuştur. Bütün 20. yüzyıl boyunca, "dünya devrimi" Trotskist bir kavram olarak görülmüştür ve hâlâ da büyük çoğunlukça öyle görülmektedir. Hiçbir şey, gerçekten bu kadar uzak

olamaz. Elbette, 1920'li yıllardan itibaren "dünya devrimi" Trotskiy ve Trotskistler tarafından savunulmuştur. Ama kavram esas olarak Leninist bir kavramdır.

Dünya devrimi ya da aynı şeyi ifade etmek için kullanılan benzer varyantları (dünya sosyalist devrimi, dünya çapında devrim vb.), 20. yüzyıl başında devrimci Marksistlerin (yani II. Enternasyonal'in sol kanadının) tamamı tarafından uğruna mücadele edilen temel hedefti. Doğrudan doğruya sosyalist inşanın (yukarıda uzun uzadıya belgelenen) zorunlu uluslararası karakteri konusundaki anlayışın bir ürünü olarak, proletaryanın devriminin uluslararası çapta düşünülmesi gerektiğine işaret ediyordu. Kavram, her ülkenin devrimcilerinin kendi ülkelerindeki devrimi uluslararası bir devrimin bütünlüğü içine yerleştirerek politikalarını buna göre belirlemeleri gerektiğini ifade ediyordu. Marx ve Engels döneminde kapitalizm Batı Avrupa'nın dışında sadece Kuzey Amerika'da yayılmış olduğu için kurucular sadece Avrupa devriminden söz ediyorlardı. Oysa 20. yüzyıl başı Marksistleri, özel olarak da Bolşevikler, emperyalizm dolayısıyla kapitalizm dünyanın bütününü hâkimiyet altına almış olduğu için dünya devrimi kavramını ön plana çıkartıyorlardı.

Lenin'in kendisi dünya devrimi kavramını o denli sık kullanır ki, bütün alıntıların ard arda sıralanması mümkün değil. Ama bu konuda Marksist hareket içindeki yerleşik önyargının gücünü göz önüne alarak bazı örnekleri sıralamak zorundayız.

Lenin, hem Sovyet devrimini dünya devriminin sadece bir ilk adımı olarak görüyor, hem de Sovyet iktidarının ayakta kalmasının nihai güvencesini dünya devriminde buluyordu. Rus devriminin kendi başına ele alınması söz konusu değildi. 1918 Kasımında VI. Bütün Rusya Sovyetleri Kongresi'nde devrimin birinci yıldönümünü kutlarken Lenin şöyle diyordu:

"Biz dünya proleter ve sosyalist ordusunun bölüklerinden biri, birliklerinden biri olmak zorundayız. Şunu her zaman biliyorduk ki, dünya çapında mücadelenin içinden çıkan devrimi biz başlattıysak, bunun nedeni Rus proletaryasının özel bir erdemi ya da ötekilerden ileri olması dolayısıyla değildi. Tam tersine, yalnızca kapitalizmin kendine özgü zaafları ve geriliği ve askeri stratejik koşulların özel basıncı dolayısıyladır ki olayların seyri içinde öteki bölüklerin önüne geçmiş olduk ve onlar bize yetişene ve isyan edene kadar beklemedik" (Lenin, 1977j, 138).[15]

Yine aynı kongrede, uluslararası durumu değerlendirdiği bir başka konuşmada ise şunları söyler Lenin:

"***Dünya devrimi*** çok uzak değildir, ama özel bir takvime göre de ilerleyemez. İki devrim yaşamış olan bizler bunu anlayabiliriz. Ancak biliyoruz ki, her ne kadar emperyalistler ***dünya devrimi***ni bastıramazlarsa da, bazı ülkeler muhtemelen yenilgiye uğrayacaktır, hatta daha büyük kayıplar bile mümkündür" (Lenin, 1977k, 163, vurgu bizim).

Devrimin üçüncü yıldönümünde Ekim'in zaferinin aslında dünya devrimine bütünüyle bağlı olduğunu daha baştan bildiklerine işaret eder:

15 Bağlam göz önüne alındığında, Lenin'in burada genel olarak kapitalizmin değil, Rus kapitalizminin "kendine özgü zaafları ve geriliği"nden söz ettiği açıktır.

"O zaman biliyorduk ki, zaferimiz ancak davamız bütün dünyayı fethettiğinde gerçek bir zafer olacaktır, çünkü işe girişti̇ğimizde sadece ve sadece ***dünya devrimi***ne güveniyorduk" (Lenin, 1977m: 397, vurgu bizim).

Bu yüzdendir ki, yani devrimin ancak uluslararası düzeyde nihai zaferine ulaşabileceğini bildikleri içindir ki, Bolşevikler korkunç bir iç savaşın pençesinde kıvranırken yeni bir Enternasyonal'i (Komintern) örgütlemeye girişmişlerdir. Çünkü dünya devriminin çıkarları ile Rus devriminin çıkarları birdir. 1919'da Lenin Almanya ile 1918'de yürütülen barış görüşmelerine atıfla şöyle yazar:

"Brest barışı döneminde... Sovyet iktidarı proletaryanın dünya çapındaki diktatörlüğünü ve dünya devrimini herhangi bir ulusal fedakârlığın üzerinde tuttu, bu fedakârlık ne kadar büyük olursa olsun" (Aktaran Trotskiy, 1979: 1234).

Dünya devrimi kavramının önemini kavrayan sadece Lenin değildir. O kuşağın bütün Marksistleri için dünya devrimi proletaryanın mücadelesinin vazgeçilmez amacıdır. Bolşevik Partisi'nin 1917 yılındaki bütün kongre ve konferanslarında dünya devrimi kararların tam merkezinde yer alır.[16] Rosa Luxemburg Ekim devriminden sonra Bolşevikleri birçok konuda eleştirdiği halde şu satırları yazmıştır:

"Bolşeviklerin politikalarında dümeni bütünüyle proletaryanın dünya devrimine çevirmiş olmaları, politik uzak görüşlülüklerinin, ilkeli kararlılıklarının ve politikalarının cesur ufkunun en parlak kanıtıdır" (Aktaran Trotskiy, 1979: 1231).

Nihayet, 1928'de kabul edilerek Komintern'i tek ülkede sosyalizme bağlayan programın yazarı Buharin de, daha erken bir aşamada, devrimin hemen sonrasında, halka komünizmi anlatmak için Yevgeni Preobrajenskiy ile birlikte kaleme aldığı parti el kitabı *Komünizmin ABC*'sinde şöyle demektedir:

"Komünist devrim ancak bir dünya devrimi olarak zafere ulaşabilir... İşçilerin yalnızca tek bir ülkede iktidara gelmiş oldukları bir durumda ekonomik inşa son derece güç olacaktır... [K]omünizmin zaferi için dünya devrimi gereklidir...Komünist işçi hareketi ancak uluslararası bir komünist hareket olarak zafere ulaşabilir" (Bukharin-Preobrazhensky, 1969: 186-187).

Yalıtılmış devrimler

Bütün bunlar Lenin ve düşünce arkadaşlarının proletaryanın bütün ülkelerde aynı anda iktidara geleceğini bekledikleri anlamına gelmez. Lenin'e göre "dünya proleter devrimi... tek bir süreç"tir (Lenin, 1977n: 456), ama bir dizi iniş çıkıştan geçen, farklı ülkelerde farklı tempolarda gelişen bir süreç, yani dolayımlardan örülmüş, gerçek bir diyalektik süreç. Lenin'in 1915'te (daha sonra üzerinde büyük fırtınalar kopacak olan) bir metninde ("Avrupa Birleşik Devletleri Sloganı Üzerine"), "sosyalizmin zaferinin başlangıçta az sayıda kapitalist ülkede ya da hatta yalnız başına alınmış tek bir ülkede mümkün" olduğunu belirtir (Lenin, 1977b: 342). Nitekim böyle de olmuştur. Ekim devrimi Almanya'da, Macaristan'da, Finlandiya'da, İtalya'da, hatta uzak İskoçya'da çok ciddi devrimci sarsıntılar yaratmış olsa da, sonunda proletaryanın Sovyetler ülkesin-

16 Çeşitli örnekler için bkz. Trotskiy (1979: 1127-1229).

deki iktidarı uzunca bir süre boyunca yalıtılmış olarak kalmıştır. Bu durumda soru şudur: sosyalizmin zaferinin ancak dünya çapında sağlanabileceği anlayışında Marx'ın sadık izleyicileri olan Lenin'in ve Bolşeviklerin yalıtılmış devrimler konusundaki tavırları nedir? Bu soru bir bakıma Marx'ın Fransa'da proleter devriminin Britanya'ya sıçramadığı takdirde "bir bardak suda fırtına" olarak kalacağını belirttiği duruma ilişkindir. Marx, Avrupa devriminin eşitsiz gelişmesi bağlamında devrim Britanya'yı fethedemediği takdirde ne olacağını ve ne yapılması gerektiğini hiçbir yerde tartışmamıştır. Ama 1917'den sonra soru bütün yakıcılığı ile Bolşeviklerin gündemine oturduğu için, Lenin ve düşünce arkadaşları bu konuda Marx ve Engels'ten kaçınılmaz olarak bir adım öteye geçmek zorunda kalmışlardır. Bu sorunu tartışırken bütünüyle bilincinde olmamız gereken mesele, bunun bir program sorunu değil, bütünüyle bir strateji, hatta taktik sorunu olduğudur.

Lenin, her şeyden önce bir konuda bütünüyle berraktır. Yalıtılmış devrim, uzun vadede kapitalizmle yan yana barış içinde yaşayamaz. Ya biri ya da öteki galip gelecektir. Bu noktayı defalarca açıklıkla dile getirmiştir. Örneğin Mart 1919'da şöyle demiştir:

"Sadece bir devlet içinde yaşamıyoruz, bir devletler sisteminde yaşıyoruz. Sovyet Cumhuriyeti'nin uzun bir süre boyunca emperyalist devletlerle yan yana varolması düşünülemez. Sonunda, ya bir taraf ya da öteki taraf galip çıkacaktır" (Lenin, 1977l: 153).

Burada taraflardan birinin ötekine üstünlüğünü sağlayacak olan yalnızca askeri güç de değildir. Lenin, proleter iktidarının dünya pazarından kopamayacağını, dolayısıyla kapitalizm karşısında ekonomik olarak da yenilgiye uğrayabileceğini düşünmektedir: 1922'de partinin 11. Kongresinde şöyle demiştir:

"Rus pazarı ve tâbi olduğumuz, bütünüyle bağlı olduğumuz, kopamayacağımız uluslararası pazar tarafından bize hazırlanmakta olan bir sınav ile [karşı karşıyayız]. Bu ciddi bir sınav, çünkü burada bizi ekonomik ve politik olarak yenilgiye uğratabilirler" (Aktaran Trotskiy, 1979: 1240).

Bu bütünsel bakış açısından çıkacak sonuç ancak şu olabilir: tek bir ülkede yalıtılmış proleter iktidarının uzun vadede tek güvencesi, Lenin'in defalarca söylediği gibi, devrimin başka ülkelere, en başta da ileri ülkelere yayılmasıdır. Proleter devletinin, devrimin başka ülkelerde zafere ulaşmasına kadar görevi de ayakta kalmaya çalışmaktır. Lenin daha Ekim devrimi zafere ulaşmadan önce bile bu perspektifi dile getirir:

"...şimdi bu koşullar mevcutken, eğer korkutulmaya izin vermezlerse ve iktidarı ele geçirmeyi başarırlarsa, dünyada hiçbir güç Bolşevikleri ***dünya sosyalist devrimi***nin zaferine kadar iktidarı ellerinde tutmaktan alakoyamaz" (Lenin, 1977d, 130, vurgu bizim).

Brest Litovsk barış antlaşması tartışmasına da Lenin aynı anlayışla yaklaşmıştır:

"Bizim için önemli olan, genel bir sosyalist devrim gerçekleşene kadar ayakta durmaktır; bunu ise ancak barışa imza atarak sağlayabiliriz" (Aktaran Trotskiy, 1233).

Rusya Komünist Partisi'nin 1918'de toplanan Yedinci Kongresi şu gizli kararı alır: "Kongre, Rusya'da zafer kazanmış olan sosyalist devrimin sağlam biçimde yerleşmesi (konsolidasyonu) için tek güvenilir garantiyi, devrimin uluslararası bir işçi devrimine dönüşmesinde görür" (Lenin, 1977g: 119).

Elbette, bir yandan devrimi uluslararası bir devrime dönüştürme çabası devam ederken, bir yandan da Sovyet devletini ayakta tutmak temel bir görevdir. Lenin, 1922'de bu görevi şöyle ifade etmiştir:

"Düşüncemiz şuydu: Ya uluslararası devrim yardımımıza gelir, ki bu durumda zaferlerimiz bütünüyle güvence altında olacaktır; ya da yenilgi durumunda yine de devrim davasına hizmet etmiş olduğumuz ve deneyimimizin başka devrimlere yardım edeceği bilinciyle alçakgönüllü devrimci çalışmamızı yaparız...Bu bilince rağmen, sovyet sistemini her koşul altında ve bedeli ne olursa olsun muhafaza etmek için elimizden geleni yaptık, ***çünkü biliyorduk ki sadece kendimiz için değil, uluslararası devrim için çalışıyorduk***" (Aktaran Trotskiy, 1979: 1250).

Görüldüğü gibi, Lenin döneminde Rus devrimcileri sadece dünya devrimini geliştirme çabası içinde olmakla yetinmek gibi bir anlayışa sahip değildir. Aynı zamanda Sovyet iktidarını eldeki bütün olanaklarla muhafaza etmek söz konusudur. Ama yukarıdaki alıntıda vurgulu cümlecikte belirtildiği gibi, Sovyet iktidarının muhafazası da dünya devrimine hizmet etme amacını gütmektedir. İşte tek ülkede sosyalizm programı ile birlikte bu bağ kopmuştur.

3. Tek ülkede sosyalizm teorisi ve programı

Tek ülkede sosyalizm teorisi ve programı, ilk kez Stalin tarafından 1924 yılında ortaya atılmış, izleyen yıllarda Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) hedefi, 1928 yılında Buharin tarafından hazırlanan ve 6. Kongre'de kabul edilen program ile de Komintern'in doktrini haline gelmiştir. Tek ülkede sosyalizm programının Sovyetler Birliği (SSCB) için söylediği yalındır: eğer dış askeri saldırılara karşı savunulabilirse, yani emperyalist-kapitalist dünyadan yeterince yalıtılabilirse, SSCB'de tek başına bir sosyalist, yani (klasik Marksizm'in anlayışına göre) sınıfsız toplum kurulabilir. Bu temelde, 1936'da kabul edilen yeni Sovyet anayasası sosyalizmin SSCB'de geri dönülmez biçimde kurulmuş olduğunu ilan etmiştir. Daha sonra Stalin, SBKP'nin 1939'da toplanan 18. Kongresi'ne sunduğu raporda sınıfsız toplumun üst aşaması olarak tanımlanan komünizmin dahi tek bir ülkede kurulabileceğini iddia etmiştir. SSCB'nin Stalin sonrası döneminde de bu, resmi devlet ve parti doktrini olmaya devam etmiş, Hruşçov gibi önderler SSCB'de komünizme hangi yılda geçileceğine dair tarihler dahi saptamışlardır.

Tek ülkede sosyalizm (1939 raporundan sonra "tek ülkede komünizm" demek bile mümkündür) teorisi, yukarıda gördüğümüz gibi, Marksist teorinin daha doğuşundan beri temel önermelerinden biri olmuş olan sosyalizmin dünya çapında, en azından bütün ileri kapitalist ülkeleri kapsayacak bir tarzda kurulabileceği tezinin

toptan yadsınması üzerine kuruludur. Stalin ve arkadaşlarının bu amaçla öne sürdüğü tek teorik gerekçe, eşitsiz gelişme yasasıdır. Stalin'e göre eşitsiz gelişme yasası, emperyalizm öncesi çağda geçerli değildir. Emperyalizm çağında işlemeye başlayan ve Lenin tarafından keşfedilmiş olan bu yasa, tek bir ülkenin eşitsiz gelişme içinde ötekilerden bağımsız olarak sınıfsız toplumu kendi sınırları içinde inşa etmesini olanaklı kılmaktadır.

Bu teorik temelin, sosyalizmin inşasının uluslararası karakterine ilişkin Marksist perspektifi altüst etmek için son derece yetersiz olduğu ortadadır. Her şeyden önce, Marx ile Engels'in eşitsiz gelişme yasasından haberdar olmadığını söylemek, gerçekleri bütünüyle tahrif etmektir. Marx, yukarıda gördüğümüz gibi, Avrupa devrimi konusundaki stratejisini oluştururken yaklaşımını bütünüyle farklı ülkelerin farklı alanlardaki eşitsiz gelişimine yaslıyordu: Britanya kapitalizmin yapılarının gelişmişliği bakımından sosyalizm açısından en olgun toplum iken, Fransa sosyalist bir devrime sınıf mücadelesi ve siyasal akımlar açısından en yakın ülkeydi. Ama, bundan çok daha önemlisi, Marx için eşitsiz gelişme, toplumsal hayatın ve özel olarak da kapitalist toplumun her alanında gözlemlenen son derece önemli bir olguydu. *Grundrisse*'nin başında yer alan ve "1857 Girişi" olarak bilinen, taslak halinde kalmış olmasına rağmen Marx'ın yöntemini en ayrıntılı tartıştığı yerlerden biri olarak büyük önem taşıyan metindeki şu bölüme bakalım:

"(6) ***Maddi üretimin, örneğin sanatsal gelişmeye göre eşitsiz gelişmesi.*** Genel olarak, ilerleme kavramı alışılmış soyutluğu içinde ele alınmamalı. Modern sanat vb. Bu orantısızlık pratik-sosyal ilişkilerin kendisinde aynı derecede önemli değil, ya da kavranması o kadar güç değil. Örneğin eğitimin ilişkisi. Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa ile ilişkisi. Ama burada tartışılması gereken asıl önemli nokta, üretim ilişkilerinin hukuki ilişkiler olarak nasıl eşitsiz olarak geliştiği. Yani örneğin Roma özel hukukunun (ceza hukuku ve kamu hukuku için bu daha az geçerli) modern üretimle ilişkisi" (Marx, 1973a: 109, vurgu aslında).

Marx'ın kendisi için aldığı bu notlarda iki nokta son derece açık değil midir? Birincisi, Marx eşitsiz gelişmenin bütünüyle bilincindedir ve bunu çözülecek bir teorik sorun olarak önüne koymaktadır. İkincisi, eşitsiz gelişme, emperyalizm çağına özgü olmak bir yana, genel olarak kapitalizm için de, daha genel olarak bütün insanlık tarihi için de geçerlidir.

İkincisi, eşitsiz gelişme yasasını keşfettiği söylenen Lenin'in kendisi bu yasanın sadece emperyalist çağda değil, kapitalizmin bütünü için geçerli olduğu kanaatindedir. Stalin ve izleyicilerinin tek ülkede sosyalizm teorisini desteklemek için en sık başvurduğu 1915 tarihli bir metninde Lenin açıkça şöyle demektedir: "Eşitsiz ekonomik ve politik gelişme kapitalizmin ***mutlak*** bir yasasıdır" (Lenin, 1977b: 342, vurgu bizim). Lenin aynı düşünceyi *Emperyalizm* kitabında da (1916) birkaç kez tekrarlar. Örneğin: "Tekil işletmelerin, tekil sanayi dallarının ve tekil ülkelerin eşitsiz ve ihtilaflı gelişimi kapitalist sistem koşullarında kaçınılmazdır" (Lenin, 1977c:

241). Burada, Lenin'in eşitsiz gelişmenin emperyalist çağa özgü olduğu konusunda tanıklığa çağrılmasının olanaksız olduğu ortadadır. Lenin eşitsiz gelişmenin kapitalizmin mutlak bir yasası olduğunu söylüyor. Yani koşullara bağlı değildir bu yasa: her koşul altında, yani emperyalizm koşulunun yokluğunda da vardır.

Nihayet, üçüncüsü, yukarıda söylenen her şeyden bağımsız olarak, tek ülkede sosyalizm teorisi, eşitsiz gelişme yasasına, yasanın doğasına hiç uygun olmayan bir görev yüklemektedir. Eşitsiz gelişme yasası, doğası gereği, bir bütünün ***birbirine bağlı*** parçaları arasındaki dolayımları, tempo ve biçim farklılıklarını, çelişkileri mercek altına alan bir yasadır. Bu yasanın perspektifinden bakıldığında bu parçaların farklılıkları görülür, ama farklılıklar dışsal değildir; eşitsizlik kavramı tam da bu farklılıkların aynı bütünün parçalarında ortaya çıkmasına işaret eder. Oysa tek ülkede sosyalizm teorisi, eşitsiz gelişme yasasına dayanarak, aynı dünya pazarının (ekonomisinin) ve politikasının parçaları olan farklı ülkelerin tarihsel güzergâhını birbirinden ***bağımsızlaştırır***. Yani ***parçaları*** bir bütünün cüzleri olmaktan çıkarır. Bütünü ***parçalar***. Bu yaklaşım, eşitsiz gelişme yasasının tam anlamıyla teorik suiistimalidir.

Kısacası, tek ülkede sosyalizm teorisi, Marksizm'in kurucularının sosyalizmi kapitalizmin tarihsel gelişmesinin bir ürünü olarak kavramasının somut ifadesi olan dünya pazarının tekil ülkelerin hepsini sarıp sarmalamasına ve hâkimiyeti altına almış olmasına ilişkin önermesi karşısında bütünüyle sessiz kalmaktadır. Oysa bu, yani kapitalist gelişmeyi sosyalizmin önkoşulu olarak görmek, Marksist sosyalizmi bütün ütopik ve ahlâki sosyalizm ekollerinden ayıran özelliktir. Tek ülkede sosyalizm teorisi, aynı zamanda emperyalizm teorisi ve dünya ekonomisi kavramı temelinde Marksizm'in bu özgün tezinin daha da güçlenmiş olduğunu bütünüyle görmezlikten gelmektedir. Marksizm'in modern dünyayı kavrayışının temelinde yatan bu önermeler karşısında, eşitsiz gelişme yasasına başvurmak, yepyeni bir binayı çürük temellere dayamaktan başka bir anlam taşımaz.

Tek ülkede sosyalizm teorisi, bu teorik gerekçe dışında kendisini Leninist ortodoksinin devamı olarak sunma yoluyla savunmaya çalışmıştır. Bu amaçla da, Lenin'in İngilizcede 45 cilt tutan yapıt, makale, broşür, taslak ve mektuplarından sadece iki yazıyı diğerlerinden ayırarak, Lenin'in bir tek ülkede kurulacak sosyalizmin ilk teorisyeni olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bu metinlerin ilki, Lenin'in 1915'te Bolşevik Partisi adına kaleme almış olduğu "Avrupa Birleşik Devletleri Sloganı Üzerine" başlıklı metindir. Öteki ise hayatının sonuna doğru hasta yatağından sekreterine dikte ettiği "Kooperatifler Üzerine" başlıklı tamamlanmamış makaledir. Şimdi sırayla bunları ele alalım.

Lenin'in tek ülkede sosyalizm teorisyeni olarak sunulması

Tek ülkede sosyalizm taraftarlarına göre, Lenin yukarıda sözü edilen 1915 metninde, tek ülkede sosyalizmin mümkün olduğunu açıkça belirtmiştir:

"Eşitsiz ekonomik ve politik gelişme kapitalizmin mutlak bir yasasıdır. Bu yüz-

den, sosyalizmin zaferi başlangıçta birkaç kapitalist ülkede, hatta yalnız başına tek bir kapitalist ülkede bile mümkündür" (Lenin, 1977b: 342).

İşte Lenin'in yapıtından alınan bu iki cümle, Marksizm'in bütün temellerinin revize edilmesi için yeterli kabul edilmektedir.

Lenin'in bu metni Stalin ve düşünce arkadaşları tarafından bütünüyle çarpıtılmıştır. Lenin'in burada "sosyalizmin zaferi" ile kastettiği şey, sadece sosyalist mücadelenin zaferi, yani sosyalist devrimin başlangıçta tek bir ülkede gerçekleşmesi olasılığıdır. Yoksa sosyalist inşanın tamamlanması, yani sınıfsız toplumun kurulması değil. Devrimin tek ülkede gerçekleşmesi, hatta bir süre yalıtılmış olarak kalması ise, o güne kadar bütün Marksistlerin ve tabii Lenin'in de sürekli kabul etmiş olduğu bir olasılıktır.

Lenin'in burada sınıfsız toplumun kurulmasından söz etmediğini gösteren değişik türden deliller mevcuttur. Bunlardan biri, Lenin'in 1915'ten sonraki konuşmalarında, yazılarında, hazırladığı politik karar taslaklarında vb. defalarca ve defalarca sosyalizmin tek bir ülkenin sınırları içinde kurulamayacağını tekrarlamış olmasıdır. Örneğin Nisan 1918'de Moskova Sovyeti'nin bir oturumunda şöyle söyler: "Nihai zafere ancak teçhizatının ve disiplininin muazzam gücüne güvenen uluslararası emperyalizmi geri dönülmez biçimde ezmeyi nihayet başardığımızda ulaşacağız. Ama zafere ancak öteki ülkelerin bütün işçileriyle, bütün dünyanın işçileriyle birlikte ulaşacağız." (Lenin, 1977h: 231) Aynı yılın Mayıs ayında ise şunu söyler: "Gözümüzü şu gerçeğe kapatmıyoruz: yalnız biz, kendi güçlerimizle sosyalist devrimi tek bir ülkede başaramayız; bu ülke Rusya'dan çok daha az geri bir ülke olsaydı bile" (Lenin, 1977i: 412). Kasım ayında VI. Sovyet Kongresi'nde ise en açık ifadeyi kullanır: "...***tek bir ülkede sosyalist devrimin tam zaferi düşünülemez***; bunun için en azından birkaç ileri ülkenin en aktif işbirliği zorunludur, ki Rusya bu ülkeler arasında sayılamaz" (Lenin, 1977k: 151, vurgu bizim). (Aşağıda, kişisel olarak Lenin'in başka durumlarda da, örgütsel olarak Bolşevik Partisi'nin ve Komintern'in de çeşitli belgelerde tek ülkede sosyalizmin tam zaferini reddettiğini göreceğiz.)

Ama buradaki ilk ve üçüncü alıntılardaki iki terim özellikle önemlidir: "nihai zafer" veya "tam zafer". Lenin, birçok yazı ve konuşmasında "sosyalizmin zaferi" ile sosyalist devrimin zaferini, "nihai zafer" ya da "tam zafer" ile de sınıfsız toplumun geri dönülmez biçimde kapitalizme üstün gelmesini kastetmiştir. Dolayısıyla, 1915 metnindeki ifade sadece devrimin "başlangıçta" tek bir ülkede zafere ulaşabileceğini anlatmaktadır. Bu iki kavram arasında yaptığı keskin ayırımı, başka bir çalışmasından alınan aşağıdaki pasajda çarpıcı biçimde görmek mümkündür:

"...bu bakımdan dünya çapında mücadelenin nihai sonucunun ne olacağı konusunda en küçük bir kuşku bile olamaz. Bu anlamda, ***sosyalizmin tam zaferi*** bütünüyle ve kesinlikle garanti edilebilir. Ama bizi ilgilendiren sosyalizmin bu tam zaferinin kaçınılmazlığı değil, Rus Komünist Partisi olarak ve Sovyet Rus Hükümeti olarak bizim, Batı Avrupa'nın karşı-devrimci devletlerinin bizi ezmesini engellemek için ne taktik izlememiz gerektiğidir" (Lenin, 1977p: 500, vurgu bizim).

Görüldüğü gibi, Lenin'in kavramsal dünyasında Rus devriminin zaferi veya yenilgisi ile "sosyalizmin tam zaferi" iki ayrı düzeye ait iki kavramdır. Lenin'in "zafer" ile "nihai zafer" veya "tam zafer" arasında yaptığı ayırım, Marx'ın ölçek konusunda "biçim" ile "öz", "politik devrim" ile "sosyal devrim" arasında yaptığı ayırımın üzerinde yükselir ve onun sonuçlarını çıkarır.

"Avrupa Birleşik Devletleri Sloganı Üzerine" metni konusunda son bir noktaya daha değinelim. Yukarıda alıntılanan cümleden sonra Lenin şunları yazmaktadır: "Kapitalistleri mülksüzleştirdikten ve kendi sosyalist üretimini örgütledikten sonra, o ülkenin muzaffer proletaryası, dünyanın geri kalan bölümüne—kapitalist dünyaya—karşı ayaklanacak, öteki ülkelerin ezilen sınıflarını kendi davasına çekecek, o ülkelerde kapitalistlere karşı ayaklanmalar kışkırtacak ve gerektiği takdirde sömürücü sınıflara ve onların devletlerine karşı askeri güce bile başvuracaktır" (Lenin, 1977b: 342). Bu pasajda anlatılanların, Lenin'in yalıtılmış proleter devletinin devrimi uluslararasılaştırması yolunda hayatının sonuna kadar savunduğu yaklaşımın çıplak bir ifadesi olduğu ortada değil midir? Tek ülkede sosyalizm programı buradaki yaklaşımın tam tersine, kapitalist dünyadan bir saldırı gelmediği takdirde, devrimci rejimin kendi içine kapanarak sosyalizmin ve komünizmin inşasını sürdürmesini savunmaktadır. Geriye "sosyalist üretimin örgütlenmesi" kalıyor. Bu ibare bir proleter iktidarının, burjuvazinin sınıf hâkimiyetinin sosyo-ekonomik temellerini ortadan kaldırması zorunluluğunun ("kapitalistleri mülksüzleştirecek") basit bir uzantısıdır. Kapitalistleri mülksüzleştirecek olan proletarya, elbette üretimi yeni temeller üzerinde yeniden örgütleyecektir. Bu temellerin sosyalist temeller olmasından da daha doğal bir şey yoktur. SSCB'de tek ülkede sosyalizm taraftarları ile dünya devrimi programını savunanları ayıran da hiçbir zaman ekonominin sosyalist temellerde örgütlenmesi meselesi olmamıştır. Hatta, Trotskiy ve önderi olduğu Sol Muhalefet, 1923 yılından itibaren sosyalist ekonomik inşaya geçilmesini, Buharin ve Stalin hiziplerinin direnişine karşı ısrarla savunmuştur. Tek ülkede sosyalizm, ekonominin planlı bir sosyalist temelde örgütlenip örgütlenemeyeceği ile ilgili bir tartışma değildir. Bu tartışma temel olarak sınıfsız topluma tek bir ülke içinde ulaşılıp ulaşılamayacağı ile ilgilidir.

"Kooperatifler Üzerine" makalesi üzerinde uzun uzadıya durmaya dahi değmez. Burada Lenin'in Rusya'nın sosyalizmi tek başına kurabileceğini düşündüğüne dair gösterilen bütün kanıt, Sovyet iktidarı altında varolan bir dizi koşulu saydıktan sonra şöyle demesidir: "...tam bir sosyalist toplumu kurmak için gerekli olan her şey bunlar değil midir? Bu henüz bir sosyalist toplumun kurulması değildir, ama bu kuruluş için gerekli ve yeterli olan her şeydir" (Lenin, 1977o: 468).

Buradaki ifadelerin bağlamından sıyrılarak soyut biçimde ele alınması, ilk bakışta Lenin'in SSCB'de tam bir sosyalist toplum kurmak için gerekli ve yeterli her şeyin mevcut olduğu kanısını taşıdığı izlenimini doğurabilir. Oysa, Lenin'in bu makalesinin konusu SSCB'de genel olarak sosyalizmin kuruluşu değil, tarımda koope-

ratiflerin sosyalizme geçiş için oynayabileceği roldür. Yani sosyalizm için "gerekli ve yeterli olan her şey" ifadesi, tarımda sosyalist bir örgütlenme için koşullar anlamına gelmektedir. Üstelik, Lenin'in metni soyut bir meseleyi değil, Savaş Komünizmi döneminden (1918-1921) sonra, 1921'de, bir ricat olarak, soluklanma ve köylülükle ilişkilerin bütünüyle mahvolmasını engelleme amacıyla benimsenen NEP (Yeni Ekonomi Politikası) yaklaşımının uygulandığı dönemde tarımın durumunu ele almaktadır. NEP genel olarak piyasa ilişkilerine ağırlık verirken, kırda da köylülerin kendi çıkarlarının peşinde bireysel üretime ve ticarete yönelmelerinin önünü açmıştı. Bu, Sovyet ülkesinde tarım alanında bir ölçüde kapitalizmin işleyişine geri dönmek anlamını taşıyor ve zengin köylüleri (kulaklar) güçlendiriyordu. Lenin'in çözüm aradığı tam da bu sorundu: tarımda kapitalizmin yeşermesine yol açabilecek NEP'in yerine sosyalizme geçişin bir yolu olarak kooperatifler konulabilirdi. Yani "sosyalizm" burada, piyasa ve bireysel özel mülkiyete dayanan NEP yerine tarımı daha kolektif hale getirme anlamını taşıyor.

Ayrıca şu da unutulmamalıdır: Lenin devrim sonrasında birçok defa sosyalizm kelimesini bir hedef gösterir şekilde, sosyalizmin inşasının temellerini atma anlamında kullanmıştır. Yani bir yapıya sosyalist adının (örneğin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) verilmesi, söz konusu yapının sosyalist olduğunu değil, sosyalizmin inşasının temellerini oluşturduğu anlamına gelmekteydi. "Kooperatifler Üzerine" makalesinin genel olarak sosyalizmin Rusya sınırları içinde kuruluşunun mümkün olduğu yolunda kullanılması absürd olur, çünkü bu metinde tarım kesiminden başka hiçbir alan tartışılmamaktadır. Oysa sosyalizm her şeyden önce büyük kentin ve büyük sanayinin sosyo-ekonomik formasyonudur.

Nihayet, Lenin aynı dönemde yazdığı, Toplu Eserleri'nda yayınlanmış son yazısı olan "Az Olsun, Öz Olsun"da, Rus devriminin geleceğini Avrupa devrimine bağlayarak düşüncesinin hâlâ aynı olduğunu gösterir. Yazıda temel sorusu (ki bu iki kez tekrarlanır) şudur: "küçük ve çok küçük köylü üretimimizle ve halihazırda yaşadığımız yıkımla, Batı Avrupa'nın kapitalist ülkeleri sosyalizme doğru gelişmelerini gerçekleştirene kadar dayanabilecek miyiz?" Lenin bu soruya "kolay değil" diye cevap veriyor. "Avantajımız", diye ekliyor, "bütün dünyanın, dünya sosyalist devrimiyle sonuçlanması gereken bir harekete giriyor olması" (Lenin, 1977p: 499). Görüldüğü gibi, "Kooperatifler Üzerine" yazısının yazıldığı dönemde bile, Lenin Rusya'nın bırakın sosyalizmi kendi başına kurabileceğini ileri sürmek, ayakta kalmasının bile güç olduğunu düşünmekte, bütün umudunu dünya devrimine bağlamaktadır.

Bolşevikler ve tek ülkede sosyalizm teorisi

Tek ülkede sosyalizm teorisyenleri kendi yaklaşımlarına destek için, bu iki çarpıtılmış alıntısı dışında, Lenin'in koskoca yapıtının hiçbir yerinde herhangi bir görüş bulamamışlardır. Elbette bu bir rastlantı değildir. 1920'li yıllarda tek ülkede sosyalizm anlayışı Stalin tarafından ortaya atılana kadar bütün Marksistler için geçerli ol-

duğu gibi, bu fikrin ileri sürüldüğünü görmeden hayata veda eden Lenin de bütün devrimci hayatı boyunca, sosyalist devrimin nihai zaferinin ve sınıfsız toplumun kuruluşunun uluslararası bir mesele olduğunu düşünmüş ve söylemiştir. Yukarıda "Dünya devrimi kavramı"na ilişkin altbölümde Lenin'in sosyalizmin zorunlu uluslararası karakteri üzerine söylediklerini gördük. Bir önceki altbölümde de tek ülkede sosyalizm fikrini belirtik olarak reddettiğini ortaya koyan alıntılar aktardık.

Bütün bunlar konusunda bugün bir arkeolojik kazı gereklidir, çünkü tarih içinde bu konu bütünüyle tahrif edilmiştir. Ama 1920'li yılların başında durum bundan çok farklıdır. Sosyalizmin kuruluşunun uluslararası karakteri bütün Marksistler için son derece açıktır. Lenin 1918'de şöyle diyor: "Elbette, tek bir ülkede sosyalizmin nihai zafere ulaşması olanaksızdır" (Lenin, 1977f: 470). "Elbette" diyor, o kadar açık bir gerçekten, bir bedahetten söz edercesine! 1922'de ise şöyle: "çünkü Marksizm'in elifbası olan bu gerçeği, sosyalizmin zaferi için birkaç ileri ülkenin işçilerinin birleşik çabalarının gerekli olduğunu her zaman savunduk ve tekrar ettik." Marksizm'in elifbası diyor Lenin! Ve 1921'de retorik bir soru: "Bolşeviklerin hiçbiri herhangi bir an devrimin ancak daha ileri ülkelerin bütününü ya da en azından birkaçını kapsadığı zaman nihai olarak zafere ulaşacağını yadsımış mıdır?" (Aktaran Trotskiy, 1979: 1246).

Elbette hiç yadsımamıştır. Örneğin Bolşeviklerden Stepanov-Skvortzov, Lenin'in editörlüğünde ve onun önsözü ile yayınlanan *Elektrifikasyon* başlıklı kitabında şöyle diyor: "Rusya proletaryası yalıtılmış bir sosyalist devlet yaratmayı asla düşünmemiştir. Kendi kendine yeterli 'sosyalist' bir devlet, bir küçük burjuva idealidir" (Aktaran Trotskiy, 1979: 1238-39). Örneğin Rusya Komünist Partisi'nin 10. kongresi için "Kapitalist bir ortamda Sovyet Cumhuriyeti" başlıklı bir rapor yazmakla görevlendirilen Merkez Komitesi üyesi Kamenev şöyle yazıyor: "Tek bir yalıtılmış ülkede komünist bir yapı yaratma görevini önümüze hiçbir zaman koymadık" (Aktaran Trotskiy, 1979: 1243). Yukarıda, "Sosyalizmin kuruluş ölçeği" altbölümünde alıntıladığımız, Bolşevik Partisi'nin ve Komintern'in sosyalizmin nihai zaferini ve inşasını uluslararası ölçekte tanımlayan programatik metinleri bunlara eklenebilir.

1928 Komintern Programı'nın yazarı Buharin dahi (yukarıda Komünizmin ABC'si kitabından yaptığımız alnıtının dışında) bir başka kitabında (*Rusya'da Sınıf Mücadelesi ve Devrim*) tek ülkede sosyalizmi olanaksız ilan etmektedir.

"[Proletarya] iktidara ve sosyalizme yürümektedir. Bununla birlikte, Rusya'da 'gündeme girmiş' olan bu görev, 'ulusal sınırlar içinde' başarılamaz. Burada işçi sınıfı, yalnızca Uluslararası İşçi Devriminin şahmerdanı aracılığıyla delinebilecek olan ***aşılamaz bir duvar*** ile karşılaşır" (Aktaran Trotskiy, 2000: 37, vurgu sonradan).

Nihayet Stalin'in kendisine gelelim. Tek ülkede sosyalizmin baş ideologu Stalin dahi 1924 yılının sonlarından önce tek ülkede sosyalizmin olanaklılığını reddetmiştir:

"Bir tek ülkede burjuva iktidarını devirmek ve proletarya iktidarını kurmak de-

mek, henüz sosyalizmin tam zaferini sağlamak demek değildir. Sosyalizmin başlıca görevi—sosyalist üretimin örgütlendirilmesi—henüz geleceğin sorunudur. Bu sorun çözüme bağlanabilir mi, birçok ülkenin proleterlerinin ortak çabaları olmadan bir ülkede sosyalizmin kesin zaferine ulaşılabilir mi? Hayır, ulaşılamaz, burjuvaziyi devirmek için ***bir tek*** ülkenin çabaları yeter, devrimimizin tarihi buna tanıklık eder. Sosyalizmin kesin zaferi için, sosyalist üretimin örgütlendirilmesi için ***bir tek*** ülkenin, özellikle Rusya gibi bir köylü ülkesinin çabaları yetmez; bunun için birçok ileri ülke proleterlerinin çabaları gerekir" (Stalin, 1974: 160).[17]

Üstelik bu bölüm şu cümleyle sona ermektedir: "Leninist proletarya devrim teorisinin ayırıcı özellikleri, genel çizgileriyle, işte bunlardır" (Stalin, 1974: 41). 1924 yılının Stalin'ine göre, devrimin tek ülkede zafere ulaşması olanaklı olduğu halde, sosyalizmin kesin zaferinin tek ülkede mümkün olmaması Leninist proleter devrim teorisinin ***ayırıcı*** noktalarından biridir! Tek ülkede sosyalizm teorisinin Leninist (ya da Marksist) bir teori olmadığının daha iyi bir tanığı bulunabilir mi?

Stalin aynı yılın sonlarına doğru, tek ülkede sosyalizm tartışması tırmanmaya başlayınca, bu fikirden vazgeçerek, Sovyetler Birliği'nin askeri bakımdan savunulabilmesi koşuluyla tek bir ülkede sosyalizmin kesin zaferine ulaşılabileceğini savunmuştur.

Devlet teorisinin revizyonu

Marksist teoride bu denli merkezi bir önermenin revizyonu, beraberinde kaçınılmaz olarak bir dizi başka revizyon getirmiştir. Bunların hepsini burada ele almanın ne olanağı vardır, ne de gereği. Ama bunlar arasında biri vardır ki, Marksist teorinin siyaset alanında tanınmaz hale gelmesine yol açtığı için bıraktığı tahribat ağır olmuştur. Bu yüzden bu konuya kısaca da olsa değinmek gereklidir.

1936-38 yılları arasında yaşanan ve Ekim devrimi döneminde Lenin'in de üyesi olduğu Merkez Komitesi'nde yer almış olan bütün komünist önderlerin katliyle son bulan Moskova Davaları ertesinde[18] 1939'da toplanan 18. SBKP Kongresi'ne Stalin bir rapor sunmuştur. Bu rapor bir paradoksa açıklama getirmeyi amaçlar. SSCB'de 1936 yılında, (Marksist teori açısından sınıfsız bir toplum olan) sosyalizmin kurulmuş olduğu ilân edilmiştir. Ama devlet, Marksizm'in öngördüğü gibi sönümlenmek bir yana, ağır bir baskı ve şiddet uygulamaktadır, hem de en çok komünistler üzerinde. Bu da bir soru doğurmaktadır: sınıfsız topluma doğru hızla geçilmekte olduğu halde devlet neden gittikçe daha fazla güçlenmektedir?[19] Stalin'e göre, devletin (özellikle de baskı aygıtlarının) gittikçe güçlenmesi normaldir, çünkü Sovyet devleti kapitalist kuşatma altında yabancı devletlerin yolladığı "casuslar, katiller ve sabotajcılar" ile mücadele etmek zorundadır. Marksizm'in devletin sosyalizmde sö-

17 Bu pasaj Stalin'in Nisan 1924'te (yani Lenin'in ölümünden üç ay sonra) yayınladığı "Leninizm'in İlkeleri" adlı çalışmasında yer almaktadır.

18 Bu önderlerden sadece Trotskiy 1940'ta sürgünde bulunduğu Meksiko'da Stalin'in ajanlarınca öldürülecektir.

19 Raporun bu meseleyi ele alan "Bazı Teori Sorunları" başlıklı bölümü *Sınıf Bilinci* dergisinde yayınlanmıştır. Bkz. Stalin (1988).

nümlenmesine ilişkin tezleri "sonuna değin işlenmemiştir", "yetersiz"dir. Sosyalizm bir yana, komünizmin üst evresinde dahi, kapitalist kuşatma devam ettiği takdirde, devlet varlığını sürdürecektir.

Lenin'in Merkez Komite arkadaşlarının hepsinin kapitalist devletler adına çalışan "casuslar, katiller ve sabotajcılar" haline geldiği iddiasının akla yakınlığı veya tarihsel olgulara uygunluğu bu yazının konusu değil.[20] Bizi burada ilgilendiren, Stalin'in Marksizm'in devletin sönümlenmesi teorisini neden yetersiz bulduğu. Stalin, Marx ve Engels'in[21] devletin sönümlenmesi sorununu incelerken genel ve soyut bir düzeyde kaldıklarını, "kapitalist kuşatma" olasılığını göz önüne almamış olduklarını ileri sürer. Kendisi ise, bu etkeni işin içine sokarak tahlili daha somut bir düzeye taşımakta ve bu koşul ("kapitalist kuşatma") altında devletin sönümlenmek bir yana, güçlenmesi gerektiğini belirlemektedir. Yani Marx ve Engels, tahlillerini erken bir soyutlama düzeyinde durdurdukları için yanılmışlardır. Devletin sosyalizmde, hatta sınıfsız toplumun üst evresi olan komünizmde sönümleneceği tezi yanlıştır.

Stalin'in burada yaptığı, önce Marx'ın ve Engels'in sosyalizmin ancak dünya çapında kurulabileceği tezini revize etmek, ardından da SSCB'yi "sosyalist toplum" olarak ilân edip devletin sönümlenmesi tezinin yanlış olduğunu ileri sürmektir. Oysa, Marx ve Engels, yalıtılmış (yani "kapitalist kuşatma" altında kalmış) bir devrim-sonrası toplumun sosyalizme (komünizme) ulaşamayacağını açıkça belirtmişlerdir. 1845 tarihli ve her iki yazarın ortak imzasını taşıyan *Alman İdeolojisi*'nden uzun bir pasaja bakalım.

"Bu gelişme [üretici güçlerin gelişmesi] bir başka bakımdan da mutlaka gereklidir: çünkü insanların evrensel ekonomik ilişkiler içine girebilmesi ancak üretici güçlerin bu evrensel gelişmesi sayesinde mümkün olur. Bu ilişkiler ise tüm uluslarda (evrensel rekabet) bir 'mülksüzler' yığınının aynı anda ortaya çıkmasına yol açar; her ulusu öteki ulusların yapacağı devrimlere bağımlı hale getirir ve nihayet, belli bir bölgede yaşayan insanları dünya tarihini ampirik olarak yaşayan insanlar haline sokar. Bu olmaksızın;

1. Komünizm sadece yerel bir olay olarak varolabilirdi;
2. İnsan ilişkileri, evrensel olarak gelişip ortaya çıkmazlar ve bundan dolayı dayanılmaz kuvvetler olarak belirmezlerdi; batıl inançların biçimlendirdiği yerel 'koşullar' olarak kalırlardı ve
3. Herhangi bir ticari ilişki genişlemesi, yerel komünizmi ortadan kaldırır.

Demek ki ampirik olarak, komünizm ancak egemen ulusların 'hep birlikte' ve aynı anda bir eylemi olarak mümkündür; bu ise, üretim güçlerinin evrensel gelişmesine ve bu gelişmeye sıkı sıkıya bağlı olarak dünya çapında ekonomik ilişkilerin ortaya çıkmış bulunmasına bağlıdır" (Marx-Engels, 1987: 47-48).

Burada, Marx ve Engels devrim yalıtıldığı takdirde "yerel komünizmin ortadan

20 Komünist hareketin tarihinde bir dönüm noktası olan bu davalara ilgi duyanlar için Türkçede ilk elden önerilebilecek kaynaklar Satılgan (1988) ve Olgaç (1996)'dır.

21 Kendisi sözünü etmiyor, ama biz *Devlet ve Devrim*'in yazarı Lenin'i de eklemeliyiz.

kalkacağını" belirtiyorlar açıkça. Yani Stalin'in iddia ettiği gibi devrim yalıtıldığı takdirde ne olacağını sormamış değiller. Yalıtılan ülkede komünizmin olamayacağı sonucuna varıyorlar. Bu yüzden de devletin sönümlenmesi teorisini yalıtılmış devrimci ülkenin somutluk düzeyine indirgemeleri söz konusu bile olamazdı!

Ne var ki, Stalin'in Marksist teoriye yaptığı bu eleştiri ve gerçekleştirdiği revizyon bir bumerang gibi geri dönüp tek ülkede sosyalizm teorisini vurur. Şu ana kadar tek ülkede sosyalizmin mümkün olmadığı tezi esas olarak ***ekonomik*** temelde işlenmiştir. Bu doğaldır, çünkü sosyalizmin uluslararası karakteri esas olarak kapitalizmin dünya ekonomisini üretici güçlerin daha ileri gelişmesi için zorunlu bir temel haline getirmiş olmasının bir sonucudur. Gelgelelim, dünya ekonomisinin oluşumunu besleyen dinamikler, aynı zamanda bir dünya politikası da yaratır. Bu politika dünya çapında çok sayıda devletin karşılıklı etkileşimine dayanır. Yalıtılmış bir ülkede sosyalizmin gerçekleşememesinin ikinci bir nedeni de burada yatar. Yalıtılmış bir devrimci iktidar, sınıfsız topluma yürümek için gerekli ekonomik önlemleri ancak kısmen alabileceği gibi, politik alanda da, temelde bir sınıf hakimiyet aracı olan devletin sönümlenmesine olanak tanıyacak gelişme yoluna giremez. Bu yüzden, yalıtılmış ülkede sosyalizm bir ikinci kez hayaldir. Devrim ya genişleyecek ve yayılacak, ya da çökmeye mahkûm olacaktır.

Aslında, Marx, Engels ve Lenin tek ülkede sosyalizmin olanaksızlığını ileri sürerken, temel olan ekonomik nedenin yanı sıra buna da (ikincil) bir düzeyde değinmişlerdir. Marx'ın "Gotha Programı'nın Eleştirisi"nden yukarıya aldığımız, Lassalle'in ulusal sosyalizm programını eleştiren pasajın bir cümlesini hatırlatalım: "Ama 'bugünkü ulusal devlet çerçevesinin', örneğin Alman İmparatorluğunun kendisi de, iktisadi bakımdan, dünya pazarının 'çerçevesi içine', siyasal bakımdan devletler sistemi 'çerçevesi içine' girer" (Marx, 1979: 26). Lenin ise, yukarıda da aktardığımız bir alıntıda, aynı noktayı yine aynı açıklıkla belirmiştir: "Sadece bir devlet içinde yaşamıyoruz, bir devletler sisteminde yaşıyoruz. Sovyet Cumhuriyeti'nin uzun bir süre boyunca emperyalist devletlerle yan yana varolması düşünülemez. Sonuç olarak, ya bir taraf ya da öteki taraf galip çıkacaktır" (Lenin, 1977l: 153).

Bu altbölümde söylenenleri toparlayacak olursak, Stalin, önce tek ülkede sınıfsız toplumun kurulabileceğini ileri sürerek temel revizyonu yaptığı için arkası çorap söküğü gibi gelmiştir. Bu çerçevede yaptığı en önemli revizyon da Marksizm'in devletin sönümlenmesi teorisini çöpe yollaması olmuştur. Bu revizyon büyük bir öneme sahiptir, çünkü devlet karşıtı Marksist dünya görüşünü, devlet fetişizmine dayanan bir dünya görüşüne çevirmiştir.[22]

Sosyalizm neden tek bir ülkede kurulamaz: bir özet

Bu yazının bütününde anlatılanlar, tek ülkede sosyalizmin kapitalizmin insanlığı getirdiği noktada neden olanaksız olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Yine de, değişik bölümlerde bir düşünce tarihi yaklaşımıyla anlatılanları bir bütünsel akıl

22 Bu altbaşlıkta anlatılanların çok daha ayrıntılı versiyonu eski bir çalışmamızda (Savran, 1988) bulunabilir.

yürütme halinde özetlemek, Marksizm'in tek ülkede sosyalizm programını neden reddettiğinin daha kolayca kavranmasını sağlayabilir.

Bu özeti yapmak çok kolaydır. Marksizm'in sosyalizmin kuruluşunun ancak uluslararası çapta tamamlanabileceği fikrinin gerekçesi birkaç önerme aracılığıyla anlatılabilecek kadar yalındır.

1. Kapitalizm üretici güçleri tarihte görülmemiş biçimde geliştirirken aynı zamanda ulusal sınırların da ötesine taşır, bir dünya ekonomisi oluşturur, bu ekonomiyi, üretici güçlerin içinde daha ileriye doğru gelişebileceği tek çerçeve haline getirir. Tersinden söylenirse, özellikle emperyalist aşamaya geçildikten sonra, üretici güçlerin kapitalizmin bunları getirdiği aşamanın daha ilerisine doğru geliştirilmesi, yani kapitalizmin üretici güçlerinin bir bütün olarak aşılması, ulusal sınırlar içinde mümkün değildir.[23]
2. Oysa sosyalizm/komünizm üretici güçler bakımından kapitalizmden üstün bir toplum olmak zorundadır. Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde ifade ettikleri gibi, "bu gelişme olmazsa, sadece yokluk genel hale gelmiş olur ve bu durumun yarattığı ihtiyaç dolayısıyla temel maddeler için mücadele yeniden başlar; bu durum ise eski rezilane işlerin yeniden ortaya çıkmasından başka bir sonuç vermez" (Aktaran Ender, 1988: 145-46).
3. Eğer ilk iki önerme doğru ise, proletaryanın tek bir ülkenin sınırları içine kapanmış iktidarının kapitalizmden üstün bir toplum olarak tanımlanan sosyalizmi yaratamayacağı ortaya çıkar. Ulusal sınırların getirdiği kısıtlamaların aşılması için her dışa açılma da, paradoksal biçimde, kapitalist dünya ekonomisine tâbiiyeti arttırarak devrim-sonrası toplumun ekonomik temellerini (kamu mülkiyeti, planlama vb.) kemirir ve kapitalizmin restorasyonunun yolunu açar.
4. Ekonomik faktörün yanı sıra, proleter iktidarının kontrolündeki devletin bir kapitalist devletler sistemi içinde yaşıyor olması, sosyalizmin gelişmesinin politik alandaki gereklerinin (özellikle devletin sönümlenmesine yönelik önlemlerin) yerine getirilmesinin önünde aşılmaz bir engel oluşturur.

Tek ülkede sosyalizm bahsinde Marksizm'in bütün teorisi, bu dört önermeye sığdırılabilecek kadar yalındır.

Tek ülkede sosyalizmin strateji ve örgütlenme alanında sonuçları

Yukarıda gördüğümüz gibi, sosyalizmin uluslararası çapta kurulması zorunluluğunun keşfi, Marx, Engels, Lenin ve öteki Marksistler açısından bir dizi stratejik ve

23 Buradaki formülasyon çok dikkatli biçimde yapılmıştır. Söylenen, emperyalist çağda, tekil ülkelerde, korumacılık duvarları ardına saklanmış bir ulus-devlette üretici güçlerin hiçbir koşulda ileriye doğru taşınamayacağı değildir. Bunların kapitalizmin o güne kadar geliştirmiş olduğu düzeyin ötesine götürülemeyeceğidir. Dolayısıyla, kapitalizm-öncesi üretici güçlere sahip toplumlarda, politik, kültürel, ekonomik ve teknolojik koşullar bir araya geldiği takdirde, emperyalizm çağında da ulusal sınırlar ardında üretici güçlerin gelişmesi sağlanabilir. Ama bu, ancak söz konusu ülkenin kapitalizmin zaten geliştirmiş olduğu üretici güçlere yaklaşmasını sağlar, onların ötesine geçmesini değil.

örgütsel sonuç doğurur. Bunların başında, herhangi bir ülkede başlayabilecek sosyalist devrimin bir dünya devrimine (Marx ve Engels'te Avrupa devrimine) dönüştürülmesi konusundaki stratejik zorunluluk ile bunun örgütsel alandaki karşılığı olan uluslararası örgütlenme gereği gelir. Marksistler, bu yüzden, başından itibaren *Komünist Manifesto*'nun "bütün dünyanın işçileri birleşin!" sloganını somut bir örgütsel biçim altında cisimleştirmek için mücadele etmiş, tekil ülkelerde işçi partileri kurmakla yetinmeyerek Enternasyonal'ler kurmak için çaba göstermişlerdir. Bu yüzdendir ki, Marx I. Enternasyonal'i (1864-1872) kurmuş ve yönetmiş, Engels ileri yaşında II. Enternasyonal'in (1889-1914) kuruluşuna katkıda bulunmuş, Lenin ve Trotskiy önderliğindeki Bolşevik Partisi, Ekim devrimini izleyen iç savaşın zorlu koşullarında III. Enternasyonal'i (Komintern'i) kurmuştur (1919).

Tek ülkede sosyalizm, sınıfsız toplumun tek bir ülkede kurulmasının olanaklı olduğunu ilan ettiği andan itibaren, klasik Marksizmden farklı bir strateji ve farklı bir örgütlenme tarzı benimsemesi son derece olağandır. Tek ülkede sosyalizm programı, emperyalist kuşatma karşısında SSCB askeri olarak savunulabildiği takdirde sosyalizmin kurulabileceğini söylüyordu. Bunun mantıksal sonucu, ***Sovyet işçi sınıfının kurtuluşu için dünya devriminin gerekmediğidir.*** Böylece, Sovyet işçi sınıfı ile öteki ülkelerin işçi sınıfları arasındaki çıkar birliği kopar. Sovyet işçi sınıfı başka ülkelerin işçilerinin de kurtulmasını belki bir iyi niyet dileği olarak kalbinde taşıyacaktır. Ama onların kurtuluşu kendi kurtuluşunun zorunlu koşulu olmaktan çıkmıştır. Bu durumda, SSCB'yi ayakta tutmak Sovyet işçi sınıfı için uluslararası politika alanındaki tek ihtiyaç haline gelir.

Bunun birkaç uzantısı vardır. Birincisi, kapitalizmle barış içinde bir arada yaşama (İngilizce'de kullanılan deyimle "*peaceful coexistence*") Sovyet devletinin stratejik yönelişi haline gelir. Çünkü Sovyet devletinin yıkılması ancak askeri bir saldırı altında mümkündür. Dolayısıyla, SSCB yöneticilerinin bir yandan yeterli bir askeri güç oluştururken, bir yandan da her koşul altında emperyalistlerin SSCB'ye saldırmasını engellemesi gereklidir. Barış içinde bir arada yaşama, bu yüzden 1930'lu yıllardan SSCB çökene kadar (bütün iniş çıkışlara rağmen ve değişik Sovyet hükümetleri başka bakımlardan ne kadar farklı politikalar izlerlerse izlesinler) dış politikasının değişmez unsuru olmuştur.[24]

İkincisi, tek ülkede sosyalizmin başka ülkelerde sosyalist devrimi SSCB için yararlı olmaktan çıkardığını görmüştük; ama bir kez barış içinde bir arada yaşama stratejik yöneliş olarak benimsenince, bu devrimler bazı durumlarda zararlı hale dahi gelebilir. Çünkü her sosyalist devrim emperyalistler açısından uluslararası istikrarın bozulması demektir. Her sosyalist devrim, SSCB ile emperyalistler arasındaki istikrara sokulmuş bir dinamit olma potansiyeli taşır. Bunun anlamı açıktır: SSCB yöneticileri, barış içinde bir arada yaşama politikasını mantıksal sonucuna götürdükleri takdirde, başka ülkelerdeki devrimleri desteklemek bir yana, proletaryanın iktidara gelmesine engel dahi olmak zorunda kalabilirler. İşte SSCB'nin çeşitli devrimlerde ve devrimci

24 Bu konuda şu kaynağa bakılabilir: Mandel, 2005.

durumlardaki politikası tam da bu ışık altında incelenmelidir. 1925-27 İkinci Çin Devrimi, 1936-39 arasındaki İspanya devrimi ve iç savaşı, 1936 Fransa Halk Cephesi deneyimi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan, Fransa, İtalya, savaş ertesinde Çin, 1959 Küba devrimi, 1968 Fransa olayları, 1974 Portekiz devrimi bu ışıkta incelenmesi gereken vakaların en önemlileridir.[25]

Üçüncüsü, bir kez dünya devrimi proletaryanın kurtuluşunun zorunlu koşulu olmaktan çıkarsa, uluslararası örgütlenme, yani bir Enternasyonal de gereksiz hale gelir. Üstelik bu sadece iktidardaki parti (bu durumda Sovyetler Birliği Komünist Partisi) için değil, henüz iktidara geçmemiş olan partiler için de geçerlidir. Madem Rusya'da sosyalizm kurulabilir, ileri ülkelerde (ABD, Britanya, Fransa, Almanya vb.) sosyalizmin o ülke sınırları içinde inşa edilememesi için de bir neden yok demektir. Bu durumda Enternasyonal'e ne gerek vardır? Enternasyonalizmin yerini milli komünizm politikası kaçınılmaz olarak alır. Milli komünizm politikasının bir dünya partisine ihtiyacı olmadığı için Stalinist önderlik III. Enternasyonal'i 1943'te lağvetmiştir. O zamandan bu yana, bu geleneğin hiçbir dalı (ne Sovyet varyantı, ne Maocu hareket, ne de Arnavutluk taraftarları) bir Enternasyonal kurmayı Marksist hareketin önündeki bir görev olarak görmemiştir.[26]

1920'li yıllarda uluslararası işçi hareketi saflarında yaşanan bu büyük altüst oluştan sonra bir Enternasyonal'in inşası görevi klasik Marksizm'in dünya devrimi programını ayakta tutma mücadelesini üstlenen Trotskiy tarafından omuzlanmıştır. Trotskiy'in çok zor koşullar altında, bir avuç taraftarıyla IV. Enternasyonal'i kurması (1938) bundan dolayıdır.

Strateji ve örgütlenmeye ilişkin bu tartışma gösteriyor ki, tek ülkede sosyalizm/dünya devrimi tartışması, SSCB'de sosyalist bir inşanın başlatılıp başlatılmaması ile ilgili değildir. Bu konuda, planlanmış bir sosyalist sanayileşme ve inşaya geçilmesi gerektiğini 1923'ten itibaren ısrarla savunan Trotskiy ve sol muhalefet olmuştur. Stalin, Buharin ile ittifak içinde, 1928'e kadar NEP'in kapitalist yöntemleri temelinde "kaplumbağa hızıyla sosyalizm"i savunmuş, Trotskiy'i "süper-sanayileşmeci" olmakla suçlamış, ancak 1928-29'da doğan büyük tarımsal kriz karşısında planlama ve zorla kolektifleştirme yoluyla yeni bir yola girmiştir.[27] Tartışma, sosyalist

25 Bu tarihsel olaylarda Sovyet yöneticilerinin devrimleri engelleme yolundaki çabalarının öyküsü için sayısız kaynak önerilebilir. Biz (biri Türkçe'ye çevrilmiş, biri çevrilmemiş) iki ana kaynağa atıfla yetineceğiz: Claudin (1990); Broué (1997).

26 Son dönemde bir yandan Maocu hareket, bir yandan da eskiden Arnavutluk yanlısı olan bazı hareketler, uluslararası bir takım yapılar oluşturmaya yönelmişlerdir. Bu yapıların incelenmesi bu yazının konusu dışında kalıyor. Ancak, bu satırların yazarının izlenimi söz konusu yapıların Lenin'in anladığı anlamda bir dünya partisi olmak yerine birer iletişim ve tartışma forumu ya da birer koordinasyon olarak çalıştıklarıdır.

27 Bu konuda da gerçekleri öğrenmek isteyenler için sayısız kaynak mevcuttur. Biz sadece Sovyet devriminin gelmiş geçmiş en büyük akademik tarihçisine atıf yapacağız. E.H.Carr. Carr'ın ünlü yapıtı *A History of Soviet Russia*'nın üçüncü kitabı *Socialism in One Country* adını taşır ve başka şeylerin yanı sıra bu konuları ayrıntılı olarak ele alır. Bu kitabın ikinci bölümü ekonomiyle, üçüncü bölümü ise parti içindeki mücadelelerle ilgilidir. Bkz. Carr, 1970a, 205-251 ve Carr, 1970b, 11-249. Carr, bu döneme ilişkin kapsamlı araştırmalarını bir de kısa ve popüler çalışmada özetlemiştir. Öteki çalışmayı çok uzun bulanlar bu kaynaktan da yararlanabilir: bkz. Carr, 1987, özellikle 106-163.

temellerde inşaya girişilip girişilmemesi ile değil, SSCB'nin dünya devrimine ilişkin görevleri ile ilgilidir. Yani tek ülkede sosyalizm programının ekonomik sonuçları kadar, politik, ideolojik ve örgütsel sonuçları da önemlidir.

Burada ele alınan stratejik ve örgütsel sonuçlardan sonra, yukarıda tek ülkede sosyalizm/dünya devrimi konusunda yapılan özette yer alan dört noktaya bir beşincisini eklemek gerektiği ortaya çıkmıştır.

5. Marksizm'in programı dünya devrimidir. Dünya devriminin zaferi sosyalizmin geri dönülmez biçimde yerleşmesinin tek güvencesidir. Öyleyse, Marksist örgütlenme bir dünya partisi, yani bir Enternasyonal bağrında olmak zorundadır. Enternasyonalizm bir duygu ve dayanışma ile sınırlı değildir. Trotskiy'in özlü biçimde ifade ettiği gibi, "enternasyonalizm soyut bir ilke değildir, ekonomik bir olgunun ifadesidir." (Trotskiy, 2000) Yani kapitalizmin kurduğu dünya ekonomisi ve politikasına sosyalizmin cevabı enternasyonalizmdir, enternasyonal örgütlenmedir.

Sonuç: Marksizm'in doğrulanması

Tek ülkede sosyalizm/dünya devrimi tartışmasının son derece ilginç ve paradoksal bir sonucu var. Doğu Avrupa'daki rejimlerin 1989'da çökmesi, Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılması, Balkanlar'da 1990'lı yıllar boyunca yaşanan çürüme ve savaş, Çin'in kendine "Komünist" adını veren bir parti gözetiminde kapitalist restorasyon sürecini yaşıyor olması—bütün bunlar, burjuva düşüncesi (ve sayısı hiç de az olmayan sosyalist) tarafından Marksizm'in yanlışlanması, hatta iflası olarak nitelendi. Oysa, bu yazıda ortaya konulan gerçekler, bütün bu ülkelerde yaşanan sosyalist inşa deneyimlerinin çöküntü ile sonuçlanmasının, aslında tam tersine Marksizm'i teorik ve programatik olarak doğruladığını ortaya koyuyor. Marx ve Engels, Lenin ve Trotskiy, bütün bir devrimci Marksizm ekolü, ta 1848'den başlayarak sosyalizmin ancak uluslararası bir ölçekte başarıya ulaşabileceğini, tek bir ülkenin sınırları içinde hapsolduğu takdirde çökmeye mahkûm olduğunu, hem teorik çalışmalarında hem programatik metinlerinde açıkça ve ısrarla ortaya koymuşlardır. SSCB'nin ve öteki sosyalist inşa deneyimlerinin çökmesi (ve başka ülkelerde çöküyor olması) bu öngörünün acıklı ve muhteşem biçimde doğrulanmasından başka bir şey değildir.

Üstelik, tek ülkede sosyalizm teorisi ve milli komünizm ile bu ülkelerdeki sosyalist inşa deneyiminin çöküşü arasında bire bir, teorik temelde kanıtlanabilecek olan ilişkiler mevcuttur.[28] Tek ülke sınırları içinde sosyalizmin inşasını sonuna kadar taşıma düşü, sosyalist inşanın doğası gereği ulusal temelde mümkün olmaması dolayısıyla paramparça olmuştur. Sosyalizmin inşasının kapitalizmin değer yasası ya da piyasa anarşisi karşısında yükselttiği, yükseltmek zorunda olduğu üretim ilişkisi planlamadır. Ne var ki, planlama tek bir ülkenin sınırları içine hapsedildiğinde derhal somut sorunlarla malûl hale gelir. Bir yandan, tek ülke sınırları içinde hapsolmuş bir ekonominin planlama kapasitesi sınırlanır ve bu sınırlama üretici güç-

28 Bu ve bunu izleyen paragraflarda söylenenler, "Piyasa Sosyalizminin Yükselişi ve Düşüşü" başlıklı yazıda ileri sürmüş olduğum düşüncelerin bir özetidir. Bkz. Savran (1991).

lerin gelişmesi ile birlikte artar. Her ülkenin dünya ekonomisiyle girmek zorunda olduğu alışveriş, yalıtılmış planlı ekonominin, dış dünya ile ilgili değişkenleri ancak el yordamıyla belirleyebilmesi anlamına gelir. Üretici güçler geliştikçe ve ekonomi karmaşıklaştıkça, dış dünya ile ilişki kurma zorunluluğu da artacağı için planlama kapasitesinin sınırlanması daha da büyük tahditler yaratır. Öte yandan, planlı ekonomiyi kuşatan kapitalist dünyanın oran ve fiyatları, dış dünya ile ilişkilerin planlanmasında birer veri olarak alınmak zorundadır. Bu da planlamanın kendi oran ve fiyatları üzerinde bir tahribat yaratır. Ekonomi karmaşıklaştığı ölçüde dış dünya ile ilişkiler geliştikçe plan üzerindeki tahribat ve çarpıtma etkisi artar. Gerçek hayatta da yaşanan bu olmuştur. Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Çin, farklı güzergâhlardan geçerek dış dünya ile ilişkilerini arttırdıkça, planlama kapasiteleri sınırlanmış, planlarında ağır çarpıklıklar ortaya çıkmış, bütün bunlar da ekonomik performansı derinden etkilemiş, büyüme ve teknolojik gelişme hızını düşürmüştü.

Sosyalist inşanın tek tek ülkelerin sınırları içinde hapsolması, ayrıca teknolojik gelişmenin önünde de ciddi bir engel olarak yükselmiştir. Hem bilimsel gelişme, hem de teknolojik yenilenme, çok uzun süredir uluslararası düzeyde gerçekleşmektedir. Bu aslında üretici güçlerin gelişmesinin ulusal sınırların ötesine çoktan taşmış olduğu gerçeğinin somut bir ifadesinden başka bir şey değildir. Kendi içine kapanmış ve en gelişmiş ülkeler tarafından dışlanmış bir ülkenin, bazı alanlardaki bilimsel ve teknolojik başarıları ne olursa olsun, karşılıklı beslenme olanağından yoksun olduğu için en ileri kapitalist ülkelerin bilimsel ve teknolojik gelişmesiyle başa çıkabilmesi mümkün değildir. Açılan ara, sosyalist inşa deneyimlerinin kapitalizmin daha gelişkin performansı karşısında çökmesinde önemli bir etken olmuştur.

Nihayet, dünya devrimi 20. yüzyıl boyunca SSCB'den başka birçok ülkede kapitalizmin devrilmesiyle sonuçlandığı halde, tek ülkede sosyalizm programı ve onun uzantısı olan milli komünizm politikası, enternasyonalist bir gelişmeyi engelleyerek sosyalist inşanın çöküşünü hızlandırmıştır. SSCB'nin dışında Doğu Avrupa'nın, Balkanlar'da Yugoslavya ve Arnavutluk'un, Asya'da Çin, Kuzey Kore ve Vietnam'ın, Latin Amerika'da Küba'nın kapitalizmin ilga edildiği ülkeler kervanına katılması, tek ülkede sosyalizm programının yerine, bu ülkelerin ortak bir planlama temelinde ekonomik bir sıçrama yaşamasıyla sonuçlanmadıysa, tek ülkede sosyalizmin yerini sadece ***tek ülkede sosyalizmler*** aldıysa, bunun sorumlusu, sadece ve sadece, sonunda birbiriyle savaşacak kadar ileri giden milli komünizmlerdir, en başta da SSCB'nin önderliğidir. Eğer SSCB, Çin, Doğu Avrupa ve öteki ülkelerin ekonomisi, ortak bir planlama temelinde tedrici olarak bütünleşmeye gitmiş olsaydı, sosyalist inşa deneyimleri 1970'li yıllardan sonra soluğunu yitirmek bir yana, aynen bütün bu ülkelerde planlamanın başlangıçta gerçekleştirdiği mucizevi büyüme süreçleri gibi uluslararası çapta da büyük bir sıçrama yaşardı. Ama emperyalistlerin bile, Avrupa Birliği örneğinde görüldüğü gibi, ulus-devletlerin üstünde birlikler, hatta devletler arayışında olduğu bir çağda, milli komünizmler sosyalist inşa deneyimlerini

bundan yoksun bırakmıştır. Milli komünizmin enternasyonalizmden kopuşunun sosyalizmin tarihsel gelişmesi üzerinde yarattığı tahribatın bundan daha çarpıcı bir ifadesi bulunamaz!

Bütün bunlar gösteriyor ki, tek ülkede sosyalizm programı 20. yüzyıl sosyalist inşa deneyimlerinin çöküşünden birinci derecede sorumludur. Tek faktör elbette tek ülkede sosyalizm programı ve milli komünizm değildir. Bu deneyimlerin yaşandığı kapitalizm-sonrası sosyalizme geçiş toplumlarında siyasi iktidarı eline geçiren, kendisi için yarattığı sosyo-ekonomik ayrıcalıklarla çıkarları işçi sınıfından ayrışan, ama bir sınıf haline gelmeyen bürokrasinin bu toplumlar üzerinde kurduğu cendere, bir bakıma bu deneyimlerin çöküşünün esas sorumlusudur. Ama, birincisi, tek ülkede sosyalizm ve milli komünizm politikasının çöküşteki sorumluluğu somut olarak saptanabilmektedir. İkincisi, bu program ve bu politika zaten kendi çıkarlarını sağlama alma çabası içindeki bürokrasinin programı ve politikasıdır. Bu yüzden, bu faktörler aslında birdir ve bu durum, tek ülkede sosyalizm programının proletarya saflarından kaynaklanan bir program olmadığını da ortaya koymaktadır.

Bütün bunların özeti şudur: tek ülkede sosyalizm kurma çabaları, Marksizm'in teorik ve pratik olarak öngördüğü gibi, 20. yüzyılın sosyalist inşa deneyimlerinin çöküntü ile sonuçlanmasına yol açmıştır. Bu program sadece iflas ile sonuçlanmış değildir. Aynı zamanda, iflasın başlıca sorumlularından biridir. Bu aşamada akla şöyle bir soru gelebilir: peki bu ülkelerde devrim yalıtıldıysa, başka ne yapılabilirdi? Dünya devrimi olmadıysa, bunun sorumlusu tek ülkede sosyalizm taraftarları mıdır?

Bu sorunun cevabı "evet"tir. Tek ülkede sosyalizm programı, yukarıda da anlatıldığı gibi, esas olarak ekonomik inşa bakımından tutulacak yolla değil, devrimin başarıya ulaştığı ama yalıtıldığı ülkenin izleyeceği politika ile ilgilidir. SSCB, tek ülkede sosyalizm programı temelinde, dünya devrimini dışlayan "barış içinde bir arada yaşama" stratejisini benimsediği içindir ki, devrim dünyanın ileri ülkelerine yayılamamış, bu da başlangıçtaki durumun pekişmesiyle sonuçlanmıştır. Bunun da ötesinde, dünya devrimi ilerlememiş değildir ki! Devrim coğrafi olarak yayıldığı halde, milli komünizm, hiçbir açıklaması olamayacak biçimde, ekonomik inşayı tek tek ülkelere hapsederek bu ülkelerde sosyalist inşanın sınırlarına gerekenden erken bir aşamada ulaşılmasına yol açmıştır.

Uzun yolculuğumuzun sonuna gelmiş bulunuyoruz. Bu noktada Marksizm'in dünya devrimi perspektifinin doğrulandığını, buna karşılık tek ülkede sosyalizm perspektifinin bütünüyle iflas ettiğini açıkça ifade etmek bütün bu yazının ulaştığı kaçınılmaz sonuçtur. Stalinizmin yönetimindeki Komintern'in 7. Kongresi 1935'te şu iddiada bulunmuştu: "Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin nihai ve geriye dönülmez zaferi...sağlanmıştır." (Aktaran Trotskiy, 1987: 62. Bkz. ayrıca Unger, 1981: 84). Bugün ortada maalesef Sovyetler Birliği'nden eser yok! Nerede sosyalizmin "nihai ve geriye dönülmez" zaferi! Buna karşılık, Stalinizmin tek ülkede sosya-

lizm programına karşı zorlu bir mücadele vermekte olan Trotskiy'in önderliğinde 1938'de kurulan IV. Enternasyonal'in programında SSCB'nin geleceği hakkında şöyle yazıyordu: "Ya bürokrasi gittikçe daha çok dünya burjuvazisinin işçi devletlerindeki organı haline gelerek yeni mülkiyet biçimlerini devirecek ve ülkeyi kapitalizme geri sürükleyecektir, ya da işçi sınıfı bürokrasiyi ezerek yolu sosyalizme açacaktır" (Trotskiy, 1992: 40). İşçi sınıfı, ne Sovyet ne de uluslararası işçi sınıfı, bürokrasiyi ezememiştir. Bu dünya Marksizm'inin bir yenilgisidir. Buna karşılık, bürokrasi yeni mülkiyet biçimlerini devirerek ülkeyi, daha doğrusu SSCB'nin yanı sıra Doğu Avrupa, Çin ve diğerleri söz konusu olduğuna göre ülkeleri, kapitalizme geri sürüklemiştir.

Geleceğin sosyalist inşa deneyimleri bu bilançonun derslerini çıkarmak zorundadır.■

KAYNAKLAR

Adler, Alan (1980) *Theses, Resolutions and Manifestos of the First Four Congresses of the Third International*, der. Alan Adler, Londra: Pluto Press.

Broué, Pierre (1997) *Histoire de l'Internationale communiste 1919-1943*, Paris: Fayard.

Bukharin-Preobrazhensky (1969), *The ABC of Communism*, der. E.H.Carr, Harmondsworth: Penguin Books.

Carr, Edward Hallett (1970a) *Socialism in One Country*, cilt 1, Harmondsworth: Penguin Books.

Carr, Edward Hallett (1970b) *Socialism in One Country*, cilt 2, Harmondsworth: Penguin Books.

Carr, Edward Hallett (1987) *The Russian Revolution from Lenin to Stalin 1917-1929*, Hong Kong: Macmillan.

Claudin, Fernando (1990) *Kominternden Kominforma*, 2 cilt, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Uluslararası Belge Yayıncılık.

Ender, Aydın (1988) "Tek Ülkede Sosyalizm Teorisi", *Sınıf Bilinci* (3), Aralık, 136-161.

Engels, Friedrich (1847) "Herr Heinzen and the Communists", *Deutsche-Brüsseler-Zeitung* (80), 7 Ekim 1847, http//:www.marxists.org/archive/marx/works/1847/06/29..

Engels, Friedrich (1993) "Komünizmin İlkeleri", Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Komintern (1984) *Manifestes, thèses et résolutions des quatre premiers congrès de l'Internationale communiste*, 1919-1923, Paris: La Brèche-Sélio.

Lenin, V.I. (1977a) "Draft Programme of the Russian Social Democratic Party", *Collected Works*, c. 6, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977b) "On the Slogan For a United States of Europe", *Collected Works*, c. 21, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977c) "Imperialism. The Highest Stage of Capitalism", *Collected Works*, c. 22, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977ç) "A Caricature of Marxism and Imperialist Economism", *Collected Works*, c. 23, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977d) "Can the Bolsheviks Retain State Power", *Collected Works*, c. 26, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977e) "Declaration of Rights of the Working and Exploited People", *Collected Works*, c. 26, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977f) "Report on the Activities of the Council of People's Commissars. Third All-Russia Congress of Soviets of Workers', Soldiers' and Peasants' Deputies", *Collected Works*, c. 26, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977g) "Resolution on War and Peace. Extraordinary Seventh Congress of the R.C.P. (B.)", *Collected Works*, c. 27, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977h) "Speech in the Moscow Soviet of Workers', Peasants' and Red Army Deputies", *Collected Works*, c. 27, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I: (1977i) "Speech at the First Congress of Economic Councils", *Collected Works*, c. 27, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977j) "Speech on the Anniversary of the Revolution. Extraordinary Sixth All-Russia Congress of Workers', Peasants', Cossacks' and Red Army Deputies", *Collected Works*, c. 28, Moskova Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977k) "Speech on the International Situation", *Collected Works*, c. 28, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977l) "Report of the Central Committee. Eighth Congress of the R.C.P. (B.)", *Collected Works*, c. 29, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977m) "Speech at a Joint Plenum of the Moscow Soviet of Workers', Peasants' and Red Army Deputies, the Moscow Committee of the R.C.P. (B.) and the Moscow City Trade Union Council, Dedicated to the Third Anniversary of the October Revolution", *Collected Works*, c. 31, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977n) "Theses for a Report on the Tactics of the R.C.P. Third Congress of the Communist International", *Collected Works*, c. 32, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977o) "On Co-operation", *Collected Works*, c. 33, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (1977p) "Better Fewer, But Better", *Collected Works*, c. 33, Moskova: Progress Publishers.

Mandel, Ernest (2005) "Barış İçinde Birlikte Yaşama ve Dünya Devrimi", Ernest Mandel, *Sosyalizmin Geleceği*, çev. D.Işık ve Masis Kürkçügil, İstanbul: Yazın Yayıncılık.

Marx, Karl (1849) "The Revolutionary Movement", *Neue Reinische Zeitung*, No. 184, İndirilme tarihi: 9 Ocak 2006.

Marx, Karl (1870) "Confidential Communication on Bakunin", http://www.marxist.org/archive/marx/works/1870/03/28.htm, İndirilme tarihi: 10 Ocak 2006.

Marx, Karl (1969a) *Theories of Surplus Value*, Part II, Moskova: Progress Publishers.

Marx, Karl (1969b) *Le Capital*, Livre III, Tome I, Paris: Editions Sociales.

Marx, Karl (1972) *Theories of Surplus Value*, Part III, Moskova: Progress Publishers.

Marx, Karl (1973a) *Grundrisse*, Harmondsworth: Penguin Books.

Marx, Karl (1973b) *Le Capital*, Livre I, Tome III, Paris: Editions Sociales.

Marx, Karl (1973c) "Class Struggles in France", Karl Marx, *Surveys From Exile, Political Writings*, c. 2, der. David Fernbach, Harmondsworth: Penguin Books.

Marx, Karl (1974) "Provisional Rules", Karl Marx, *The First International and After*, der. David Fernbach, Harmondsworth: Penguin Books.

Marx, Karl (1979) "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yapıtlar*, cilt 3, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (2003) "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 1848-1850", Karl Marx-Friedrich Engels, *Siyasi Yazılar*, İstanbul: Hil Yayın.

Marx-Engels (1975) *Selected Correspondence*, Moskova: Progress Publishers.

Marx-Engels (1987) *Alman İdeolojisi*, Ankara: Sol Yayınları.

Marx-Engels (1993) *Komünist Manifesto*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Marx-Engels (1998) *The Communist Manifesto*, Londra ve New York: Verso.

Olgaç, Ersen (1996) "Bitmemiş Tarih", *Sınıf Bilinci* (16), Kasım, 89-130.

Ollman (2006) "Geleceğin Ütopik Bir Vizyonu: Marksist Bir Eleştiri", *Monthly Review* (Türkçe), sayı 1, Ocak, 93-122.

Savran, Sungur (1979) "Siyasal İktisadın Eleştirisi", *Birikim* (49), Mart.

Savran, Sungur (1988) "Stalin'in Yazısına Uzun Bir Dipnot: 'Devletlû Komünizm'", *Sınıf Bilinci* (3), Aralık, 169-190.

Savran, Sungur (1990) "Kapitalist Restorasyon mu, Politik Devrim mi?", *Onbirinci Tez* (10), 8-40.

Savran, Sungur (1991) "Piyasa Sosyalizminin Yükselişi ve Düşüşü", *Onbirinci Tez* (11), 9-56.

Savran, Sungur (1992) *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, c. 1, İstanbul: Kardelen Yayınları.

Savran, Sungur (2006) "Lenin mi, Kautsky mi?", *Devrimci Marksizm* (1), yayına hazırlanıyor.

Satılgan, Nail (1988) "Moskova Duruşmaları Kampanyası", *Sınıf Bilinci* (2), Eylül-Ekim, 48-86.

Stalin, Jozef (1974) *Leninizmin İlkeleri*, çev. Muzaffer Kabagil, Ankara: Sol Yayınları.

Stalin, Yosif (1988) "Sosyalizm ve Devlet", *Sınıf Bilinci* (3), Aralık, 162-68.

Weber, Hermann (1979) *III. Enternasyonal. Belgeler 1919-1943*, çev. Ümit Kıvanç, İstanbul: Belge Yayınları.

Trotsky, Leon (1979) *The History of the Russian Revolution*, Londra: Pluto Press.

Trotsky, Leon (1987) *The Revolution Betrayed*, New York: Pathfinder Press.

Trotskiy, Lev (1992) *Kapitalizmin Can Çekişmesi ve Dördüncü Enternasyonal'in Görevleri*, çev. Zeynep Gök, İstanbul: Kardelen Yayınları.

Troçki, Lev (2000) *Lenin'den Sonra Üçüncü Enternasyonal. Komintern Program Taslağının Eleştirisi*, çev. Ufuk Demirsoy, İstanbul: Tarih Bilinci Yayınları.

Unger, Aryeh L. (1981) *Constitutional Development in the USSR. A Guide to Soviet Constitutions*, Londra: Methuen.

Praksis 15 | Sayfa: *247 - 270*

Trotskiy, Sürekli Devrim ve Doğu Avrupa

Ateş Uslu

Giriş

1917 Ekim Devrimi'nin önderlerinden Lev Davidoviç Trotskiy[1], yaşamı boyunca yaptığı teorik çalışmalarda ve siyasi faaliyetlerde sosyalist devrimi uluslararası düzlemde bir dönüşüm olarak ele almıştır. Trotskiy'e göre bir ülkede yapılan sosyalist devrimin, tek başına ele alındığında herhangi bir tarihsel anlamı yoktur; devrimler uluslararası devrim hareketinin birer parçası olarak düşünüldükleri ölçüde anlam kazanırlar. Trotskiy bu kabulden yola çıkarak enternasyonalizm ilkesi üzerine kurulu bir devrim modeli geliştirir: farklı ülkelerde faaliyet gösteren devrimci örgütler eşgüdüm içinde hareket etmeli, kendilerini ulusal düzlemle sınırlamamalı ve uluslararası sosyalist hareketin bir parçası olmalıdırlar; bu şekilde bir ülkede gerçekleşen devrim diğer ülkelerdeki devrimlerin öncüsü olabilir ve dünya devriminin gerçekleştirilmesi yönünde bir adım atılır. Devrimci kadrolar bir yandan devrim öncesi dönemden devraldıkları ulus-devlet ölçeğinde sosyalist dönüşümler gerçekleştirirken, diğer yandan da uluslararası ölçekte sosyalist devrimlerin yayılması için çaba göstereceklerdir.

Bu çalışmada Trotskiy'nin geliştirdiği devrim modeli incelenirken, bu modelin dönemin Doğu Avrupa'sının siyasi bağlamından ne derecede etkilendiği ve yine dönemin Doğu Avrupa'sına hangi ölçüde uygulandığı araştırılacaktır. Trotskiy'nin "sürekli devrim" teorisinin incelendiği bir yazıda temel sorunsalın "devrim modelinin Doğu Avrupa bağlamı ile ilişkisi" olarak belirlenmesi tarihsel nedenlere bağlıdır. XX. yüzyıl başında Doğu Avrupa'nın[2] büyük bir kısmı Rus Çarlığı'nın bir parçasıdır ve önceki yüzyıllarda çeşitli yollarla (fetih, paylaşım...) çarlık topraklarına katılmıştır. Bu bölgede etnik bakımdan Rus kökenli olmayan halkların yaşaması, bölgenin Rus-

1 Lev (Lyov) Davidoviç Bronstein (1879-1940) takma adı olan "Trotskiy" adıyla tanınmaktadır. Genel olarak Trotskiy'nin hayatı üzerine bkz. Broué (1988); Deutscher (2003a, 2003b, 2003c); Trotskiy (1999b); Wolfe (1989).

2 Bu çalışmada "Doğu Avrupa" terimi Baltık devletleri (Litvanya, Letonya, Estonya), Belarus (Beyaz Rusya), Polonya ve Ukrayna'dan oluşan bölgeyi ifade etmektedir. Bölge ülkelerinin ortak özelliklerini ve farklılıklarını tartışan bir tasvir için bkz. Szporluk (1991: 466-474).

ya ile Almanya ve Avusturya gibi Avrupa ülkelerinin doğrudan çatışma alanı olması, dönemin Doğu Avrupa'sını gerek ulusal sorun, gerekse uluslararası politika açısından tam anlamıyla bir "laboratuar" haline getirmektedir. Ulusal Enternasyonalizme ve uluslararası devrim hareketine birincil dereceden önem atfeden "sürekli devrim" teorisinin Doğu Avrupa bağlamında incelenmesi de bu şekilde anlam kazanmaktadır.

Bunun yanında, Rus Çarlığı'nda kapitalizmin gelişmesi, 1905 Devrimi, I. Dünya Savaşı, 1917 Devrimi gibi Trotskiy'nin devrim stratejisinin gelişimini doğrudan etkileyen faktörler de Doğu Avrupa bağlamında özel bir anlam kazanmaktadır. Rusya'da kapitalizmin gelişmesi Orta Asya'da ya da Uzak Doğu Rusya'sında değil, tarihsel olarak diğer Avrupa ülkelerinin toplumsal formasyonlarıyla benzerlik gösteren Doğu Avrupa'da gözlemlenmiştir; I. Dünya Savaşı cepheleri bu topraklar üzerinde açılmıştır; 1905 ve 1917 devrimleri de yine Doğu Avrupa kentlerinde yoğun bir şekilde etkisini göstermiştir. Bu durumdan yola çıkılarak, "sürekli devrim" teorisini etkileyen temel bağlamlardan birinin Doğu Avrupa olduğu söylenebilir. Yazar bu bölgenin sorunlarına dair özel bir inceleme kaleme almamış olsa da, eserlerinde Doğu Avrupa siyasi-toplumsal gelişmelerinin etkileri belirgin olarak görülebilmektedir.

İlerleyen sayfalarda Doğu Avrupa bağlamında Trotskiy'nin devrim modeli üç bölümde incelenecektir. Öncelikle XIX. yüzyıl Doğu Avrupa'sının toplumsal ve siyasi yapısı, Trotskiy'nin teorileriyle ilişkisi içinde tasvir edilecektir. İkinci bölümde Trotskiy'nin 1905 Devrimi ve sonrasında geliştirdiği, "sürekli devrim teorisi" adı altında tanınan teorik çalışmalara (ve bu çalışmaların XIX yüzyıl sonu Doğu Avrupa bağlamı ile ilişkisine) değinilecektir. Üçüncü bölüm Trotskiy'nin Bolşevik Devrimi sırasındaki faaliyetlerin ve devrim stratejisinin 1917 sonrasında aldığı biçimlerin incelenmesine ayrılmıştır. Yazının inceleme alanı, Trotskiy'nin devrim üzerine fikirlerinin Rusya bağlamıyla ilintili olarak oluşum halinde bulunduğu yıllara odaklanmaktadır; Lenin'in ölümünü izleyen Trotskiy-Stalin tartışması, Trotskiy'nin faşizm üzerine tahlilleri ve Dördüncü Enternasyonal'e ilişkin konular bu yazının kapsamı dışında tutulmuştur.

I. Doğu Avrupa: Tarihsel Bağlam (XIX. yüzyıl-1905)

A. Tarihsel Miras: Kentler, Azınlıklar ve Ulusal Sorun

Lev Trotskiy'nin geliştirdiği devrim teorisi, yazarın yaşadığı dönemin Rusya'sının toplumsal ve ekonomik formasyonunun izlerini taşımaktadır. Bununla birlikte, XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başı Rusya'sının basit, türdeş bir bütün teşkil etmediği belirtilmelidir. Bu dönemde Rus Çarlığı Petersburg ya da Moskova gibi "Büyük Rus"[3] şehirleri ve bu şehirleri çevreleyen bölgelerden ibaret değildi; Orta Asya, Si-

3 XVII. yüzyıl ortasında topraklarını Ukrayna'ya doğru genişleten Moskova Büyük Prensliği hükümdarları, Ukrayna ve Beyaz Rusya (günümüzde Belarus) halkları üzerine egemenlik hakkı iddia ettiklerini belirtmek için, "Tüm Rusya'ların Çarı" ünvanını almışlardır: buradaki "Tüm Rusya'lar" sözcüğünün açılımı da "Büyük Rusya, Küçük Rusya ve Beyaz Rusya" olarak belirlenmiştir. Bu adlandırmada "Küçük Rusya" Ukrayna'ya, "Büyük Rusya" ise Moskova Prensliğine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla "Büyük Rus", etnik Ruslara verilen isimdir.

birya, Finlandiya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Baltık eyaletleri ve Polonya gibi çok çeşitli bölgeleri ve ülkeleri kapsamaktaydı. Bu çalışmada "Doğu Avrupa" terimiyle adlandırılacak olan, Baltık Denizi'nden Karadeniz'e uzanan şeritte yer alan toprakları kapsayan bölge, Rus Çarlığı için özel bir öneme sahipti: bu bölge gerek coğrafi anlamda, gerekse tarihsel bağlar ve ekonomik alış-verişler anlamında, dönemin Rusya'sının Batı'ya açılan kapısı olma niteliğini taşımaktaydı.

Polonya, Baltık eyaletleri, Belarus ve Ukrayna ortak bir tarihsel kaderi paylaşmaktadır; sözkonusu "ortak kader", bu geniş coğrafyanın toplumsal ve ekonomik yapısının bazı benzer özellikler göstermesine yol açmıştır. Doğu Avrupa, XX. yüzyıl başında ağırlıklı olarak köylü bir nüfusa sahipti; ancak Baltık ticaretinin ve ticaretle uğraşan Yahudi nüfusun yoğunlaşmasının da etkisiyle kent yaşamı ve ticaret de önemli bir gelişme göstermişti. Bununla birlikte, kent ve köy arasında, bölgenin büyük bir kısmında kent ahalisi ve köyde yaşayan halkın farklı uluslara mensup olmasından kaynaklanan, "mutlak" denebilecek derecede keskin bir kopukluk vardı. XIII. yüzyıldan itibaren Estonya ve Letonya'ya[4] -önce bölgeyi Hıristiyanlaştırmak, daha sonra ise ticari faaliyet sürdürmek üzere- yerleşen Almanlar, zamanla "Baltık Baronları" (*Baltenritter*) adıyla anılan bir kast oluşturmuşlardı; XIX. yüzyıla gelindiğinde Estonya ve Letonya'nın büyük toprak sahiplerinin hemen hemen tamamı ve kent nüfusunun büyük bir kısmı bu kasta dahildi. Litvanya ve Beyaz Rusya'da ise soylu sınıfı oluşturan "Polonyalılaşmış" bir aristokrasiydi. Bu durum da tarihsel bir nedene bağlıdır: XVI. yüzyılda Polonya Krallığı ve Litvanya Grandüklüğü'nün birleşerek "Polonya-Litvanya Cumhuriyeti"[5] olarak bilinen siyasi yapılanmayı oluşturması sonrasında Litvanya, Beyaz Rusya ve Batı Ukrayna asilleri zamanla Polonya saray âdâbını, Leh dilini ve kültürünü benimsemiş, yerli halklardan kendilerini soyutlamışlardı. Polonya'da ise yerli aristokrasi Polonyalı kimliğini korumaktaydı, ancak özellikle Baltık kıyısında bulunan şehirlerde Alman nüfusun önemli bir ağırlığı vardı. Ayrıca, tüm bu sayılan ülkelerin kentlerinde Yahudi cemaati son derece önemli bir unsur teşkil etmekteydi; bölgede gerek önemli bir Yahudi nüfusun yaşadığı kentler (Yiddiş[6] dilinde *ştot*), gerekse orta ölçekli Yahudi kentleri (Yid. *ştetl*) yaygın durumdaydı.

Kent ölçeği ve köy ölçeği arasındaki etnik, dilsel ve kültürel ayrılık, XIX. yüzyıl boyunca ivme kazanarak artan bir kapitalistleşme süreci geçiren Doğu Avrupa'nın aynı zamanda kendi içinde bir "eşitsiz ve bileşik gelişme" yaşamasına neden oldu; farklı ekonomik gelişme düzeylerinin biraradalığını ifade eden eşitsiz ve bileşik gelişme, ilerleyen dönemde Trotskiy'nin sürekli devrim teorilerinde de önemli bir yer tu-

4 "Estonya" ve "Letonya" adları 1917 yılına kadar haritalarda yer almamaktadır; günümüzde bu ülkelerin bulunduğu topraklar Estland, Kurland ve Livonya gibi bölgeler arasında paylaşılmıştır. Bu yazıda okuma kolaylığı sağlanması amacıyla Estonya ve Letonya adlandırmaları 1917 öncesi için de kullanılacaktır.

5 Leh dilinde *Rzeczpospolita Obojga Narodów* (İki Halkın Cumhuriyeti/Devleti). Litvanya Grandüklüğü Litvanya'nın yanında Beyaz Rusya'yı ve Ukrayna'nın batı kesimlerini de kapsamaktadır; dolayısıyla Polonya-Litvanya çok geniş bir coğrafi alanı kapsayan bir siyasi oluşumdur.

6 Yiddiş, Doğu Avrupa Yahudilerine ve onların dillerine verilen addır.

tacaktı. Bunun yanında, sözkonusu ayrılık yerli halkların büyük bir kısmının "ulusal uyanış" sürecini yaşamalarını geciktirdi. XIX. yüzyıl sonuna kadar geniş kitlelerce benimsenen bir Letonya, Litvanya, Estonya, Ukrayna ya da Beyaz Rusya ulusal kimliğinin yaratılması mümkün olmadı; bu kimliklerin yaratılmasını sağlayan, sanayileşmenin ivme kazandığı 1880'ler ve 1890'larda köylerden kentlere doğru göçün artmasıyla birlikte yerli halkların "kentli" kesiminin sayısının artması ve böylece ulusçu entelektüel kesimin ortaya çıkmasıdır. Milliyetçiliğin siyasal bir hareket haline geldiği XIX. yüzyıl sonunda bir diğer akım, sosyalizm de yaygınlık göstermeye başladı; bu iki akımın eş zamanlı olarak yaygınlık kazanması Doğu Avrupa sosyalist hareketinin gündeminde "ulusal sorun", "ezilen ulus milliyetçiliği" gibi tartışma başlıklarının öncelikli konular arasında yer alması sonucunu doğurmuştur.

Trotskiy, 1905 devrimini ve 1917 devrimlerini incelediği kitaplarında yer alan, Rusya'nın tarihsel gelişimine ilişkin bölümlerde Doğu Avrupa'nın özgüllüklerine değinide bulunmaktadır. Trotskiy, Rusya'da gerikalmışlık ve gelişmişliğin bir bileşkesinin sözkonusu olduğu tespitinden yola çıkar (Deutscher, 2000a: 36). Böyle bir bağlamda gerek kapitalizmin, gerekse proletaryanın ve devrimci hareketlerin geliştiği alan olan *kent*, "gelişme"nin ölçeği olma niteliğine sahiptir. Bununla birlikte, Trotskiy geleneksel Rus kentlerinin Avrupa kentlerinden farklı olduğunu belirtir: Ortaçağ ve Modern Çağ Avrupa'sında kentler "lonca ve zanaatkâr kenti" niteliği taşımaktadır, kentin üretici bir işlevi vardır. Rusya'nın "eski tip" kentlerinde ise herhangi bir üretici işlevin yerine getirilmesi sözkonusu değildir; Rusya'da modern kentlerin oluşumu ancak XIX. yüzyıl sonunda, Avrupa sanayisinin Rusya'da kapitalizmin gelişimi üzerine yaptığı etkiyle mümkün olabilmiştir (Trotskiy, 2000: 44-45). Trotskiy Haziran 1922 tarihli bir metninde ve *Rus Devriminin Tarihi* adlı kitabında Polonya kentlerine ilişkin bir değerlendirme yapar (Trotskiy, 2000: 292-307; 1998a: 462) ve "eski tip" Rus kentlerini Polonya kentleriyle karşılaştırır. Yazara göre "[t]ıpkı Rusya'nın Avrupa ile Asya arasında kalması gibi, Polonya da, toplumsal yapısı itibariyle Rusya ile batı arasında kalmıştı. Polonya şehirleri, birleşik zanaatsal işi Rus şehirlerinden daha fazla tanıyordu" (Trotskiy, 2000: 302). Görüldüğü gibi, Trotskiy bu satırlarda Polonya'nın Rusya ve diğer Avrupa ülkeleri arasındaki konumunun maddi temellerini araştırmaktadır; bu tahlilin Polonya dışındaki diğer Doğu Avrupa ülkelerine de uygulanabilir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Yazar bundan sonra Polonya-Litvanya devletinin çöküşünün nedenlerini de Polonya'da kentlerin özgül yapısıyla ilişkili olarak inceler: "Ama [Polonya şehirleri] kraliyet iktidarına yardımcı olacak kadar yeterli bir gelişmeyi asla gösteremediler. Devlet iktidarı doğrudan soyluluğun elinde kaldı.. Sonuç, tam bir iktidarsızlık ve devletin çöküşüydü" (Trotskiy, 2000: 302; ayrıca bkz. 1999a: 41).

B. XIX. Yüzyıl Sonu: Siyasi, Toplumsal ve Ekonomik Gelişmeler

1880'ler ve 1890'larda Polonya siyasetinde görülen gelişmeler, Doğu Avrupa'ya ilişkin olarak önceki sayfalarda çizilen genel tabloyu yansıtmaktadır. Bu dönemde

ortaya çıkan, Roman Dmowski önderliğindeki "ulusal demokrat" hareket radikal milliyetçi bir çizgi benimsemişti. Yine aynı dönemde gelişen sosyalist hareket iki siyasi örgüte (*Proletariat* ve *Proletariat II*) kaynaklık etmişti; Rosa Luxemburg'un da dahil olduğu bu sosyalist hareketin genel eğilimi ulusalcılığın karşısında enternasyonalist ilkeleri savunmak yönündeydi (Walicki, 1983: 567-571). Bu durumda dönemin Polonya'sının siyasi konumunun da etkili olduğu unutulmamalıdır: Polonya XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Prusya, Rusya ve Avusturya arasında paylaşılmıştı ve bu durum *Proletariat* hareketlerinin ortaya çıktığı dönemde de sürmekteydi; Polonya sosyalistleri bir yandan farklı ülkelerde faaliyet gösteriyor, diğer yandan da içinde bulundukları ülkelerin sosyalist hareketleriyle dayanışma içine giriyorlardı. Polonya'nın bu durumunun dönemin devrimcileri üzerine etkisinin önemli bir göstergesi, Rosa Luxemburg'un 1898'de hazırladığı doktora tezidir (Luxemburg, 2004). Luxemburg bu çalışmasında Polonya'nın paylaşımcı devletlere ekonomik açıdan sıkı bir şekilde bağlı olduğunu gösteriyordu: bu şekilde, Polonya'nın paylaşılan parçalarının dar bir ulusçu mücadele sayesinde birleşmesinin imkânsızlığını kanıtlıyor, enternasyonal mücadelenin gerekliliğini vurguluyordu. 1893'te Feliks Dzierzynski önderliğinde kurulan *Polonya Krallığı Sosyal Demokrasisi*, Luxemburg çizgisinin enternasyonalist vurgularını taşımaktaydı.[7] Bu dönemde Polonya'da ortaya çıkan bir diğer sosyal demokrat hareket (Polonya Sosyalist Partisi) ise sosyalizm ve yurtseverliği bağdaştırma amacını dile getirmişti; Polonya'nın gelecekteki diktatörü Józef Pilsudski'nin önderliğindeki bu hareketin giderek sosyalizmden uzaklaşması da Luxemburg- Dzierzynski çizgisinin enternasyonalist vurgularını güçlendirici bir etki yapmıştır.

Baltık eyaletlerinde sosyal demokrat örgütler ilk olarak Vilnius'ta kuruldu (White, 1996: 26-27). Vilnius bu dönemde tipik bir Doğu Avrupa şehriydi; tarihsel olarak Litvanya Grandüklüğü'nün başkentliğini yapmış olmasına rağmen kent merkezinde Litvanyalı nüfus oldukça azdı; kentte iki grup, Polonyalılar ve Yahudiler ağırlık taşımaktaydı, kentin çevresindeki kırsal alanda ise Beyaz Rus kökenli köylüler yaşamaktaydı. Bu bağlamda sosyal demokrat hareket esas itibariyle kentli nüfusa, dolayısıyla Yahudi ve Polonyalı işçilere yönelik olarak gelişti. İlerleyen yıllarda Polonya'daki sosyal demokrat harekete benzer bir şekilde Litvanya sosyal demokrat hareketinde yurtsever renkleri ağır basan bir çizgi ve enternasyonalist bir diğer çizgi ortaya çıktı. Enternasyonalist çizgi, ortaya çıkışından kısa bir süre sonra Polonya Krallığı Sosyal demokrasisi ile birleşti, Polonya Krallığı ve Litvanya Sosyal Demokrasisi (*Socjaldemokracja Królestwo Polskiego i Litwy* - SDKPiL) bu şekilde kuruldu; Rosa Luxemburg'un da dahil olduğu bu parti ilerleyen dönemlerde Rus Sosyal Demokrasisi ile ilişkileri dolayısıyla Ekim Devrimi'ni önceleyen sürecin tarihinde önemli bir yer tutacaktı.

Polonya-Litvanya topraklarında kurulan bir diğer örgüt ise Yiddiş dilinde "Lit-

7 Dzierzyński (Rusça'ya geçen söyleniş şekliyle Cerjinski) ilerleyen yıllarda Bolşevik hareketin önde gelen liderleri arasında yer alacak, Rosa Luxemburg'un ulusların kendi kaderini tayin hakkını enternasyonalizm adına reddeden tezlerini Bolşevik Parti içinde savunacaktır.

vanya, Polonya ve Rusya Genel Yiddiş Emek Birliği" olarak adlandırılan, daha sonraları kısaca *Bund* ("Birlik") olarak tanınacak olan sosyalist örgüttü. Doğu Avrupa'da önemli bir ağırlığa sahip olan Yahudi işçileri sosyalist ilkeler doğrultusunda harekete geçirmeyi hedefleyen ve ideolojik olarak Rosa Luxemburg çizgisine bağlı olan (Champonnois ve Labriolle, 2001: 40) Bund, ilerleyen dönemde Rusya sosyal demokrat/komünist hareketi içinde önemli bir konuma sahip olacaktı.

Letonya ve Estonya, burjuvazinin ve kapitalizmin Litvanya'ya oranla daha belirgin bir şekilde geliştiği bölgeler olmuştur. Litvanya'da XIX. yüzyıl sonuna kadar bir kent burjuvazisinin varlığından bahsedilemezken (Champonnois ve Labriolle, 2001: 41) Estonya ve Letonya'da Baltık Baronları'nın da etkisiyle bir kent burjuvazisinin ve kapitalizmin oluşması daha hızlı bir şekilde gerçekleşmişti. Diğer Doğu Avrupa bölgelerine benzer bir şekilde bu eyaletlerde de sosyalist hareket ve milliyetçi hareket bir tür "eleştirel diyalog" içinde gelişmişti (Champonnois ve Labriolle, 2003: 219, 221).

Beyaz Rusya, topraklarında köylü nüfusun diğerlerine oranla çok daha önemli olması, kentli bir aydın grubunun oluşumunun gecikmesi ve buna bağlı olarak ulusal uyanışın diğer örneklerin aksine keskin bir şekilde gerçekleşmemesi gibi nedenlerle güçlü milliyetçi ve sosyalist akımların ortaya çıktığı bir bölge olmadı. Beyaz Rus radikalizmi esas olarak kent merkezli bir politika üzerinden gelişmiyordu; ancak Rusya'daki *narodnik* hareketi örneğine de paralel olarak bir Sosyal-Devrimci grup 1880'lerde Beyaz Rusya'da faaliyet göstermeye başladı (Zaprudnik, 1993: 59). 1898 Sosyal Demokrasi birleşme kongresi, Beyaz Rusya toprakları içinde kalan bir kent olan Minsk'te yapıldı, ancak bu Beyaz Rusya'nın (ya da Minsk'in) devrimci hareket için özel bir önem taşıdığı anlamına gelmiyordu; aksine, kongre için Minsk'in seçilmesi, Çarlık otoritelerinden uzak ve sakin bir şehir olmasından kaynaklanmaktaydı (Beauvois, 2004: 319).

Trotskiy'nin doğduğu ve gençlik yıllarını geçirdiği Ukrayna da birçok bakımdan diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle benzer özellikler göstermekteydi. Ukrayna'nın batı kesiminde bulunan bazı bölgeler (Galiçya) Avusturya-Macaristan'a, diğer bölgeler ise Rusya'ya ait durumdaydı; mülk sahibi/şehirli nüfusu batı kesimlerde Polonyalılar ve Yahudiler, doğu kesimlerdeyse Ruslar oluşturmaktaydı. Bu noktada Trotskiy'nin ailesinin Yahudi olmasına rağmen, geleneksel eğilimin aksine kentsel-ticari faaliyetlerle değil, tarımla uğraştığı belirtilmelidir. Dolayısıyla Trotskiy bir yandan Doğu Avrupa'nın çok uluslu yapısını, diğer yandansa köy-kent ayrımının keskinliğini gençliğinde doğrudan doğruya gözlemleme fırsatı bulmuştu.

Özetlemek gerekirse, Rus Çarlığı'nın batı sınır boylarını teşkil eden Doğu Avrupa toprakları hem Avrupa'nın gelişkin kapitalist/emperyalist ülkeleriyle doğrudan bir mekânsal teması mümkün kılmakta, hem de etnik çeşitlilikleri dolayısıyla bu ülkelerin halklarıyla Rusya halkları arasında organik bir bağ kurulmasını sağlamaktaydı. Ayrıca bu bölgelerde ulusal sınırların belirsizliği ve kent/köy ayrımının çoğunlukla uluslar arası ayrımlardan daha önemli olması, sosyalist hareketlerin basit anlamda bir etnik/ulusal ölçekle sınırlı kalmasını engellemişti. Diğer bir deyişle, XX. yüzyıl

başında Doğu Avrupa bağlamında sosyalist hareketler uluslararası ölçekte bir devrim perspektifi geliştiriyorlardı, zira ulusal sınırların belirsizleştiği -ya da halkların farklı devletler arasında paylaşıldığı- bir durumda ulusal ölçekle sınırlı kalan bir devrim perspektifi kaçınılmaz olarak yabancı düşmanlığını ve milliyetçi ideolojilerle bütünleşmeyi beraberinde getirmekteydi. Buna bağlı olarak, Doğu Avrupa bağlamını göz önünde bulunduran Marksistler devrim stratejilerinin bölgesel/uluslararası bir düzlemde kurgulanmasına öncelik vermişlerdir; stratejilerini ulusal ölçekle sınırlayan sosyalist/sosyal demokrat kadrolar ise, sol hareket içinde milliyetçi yönelimleri ağır basan, hatta Pilsudski örneğinde olduğu gibi, zamanla tüm sosyalizmi bütünüyle terk eden eğilimlerin ortaya çıkmasına temel oluşturmuştur. Gerek bu durum, gerekse Doğu Avrupa bağlamında kentsel/kapitalist gelişmeyle köylü toplumların eşitsiz ve bileşik gelişmesi Trotskiy'nin 1905 yılında geliştireceği sürekli devrim teorisinde enternasyonalizm konusunun sahip olduğu önemi açıklayan başlıca unsurlardandır.

II. 1905 Devrimi ve Sonrasında Sürekli Devrim Teorisi

A. Sürekli Devrim Teorisinin Oluşumu (1905)

1905 yılı, Rusya tarihinde olduğu gibi, Trotskiy'nin entelektüel ve siyasi gelişiminde de bir dönüm noktasıdır. 1905 yılında Rus Çarlığının otoriter yönetimi halk kitlelerince sarsılmış; siyasi nitelikli grevler tüm ülke çapına yayılmış, ve işçilerin özörgütlenmesi niteliğinde olan bir kurum, *Sovyet* (konsey) ortaya çıkmıştır. 9 Ocak 1905'te[8] "Kanlı Pazar" olarak bilinen olayda polis kuvvetlerinin bir işçi gösterisine ateş açmasıyla başlayan toplumsal hareketlenme, aynı yılın sonbahar aylarında siyasi nitelikte grevlerin yoğunlaşmasıyla ve Petersburg Sovyetinin ortaya çıkmasıyla birlikte gerçek anlamda bir devrim niteliği kazanmıştı. Çar II. Nikolay bu devrimci hareketlilik karşısında geri adım attı ve bir parlamentonun (*Duma*) kurulmasına izin verdi.

Bu dönemde Rusya Sosyal Demokrat[9] İşçi Partisi içinde yer alan ve 1902'den beri Londra, Paris gibi şehirlerde sürgün hayatı yaşayan Trotskiy şubat 1905'te Kiev'e gelerek devrimci faaliyetlere bu şehirden katkı yapmaya başladı. Ukrayna şehirlerinden Kiev, Isaac Deutscher'in deyişiyle, dönemin yer altı örgütlenmesinin merkezi konumundaydı (2000a: 97). Trotskiy ekim ayında Petersburg'a geçmiş, ilerleyen haftalarda Petersburg Sovyetinin oturumlarını yönetmiş, daha sonra Çar tarafından görevlendirilen hükümetin önlemleri çerçevesinde hapse atılarak yargılanmıştır.

Trotskiy, 1905 devriminin tarihi üzerine yazdığı kitapta, "sürekli devrim" üzerine teorilerini Kanlı Pazar ve 1905 ekim grevi arasında geçen sürede şekillendirdiğini belirtmektedir (Trotskiy, 2000: 2). Yaşamının ileriki dönemlerinde geliştireceği bu teoriler, Trotskiy'nin

8 Çarlık Rusya'sında kullanılan Jülyen takvimle Batı Avrupa ülkelerinde kullanılan Gregoryen takvim arasında on üç günlük bir fark vardır. Yazı boyunca, Gregoryen takvime geçiş yapılan 1/14 Şubat 1918'i önceleyen tarihler Rusya'da yürürlükte olan Jülyen takvime göre yazılacaktır.

9 Bu dönemde "sosyal demokrat" adlandırmasının gerçekte sosyalistleri ve komünistleri nitelediği unutulmamalıdır.

Temmuz 1905'te yazdığı bir metinde en özlü ifadelerden birine ulaşmaktadır:

> "...proletarya, tıpkı zamanında burjuvazinin yaptığı gibi, köylülük ve küçük burjuvazinin yardımıyla görevini yerine getirmelidir. Kıra önderlik etmeli, onu hareketin içine çekmeli, onu kendi planlarının başarısına esaslı surette ilgili kılmalıdır. Ama proletarya kaçınılmaz olarak önder kalır. Bu 'proletarya ve köylülüğün diktatörlüğü' değildir, köylülük tarafından desteklenen proletarya diktatörlüğüdür. Ve kuşkusuz proletaryanın işi tek bir devletin sınırları içine hapsolmayacaktır. Konumunun temel mantığı onu derhal dünya arenasına fırlatacaktır." (akt. Trotskiy, 2000a: 277; 2001)

Bu satırlarda özetlenen Sürekli Devrim teorisinin temelleri XX. yüzyıl başında, Rosa Luxemburg ve Parvus (Alexander Helphand) tarafından atılmıştır, ancak teoriyi sistemli hale getiren Trotskiy olmuştur. Trotskiy 1905 Rus Devrimi'nin ertesinde, tutukluluğu sırasında yazdığı *Sonuçlar ve Olasılıklar* başlıklı çalışmasında bu teoriyi ayrıntılarıyla ele almıştır. Yazar bu çalışmasında öncelikle 1905 devriminin sınıfsal karakterini tartışır. 1905 devrimi bir burjuva devrimidir, ancak sözkonusu devrimi 1789 Fransız Devrimi ve 1848 devrimleri gibi burjuva devrimleriyle aynı kategoride değerlendirmek yersizdir (Trotskiy, [1906]: 10 vd.). 1905 devrimi ve 1789-1848 devrimleri arasındaki temel fark, işçi sınıfının gelişkinlik düzeyidir. 1789 ve 1848'de iktidarı ele geçirecek düzeyde gelişkin olmayan bir işçi sınıfı sözkonusuyken, 1905 devriminin oluştuğu bağlamda işçi sınıfı siyasi iktidarı ele geçirecek, devrimin önderliğini üstlenebilecek konumdadır. Bununla birlikte, nesnel toplumsal-ekonomik şartların gelişkin olması burjuva devriminin sosyalist devrime dönüşmesi için yeterli değildir, proletaryanın iktidara gelmesi sınıf mücadelesi içindeki ilişkilere, öznel etkenlere ve uluslararası duruma da bağlıdır (Trotskiy, [1906]: 13). Görüldüğü gibi, Trotskiy başlangıçta burjuvazi tarafından yönetilen devrimlerin sosyalist devrime dönüşmesinin mümkün ve gerekli olduğunu söyler, ve bu dönüşümün esas şartlarından biri olarak da *uluslararası konjonktürün elverişliliği*ni tespit eder. Başka bir deyişle, Trotskiy'e göre, iktidarı ele geçirmek isteyen proletarya tek ülke ölçeğinde (ve aynı şekilde, sözkonusu ülkenin devlet mekanizmasında, toplumsal yapısında) dönüşümler yapma perspektifiyle kendini sınırlamamalı, uluslararası ölçeğin nesnel koşullarını da dikkate alarak hareket etmelidir.[10]

10 Bu noktada Trotskiy'nin düşüncelerinin Marksist düşünce tarihi içindeki temellerine değinilebilir (bu konuda genel bir değerlendirme için bkz. Sarı, 1989). Karl Marx ve Friedrich Engels, 1848'de kaleme aldıkları *Komünist Parti Manifestosu*'nda proletaryanın çıkarlarının "ulusal çıkarlar"la denk düşmediğini belirtirler; ulusal sınırlar burjuvazi tarafından çizilmiş sınırlardır; "vatan" bir "mülkler toplamı"dır ve işçilerin bir anavatanı yoktur (Marx ve Engels, 1988a: 56), proletarya bizzat kendini bir "ulus" haline getirmeli, başka bir deyişle kendini ulusal sınırlarla sınırlamamalı ve uluslararası düzlemde devrimi gerçekleştirmelidir. *Manifesto*'nun kapanış cümlesinin "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin" sloganı olması da bu noktada anlam kazanır. Trotskiy *Manifesto*'dan ve diğer Marksist metinlerden yola çıkarak sosyalist devrim teorisinin ve uluslararası devrim stratejisinin temellerini atmıştır. Trotskiy'nin işçi sınıfının iktidarı doğrudan alarak gerek burjuva devriminin demokratik dönüşümlerini, gerekse proleter devrimin sosyalist dönüşümlerini üstlendiği bütünsel devrimi nitelemek için kullandığı "sürekli devrim" terimi de Marx ve Engels tarafından, *Revolution in Permanenz* şeklinde, 1850 yılında kaleme aldıkları bir metinde kullanılmıştır (Marx ve Engels, 1988b: 261).

Trotskiy, devrim sırasında sosyalist partinin yapacağı ittifaklara dair yaptığı değerlendirmelerle Rus sosyalizminin başlıca iki kanadından, Bolşeviklerden ve Menşeviklerden farklı bir tutum takınıyordu. Menşevikler 1905 Devrimi bağlamında burjuva hükümetinin çarlığa karşı ilerici bir hareket olduğunu düşünüyor, dolayısıyla Çarlığa karşı burjuvaziyle bir ittifak öneriyor, bu ittifakın Çarlığın yıkılmasını izleyecek ve sosyalist devrimi önceleyecek olan burjuva-demokratik devrime temel oluşturacağını savunuyorlardı. Bolşevikler bu dönemde burjuva-demokratik dönüşümlerin sosyalist dönüşümleri öncelemesi gerektiğini düşünmekle birlikte, Menşevikleri "uzlaşmacı" konumları dolayısıyla eleştiriyor, proletarya için gerçek anlamda bir "tehdit" teşkil eden burjuvaziyle yapılacak ittifakları reddediyorlardı: burjuva devrimine özgü dönüşümler burjuvazi tarafından değil, "işçi ve köylülerin devrimci demokratik diktatörlüğü" olarak adlandırılan özgül bir ittifak tarafından gerçekleştirilmeliydi. Trotskiy ise gerek burjuvaziyi, gerekse burjuva-demokratik politikaları ilerici olarak değerlendirmiyor, burjuva-demokratik dönüşümlerin doğrudan doğruya proletarya tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini savunuyordu.

Trotskiy, *Sonuçlar ve Olasılıklar*'ın "Devrim ve Avrupa" başlığını taşıyan dokuzuncu bölümünde Rus devrim hareketinin uluslararası plandaki açılım olanaklarına yer veriyordu. Yazara göre proletarya Rusya'da iktidarı aldıktan sonra devrimi kendi inisiyatifiyle Avrupa'ya yaymadığı takdirde Avrupa büyük güçlerinin tepkisiyle, karşı devrim girişimleriyle karşı karşıya kalacak ve böylece sosyalist devrim sözkonusu "feodal/burjuva" güçler tarafından sindirilecekti (Trotskiy, [1906]: 28). Trotskiy başarılı bir devrimin gerçekleştirilmesi için öncelikle bir yakın çevre stratejisi öneriyordu: bu stratejinin merkezinde Polonya vardı. Bu noktada bir kez daha dönemin Polonya'sının uluslararası ölçekteki özgün konumu anımsanmalıdır: Polonya XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya, Prusya (daha sonra Almanya) ve Avusturya tarafından paylaşılmıştı; ancak Polonyalı entelektüeller ve devrimciler paylaşılmış Polonya topraklarının bütününde faaliyet göstermeye devam etmekteydiler: özetlemek gerekirse, 1905 yılında Polonya bir "parçalılık içinde birlik" teşkil ediyordu ve bu durum Polonya'yı Rus devrimi ve Avrupa devrimi arasında bir "geçiş basamağı" haline getiriyordu. Trotskiy'e göre Rusya'da gerçekleşecek bir devrim kaçınılmaz olarak Polonya'ya da sıçrayacaktı. Bu durum, başta Almanya ve Avusturya-Macaristan olmak üzere Avrupa büyük güçlerinin kendilerini devrimci tehdit altında hissetmelerine neden olacak ve bu büyük güçleri karşı-devrim girişimlerine itecekti. Dolayısıyla Rusya'da kurulacak olan bir devrimci hükümet gerek Rusya düzleminde, gerekse Avrupa düzleminde karşı-devrimci saldırılara karşı hazırlıklı olmalıydı. Bu noktada, Avusturya-Macaristan ve Almanya gibi ülkelerde işçi sınıfının ve sol partilerin karşı-devrim girişimine nasıl tepki vereceği önemli hale geliyordu: sözkonusu ülkelerde proletarya ve sol partiler Rus devrimiyle dayanışma içine girdikleri ve kendi ülkelerinde de devrimi gerçekleştirdikleri takdirde sosyalist devrim Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkelerine sıçrayacak, işçi sınıfının dünya çapında siyasi iktidarları

ele geçirmesi yönünde, başka bir deyişle sürekli devrim yönünde ilerlenmesi yönünde önemli bir adım atılacaktı. Dolayısıyla, Rusya'da sosyalist devrimin sürdürülebilmesi, Avrupa'da sosyalist devrimlerin gerçekleşmesine bağlıydı; Polonya da bu bağlamda bir "kilit taşı" işlevi taşımaktaydı.

Trotskiy'nin *Sonuçlar ve Olasılıklar*'da Polonya'ya verdiği önem, 1905 Devrimi sırasında Polonya'nın taşıdığı önemin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. 28 Ekim 1905'te, Kronştadt'ta Çarlığın silahlı birliklerine karşı çıkan isyanın bastırılmasından hemen sonra Polonya'da sıkıyönetim ilan edilmişti; Çarlık hükümetinin bu kararı devrimin Polonya'ya yayılmasına karşı alınmış bir önlemdi. Başbakan Witte de Polonyalıların imparatorluktan ayrılmak için "küstah bir girişimde bulunduklarını" söyleyerek devrimin Polonya'ya sıçramasının (ve Polonya'nın kendi kaderini tayin hakkını kullanmasının) Çarlık için ne derecede önemli bir tehlike olduğunu ifade ediyordu (Trotskiy, 2000: 153). İlerleyen günlerde Polonya'daki sıkıyönetim Petrograd Sovyetinin gündemini birinci sıradan işgal etti. Sovyet 1 Kasım'da sıkıyönetimi kınayan bir karar aldı ve grev çağrısında bulundu. Aynı gün Sovyetin üyeleri "ezilen Polonya'nın temsilcileri" için bir tören düzenledi; Polonya temsilciler heyeti ağırlıklı olarak ruhbandan ve asillerden oluşuyordu, buna rağmen Trotskiy heyeti karşıladı ve Polonya'nın kendi kaderini tayin hakkının tanınmasının gerektiğini vurguladı (Deutscher, 2000a: 110). Trotskiy bu dönemde yazdığı yazılarda hükümetin Polonya'daki uygulamalarını sert bir şekilde eleştiriyordu, yazılarında Polonya ve Rusya proletaryalarının dayanışmasına (ve halkların kardeşliğine) dair sloganlar göze çarpıyordu (Trotskiy, 2002). Polonya'yla dayanışma amacıyla gerçekleştirilen grevi "Polonya'nın yağmalanmasına karşı proletaryanın o soylu ve muhteşem protestosuna sahne olan Petersburg'daki kasım grevi gösterisi" olarak niteleyecekti (Trotskiy, 2000: 317).

1905 devrimi Baltık eyaletlerine, Beyaz Rusya'ya ve Ukrayna'ya da yayılmakta gecikmedi. 1905 olaylarının odak noktası konumunda olan başkent Petersburg'un Baltık eyaletleriyle olan coğrafi yakınlığı, 1905 gösterilerinin ve grevlerinin bu eyaletlerin şehirlerinde doğrudan doğruya bir yankı bulması sonucunu doğurmuştur. Örneğin Kanlı Pazar olayı Baltık şehirlerinde doğrudan bir tepkiyle karşılandı; Vilnius, Kaunas, Riga, Reval (Tallinn) gibi Baltık şehirlerinde ocak-şubat aylarından itibaren grevler yaygınlık kazandı (White, 1996: 29-30). Ancak, Baltık eyaletlerinde Petersburg'daki devrim modelinden farklı bir gelişme sözkonusuydu: *Bund* başta olmak üzere Litvanya ve Batı Beyaz Rusya'daki tüm sosyal demokrat partiler işçi Sovyetlerinin kurulmasına karşı çıkıyorlardı, bu tercihlerini temellendirmek için de, Rusya'nın diğer kesimlerinden farklı olarak bu bölgelerde işçi sınıfının %90'ının zaten sosyalist partiye örgütlenmiş olduğunu, dolayısıyla Sovyet benzeri bir örgüte ihtiyaç olmadığını öne sürüyorlardı. İşçi konseyleri diğer Baltık kentlerinde de yaygınlık kazanmadı; yalnızca Reval'de (Tallinn) faaliyet gösteren İşçi Temsilcileri Konseyi bu noktada bir istisna olarak kabul edilebilir (White, 1996: 31).

Sosyal demokrasinin eylemleri sayesinde eylemler şehirlerle sınırlı kalmamış, kır-

sal kesime doğru yayılmıştır. Köylü nüfusun ağırlıklı sınır boylarında, Trotskiy'nin deyişiyle, köylü hareketinin açıkça devrimci bir karaktere büründüğü gözlemleniyordu. Vilnius'ta 2000'den fazla temsilcinin katıldığı bir köylü kongresi düzenlendi, kongre kararlarında köylülerin köy ileri gelenlerine ve bürokrasisine karşı sert eylemlerde bulunması öngörülüyordu (Trotskiy, 2000: 177). Kaunas eyaletinde de bir köylü ayaklanması gerçekleşmişti. Bunun yanında, Polonya'da uygulanan sıkıyönetimin bir benzeri de Baltık eyaletlerinden Livonya'da[11] uygulanmıştı, ayrıca bu dönemde bir "Baltık Genel Valiliği"nin kurulması da Çarlık yönetiminin bölgenin güvenliğinin sağlanmasına ne derecede önem verdiğini gösteriyordu. İlerleyen dönemde Baltık eyaletlerindeki Alman toprak sahipleri Rus askeri müdahalesini destekledi, zira Letonya ve Estonya'da etkin olan Almanlar, Letonyalılar ve Estonyalıların bağımsız birer devlet kurma niyetinde olduklarını düşünüyor ve bu bölgelerdeki ekonomik egemenliklerine bir tehdit oluşturacak nitelikteki bu bağımsızlık talebine karşı Rus otoriteleriyle işbirliği yapıyorlardı (White, 1996: 31).

1907'de tam anlamıyla bir karşı devrime dönüşecek olan uygulamaların ilk örneklerinin Doğu Avrupa'da ortaya çıkması, bu bölgenin imparatorluğun statükosunun korunması için (ve aynı şekilde, devrimin yayılması için) taşıdığı önemin bir işaretiydi. Birinci Dünya Savaşı ve 1917 devrimleri sırasında bu önem bir kez daha ortaya çıkacaktı.

B. İki Devrim Arasında Sürekli Devrim Teorisi (1905-1917)

Rusya sosyalist ve komünist hareketinin diğer önderlerinin Trotskiy'nin düşüncelerini tam olarak benimsediklerini söylemek mümkün değildir. 1907 Londra kongresinde Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katılan Polonya-Litvanya Sosyal Demokrasisi önderlerinden Rosa Luxemburg Trotskiy'nin sürekli devrim konusundaki görüşlerini paylaşmaktaydı; Rus sosyal demokrasisinin başlıca önderi konumundaki Lenin ise 1917'ye kadar uzanan dönem boyunca Trotskiy'nin sürekli devrim modelini eleştiriye tâbi tutmuştu[12]. Lenin'e göre burjuva devriminden sosyalist devrime geçiş hemen ve kaçınılmaz şekilde gerçekleşemez; burjuva devriminin gerçekleştiği dönemde iki düzlemde şartların olgunlaşmasından sonra sosyalist devrime doğru ilerlenebilir. Bu iki düzlemden biri uluslararası ölçeğe, diğeri ise ulusal ölçeğe ilişkindir.

(1) Uluslararası ölçekte, Lenin Rusya'da sosyalizme geçişin Avrupa sosyalist devriminin desteğine bağlı olduğunu savunmaktadır. Başka bir deyişle Lenin Rusya'da sosyalist devrime geçiş yapılmasının ön şartını "Avrupa devletlerinde sosyalist devrimlerin gerçekleşmesi" olarak ortaya koymaktadır. Trotskiy ise Rusya'da yapılacak bir sosyalist devrimin Rusya ile sınırlı kalmayacağını, Avrupa sosyalist devrimine *yol açacağını* ileri sürer.

(2) Ulusal ölçekte ise, Lenin 1905'te geliştirdiği "İşçi ve Köylülerin Devrimci

11 Livonya günümüzde Estonya'nın güneyinden Letonya'nın kuzey kesimlerine uzanan bölgedir.

12 Lenin'in Trotskiy'nin *Sonuçlar ve Olasılıklar* başlıklı metnine doğrudan doğruya ulaşmadığı, metin üzerine ancak dolaylı yollardan bilgi sahibi olduğu bilinmektedir; bkz. Carr (2002: 66).

Demokratik Diktatörlüğü" ilkesine (Lenin, 1975: 503-504) sadıktır. Lenin'e göre ilerici bir burjuva devrimini gerçekleştirecek olan siyasi iktidarın temeli, işçi sınıfının tüm köylülükle yapacağı ittifaktır; sosyalist devrimin başarısı için ise işçi sınıfı köylülüğün ilerici unsurlarıyla ittifaka girmelidir (Carr, 2002: 67). Görüldüğü gibi, Lenin sosyalist iktidarı ulusal ölçekte tanımlarken işçilere ve köylülere hemen hemen eşit bir rol atfetmektedir. Trotskiy ise her durumda işçi sınıfının öncü rolünün altını çizer; Trotskiy'e göre sürekli devrim sürecinde temel sorumluluğu üstelenecek olan işçi sınıfıdır, köylülük ise ancak bir yardımcı kuvvet olarak değerlendirilebilir[13].

19 Temmuz 1914'te Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesi, 1905 sonrası dönemin en önemli siyasi gelişmesine, I Dünya Savaşı'na (dönemin adlandırmasıyla "Büyük Savaş"a) kaynaklık edecekti. Bu, Rusya'nın Doğu Avrupa üzerinde doğrudan çıkar çatışması içinde olduğu Almanya ve Avusturya-Macaristan ile savaşması anlamına geliyordu; çatışmaların önemli bir kısmı da Doğu Avrupa topraklarında gerçekleşecekti. Sosyalist-komünist hareketin bileşenleri bu olay karşısında konumlanma gereği duydu. Savaş ilanı sırasında Viyana'da sürgünde bulunan Trotskiy, tıpkı Bolşevikler gibi, savaş karşıtı bir tutum aldı.

Trotskiy, savaşın başladığı haftalarda *Savaş ve Enternasyonal* başlıklı bir makale yazarak, dönemin sosyalist hareketinde yer alan, savaşta taraf tutmaya çağıran eğilimleri eleştirdi. Yazar Büyük Savaş'ın önceki savaşlardan farklı nitelikte olduğunu belirtiyordu. Dünya Savaşı, ulusal devletin sonunun geldiğinin bir ifadesiydi; savaş bundan böyle mülkiyetin dünya ölçeğinde paylaşılması sorunuyla özdeşleşmişti. Savaşın galibi, küresel düzlemde bir güç haline gelecekti. Böyle bir konjonktürde Avrupa proletaryasının ulusçu bir "vatan savunması" görevini üstlenmesi yersizdi. Proletarya, diğer ülkelerin proletaryasına karşı savaşmaktan kaçınmalı, savaşan güçlerin yanında taraf tutmak yerine "Avrupa Birleşik Devletleri"ni, daha sonra da "Dünya Birleşik Devletleri"ni oluşturmak üzere harekete geçmeliydi (Trotskiy, [1914]: 1). Dolayısıyla, işçi sınıfının ve sosyalistlerin savaş karşısında alacakları tavır, her ulusun kendi kaderini tayin hakkını savunmayı, Avrupa Birleşik Devletleri'nin kurulması için mücadele etmeyi gerektiriyordu: işçi sınıfı enternasyonalizmi üzerine kurulacak olan yeni siyasi yapılanmada hükümdarlara, sürekli orduya, feodal hakim sınıfa, gizli diplomasiye yer olmamalıydı.

Görüldüğü gibi, savaş bağlamında devrim stratejisinin ülkeler arası düzlemdeki ölçeği sorunu gündeme gelmişti. Teorik düzlemde bu tartışmalar yapılırken, savaş tüm somutluğuyla doğu Avrupa cephelerinde devam ediyordu. Trotskiy'nin "Avrupa Birleşik Devletleri" modeli ile Rusya arasındaki bağı oluşturan, önceki bölümlerde

13 Trotskiy, sürekli devrim sürecinde işçi sınıfının ittifaklar içinde asli güç olma özelliğini yitirme olasılığından duyduğu kaygıyı 1905 Devrimi üzerine yazılarında belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır: "Proletarya, burjuva demokrasisinin ortaya çıkmasına ne kadar az bel bağlarsa, kendisini küçük burjuvazinin ve köylülüğün pasifliğine ve dar görüşlülüğüne ne kadar az uyarlamaya çalışırsa o kadar kararlı ve uzlaşmaz olur, "sonuna kadar" -yani iktidarı ele geçirinceye kadar- mücadele etme azmini o kadar açık gösterir"; "Tarihi boyunca proletaryanın en büyük yanılsaması, her zaman başkalarına güvenmek olmuştur". Bkz. Trotskiy (2000: 289, 291)

görüldüğü gibi, Doğu Avrupa idi; Doğu Avrupa'nın bu işlevi savaş sırasında pekişmişti. Bölge yalnızca Rusya ve diğer Avrupa ülkeleri arasındaki coğrafi konumu nedeniyle değil, etnik yapısı nedeniyle de bir "geçiş alanı" niteliği taşıyordu: Polonya halkı Rusya, Avusturya ve Prusya arasında, Ukrayna halkı ise Avusturya ve Rusya arasında paylaşılmış durumdaydı: başka bir deyişle savaş yalnızca işçi sınıfının işçi sınıfına karşı mücadelesi olarak değil, aynı zamanda Polonyalıların Polonyalılara ve Ukraynalıların Ukraynalılara karşı savaşı olma özelliği taşıyordu (Trotskiy, [1914]: 6); bu da savaş karşıtı bir konum almak için var olan nedenlerden biriydi.

Bununla birlikte, Almanya'nın ve Avusturya-Macaristan'ın ulusal sorun konusundaki tutumları, savaş karşıtı propagandayı gayet karmaşık bir hale getiriyordu. Her iki imparatorluk da Rusya'ya karşı savaşırken Çarlık halklarını özgürleştirme amacını güttüğünü öne sürüyordu. Avusturya-Macaristan, 1867'den beri, egemenliği altındaki Ukrayna topraklarına belirli ölçüde özerklik tanımıştı, bu tarihsel örneğe de dayanarak milliyetlerin koruyucusu olma rolünü üstlenmeye çabalıyordu. 1915'te Baltık eyaletleri ve Beyaz Rusya içinde ilerlemiş olan Almanya ise belirli durumlarda kendi denetimi altında "bağımsız" devletlerin kurulmasına sıcak bakıyordu. Bu doğrultuda, Alman yetkilileri 1915 yılında Beyaz Rusya'da bulunan başlıca milliyetçi gruplardan birine bağımsız bir devlet kurulmasını teklif ettiler. Anton ve Ivan Luckevič önderliğindeki bu siyasi hareket ise bu teklifi reddetti; Alman işgali altındaki bölgelerde federal bir devlet kurulmasını (başka bir deyişle, Litvanya grandüklüğünün yeniden kurulmasını) tercih ettiklerini bildirdiler (Yekelchyk, 1998: 391-2). Beyaz Rusya'ya oranla ulusçu hareketlerin ve Alman karşıtlığının daha gelişmiş olduğu Baltık eyaletlerinde[14] ise Almanya herhangi bir bağımsızlık fikrine karşı çıkmaktaydı. 1915'in yaz aylarında Litvanya'nın tümünü ve Letonya'nın Riga'ya kadar olan kısmını işgal etmiş olan Almanlar, işgal ettikleri bölgelerin ekonomik olarak Alman İmparatorluğu'na entegre etme çabasına girmekte gecikmemişlerdi; bu çabalarında Alman kökenli Baltık baronlarının bir kısmının da desteğini alıyorlardı.

Böyle bir bağlamda, "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" konusu bir kez daha sosyalist hareketin gündemine gelmişti. Rosa Luxemburg ve Feliks Dzierzynski başta olmak üzere Polonyalı sosyalistler *proleter enternasyonalizmi* ilkeleri adına (ve aynı zamanda, önceki sayfalarda görüldüğü gibi, Polonya'nın özgül tarihsel-siyasi-ekonomik konumunu da göz önünde bulundurarak), burjuva milliyetçiliğinin bir ifadesi olarak gördükleri ulusların kendi kaderini tayin hakkına karşı çıkıyorlardı. Lenin ve Trotskiy ise bu noktada Luxemburg ve Dzierzynski'nin karşısında yer alıyor (Trotskiy, 1998a: 328) ve ulusal bağımsızlıkçı hareketleri sosyalist hareketin bir müttefiki olarak görmek gerektiğini öne sürüyorlardı. Trotskiy, "Savaş ve Enternasyonal"de

14 Örneğin Letonya'da, bölgenin toplumsal-etnik yapısından kaynaklanan özel bir durum sözkonusuydu: bu bölgelerde hakim sınıf konumundaki "Baltık baronları"nın Alman kökenli olması, Leton tarım işçilerinin Almanya'ya karşı savaşta Rusya yanında yer almasını kolaylaştırmıştı. Trotskiy'in deyişiyle, çarlık yönetimi köylülerin Livonyalı baronlara karşı olan hınçlarını savaş için kullanma amacıyla, "Leton Avcı Birlikleri" olarak bilinen askeri birlikleri kurdurmuştu; ilerleyen dönemlerde bu birlikler Bolşeviklerden yana bir tavır benimseyecekti. Bkz. Champonnois ve Labriolle (2004: 145); Swain (1999); Trotskiy (1998a: 424; 1999b: 421).

Doğu Avrupa halklarının merkezi imparatorluklardan ayrılarak bağımsız devlet kurma olasılıklarını incelemişti: bağımsız birer Polonya, Macaristan, Bohemya ve Balkan federasyonunun kurulması, bu devletler Çarlığa karşı bir sınır teşkil edecekleri için, olumlu bir gelişme anlamına gelecekti; ancak bu halkların "ulusal kurtuluş"unun *tam anlamıyla* gerçekleşmesi için gerek bu halkların, gerekse Almanya'nın (ve Avusturya-Macaristan'ın) da *tam anlamıyla* demokratikleşmesi gerekiyordu; başka bir deyişle, Trotskiy'e göre ulusal kurtuluş ancak sosyalizm koşullarında proletarya için anlamlı bir çözüm olabilirdi (Thatcher, 2000: 187).

III. 1917 Devrimi ve Sonrasında Trotskiy'nin Devrim Stratejisi

A. Ekim Devrimi ve Brest-Litovsk Antlaşması

Trotskiy, 1929'da İstanbul'da (Büyükada) sürgündeyken kaleme aldığı *Sürekli Devrim* adlı kitabında, *Sonuçlar ve Olasılıklar*'ı "devrimin gelişmesi hakkındaki görüşlerimi az çok sistemli bir şekilde açıkladığım tek çalışmam" sözleriyle nitelemiştir (Trotskiy, [1929]: 9). Yazara göre *Sonuçlar ve Olasılıklar*'da geliştirdiği temel düşünceler Bolşevizmin stratejik çizgisiyle kesişmiş ve *gerçekleşen olaylar tarafından* da doğrulanmıştır. Yazar bu noktada 1917 Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesini kendi teorilerinin doğrulanması olarak görmekteydi. Şubat 1917'de Rusya'da burjuva partilerinin ağırlıklı olduğu bir "geçici hükümet" kurulmuştu, burjuva devrimini takip eden aylarda Lenin önderliğindeki Bolşevikler iktidarı ele geçirmişler ve Ekim Devrimi'ni (6-7 Kasım 1917) izleyen dönemde yaptıkları faaliyetlerde gerek burjuva-demokratik devrimlere özgü dönüşümleri (örn. eşit ve gizli seçim ilkesi), gerekse proleter-sosyalist devrimlerin görevlerini (örn. üretim araçlarının kamusal mülkiyete geçmesi) üstlenmişlerdi. Lenin bu şekilde "işçi ve köylülerin demokratik diktatörlüğü" tezini geride bırakarak "sosyalist devrim" tezini savunmaya başlamıştı; böylece Bolşeviklerin devrim stratejisi Trotskiy'nin devrim modeline yakınlaşmıştı. Yine aynı dönemde, 1917'ye kadar Bolşeviklerden bağımsız bir şekilde hareket etmiş olan Trotskiy örgütsel anlamda da Bolşeviklerle yakınlaşmış ve Mayıs 1917'de partinin Bolşevik kanadına resmen kabul edilmişti.

1905'te olduğu gibi 1917'de de siyasi gelişmeler Petersburg (Petrograd) ya da Moskova gibi Rus kentleriyle sınırlı kalmıyordu; 1917'de Doğu Avrupa coğrafyası bir kez daha devrimci gösterilere, grevlere sahne oluyordu. Şubat'tan Ekim'e kadar geçen süre boyunca Doğu Avrupa'nın siyasi örgütlenmelerinin gündemindeki başlıca konu, "kendi kaderini tayin hakkı" sorunu olmuştu. Gerek Baltık halklarını, gerekse bölgenin diğer halklarını temsil eden siyasi partiler ve örgütler, Şubat Devrimi sonrasında Geçici Hükümet'ten özerklik talep ettiler; Estonya'ya yakın bir coğrafi konumda bulunan Petrograd, Estonyalıların özerklik talebini dile getirdiği büyük bir gösteriye sahne oldu. Estland, Kurland ve Livonya eyaletlerinin "Estonya" ve "Letonya" isimleri altında yeniden düzenlenmesi bu dönemde, I. Dünya Savaşı

sonrasında Petrograd'a sığınan Baltık mültecilerinin Geçici Hükümet'e yaptığı baskı sonucunda gerçekleşti (Hiden ve Salmon, 2996: 30). Bununla birlikte, Baltık milliyetçileri, her ne kadar siyasi alanda faaliyet gösterseler de, özerklik talebiyle sınırlı kalıyor ve bağımsızlık konusundan bahsetmeyi tercih etmiyorlardı. Üstelik, büyük bir bölümü Alman işgali altında bulunan Baltık topraklarında bağımsız devletlerin kurulmasının gündeme gelmesi mümkün olamazdı.

Bununla birlikte, Şubat Devrimi sonrasında Doğu Avrupa siyasi atmosferi değişmeye başladı. Geçici Hükümet'in ulusların kendi kaderini tayin hakkını tanımak konusunda tereddütlü davranması Baltık eyaletlerinin siyasi temsilcilerini farklı yönelimlere girmesine neden oluyordu. Bu süreç içinde özerklik talebi yerini kademeli olarak bağımsızlık talebine bıraktı. Ayrıca, devrimci hareketlerin etkisi de Baltık eyaletlerinde kendini göstermeye başlamış, Petrograd Sovyeti modelinde işçi konseyleri Tallinn'de, Riga'da, ve daha sonra diğer kentlerde kurulmuştu. Başlangıçta, Trotskiy'nin deyişiyle "Leton ve Estonların çıkarlarını göz ardı eden" (Trotskiy, 1999a: 50) bu konseyler, birkaç hafta içinde Bolşevik etkisi altına girdi. Lenin'in Petrograd'a gelmesini izleyen ve önemli ölçüde bir siyasi hareketlenmenin yaşandığı 1917 "Temmuz Günleri"ne ilişkin haberlerin de yardımıyla, Bolşevikler Letonya ve Estonya eyaletlerinde etkilerini artırdılar. I. Dünya Savaşı sırasında Alman işgalci kuvvetlerine karşı kurulan Leton Avcı Birlikleri'nin Bolşevik yanlısı kanadı bu dönemde üstünlük kazandı, yine aynı dönemde Riga Sovyeti, Sovyetler iktidarından yana bir karar kabul etti (Trotskiy, 1998b: 82); Letonya ile benzer siyasi ve toplumsal dinamiklere sahip olan Estonya'da da benzer bir süreç yaşandı ve Bolşevik etkisi kendini gösterdi (Trotskiy, 1999a: 54). Ancak savaş atmosferi siyasi iktidarın tam anlamıyla Sovyetlere ya da Bolşevik Parti'ye geçmesini geciktirecekti: 18-21 Ağustos 1917'de Alman ordusu Riga'yı ele geçirdi: Baltık'ın bu önemli merkezinin ele geçirilmesi, başkent Petrograd'ın da Alman ordularınca tehdit edilmesi anlamına geliyordu. Riga'nın düşüşünü ve Alman ordusunun Petrograd'a ilerlemesini fırsat bilen General Kornilov, başarısız kalan darbe girişimini bu bağlamda gerçekleştirdi (Trotskiy, 1998b: 196).

Şubat Devrimi sırasında Doğu Avrupa'nın diğer bölgelerinde de olaylar benzer bir seyir izlemekteydi. Devrim sonrasında Litvanya'da sol partiler özerklik yanlısı bir tavır sergilerken, sağ partiler bağımsızlığın ilan edilmesinden yanaydı. Bununla birlikte, Litvanya'da (ve çevresindeki bölgelerde) herhangi bir ulusal bağımsızlık isteğinin sorun yaratacağı açıktı. Bölgenin etnik haritası son derece karmaşık ve girift bir yapı arz ediyordu: örneğin bu dönemde gerek Litvanyalılar, gerek Polonyalılar, gerekse Beyaz Ruslar Vilnius üzerinde hak talep ediyordu (Snyder, 2003: 52), üstelik şehir aynı zamanda Yahudi nüfusun da ağırlıklı olarak yaşadığı bir şehirdi. Böyle bir bağlamda etnik/ulusal sınırların belirlenmesi gayet karmaşık bir hal alıyordu; bu da Doğu Avrupa için Ulusların kendi kaderini tayin hakkı konusunu basit bir konu olmaktan çıkarıyordu. Litvanya'da ulusal sorunun "çözülmesi" Almanya'nın

müdahalesiyle gerçekleşecekti. Bu dönemde ulusların kendi kaderini tayin hakkını kendi savunup Doğu Avrupa ulusal bağımsızlık hareketlerini kendi çıkarlarına uygun bir yöne kanalize etme politikası izlemeye başlayan Almanya, Litvanya'nın ulusal bağımsızlığını destekledi. Bu şekilde, Eylül 1917'de Litvanya ulusal komitesi (*Taryba*) Alman himayesi altında toplandı. *Taryba*, faaliyetlerini Alman himayesi altında bir "kukla" devlet kurulması yönünde sürdürecek (Hiden ve Salmon, 1996: 28), Ekim Devrimi'ni izleyen haftalarda, 11 Aralık 1917'de Alman himayesi altında bir Litvanya'nın "bağımsızlığı" ilan edilecekti.

Ukrayna'daki gelişmeler de Baltık ülkeleriyle paralellik göstermekteydi. Şubat devriminden hemen sonra Ukrayna'da ortaya çıkan "Ukrayna Merkez Konseyi" (*Rada*) Haziran 1917'de Ukrayna'nın özerkliğini ilan etti. Geçici hükümet ise diğer örneklerde olduğu gibi Ukrayna ulusal talepleri karşısında da çekimser davrandı; *Rada*'nın özerklik ilanına Ukrayna halkının kaderinin Rusya'nın bütününün kaderinden ayrılmasının mümkün olmadığını söyleyerek yanıt verdi (Kappeler, 1997: 133-134); bu, Trotskiy tarafından Geçici Hükümet'in ulusların kendi kaderini tayin hakkı konusundaki çelişkili politikasının ifadesi olarak görülecekti (Trotskiy, 1999a: 46). Yine bu dönemde Ukraynalı köylüler Rus ve Polonyalı toprak sahiplerinin mallarına el koymaya başladılar, hatta köylülerin bir kısmı köylü komiteleri ve konseyleri oluşturdu.

6-7 Kasım 1917'de Bolşevik (Ekim) Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra Bolşeviklerin yayımladığı ilk belgelerin arasında "dünya hükümetlerine ve halklarına" yapılan bir çağrı bulunuyordu. Bu çağrıda Bolşevik yönetim, 1914'ten beri süregelen savaşın sona erdirilmesi için halka açık görüşmelerin hemen başlatılmasını talep etmekteydi: Bolşeviklere göre yapılacak olan barış "ilhaksız ve tazminatsız" olmalıydı. Bu çağrıyı, 9 Aralık 1917'de Sovyet hükümeti ve İttifak devletleri arasında yapılan ateşkes takip etti. Aynı tarihlerde, Brest-Litovsk[15] şehrinde barış görüşmeleri başladı, ilerleyen haftalarda dışişleri halk komiseri vasfıyla Sovyet hükümeti adına barış görüşmeleri yürütecek olan, Trotskiy idi.[16] Trotskiy, "diplomasi konusunda yetersiz" olduğunu belirtmesine (1999b: 364) rağmen, Ekim Devrimi sonrasında kurulan hükümette dışişleri halk komiseri olarak görev yapmıştır. Trotskiy'nin anılarında bu döneme ilişkin olarak yaptığı değerlendirmeler, bu dönemde devrim stratejisi ve ölçek sorunu konusunda benimsediği görüşlere ilişkin bir fikir verebilir. Trotskiy, Ekim Devrimi ertesinde, dışişleri konusunun devrimci hükümetin faaliyetlerinin ağırlık merkezini oluşturmadığı görüşündeydi. Yazara göre yapılması gereken esas iş, Ekim Devrimi'ni geliştirmek, bütün ülkede yayılmasını sağlamak, karşı devrimin önünü kesmekti (Trotskiy, 1999b: 364-5); başka bir deyişle, Trotskiy bu dönemde kısa vadede ülke ölçeğine ağırlık veren, uluslararası ölçekte devrimci politikaya ise ikincil önem atfeden bir tutum benimsemiş durumdaydı.

15 Brest-Litovsk, günümüzde Belarus'un Polonya sınırına yakın bir bölgesinde yer almaktadır. Kentin adı ("Litvanya Brest'i") Litvanya Grandüklüğü'nün bir mirasıdır. Bkz. yukarıda, 5 no'lu not.

16 Dönemin Sovyet dış politikasının ayrıntılı bir tahlili için bkz. Carr (1985).

Barış görüşmeleri sırasında Trotskiy esas olarak İttifak ülkeleriyle yürütülen savaşı sona erdirmek ve devrimin güvenliğini sağlayarak devrimci kazanımları güvenceye alma amacıyla hareket ediyordu. Görüşmeler sırasında Doğu Avrupa bir kez daha birincil önemde bir konu haline geldi. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasındaki savaşın cereyan ettiği bu bölgenin sınırları, barış görüşmeleri sırasında yeniden belirlenecekti. Almanya, ulusların kendi kaderini tayin hakkını savunma politikasını Brest-Litovsk sırasında daha da belirginleştirmişti; görüşmeler sırasında Alman temsilcisi Alman hükümetinin Polonya'nın, Letonya'nın, Litvanya'nın, Finlandiya'nın kendi kaderini tayin hakkını güvence altına alma amacını güttüğünü kanıtlamaya çabalıyordu. (Trotskiy, 1999b: 394-5). Başka bir deyişle, Almanya, savaş yıllarında işgalci konumunda bulunduğu Baltık eyaletleri ve Polonya'daki varlığının ulusların kendi kaderini tayin hakkı için bir güvence oluşturduğunu savunuyordu. Bu söylemin, ulusların bağımsızlığı söylemini Bolşevizmin tekeline bırakmamak amacıyla geliştirildiği ortadaydı, dolayısıyla ulusal sorun Brest-Litovsk'ta dış politika dengeleri açısından gayet hassas bir konu haline geliyordu, Trotskiy'nin de görüşmeler sırasında strateji belirlerken bu dengeyi sürekli olarak göz önünde bulundurması gerekecekti.

Bu noktada Trotskiy önderliğindeki Rusya delegasyonunun karşısına çıkan en önemli sorunlardan biri, Ukrayna hükümetinin Brest-Litovsk görüşmelerine katılması oldu. Bolşevikler iktidara geldiklerinde ulusların kendi kaderini tayin hakkına tanıdıklarını açıklamışlardı, 9 Kasım 1917'de ise Ukrayna *Rada*'sı kendi kaderini tayin hakkını, Rus federasyonunun üyesi olan bir Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ni ilan ederek kullanmıştı, 12 Ocak 1918'de ise Rada hükümeti bağımsızlığını ilan etmişti. Rada temsilcileri Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın teşvikiyle Brest-Litovsk görüşmelerine katıldılar: Almanya ve Avusturya-Macaristan bu şekilde Bolşevikleri bir kıskaca almış oluyordu. Ukrayna'nın görüşmelere katılmasıyla, bir yandan, Petrograd'daki devrimci hükümetin "tüm Rusya'lar"ı temsil etmediği, Çarlık topraklarının başlıca parçalarından birinde Bolşevik olmayan bir hükümetin siyasi temsil yeteneğine sahip olduğu bu şekilde kanıtlanmış oluyordu (Deutscher, 2003a: 302-303). Diğer yandan, Bolşevik temsilcilerin Ukrayna'nın görüşmelere katılmasına karşı çıkması beklenemezdi, keza bu durum, Bolşevikler ulusların kendi kaderini tayin hakkını tanıma konusunda bir çelişkiye düşmeleri anlamına gelirdi.[17]

Almanya ve Avusturya-Macaristan temsilcilerinin güdümü altındaki (Trotskiy, 1999b: 400-401) Rada temsilcilerinin de katıldığı barış görüşmeleri devam ederken, Sovyet birlikleri Ukrayna içlerinde ilerlemekteydi. 26 Ocak 1918'de Sovyet orduları Kiev'e girdi; Ukrayna'nın kendi kaderini tayin hakkının ihlali olarak görülebilecek olan bu hareketi meşru bir zemine yerleştirmek isteyen Trotskiy, anılarında Kiev'in

17 Merkezi imparatorlukların Ukrayna'yı desteklemesine karşılık, Bolşevikler bu dönemde Polonya'yı desteklemişlerdir. Örneğin Trotskiy Brest-Litovsk'ta Polonya'nın neden temsil edilmediği sorusunu gündeme getirmiştir. Trotskiy ocak ortasında kısa bir süreliğine Brest-Litovsk'tan Polonya topraklarına geçmiş ve Polonya'nın bağımsızlığını savunduğu için gayet iyi karşılanmıştır. Bkz. Deutscher, (2003a: 312-313).

alınmasının ve Rada hükümetinin Kiev'den çekilmesinin, Rada temsilcilerinin "kendi ülkelerini Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya satmaları" ile eşzamanlı olduğunu belirtmektedir (Trotskiy, 1999b: 401). Kiev'in Bolşeviklerce ele geçirilmesinden hemen sonra, Almanya ve Avusturya-Macaristan Rada Ukrayna'sıyla bir barış anlaşması imzaladı ve Rada hükümetine destek sözü verdi. Brest-Litovsk barış görüşmeleri bu şekilde kesildi ve Alman ordusu 17 Şubat 1918'de Doğu Avrupa içlerine doğru yeni bir saldırıya başladı; ordunun Ukrayna içindeki ilerlemesi sonucunda Rada yeniden iktidara geldi[18]

Brest-Litovsk görüşmelerinin kesintiye uğraması sırasında Sovyet hükümeti içinde iki konumlanış belirdi. İlk konumlanışı benimseyenler koşulsuz olarak savaşı sona erdirmeyi savunurken, ikinci görüştekiler savaşın bir "devrimci savaş" olarak yeniden üretilerek sürdürülmesinin gerekliliğini savunuyordu, buna göre Sovyet hükümeti başta Almanya olmak üzere büyük güçlere karşı bir "devrimci savaş" yürütecek, Alman proletaryasının yapacağı olası bir devrim de devrimin Avrupa'ya yayılmasını sağlayacaktı. Lenin ve Trotskiy bu noktada "devrimci savaş"ın devam etmesinin mümkün olmadığını düşünüyorlar ve savaşı devam ettirmeyi bir tür "maceraperestlik" olarak görüyorlardı.

Bununla birlikte, Trotskiy barış görüşmeleri sırasında Lenin'den bir noktada ayrıldı. Barış görüşmelerinin devam ettiği sırada Almanya'da bir devrim gerçekleşeceği umuduyla hareket etti ve "ne savaş, ne barış" olarak adlandırdığı bir ara çözümü savundu. Lenin ise Alman devriminin henüz olgunlaşmaya müsait olmadığını belirterek barışın hemen imzalanmasından yana tavrını açıkça belirtiyordu. Bu konudaki anlaşmazlığın ortaya çıkmasının ardından Trotskiy dışişleri halk komiserliği görevinden istifa etti ve aynı gün kurulan Kızıl Ordu'yu örgütlemek için Savunma Halk Komiseri olarak atandı. Şubat 1918 sonunda Brest-Litovsk görüşmeleri yeniden başladığında Trotskiy delegasyonda yer almıyordu. Görüşmelerin kesildiği günlerde Doğu Avrupa'daki mevzilerini sağlamlaştıran Almanya, bu kazanımlara dayanarak Bolşevik hükümetinden daha sert isteklerde bulunuyordu (Trotskiy, 1999b: 412). 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk anlaşmasıyla Sovyet hükümeti Polonya, Baltık ülkeleri ve Ukrayna'daki egemenliğinden vazgeçti. Brest-Litovsk barışıyla Rusya Ukrayna'nın bağımsızlığını tanımış oluyordu; 29 Nisan'dan itibaren ise Ukrayna Alman himayesi altına girecekti (Kappeler, 1997: 136). Bu şekilde, bu bölge Alman etki alanına bırakılmış oluyordu. Bu durumun değişmesi, 1918'den itibaren Kızıl Ordu'nun giriştiği faaliyetlerle mümkün oldu.

B. İç Savaş ve Trotskiy

Brest-Litovsk sonrasında Almanya'nın fiili olarak hakim konumda olduğu Doğu

18 Görüşmelerin kesilmesi sırasında, Alman kuvvetleri Estonya'ya doğru da ilerlemiş, Estonya'da bağımsızlığını ilan eden bir hükümeti safdışı bırakmış ve Baltık baronlarından oluşan bir yönetimi başa getirmişlerdir. Yine aynı dönemde Baltık topraklarının Baltikum Dükalığı adı altında birleştirilerek Almanya'ya bağlanması projesi gündeme gelmiştir, ancak ilerleyen aylarda Almanya'da gerçekleşen devrim bu projenin hayata geçirilmesini engellemiştir.

Avrupa karşısında Bolşevik hükümeti barışçıl bir konum benimsemiş, bölgede kurulan devletlerin bağımsızlığını tanımıştı. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesini ve Almanya'da gerçekleşen devrimi takiben Bolşevik hükümeti bir kez daha politika değişikliğinde bulundu. Devrimi izleyen günlerde Sovyet hükümeti Almanya ile olan tüm anlaşmaların iptal edildiğini ilan etti: bu, Brest-Litovsk anlaşmasının da sona ermesi, başka bir deyişle Rusya'nın batı sınırlarının bir kez daha tartışmalı hale gelmesi anlamına geliyordu. Bu şekilde, Aralık 1918-Ocak 1919 aylarında yoğunlaşan bir dizi operasyonla Trotskiy komutasındaki Kızıl Ordu Estonya, Letonya, Litvanya ve Beyaz Rusya'yı işgal etti. 1919 boyunca Letonya'da Avcı Birlikleri bir sosyalist yönetim kurma girişiminde bulundu, 1919 sonunda Almanya'nın duruma yeniden el koymasıyla bu deneyim sona erdi ve Alman yanlısı bir hükümet başa geldi. Yine aynı dönemde Kızıl Ordu'nun Litvanya ve Beyaz Rusya'yı işgal etmesinden sonra iki ülke LitBel adı altında birleştirildi.

Brest-Litovsk Anlaşması çerçevesinde Baltık ülkeleri gibi Ukrayna da Alman etki alanına bırakılmıştı; anlaşmayı izleyen dönemde ise bu ülke general Denikin komutasındaki karşı devrimci Beyaz Ordu ile Trotskiy önderliğindeki Kızıl Ordu'nun başlıca çatışma alanı oldu. Kiev merkezli *Rada* Ukrayna'sı Beyaz Ordu'yu açıkça desteklemekteydi; Avusturya-Macaristan'ın parçalanmasından sonra Avusturya'ya bağlı batı Ukrayna'nın bağımsızlığına kavuşması, biri Kiev, diğeri Lviv merkezli olmak üzere iki Ukrayna'nın siyasi haritada yer almasına neden olmuştu. 22 Ocak 1919'da iki Ukrayna'nın tek bir devlet altında birleştiği ilan edildi (Kappeler, 1997: 137); birleşmeyi takip eden haftalarda ise Kızıl Ordu Kiev'i işgal etti. 1919'un yaz ayları boyunca Kızıl ordu ve Beyaz ordu arasındaki iç savaş Ukrayna üzerinde devam etti, ayrıca, yine aynı dönemde patlak veren Polonya-Sovyet Rusya savaşının bazı çatışmaları da Ukrayna'da cereyan edecekti.

Trotskiy 22 Ocak 1920'de Bolşevik Parti Siyasi Bürosuna sunduğu raporda, Józef Pilsudski önderliğindeki Polonya'nın Sovyet Rusya'ya karşı savaş hazırlığı içinde olduğunu bildiriyordu. Rapor doğrultusunda Kızıl Ordu'nun Polonya yakınındaki cepheleri kuvvetlendirildi. Bununla birlikte, Polonya ile yapılacak bir savaş, 1918-1919 boyunca cereyan eden savaşlardan çok daha farklı nitelikte olacaktı. Baltık ülkelerinde ve Beyaz Rusya'da esas olarak gerici-emperyalist güçlerce desteklenen karşı devrimci güçlere (bazen de doğrudan doğruya bu güçlerin ordularına) karşı savaşılıyor, Ukrayna'da karşı devrimci Rus kuvvetlerine karşı mücadele ediliyordu; başka bir deyişle, bu zaman aralığında yapılan savaşlar burjuvazinin gerici güçleri ve devrimci ordular arasında yapılan bir "iç savaş" niteliği taşıyordu. Polonya ile yapılacak bir savaş ise kaçınılmaz olarak "iç savaş" niteliğini yitirecek ve bir "ulusal savaş" haline gelecekti (Deutscher, 2003a: 381). Bu durum, savaşın ideolojik olarak meşrulaştırılmasını da zorlaştırıyordu. Bu duruma bağlı olarak, Trotskiy de dahil olmak üzere bolşevik önderler Polonya ile yapılacak bir savaştan kaçınmak istemiştir. Trotskiy, Polonya-Rusya savaşına neden olanın Pilsudski yönetimi olduğunu, Bolşeviklerin

esas olarak barış istediklerini gerek bu dönemde verdiği demeçlerde, gerekse ileride kaleme alacağı anılarında ısrarla belirtmiştir (2002a; 1999b: 480).

Bu bağlamda Mart-Nisan 1920'de başlayan Polonya saldırısı, bölge ülkelerinin karmaşık tarihsel geçmişi ve etnik yapısına da bağlı olarak, tüm Doğu Avrupa ölçeğine yayılan bir nitelik kazandı. Savaş sırasında Polonya, Ukrayna ve Denikin'in Beyaz Ordu'su Bolşeviklere karşı bir saldırı yürüttü. Denikin Ukrayna'nın bir kısmını ele geçirirken, Polonya da tarihsel bağlarla bağlı olduğu Galiçya'yı işgal ediyordu. İlerleyen aylarda Ukraynalı milliyetçiler ve Polonya arasında Kızıl Ordu'ya karşı bir ittifak gerçekleşti. Bolşevikler / Kızıl Ordu kentlerin Yahudi ve Rus halkına, ve Doğu / Güney Ukrayna'nın sanayi işçilerine dayanıyordu. Kappeler, 1997: 139-140).

Savaşın sonraki safhalarında Bolşevik yönetimi Litvanya ve Polonya arasındaki, büyük ölçüde Polonyalı(laşmış) toprak sahiplerinin Litvanya toprakları üzerindeki egemenliklerinden kaynaklanan çatışmayı da kullanarak Litvanya hükümetiyle bir ittifak yaptı; böylece Kızıl Ordu Litvanya'dan geçerek Polonya'ya saldırdı. Bu durum, Polonya'nın başta Varşova olmak üzere merkezi şehirlerinin tehdit edilmesi anlamına geliyordu. Savaşın Polonya'da bir devrimi tetiklemesini ümit eden Bolşeviklerin girişimiyle, Bolşevik yönelimli "Polonya Devrimci Savaş Konseyi" kuruldu.

Trotskiy, Polonya karşısında izlenmekte olan politikaya çekimser yaklaşmaktaydı. Kendi deyişiyle, Bolşeviklerin Polonya işçisi ve köylüsünün tutumu konusunda pek bilgisi yoktu (Trotskiy, 1999b: 481); bu durumda Polonya savaşının gerçekte "Polonyalı kapitalistlere ve toprak sahiplerine karşı yapıldığı" yönündeki Sovyet söylemi nesnel temellere oturtulmamış bir söylem olarak kalıyordu. Lenin ise Polonya savaşını bir "iç savaş" olarak değerlendirmeyi yeğliyor, savaşı "sonuna kadar" götürmekten kaçınan ve Polonyalılarla barış imzalanmasının gerekliliğini öne süren Trotskiy'nin aksine Kızıl Ordu'nun Varşova'yı işgal ederek Pilsudski'yi devirmesinin gerektiğini savunuyordu: bu şekilde Kızıl Ordu Polonya işçisinin iktidarı almasına yardımcı olacaktı. Bu noktada Deutscher'e göre Polonya savaşı Sovyet dış politikasında bir dönüm noktası teşkil etmektedir: bu savaşa kadar "devrim süngüyle taşınmaz" anlayışı hakimken, Polonya savaşıyla beraber devrimin fetihler yoluyla diğer ülkelere taşınabileceği fikri ortaya çıkmıştır (Deutscher, 2003a: 389).

Lenin'in görüşlerinde diretmesi, Trotskiy'e göre bir "hatalı karar"dan başka bir şey değildi: Savaş kısa vadeli, devrim uzun vadeli bir süreçti, savaşla devrimin yayılması isteği, gelişmelerin devrime zarar verecek bir yönelime girmesine neden olabilirdi (Trotskiy, 1999b: 482). Keza, Temmuz 1920'de Kızıl Ordu'nun Varşova'yı tehdit etmesinin üzerine başlayan Wisla Savaşı Sovyetler için gerek askeri gerekse siyasi bir yenilgiyle sonuçlanacaktı. Savaş, Trotskiy'nin deyişiyle "Polonya devrimine indirilmiş ağır bir yumruk" niteliği taşıyordu (Trotskiy, 1999b: 484), zira Bolşeviklerin bir "ulusal düşman" imgesiyle özdeşleştirilmesi ülkede devrimci hareketin yayılmasını engellemişti; ayrıca Polonya-Rusya savaşı her ki ülkede de milliyetçi-şoven bir hareketlenmeye neden olmuştu. 18 Mart 1921'de Polonya ile imzalanan Riga

anlaşması da Sovyet hükümeti için bir başarısızlığın ifadesiydi. Bu anlaşmayla Beyaz Rusya'nın batı kesimleri Polonya egemenliğine bırakılıyordu; bu durum da Sovyet Rusya'nın Almanya ile olan coğrafi bağlantısının[19] tam olarak kesilmesi anlamına geliyordu (Trotskiy, 1999b: 484); böylece, devrimin Almanya'ya yayılması umudundan bir adım daha uzaklaşılıyordu. Polonya ile imzalanan Riga barışı, 1920 boyunca Baltık ülkeleriyle imzalanan anlaşmaların oluşturduğu barış sürecinin son halkasını teşkil ediyordu. Barış süreci aynı zamanda yeni bir ekonomi politikasının NEP'in başlangıcıyla da kesişiyordu. Sovyet hükümetinin yeni yönelimine bağlı olarak dış politikada da bir değişiklik yapılacak, 1921'den itibaren Çiçerin'in barış içinde bir arada yaşamayı esas alan dış politikası Sovyet dış politikasının temel tercihi haline gelecekti (Hiden ve Salmon, 1996: 39-40).

Sonuç

Uluslararası konjonktürün, ulusal kurtuluş mücadelelerinin ve kent ölçeğinin önemine yaptığı vurgularla sosyalist stratejinin mekansal ifadeleri konusunda temel veriler sunan *sürekli devrim* teorisi, çoğunlukla, Lenin'in ölümünden sonra yaşanan Stalin-Trotskiy tartışmasına indirgenerek anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde, gerçekte parametreleri somut tarihsel olaylarca belirlenen bir tartışma soyut bir düzleme çekilmiş, salt polemik boyutlarıyla ele alınmıştır.

Trotskiy'nin devrim modelinin tarihsel-coğrafi temellerini aydınlatmak yolunda bir katkı yapmayı amaçlayan bu yazıda, bu temelin yalnızca bir boyutunu teşkil eden Doğu Avrupa bağlamı incelenmiştir. Gerek sürekli devrim teorisi, gerekse Trotskiy'nin Ekim Devrimi sonrasında devrim stratejisine ilişkin olarak geliştirdiği düşüncelerin Doğu Avrupa ölçeğiyle ilişkisi, esas olarak bu bölgenin toplumsal ve siyasi özgüllüklerinden kaynaklanmaktadır. Bu bölge her ne kadar Çarlık topraklarına fetih, ilhak ve paylaşım yoluyla eklemlenmiş olsa da, imparatorluğun basit anlamda bir "çevre" bölgesinden ibaret değildir. Doğu Avrupa, imparatorluk içinde kapitalist gelişmenin en belirgin şekilde yaşandığı alanlardan biri olmasının yanında, kent ölçeği ile kır ölçeği arasındaki ilişkilerin aldığı biçimlerle, karmaşık etnik-ulusal yapısıyla ve uluslararası düzlemdeki konumlanışıyla da özgül bir konuma yerleşmektedir.

(1) Trotskiy'nin sürekli devrim teorisi, kent proletaryasına ve sosyalist dönüşümlere verdiği önemle, sözkonusu eşitsiz gelişmeyi sosyalist devrim yönüne kanalize etmeyi öngörmektedir. Bu öneri, özellikle dönemin Doğu Avrupa'sı için anlam kazanmaktadır, zira XIX. yüzyıl boyunca ekonomik temellerin yanında etnik ve kültürel temellere de dayanan kent-köy farklılaşması Doğu Avrupa'da kent ölçeği ve kır ölçeği arasındaki eşitsiz gelişmeyi belirgin bir hale getirmiştir. Böyle bir bağlamda görece azgelişmiş bölgelerde kapitaliz-

19 Königsberg (günümüzde Kaliningrad) merkezli Doğu Prusya'nın bu dönemde Almanya topraklarına dahil olması, Rusya'nın Litvanya ve Beyaz Rusya aracılığıyla Almanya ile doğrudan doğruya sınırdaş olmasını sağlıyordu. Litvanya'dan sonra Batı Beyaz Rusya'nın da Sovyet egemenliğinden çıkmasıyla Rusya ile Almanya'nın sınırdaşlığı sona ermiştir.

min gelişmesinin "tamamlanmasını" kısa vadeli hedef olarak ortaya koyan ve sosyalist dönüşümleri ileri tarihlere erteleyen bir devrim stratejisi, kaçınılmaz olarak kent proletaryasının devrimci yönelimlerinin "âtıllaşmasına" neden olacaktır. "Sürekli devrim" stratejisi ise azgelişmiş bölgelerde yapılacak dönüşümlerin de sosyalist devrim sürecinde gerçekleştirileceğini öngörerek, Doğu Avrupa'nın eşitsiz gelişmesinin dikkate alınmasını sağlamaktadır.

(2) Doğu Avrupa'nın karmaşık etnik yapısı, bölgedeki "milliyetler"in sınırlarının çizilmesini zorlaştırmıştır. Bölgenin etnik haritası son derece "girift" bir yapıya sahiptir; kent nüfusunun çoğunlukla iki ya da daha fazla etnik gruptan oluşması da bu tabloyu daha da karmaşıklaştırmaktadır. Bu durumun sonucu olarak, bölgede salt ulusal ölçekte bir devrimci kopuş gerçekçi bir çözüm olmaktan çıkmakta, farklı uluslara mensup devrimciler enternasyonal bir mücadele ekseninde birleşme gereği duymaktadır. Yine aynı durumun ikinci sonucu ise "ulusal kurtuluş mücadeleleri" sorununa ilişkindir. Trotskiy de Bolşevikler gibi ulusal kurtuluş mücadelelerinin ilerici niteliğinin altını çizmiş, sosyalist devrim koşullarında ulusların kendi kaderini tayin hakkının tanınması gerekliliğini vurgulamıştır. Ulusların kendi kaderini tayin hakkı sorununun Ekim Devrimi sonrasında Doğu Avrupa'da aldığı biçimlere bakıldığında ise, bu sorunun basit bir "ilke"den ibaret olmadığı ve gayet karmaşık özellikler taşıdığı anlaşılmıştır. Bu şekilde, temelde Doğu Avrupa uluslarının kendi kaderini tayin hakkını kabul eden Bolşevikler, İç Savaş koşullarında çeşitli nedenlerle bu hakkı ihlal eden nitelikte kararlar verebilmişlerdir. Bu durumun nedenlerinden biri de, bağımsızlığını yeni kazanmış Doğu Avrupa devletlerinin tarihsel ya da siyasi referansları itibariyle Rusya'nın (dolayısıyla devrimci hükümetin) çıkarlarıyla çelişen bir politika izleme eğilimi taşımalarıdır.

(3) Baltık Denizinden Karadeniz'e uzanan bölge, Rusya'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarıyla (dolayısıyla, Batı Avrupa ile) coğrafi temasının gerçekleştiği mekân olma özelliğini korumaktadır. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde karasal yoldan yapılan iletişim ve ulaşımın temel öneme sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, karasal coğrafi temasın devrimci strateji için önemi anlaşılabilir. Trotskiy (dönemin birçok devrimcisi gibi) sosyalist devrimin tam anlamıyla gerçekleşmesi için ulusal sınırları aşmasının, uluslararası düzleme yayılmasının gerekli olduğunu belirtmektedir. Doğu Avrupa bu noktada, Almanya ile bir bağlantı alanı teşkil etmesi açısından, bir kez daha önem kazanmaktadır. Sürekli devrim teorisinin uluslararası ölçek üzerine yaptığı vurgu, bu şekilde kaçınılmaz olarak Doğu Avrupa'ya yönelik bir siyaset geliştirilmesini gerekli kılmıştır. ■

KAYNAKÇA

Beauvois, D. (2004) "L'espace de la république polono-lituanienne aux XVIIIe et XIXe siècles", J. Kloczowski vd. (der.) *Histoire de l'Europe du Centre-Est* içinde, Paris: PUF, 255-335.

Broué, P. (1988) *Trotsky*, [Paris]: Fayard.

Carr, E. H. (1985) *The Bolshevik Revolution, 1917-1923 (Volume 3)*, New York: W.W. Norton & Company.

Carr, E. H. (2002) *Bolşevik Devrimi, 1917-1923 (Cilt I)*, çev. Orhan Suda, İstanbul: Metis.

Champonnois, S. ve François L. (2001) *Dictionnaire historique de la Lituanie*, Crozon: Armeline.

Champonnois, S. ve François L. (2003) *Dictionnaire historique de la Lettonie*, Crozon: Armeline.

Champonnois, S. ve François L. (2004) *Estoniens, Lettons, Lituaniens: Histoire et Destins*, Crozon: Armeline.

Deutscher, I. (2003a) *The Prophet Armed: Trotsky: 1879-1921*, Londra: Verso.

Deutscher, I. (2003a) *The Prophet Unarmed: Trotsky: 1921-1929*, Londra: Verso.

Deutscher, I. (2003c), *The Prophet Outcast: Trotsky, 1929-1940*, Londra: Verso.

Hlden, J. ve Patrick S. (1996) *The Baltic Nations and Europe: Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century*, Londra: Longman.

Kappeler, Andreas (1997) *Petite histoire de l'Ukraine*, çev. Guy Imart, Paris: Institut d'Etudes Slaves.

Lenin, V. I. (1975) "Two Tactics of Social-Democracy in the Democratic Revolution", *Selected Works in Three Volumes (Volume 1)* içinde, Moskova: Progress, 425-527.

Luxemburg, R. (2004) *The Industrial Development of Poland*, çev. Tessa DeCarlo; http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1898/industrial-poland/index.htm, indirilme tarihi: 24.09.2005.

Marx, K. ve F. Engels (1988a) "Manifest der Kommunistischen Partei", *Ausgewählte Schriften in zwei Bänden (Band I)* içinde, Berlin: Dietz, 14-72.

Marx, K. ve F. Engels (1988b) "Anschprache der Zentralbehörde an den Bund von März 1850", *Ausgewählte Schriften in zwei Bänden (Band I)* içinde, Berlin: Dietz, 250-261.

Sarı, S. (1989) "Marksizm ve Sürekli Devrim Kuramı", *Sınıf Bilinci* (4/5): 72-98.

Snyder, T. (2003) *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999*, New Haven: Yale University Press.

Swain, G. (1999) "The Disillusioning of the Revolution's Praetorian Guard: The Latvian Riflemen, Summer-Autumn 1918", *Europe-Asia Studies* 51(4): 667-686.

Szporluk, R. (1991) "The Soviet West - or Far Eastern Europe", *East European Politics and Societies* 5(3): 466-482.

Thatcher, I. D. (2000) *Leon Trotsky and World War One: August 1914-February 1917*, Gordonsville: Palgrave Macmillan.

Trotskiy, L. [Trotsky, Léon] [1906] *Bilan et perspectives*; http://www.marxists.org/francais/trotsky/livres/bilanp/bilanpersp_pdf.zip; indirilme tarihi: 21.05.2005.

Trotskiy, L. [1914] "La Guerre et l'Internationale", http://www.marxists.org/francais/trotsky/livres/guerint/guerint_pdf.zip, indirilme tarihi: 21.05.2005.

Trotskiy, L. [Trotsky, Léon] [1928] *La Révolution permanente*;

http://www.marxists.org/francais/trotsky/livres/revperm/rp_pdf.zip; indirilme tarihi: 21.05.2005.

Trotskiy [Troçki], L. (1998a) *Rus Devriminin Tarihi (Cilt I: Şubat Devrimi: Çarlığın Devrilmesi)*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın.

Trotskiy [Troçki], L. (1998b) *Rus Devriminin Tarihi (Cilt II: Ekim Devrimi: Başarısız Karşı Devrim Girşimi)*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın.

Trotskiy [Troçki], L. (1999a) *Rus Devriminin Tarihi (Cilt III: Ekim Devrimi: Sovyetlerin Zaferi)*, çev. Bülent Tanatar, Istanbul: Yazın.

Trotskiy [Troçki], L. (1999b) *Hayatım*, çev. Müntekim Öçmen, Istanbul: Yazın.

Trotskiy [Troçki], L. (2000) *1905*, çev. Ufuk Demirsoy, Istanbul: Tarih Bilinci.

Trotskiy [Troçki], L. (2000a) "Farklılıklarımız: 1905 yılı, Gericilik ve Devrimci Olasılıklar", Trotskiy (2000) içinde, 268-284. [orijinali: Trotskiy (2001)]

Trotskiy, L. [Trocki, Lew] (2001) "Losy Rewolucji RosyJskiej: W czym sie róznimy?", *Przeglad socjaldemokratyczny*, 1908; http://www.marxists.org/polski/trocki/1908/07-roznice.htm, indirilme tarihi: 24.09.2005.

Trotskiy, L. [Trocki, Lew] (2002) "Stan wojenny w Polsce znieslony", *Poczatek* (6), 19 Kasım/2 Aralık 1905; http://www.marxists.org/polski/trocki/1905/11/19stanw-polska.htm, Indirilme tarihi: 13.09.2005.

Trotskiy, L. [Trocki, Lew] (2002a) "Walka przeciw Polsce a ogólna sytuacja Republiki Rad", John Reed ile görüşme, 28 Eylül 1920; http://www.marxists.org/polski/trocki/1920/09/28polska.htm, indirilme tarihi: 13.09.2005.

Wallcki, A. (1983) "Rosa Luxemburg and the Question of Nationalism in Polish Marxism (1893-1914)", *Slavonic and East European Review* 61 (4): 565-582.

White, J. D. (1996) "Nationalism and Socialism in Historical Perspective", Graham Smith (ed.), *The Baltic States: The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania*, NewYork: St. Martin's Press, 13-40.

Wolfe, B. D. (1989) *Devrimi Yapan Üç Adam* (Cilt 1-2), çev. Yunus Murat, İstanbul: BFS.

Yekelchyk, S. (1998) "Nationalisme ukrainien, biélorusse et slovaque", Chantal Delsol ve Michel Maslowski (der.), *Histoire des idées politiques de l'Europe centrale* içinde, Paris: PUF, 377-393.

Zaprudnik, J. (1993) *Belarus: At a Crossroads in History*, Boulder: Westview Press.

Praksis 15 | Sayfa: *271 - 309*

Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması[1]

Özgür Öztürk

Kapitalizmin son yüz yıldaki hemen her önemli dönüm noktasında, 'yeni' emperyalizm fikrinin de bir şekilde gündeme geldiği görüldü. Bu nedenle emperyalizm, bir anlamda, her zaman *yeni* bir şey oldu. Konu hakkındaki (1902 tarihli) ilk önemli yapıtta bile, liberal yazar John Hobson sık sık 'yeni emperyalizm' ifadesini kullanmaktaydı (Hobson, 1938). Hobson'dan on yıl kadar sonra ortaya konulan klasik Marksist emperyalizm analizlerinde, emperyalizmin kapitalizmin yeni bir aşamasına (tekelci kapitalizme) karşılık geldiği vurgulandı. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Amerikan medyasında, savaş sonrası 'yeni emperyalizmin' nasıl olacağına dair tartışmalar yapılmaktaydı (Panitch ve Gindin, 2004: 27). Savaşı izleyen dönemde ise, klasik sömürgeciliğin tasfiye edilmesinin ardından, anti-emperyalist hareket içinde 'yeni sömürgecilik' kavramı yaygınlık kazandı. Nihayet günümüzde, ABD'nin Afganistan ve Irak'a saldırılarıyla birlikte canlanan emperyalizm tartışmaları içinde, 'yeni emperyalizm' fikrinin bir kez daha gündeme geldiğini görüyoruz.

Süreklilik arz eden bu yenilik algılamasının temel nedeni, şüphesiz ki emperyalizmin kapitalizmle ve onun geçirdiği dönüşümlerle olan çözülmez bağlarıydı. Nitekim Marksist emperyalizm kuramlarının eskiden beri değişmeyen özelliği, kapitalizmle emperyalizm arasındaki zorunlu bağların vurgulanması oldu. Bu kuramlar üç ana tarihsel 'dalga' halinde ortaya çıktı (Andersson, 2004: 5-6). Klasik Marksist emperyalizm kuramları olarak da bilinen birinci dalga kuramlar, 1910'lu yıllarda geliştirildi. Genellikle azgelişmişlik yazını içerisinden dile getirilen ikinci

1 Bu yazı, büyük ölçüde, kaynakçada belirtilen yüksek lisans tezime dayanıyor (metin içinde ayrıca referans vermiyorum). Fuat Ercan ve Mehmet Türkay'a yorum ve eleştirileri için çok teşekkür ederim.

dalga kuramlar ise, 1960 ve 70'lerin ürünüydü. Bugün yeni bir dalganın yükseldiği söylenebilir: 'üçüncü dalga', henüz oluşum halindedir[2].

Bu çalışma, öncelikle, Marksist emperyalizm kuramlarını dönemleştirmeye ve anlamaya yöneliktir. Bu kuramlara yönelik bir anlama çabasının ön koşulu ise, kuramların ortaya konulduğu tarihsel dönemlerin temel özelliklerinin ve farklı 'dalgalar' arasındaki vurgu farklarının nedenlerinin belirlenmesidir. Yazıda, farklı dalgaların özgüllüklerinin ve dönemler arasındaki süreklilik/kopuş ilişkilerinin tespit edilmesiyle, söz konusu kuramlara dair bütünlüklü bir yorum çerçevesi oluşturabilmek hedeflenmektedir. Bu bağlamda, temel olarak, dönemler arasındaki vurgu ve sorunsallaştırma farklılıklarının, sermayenin uluslararasılaşma sürecindeki farklı evrelerin sonucu olduğu savunulacaktır.

Yazının ilk bölümünde sermayenin uluslararasılaşma sürecine dair bazı giriş gözlemlerinin kısaca ortaya konulmasının ardından, ikinci bölümde, geçmişteki (birinci ve ikinci dalga) emperyalizm kuramları ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise, günümüz 'yeni emperyalizm' kuramlarında öne çıkan bazı vurgu ve temalar incelenmektedir. Ele alınan konunun genişliği nedeniyle, kaçınılmaz olarak bazı genellemeler yapılmıştır. Bu nedenle, yazıda yalnızca genel bir çerçeve sunulduğunu ve temel amacın konu hakkında yapılacak daha ileri çalışmalar için zemin hazırlamak olduğunu ilk başta belirtmekte yarar var.

Emperyalizm kavramı, genellikle, güçlü ülkelerin kendi çıkarları için daha zayıf ülkelere uyguladıkları baskı ve şiddeti ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu yazıda ise, *sermayenin uluslararasılaşma sürecinde ülkeler arasında cereyan eden eşitsiz güç ilişkileri* biçiminde kavramlaştırılacaktır. Marksist analizde temel hareket noktası sermaye birikimidir; ancak, dünya ölçeğinde sermaye birikimi, farklılaşmamış bir mekanda değil ulus-devletler tarafından bölünmüş bir ortamda gerçekleşir. Bu nedenle, sermayenin uluslararasılaşması, öncelikle uluslar-arası bir nitelik taşır[3]. Emperyalizme özgü eşitsiz güç ilişkileri de, temelde sınıfsal ilişkiler olmakla birlikte, *biçim olarak* ülkeler arasında cereyan eder. Bu bağlamda, emperyalizm kavramı (i) emperyalist ülkelerle 'tâbi' ülkeler arasındaki ve (ii) emperyalist ülkelerin kendi arasındaki eşitsiz ilişkileri kapsar. Emperyalizm kavramı sıkça yapıldığı gibi yalnızca emperyalist ülkelerle 'tâbi' ülkeler arasındaki ilişkiyi ifade etmek üzere kullanılırsa, sorunun önemli bir boyutu, yani emperyalist kampın kendi içindeki çelişkileri dı-

2 Klasik Marksist emperyalizm kuramları, temel olarak R. Hilferding, N. Buharin ve V.I. Lenin tarafından, ilave olarak Rosa Luxemburg ve kısmen de K.Kautsky tarafından getirilen katkıları içermektedir. 'İkinci dalga' içinde en etkili olanlarsa, radikal Bağımlılık okulu ve daha sınırlı bir ölçüde de *Monthly Review* grubu yazarları tarafından getirilenlerdir. Son olarak, üçüncü dalga veya yeni emperyalizm kuramları ifadesi, D.Harvey, E.M.Wood, P.Patnaik, G.Arrighi, L.Panitch ve S.Gindin, P.Gowan, J.B.Foster, J.Petras gibi yazarların çalışmalarından oluşan yazını ifade etmek üzere kullanılacaktır. Kolaylık olması açısından, metin boyunca, genellikle ele alınan dönemde geçerli olmuş ('ileri ve geri ülkeler', 'merkez-çevre', 'üçüncü dünya' gibi) kavramlara yer verilmektedir.

3 'Küreselleşme' (*globalization*) veya 'ulus-ötesileşme' (*transnationalization*) gibi kavramlar, bu temel niteliği gözden kaçırmaktadır. Öte yandan, kapitalizm-öncesi dönemin imparatorlukları da burada öne sürülen emperyalizm kavramının dışında kalır, zira bu tür hakimiyet biçimlerinde 'sermayenin uluslararasılaşması' söz konusu değildir.

şarıda kalmış olacaktır. Ancak, ülkeler arasında cereyan eden ilişkilerin temelindeki sınıfsal niteliği unutmamak gerekir. Sermaye kavramı sınıfların mevcudiyetini içerir ve sermayenin uluslararasılaşması, emek-sermaye ilişkisinin ve sınıf mücadelesinin de çeşitli biçimler altında uluslararası boyutlar kazandığı bir süreçtir. Ülkeler arasında bir ilişki olarak karşımıza çıkan, gerçekte sınıf ilişkilerinin dolaylı bir halidir.

'Güç' ilişkileri ifadesi ile vurgulanmak istenen, söz konusu ilişkilerin ne salt 'iktisadi' ne de salt 'siyasi' olduğudur. Emperyalizm kavramı, genellikle 'iktisadi' ve 'siyasi' diye (buna 'ideolojik' de eklenebilir) ayrıştırılan çeşitli boyutların bir arada ele alınmasını gerektirir. Böylece, buraya kadar söylenenlerden, emperyalizm konusunun özellikle karmaşık bir konu olduğu sonucu çıkmaktadır. 'Sermaye', 'uluslararasılaşma' ve 'eşitsiz güç ilişkileri'ni bir arada düşünmeye çalışmak, tuzaklarla dolu bir uğraşa benzemektedir. Bu nedenle, emperyalizm kuramlarını ele almadan önce, sermayenin uluslararasılaşma sürecine ana hatlarıyla bakmak yararlı olacaktır.

1) Sermayenin Uluslararasılaşma Sürecinin Başlıca Evreleri

Marx, bir dünya pazarı kavramının bizzat sermaye kavramında içerilmiş olduğunu belirtir. Sermayenin uluslararasılaşması kavramı ise, yaşam süreci içinde sermayenin büründüğü başlıca gerçek biçimler olan para-sermaye, meta-sermaye ve üretken sermayenin uluslararası hareketini ifade eder[4]. Sermayenin bu üç temel formunun uluslararası hareketi, tarihsel (ve coğrafi) bakımdan eşitsiz bir niteliğe sahiptir (Palloix, 1977: 11; Bina ve Yaghmaian, 1991: 112). "Uluslararasılaşmanın farklı dönemleri farklı [devrelerin] baskınlığı ile gerçekleşir" (Albo, 2004: 115) ve dolayısıyla, kapitalizmin tarihinin bu farklılıklara göre dönemleştirilmesi olanaklıdır.

Tarihsel açıdan kapitalizmin doğuşu ve yayılması, kapitalizm-öncesi bir ortam içinde gerçekleşmiştir. Sermayenin uluslararasılaşmasının ilk aşaması, kapitalistleşen toplumlar ile henüz kapitalizm-öncesi bir aşamada bulunan toplumlar arasında meta değişimi ilişkileri ile karakterize olmuş ve geleneksel uluslararası iş bölümünü yaratmıştır. Kısaca meta-sermayenin uluslararasılaşması denilen bu hareket, 19. yüzyılda, Sanayi Devrimi'nin olanaklı kıldığı büyük ölçekli üretimin neden olduğu (üretilen malların satılabilmesi anlamındaki) gerçekleşme (*realizasyon*) baskısı altında ve kitlesel ölçekte ucuz hammadde temininin gerektiği koşullarda belirgin bir hal kazanmış, sanayi ülkelerinde mutlak artık-değerden göreli artık-değer üretimine geçişin zeminini hazırlamıştır. Marx'ın içinde yaşadığı tarihsel dönem, sermayenin

4 Sermayenin genel formülü, P(ara) - M(eta) ... Ü(retim) ... M' - P' olarak ifade edilebilir. P ile simgelenen para-sermaye, üretim için gereken üretim araçları ve emek-gücüne yatırılarak meta-sermaye biçimine (M) dönüşmekte, bunun ardından üretim süreci (Ü) başlamaktadır. Artık-değer yalnızca *dolaysız* üretim sürecinde yaratılmakta, burada üretim sürecine giren metaların değerinden (M) daha büyük bir değer (M') üretilmekte ve üründe cisimleşmektedir. Bunun satılmasıyla da (yani M'-P') döngü sona erer. P-M ve M'-P' evreleri dolaşım, Ü ise dolaysız üretim sürecini oluşturur. Elde edilen para-sermayenin yeniden yatırıma dönüştürülmesiyle, süreç genişlemiş bir ölçekte yinelenmektedir. Yinelenen döngüler içinde, para ile başlayıp biten devre para-sermaye devresini, meta ile başlayıp biten devre meta-sermaye devresini, üretimle başlayıp biten devre ise üretken sermaye devresini oluşturur (Marx, 1992: 33-96).

uluslararasılaşmasının bu en erken evresidir. Kapitalist sanayinin yükselişiyle birlikte yeni bir uluslararası iş bölümünün oluşumu ve yeryüzünün iki ana üretim alanına ayrılması, *Kapital*'de vurgulanan temel bir gelişmedir:

> ... makineyle üretilen malların ucuzluğu ile birlikte, ulaştırma ve iletişim araçlarındaki gelişmeler, dış pazarların ele geçirilmeleri ile silah sağlamış olur. Başka ülkelerdeki elzanaatlarını ortadan kaldırarak buraları zorla hammadde ikmal alanları haline getirir. Doğu Hindistan, bu yolla, Büyük Britanya için, pamuk, yün, kenevir, jüt, indigo üretme zorunda kalmıştı. Büyük sanayi, işçilerin bir kısmını sürekli bir şekilde 'fazlalık' haline getirerek, kök saldığı bütün ülkelerde, büyük çapta göçlere ve yabancı toprakların sömürgeleştirilmelerine yol açar, ve bu ülkeleri anayurt için hammadde yetiştiren yerleşme yerleri haline getirir; örneğin Avustralya'nın, yün yetiştiren bir ülke haline sokulması gibi. Yeni ve uluslararası bir iş bölümü, büyük sanayinin başlıca merkezlerinin gereksinmelerine uyan bir iş bölümü ortaya çıkarır, ve yeryüzünün bir bölümünü, temel olarak sanayi alanı halinde kalan, öteki bölümünü hammadde sağlayan tarımsal üretim alanı haline getirir (Marx, 1986: 462-3).

19. yüzyıl, genel olarak, meta-sermayenin uluslararasılaşmasıyla karakterize olur. Meta-sermayenin hareketi belirli bir ölçüde para-sermayenin hareketini de beraberinde getirmiş olmakla birlikte[5], para-sermayenin büyük ölçekteki uluslararasılaşması, daha sonraları, 1873-96 bunalımından çıkışla birlikte hızlanan 'sermaye ihracı'nın sonucu olmuştur[6]. Yüzyıl dönümünde para-sermaye ihracı, temel olarak, devletler arası borç ve kredi ilişkileri biçimindedir ve (dönemin aşağıda sözü edilecek olan diğer gelişmeleriyle birlikte) emperyalizmin doğuşuna işaret etmiştir. İki dünya savaşı arasındaki dönem, sermayenin uluslararasılaşmasının bütün olarak kesintiye uğradığı bir dönemdir. Buna karşılık İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, üretken sermayenin uluslararasılaşması (19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk yarısındaki sınırlı başlangıçların[7] ardından) kayda değer bir ölçekte ortaya çıkmış; bu gelişme meta-sermayenin ve para-sermayenin hareketine de yeni bir hız vermiş ve kapitalist üretim ilişkilerinin tüm dünyaya yayılmasının zeminini oluşturmuştur (Bina ve Yaghmaian, 1991: 113). 1970'lerin büyük krizinden günümüze kadarki dönemde ise, para-sermayenin hareketi öne çıkmış olmakla birlikte, her üç formdaki uluslararasılaşmanın da oldukça ileri boyutlara ulaştığı söylenebilir.

Bu çerçevede temel bir nokta, her ne kadar sermayenin uluslararasılaşmasının başlıca aşamaları şematik olarak bu şekilde ayrıştırılabilirse de, farklı devrelerin (veya üretim alanıyla dolaşım alanının) gerçekte iç içe geçmiş olduğudur. Sermayenin bu üç temel formunun tarihsel hareketi eşitsizdir, ancak bunlar birbirinden kopuk süreçler değildir.

5 Örneğin demiryolu inşası gibi faaliyetlerde, yatırımı üstlenen ülke genellikle krediyi de sağlamış ve meta ihracı ile para-sermaye ihracı örtüşmüştür (Sönmez, 1998: 28-9).

6 1893-1914 arasında İngiltere, Fransa ve Almanya'nın denetlediği dış yatırımların hacmi üç katına çıkmış; bu dönemde sermaye ağırlıklı olarak 'portföy yatırımları' biçiminde, faiz ve kâr payı elde etmek üzere ihraç edilmiştir (Olle ve Schoeller, 1982: 43).

7 'Sınırlı başlangıçlar'la kastedilen, üretken sermayenin bu erken dönemdeki hareketinin genellikle ihracata yönelik tarımsal üretim ve madencilik gibi sektörlerle sınırlı kalmış olmasıdır.

Sermayenin uluslararasılaşma sürecinin ana hatları üzerine bu genel gözlemlerin ardından, yukarıda üç tarihsel dalga olarak aşamalandırılan Marksist emperyalizm kuramlarını ele almaya geçebiliriz. İzleyen bölümde, Marx'ın mirası üzerine genel bir girişi takiben, hem tarihsel olarak önce gelmesi hem de kuramsal zemini oluşturması nedeniyle ilkin klasik emperyalizm kuramlarına bakılmakta, bunun ardından da ikinci dalga emperyalizm kuramları ele alınmaktadır.

2) Birinci ve İkinci Dalga Emperyalizm Kuramları

Marx'ın Mirası

Yaşadığı dönem itibariyle sermayenin uluslararasılaşmasını temel olarak meta-sermayenin hareketi açısından gözlemleyen Marx'ın yapıtlarında, kapitalizmin yayılması genellikle bir dünya pazarının oluşumu çerçevesinde ele alınır. Marx, özel olarak bir emperyalizm kuramı geliştirmemiş, hatta yapıtlarında (19. yüzyıl ortalarında çok yaygın olarak kullanılmayan ve kullanıldığı zaman da genellikle III. Napoleon'un imparatorluk politikalarına işaret eden) bu kavrama hemen hiç yer vermemiştir.

Marx'ın emperyalizm konusuyla doğrudan ilişkili sayılabilecek yorumları oldukça dağınıktır ve genellikle İngiliz sömürgeciliğinin Hindistan ve İrlanda gibi toplumlarda yarattığı etkiler üzerine makale ve mektuplarında karşımıza çıkar. Marx, 1850'lerde, 'Hindistan'da İngiliz Egemenliği' üzerine yazılarında, *Komünist Manifesto*'da kapitalizm hakkında takındığı tavra hayli yakın biçimde (Brewer, 1990: 55), İngiliz sermayesinin Hindistan'da 'biri yıkıcı biri yapıcı' ikili bir tarihsel misyonu olduğunu öne sürmüştür : bir yandan arkaik (asyatik) üretim biçimlerinin yıkılması, diğer yandan modern kapitalist üretimin (batı toplumunun) tesis edilmesi (Marx ve Engels, 1997: 87). Marx'a göre Hindistan'daki İngiliz egemenliği, geri toplumsal yapıları yıkarak, ne kadar acımasız olursa olsun ilerici bir tarihsel işlev görmektedir. Bu görüşlerin tamamlayıcı bir parçası ise, doğu toplumlarının durağanlığına ilişkin ünlü 'Asya Tipi' üretim tarzı kavramıdır. Ancak, Marx ve Engels'in söz konusu 'doğu' toplumlarına ilişkin somut bilgileri, içinde yaşadıkları dönemin ve toplumun 'batı-merkezli' bilgisiyle sınırlıdır (Anderson, 1996: 473-95) ve Marx daha sonraları, hem Asya tipi üretim tarzı kavramından hem de sömürgeciliğin ikili misyonu fikrinden büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Bununla birlikte, Marx'ın (ikinci dalga kuramlarda olduğu gibi) sömürgeciliğin sömürge ülkede 'azgelişmişlik' yarattığı fikrine ulaştığını düşünmek de doğru olmayacaktır[8].

Genel olarak, *Kapital* öncesi dönemde Marx'ın kapitalizmin dünya ölçeğindeki yayılmasının 'geri' toplumlar üzerinde 'ilerletici' etkiler yapacağını kabul ettiği, sonraları ise bu görüşe çekinceler ve kısmi revizyonlar getirdiği söylenebilir. Marx'ın

8 'Sınai bakımdan gelişecek gibi olduğu her seferinde' İngilizlerce ezilen ve yeniden 'tamamen tarımsal bir ülkeye' dönüştürülen İrlanda konusunda, Marx uzun süre İrlanda'nın kurtuluşunun İngiliz işçi sınıfının zaferine bağlı olduğunu düşünmüş, ancak sonraları tam zıt konuma geçmiş, yani İngiliz işçi sınıfının zaferi için İrlanda'nın ulusal kurtuluşunu gerekli bulmaya başlamıştır (Marx ve Engels, 1997: 287-9, 350-9). Yine de, bu görüşü genelleştirmemiş ve örneğin Hindistan'ın 'ulusal kurtuluşu'nu aynı terimlerle ele almamıştır.

emperyalizm kuramları üzerindeki asıl etkisi, sömürgecilik hakkındaki gözlemlerinden ziyade, kapitalist birikim üzerine analizlerinden gelmiştir. Bu etki iki koldan ortaya çıkmıştır. Bir yandan, sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimleri ile kâr oranlarının düşme eğilimi üzerine analizleri, Hilferding, Lenin ve Buharin'de, emperyalizmin açıklaması olarak 'tekelci kapitalizm' kuramına temel oluşturmuştur. Diğer yandan ise, *Kapital*'in 2. cildindeki yeniden-üretim şemaları, Rosa Luxemburg tarafından kapitalizmin yeniden-üretim için her zaman kapitalist-olmayan bir çevreye ihtiyaç duyduğunu ve emperyalizmin de bu sorunla ilgili olduğunu göstermek üzere eleştirel biçimde kullanılmıştır. Kısacası, emperyalizmin kavramlaştırılması ve sermaye birikimi süreci ile ilişkilendirilmesi, Marx-sonrası Marksist kuşağın eseridir.

Klasik Marksist Emperyalizm Kuramları

Hilferding, Lenin, Buharin ve Luxemburg gibi klasik kuramcılar, temelde, Marx'ın mirasını güncel koşullara uyarlamaya çalışırlar. Marx'ın ardından kapitalist dünyada ortaya çıkan bazı gelişmelerin, dönemin Marksistleri açısından acilen kuramsal bir açıklamaya kavuşturulması gerekmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru (i) başlıca kapitalist güçlerin sömürgeci paylaşım mücadelesi hızlanmış, (ii) sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimleri (özellikle Almanya ve ABD gibi 'ikinci kuşak' kapitalist sanayi ülkelerinde) belirgin bir hal almış ve (iii) uluslararası parasermaye hareketleri olağanüstü artmıştır. Bu üç temel gelişme klasik emperyalizm kuramlarında bir arada ele alınmış ve (Rosa Luxemburg dışında) emperyalizmin kapitalizmin tekelci evresi olarak tanımlanışında ifade bulmuştur. Bu tanımlamaya göre, 20. yüzyıl başı itibariyle tekeller ekonomik yaşama tümüyle egemen olmuş, kapitalizm serbest rekabetçi evreden tekelci evreye geçmiştir. Emperyalizmin anahtarı, klasiklere göre bu dönüşümdedir.

Marx'ın analiz ettiği sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimi, klasiklere göre, 20. yüzyıl başı itibariyle sermayenin finans, sanayi, ticaret gibi çeşitli bileşenlerinin bir bütünlük içinde - finans kapital - birleşmesini getirmiştir[9]. Devlet kadrolarıyla kurulan kişisel bağlarla sermaye-devlet bütünleşmesi de sağlanmış ve büyük burjuvazinin siyasi pozisyonu çok güçlenmiştir. Böylece sermaye, ulusal ölçekte, sıkıca bütünleşmiştir. Kuramın mantıksal çıkarımı Buharin'den gelir: sermayenin uluslararasılaşma eğilimi varsa 'ulusallaşma' eğilimi de vardır ve kapitalizmin başlıca çelişkisi bu iki zıt eğilimden kaynaklanmaktadır[10]. Bu tespit, sermaye birikiminin hem ulusal hem de uluslararası boyutlarının bulunduğunu ve bu iki boyut arasında çelişkilerin yer aldığını belirtmesi açısından çok önemlidir. Birbiriyle rekabet içindeki ulusal blokların ortaya çıkmış olmasının temel nedeni ise, klasiklere göre

9 Hilferding ve Lenin, finans kapital içinde bankaların öncü rolüne ve hakim konumuna dikkat çekerler (Hilferding, 1981: 95, 191-2; Lenin, 1992: 34-9; 45).

10 'Ulusallaşma' eğilimi, Buharin'de oldukça abartılı biçimde, bir ülkedeki tüm işletmeleri tek bir devasa kapitalist işletme şeklinde birleşmeye doğru götüren bir eğilim olarak kavranmıştır. Buharin'e (2005: 129) göre dünya pazarında rekabet eden, 'devlet kapitalist tröstleri'dir (*state capitalist trusts*). Gerçekte, Buharin'in kuramı, bütün iç tutarlılığını devletle sermaye arasında kurduğu bu özdeşlikten almaktadır.

tekelci üretim koşullarıdır. Lenin ve Buharin'e göre emperyalist ülkeler arasındaki çelişkiler, Kautsky tarzı bir ultra-emperyalizmi olanaksız kılmaktadır[11].

Klasik emperyalizm kuramlarının ortaya çıktığı dönem, büyük ölçekli uluslararası para hareketlerine tanık olmuştur. Ancak klasik kuramların anlaşılmasında, o dönemde üretken sermayenin uluslararasılaşmasındaki sınırlılık daha büyük önem taşır. Zira klasiklerin emperyalist devletler arasındaki çekişmelere yaptığı vurgunun temelinde bu yatmaktadır. Üretimin uluslararasılaşmasının sınırlılığı veya öncelikle 'ulusal' bir karakter taşıması, burjuvazi açısından da uluslararası ittifaklar kurabilme kapasitesinin sınırlılığına ve öncelikle ulusal temelde bir rekabetin yaşanmasına yol açmıştır. Bu temelde, 1870'lerin büyük krizi, dönemin başlıca kapitalist güçlerini şiddeti giderek artan bir uluslararası rekabete ve bunun nihayetinde dünya savaşına sürüklemiştir (Hobsbawm, 1999: 74-9). Ulusal temelde örgütlenen devasa ekonomik birimlerin, yani başlıca kapitalist ülkelerde üretimde yoğunlaşma ve merkezileşmenin sonucu olarak ortaya çıkan tekellerin ekonomik yaşamdaki ağırlıkları, bu rekabet ortamında belirgin hale gelmiştir[12].

Üretken sermayenin uluslararasılaşmasının henüz sınırlı kaldığı koşullarda kapitalist devletin işlevi, içeride yeniden üretimin koşullarının sağlanması, dışarıda ise ticari ve parasal ilişkilerde 'kendi' burjuvazisinin azami çıkar sağlayabileceği bir ortamın yaratılmasıdır. Bunun pratikteki anlamı, 19. yüzyıl sonu bunalım ve yoğun rekabet ortamında, önde gelen kapitalist ülkelerin sömürgeciliğe ve nüfuz alanları oluşturmaya yönelmesi olmuştur. Özellikle Afrika ve Asya kıtaları üzerinde 1880'lerden itibaren yoğunlaşan paylaşım mücadelesi, Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda önemli bir dönemeçtir. Kapitalist devlet, uluslararasılaşmanın bu erken aşamasında, kendi burjuvazisi için ayrıcalıklar sağlamak üzere diğer devletlere (savaş, sömürgeleştirme, ticari ayrıcalıklar koparmak, devletler arası borçlar yoluyla nüfuz kurmak ve doğal kaynakların kullanım haklarını ele geçirmek gibi) çeşitli yollardan müdahale etmiştir. Bununla birlikte, klasik sömürgecilikle emperyalizmin farklılıkları bu dönemde ancak yeni yeni ayırt edilebilir durumdadır. Emperyalizme özgü 'incelikli' baskı biçimleri, bu evrede, eski tarz baskı biçimleriyle iç içe geçmiş bir halde ortaya çıkmıştır.[13]

11 Kautsky (2004: 165), başlıca kapitalist güçlerin kendi aralarında savaşmak yerine dünyayı el birliğiyle sömürmek üzere bir 'kutsal ittifak' oluşturmaları anlamına gelen ultra-emperyalizmin, 'saf ekonomik bakış açısına göre' olanaklı olduğunu yazmıştır. Lenin ve Buharin ise, barışçıl bir kapitalizmin süreklilik taşıyamayacağını ve dünya savaşı ortamında bunu tartışmanın siyasal açıdan hatalı olduğunu vurgularlar.

12 Yüzyıl dönümünde tekelleşme eğilimi, özellikle Almanya ve ABD gibi yeni ve geç sanayileşen ülkelerde daha açıktır (Beaud, 2003: 173-4). Dönemin başlıca kapitalist gücü olan İngiltere'de tekellerin ortaya çıkması, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde söz konusu olmuştur.

13 Emperyalist dönemde ülkeler arasındaki baskının, kapitalizm öncesi imparatorlukların aksine, açık siyasal denetim veya sömürgeci işgal biçimini almak zorunda olmadığı sıklıkla belirtilmiştir (O'Connor, 1971: 25-8; Wood, 2003a: 4). Yine de, işgal yoluyla denetim esasına dayalı klasik sömürgeciliğin ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde (yani kapitalizm ve emperyalizm başladıktan epeyce sonra) ortadan kalktığını da göz ardı etmemek gerekir. Baskının aldığı biçim, yalnızca emperyalist ülkenin üretim yapısı tarafından değil, aynı zamanda tâbi konumdaki toplumun yapısı tarafından belirlenmektedir (Chibber, 2005: 154). İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde tüm dünyada hız kazanan kapitalist dönüşüm, açık siyasal denetime veya sömürgeci işgale gerek duymayan 'saf' bir emperyalizmin de koşulu olarak görülebilir.

Diğer yanda, sömürgecilik ve emperyalizm gibi süreçlerle kapitalist dünya ekonomisine dahil edilen kapitalizm-öncesi toplumların kapitalizmle temasının en önemli sonuçlarından biri, bu toplumlarda belirli bir ticari sermaye birikiminin başlamasıdır. Uluslararası ticaretin ve para-sermaye akımlarının ölçeğinin büyümesiyle, kapitalizm-öncesi toplumlarda, geleneksel hakim sınıflarla genellikle ittifak içinde hareket eden bir sınıf olarak ticaret burjuvazisi önem kazanmıştır. Bu dönemde ticari sermaye, kapitalist toplumlarla kapitalizm-öncesi yapılar arasındaki bağlantıyı kurmuş; kapitalist üretim ilişkileriyle karakterize olmamakla birlikte, kapitalist üretim tarzının ortaya çıkmasının zeminini yaratmıştır (Weeks ve Dore, 1979).

Üretken sermayenin uluslararasılaşmasının sınırlı kaldığı koşullarda (yani kabaca İkinci Dünya Savaşı öncesinde), kapitalizm-öncesi toplumlarda, kapitalizmin diğer üretim tarzlarını dönüştürücü etkileri de sınırlı kalmıştır. Kapitalist ülkelerin işlenmiş mal, henüz kapitalistleşmemiş ülkelerin birincil mal ihraç ettikleri geleneksel uluslararası iş bölümü, temelde meta-değişimi ilişkileriyle yani dolaşım alanıyla sınırlıdır. Meta değişimi ilişkileri (ve 19. yüzyılın sonlarında hızlanan para-sermaye ihracı) ise, kapitalizm-öncesi üretim tarzlarının zamanla çözülmesini getirse de, kapitalist üretim ilişkilerinin tam anlamıyla yerleşmesini (sermayenin emeği gerçek anlamda boyunduruk altına almasını) çok zorunlu kılmamıştır[14]. Uluslararasılaşmanın bu erken evresinin somut sonuçları, meta değişimi ilişkilerinin tüm dünyada yaygınlık kazanması ve geniş bölgelerin birbiri ardına ticarete açılması olmuştur.

Sömürgelerin ve nüfuz alanlarının paylaşılmasıyla, 19. yüzyıl sonu itibariyle hemen hemen tüm dünya kapitalist dünya ekonomisi etrafında bütünleşmiştir. Ancak, başlıca kapitalist güçler tarafından dünyanın paylaşılmış olması, yeni kapitalistleşen ülkeler açısından elverişsiz bir durum yaratmıştır[15]. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı'nı temelde bir 'yeniden paylaşım savaşı' olarak kabul etmek hatalı olmaz. Nitekim klasik emperyalizm kuramlarında, dünya savaşı genellikle bu şekilde kabul edilmiştir.

Emperyalizme özgü eşitsiz güç ilişkileri, bu dönemde, bir yandan emperyalist ülkeler arasındaki çelişkiler, diğer yandan da bu ülkeler tarafından tüm dünyanın sömürgeler ve nüfuz alanları biçiminde paylaşılması biçiminde ortaya çıkmıştır. İngiliz hegemonyası belirgin biçimde gerilemiş, ABD ile Almanya ve Fransa gibi bazı kıta Avrupası ülkeleri, İngiliz sınai üstünlüğüne etkili bir korumacılıkla yanıt vermiştir. 'Yeni emperyalizm', 1880'lerin bunalım ortamında, bir dizi sanayileşmiş kapitalist ülke arasındaki rekabetin 'doğal yan ürünü'dür (Hobsbawm, 1999: 79). Öte yandan, üretim güçleri açısından, kapitalist dünya ile 'geri' ülkeler arasındaki eşitsizlik de bu dönemde hızlı biçimde artmıştır[16]. Geri ülkelerdeki kapitalizm-öncesi

14 Yine de bu gelişmeler, daha sonraki dönemde üretken sermayenin uluslararasılaşması ve kapitalist üretim ilişkilerinin tüm dünyaya yayılması açısından zemin hazırlamıştır (Bina ve Yaghmaian, 1991: 112-3).

15 Özellikle Almanya'nın 1880'lerden itibaren sömürgecilik yoluyla elde ettiği kazanımlar, İngiltere ve Fransa gibi diğer önde gelen kapitalist güçlere kıyasla oldukça mütevazı kalmıştır.

16 Örneğin, kapitalistleşmiş ülkelerde kişi başına gelir, 1880'de geri ülkelerdekinin iki katı, 1913'te ise 3 katıdır (Hobsbawm, 1999: 23-4). Yüzyıl dönümünde, dünya sanayi üretiminin yarısı İngiltere ve ABD'de, dünya ticaretinin dörtte üçü Avrupa ve Kuzey Amerika'da gerçekleşmiştir (Beaud, 2003: 160-1).

yapılar göz önüne alındığında, bu aslında tahmin edilebilir bir gelişmedir. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yirmi yılda kayda değer bir ölçeğe erişen para-sermaye hareketleri, mevcut eşitsizliği daha da arttırmıştır. Sömürge ülkelere verilen borçlar biçimindeki para-sermaye ihracı, her ne kadar daha sonraki dönemde gerçekleşecek kapitalist dönüşüm açısından zemin hazırlamışsa da, ilk etapta, geri ülkelerdeki geleneksel hakim sınıfların siyasal konumunu pekiştirmeye hizmet etmiştir (Bina ve Yaghmaian, 1991: 112).

Klasiklerde 'sermaye ihracı', ileri ülkelerde tekelleşmenin sonucu olarak aşırı biriken sermayenin geri ülkelere akması olarak kavranır[17] (Buharin, 2005: 51; Lenin, 1992: 67). Bu yorum, kapitalizmin coğrafi yayılmasının nedenlerine dair güçlü bir açıklama getirmekle birlikte, içinde ileri ülkelerde kapitalist gelişmenin hemen hemen sona erdiği imasını da barındırmaktadır[18]. Aslında klasiklerin hepsinde, kapitalizmin tarihsel misyonunu tamamladığı ve yerini daha üstün bir toplumsal sisteme bırakmasının vaktinin geldiği kabulü mevcuttur.

Klasik kurama göre tekelci kapitalizm, ülke içinde ve dışında gerici politikalara yönelir, finans kapital 'özgürlük değil tahakküm' ister. Emperyalist evresinde kapitalizm, bu gerici politikalarla kendi sonunu hazırlamaktadır. Yine de, klasiklere göre, tekelci kapitalizm serbest rekabetçi kapitalizmden daha ileri bir tarihsel formdur. Zira tekelci koşullarda, üretimin toplumsallaşması ile, sosyalizmin maddi olanağı ve zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Hilferding, 1981: 367; Buharin, 2005: 81-2; Lenin, 1992: 28).

Siyasal düzlemde, Hilferding'e (1981: 368-9) göre, tekelleşmenin topluma getirdiği ağır yükler zamanla diğer toplumsal sınıfları da işçi sınıfı mücadelesinin yanına itmektedir. Buharin (2005: 180) ise, emperyalist savaşların yıkıcı etkilerinin, işçi sınıfının 'yurtsever' fikirlerden koparak uluslararası proletarya devrimine yönelmesine yol açtığını düşünür[19].

Sermayenin uluslararasılaşmasının sınırlılığı ve dünya savaşı ile belirlenen bir ortamda dile getirilen klasik emperyalizm kuramlarında, kaçınılmaz olarak ulu-

17 Lenin (1992: 69), sermaye ihracının geri ülkelerde kapitalist gelişmeyi hızlandırdığını belirtir: "İhraç edilmiş sermaye, ihraç edildiği ülkelerde, kapitalizmin gelişmesini etkiler, hızlandırır. Böylece, sermaye ihracı, ihracatçı ülkelerdeki gelişmeyi bir parça durdurma eğilimi taşısa da, bunun, bütün dünyadaki kapitalizmi derinlemesine ve genişlemesine geliştirmek pahasına olduğunu unutmamalı". Lenin'e (1992: 132) göre kapitalizm, genel olarak "eskiye göre çok daha büyük bir hızla" gelişmektedir. Ama emperyalist ülkeler açısından, finans kapitalin egemenliği, dünya ekonomisindeki eşitsizlikleri ve "dünya ekonomisinin farklı unsurlarının gelişmesinin ritimleri arasındaki farklılıkları" azaltmaz, aksine arttırır (Lenin, 1992: 101-3). Hilferding'e (1981: 321) göre ise, sermaye ihracı, geri ülkelerdeki gelişmeyi başlangıçta hızlandırsa da, zamanla 'ekonomik ve siyasal bağımlılık' yaratmakta ve gelişme dinamiklerini sınırlamaktadır.

18 Geri ülkelerin sermaye akışlarını mas etme kapasitesinin oldukça sınırlı olduğu ve gerek ticaretin gerekse sermaye akışlarının aslında ağırlıklı olarak kapitalistleşmiş ülkelerin kendi arasında gerçekleştiği göz önüne alındığında, klasik biçimiyle 'sermaye ihracı' tezi elbette ki problemlidir. Kapitalizmin coğrafi yayılmasına vurgu yaparken, 'derinleşme' boyutunu bir ölçüde göz ardı etmektedir (Panitch ve Gindin, 2004: 18).

19 Lenin ve Buharin, ayrıca, tekeller tarafından yüksek ücretler ve istihdam olanakları gibi rüşvetlerle satın alınan bir 'işçi aristokrasisi'nin doğduğunu, II. Enternasyonal'in başlıca destekçisinin de bu işçi tabakası olduğunu savunurlar (Lenin, 1992: 14; Buharin, 2005: 177-9).

sal sermaye blokları arasındaki çekişmelere vurgu yapılmıştır. Ancak yine de, belli bir sınıfsal bakış korunmuş ve ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin temelinde sınıflar arasındaki üretim ilişkilerinin yattığı kabul edilmiştir (Buharin, 2005: 30). 'Emperyalizmin sınıf karakteri' olarak ifade edebileceğimiz yorum, Marksist olmayan Hobson'da bile belirgindir ve Lenin, belli çekincelerle birlikte, Hobson'a büyük değer vermiştir[20]. Zira Hobson'un kuramı, bir anlamda, Hilferding'in finans kapital analizini tamamlar niteliktedir : Hobson'un analizi, finansla üretimin birbirinden kopuk, finansal çıkarların güçlü, spekülatif kâr arayışının baskın olduğu kozmopolit bir 'asalak' kapitalizm[21] türüne işaret ederken; Hilferding'in analizi, sermayenin kendi içinde ve devletle bütünleştiği, ulusal ölçekte örgütlü ve planlı bir 'üretken' kapitalizm türüne karşılık gelmektedir[22] (Arrighi, 2000: 246). Aslında her iki vurgu da modern kapitalizme içkin özellikleri ayrı ayrı öne çıkarmaktadır. Lenin, *Emperyalizm* kitabında, bu iki analizi devrimci bir siyasete temel olacak biçimde sentezlemiştir.

Lenin'in emperyalizm kuramına bir diğer temel katkısı, emperyalizm kuramıyla 'ulusal sorun'u bütünleştirmesidir (Mommsen, 1982: 50-3). Emperyalizmle birlikte dünya, ezen ve ezilen uluslar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır (Lenin, 1995: 144) ve dünya kapitalizminin mağlup edilmesinde, emperyalist sisteme karşı baş kaldıran ulusal kurtuluş savaşları, sosyalistlerin desteğini hak etmektedir[23]. Ancak Lenin'in ulusal soruna yaklaşımı, 'ulusalcı' bir konumdan değil dünya devrimi ve sınıf perspektifindendir.

Ulusal sorunun emperyalizm kuramıyla bütünleştirilmesi, sonraki dönemlerde, kuramın 'ekonomik' ve 'siyasal' boyutları arasında bir gerilimin ortaya çıkması sonucunu vermiştir. Kuramın 'ekonomik' boyutunu, tekelleri ve sermaye ihracını ele alan analizin, 'siyasal' boyutunu ise ülkeler arasındaki baskıya işaret eden analizin oluşturduğu düşünülmüştür (Willoughby, 1995). Ekonomik boyutun ileri kapitalist ülkelerdeki dinamiklere, siyasal boyutun ise geri ülkelerdeki ulusal kurtuluş mü-

20 Hobson'a göre, ulusun bütünü için sakıncalı olan emperyalizm, belirli çıkar grupları için kârlı bir iştir. Çıkar grupları piramidinin en tepesinde ise, para-sermayeyi elinde tutan bir avuç spekülatör ve rantiye bulunur (Hobson, 1938: 46, 56-61). Liberal Hobson, doğal olarak, kapitalizmle emperyalizm arasında zorunlu bir bağ görmez. Yatırımların ülke içine yöneltilmesi ve işçi sınıfının alım gücünün yükseltilmesiyle, emperyalizme gerek kalmayacağını savunur (1938: 81-8).

21 Lenin'in *Emperyalizm* kitabında Hobson'a en sistematik referanslar, "Kapitalizmin Asalaklığı ve Çürümesi" başlıklı sekizinci bölümdedir. Lenin (1992: 13, 106) ayrıca, tekelci kapitalizmin asalaklığını vurgulamayan Marksist Hilferding'in 'Marksist olmayan Hobson'a göre geriye bir adım' attığını yazar.

22 Hilferding finans kapital içinde bankaların gücüne ve önderliğine çok vurgu yapar, ama finans kapital kavramının özü, banka ve sanayi sermayesinin (finansla üretimin) - kopması değil - birleşmesidir. Hilferding, 1920'lerde, bu analizi daha da ileri taşıyarak 'örgütlü kapitalizm' tezine ulaşmıştır. 'Örgütlü kapitalizm' tezi, devlet-sermaye bütünleşmesi ve planlama yoluyla kapitalizmi karakterize eden anarşinin sona erdirildiği, işçi sınıfının sistemle bütünleştirildiği ve uluslararası planda emperyalist çekişmenin yerini daha işbirlikçi biçimlere bıraktığı bir durum tespitinden hareketle, sosyalizme barışçıl geçişi öngörmektedir.

23 Lenin'in bu katkısı, *Emperyalizm* kitabından ziyade, o dönemde ve daha sonrasında yazdığı çeşitli makalelerde yer almaktadır. "Emperyalist devletlere *karşı* milli savaşlar sadece mümkün ve muhtemel değil, aynı zamanda kaçınılmaz, *ilerici* ve *devrimcidirler*" (1995: 216). Lenin (1995: 226-7), toplumsal devrimin, burjuvaziyle işçi sınıfının karşılaşması biçiminde 'saf' bir devrim değil karmaşık ve tüm cephelerde yürütülecek bir süreç olduğunu belirtir. Ulusal sorunu küçümseyen karşıt eğilimi ise, 'siyasal sorular formüle edemeyen emperyalist ekonomizm' olarak niteler.

cadelelerine yönelik olduğu kanısı uyanmıştır (Mommsen, 1982: 52). Buna bağlı olarak, emperyalizmin öncelikle ekonomik bir olgu olarak mı yoksa siyasal bir olgu olarak mı tanımlanacağı sorusu sorulmuştur. Bu sorunun yanıtı, günümüz 'yeni emperyalizm' kuramlarında da aranmaktadır[24].

Sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki ulusal kurtuluş mücadeleleri, 1920'lerden itibaren komünist hareket içinde temel bir önem kazanmış ve bu mücadelelerin emperyalizme karşı seferber edilmesinin dünya devrimi açısından aciliyet taşıdığı düşünülmüştür. Bu gelişmenin ana nedeni ise, batı Avrupa'daki devrim beklentilerinin sonuçsuz kalmış olmasına karşılık, sömürge dünyadaki sömürgecilik karşıtı hareketlerin canlanmış olmasıdır (Claudin, 1990: 312-41). Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde klasik sömürgeciliğin sona erdirilmesinin ardından, emperyalizm kuramıyla ulusal sorunun dünya devrimi perspektifi temelinde bütünleştirilmesinin zemini pek kalmamıştır. Bu dönemden itibaren, kapitalist dünyada temel siyasal birim olarak ulus-devletin konumu pekişmiştir. Geçmişte 'ulusal baskı' olarak ortaya çıkan ve deneyimlenen tahakküm, ulusal kurtuluş savaşları çağının büyük ölçüde kapanmasıyla birlikte daha farklı ve dolaylı biçimlere bürünmüştür. Nitekim ikinci dalga kuramlarda ve yeni emperyalizm analizlerinde, genellikle bir 'ulusal sorun' tartışması yer almamaktadır.

Klasik emperyalizm kuramları, sermayenin uluslararasılaşma sürecinin erken aşamalarının ürünüdür. Üretken sermayenin uluslararasılaşmasının sınırlılığına bağlı olarak, döneme ulusal sermaye blokları arasındaki emperyalist rekabet ve dünya savaşı damgasını vurmuştur. Klasik kuramlar, kısa sürede dünyaya yayılan ve emperyalist savaşa yol açan bir sistemin ekonomik ve siyasal temellerini açıklama ve sürece dünya devrimi perspektifinden müdahale etme çabasında olmuştur. Ancak, kapitalist devletin indirgemeci bir tarzda ele alınması (ki 'devlet kapitalist tröstleri' gibi kavramlarıyla Buharin'de bu daha belirgindir), emperyalistler arası çekişmeye (kaçınılmaz olarak) yapılan güçlü vurgu ve ileri ülkelerde aşırı biriken sermayenin geri ülkelere doğru aktığı (sermaye ihracı) tezi, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemler için, bu kuramların açıklayıcılığını bir ölçüde sınırlamıştır.

Klasiklere göre, kapitalist üretim ilişkilerinin tüm dünyaya yayılması bizzat sermaye kavramında içerilmiştir. Ancak klasik kuramlar, kapitalizmin gelişimi sürecine temelde ileri ülkelerdeki dinamikler açısından bakmıştır. Emperyalizm çağında geri ülkelerdeki 'gelişme' sorunları, klasikleri çok fazla meşgul etmemiştir. Klasiklere karşıt olarak, ikinci dalga kuramlarda bu sorun merkezi önem kazanmış, ancak bu sefer de ileri kapitalist ülkelerdeki dinamikler göz ardı edilmiştir. Klasik kuramlarda ise, kapitalizmin finans kapital evresinin özellikleri ve ayrıca para-sermayenin ulus-

24 Klasiklerin döneminde emperyalizmin ekonomi-siyaset ikilemi içinde ele alınmamış olmasının temel nedeni, Ellen M. Wood'un (2003c: 241) kapitalizmde ekonomi ile politikanın birbirinden ayrılması olarak ifade ettiği süreçte bulunabilir. Kapitalist gelişmenin erken evrelerinde, bu ayrışma da henüz belirgin bir hal almamıştır. Bu nedenle erken dönemlerde, siyasetin veya devletin 'göreli özerkliği' üzerine bir kuramın geliştirilmemiş olması tesadüf değildir. Klasiklerde 'ekonomik temel', sonraları 'ekonomi'nin kazanacağı dar anlamın aksine, geniş bir anlamda toplumsal üretim ilişkilerinin bütününe işaret etmektedir.

lararasılaşmasının ciddi bir boyut kazanmış olması nedeniyle, finans-üretim ilişkisi daha merkezi bir analiz konusu olmuştur. Marksist analizleri önceleyen Hobson, finansla üretimin birbirinden kopuşuna vurgu yapmış, Hilferding ise, sermayenin bütünleşme eğilimlerini analiz etmiştir.

Analizler farklılaşsa da, emperyalizmin sınıf karakteri tüm klasiklerde ortak bir noktadır. Klasiklerin bu sınıf vurgusu, iki savaş arası dönemde, komünist hareket içinde giderek zayıflayacaktır. Bu evrimin nedenleri şu şekilde ifade edilebilir:

(i) İki dünya savaşı arası dönemde, özellikle 1930'ların Büyük Bunalımıyla birlikte, sermayenin uluslararasılaşması kesintiye uğramış, uluslararası meta hareketleri ve para-kredi hareketleri belirgin biçimde hız kaybetmiştir. Uluslararasılaşma hareketinin kesintiye uğramasının bir sonucu, 'ulusal' planda sermaye birikiminin ve ulusal vurguların öne çıkması olmuş, faşist ve korporatist örgütlenmeler tüm dünyada yaygınlık kazanmıştır[25].

(ii) Öte yandan, komünist hareket içinde, dünya devrimi sorunu SSCB'nin dış politikasına endekslendikçe, ulusal kurtuluş hareketleri de dünya devrimi perspektifinden ele alınmamaya başlanmış ve giderek kalkınmacı bir dil ortaya çıkmıştır. Özellikle Komintern'in 1928'deki VI. Kongresi'yle birlikte, 'geri' ülkelerin kapitalist sistem içerisinde kalarak sanayileşmelerinin olanaksız olduğu vurgusu yerleşmiştir[26]. Üretim güçlerine yapılan vurgu öne çıkartıldıkça, üretim ilişkileri yani sınıf boyutu gölgede kalmaya başlamıştır. Bu vurgu, o dönemde üçüncü dünyada yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan 'ulusal kalkınma' arayışlarına oldukça yakındır (Harman, 2003).

İkinci Savaşın Ardından Üretimin Uluslararasılaşması

İki dünya savaşı arası dönem, sermayenin uluslararasılaşma sürecinin kesintiye uğradığı (kapitalizmin dünya ölçeğindeki bütünleşme hızının yavaşladığı) genel bir bunalım dönemidir.[27] Bu dönemde, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bazı sömür-

25 1914-öncesinde ulusal formasyonların baskınlığı, sermayenin uluslararasılaşmasındaki sınırlılığın ürünüdür. Buna karşılık iki savaş arası dönemde, özellikle de 1929 krizinin ardından ulusal formasyonların öne çıkması, sermayenin uluslararasılaşma sürecinin krizinin sonucudur. Bazı Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye gibi belirli bir sermaye birikiminin daha önceden başladığı 'azgelişmiş' ülkeler, bu dönemde devlet öncülüğünde ciddi bir ilk sanayileşme deneyimi yaşamıştır.

26 Kongre'de kabul edilen 'Sömürge ve Yarı-sömürge Ülkelerdeki Devrimci Hareket Üzerine Tezler'de, "kapitalist sömürünün özgül sömürgesel biçimleri ... sömürgelerin üretim güçlerinin gelişimini engeller ... Sömürge ülkenin gerçek sanayileşmesi, özellikle de üretim güçlerinin bağımsız gelişimini teşvik edecek büyüyen bir makine sanayiinin kurulması, metropol tarafından desteklenmez, aksine engellenir ... sömürge ülke, kendi bağımsız gelişiminin çıkarlarını feda etmek ve yabancı kapitalizmin ekonomik (tarımsal hammadde) eklentisi rolünü oynamak zorunda bırakılır" diye belirtilir (Degras, 1971: 534).

27 Yıllık ortalamalar olarak, 1900-1913 arasında yüzde 3.7 büyüyen dünya ticaret hacmi, 1913-29 arasında yalnızca yüzde 0.7 büyümüş ve 1929-38 arasında yüzde 1.15 daralmıştır. 1938-48 arasında ise aynı kalmıştır (Beaud, 2003: 241). Meta ihracının yurt içi gelire oranına baktığımızda, 1870'de yüzde 4.6 olan dünya ortalaması, 1913'de yüzde 7.9 olmuş, daha sonra ise gerilemiş ve 1870'lerdeki düzeyine ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından erişebilmiştir. 1950'de yüzde 5.5 civarındadır. Dünya genelindeki yurt dışı yatırımların toplam parasal değeri, 1938'de, 1914'deki düzeyinin yalnızca yüzde 0.5 üzerindedir. Afrika, Latin Amerika ve (Japonya hariç) Asya'daki toplam yabancı sermaye stoğunun milli gelire oranı, 1870'de yüzde 8.6 iken hızla artarak 1913'de yüzde 32.4'e ulaşmış, ancak daha sonra gerilemiş ve 1950'de yalnızca yüzde 4.4 olmuştur (Maddison, 2001: 99, 127-8).

gelerin yeniden paylaşılması haricinde, sömürgelerin durumunda genel olarak büyük değişiklikler olmamıştır. Kapitalist dünyada İngiliz üstünlüğü sona ermiş, ancak bunun yerini bir başka güç almamıştır. Dönemin genel karakteristiği, Büyük Bunalım ortamında, hakim kapitalist güçlerin henüz ellerinde tuttukları sömürgeler ve nüfuz alanları arasındaki bağlantıları sıkılaştırarak oluşturdukları 'emperyal' bloklardır.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönem ise, sermayenin uluslararasılaşmasının yeniden hızlandığı[28] ve kapitalist üretimin uluslararası boyutlar kazanmaya başladığı bir dönemdir. Bu noktada, kapitalizmin dünya ölçeğinde bir sistem haline gelişinde, üretken sermayenin uluslararasılaşmasının ayrıcalıklı bir önem taşıdığı belirtilmelidir. Zira kapitalist üretimi tanımlayan artık-değer üretimi, üretim alanı ile dolaşım alanının birliğinden oluşan sermayenin genel yapısı içerisinde, yalnızca *dolaysız* üretim sürecinde yer alır. Üretimin uluslararasılaşması, artık-değer üretiminin coğrafi kapsamını genişletir ve kapitalist üretim ilişkilerini yaygınlaştırır. Bu süreç meta ve para hareketleri aracılığıyla gerçekleştiği için (Bryan, 1995: 70), meta-sermaye ve para-sermayenin uluslararası hareketi de hızlanır. Sermaye bir bütün olarak uluslararası nitelik kazanırken, kapitalist üretim ilişkileri 'geri' ülkelerde de egemen üretim ilişkileri olmaya başlar.

Üretimin uluslararasılaşması, burjuvazi açısından bazı özgül sorunlar ve aynı zamanda olanaklar yaratır. Bir ülkeye doğrudan yatırım yapmak, o ülkeyle ticaret yapmaktan oldukça farklıdır ve ülkenin iç koşullarının bilinmesinden öte, bu koşullara daha dolaysızca müdahale edebilme gücünü de beraberinde getirir. Böylece, doğrudan yatırımı yapan sermaye, yatırımı alan ülke *içinde* toplumsal bir güç haline gelir. Bu durum, hem sınıflar arası hem de sınıf-içi mücadeleler açısından bazı karmaşık sonuçlar yaratır. Bir yandan, ülke içinde 'yerli' ve 'yabancı' sermayeler arasındaki rekabet şiddetlenir. Ancak diğer yandan, geçmiş dönemin ticari bağlarının ötesinde, üretimin uluslararasılaşmasıyla birlikte yerli ve yabancı sermayeler arasında eskiye göre daha kalıcı (ama elbette hiyerarşik) bağlantılar da kurulur. Bu bir 'ulus-ötesi' burjuvazinin doğduğu veya sermayenin ulusal tabiyetinin ortadan kalktığı anlamına gelmez; aksine, üretken sermayenin uluslararası hareketiyle şiddetlenen rekabet ortamında, sermayenin 'kendi' devletine duyduğu ihtiyaç da artar. Ama dünya kapitalizmi, eskiye göre daha ileri bir bütünleşmeye ulaşmıştır.

Diğer yanda, üretimin uluslararasılaşması, geç kapitalistleşen ülkelerde işçi sınıfının oluşumunu da hızlandırır ve yeni yetişen genç kuşakları bu sınıfın üyeleri arasına katar. Emek-sermaye çelişkisi derinleşir. Büyüyen işçi sınıfına karşı etkili bir dayanışma zorunluluğu, yerli ve yabancı sermayeleri (örneğin bazı iş kollarında işveren sendikaları içinde birleşerek) ortak bir tavır geliştirmeye iter. Ayrıca, işçi sınıfı içindeki (etnik kökene, dile, cinsiyete veya vasfa dayalı) çeşitli bölünmeler kö-

28 1948-71 arasında dünya sanayiinin yıllık ortalama büyüme oranı yüzde 5.6, dünya ticaretinin ise yüzde 7.3 olarak gerçekleşmiştir (Beaud, 2003: 241). Meta ihracının yurt içi gelire oranı, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem boyunca genelde artarak, 1973'te yüzde 10.5'e ulaşmıştır. Afrika, Latin Amerika ve (Japonya hariç) Asya'daki toplam yabancı sermaye stoğunun milli gelire oranı da benzer bir seyir izlemiş ve 1973'de yüzde 10.9 olmuştur (Maddison, 2001: 127-8).

rüklenir. Nicelik olarak büyüyen işçi sınıfı, parçalı ve katmanlaşmış bir kitle haline getirilmeye çalışılır. Sermayenin uluslararasılaşması, sınıf mücadelesinin de uluslararasılaşmasıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, özellikle ABD kökenli[29] 'çok-uluslu' şirketlerin doğrudan yatırımlarıyla, üretken sermayenin ve giderek sermayenin tüm devrelerinin uluslararasılaşması, kapitalizmin evrensel bir sisteme evrilme sürecinin başlangıcıdır. Döneme ABD hegemonyası damgasını vurmuş; sermaye birikimi için görece güvenli bir ortamın yaratılması, işçi sınıfının savaş ve Soğuk Savaş ortamında güç kaybetmesi, emek sürecinin sermaye lehine daha ileri denetimini sağlayan fordist ve taylorist 'tekniklerin' yaygınlaşması gibi nedenlerle, dünya kapitalizmi genişleme evresine girmiştir.

Siyasal planda, sömürge sistemi hızlı biçimde tasfiye olmuştur (*dekolonizasyon*). Bunun bir nedeni, savaşın da etkisiyle, sömürge ülkelerin ulusal bağımsızlık talebini güçlü biçimde ortaya koyabilmiş olmalarıdır. Bu gelişmenin arkasında yatansa, sömürge dönemi boyunca belirli bir sermaye birikimi sağlamış olan sömürge ülke burjuvazisinin, birikim sürecini denetleme isteğidir. Bir diğer neden ise, emperyalist kampın kendi içinde güç ilişkilerinin değişmesi ve ABD'nin yükselişi sonucunda, eski sömürge gruplaşmalarının dağıtılmasının zorunluluk kazanmış olmasıdır. Bu dönemden itibaren, kapitalist dünyada temel siyasal biçim ulus-devlet olmuştur. Yine de, siyasal bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerin arzu ettikleri hızlı ekonomik gelişmeyi sağlayamamış olmaları, ekonomik ve sosyal gelişme için yalnızca siyasal bağımsızlığın yeterli olmadığı kanısının yerleşmesine ve 'yeni sömürgecilik' kavramının yaygınlık kazanmasına da yol açmıştır[30].

Öte yandan, savaşın hemen ardından Soğuk Savaş'ın başlatılması, emperyalist ülkelerin kendi aralarındaki çelişkilerin de kısmen ikinci plana itilmesini ve kapitalist dünyanın komünizm tehdidine karşı ABD öncülüğünde birleşmesini getirmiştir. Bu ortamda, klasik kuramların emperyalistler arası çekişmeye yaptıkları vurgunun karşılığı pek kalmamıştır. İkinci dalga kuramlar, bu nedenle, emperyalist ülkeler arası rekabeti değil, genellikle 'Amerikan emperyalizmi'ni vurgulama eğiliminde olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kapitalist üretimin coğrafi kapsamının genişleme sürecinde, ileri kapitalist ülkelerde Keynesyen devlet müdahaleciliği ve 'refah devleti' uygulamaları; Brezilya, Hindistan, Türkiye gibi büyükçe geç kapitalistleşen ülkelerde ise, içe yönelik sermaye birikimi (veya ithal ikamesine dayalı sanayileşme çabaları) gündeme gelmiştir. İçe yönelik birikim, "ülke içi ticaret burjuvazisinin sanayi burjuvazisine dönüş öyküsüdür" (Ercan, 2002: 59). Bu dönüşü koşullayan

29 Örneğin, 1960 yılında, tüm dünyadaki dış yatırımların beşte üçü ABD kökenli şirketlerce yapılmıştır (Beaud, 2003: 215).

30 Gana'nın sosyalist devlet başkanı Kwame Nkrumah, yeni-sömürgeciliği emperyalizmin en son aşaması olarak tanımlamıştır. Bu terim, "azgelişmiş halkların, 'eşitsiz' ticaret ilişkileri, elverişsiz koşullardaki sermaye ihracı, ticaret hadlerinin yapay olarak manipule edilmesi ve nihayet kalkınma yardımı gibi araçlarla, dolaylı yoldan sömürülmesini anlatır" (Mommsen, 1982: 126).

gelişme ise, bir yandan yerli burjuvazinin belli bir ticari birikimi sağlamış olması, diğer yandan da 1930'ların bunalımının ardından dünya ekonomisi içinde hammadde ve tarımsal ürün ihraç ederek yer alma olanaklarının kısıtlanmış olmasıdır. Böylece, elde biriken sermayenin önemli bir kısmının yüksek kâr vaadi sunan sanayiye yönelmesi doğal olmuştur. Ancak bu gelişme, dışa kapalı bir ortamda değil dünya kapitalizmi tarafından şekillenen bir çerçeve içinde ortaya çıkmıştır. İthal ikamesine dayalı sanayileşme 'stratejisinde' yabancı yatırımlar dışlanmamış, aksine, sürecin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Bununla birlikte, yerli ve yabancı sermayeler arasında birikim sürecinin denetlenmesine yönelik sürekli bir mücadele mevcut olmuş ve bu durum zaman zaman ulusal vurguların öne çıkmasına yol açmıştır. Söz konusu ulusal vurgular ve anti-emperyalist retorik ise, çoğunlukla ülke içi sınıf mücadelesinin üzerini örtmeye hizmet etmiştir. Temel çatışma eksenleri, yükselen sanayi burjuvazisi ile, bir yanda gerileyen ticaret-tarım kesimleri, bir yanda da büyüyen işçi sınıfı arasında oluşmuştur.

Üretken sermayenin uluslararasılaşmasıyla birlikte, genel olarak kapitalist devletin üstlendiği işlevler de dönüşmeye başlamış ve daha uluslararası bir boyut kazanmıştır. Burjuvazinin uluslararası ittifaklar kurabilme kapasitesinin artmasıyla, IMF, BM, GATT, Dünya Bankası gibi, geçmişe göre daha etkili uluslararası kurumlaşmalar gündeme gelmiştir[31]. Öte yandan kapitalist devlet, genel olarak, üretken sermayeye dayalı birikim sürecini desteklemeye yönelmiştir. Çok uluslu şirketlerin yükselişiyle birlikte sermayenin uluslararası hareketi bütün olarak hızlanırken, devletin görevi, 'kendi' sermaye sınıfını yurt dışında izlemenin ve desteklemenin yanı sıra, yurt içinde üretken yatırımlar yapacak 'yabancı' sermayelerin kollanmasını da içermeye başlamıştır. Ancak, gerek ileri ülkelerde uygulanan Keynesyen ekonomi politikaları, gerekse geç kapitalistleşen ülkelerdeki içe yönelik birikimin özgül gereksinimleri, bu dönemde sermayenin dünya ölçeğindeki hareketi üzerinde belirgin kısıtlamalar da ortaya çıkarmıştır (Savran, 1996).

Klasik sömürgeciliğin tasfiye edildiği ve Soğuk Savaş'ın başladığı bir ortamda, bir yandan azgelişmiş ülkelerin ABD önderliğindeki kapitalist sisteme dahil edilmelerinin gerekli olduğu kabulü, bir yandan da 'üçüncü dünya'daki somut gelişme talepleri, gelişme-sanayileşme sorununun özel önem kazanmasına yol açmıştır. Bunun kuramsal ifadesi, akademik dünyada gelişme yazınının ortaya çıkması ve sosyal bilimler içerisinde hakim konuma geçmesidir. Dönemin koşulları içerisinde temel sorun ekonomik büyüme (veya kalkınma) olarak tanımlanmış, bunun yolunun da sanayileşmekten geçtiği düşünülmüştür[32].

Gelişme yazınının en etkili olduğu dönemde, kabaca 1950'lerde, Marksist kuramcılar bir ölçüde sessiz kalmıştır. İlk etkili karşı çıkış, 1957'de yayımla-

31 Yine de, bütün bu sürecin ABD hegemonyası altında cereyan ettiğini unutmamak gerekir.

32 Kabaca 1950-70 arası dönemde, gelişme iktisadına 'ekonomik büyüme merkezli' yaklaşım egemen olmuştur. 1970'lerden itibaren ise, salt ekonomik büyümenin gelişmeyi ifade etmek için yetersiz olduğu ve sosyal göstergelere de bakılması gerektiği fikri yaygınlaşmıştır. Sağlık, eğitim, çevre, gelir dağılımı, kadının sosyal konumu gibi kriterler konuya dahil edilmiştir (geniş bir değerlendirme için, Türkay, 1995).

nan *Büyümenin Ekonomi Politiği* ile Paul Baran'dan gelir. Baran (1974: 85), biraz Komintern'in 1928 yorumuna yakın biçimde, azgelişmiş ülkelerin kalkınmasının gelişmiş ülkelerin işine gelmediğini savunmaktadır. Tekelci kapitalizm, Baran'a göre, hem merkez hem de çevre ülkelerde kalkınmayı engellemektedir. Azgelişmiş ülkelerin kalkınabilmeleri için tek olanaklı yol, kapitalist sistemden koparak, Sovyet tarzı planlı sanayileşme yoluna girmektir. Sosyalist ve kapitalist sistemlerin kalkınma performanslarını kıyaslayabilmek için, 'kalkınma'nın toplumsal sistemlerden bağımsız olarak kavramlaştırılması gerekir ve Baran, üretim ilişkilerini kısmen dışarıda bırakan ve üretim güçlerine odaklanan 'ekonomik artık' kavramını kullanmıştır (Brewer, 1990: 143).

Artık-değer kavramı yerine 'artık' kavramının kullanılmasıyla birlikte, 'çevreden merkeze' bir artık aktarımı (*transfer of surplus*) olduğu fikri de savunulduğunda, merkezin çevreyi sömürdüğü tezinin önü açılmış olur. Bu tez, radikal Bağımlılık Okulu tarafından geliştirilen analizlerde temel önem kazanacaktır[33]. Oysa Marksist kuramda sömürü, işçinin ürettiği artık-değere kapitalistin el koymasıyla tanımlanır. Ülkeler arasında sömürü değil *baskı* ilişkisi olabilir ve bir ülkenin diğerini sömürüsü olarak görünen süreç, gerçekte sınıf sömürüsünün bir biçimidir. Marx'ın analizinde, işçilerin yarattığı artık-değere kapitalistler tarafından el konulması ve bu artık-değerin sermayeler arasında bölüşülmesi söz konusudur. Bir yandan, artık-değer üretimine doğrudan katılmayan sermayeler, faiz ve rant gibi biçimler altında toplam toplumsal artık-değerden pay alırlar. Bir yandan da, üretim alanında, daha verimsiz çalışan sermayelerden daha verimli çalışanlara *değer aktarımı* gerçekleşir. *Dünya ölçeğinde sermaye birikimi koşullarında*, çevreden merkeze artık aktarımı tezi sermayelerin yerine ülkeleri koymaktadır[34]. Özetle, artık-değerin yerine 'ekonomik artığın' ve sermayelerin yerine ülkelerin ikame edilmesiyle, bir ülkenin diğerini (veya metropolün uyduyu, merkezin çevreyi) sömürdüğü tezine giden yol açılır.

33 Bu okulun tanınmış ismi olan A.G.Frank, dünya kapitalist sisteminin 16. yüzyıldan beri bir metropol-uydu zinciri boyunca işlediğini savunur. Bu zincirin her aşamasında "yukarıdaki görece az sayıdaki kapitalist aşağıdaki çoğunluk üzerinde tekel gücü uygular, ekonomik artıklarının bir kısmına veya tamamına el koyar ve kendi üzerindeki daha da az sayıda kapitalist buna el koymadığı ölçüde, kendi kullanımına ayırır. Böylece her noktada, uluslararası, ulusal ve yerel kapitalist sistem, azınlık için ekonomik gelişme ve çoğunluk için azgelişme üretir" (1971: 32). Frank'a (1971: 27) göre kapitalizmin üç temel çelişkisi "çoğunluğun ekonomik artığına el konulması ve bunun azınlık tarafından mülk edinilmesi, kapitalist sistemin metropolitan merkez ve çevresel uydular biçiminde kutuplaşması ve kapitalist sistemin, kendi genişleme ve dönüşüm tarihi boyunca bu çelişkilerin her yerde ve her zaman kalıcı olması veya yeniden yaratılmasına bağlı olarak, temel yapısının sürekliliğidir". Dikkat edilirse bu tür ifadelerde, 'ekonomik artığına' el konulan 'çoğunluğun' hangi sınıflardan oluştuğu belirsizdir. Bu belirsizlik doğaldır, zira 'artık' kavramının aşırı genelliği kapitalizmin (ve emperyalizmin) özgüllüklerini gizler. Ayrıca Frank'ın, bu noktada, kapitalizmin en temel çelişkisi olan emek-sermaye çelişkisinden söz etmemesi de anlamlıdır.

34 Aslında kapitalist toplumlarla kapitalizm-öncesi toplumlar arasındaki ilişkiler 'artık aktarımı' olarak düşünülebilir. Ama bu durumda sömürüden söz edilebilse bile, bu yine de ülkeler arası sömürü değil sınıf sömürüsüdür. Baran'ın analizi kabaca bu duruma tekabül eder. Kapitalist toplumların iç yapısı söz konusu olduğunda, artık-değerin sermayeler arasındaki bölüşümünün teknik temeli, Marx tarafından *Kapital*'in 3. cildinde ele alınmıştır (Marx, 1990: 143-4). Dünya ölçeğinde sermaye birikimi koşullarında, artık-değerin küresel bölüşümü de son derece karmaşık bir süreç haline gelir ve döviz kurları gibi değişkenler de işin içine girer. Guglielmo Carchedi'nin (1991) yapıtı, bu konuyu ayrıntılı olarak ele almaktadır.

Sözü edilen kuramsal gelişmelerin ötesinde, ikinci dalga kuramların ortaya çıkışında daha dolaysız siyasal nedenler de etkili olmuştur. Özellikle 1959 Küba Devrimi'nin kısa sürede sosyalist bir doğrultuya evrilmesi, Latin Amerika'da devrimci mücadeleyi hızlandırdığı gibi, tüm dünyada anti-emperyalist bir bilincin yaygınlaşmasına da hizmet etmiştir. Bandung ve Bağlantısızlar hareketi, Cezayir ulusal bağımsızlık mücadelesi, Küba Devrimi, Arap ve Afrika sosyalizmleri, sonraları Vietnam Savaşı gibi gelişmeler, ikinci dalga kuramların somut siyasal arka planını oluşturmuştur.

İkinci Dalga Emperyalizm Kuramları

İkinci dalga kuramlar içinde, birbiriyle bağlantılı ancak ayrı iki okuldan söz edilebilir. Genel bir ifadeyle *Monthly Review* Okulu diyebileceğimiz grubun içindeki yazarlar, klasik emperyalizm kuramlarında geliştirilen tekelci kapitalizm tezini daha da ileri taşımış, sınıf analizi zemininde kalmakla birlikte Marksist kuramın çerçevesini bir miktar zorlamıştır[35] (Baran, 1974; Baran ve Sweezy, 1970; Magdoff, 1969; O'Connor, 1971). Bu okul, özellikle Baran'ın yapıtıyla, birinci dalga kuramlarla genel olarak radikal Bağımlılık Okulu diye ifade edebileceğimiz 'üçüncü dünyacı' analizler arasındaki kuramsal bağlantıyı da sağlamıştır. Ancak, bütün olarak, ikinci dalga içinde en etkili olanlar Bağımlılık Okulu çerçevesinde ortaya konulanlar olmuştur.

A.G.Frank, A.Emmanuel, S.Amin gibi radikal Bağımlılık kuramcıları, Baran'ı izleyerek, kapitalist sistem içerisinde yer alan 'üçüncü dünya' ülkelerinin azgelişmişliğe mahkum olduğunu vurgulamış ve bunun çeşitli mekanizmalarını belirlemeye çalışmıştır. Bu mekanizmaların en önemlilerinden biri, çevreden merkeze artık aktarımını ifade eden 'eşitsiz değişim'dir. Buna göre dünya pazarında, 'merkez' ülkelerin ihraç ettiği mamul mallar gerçek değerlerinin üzerinde, 'çevre' ülkelerin ihraç ettiği birincil mallar ise gerçek değerlerinin altında fiyatlarla değişilmektedir[36].

Eşitsiz değişim teması kritiktir, zira Bağımlılık kuramlarında kapitalizm genellikle *dolaşım alanında* tanımlanır. Kapitalist dünya sisteminin temelde ticari ilişkilerden oluştuğu ve merkezin çevreyi ticari ilişkiler ağı içinde sömürdüğü kabul edilir[37]. Böylece, emperyalizmin özgüllüğü göz ardı edilmiş ve sömürgeciliğin başlangıcından beri, yani 500 yıldır temelde aynı kalan bir sömürü biçimi öngörülmüş

35 *MonthlyReview* Okulu, tekelci kapitalizmin ve modern emperyalizmin başlıca faili olarak dev çokuluslu şirketleri gösterir (Magdoff ve Sweezy, 1971). Harry Magdoff'a göre, emperyalizmin ayırt edici özelliği olan sermaye ihracı, metropol ülkelerde sermayenin aşırı birikimi veya kâr oranının düşmesinden değil, tekellerin dış kaynaklar ve pazarlar üstündeki denetim ihtiyacından kaynaklanmaktadır (1969: 21, 34; 1977: 158-9).

36 Eşitsiz değişimin nedenlerine dair hem gelişme yazını (Prebisch-Singer tezi) hem de azgelişmişlik yazını (A.Emmanuel) içinde çeşitli açıklamalar getirilmiş olmakla birlikte, sorunun doyurucu bir kuramsal çözüme kavuşturulduğu söylenemez (Gülalp, 1979: 88-93, 103-4; Carchedi, 1991: 222-5; Brewer, 1990: 9. bölüm).

37 Kapitalizmin dolaşım alanında tanımlanmasına yönelik en tanınmış eleştiriler, E.Laclau (1984) ve R.Brenner (1977) tarafından getirilmiştir. Laclau (1984: 100), Frank'ın kapitalizmi ticaretle bir tuttuğunu, bu durumda neolitik devrimden beri tüm dünyanın kapitalist sistem içerisinde yer aldığı sonucunun çıkması gerektiğini belirtir. Yakın dönemde ortaya atılan '5000 yıllık dünya sistemi' tezleri, Laclau'nun o dönemdeki eleştirisini akla getirmektedir.

olmaktadır (Frank, 1971; 1995). Oysa kapitalist sömürü, ticari ilişkilerle açıklanamadığı gibi, sömürgeciliğe genelleştirilebilir nitelikte de değildir[38].

Gelişme yazınına bir tepki olarak ortaya çıkan azgelişmişlik yazını, içinde emperyalizm kavramının kullanımına olanak veren bir çerçeve sağlamış, 1960 ve 70'lerde çok etkili olmuş ve bir anlamda üçüncü dünyanın sesini dile getirmiştir. Ancak yine de, gelişmeci-kalkınmacı çizginin dışına pek çıkamamıştır. Bağımlılık kuramları da genel olarak azgelişmişlik yazını içerisinde ortaya konulmuş ve aynı çizgiyi sürdürmüştür. Gelişme yazınının (ve gelişme iktisadının) merkezi kavramı, üretim ilişkilerine ve sınıf kavramına açık bir referansı bulunmayan *gelişme* kavramıdır. Bu kavramın Marksist 'kapitalist gelişme' kavramından farklı olduğu vurgulanmalıdır.

Marksist analiz kapitalizmi bir üretim tarzı olarak kavramaya dayandığından ve üretim tarzı kavramı da üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki bağlantılara işaret ettiğinden, somut bir toplumsal formasyonun Marksist analizi, üretim ilişkilerini mutlaka hesaba katmak durumundadır. Bu nedenle, 'kapitalist gelişme' kavramı yalnızca üretim güçlerindeki gelişmeyi ifade etmez. Bir başka deyişle Marksist analiz, GSMH'daki değişim, kullanılan teknoloji, sınai çıktı hacmi, ekonominin performansı, ihracat-ithalat gibi göstergelerle yetinemez; üretim ilişkileri kapsamındaki gelişmeleri, sınıf ilişkilerini analize dahil eder (işçileşme süreçleri, emek-sermaye çelişkisinin boyutları, emek sürecindeki dönüşümler, mülkiyet yapısı, sermaye-içi çelişkiler vb.). Oysa gelişme yazınında kullanıldığı biçimiyle 'gelişme' kavramı, öncelikle *üretim güçleri*nin gelişimini anlatır. Gelişmenin sosyal göstergeleri olarak kabul edilen sağlık, eğitim gibi kriterler bile, genellikle - Marksist yazında üretim güçlerinin bir parçası olarak kabul edilen - emek-gücünün niteliklerine ilişkindir. Böylece gelişme kavramı, yani örneğin 'azgelişmiş ülke' derken belirtilen içerik, üretim ilişkilerini ve bunların kapitalist niteliğini gizler.

Sorunu karmaşıklaştıran bir durum, Marksist yazında kapitalizmin üretim güçlerini daha önceki tüm üretim tarzlarından daha fazla geliştirdiği tespitinin de mevcut olmasıdır. Ancak, burjuvazinin üretim güçlerini nasıl devrimci bir tarzda geliştirdiğini anlatan *Komünist Manifesto* gibi klasik metinlerde, kapitalizmin sömürü esasına dayalı bir sistem olduğu ve bu sistemin yarattığı her ilerlemenin aynı zamanda sömürü biçimlerinde de ilerleme anlamına geldiği vurgusu ihmal edilmez (Marx ve Engels, 1994). Kısacası Marksist kuram, soyut bir gelişme kavramı kullanmaz[39].

Azgelişmişlik yazını (ve genel olarak Bağımlılık kuramları), kalkınmacı bir çizginin dışına çıkamamıştır. Bu yazınla birlikte yaygınlaşan kabuller, kendisine yöneltilen eleştirileri bile etkilemiştir. Nitekim, söz konusu eleştirilerin en tanınmışlarından bazıları, örneğin Bill Warren'ın eleştirisi, kuramın tezlerini tamamen tersine

38 *Monthly Review* okulunun sömürgecilikle emperyalizm arasındaki ayrımlara dikkat çektiğini belirtmek gerekir. James O'Connor'un (1971) Baran-Sweezy'nin 'ekonomik artık' çerçevesini kullanan makalesi, bütün olarak emperyalizm yazını içinde, emperyalizmin özgüllüğü üzerine en sistemli çalışmalardan biridir.

39 Marx, Hindistan üzerine bir yazısında, "burjuvazinin herhangi bir ilerlemeyi, bireyleri ve halkları kan ve çirkef içinde, sefalet ve aşağılanma içinde süründürmeden gerçekleştirdiği ne zaman görüldü?" diye sorar (Marx ve Engels, 1997: 91).

çevirerek, emperyalizmin çevre ülkelerde azgelişmişlik değil 'gelişme' yarattığını kanıtlamaya çalışmıştır. Bu gelişmenin içeriği ise benzer terimlerle kavranmış ve Warren, 'üçüncü dünyada' hızlı bir sanayileşmenin gerçekleştiğini düşünmüştür. Böylece Warren, azgelişmişlik yazınını çürütme çabası içinde, yer yer kapitalizme ve emperyalizme övgüler düzecek noktalara da savrulmuştur (Warren, 1982; Gülalp, 1986; Savran, 1986: 61-2).

İkinci dalga kuramlarda emperyalizm, öncelikle ekonomik bir olgu olarak kabul edilmiş ve "yerel ekonomik kaynaklar üzerinde, metropol gücüne avantaj sağlayacak ve yerel ekonominin aleyhine olacak şekilde kurulan formel veya enformel denetim" (O'Connor, 1971: 40-1) olarak tarif edilmiştir. Söz konusu denetimin faili ise, çok uluslu tekellerdir. Emperyalizmin öncelikle ekonomik bir olgu olarak görülmesinin, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen siyasal bağımsızlığın eski sömürge ülkelerde ekonomik gelişme yaratmak için yetersiz kalmış olmasıyla ilişkili olduğu söylenebilir. 'Yeni-sömürgecilik' gibi kavramlarla, emperyalizme özgü eşitsiz güç ilişkilerinin özellikle ekonomik boyutu vurgulanmıştır. Yeni emperyalizm kuramlarında ise, emperyalizmi ekonomi/siyaset etkileşimi çerçevesinde tanımlama eğilimi belirginlik kazanacaktır.

İkinci dalga kuramlarda kapitalizmin dünya ölçeğindeki işleyişinin de genellikle tek-yönlü olarak ele alındığını belirtmek gerekiyor. 'Azgelişmiş' ülkeler bu sürecin kurbanları olarak sunulmuş, kapitalizme özgü eşitsiz ve bileşik gelişmenin eşitsizlik boyutu özellikle öne çıkartılmıştır. Oysa bu süreç, 'azgelişmiş' denilen ülkeler açısından da bir sermaye birikimi süreci olup, 'yerli' sermayelerin çıkarlarıyla çoğu zaman çakışmıştır. Azgelişmişlik yazını, 'dışsal' faktörlere vurgu yaptıkça, ülke-içi birikim süreçlerini göz ardı etmek durumunda kalmıştır. Kapitalizmin eşitsiz işleyişi ise, hem ülkeler arasında hem de ülke-içi birikim süreçlerinde ortaya çıkmaktadır.

Burada sözü edilen kuramsal sorunlar, ikinci dalga kuramların devrimci niteliğinin küçümsenmesi sonucunu getirmemelidir. Soğuk Savaşın yaşandığı, emperyalist ülkeler arası çelişkilerin ikinci plana itildiği, kapitalist merkezlerde devrimin zayıf olasılık olarak göründüğü bir ortamda, beklentiler kaçınılmaz olarak 'üçüncü dünyaya' yönelmiştir[40].

Bu dönemde 'üçüncü dünya'daki devrimci arayışlara ve anti-emperyalist mücadeleye ivme kazandırmış olan temel bir gelişme ise, geç kapitalistleşen ülkelerin pek çoğunda içe dönük birikimin hızlı biçimde kendi sınırlarına dayanmış olması ve sanayileşme çabalarının tıkanmaya başlamasıdır. İç pazarın genellikle sınırlı oluşu,

40 Baran ve Sweezy (1970: 441), şöyle yazarlar: "Direnmenin en yüksek şekli, dünya kapitalist sisteminden çekilmeyi amaçlayan devrimci bir savaşla, toplumsal ve iktisadi yapının sosyalist bir temel üstünde yeniden yapılmaya başlanmasıdır. Böyle bir savaş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya sahnesinden eksik olmamış, Vietnam, Çin, Kore, Küba ve Cezayir devrimci halkı bir dizi tarihsel başarı kazanmıştır. Bu başarılar, geri kalmış ülkelerin sorunlarını dünya kapitalist sistemi çerçevesi içinde çözemeyeceklerinin iyice anlaşılmış olmasıyla birlikte, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde devrimci tohumlar atmıştır ... Dünya devriminden söz etmek artık ağdalı konuşmak anlamına gelmemektedir : bu terim daha şimdiden gerçek olan bir şeyi tanımlamaktadır; içinde yaşadığımız çağın özelliği giderek bu terim olacaktır".

buna bağlı olarak sanayide ölçek sorunlarının ortaya çıkması, üretim malı ithalatının artarak sürmesiyle döviz sıkıntısının kronik bir hal alması gibi çeşitli nedenler yüzünden, geç kapitalistleşen ülkelerdeki iç pazara dönük birikim süreci oldukça kısa sürede kendi sınırlarına ulaşmıştır. 1970'lerin bunalımı, hem sorunları derinleştirecek hem de arayışları hızlandıracaktır.

Genel olarak, azgelişmişlik yazını, o dönemde üçüncü dünyada yeni yeni palazlanmaya başlayan üretken sermayenin bakış açısını dile getirmiş olarak kabul edilebilir. Gerçekten de birçok durumda sorun, öncelikle gelişme-sanayileşme sorunu olarak konulmuştur. Genel sorunsalın bu şekilde belirlenmiş olması ise, şüphesiz ki üretken sermayenin uluslararasılaşması ve bununla bağlantılı olarak da geç kapitalistleşen ülkelerdeki içe yönelik birikim süreci ('ithal ikamesine dayalı sanayileşme') ile ilişkilidir.

Bağımlılık kuramlarıyla klasik kuramları karşılaştırdığımızda, birkaç temel farklılık göze çarpar. İlk olarak, klasik kuramların sınıf analizi zemininden ayrılmamaya özen göstermiş olmasına karşılık, Bağımlılık kuramlarında aynı özeni bulmak zordur[41]. Bunun temel nedeni, Bağımlılık kuramlarının, Marksist kapitalizm analizinden yola çıkıyor gibi görünmekle birlikte, gelişme yazınında kullanıldığı anlamda 'ekonomik ve sosyal gelişme'yi analiz etmeye yönelmiş olmalarıdır. Bu gelişme kavramı, sanayileşme ile az çok özdeştir ve üretim ilişkilerini göz ardı eder. Böylece 'çarpık kapitalizm', 'çarpıtılmış gelişme', 'çevre kapitalizmi', 'öz-merkezli birikim' gibi seçmeci (*eklektik*) kavramlar ortaya çıkmıştır. Özellikle Samir Amin (1991), kapitalist gelişmenin bir *normal* bir de *çarpık* versiyonunun bulunduğunu ima eden tezleriyle, bu seçmeciliği daha açık sergilemiştir[42] (Savran 1986: 54).

İkinci olarak, klasik kuramların emperyalist ülkeler arasındaki çelişkileri vurgulamış olmasına karşılık, ikinci dalga kuramlar, genellikle 'merkez-çevre' karşıtlığını vurgulamış ve emperyalist bloğun tâbi ülkelere karşı kendi içinde birleşmiş olduğunu düşünmüştür. Bu çerçevede emperyalizm, merkezin çevreyi sömürmesi olarak kabul edilmiştir[43]. Bu sömürünün sona erdirilmesi, kapitalist sistemin de sona erdirilmesinin koşulu olarak alınmış ve dünya kapitalizminin 'çevreden' aşılacağı öngörülmüştür (Amin, 1991: 365).

Klasik kuramlar, kapitalizmin gelişimi sürecine temelde ileri ülkelerdeki dinamikler açısından bakmıştır. İkinci dalga kuramlar içinde, *Monthly Review* Okulu aynı eğilimi sürdürmüş ve öncelikle ABD ekonomisine odaklanmıştır. Bağımlılık

41 Bunu söylemek, Bağımlılık kuramlarında toplumsal sınıflardan hiç söz edilmediğini öne sürmek değildir. Aksine, bu grup içindeki birçok yazar sınıflar hakkında bolca yazmıştır. Söz konusu olan, daha ziyade, analizin mantığının sınıf ilişkilerini dışarıda bırakmasıdır. Örneğin Frank'ın metropol-uydu modeli, 'ekonomik artık' kavramlaştırmasıyla birlikte, sınıfların ele alınmasını neredeyse olanaksız kılar.

42 'Çarpık kapitalizm' fikri, bu çarpıklıkların (örneğin, çeşitli üretim sektörleri arasındaki 'ileri-geri bağlantıların' zayıf olması) düzeltilmesine ve kapitalizmin reformdan geçirilerek normalleştirilmesine yönelik örtük bir çağrıyı barındırmakla kalmaz, söz konusu çarpıklıkların bizzat kapitalist gelişmenin bir ürünü olduğunu görmeyi de engeller. Kısacası, vurgu otomatik olarak 'kapitalizme' değil 'çarpık'lığa kayar.

43 *Monthly Review* Okulu Amerikan emperyalizmini öne çıkarmış, ancak 'merkez-çevre' kavramlaştırmasını sorgulamamıştır.

kuramları ise, sürece genellikle azgelişmiş ülkeler açısından bakmış ve 'metropol' ülkelerdeki kapitalist gelişme ile pek fazla ilgilenmemiştir.

Para-sermaye formunun öne çıktığı bir dönemde geliştirilen klasik kuramlarda bir ölçüde sorunsallaştırılan finans-üretim ilişkisi, ikinci dalga kuramlarda pek fazla ilgi görmemiştir. Bu ilişki, para-sermayenin uluslararası hareketinin 1970'lerden itibaren daha da hızlanmasıyla birlikte, yeni emperyalizm kuramlarında en önemli temalardan biri olacaktır. Şimdi yeni emperyalizm kuramlarına geçebiliriz. Ancak önce, kapitalizmin 1970'lerden bugüne geçirdiği dönüşümlere hızlıca da olsa bakmak yararlı olacaktır.

1970'lerden Bugüne

Dünya kapitalizmi 1970'lerin başlarında yeniden ağır bir krize girmiştir. İleri ülkelerde kâr oranlarının gerilemesiyle yüksek üretkenliğe dayalı birikimin sınırlarına varılması, işçi sınıfı militanlığının artması ve sınıf mücadelesinin keskinleşmesi, 1970'lerin krizinin temel nedenleri olarak sayılabilir. Krizin derinliği, sermayeyi dünya genelinde bir yeniden yapılanma arayışına zorlamıştır. Yeniden yapılanmanın en önemli boyutunu dünya ölçeğinde işçi sınıfı kazanımlarına yönelik saldırı oluştururken, diğer başlıca boyutları para-sermayenin öne çıkması ve üretimin yeniden yapılandırılması olmuştur.

Üretimin giderek kârlılık koşullarını yitirmesiyle iki temel gelişme gündeme gelmiştir. Bir yandan finansa ve para-sermayeye dönüş başlamış, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren bütün dünyada bir kredi patlaması yaşanmıştır. Özellikle geç kapitalistleşen ülkelere yönelen bir kredi bolluğu, bu ülkelerde içe yönelik birikimin tipik olarak zorunlu kıldığı kredi talepleriyle birleşince, dış borçlar kısa sürede katlanarak artmış ve bir noktada geri ödeme sorunları baş göstermiştir (Balkan, 1994). 1980'lerin uluslararası borç kriziyle birlikte, geç kapitalistleşen ülkeler IMF ve Dünya Bankası gözetiminde yapısal uyum programları ve liberalizasyona yönelmek durumunda kalmıştır. Ancak, bu yalnızca dışarıdan dayatılan bir süreç değildir. Nitekim Brezilya, Türkiye, Meksika gibi ülkelerde, sanayileşme sürecinin tıkanması ve ülke içi kârlılık olanaklarının daralmasıyla, süreç içinde ortaya çıkan büyük sermaye grupları açısından, dünya kapitalizmiyle daha ileri bir bütünleşme arayışı gündeme gelmiştir. İçe dönük birikimden dışa dönük birikime geçiş, bu dönemde tipik bir gelişme çizgisi olmuştur.

Başlıca kapitalist ülkelerde üretimin kârlılık koşullarını yitirmesinin diğer sonucu ise, üretimin belli bir kısmının düşük maliyetler, gelişen pazarlar gibi olanaklar sunan Güney Kore, Tayvan, Malezya gibi bazı ülkelere kaydırılmış olmasıdır. Buna bağlı olarak, ileri ülkelerin bazılarında kısmi sanayisizleşme süreçleri ortaya çıkmış ve üretimin coğrafi dağılımı kısmen yeniden şekillenmiştir. Bu gelişmeye üretimin yapısındaki dönüşümler eşlik etmiş ve uluslararası üretim zincirlerinin oluşturulması, 'esnek uzmanlaşma', eve iş verme gibi uygulamalar ile, İkinci Dünya Savaşı

sonrası dönemi karakterize eden kitlesel üretim - kitlesel tüketim 'modeli' önemli ölçüde aşınmıştır. Üretimin yerel bağlarını kırmaya başlaması ve *dis-entegrasyon* (metanın farklı kısımlarının farklı mekanlarda üretilmesi) gibi yöntemler sayesinde daha ileri bir uluslararasılaşmaya yönelmesiyle[44], sermaye sınıfı açısından uluslararası ittifaklar kurma olanakları daha da genişlemiş ve işçi sınıfı örgütleri ve hareketi belli bir tıkanmayla yüz yüze gelmiştir.

Tıkanmayı pekiştiren bir diğer gelişme ise, Çin'in 1980'lerden itibaren kapitalist gelişme yolunu benimsemesi ve 1990'ların başında SSCB ve Doğu Bloku'nun dağılmasıyla birlikte, kapitalizmin alternatifinin kalmadığı görüntüsünün ortaya çıkmış olmasıdır. Bu gelişmeler, tüm dünyada, burjuvazi ve onun sözcüleri tarafından her fırsatta ideolojik mücadele aracı olarak kullanılmış ve kapitalizmin en mükemmel sistem olduğunun somut kanıtı olarak sunulmuştur.

21. yüzyıl dönümü itibariyle sermayenin uluslararasılaşması ve kapitalizmin dünya ölçeğindeki bütünleşmesi oldukça ileri bir düzeye erişmiştir. Bununla birlikte sonuç, homojen bir dünya ekonomisinin oluşmasından çok uzaktır. Dünya ölçeğinde rekabet eden üç ana ekonomik blok (Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya) ortaya çıkmış, ancak bu bloklar arası sermaye hareketliliği de olağanüstü artmıştır. Afrika kıtası ise, neredeyse dünya ekonomisinin dışında kalmıştır. Geç kapitalistleşen ülkeler açısından, para-sermaye ve üretken sermayenin dağılımı belirgin bir eşitsizlik sergilemiş ve dünya ölçeğinde para-sermaye Latin Amerika'ya ve Türkiye gibi ülkelere yönelirken, üretken sermayenin öncelikli hareketi Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerine doğru olmuştur (Ercan, 2002: 50).

Süreç içinde kapitalist devletin dönüşümü de yaşanmış ve devlet, genel olarak, dünya ölçeğinde sermaye birikimi sürecini destekleyecek kurumlaşmalara gitmiştir. Adam Smith'ten beri liberal iktisadın düsturu olan 'yabancı sermayenin yerli sermaye ile eşit muamele görmesi ilkesi', herhalde en çok bu son dönemde geçerli olmuştur.

Sözü edilen dönüşümlerle birlikte, doğru 'gelişme' stratejisinin nasıl olması gerektiğine dair tartışmalar da hız kazanmış ve özellikle 1980 ve 90'larda, güneydoğu Asya ülkeleri üçüncü dünya için başarılı gelişme modelleri olarak sunulmuştur. Yine de, 1990'larda dünya genelinde ardı ardına patlak veren finansal krizlerle birlikte, kapitalist gelişmenin gerçek boyutları ve 'küreselleşme'nin anlamı daha net ortaya çıkmıştır.

44 Üretimin uluslararasılaşmasının boyutları hakkında, dünya genelindeki toplam dış doğrudan yatırım rakamları bir fikir vermektedir : 1970'de 13 milyar, 1980'de 55 milyar, 1990'da 208 milyar, 2000 yılında ise 1.400 milyar dolarlık (1.100 milyarı kuzey Amerika ve Avrupa'da) doğrudan yatırım gerçekleşmiştir (UNCTAD, 2004: 33). 2004 itibariyle toplam dış doğrudan yatırım stoku, 9 trilyon dolar civarındadır. Aynı yıl, toplam mal ve hizmet ihracı da 11 trilyon dolar olmuştur. Öte yandan, uluslararasılaşma süreci çok uluslu şirketlerin hakimiyetinde ilerlemektedir: bugün dünya genelinde, 57 milyon işçi çalıştıran 70 bin çok uluslu şirket mevcuttur. Bunların yavru şirketleri de 690 bin civanndadır (UNCTAD, 2005: xix, 14).

3) Yeni Emperyalizm Analizleri

Marksist emperyalizm yazınında 1970'lerde iki ana eğilimin şekillenmeye başladığı söylenebilir. O dönemde hakim olan 'ikinci dalga' yoruma göre, temel çelişki emperyalist blokla 'üçüncü dünya' arasındadır ve emperyalist blok kendi içinde ABD önderliğinde bütünleşmiştir. Bununla birlikte, ABD hegemonyasının zayıfladığını gösteren bazı belirtilerin ortaya çıkmasıyla, klasik kuramda öngörüldüğü biçimiyle emperyalistler arası çelişkilerin temel önemini koruduğunu vurgulayan yeni bir yorum da dile getirilmeye başlanmıştır[45]. ABD kapitalizminin sınai açıdan giderek artan ölçüde Avrupa'nın (özellikle de Almanya'nın) ve Japonya'nın rekabetine maruz kalması; bununla bağlantılı olarak, Bretton Woods para sistemi çerçevesinde öngörülen doların altına konvertibilitesinin (yani doların *resmen* dünya parası olması durumunun) artık sürdürülemez hale gelmiş olması; 1970'lerin başlarından itibaren kapitalist dünyanın genelinde şiddetli biçimde açığa çıkan kriz eğilimleri; 1973-74 'petrol şoku' ve nihayet, ABD'nin Vietnam'da uğradığı yenilgi nedeniyle siyasal nüfuzunun da sarsılmış olması gibi çeşitli nedenlerle, emperyalist kampın kendi içindeki çelişkilerin öne çıktığını savunan bu ikinci yorum yaygınlık kazanmıştır. Ancak yine de, emperyalizm yazını içerisinde genel bir vurgu kaymasının gerçekleşmediği ve 1980 ve 90'larda Marksist emperyalizm yazınının bütün olarak belirgin bir gerileme içine girdiği söylenebilir[46].

1980'lerden itibaren hem gelişme yazınının hem de azgelişmişlik yazınının gerilediğini, 1990'larda ise akademik dünyada 'küreselleşme' akımının yaygınlık kazandığını görüyoruz. Gelişme yazını ile azgelişmişlik yazını arasında bir ölçüde varolan karşıtlık, 1990'ların sonlarından itibaren yerini küreselleşme yazını ile - yeniden canlanan - emperyalizm yazını arasındaki karşıtlığa bırakmıştır[47]. Şimdi yeni emperyalizm yazınına geçebiliriz, ancak unutulmaması gereken bir nokta, yeni emperyalizm yazınının henüz oluşmakta olduğudur. Bu nedenle, yeni emperyalizm analizlerinin genel karakteristiklerini kesin olarak belirlemek olanaklı değildir. Aşağıda, halen devam eden tartışmalar içinde çeşitli kuramcılar tarafından öne çıkartılan bazı vurgu ve temalara dair gözlemler (ve eleştiriler) sunulmaya çalışılacaktır.

Birinci ve ikinci dalga kuramlar, sermayenin uluslararasılaşma sürecinin farklı evrelerinin ürünleri olmuştur. Yeni emperyalizm kuramları da, para-sermaye hareketinin hızlandığı bir dönemin ürünü olarak, uluslararası para-sermaye hareketlerine özel dikkat göstermektedir. Bu çerçevede, finans-üretim ilişkisi sorunsallaştırılmaktadır. Ayrıca, doğal olarak, yeni emperyalizmin özgül yönlerinin nelerden oluştu-

45 Bob Rowthorn, 1971'de, ABD süper-emperyalizmi, ultra emperyalizm ve emperyal rekabet olmak üzere üç ana yorum tespit etmiştir. Dönemin koşulları içerisinde, ultra emperyalizm tezi ile ABD süper-emperyalizmi tezi birbirine çok uzak değildir (1985: 30-3). Emperyal rekabet tezinin başlıca savunucusu ise Ernest Mandel olmuştur.

46 Emperyalizm yazınındaki genel gerilemenin nedenleri pek açık değildir. Geç kapitalistleşen ülkelerde içe dönük sermaye birikiminden dışa dönük birikime geçiş, ikinci dalga analizlerin gerilemesinde pay sahibi kabul edilebilir. Reagan döneminde ABD militarizminin yeniden hız kazanması, sermayenin tüm dünyada emeğe karşı başlattığı kollektif neo-liberal saldırı, sonraları Sovyet Bloğu'nun dağılması gibi nedenler de emperyalist çekişmeye vurgu yapan yorumun zayıflamasında etkili olmuş sayılabilir.

47 'Küreselleşme değil emperyalizm' tezinin savunusu için, Petras ve Veltmeyer (2004) ve Savran (1996).

ğu da analiz konusudur. Yeni kuramlar, bazı bakımlardan ikinci dalga analizleri sürdürmekte, ancak istisnalar dışında özellikle geç kapitalistleşmiş ülkelere odaklanmamaktadır. Küreselleşme tezlerinin reddedilmesi ve ulus-devletlerin öneminin sürdüğünün vurgulanması, yeni kuramların hemen hepsinde ortak bir noktadır. Kapitalizmin yarattığı ekolojik sorunlara karşı da artan bir duyarlılık söz konusudur (örneğin, Foster, 2005). Son olarak, anti-emperyalist siyaset bağlamında, önceki kuramların aksine, yeni emperyalizm kuramlarında kapitalizme devrimci bir alternatif getirilmesi konusunda açık bir umutsuzluk gözlenmektedir. Şimdi, belirtilen bu noktaların - hepsini olmasa bile - bazılarını açmaya çalışalım.

Finans ve Üretim

Klasik emperyalizm kuramlarında bir ölçüde sorunsallaştırılan (Hobson, Hilferding), ancak ikinci dalga kuramlarda pek ilgi çekmeyen finans-üretim ilişkisi, 1970'lerden itibaren uluslararası para hareketlerinin hızlanmasıyla birlikte, yeniden analiz konusu yapılmaya başlanmıştır. Son dönemde finans alanında ortaya çıkan en çarpıcı gelişmeler, bir yandan finansal yapıların dünya ölçeğinde hızlı biçimde bütünleşmiş olması, bir yandan da türev piyasalar gibi yeni finansal piyasaların oluşmasıdır. Finansal yapıların dünya ölçeğindeki bütünleşmesini olanaklı kılan iki temel gelişme ise, (i) bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde son on beş yılda ortaya çıkan yenilikler ve (ii) sermaye hareketlerinin neo-liberal dönemde tüm dünyada serbest bırakılması ve finansal liberalizasyon olmuştur.

Sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, kısmen 1950 ve 60'ların birikim süreçlerinin doğal bir sonucu, kısmen de 1970'lerin büyük krizine sermaye cephesinden verilmiş bir yanıttır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi karakterize eden Keynesyen politikalar ve geç kapitalistleşen ülkelerdeki içe yönelik birikim, sermayenin uluslararası hareketini hızlandırmış olmakla birlikte, bütün olarak sermaye hareketleri üzerinde bazı kısıtlamalar da yaratmıştır. 1970'lerin bunalım ortamında, özellikle çok uluslu şirketler açısından, bu kısıtlamaların kaldırılması büyük önem arz etmiştir (Savran, 1996).

Uluslararası fon akımları, 1980'lerin başlarında esas olarak banka kredileri biçimindeyken, 1980'lerin ortalarından itibaren ağırlıklı olarak para piyasaları ve menkul kıymet borsaları üzerinden gerçekleşmeye başlamıştır. Son on yıldaki en çarpıcı gelişme ise, türev piyasalar denilen alanda ortaya çıkmıştır. Bu piyasalarda bir yılda dönen para miktarını ifade etmek için artık 'trilyon dolar' kavramı yetersiz kalmaktadır.

Genel olarak finans piyasalarında işlem gören para hacmi, son yıllarda gerek ticaretin gerekse üretimin parasal hacmini çok aşmıştır[48]. Bu ortamda, yeni emperyalizm analizleri, finansla üretimin birbirinden kopuşuna vurgu yapma eğilimine

48 Günümüzde sınır-ötesi (*cross-border*) para transferlerinin yalnızca yüzde 2 veya 3'ü doğrudan ticaretle bağlantılıdır. Geriye kalan yüzde 97 ise ticaretten bağımsız para-sermaye hareketleridir (Bryan, 1995: 79).

girmiştir[49]. Spekülatif sermaye hareketlerinin olağanüstü büyük boyutlarına ve değer yaratmayan, asalak niteliğine dikkat çekilmekte ve finans alanında yer alan gelişmelerin, 'üçüncü dünya' ülkelerinden gelişmiş ülkelere kaynak aktarmaya hizmet ettiği vurgulanmaktadır[50]. 'Sıcak para' analizleri ve 'kumarhane kapitalizmi' gibi kavramlar yoluyla, günümüz kapitalizminin irrasyonel bir doğrultuya girmiş olduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede seçenekler, liberalizasyona karşı denetim, finansa karşı üretim, deflasyona karşı enflasyon olarak ortaya konulmaktadır.

Finans-üretim karşıtlığını öne çıkartan analizler bazı bakımlardan sorgulanmaya açıktır. Bu analizler, genellikle sermayenin bir formuna karşı diğerinden yana çıkmakta ve finansın 'aşırılıklarına' tepki göstermektedir. Spekülatif 'hayali sermaye' hareketlerine tepki vermek ve 'reel ekonomi'den yana tavır koymak şüphesiz ki doğrudur. Ancak Marksist bir analizin, bu noktada kalmayarak, spekülatif faaliyetlerin kapitalizmin mevcut durumunda kazandıkları işlevsel önemi de sergilemesi ve dahası, yalnızca spekülatif para hareketlerine değil bütün olarak kapitalizme karşı olması beklenir. Finansla üretim arasındaki kopuşun değil çelişkili birlikteliğin gösterilmesi gerekir. Bu nedenle, finansın yalnızca üretken sektör üzerinde bir yük olarak algılanması hatalıdır. Son yirmi beş yılda, salt para-sermayenin değil, meta-sermaye ve üretimin uluslararasılaşması da ileri boyutlara ulaşmıştır. Üretimin uluslararasılaşmasının kural olarak meta ve para hareketlerini de hızlandırdığını göz önüne aldığımızda, son dönemde para-sermayenin hızlı hareketinin bir kısmının üretimden kaynaklandığı sonucu çıkar. Aslında genel olarak, kredi sistemini, hisse senedi - tahvil gibi menkul kıymetleri, borsa spekülasyonunu, para piyasalarını ve yakın dönemde de türev piyasaları ve karmaşık finansal 'enstrümanları' ortaya çıkaran, kapitalist üretim sürecindeki gelişmeler olmuştur. Karşılık olarak da, bu tür finansal araçlar, üretim sürecinde bir bütün olarak genişleme yaratmıştır. Yeni emperyalizm yazını içerisinde, Leo Panitch ve Sam Gindin (2005: 119), finans-üretim karşıtlığını vurgulayan kuramcılara burada savunulana yakın bir çizgide eleştiri getirmiştir.

49 Örneğin, Prabhat Patnaik'e göre, kendisini 'küreselleşme' olarak sunan yeni emperyalizmin temel özelliği, hem ulusal bağlarını hem de sanayi ile olan bağlarını koparmış olan ve sermaye hareketleri önündeki engellerin kaldırıldığı bir ortamda küresel ölçekte spekülatif kazanç peşinde koşan, yeni bir 'uluslararası finans kapitalin' yükselişidir (Patnaik, 2005b). Patnaik'in analizleri, ikinci dalga kuramların yeni koşullara uyarlanmış bir versiyonunu temsil etmektedir. Kendi konumunu açıkça Paul Baran'ın çizgisinde tanımlayan Patnaik'te temel analiz birimi 'ulusal ekonomi'dir ve uluslararası finans kapitalin (yeni emperyalizmin) gelişmeyi engelleyen (sanayisizleşme yaratan) boyutları özel ilgi konusudur.

50 Patnaik'e göre, üçüncü dünya ülkelerinin küresel finansa kapılarını açmaları, kalkınma açısından olumsuz sonuç vermiştir. Sermaye hareketlerini liberalleştiren bir 'üçüncü dünya' ülkesi, hem para-sermaye girişlerinden hem de para-sermaye çıkışlarından zarar görmektedir (2005a: 54-5). Para-sermaye girişleri, ülke parasının değerlenmesi yoluyla ithalatı tetiklemekte ve sanayisizleşmeye (*de-industrialization*) yol açarak işsizliği arttırmaktadır. Buna karşılık, para-sermayenin ani çıkışları da, finansal krizler yaratarak yerel şirketlerin metropol ülke şirketlerinin eline geçmesine neden olmaktadır. Sermayeyi tehdit edecek her türlü ima sermaye kaçışını tetiklemekte, yabancı sermaye çekmek üzere yapılan düzenlemeler ise, ülkenin kendi yıkımını hazırlaması anlamına gelmektedir. Bu tür 'çekici' düzenlemeler, kamusal varlıkların kelepir fiyatlarla yabancı sermayeye satılmasını da içermektedir. Kısacası, 'üçüncü dünya' ülkelerinin elindeki kaynaklar ve varlıklar, çeşitli yollarla metropol ülkelerin eline geçmekte, sermayenin uluslararası ölçekte merkezileşmesi yaşanmaktadır. İktisadi yoldan ele geçirilemeyen varlıklara ise, Irak örneğinde olduğu gibi, doğrudan zor kullanma yoluyla el konulmaktadır.

Küresel finansın üretimden kopuşuna temel önem atfeden ve neo-liberalizmi Hobsonvari bir kozmopolit 'asalak' kapitalizm olarak kavrayan kuramlarda, birincil hedef olarak söz konusu finansın denetlenmesinin konulması şaşırtıcı değildir. Hobson'un 'sosyal liberal' konumunun sonraları Keynes'e esin kaynağı olduğunu göz önüne aldığımızda (Mommsen, 1982: 16-8), bu kuramların çoğunun Keynesyen bir dille ifade edilmiş olması da şaşırtıcı olmaz[51]. Finans-üretim karşıtlığı ve 'finansa dönüş', burada genellikle *siyasal irade*nin edimlerine belirleyici önem atfeden bir çerçevede algılanır. Böylece, finansın baskı altına alınması (veya en azından denetlenmesi) için bakılan merci de yine siyasal irade veya devlet olmaktadır.

Örneğin Peter Gowan'a göre, küreselleşmenin 'merkezi sinir sistemini' oluşturan parasal ve finansal rejim, 1970'lerin başlarından itibaren, birbirini izleyen ABD hükümetlerinin siyasal tercihlerine bağlı olarak gelişmiştir. ABD'nin (ve uydusu İngiltere'nin) 1970'lerin bunalımına temel yanıtı, sanayiden ziyade finansa dayanan bir kapitalizm türüne geçiş olmuştur ve finansa dönüşe, Amerikan kapitalizminin küresel hakimiyetini sürdürecek yeni araçların yaratılması eşlik etmiştir. Bu araçların en önemlisi, Gowan'ın Dolar Wall Street Rejimi (DWSR) adını verdiği rejimdir[52].

Yeni kuramlar içinde, finans-üretim ilişkisini daha farklı biçimde kavramlaştıranlar da vardır. Örneğin Giovanni Arrighi (2000; 2004; 2005b), tarihçi Fernand Braudel'in izinden giderek, aşırı birikim sorununun çok eski dönemlerden beri kapitalizmin temel bir sorunu olduğunu ve finansa dönüşün bir aşırı birikim krizinin en şaşmaz göstergesi olduğunu savunur (2004: 532). Tarihsel açıdan buradaki mesele, finansı baskı altına alacak devlet politikalarının oluşturulmasından ziyade, kapitalist dünyada hegemonyanın el değiştirmekte olduğunu fark edebilmektir. Arrighi bu temelde, kapitalizmin tarihinde dört adet 'sistemik birikim dairesi' ayırt eder. Bugün yaşanan, Arrighi'ye göre büyük olasılıkla 'Amerikan birikim dairesi'nin sona erişi ve yeni bir kapitalist gücün yükselişidir[53].

Toparlamak gerekirse, son dönem Marksist analizler, bunalım ortamında ekonominin finansallaşması ve para-sermayenin hızlı uluslararasılaşması karşısında, genellikle Hobson-Keynes çizgisine yakın bir yoruma eğilim göstermektedir. Bu yorum, aşağıda ele alınacağı gibi, anti-emperyalist mücadele konusunda da genellikle reformist önerilerin gündeme gelmesine yol açmaktadır.

51 İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ekonomik düzenin şekillenme sürecinde Keynes'in finansın baskılanmasını ve 'rantiyenin ötenazisini' talep etmiş olması özellikle takdir görmektedir (Gowan, 1999: 135; Patnaik, 2005a: 49).

52 Gowan'a (1999: 8-11) göre, 'küresel sermaye piyasalarında' olanların çoğu, üretken sistem üzerinde bir yüktür ve "ne döviz piyasaları ne de sözde türev piyasaların, sermaye yatırımıyla doğrudan bir ilgisi vardır". DWSR başlangıçta Avrupa'dan ve Japonya'dan geldiği düşünülen tehdide karşılık olarak oluşturulmuş, ama giderek Atlantik kapitalizminin (ABD ve AB'nin) dünyanın geri kalan kısmına yönelik bir projesi halini almış ve fatura güneyin ve eski Sovyet bloğu ülkelerinin halklarına kesilmiştir. 1997 Asya kriziyle birlikte, daha üretken bir temelde yükselen Asya kapitalizmi de bu süreçten nasibini almıştır (1999: 126-9). Yine de, Atlantik kapitalizminin homojen bir blok oluşturduğu düşünülmemelidir ve ABD'ye karşı en ciddi tehdit bugün yine batı Avrupa'dan gelmektedir (2003: 44-7).

53 1997'de yayımlanan kitabında Arrighi, kapitalizmin tarihinde sırasıyla Ceneviz, Hollanda, İngiltere ve ABD önderliğinde ortaya çıkan 'sistemik birikim daireleri'ni, Japonya önderliğinde bir beşincisinin izlemesinin muhtemel olduğunu düşünmekteydi (2000: 494-5). Son zamanlarda ise ABD hegemonyasını kırabilecek ve kapitalist dünyanın yeni önderi olabilecek ülke olarak Çin'i görmeye başladı (2005a).

İlk iki dalga kuramlara kıyasla yeni emperyalizm yazınının olumlu bir özelliği, kapitalist gelişme sürecine öncelikle ileri kapitalist ülkeler veya geç kapitalistleşen ülkeler açısından bakılmaması ve analizlerin genellikle dünya ölçeğinde birikimi merkeze alacak biçimde oluşturulmasıdır. Yine, bazı istisnalar dışında, emperyalizmin sınıfsal niteliği konusunda da ortak bir kabul gözlenmektedir.

Bir diğer gelişme, emperyalizmin ne olduğuna ilişkin sorgulamanın geçmişe göre çok daha ayrıntılı olarak yapılmaya başlanmış olmasıdır. Geçmişte bir ölçüde sorunsuz bir nitelik gösteren emperyalizm kavramı, bugün yeniden düşünülmekte ve emperyalizmin 'ontolojisine' dair bazı analizler yapılmaktadır. Emperyalizmin yeniden düşünülüşü ise, kabaca ekonomi ve siyaset diyebileceğimiz iki temel alan arasındaki etkileşimin sorunsallaştırılması üzerinden ilerlemektedir.

Kapitalist Emperyalizmin Özgüllükleri : Ekonomi ve Siyaset

Sermayenin uluslararasılaşmasının erken bir evresinin ürünü olan klasik kuramlarda, ekonomi ile siyaset arasında belirgin ayrımlar gözetilmemişti. Klasik kuramlar, emperyalizmi, sermaye birikimi sürecinin zorunlu bir sonucu olarak kavradılar. Ayrıca, emperyalizmin klasik sömürgecilikten farklılaşan yönlerini çok net olarak gözlemleme şansı bulamamakla birlikte, yine de, 'kapitalist emperyalizm çağının' yeni ve özgün bağımlılık biçimleri yarattığını tespit edebildiler (Lenin, 1992: 88-92). Buna karşılık ikinci dalga kuramlar, klasik sömürgeciliğin tasfiye olduğu ve eski sömürgelerin siyasal bağımsızlık elde ettiği bir dönemde, sömürgeci dönemle emperyalizm çağı arasındaki ayrımları değil süreklilikleri vurguladılar. Bu kuramlarda emperyalizm, öncelikle ekonomik bir süreç olarak kabul edildi.

Diğer yanda, J.Schumpeter'den M.Weber'e ve J.Gallagher ve R.Robinson'un 'enformel emperyalizm' kuramlarına kadar (bu yazıda ele alınmayan) Marksizm-dışı emperyalizm analizleri, genellikle Marksist kuramları çürütme çabası içinde, emperyalizmin 'ekonomi-dışı', sosyo-politik yönlerini öne çıkarma eğilimi taşıdılar (Mommsen, 1982: 81-99). Son dönemde, bazı Marksist analizlerde de, emperyalizmin siyasal boyutunu özellikle öne çıkarma yönünde bir eğilim gözlenmektedir[54]. Bu eğilimin ötesinde, yeni emperyalizm kuramlarında emperyalizm, genellikle ekonomi-siyaset ikilemi veya ekonomi/ekonomi-dışı etkileşimi çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır.

Örneğin Ellen M. Wood (2003a; 2003c), *Sermaye İmparatorluğu*'nda, kapitalist emperyalizmin özgüllüğünü (ekonomi/siyaset ayrımına kabaca denk düşen) 'ekonomi' ile 'ekonomi-dışı' ayrımı üzerinden ele almaktadır. Wood'a göre kapitalist

54 Örneğin John Willoughby (1995: 330), emperyalizmi sermaye birikimi süreci ile ilişkilendiren klasik emperyalizm kuramlarının yanlış bir soyutlama düzeyinde oluşturulduğunu ve 'emperyalizmin siyasal bir görüngü' olduğunu savunur. Benzer biçimde, Leo Panitch ve Sam Gindin de (2004: 18-9), "Her ne kadar ekonomik güçler her zaman için emperyalizmin büyük bir bölümünü oluşturuyorsa da, emperyalizm ekonomik bir açıklamaya indirgenemez... kapitalist emperyalizm, ekonomik aşama ya da kriz kuramlarından dolaysız olarak türetilmektense kapitalist devlet kuramının bir uzantısı olarak anlaşılmalıdır" diye yazarlar. Gerek Willoughby (1995: 328) gerekse Panitch ve Gindin (2004: 18), klasik kuramların kapitalist devleti kuramlaştırmadaki başarısızlığına dikkat çekerler.

emperyalizmin ayırt edici özelliği, 'ekonomi-dışı' zora dayanan kapitalizm öncesi imparatorlukların aksine, öncelikle *ekonomik* zorlama biçimlerine dayanarak işlemesidir; ama 'ekonomi-dışı' biçimler de, 'ekonomik' sömürüyü tamamlayan ve olanaklı kılan süreçler olarak süreklilik taşımaktadır[55].

Yeni emperyalizmin en önemli kuramcılarından David Harvey ise, Giovanni Arrighi'yi izleyerek, kapitalist emperyalizmi gücün teritoryal ve kapitalist mantıkları arasındaki diyalektik etkileşim çerçevesinde tanımlamaktadır (Harvey, 2004: 29). Ancak Harvey, aynı zamanda 'mülksüzleştirme yoluyla birikim' (*accumulation by dispossession*) kavramını da geliştirmekte ve bu kavram yoluyla ekonomi/ekonomi-dışı ayrımını yeniden üretmektedir. Bu analize bir sonraki alt bölümde daha yakından bakılacaktır.

Marksist kuramcıların, emperyalizmi ekonomi/ekonomi-dışı ayrımı çerçevesinde ele almaya başlamış olmalarının olası bir nedeni, Wood'un kapitalizmde ekonomi ile politikanın birbirinden ayrılması olarak ifade ettiği süreçtir. Kapitalizmin gelişimiyle birlikte bu ayrılmanın da belirginleştiğini kabul edersek, emperyalizmin ekonomik ve siyasal yönlerinin ayrımlarına dair bir algılamanın ortaya çıkmış olması da doğal kabul edilebilir. Klasiklerin siyaset ve devlete dair konularda 'indirgemeci' görünmeleri, siyasete karşı duyarsız olmalarından değil, daha büyük olasılıkla içinde yaşadıkları dönemin özelliklerinden kaynaklanmıştır. Benzer biçimde, 'devletin göreli özerkliği' üzerine tartışma ve kuramların da İkinci Dünya Savaşı sonrası 'refah devleti' bağlamında ortaya çıkmış olması bir tesadüf sayılamaz. Kapitalist gelişme, bir yandan ekonomi ve politikayı birbirinden uzaklaştırmakta ve ayrı gerçeklikler olarak dondurmaktadır. Ancak diğer yandan da, mevcut toplumsal yapıları sürekli bir devinim içine sokarak, politika alanını genişletmektedir.

Marksist analizin, kapitalizmin kendisini ortaya koyduğu ('ekonomi' ve 'siyaset' gibi) görünüş biçimlerinin ötesine geçerek, konuyu farklı kavramlarla ele alması daha doğru olacaktır. Şöyle ki, sermaye birikimi, yalnızca ekonomik bir süreç değildir. Emek-sermaye ilişkisi, toplumsal bir ilişki, bir üretim ilişkisidir. Sermayenin uluslararasılaşması olarak ifade ettiğimiz süreç de, 'para ve mal-hizmet akımları'nın ötesinde, sınıf ilişkileri ve devletin dönüşümü gibi, oldukça geniş toplumsal boyutları içeren bir süreçtir. Bu nedenle, açıklamanın sermayeden yola çıkması, 'si-

55 Wood'a (2003a: 16; 2003c: 244) göre, her sınıflı toplumda sömürünün iki ana uğrağı vardır: artık-emeğe el konulması ve bunu olanaklı kılan baskı. Kapitalizm-öncesi toplumlarda bu iki uğrak iç içe geçmiştir. Kapitalizmde ise, baskı gücü devletin elinde toplanırken, (artık-emeğin kapitalizmdeki biçimi olan) artık-değere kapitalistler tarafından el konulur. İki uğrağın ayrılmasının önemli bir sonucu, sömürü ilişkilerinin gizlenmesidir: patron-işçi ilişkisi, görünüşte özgür iradeye sahip bireyler arasında ve sözleşme esasına dayalıdır. Kapitalizmde *zor*, kim olduğu belli olan efendilerden değil piyasanın ekonomik mekanizmalarından gelmektedir Ancak bu durum, kapitalizmin 'ekonomi-dışı' zora gerek duymadığı anlamına da gelmemektedir. Ekonomik sömürü mekanizmasının (piyasanın) işleyebilmesi için gereken hukuksal çerçevenin oluşturulması, genellikle düpedüz baskıyla gerçekleşmektedir. Wood'a göre, emperyalizmde de ülkeler arasındaki ilişkiler kendi toprakları üzerinde egemenlik hakkına sahip ulus-devletlerin oluşturduğu hukuksal çerçevede gerçekleşir ve bu çerçeve sömürüyü gizler. Kısacası siyasi-hukuki eşitlik ekonomik eşitsizliği gizler. Wood'un emperyalizm açıklaması, temel olarak, üçüncü dünya ülkelerinin uluslararası piyasa yasalarına - zorla - tabi kılındıkları, ancak söz konusu piyasanın emperyalist ülkelerin denetiminde bulunduğu biçimindedir.

yasal' ve diğer boyutların göz ardı edilmesi anlamına gelmemelidir. Emperyalizm kavramı, özetle, 'ekonomik' ve 'siyasal' diye ayrış(tırıl)an boyutların *bir arada* ele alınmasını gerektirir.

Bu çerçevede, sermaye birikimi merkezli açıklamaları reddedip devlet-merkezli bir açıklamaya yönelen Leo Panitch ve Sam Gindin'in kuramından da söz etmek gerekir[56]. Panitch ve Gindin'in 'kapitalist küreselleşmenin' kaçınılmaz bir süreç olmadığını vurgulamaları son derece haklıdır; ancak buradan çıkan sonuç, 'ekonominin hareket yasalarının' geçersizliğinin ilan edilerek devletin 'yönetim kapasitesi' gibi belirsiz bir kriterin öne çıkartılması olmamalıdır. 'Kapitalizmin yayılmacı eğiliminin' kendisini ortaya *nasıl* koyduğu elbette ki önemlidir ve sistemin dünya ölçeğindeki tahakkümünü bugün (ve geçmişte) hangi biçimler altında sürdürdüğünün tespit edilmesi, emperyalizmin işleyişinin anlaşılması ve anti-emperyalist mücadelenin hedeflerinin belirlenmesi açısından temel bir önem arz eder. Ancak bu açıdan da, Panitch ve Gindin'in çalışmaları, Amerikan emperyalizmini fazlasıyla öne çıkartmakta ve emperyalist kampın iç çelişkilerini göz ardı etme eğilimi taşımaktadır.

Özetle, yeni emperyalizm kuramlarında emperyalizmin işleyişinin genellikle ekonomi/siyaset ayrımı (veya buna paralel başka ayrımlar) üzerinden düşünüldüğü söylenebilir. Aradaki ilişki nasıl konursa konsun, bu ayrım süreci kavramlaştırmak açısından yetersiz kalmaktadır. Bu noktada, az önce değindiğimiz 'mülksüzleştirme yoluyla birikim' kavramına bakmak yararlı olacaktır. Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramı, son yıllarda 'ilksel birikimin sürekliliği' olarak ortaya atılan konuyla ilişkilidir. Yazının izleyen alt bölümünde, sürekli ilksel birikim yaklaşımı ve David Harvey'in bu yaklaşıma getirdiği özgün yorum ele alınmakta ve eleştirilmektedir.

İlksel Birikim[57]

Marx, sömürgeciliğin batı Avrupa'da kapitalizmin gelişimi için önemli bir itilim sağladığını ve ilksel sermaye birikiminin bir boyutunu oluşturduğunu düşünmüş-

56 Panitch ve Gindin'e göre emperyalizm kuramı, emperyal çekişmeye yaptığı aşırı vurguyla, 'enformel' bir Amerikan imparatorluğunu olanaklı kılan mekanizmaları gözden kaçırmıştır. Bunun nedeni ise, kuramın 'ekonomik aşamalar ve krizlere' dayanmasıdır. Emperyalizm kuramı, kapitalizmin küreselleşmesini ekonominin hareket yasalarından kaynaklanan kaçınılmaz bir süreç olarak kabul etmiştir. Oysa, yazarlara göre, "küresel bir kapitalist düzen her zaman için olumsal bir kurgudur" (2004: 17). 1870-1920 arasındaki birinci küreselleşme dalgasının başarısızlığı ile İkinci Dünya Savaşı sonrası küreselleşmesinin başarısı arasındaki başlıca farklılık, iki dönemin hakim emperyalist devletleri (sırasıyla İngiltere ve ABD) arasındaki yönetme kapasitesi farkında bulunmaktadır. İngiliz emperyalizmi, rakiplerini kendi emperyal sistemine katamadığı için, sonuç emperyalistler arası çekişme olmuştur (2005: 105). ABD devleti ise, 1930'ların Büyük Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı gibi deneyimlerle, 'emperyal erişimini küreselleştirmek için yeterli kapasiteye' ulaşmıştır. Kısacası, yazarlara göre söz konusu olan, 'devletin uluslararasılaşması' ve özellikle de Amerikan devletinin uluslararasılaşmasıdır (2004: 30-1; 2005: 107).

57 Bu kavram Türkçe'de (ve İngilizce'de) genellikle 'ilkel' birikim olarak karşılanmaktadır. Bunun nedeni, İngilizce'de 'previous' (önceki) olarak geçen ifadeyi Marx'ın Almanca'da 'ursprünglich' olarak karşılaması, Marx'ın yapıtları İngilizce'ye çevrilirken de 'ursprünglich' karşılığı olarak 'primitive' (ilkel) sözcüğünün tercih edilmiş olmasıdır (Perelman, 2000: 25). 'Ursprünglich' aynı zamanda 'kökensel', 'ilksel', 'başlangıç' gibi anlamlar da içermektedir (Bonefeld, 2002: 2-3). Marx'ın 'ilkel birikimi' tarihsel bir dönem olarak sunduğu kabul edilirse, 'ilksel' birikim kullanımı daha uygun olacaktır.

tü[58]. "Avrupa dışında düpedüz talan, köleleştirme ve katillik yoluyla ele geçirilen" servetin, anayurtda taşınarak "sermayeye çevrildiğini" yazmıştı (Marx, 1986: 772). Ancak yine de, kapitalizmin doğuşunda sömürgeciliğe *belirleyici* bir önem atfetmedi. Bu süreçte sömürgelerden elde edilen kaynaklar da önemli rol oynamakla birlikte (Wood, 2003b: 161-2), ilksel birikim, temel olarak, "bir yandan toplumsal geçim araçlarını sermayeye" dönüştüren, diğer yandan da "doğrudan üreticileri ücretli emekçilere" dönüştüren, kısacası "üreticiyi üretim araçlarından ayıran" tarihsel süreçti (Marx, 1986: 731).

Sonraları Rosa Luxemburg, kapitalizmin yeniden-üretim için her zaman kapitalist olmayan bir çevreye gerek duyduğunu öne sürerek, kapitalist toplumlarla kapitalizm öncesi toplumların ilişkisinin 'ilksel birikim' kapsamında olduğunu hatırlattı ve ilksel birikimin sürekliliğine işaret etti (Luxemburg, 1986: 278). Günümüzde bu fikir daha da genelleştirilmiş olup, ilksel birikim, sermaye birikiminin kalıcı bir boyutu olarak düşünülmeye başlanmıştır.

Sürekli ilksel birikim tezi, Michael Perelman (2000) tarafından geliştirilmiş ve *The Commoner* dergisi (2001) tarafından desteklenmiştir. Bu teze göre, Marx'ın kapitalizmin doğuş ve ortaya çıkış dönemine özgü saydığı - önceden topluluğun mülkü olan bazı varlıkların (toprağın) özel mülkiyete dönüştürülmesi, kitlelerin zor yoluyla üretim araçlarından kopartılması ve proleterleştirilmesi gibi - birtakım özellikler, kapitalizmin tali ve geçici değil asli boyutudur. Bu yaklaşımda ilksel birikim kavramının kapsamı genişletilmekte ve son dönemde gözlenen özelleştirme, deregülasyon, esnek üretim gibi olgular da 'ilksel birikim' olarak kabul edilmektedir (Özuğurlu, 2003). Temel kriter, kamusal varlıkların özel mülke dönüştürülmesi ve sermayeleşmesidir. Harvey'in buna 'mülksüzleştirme yoluyla birikim' adını vermesinin nedeni, devam eden bir sürece 'ilksel' demeyi haklı olarak uygun bulmamasıdır.

Harvey'e göre sermaye birikiminin iki temel biçimi, - Marx'ın analiz ettiği 'normal' sermaye birikimi olan - genişletilmiş ölçekte yeniden üretim ile mülksüzleştirme yoluyla birikimdir[59]. Yeni emperyalizm, Harvey'e göre, mülksüzleştirme yoluyla birikimin ön plana çıkmasıyla karakterize olmaktadır. Harvey (2004: 120) bu bağlamda, Marx'ın genel sermaye birikimi kuramındaki varsayımların elverişsiz yönü "talan, dolandırıcılık ve şiddete dayalı birikimi, kapitalizmle ilgisi olmadığı ya da Luxemburg'a göre kapitalizm 'dışı' olduğu düşünülen 'orijinal bir aşama'ya indirgemiş olmasıdır" diye yazar. Mülksüzleştirme yoluyla birikim, bu türden 'ekonomidışı' süreçlere işaret etmektedir. Oysa Marx'ın analizinde, 'talan, dolandırıcılık ve

58 "Amerika'da altın ve gümüşün bulunması, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlere gömülmesi, Doğu Hint Adalarının ele geçirilmeye ve yağmalanmaya başlanması, Afrika'nın, kara-deri ticaretinin av alanı haline getirilmesi, kapitalist üretim çağının pembe renkli şafak işaretleriydi. Bu pastoral gelişmeler, ilkel birikimin bellibaşlı adımlarıydı" (Marx, 1986: 769).

59 Mülksüzleştirme yoluyla birikimin yaptığı "(emekgücü de dahil) bir dizi varlığı, çok düşük (ve bazı örneklerde sıfır) maliyetle serbest bırakmaktır. Aşırı birikmiş sermaye bu varlıkları ele geçirip kârlı kullanıma yönlendirebilir" (Harvey, 2003: 149).

şiddetin' sermaye birikimi sürecinin dışında kabul edilmesi söz konusu değildir, çünkü Marx bizzat *Kapital*'de, kapitalistlerin nasıl kural-yasa tanımadıklarını sayfalarca örneklendirmektedir. İlk bakışta 'ekonomi-dışı' gibi görünen 'talan, dolandırıcılık ve şiddete dayalı' süreçler, her zaman sermaye birikimi kapsamında olmuştur[60]. Harvey'in konuya bu şekilde yaklaşması, daha önceki çalışmaları açısından şaşırtıcıdır.

Marx'ın ilksel birikim kavramı, üreticinin üretim araçlarından koparıldığı tarihsel süreci ifade eder. Üreticinin üretim araçlarından (özellikle de topraktan) ayrılması ise, her gün yeniden gerçekleşen bir olay değildir. 'Sürekli ilksel birikim' yaklaşımında, *tarihsel* bir evre olan emekçinin üretim araçlarından ayrılması süreci, kapitalizmin, emekçinin üretim araçlarına sahip olmamasıyla karakterize olan *yapısal* niteliğiyle özdeşleştirilmektedir. Bu nedenle, sürekli ilksel birikim tezi tarih dışı bir özellik taşımaktadır. Belirli bir dönemi ayırt etmek üzere tanımlanan özellikler tüm tarihe genelleştirilince, bir 'tarihsel evre' fikri de zayıflamaktadır.

Sürekli ilksel birikim yaklaşımında özelleştirmeler de ilksel birikim örnekleri kabul edilmekte ve bazen de 'metalaştırma', 'sermayeleştirme' olarak sunulmaktadır. Bu ancak kısmen doğru sayılabilir. Özelleştirmeler bazı durumlarda gerçekten de kapitalist üretimin derinleşmesi ve daha önce meta üretimine konu olmayan nesnelerin veya alanların metalaştırılarak kapitalist üretimin yörüngesine çekilmesidir - her ne kadar 'ilksel birikim' olmasa da. Örneğin eğitim ve sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi, orman arazilerinin satışı bu kapsamda düşünülebilir. Ancak birçok durumda da, meta üretimi devresine zaten dahil olan varlıkların mülkiyetinin el değiştirmesi ve devletten (kapitalist devletten) özel şirketlere geçmesi söz konusudur. Örneğin - Türkiye'deki özelleştirmelerin büyük kısmını oluşturan - Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin satışı bu kapsama girer. Bu sorunu, liberal yaklaşımı karakterize eden devlet - piyasa karşıtlığı çerçevesinde ele almayacağımıza göre, çoğu durumda söz konusu olanın sermayenin (bazen uluslararası ölçekte) merkezileşmesi olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır. Mevcut hukukta sunulduğu biçimiyle kamu-özel ayrımının genellikle bulanık olduğunu ve bazen gerçekte 'kamusal' olmayan mülkiyet biçimlerinin de burada kamusal olarak nitelendiğini belirtmek gerekir[61].

Harvey'in kavramlaştırması sorunu daha da muğlak hale getirmektedir. Bu nokta, Rosa Luxemburg'un kuramının belirli bir yorumuyla ilişkilidir. Bilindiği gibi Luxemburg, kapitalist üretimin başlıca sorununun üretilen malların satılması anlamındaki gerçekleşme (realizasyon) sorunu olduğunu, salt kapitalist bir ekonomide bunun çözümünün bulunamayacağını ve dolayısıyla sermaye birikiminin her zaman kapitalist olmayan toplumlarla ilişki kurmaya gerek duyduğunu savunmuştur (Luxemburg, 1986: 270). Harvey (2004: 118-9) bu fikri biraz modifiye ederek,

60 'Yolsuzluk' diyebilinen faaliyetlerin nasıl sermaye birikiminin içkin bir boyutu ve sınıf mücadelesinin bir ifadesi olduğunu 1980-sonrası Türkiye bankacılık sektörü özelinde gösteren bir çalışma için, Ergüneş (2005).

61 Burada 'özelleştirmelere karşı çıkmamak gerekir' gibi bir yorum asla savunulmamaktadır. Emekçilerin ve toplumun bu tür süreçlerden kural olarak zarar görüyor olması, sermaye birikiminin ve dolayısıyla sömürünün her boyutuna ve biçimine karşı çıkmak için yeterli nedendir.

kapitalizmin her zaman kendi dışında bir 'öteki'ne, dışsal bir 'varlıklar fonuna' gerek duyduğunu öne sürer:

Fakat kapitalizm ya zaten mevcut 'öteki'lerden (kapitalist olmayan toplumsal oluşumlardan ya da kapitalizm içindeki henüz proleterleşmemiş kimi sektörlerden -örneğin eğitim-) yararlanır ya da 'öteki'ni yaratır ... Eğer boş arazi ya da yeni hammadde kaynakları gibi varlıklar elinin altında değilse kapitalizm bunları üretmek zorunda kalır.

Bu örnekler çok aydınlatıcı ve kapitalist üretimin gelişmesi ve yayılması olarak rahatlıkla görülebilir; ancak Harvey (2004: 117, 125), gelişmiş kapitalist ülkelerin 'üçüncü dünyaya' kriz transfer etmelerini (Harvey'e göre, 1970'lerin sonlarından itibaren finansal mekanizmaların gelişmesiyle, krizleri transfer edebilmek olanaklı hale gelmiştir ve borç krizleri bunun örneğidir) veya bazı dönemlerde büyük kitlelerin üretimin dışında bırakılmasını, yani işsizlik olgusunu da kapitalizmin kendi 'öteki'sini yaratmasının örnekleri olarak sunar. Oysa bir 'dışarısı'ndan veya 'öteki'nden bahsedilecekse bu herhalde 'kapitalist-olmayan' bir şeyleri anlatmalıdır. Kriz transferi olgusunun veya yedek sanayi ordusunun 'kapitalist-olmayan' süreçler olmadıkları açıktır. Bu kavramlaştırma, gelişmiş kapitalist ülkelerin ('merkezin') üçüncü dünyada kapitalist gelişmeyi (veya 'kalkınmayı') engellemekte çıkarları bulunduğu yönünde, Paul Baran'ın kuramı veya Bağımlılık Okulu tarzında yorumlanmaya da müsaittir. Harvey bu yolu izlemese de, 'öteki'ni kullanma veya yaratma teması bu amaçla kullanılabilir. Dahası Harvey "genişlemiş üretime yol açan ilkel birikim ile ortaya çıkan sonucu durduran ve yok eden el koyarak [mülksüzleştirme yoluyla] birikim"i (2004: 137) birbirinden çok farklı iki olgu olarak sunarken de bu yoruma yaklaşmaktadır. Türkiye'de yaşanan kriz ve özelleştirmeler, örneğin, kapitalist gelişmenin 'durdurulması ve yok edilmesi' midir? Tam tersine, krizlerin ve sermayenin merkezileşme eğiliminin, sermaye birikimine içsel, zorunlu uğraklar olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Harvey, mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramlaştırması ile, önceki çalışmalarıyla karşılaştırıldığında oldukça şaşırtıcı biçimde, ikinci dalga kuramlara yaklaşmaktadır.

Mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramlaştırması dışında, Harvey'in yeni emperyalizm analizi, temelde kapitalist mantık ve teritoryal mantık arasındaki etkileşimi vurgulamakta ve emperyalist ülkeler arasında sermaye birikimi sürecinin niteliğinden kaynaklanan çekişme potansiyellerine işaret etmektedir[62] (Harvey,

62 Harvey'e göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yirmi beş yılın hegemonik gücü olan ABD, bu zaman zarfında sınai üstünlüğünü Almanya ve Japonya gibi rakiplere kaptırmış, 1970'lerden itibaren de finansa dayalı bir üstünlük oluşturmaya çalışmıştır. "Üretim alanında kendisine meydan okunan ABD, buna finans alanındaki hegemonyasını ilan ederek karşılık" vermiştir (Harvey, 2004: 54). Finans gücünün ABD kapitalizmi açısından bazı yararları olmuşsa da, "değer üretmek bakımından endüstriyel ve tarımsal faaliyet karşısında sürekli zayıf konumda olmak finansallaşmanın özelliğidir" ve ABD'nin finansal hegemonyasına yönelik karşı saldırı, özellikle Asya'daki "üretim dünyasındaki yarıklardan fışkırmaktadır" (2004: 59). Öte yandan, finansallaşmanın ABD içindeki maliyeti de "sanayinin gerilemesi, batık kredileri takiben hızlı enflasyon aşamaları ve kronik yapısal işsizlik" (2004: 154) olmuştur. Üretim ve ardından da finans alanındaki hegemonyasını giderek kaybeden ABD, elinde kalan tek güç olan askeri gücünü öne çıkartmaktadır (2004: 66-7).

2004: 69-73). Bu analiz, Giovanni Arrighi'nin çalışmalarıyla belirgin bir yakınlık göstermektedir ve Arrighi-Harvey kuramsal çerçevesine, Leo Panitch ve Sam Gindin (2005) tarafından eleştiri getirilmiştir. Bu tartışmada, 1970'lerde Marksist emperyalizm yazını içerisinde oluşan kamplaşmanın izlerini ana hatlarıyla görmek olanaklıdır: bir yanda emperyal rekabete vurgu yapan yorum (Arrighi, Harvey), diğer yanda ise, ABD süper-emperyalizmini öne çıkartan yorum (Panitch ve Gindin). Bu aşamada, emperyalist kampın kendi içindeki çelişkilerini ve günümüzde anti-emperyalizm konusunu ele almaya geçebiliriz. Özellikle Irak işgali ve ABD'nin emperyal niyetlerini daha dolaysızca ortaya koymaya başlaması, bu konuya aciliyet kazandırmıştır.

Anti-emperyalizm Sorunu ve Irak İşgali

Yeni emperyalizm kuramlarında ABD'nin Irak'a saldırısının çeşitli nedenleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Harvey (2004: 17), ABD'nin evvelden beri Ortadoğu'da hakimiyetini güçlendirmeye çalıştığını hatırlatarak, 'küresel petrol vanası'nın[63] önemine işaret eder. Harvey'e göre Irak işgali, ayrıca, rakip bir Avrasya kapitalist bloğunun kurulmasını engellemeyi ve 1990'larda dağılma emareleri gösteren Amerikan sivil toplumunun disipline edilmesini sağlamayı da amaçlamıştır. Wood (2003a; 2003c: 252) ve Foster (2005: 49, 91), ABD'nin saldırgan militarizminin son yıllarda aniden ortaya çıkıvermiş bir olgu olmadığını, aksine, tarihsel bir süreklilik taşıdığını hatırlatırlar. Wood ayrıca, diğer nedenlerin yanı sıra, Amerikan askeri gücünün bir tür 'gösteri etkisi' yaratmak ve diğer ülkeleri korkutmak amacıyla (Afganistan ve Irak gibi) gerçekte bir tehdit oluşturmayan hedeflere yöneltildiğini düşünür (2003c: 253). Gowan (2003), Irak işgalinin küresel hedefleri arasında en önemlisinin rakip batı Avrupa'ya yönelik olduğunu ileri sürer.

Irak işgalinin bütün dünyada yarattığı öfke ve protesto dalgası, emperyalizme karşı mücadele sorununu acil bir konu haline getirmiştir. Bu nedenle, yeni emperyalizm kuramlarında anti-emperyalist mücadele konusuna önem verilmektedir[64]. Ancak ilk iki dalga kuramlarla karşılaştırıldığında yeni kuramlarda şaşırtıcı olan, bazı istisnalar dışında, devrim beklentisinin ve umudunun neredeyse ortadan kalkmış olmasıdır. Şimdilik iki ana eğilim gözlenmektedir: (i) kapitalizmin reformu yönünde beklentiler ve tavsiyeler oluşturma ve (ii) ABD hegemonyasını sona erdirecek yeni bir kapitalist merkez arayışı.

Son dönemde ABD'de iktidara gelen Bush ekibinin izlediği saldırgan çizgi, bir-

63 John Bellamy Foster da (2005: 119), "Ortadoğu bir bütün olarak, dünyanın ispat edilmiş petrol rezervlerinin yüzde 65'ini ihtiva eder" diye belirtir.

64 Örneğin Harvey'e (2004: 143) göre, geçmişte 'genişletilmiş yeniden üretimin' gereklerine uygun olarak oluşturulan sol siyasal örgütlenme, mülksüzleştirme yoluyla birikimin öne çıktığı yeni emperyalizm dönemi için yetersiz kalır. Sınıf mücadelesi ile mülksüzleştirmelere karşı yeni mücadeleler (küreselleşme karşıtı hareket, çevre hareketi, topraksız köylü hareketi vs.) arasında bir kopma mevcuttur. Harvey (2004: 149), bu iki tarz muhalif hareketin birleşmesi gerektiğini düşünür, ancak bu birleşmenin nasıl ve hangi zeminde gerçekleşeceğine dair bir açıklama getirmez. Aslında Harvey'in örtük olarak ulaştığı sonuç, mülksüzleştirme yoluyla birikimin öne çıkmasıyla sınıf mücadelesinin ikinci plana düştüğüdür.

çok kuramcıyı ve aktivisti, öncelikle yeni-muhafazakarların yenilgiye uğratılması gerektiği fikrine yöneltmiştir. Bu nedenle, ABD'deki 2004 başkanlık seçimlerinde çoğunlukla 'Bush olmasın da kim olursa olsun' (*anybody but Bush*) diye sloganlaştırılan çizgi benimsenmiştir. Yeni-muhafazakar terörden yılan insanların böyle bir çizgi benimsemesi anlaşılır, ancak solun artık nelere razı olduğunu göstermesi açısından düşündürücü bir durumdur. Benzer biçimde, 1990'larda, neo-liberalizmin ve finansın aşırılıklarına karşı da sıklıkla devlet görev başına çağrılmıştır[65].

Kapitalizmin reforme edilmesine yönelik beklentiler genellikle 'New Deal-Keynes-sosyal demokrasi' veya 'uluslararası Keynescilik' çizgisinde bir kapitalizm türünün olumlanması biçimindedir. Örneğin Harvey (2004: 172), son yıllarda ABD'de iktidara gelen Bush ekibinin yeni muhafazakarlığı karşısında, "küresel çapta bir çeşit yeni bir 'Yeni Anlaşma' [New Deal]" önermektedir. Bu çizgideki bir kapitalizmin 'kuzey-güney' bölünmesinin üstesinden gelebileceği bile düşünülmüştür (Gowan, 2003: 49). Kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişme niteliğinin göz ardı edilmesine dayanan bu türden önerilere temkinli yaklaşmak gerekir. Görece daha gerçekçi beklentiler ise, emperyalist kampın kendi içinde 'Amerikan emperyalizmine' yönelik meydan okumalara odaklanmaktadır. Bu çerçevede, Peter Gowan (1999: 132-7) AB'nin, doğu Avrupa ülkelerine 'üretken' bir temelde yardımcı olarak, önemli bir rakip haline gelebileceğini öngörmekte, Arrighi (2000; 2005a; 2005b) ise Asya kapitalizminin yükselişine dikkat çekmektedir. Çin-Japonya ekseninde bir Asya kapitalizminin veya Asya-Amerika bağlantısı üzerinde bir Pasifik kapitalizminin, Atlantik kapitalizmine ciddi bir alternatif olabileceği fikri de son dönemde giderek yaygınlaşmaktadır. Ne olursa olsun, kapitalizme karşı sosyalizm alternatifinin belirgin biçimde kuramsal gündemin dışında kaldığı söylenebilir[66].

Son dönemde, emperyalizme karşı ulusal hareketlerde de açık bir gerileme söz konusudur. Prabhat Patnaik'e (2005a: 56) göre yeni emperyalizmin bir özelliği, büyükçe 'üçüncü dünya' ülkelerinin parçalanması yönünde güçlü eğilimler yaratmasıdır. İşsizlik ortamında etnik ve dinsel çatışmalar şiddetlenmekte, ayrıca devletin bazı işlevleri yerel yönetimlere devretmesi ve bunların da uluslararası kurumlara borçlanmalarıyla ülke içinde fiilen idari bölünmeler ortaya çıkmaktadır. Aydınlar ve seçkinler, geniş halk kitlelerinden daha da uzaklaşmıştır. Böylece yeni emperyalizmde, anti-emperyalist bir çizgi izleyebilecek muhalif bir 'ulusal' hareketin ortaya çıkabilmesinin nesnel zemini zayıflamıştır. İkinci dalga kuramlarda kapitalist dünya sistemini çevreden aşması beklenen 'üçüncü dünya', bugün böyle devrimci bir potansiyel olarak görülmemektedir. Yine de, 'ulusal' hareketlerin gerileyişi aynı zamanda sınıfsal ve kitlesel bir tepkinin daha dolaysızca şekillenmesine ve geçinişe göre daha enternasyonalist bir devrimci hareketin ortaya çıkabilmesine de olanak verebilir diye düşünebiliriz.

65 Leo Panitch (2000: 7) haklı bir uyarı getirmiştir: "Neo-liberalizme piyasalara karşı devleti güçlendirerek karşı koyma arzusu bazı bakımlardan anlaşılabilir bir şeydir ... Ancak sonuç, devletin, cemaat değerlerinin ve toplumsal ihtiyaçların koruyucusu olarak dikkate değer biçimde idealize edilmesi olmuştur".

66 Önemli bir istisna, Petras ve Veltmeyer (2004).

Sonuç Olarak

Yeni emperyalizme dair yeterli bir kuram henüz oluşturulmamıştır denilebilir. Son dönem analizler bazı bakımlardan ikinci dalga kuramları sürdürmekte, bazı bakımlardan ise özgün açılımlar getirmektedir. Ekonomi/siyaset, finans/üretim gibi ikilemler gündemi fazlaca meşgul etmektedir. Yine de, sermaye birikiminin çeşitli boyutlarının ve kapitalist devletin bu süreçteki rolünün (ayrıca, bu yazıda ele alınmamakla birlikte, emperyalizmin yarattığı ekolojik tahribatın da) önceki dönemlere kıyasla daha ayrıntılı olarak inceleniyor olması olumlu bir gelişmedir. Yakın gelecekte, ABD süper-emperyalizmi ve emperyalist rekabet yorumları arasındaki tartışmanın daha da alevlenmesi beklenebilir. Endişe verici olan ise, yeni analizlerde devrim perspektifinin giderek gündemden düşmüş olmasıdır.

'Yeni' bir emperyalizmden söz etmek olanaklıysa, bunun başlıca özelliği, finansın üretimden kopması veya mülksüzleştirme yoluyla birikimin ön plana çıkmasından ziyade, kapitalizmin evrensel bir sisteme dönüşmüş olmasıdır. Sermayenin uluslararasılaşmasının ulaştığı boyutlar ve geç kapitalistleşen ülkelerde gerçekleşen dönüşümler bir arada düşünüldüğünde, dünya kapitalizmi bugün hiç olmadığı kadar genişlemiş ve bütünleşmiş durumdadır[67]. Bu tespit, yeni emperyalizm üzerine Marksist düşünüş için uygun bir çıkış noktası sağlayabilir.

Marksist emperyalizm kuramlarının vurguları, sermayenin uluslararasılaşmasının farklı evrelerine bağlı olarak farklılaşmıştır. Yazıda, bu kuramlar üç tarihsel dalga olarak dönemlendirilmiş ve aralarındaki süreklilik/kopuş ilişkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, klasik emperyalizm kuramları olarak da bilinen birinci dalga kuramlar, üretken sermayenin uluslararasılaşmasının sınırlı kaldığı ve para-sermayenin hareketinin belirgin bir biçim kazandığı erken bir evrenin ürünü olmuştur. Bu kuramlar, tekelci kapitalizm argümanı çerçevesinde, emperyalist ülkeler arasındaki çekişmeleri vurgulamış ve kapitalizmin dünya ölçeğindeki gelişimini ve bu süreçte 'sermaye ihracı'nın rolünü analiz etmiştir. Klasikler, sürece dünya devrimi perspektifinden müdahale etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Lenin, emperyalist dönemde ulusal kurtuluş hareketlerinin dünya devrimi açısından taşıdığı öneme işaret etmiştir. Klasik kuramlar kapitalizmin gelişme sürecine temelde ileri ülkelerdeki dinamikler açısından bakmış, ancak sınıfsal temeli vurgulamayı ihmal etmemiştir.

Klasiklerin sınıf vurgusu iki savaş arası dönemde komünist hareket içinde giderek zayıflamış ve üretim ilişkileri ihmal edilerek üretim güçleri öne çıkartılmaya başlanmıştır. Bu gelişme, sonraları 'artık-değer' kavramının yerine 'ekonomik artık' kavramının kullanılmasıyla daha da pekişmiş, bir anlamda ikinci dalga kuramlar için kuramsal zemin hazırlanmıştır. İkinci dalga kuramlar, genellikle azgelişmişlik

67 Petras ve Veltmeyer'in de (2004: 40) belirttiği gibi, "bugünün başlıca farklılığı, kapitalizmin her yere yayılmış olması ve şu an ekonomik sistem olarak yalnızca onun bulunmasıdır". Dünya üzerinde IMF'ye üye olmayan yalnızca dokuz ülkenin (Küba, Kuzey Kore, Tayvan, Andorra, Liechtenstein, Monako, Nauru, Tuvalu ve Vatikan) kalmış olması, kayda değer bir noktadır

yazını içerisinden formüle edilmiş ve 'kapitalist gelişme'den ziyade gelişme-sanayileşme sorununa odaklanmıştır. Bu vurgu kaymasında, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde üretken sermayenin uluslararasılaşması ve geç kapitalistleşen ülkelerde sınai birikimin başlaması da belirleyici olmuştur. İkinci dalga kuramlar, geç kapitalistleşen ülkelerdeki üretken sermayenin bakış açısını dile getirmiş olarak kabul edilebilir. Bu kuramlarda sürece 'azgelişmiş' ülkelerin gözünden bakılmış ve ileri ülkelerdeki devrimci dinamiklerin zayıflamış olmasının da etkisiyle, dünya kapitalizminin mağlup edilmesinde 'üçüncü dünya'daki anti-emperyalist ve devrimci mücadelelerin belirleyici olacağı kabul edilmiştir.

Yeni emperyalizm kuramları ise, para-sermayenin hareketinin hızlandığı bir dönemin ürünü olmuştur. Yeni kuramlarda, bu nedenle, finans-üretim ilişkisi özel bir ilgi görmüş ve sorunsallaştırılmıştır. Ancak vurgular, genellikle finansın üretimden kopmuş olması üzerine yapılmıştır. Yeni kuramlarda, çoğu zaman ekonomi-siyaset ayrımından hareket edilmekte, bu boyutlardan bazen biri, bazen diğeri öne çıkarılmaktadır. Ayrıca ilksel birikimin sürekliliği tezi de kabul görmektedir. Yeni kuramlar bazı bakımlardan ikinci dalga kuramlarla da süreklilik sergilemiştir. Son olarak, daha önceki kuramlarda mevcut olan dünya devrimi perspektifinin, yeni kuramlarda oldukça zayıfladığı ve yerini 'reformist' önerilere bıraktığı da göze çarpmaktadır. Yine de, yeni emperyalizm yazınının henüz oluşmakta olduğunu unutmamak gerekir. ■

KAYNAKÇA

Albo, G. (2004) "Emperyalizmin Eski ve Yeni Ekonomisi", çev. M. Yusufoğlu, Panitch, L. ve S. Gindin (der.), *Socialist Register 2004 : Yeni Emperyal Tehdit* içinde, İstanbul: Alaz, 99-123.

Amin, S. (1991) *Eşitsiz Gelişme*, çev. A. Kotil, İstanbul: Arba.

Anderson, P. (1996) *Lineages of the Absolutist State*, London: Verso.

Andersson, J.O. (2004) "Emperyalizm", çev. İ. Kabran, *Conatus*, (2): 5-17.

Arrighi, G. (2000) *Uzun Yirminci Yüzyıl*, çev. R. Boztemur, Ankara: İmge.

Arrighi, G. (2004) "Spatial and Other 'Fixes' of Historical Capitalism", *Journal of World-Systems Research*, 10 (2): 526-539, http://jwsr.ucr.edu, indirilme tarihi : 31 Aralık 2005.

Arrighi, G. (2005a) "Hegemony Unravelling - I", *New Left Review*, II (32): 23-80.

Arrighi, G. (2005b) "Hegemony Unravelling - II", *New Left Review*, II (33): 83-116.

Balkan, N. (1994) *Kapitalizm ve Borç Krizi*, İstanbul: Bağlam.

Baran, P. (1974) *Büyümenin Ekonomi Politiği*, çev. E. Günçe, İstanbul: May.

Baran, P.A. ve Sweezy, P.M. (1970) *Tekelci Kapitalizm*, çev. F. Onaran, Ankara: Doğan.

Beaud, M. (2003) *Kapitalizmin Tarihi*, çev. F. Başkaya, Ankara: Dost.

Bina, C. ve Yaghmaian, B. (1991) "Post-war Global Accumulation and the Transnationalisation of Capital", *Capital & Class*, (43): 107-130.

Bonefeld, W. (2002) "History and Social Constitution : Primitive Accumulation is not Primitive", http://www.thecommoner.org, indirilme tarihi : 31 Aralık 2004.

Brenner, R. (1977) "The Origins of Capitalist Development : A Critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review*, I (104): 25-92.

Brewer, A. (1990) *Marxist Theories of Imperialism*, London: Routledge.

Bryan, D. (1995) *The Chase Across the Globe : International Accumulation and the Contradictions for Nation States*, Boulder: Westview Press.

Buharin, N. (2005) *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, çev. U.S. Akalın, İstanbul: Bağlam.

Carchedi, G. (1991) *Frontiers of Political Economy*, London: Verso.

Chibber, V. (2005) "Capital Outbound", *New Left Review*, II (36): 151-158.

Claudin, F. (1990) *Komintern'den Kominform'a, Cilt I*, çev. Y. Alogan, İstanbul: Belge.

Degras, J. (1971) *The Communist International, 1919-1943, Documents. Volume II*, London: Frank Cass.

Ercan, F. (2002) "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi - I", *Praksis*, (5): 25-75.

Ercan, F. (2003) *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, İstanbul: Bağlam.

Ergüneş, N. (2005) *Bankalar, Birikim, Yolsuzluk - 1980 Sonrası Türkiye'de Bankacılık Sektörü*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Foster, J.B. (2005) *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, çev. Ç. Çidamlı, İstanbul: Devin.

Frank, A.G. (1971) *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Harmondsworth: Pelican.

Frank, A.G. (1995) *Lümpen Burjuvazi, Lümpen Gelişim*, çev. A. Yılmaz, İstanbul: Gökkuşağı.

Gowan, P. (1999) *The Global Gamble : Washington's Faustian Bid for World Dominance*, London: Verso.

Gowan, P. (2003) "U.S. Hegemony Today", *Monthly Review*, 55 (3): 30-50.

Gülalp, H. (1979) *Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi*, İstanbul: Birikim.

Gülalp, H. (1986) "Debate on Capitalism and Development : The Theories of Samir Amin and Bill Warren", *Capital & Class*, (28): 139-159.

Harman, C. (2003) "Analysing Imperialism", http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj99/harman.htm, indirilme tarihi : 31 Aralık 2004.

Harvey, D. (2003) *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press.

Harvey, D. (2004) *Yeni Emperyalizm*, çev. H. Güldü, İstanbul: Everest.

Hilferding, R. (1981) *Finance Capital : A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, London: Routledge & Kegan Paul.

Hobsbawm, E.J. (1999) *İmparatorluk Çağı : 1875-1914*, çev.V. Aslan, Ankara: Dost.

Hobson, J.A. (1938) *Imperialism : A Study*, London: George Allen & Unwin.

Kautsky, K. (2004) "Ultra-Emperyalizm", çev. M. Çelik, *Conatus*, (2): 161-165.

Laclau, E. (1984) "Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm", Keskinok, H.Ç. ve M. Ersoy (der.), *Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine* içinde, Ankara: Birey ve Toplum, 95-119.

Lenin, V.I. (1992) *Emperyalizm, Kapitalizmin en Yüksek Aşaması*, çev. C. Süreya, Ankara: Sol.

Lenin, V.I. (1995) *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, çev. T. Ağaoğlu, İstanbul: Belge Yay.

Luxemburg, R. (1986) *Sermaye Birikimi*, çev. T. Ertan, İstanbul: Alan Yay.

Maddison, A. (2001) *The World Economy : A Millennial Perspective*, Paris: OECD.

Magdoff, H. ve Sweezy, P. (1971) "Notes on the Multinational Corporation", Fann, K.T. ve D.C.Hodges (der.), *Readings In U.S. Imperialism* içinde, Boston: Porter Sargent, 93-115.

Magdoff, H. (1969) *The Age of Imperialism*, New York: Monthly Review Press.

Magdoff, H. (1977) "Imperialism Without Colonies", Owen, R. ve B. Sutcliffe (der.), *Studies in the Theory of Imperialism* içinde, London: Longman, 144-170.

Marx, K. (1986) Kapital, Cilt I, çev. A. Bilgi, İstanbul: Sol.

Marx, K. (1990) Kapital, Cilt III, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol.

Marx, K. (1992) Kapital, Cilt II, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol.

Marx, K. ve Engels, F. (1994) *Komünist Partisi Manifestosu*, çev. A. Sarı, İstanbul: Yorum.

Marx, K. ve Engels, F. (1997) *Sömürgecilik Üzerine*, çev. M. Erdost, Ankara: Sol.

Mommsen, W.J. (1982) *Theories of Imperialism*, Chicago: The University of Chicago Press.

O'Connor, J. (1971) "The Meaning of Economic Imperialism", Fann, K.T. ve D.C.Hodges (der.), *Readings in U.S. Imperialism* içinde, Boston: Porter Sargent, 23-68.

Olle, W. ve Schoeller, W. (1982) "Direct Investment and Monopoly Theories of Imperialism", *Capital & Class*, (16): 41-61.

Öztürk, Ö. (2005) *Emperyalizm ve Kalkınma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özuğurlu, M. (2003) "Marksizm ve İlkel Sermaye Birikimi", Ünlü, B. vd., *Marksizm ve* ... içinde, Ankara: İmge, 161-191.

Palloix, C. (1977) "The Self-Expansion of Capital on a World Scale", *Review of Radical Political Economy*, II (2): 1-28.

Panitch, L. (2000) "The New Imperial State", *New Left Review*, II (2): 5-20.

Panitch, L. ve Gindin, S. (2004) "Küresel Kapitalizm ve Amerikan İmparatorluğu", çev. M. Yusufoğlu, A. Yazır, Panitch, L. ve S. Gindin (der.), *Socialist Register 2004 : Yeni Emperyal Tehdit* içinde, İstanbul: Alaz, 13-55.

Panitch, L. ve Gindin, S. (2005) "Superintending Global Capital", *New Left Review*, II (35): 101-123.

Patnaik, P. (2005a) "Yeni Emperyalizm", Tahsin, E. ve M. Öztürk (Yay. Haz.) *Yeni Emperyalizmin Ekonomisi* içinde, İstanbul: Yenihayat, 47-60.

Patnaik, P. (2005b) "The Meaning of Contemporary Globalization", http://politicalaffairs.net/article/view/281/, indirilme tarihi : 31 Aralık 2005.

Perelman, M. (2000) *The Invention of Capitalism : Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*, Durham: Duke University Press.

Petras, J. ve Veltmeyer, H. (2004) *Globalization Unmasked : Imperialism in the 21st Century*, London: Zed Books.

Rowthorn, B. (1985) *Kapitalizm, Çelişki ve Enflasyon*, çev. C. Günay, Ankara: Birey ve Toplum.

The Commoner (2001) http://www.commoner.org.uk.

Savran, S. (1986) "Azgelişmişlik : Eşitsiz ve Bileşik Gelişme", *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*, (3): 49-72.

Savran, S. (1996) "Küreselleşme mi, Uluslararasılaşma mı?", http://www.isciyucadelesi.net/kuresel/kurmu_ulmu.htm, indirilme tarihi : 31 Aralık 2005.

Sönmez, S. (1998) *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm : Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, Ankara: İmge.

Türkay, M. (1995) "Gelişme İktisadının Gelişmesi", *Işgüden, T. vd. Gelişme İktisadı, Kuram-Eleştiri-Yorum* içinde, İstanbul: Beta, 167-202.

UNCTAD (2004) *Development and Globalization : Facts and Figures*, New York, Geneva: United Nations.

UNCTAD (2005) *World Investment Report*, New York, Geneva: United Nations.

Warren, B. (1982) *Imperialism : Pioneer of Capitalism*, London: Verso.

Weeks, J. ve Dore, E. (1979) "International Exchange and the Causes of Backwardness", *Latin American Perspectives*, 6 (2): 62-87.

Willoughby, J. (1995) "Evaluating the Leninist Theory of Imperialism", *Science & Society*, 59 (3): 320-338.

Wood, E.M. (2003a) *Empire of Capital*, London: Verso.

Wood, E.M. (2003b) *Kapitalizmin Kökeni*, çev. A.C. Aşkın, Ankara: Epos.

Wood, E.M. (2003c) "Sermaye İmparatorluğu", çev. E. Balta, A.E. Doğan, *Praksis*, (10): 239-254.

Praksis 15 | Sayfa: *311 - 336*

Ölçeğin Sınırları? Ölçeksel Yapılaşma Üzerine Metodolojik Düşünceler*

Neil Brenner
Çeviri: Hülya Kendir**

Ölçek bir fark yaratıyor gibi görünüyor, fakat gerçekten öyle mi?
Kevin Cox (1996: 669)

I Giriş

Coğrafi ölçek kavramı, son yıllarda politik, ekonomik ve kent coğrafyacıları arasındaki her türlü tartışmada fısıldanan bir sözcük haline gelmiştir. Ölçek, coğrafya araştırmalarında uzunca bir süre, çoğunlukla zımni bir şekilde, önemli bir rol oynamasına rağmen, küreselleşme, yerel-küresel ilişkiler, emek düzenlemelerinin yeniden teritoryalleşmesi, ulusal Keynesci refah devletinin görünür krizi ve kentsel/bölgesel yeniden yapılanma üzerine çağdaş tartışmalarda, beklenmedik bir şekilde metodolojik ve ampirik olarak dikkatleri çekmiştir (bkz. örneğin Castree, 2000; Herod, 1997; Jessop1999; 2000; Kelly, 1999; Mac Leod ve Goodwin, 1999; Peck 1996; Smith, 1995; Swyngedouw, 1997).

Coğrafi ölçeğin toplumsal olarak inşa edildiği önermesi, bu tartışmalarda sıkça tekrarlanmakta ve tarihsel ve coğrafi bağlamların geniş alanlarına göndermelerle, bu önermenin gücünü, etkileyici bir şekilde gösteren sayısız makale yayınlanmaktadır (bkz. örneğin Delaney ve Leitner, 1997). Coğrafi ölçek üzerine ortaya çıkan literatürün ikinci büyük alt eğilimi, yoğun sosyo-politik mücadeleler içinde sürekli bir şekilde ıskartaya çıkan ve yeniden yapılanan ölçek kümelenmelerine yerleşmiş haliyle yeniden ölçeklenme süreçlerinin dinamiklerinin araştırılmasına hasredilmiştir (Berndt, 2000; Crump ve Merrett, 1998; Swyngedouw, 2000; Zeller, 2000). Ni-

* *Progress in Human Geography* dergisinin 2001'de yayınlanan 4. sayısından çevrilmiştir.

** Erkan Ünal'a önerileri için teşekkür ederim.

hayetinde, birçok araştırmacı bizatihi ölçek nosyonuyla uğraşmaya devam etmektedir. Bu anlamda, birçok coğrafyacı, günümüzün küresel, ulusal ve yerel yeniden yapılaşma döneminde yerleşik ölçeksel kümelenmelerin yeniden örgütlenmesinin, sarsılmasının ve ortadan kalkmasının yollarını anlamak için sarf ettikleri çabalarla, ölçeğin *süreçlere bağlı* işleyen nosyonlarını geliştirmiştir (Collinge, 1999; Howitt, 1998; Jessop, 2000; Jonas 1994; Smith, 1993; 2000). Bu araştırmacılar, ölçeği coğrafi süreçler açısından aşikâr ya da verili bir zemin olarak görmekten çok, çağdaş kapitalizmde ölçeğin bir kap, arena, iskele ve sosyo-mekânsal pratikler hiyerarşisi olarak sınanan ve sürekli biçimde ilerleyen rolünü incelemek üzere daha dinamik kavramsallaştırmalar sunmuştur. Özetle, ölçeği sabit, sınırlı, kapalı ve verili bir kap olarak ele alan geleneksel Öklidyen, Kartezyen ve Vestfalyen nosyonların yerini, -en azından eleştirel coğrafi kuram ve araştırmaların parametreleri dahilinde- süreç, evrim, dinamizm ve sosyo-politik mücadeleye yapılan gayet verimli vurgular almıştır.

Coğrafi ölçek üzerine son çalışmalar, ekonomik, politik ve kent coğrafyacılarının –ve aslında genel olarak sosyal bilimcilerin- temel ilgi alanları olan ölçek hiyerarşileri, ilişkileri, süreçleri ve dinamiklerinin asli önemini ikna edici bir biçimde açığa çıkarmıştır (Taylor, 1996). Son birkaç yılda, coğrafi ölçek ve toplumsal inşası teması hakkında hazırlanan makale, kitap bölümü ve konferans oturumlarının kayda değer bir hızla çoğalışının kanıtladığı gibi, bu araştırmalar sayesinde kuram ve araştırma için yeni verimli yollar açılmıştır. Gelgelelim, ilerideki sayfalarda göstermeyi umduğum gibi, yaklaşık yirmi yıl önce Henri Lefebvre'nin (1976:68) uygun bir şekilde terimleştirdiği "ölçek sorunu" üzerine tartışmaların bu rönesansı beraberinde belli metodolojik tehlikeleri getirmiştir.

Bu tehlikelerden biri ve benim asıl odaklandığım mesele şudur: coğrafi ölçek kavramı, sosyo-mekânsal olgu, ilişki ve süreçlerin geniş alanına, sıklıkla daha çok belirsiz bir şekilde uygulandığında ortaya çıkan analitik birleşme. Son on yıl içinde, ölçek üretimi ve yeniden ölçeklenmenin özgün koşullarına atıfla, örneğin Neil Smith ve Eric Swyngedouw gibi araştırmacıların çalışmalarından kaynaklanan belli temel kuramsal önermeleri betimlemek üzere çok sayıda makale yazılmıştır. Bu araştırmaların önayak olmasıyla, şimdilerde mekân üretimi tezi, başka olgulara atıfla daha etkili bir şekilde betimlenir olmuştur, bu olgular arasında (a) sermayenin eşitsiz gelişmesi ve endüstriyel konumlanışının coğrafyası (b) devlet iktidarı, politik düzenleme ve sosyo-politik kimliğin değişen coğrafyaları ve (c) toplumsal hareketler, siyasi partiler ve işçi sendikalarının örgütsel yapıları ve stratejileri sayılabilir. Bu tür alan çalışmaları, kapitalizmde ölçeklenme süreçlerini kavrayışımızı önemli ölçüde geliştirirken, literatürde coğrafi ölçek nosyonu ile örneğin yer, yerellik, teritorya ve mekân gibi diğer coğrafi kavramlar arasında dikkate değer bir kaymaya da temel olmuştur. Fakat coğrafi ölçek nosyonu, sosyo-mekânsal süreçlerin herhangi bir boyutuna sınır çekmek üzere dönüşsüz biçimde genişletilirse, son metodolo-

jik yeniliklerin analitik gücü ve kuramsal potansiyelinin büyük kısmı, ölçeğin aşırı genelleşmiş bir "kaotik kavrama" doğru çöküşüne yol açacak şekilde nihai olarak yitirilebilir. Dolayısıyla, ölçek üretimi üzerine araştırmalar artmaya ve hızlanmaya devam ederken, kavramın uygun parametrelerini ve uygulamalarını mümkün olan kesinlikle belirlemek özellikle acil görünmektedir.

Sözü geçen konuları, öncelikle Sallie Marston'un (2000) "ölçeğin toplumsal inşası [the social construction of scale]" üzerine bu dergide yayınlanan önemli son makalesinin eleştirel bir okumasıyla işleyeceğim. İfadesinin parlaklığı ve ele aldığı metodolojik ve somut olguların öneminden dolayı Marston'un makalesi, *ölçeğin sınırları* olarak terimleştirilebilecek mesele üzerine düşünmek için özellikle yararlı bir temel sağlamaktadır. İkincisi, bu tartışma radikal coğrafyacıların geliştirdiği ölçek siyaseti nosyonu içindeki temel belirsizliğin bir analizinin yolunu açmaktadır. Sonuç bölümünde, eğer ölçeklenme süreçleri –coğrafi ölçeklerin hiyerarşik farklılaşması ve (yeniden) düzenlenmesi- kapitalizmde sosyo-mekânsal yapılaşmaların diğer ana boyutlarından kesin olarak ayrılıyorsa, coğrafi ölçek hakkındaki kuramsal kavrayışımızın önemli ölçüde geliştirilebileceği ileri sürülmektedir. Ardından, bu işle yüzleşen on bir metodolojik varsayım önerilmektedir.

Başlamadan önce, önemli bir metodolojik uyarının sırasıdır. Coğrafi ölçeğin daha kesin ve dolayısıyla analitik olarak daha dar bir kavramsallaştırmasını ileri sürerken, amacım sosyo-mekânsal süreçlerin kurucu bir boyutu olarak ölçeğin asli önemini inkâr etmek değil. Niyetim, daha ziyade sosyo-mekânsal kurama ilişkin olarak, içinde örneğin yerelleşme- yer-oluşumu, teritoryalleşme, mekânsal uzaklık, mekânsal ağların oluşumu, doğanın/çevrenin üretimi gibi birçok başka boyutundan daha çok, sosyal mekânsallaşmanın özellikle ölçeksel boyutlarının yeterince tanınacağı ve kuramsallaştırılacağı bir yaklaşımın geliştirilmesinde katkıda bulunmaktır (ayrıca bkz. Howitt, 1998). Bazı okurlar, bu metodolojik usule sosyal mekânın pratikte diyalektik bir biçimde birbirine girmiş olan farklı "boyutlarının" keyfi biçimde ayrılmasını zorladığını belirterek itiraz edebilir. Bu tehlikenin, herkesin kabul edeceği bir gerçek olmasına rağmen, kuram inşasında herhangi bir çabaya eşlik eden, önlenemez belli metodolojik ikilemlerden kaynaklandığına inanıyorum. Sosyal kuramın bütün biçimleri, hatta en açık post-yapısalcı yaklaşımlar bile, ister istemez kavramsal ayrışmaların girişini ve yaygınlaşmasını içerir (Dreyfus ve Rabinow, 1983). Bu önerme, özellikle sosyo-mekânsal kuramın alanıyla daha da ilgili görünmektedir; Lefebvre'nin (1991 [1974]: 85-86) daha önce belirttiği gibi, "klasik (Öklidyen/Kartezyen) matematiğin homojen ve izotropik mekânından" daha çok, "lapa bir *milföy* pastanınki" gibi eşitsiz bir şekilde tabakalanmış metinlere daha yakın olan mekânsal oluşumların toplumsal içeriğini deşifre etmek gibi hayli karmaşık bir işle karşı karşıyadır. Fakat, bana göre modern kapitalizmin sosyal mekânının sıra dışı "hiper karışıklığı" (Lefebvre, 1991 [1974]: 88), onun temel dinamik ve biçimlerinin bir kısmını eleştirel bir şekilde çözerek kuramsal bir sözlük

inşa etmeye çabalamamıza engel olmamalıdır. Bununla ilgili metodolojik sorunun, sosyo-mekânsallığın kuramcılarının yaydığı kavramsal ayrımların, araştırılan sosyo-mekânsal süreçleri nihai olarak aydınlatacağı mı karartacağı mı şeklinde olmasını öneriyorum.

Aşağıda daha açık bir hale geleceği gibi, bir ölçeksel yapılaşma yaklaşımının metodolojik avantajlarının, potansiyel metodolojik risklerinden daha fazla olduğuna inanıyorum. Buradaki tartışmanın amaçları açısından, mekân üretimi üzerine mevcut literatürün ana kolları dahilinde hakim hale gelen belli kuramsal karışıklıkları açık hale getireceği iddiası, bu metodolojik yaklaşıma dair temel savunmamdır. Devamında, ölçeksel yapılaşma süreçlerinin, sosyal mekânsallığın diğer boyutlarıyla nasıl kaynaştığının inşa edici bir şekilde araştırılması, daha sonraki araştırmaları beklemektedir. Aşağıdaki tartışmayla, bu işle daha doğrudan yüzleşilebilecek bazı kavramsal araçların ve metodolojik stratejilerin, her ne kadar başlangıç düzeyinde de olsa geliştirilmesine niyet edilmektedir.

Bu metodolojik gerekçelerin ötesinde, ölçeksel yapılaşma sorununa –ve daha genel olarak mekân üretimine- olan ilgim politik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Kapitalizm uzun süredir ölçeksel hiyerarşileri farklılaştırsa da, günümüzdeki küresel yeniden yapılanma döneminin, özellikle mekânsal örgütlenmede derin dönüşümlerle mimlendiği ileri sürülebilir. Geçen iki on yıl boyunca, neo-liberalizmin coğrafi-ekonomik projesi, sosyo-politik düzenlemelerin varolan ölçekleri (özellikle ulusal Keynesci refah devletine ait olanlar) üzerine büyük bir hücumu ve sınırsız sermaye hareketliliği, dizginsiz piyasa ilişkileri, yoğunlaşan metalaşma ve "komşunu iflas ettir" yolundaki rekabet mantığının sürekli bir şekilde kurumsallaştırıldığı yeni küresel, ulusal, bölgesel ve yerel ölçek hiyerarşilerinin üstün gelmesi için saldırgan bir gayreti gerektirmiştir (Eisenschitz ve Gough, 1996; Gill, 1999; Peck ve Tickell, 1994; Swyngedouw, 1992; 2000). Fakat, aynı zamanda günümüzde neo-liberal hamleyi durdurmak ya da geriye çevirmek için mücadele eden muhalif hareketler de, benzer şekilde stratejik, çoğunlukla hayli yaratıcı yollarla –hegemonik kurumsal pratikleri bozmak üzere "sıçrayan ölçeklerle" (Smith1993), sermayeyi belli ölçeklerde toplumsallaştırmak üzere çabalayarak (Eisenschitz ve Gough, 1996) ya da kapitalist sonsuz birikim mantığından ziyade, radikal demokrasi ve sosyal adalet ilkelerine dayanan radikal, farklı ölçek düzenlemeleri tasavvur ederek- coğrafi ölçeği hareketlendirmeye başlamıştır. Bu anlamda, çağdaş coğrafya söyleminde ölçeğe dair kavramların artan önemi, süregelen sosyo-politik mücadelelerin "gerçek bir soyutlamasını" temsil eder görünmektedir: Kesinlikle böyledir, çünkü coğrafi ölçeklerin kümelenmesi, günümüzün yeniden yapılanma süreçlerinin öylesine önemli bir ödülü haline gelmiştir ki, son yıllarda coğrafyacılar ve diğer sosyal bilimciler konunun derin metodolojik önemine kendilerini uyarlar hale gelmiştir. Bu makale, ağırlıklı bir şekilde metodolojik düşüncelere odaklanmaktadır ve dolayısıyla çağdaş ölçek mücadelelerine çok kısa değinmektedir. Ancak, aşağıdaki tartışmayı başlatan

şey, bu mücadelelerin yaşandığı ortamların ve yol açtığı sonuçların eleştirel bir şekilde aydınlatılmasını sağlayacak sosyo-mekânsal bir analiz çatısı geliştirilmesi yönündeki kaygıdır.

II Hangi Anlamda Bir Ölçek Sorunu?

Doreen Massey'in (1994 [1979]: 63) "Hangi anlamda 'bölgesel' sorunlar *bölgesel* sorundur?" (1994 [1979]: 63) şeklindeki ünlü sorusu, "Hangi bağlamda 'ölçek' sorunları *ölçek* sorunudur?" sorusunu sorarak coğrafi ölçek üzerine son çalışmalara yararlı bir şekilde uygulanabilir. Bu soruyu coğrafi ölçek literatürüne son yıllarda yapılan katkıların çoğuna uygulamak çok aydınlatıcı olabilirse de, ben burada Sallie Marston'un (2000) filiz veren bu literatürün en gelişkin bakış açısını, sentezini ve eleştirel bir değerlendirmesini sağlayan önemli son makalesine odaklanacağım.

Marston'un makalesi, coğrafi ölçek üzerine son çalışmalar hakkında önemli metodolojik sorular uyandırmaktadır. Bunların içinde en önemlisi, coğrafyacıların ölçeğin inşası ve ölçeğin dönüşümünün altında yatan nedensel baskılar hakkında çok dar bir anlayışla hareket ettiği yönündeki iddiasıdır. Marston, coğrafi ölçeğin üretimi üzerine son yazılanları ayrıntılı bir şekilde gözden geçirerek, çoğu araştırmacının kapitalizmin ölçeklenmesini esas olarak sermaye, emek ve devlet kurumları ile birleştiği süreçlerin bir uzantısı ve bir araç olarak analiz ettiklerini belirtmektedir. Buna karşılık, Marston kapitalizmin ölçeksel kümelenmelerinin evriminde, toplumsal yeniden üretim ve tüketim süreçlerinin rolünün daha sistematik bir analizini öne sürmektedir. Marston, özelde ataerkil cinsiyet ilişkilerinin, büyük ölçüde ihmal edilmiş olsa da, bu süreçlerin her birinde öne çıkan bir rol oynadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla, Marston'a göre, toplumsal yeniden üretim ve tüketim süreçlerinin daha sistematik bir şekilde ele alınması, coğrafi ölçeğin toplumsal inşasında ataerkil cinsiyet ilişkilerinin önemli rolünün hakkını veren bir ölçek literatürünün önünü açabilir. Marston, beşeri coğrafya içindeki çağdaş ölçek literatürü üzerine kendi okumasını şu şekilde özetler (Marston, 2000: 233):[1]

> "Kapitalist üretime dair sorularla meşgul olan beşeri coğrafya dahilinde ölçek üzerine yazılan çağdaş metinler, ölçeğin toplumsal inşasının gerisindeki gerçek karmaşayı kavramakta başarısız olmuştur ve nihayetinde çok daha karmaşık olan hikayenin sadece bir kısmını anlatmaktadır."

Demek ki Marston, coğrafi ölçeğin inşası ve dönüşümünün altında yatan nedensel baskıların çok katmanlı ve karmaşık bir kavrayışını öne sürmeye çalışmaktadır. Marston, Marksist ve feminist sosyal kuramı takip ederek, kapitalizmde üretim, toplumsal yeniden üretim ve tüketim arasındaki karşılıklı bağımlılıkları vurgulamakta ve ölçeğin üretimi ve dönüşümünü analiz edenler tarafından daha doğrudan sorgulanmasını önermektedir (233-234).

Marston, coğrafi ölçek alanının son kuramcılarının toplumsal yeniden üretim

1 Aksi belirtilmedikçe, parantez içindeki sayfa numaraları Marston'a (2000) referans verilmiştir.

ve tüketim süreçlerinin ölçeklenmesini ya da coğrafi ölçeğin üretimi ve yeniden kümelenmesinde bu tür süreçlerin rolünü araştırmadıklarını belirtmektedir. Ama, bu sorunların uzun süredir, eleştirel coğrafi politik iktisadın önemli isimleri tarafından tamamıyla ölçeğe duyarlı yollarla analiz edildiği öne sürülebilir. Bu açıdan bir örnek, Manuel Castells'in (1977 [1972]) emek gücünün yeniden üretiminde ve daha genel olarak terimleştirdiği haliyle "kolektif tüketim"deki rolü açısından kent ölçeğini tanımlayan *The Urban Question* adlı ünlü eseridir. Ardından gelen bir çok araştırmacı, savaş sonrası dönemde kolektif tüketim işlevinin kent ölçeğinde billurlaşmasının, tarihsel olarak ulusal Keynesci refah devletinde ortaya çıkan özgün düzenlemelerin ölçek bölümlenmesiyle birbirine geçtiğini ileri sürdü; ulusal Keynesci refah devleti daha geniş, ulusal olarak şekillenmiş idari coğrafya dahilinde kamu hizmetinin uygulanması ve altyapı yatırımlarının bir aracı olarak, büyük ölçüde yerel devlet aygıtlarına ve belediyelere dayanıyordu (Martin ve Sunley, 1997; Jessop, 1999; Saunders, 1979). Emek gücünün yeniden üretimi ve tüketim olguları, aynı şekilde, temel olarak kentsel ve bölgesel emek piyasaları içinde yapılanmış bir ilişkiye doğru eğilim hakkında, David Harvey'in (1989) klasik analizinde şekillenmiştir. Harvey'in iddiasına göre, yer belirlenimli toplumsal yeniden üretim ve tüketim rejimleri kayda değer bir etkendir. Kent ve bölge ölçeklerinde sermaye birikimini ve daha genel olarak hareketli sermaye yatırımları için diğer büyük kentsel bölgelerle etkili bir şekilde rekabet edebilmek üzere bir kentsel bölge dahilinde teritoryal birleşme kapasitesini mümkün kılar ya da sınırlar.

Söz konusu örneklerin gösterdiği gibi, kent üzerine çalışanlar ve ekonomik coğrafyacılar, coğrafi ölçeğin toplumsal inşası üzerine çok yeni olan son tartışma turlarından önce, uzun süre toplumsal yeniden üretim ve tüketim süreçlerini içeren ölçek-belirlenimli modellerden söz etmiştir. Ama Marston'un iddiasında daha önemli olan şey, toplumsal yeniden üretim ve tüketim alanlarının hem içinde hem dışında coğrafi ölçeğin inşasında ataerkil cinsiyet ilişkilerinin sistematik bir şekilde ihmal edilmesi düşüncesidir. Aslında, Marston'un iddialarının çoğu, kapitalizmin yeniden üretimi ve düzenlenmesinde cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerinin –özellikle ataerkilliğin- kurucu rolünü ihmal eden coğrafi politik iktisat yaklaşımlarının güçlü bir eleştirisi olarak okunabilir. Marston, kadınlaştırılmış ev içi emeğinin ücretsiz sömürüsüne dayanan "ev içi üretim tipinin" (Delpy ve Leonard, 1992), kapitalist ücret ilişkilerinin kilit sosyo-kurumsal direğini sağladığını vurgular.

Bu bağlamda, Marston'un temel kaygısı, coğrafi ölçek üzerine çağdaş söylemlerin parametreleri içine (yeniden) yerleştirerek ev içi ve ataerkillik üzerine son feminist-Marksist araştırmaları yeniden kavramsallaştırmaktır. Nihayet, Marston kilit kavramı *bir ölçek olarak haneyi* sunar. Neil Smith (1992: 76, 1993: 104-105) bir coğrafi ölçek olarak evin rolüne kısmen atıfta bulunurken, Marston ise bu rolü sistematik ve tarihsel olarak kuramsallaştırmaya çaba gösteren ilk araştırmacılar arasındadır (ayrıca bkz. Taylor, 1999). Marston analizinin geri kalanında (235-238)

on dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında, ABD'de kentli orta sınıf kadınlar arasında, hane düzeyinde sosyo-mekânsal pratiklerin dönüşümü üzerine kısa bir alan çalışması geliştirir. Marston'un hane düzeyindeki dönüşüm analizini, coğrafi ölçek kavramının aşırı genişlemesi sorunsalı olarak belirlediğim şeyi onun analizinde göstermek için bir parça daha yakından incelemek istiyorum.[2]

Bu aşamada Marston'un tartışmasındaki analitik olarak farklı üç olguyu birbirinden ayırmak yararlı olacaktır:

1) ABD kapitalist sistemi içinde farklı toplumsal kurumların ve süreçlerin –örneğin toplumsal yeniden üretim, tüketim, cinsiyet ilişkileri, ataerkil hâkimiyet, kadın direnişi vb.- mahali olarak hanenin *işlevsel önemi*;
2) Hanenin değişen *içsel sosyo-mekânsal örgütlenmesi*;
3) Diğer coğrafi ölçeklerle (örneğin beden, komşuluk, kentsel, bölgesel, ulusal vb.) ilişkili bir şekilde hanenin değişen *ölçeksel konumu*.

Benim okumama göre, Marston'un makalesi işaret edilen ilk iki başlık altında hanenin aydınlatıcı bir tarihsel değerlendirmesini sağlar, fakat bu, sorgulanan dönemde hanenin değişen ölçeksel konumlarının neden anlamlı olduğunun minimal ve görece az gelişmiş bir değerlendirmesidir.

Marston, ilk olarak, feminist sosyal tarih ve tarihsel coğrafyanın zengin geleneğini takip ederek, (235-236) geç on dokuzuncu yüzyıl ve erken yirminci yüzyıl ABD hanesini, kapitalist endüstriyel düzende aşağıdakileri gerektiren daha büyük değişimlerin bağlamına yerleştirir: (a) evin ve işin giderek artan ölçüde birbirinden ayrılması, (b) toplumsal ilişkilerin kamusal ve özel alanlarının birlikte oluşan ayrışması, (c) yarı-özerk ev içi alanın giderek artan kadınlaşması ve özelleşmesi, (d) haneye özel beslenme ve toplumsallığın alanı olarak odaklanmış burjuva tüketim pratiklerinin artan ayrışması. Bu şekilde Marston, ABD endüstriyel kapitalizmi içinde bir sosyo-kurumsal birim olarak hanenin kayda değer önemine ışık tutar. İkinci olarak, Marston'un gösterdiği gibi, yirminci yüzyılın başlarındaki hanede yaşanan bu dönüşümler, birtakım derin coğrafi anlamlar taşır. Bunların en dikkat çekeni verimlilik, ekonomi, sağlık ve beslenme gibi ev içi değerleri kolaylaştırmak için yeni Taylorist teknolojilerin (örneğin, ısıtma, soğutma, ocak, çamaşır makinesi) girişiyle hanenin (aslında mutfağın) iç mekânsal yeniden örgütlenmesidir (236-237). Bu şekilde, Marston hanenin özelleştirilmiş, kadınlaştırılmış ev içi emeğin yalıtılmış gerçekliğine doğru bu temel yeniden tanımlanışı dahilinde, mekânsallığın önemli ölçüde şekillendiğini gösterir.

Hanenin ölçeksel boyutu hangi yollarla yukarıda sözü edilen tarihsel değişimlerle beraber yol ve biçim aldı? İşin paradoksal olan yanı, Marston kuramsal analizinin çatısını, esasen bir coğrafi ölçek olarak hanenin etrafında kurmasına rağmen, yu-

2 Marston'un önermesinin bu boyutunun –hane kendi başına bir ölçektir-, coğrafi ölçeklerin üretimi ve yeniden kurulmasında toplumsal yeniden üretim ve tüketim süreçlerinin önemli nedensel etkilerinin olduğu yolundaki yorumundan bağımsız olduğu belirtilmelidir. Buradaki tartışma, büyük ölçüde Marston'un makalesinin son dört sayfasında geliştirdiği ilk önermesi üzerine odaklanmaktadır.

karıda özetlenen iki olguyla büyük ölçüde ilgili olan tartıştığı dönüşümler, özellikle hanenin ölçeksel özelliklerine ilişkin olarak görece önemsiz, yersiz görünmektedir. Marston, tartışmasının sadece son sayfasında, ABD orta sınıf hanelerinin yeniden yapılanmasının, sırasıyla daha geniş ölçeksel hiyerarşiler ve ilişkiler içine yerleşmesinin yollarını ima eder. Marston burada hanenin değişen ölçeksel konumlarını aydınlatmak için iki örnek sunar (237). İlk olarak, ev içi hakkındaki tartışmaların sıklıkla kadının yurttaşlığı nosyonunu ve sonuç olarak ima yoluyla daha geniş *ulusal* topluluk içine hanenin yerleşmesini çağrıştırdığını iddia eder. İkincisi, Marston bu göndermelerin, sırasıyla hanenin kamusal hayatın bir mekânsal mikrokozmosu olarak nasıl hizmet verdiği ve çeşitli *kentsel* sorunlarla mücadelede önemli bir rol oynadığının görüldüğüne ilişkin kavramsallaştırmalarla birbirine karıştığını iddia eder. Bu temelde Marston şu sonuca varır (238):

> "On dokuzuncu yüzyıl orta sınıf kadını, toplumsal yeniden üretim ve tüketimin yapısını ve pratiğini değiştirerek hâkim *"Ölçek Gestalt"ın [Gestalt* of scale*]* değiştirdi. Derin ölçeksel dönüşümler oldu. Bu dönüşümlerin etkileri haneden dışarıya, şehre, ülkeye ve bütün dünyaya ulaştı."

Bu arada, Marston'un hane mekânı yorumu üzerine temellenen coğrafi ölçek kavramsallaştırmasını kabul ederek birtakım sorular ortaya konulabilir. Coğrafi ölçek, kapitalist modernliğin çok katmanlı ve çok şekilli coğrafyalarının tartışmasız –her ne kadar özellikle önemli bir boyutu olsa da- sadece bir *boyutudur*. Bu durum, esas olarak, küreselden/dünya çapında, ulus üstü/üçlü ve ulusala, aşağıya doğru bölgesel, metropolitan, kentsel, yerel ve bedene uzanan birbiriyle kaynaşmış teritoryal birimlerin hiyerarşik iskelesi içindeki toplumsal sistem ve ilişkilerin Chris Collinge'nin (1999) terimleştirdiği haliyle "dikey düzenlemesi" ile bağlantılıdır (ayrıca bkz. Brenner, 1998a).[3] Bu bakış açısından, araştırmacıların coğrafi ölçeğin belirli özelliklerini, (örneğin) uzama/büyüme, eklemlenme, mukim olma, hareketsiz olma, kapalılık, dağılma/yayılma ve bağlama gibi çok farklı coğrafi özellikler içerebilen –mekân, yer, mahal, konum, teritoryallik, mesafe, ağ oluşumu gibi- kapitalist mekânsallığın diğer önemli boyutlarından ayırma çabaları özellikle önemli görünmektedir (Agnew, 1987; Entrikin, 1991; Giddens, 1985; Gregory ve Urry, 1985; Massey, 1985, Sack, 1980, 1986; Whatmore ve Thorne, 1997; Werlen, 1995). Ele alınan durumda, sorgulanan hane düzeyinin, toplumsal ilişkilerin, çok katmanlı ve çok şekilli coğrafyaların sadece bir boyutu olarak, özellikle ölçeksel özelliklerinin ve nedensel etkilerinin kavramsallaştırılması önemlidir. Hane düzeyi toplumsal ilişki-

3 Coğrafi ölçeğin, Henri Lefebvre'nin (1976; 1978; 1991) bu konuya yaklaşımının yorumlanması üzerinden yükselen söz konusu kavranışı, ölçek literatüründe ileri sürülen tanımların çoğuyla büyük ölçüde uyumludur- örneğin, Delaney ve Leitner'in (1997:93) "farklı ölçülerde sınırlanmış mekânların yerleşmiş hiyerarşisi" olarak ölçek nosyonu, Agnew'in (1997: 93) "düşünülen, işlenen ya da çalışılan verili bir olguda coğrafi çözümleme düzeyi" şeklindeki ölçek nosyonu ya da Smith'in (1993: 99) "rekabet ve işbirliğinin birbirine karşıt süreçlerinin coğrafi çözümlemesi" şeklindeki daha özgül ölçek nosyonu. Ama, burada sunulan kavramsallaştırma, ölçeksel sıralama/ayrışma ya da "ölçeklenmenin" tamamıyla özü olarak, birbirleriyle ilişkileri içinde mekânların *hiyerarşisi* biçimindedir (bkz. izleyen tartışma).

lerin, hâkim ölçek *Gestalt*'ını değiştirdiği (232) şeklindeki tezi güçlendirmek için, bunun ölçeksel boyutunun önemi önsel olarak farz edilemez, fakat kendisinin bir araştırma nesnesi haline gelmesi gerekir.

Gelgelelim Marston'un hanedeki dönüşümleri "ölçek siyaseti" açısından nitelemesinin, coğrafi ölçek kavramının, teritorya, mahal, yer gibi diğer anahtar coğrafi kavramlardan temelde ayırt edilemez hale geldiği bir noktada genişlemesine dayandığını öne sürüyorum. Yukarıda belirtildiği gibi, Marston'un analizi esasında araştırılan tarihsel-coğrafi bağlamda hane siyasetine ilişkin "ölçeğin mesele olduğu", özel ve potansiyel olarak önemli en azından iki yola işaret eder. Yine, Marston tartışmasını çerçeveleme yoluyla mekânın üretimi temasının öylesine yakın bir şekilde etrafında dönmektedir ki, kendi analizi, hanenin ölçeksel özelliklerinin –ABD endüstriyel kapitalizmi içinde sosyo-mekânsal ilişkilerin hiyerarşik, daha geniş düzeni dahilindeki durumları- sorgulanan sosyo-mekânsal dönüşümlerin çoğunun görece sabit arka plan yapılarından daha fazla bir şey olmadığını anlatırken, "ölçek *Gestalt*'ı" başlığı altında hanenin bütün coğrafi yönlerini içeriyor gibi görünmektedir. Aslında, Marston'un analizi bütünlüğü ölçüsünde, ev içi alana içsel olan sosyo-mekânsal değişimlere odaklanır; yukarıdaki alıntıda olduğu gibi, endüstriyel kapitalist kent ve ulus-devlet biçimiyle birleşen ölçek *Gestalt*'ını gerçekten değiştirdiğini açıkladığı ev içi ve hanenin yeniden örgütlenmesi üzerine tartışmanın nasıl olduğu belirsiz kalmaktadır. Marston'un makalesinde tanımlanan hane mekânının çeşitli dönüşümlerini kuramsallaştırmak için coğrafi ölçeğe dair sözlüğü kullanışı, sonuç olarak sosyo-mekânsal ilişkilerin bütünlüğünü kuşatan kapitalist mekânsallığın bu tekil boyutunun sorunlu bir şekilde çok genişletilmesini gerektiriyor görünmektedir.[4]

Başka bir deyişle, hane, tekrar tekrar bir coğrafi ölçek olarak adlandırılsa bile, Marston'un analizinde yukarıda önerildiği haliyle terimin teknik anlamında bir coğrafi ölçekten daha çok, bir sosyo-mekânsal arena, teritorya, mahal ya da yer olarak daha çok işlenmektedir. Marston'un vaka çalışmasında hane kesin olarak bir coğrafi ölçek olarak kullanılmaktadır, fakat kavramsal dağarcığında kapsadığından daha dar bir biçimde nedensel olarak önemli ve dönüştürücü yollarla. Bu suretle, coğrafi ölçek nosyonu, "cinsiyet, sınıf ve etnik sistem, bunun yanı sıra konum aracılığıyla şekillenen toplumsal pratikler ile politik ve ekonomik süreçlerin karmaşık coğrafi yapısı" (238) içinde neredeyse her nicel değişimi tanımlamak için kullanılan çok genelleştirilmiş ve belirsizleştirilmiş bir terim haline gelmektedir.

Marston'un makalesinin bu özgün yönüne yakından odaklanırken, onun büyüleyici ve hayli ikna edici tarihsel malzemesinin alternatif bir okumasını önermekten

4 Marston (220-21), Howitt'in ölçeği bir ilişki olarak kavrayışını benimsediğini belirtir. Ama, Howitt (1998: 51) coğrafi ölçeğe, toplumsal mekânsallığın diğer boyutlarıyla ilişkili olarak "kavramsal öncelik ya da kavramsal bağımsızlık" atfedilmesine karşı olduğunu açık bir şekilde belirtmiştir. Onun, temel amacı, daha çok, beşeri coğrafyada ölçeksel meselelerin marjinalleştirilmesine ("elde yapılmış" ölçek kavrayışı olarak adlandırılır) karşı çıkmak ve ölçeğin, "coğrafi bütünlüklerin inşası ve dinamiğinde" anahtar bir bileşen olarak –yer ve çevrenin yanında- "birlikte-eşit" olarak tanımlandığı bir statüyü hak ettiğini ileri sürmektir (Howitt, 1998: 51, 56). Bu okumada, ilerleyen paragraflarda geliştirilen eleştiriler Howitt'in kuramsallaştırmasıyla uyumludur.

çok, daha büyük metodolojik ikilemine dikkat çekmeye gayret ettim. Coğrafi ölçek konusu üzerine yukarıda özetlenen kavramsal sorunlar Marston'un çalışmasına özgü değildir, coğrafi politik iktisat üzerine pek çok çağdaş yazıda giderek yaygın bir hale gelmektedir. Önceki tartışma temelinde, son on yılda ölçek tartışmalarındaki temel belirsizlik daha doğrudan bir biçimde keşfedilebilir: "ölçek siyasetinin" geniş ölçüde etkili nosyonu içinde **"of"*** sözcüğünün kuramsal statüsü.

III Hangi Anlamda Bir Ölçeğin Siyaseti?

Neil Smith (1990: 172), *Uneven Development*'ın ikinci baskısının "Sonsöz"ünde "ölçek siyaseti" ifadesini kullanmıştı. Smith (1984) coğrafi ölçeği daha önce sermayenin dolaşımı ve eşitsiz mekânsal gelişmenin zemini olarak analiz ederken, 1990'ların başında sermaye birikimi ve devlet düzenlemelerinden, toplumsal yeniden üretim, cinsiyet ilişkileri, muhalif hareketlilik ("sıçrayan mekânlar") ve öznel kimliğe kadar geniş bir aralıktaki toplumsal faaliyet ve mücadelelerin çatısı olarak coğrafi ölçeğin rolünü kuramsallaştırmak için bu politik-ekonomik yaklaşımı ölçek üretimine doğru genişletmeye başladı (Smith, 1992; 1993; 1995). Bu bağlamda Smith ölçek siyaseti kavramını sundu ve geliştirdi.

Ölçek siyaseti nosyonu daha sonra Smith, Swyngedouw ve diğer radikal coğrafyacıların somut sosyo-politik süreçler, stratejiler ve mücadelelerin sınırsız alanına göndermeler yapmasıyla yayıldı (bkz. örneğin Adams, 1996; Agnew, 1997; Cox, 1998; Herod, 1997, Jonas, 1994; Kelly, 1997, Leitner, 1997; Miller, 1997; Silvern, 1999; Swyngedouw, 1996; 1997; 2000; Williams, 1999). Bu ifade, genel düzeyde, ölçek toplumsal olarak inşa edilir ve dolayısıyla tarihsel olarak toplumsal mücadeleler yoluyla değişebilir önermesini özetlemek için kullanıldı. Bu yazının başlangıcında gösterildiği gibi, mekân üretimi tezinin bu boyutu, şimdilerde çağdaş beşeri coğrafya içinde yerleşik bir doğru olarak ele alınabilir. Ancak, bu düzeydeki bir genellemenin ötesinde, ölçek siyaseti nosyonu, beşeri coğrafyacılar tarafından çağdaş kapitalizmdeki sosyo-mekânsal pratiklerin birçok farklı boyutunu tanımlamak üzere yaygınlaştırıldı. Oluşan kavramsal kaymanın çoğu, bu ifadedeki "of" kelimesinin aldatıcı bir şekilde itiraz kabul etmez olması üzerine farklı yorumlar etrafında dönüyordu. Buradaki amacım, karmaşık ve çok katmanlı bir tartışmayı basitleştirerek, son on yılda bu nosyona atfedilen temel olarak iki farklı anlama odaklanmaktır. "Ölçek siyasetinin" bu iki anlamını, *tekil* ve *çoğul* ifadeleri olarak anacağım.

İlkinde ya da tekil anlamında, ölçek siyaseti nosyonu, görece sınırlandırılmış bir coğrafi arena *dahilinde* –çoğunlukla yerel, kentsel, bölgesel, ulusal vb. şeklinde adlandırılır- sosyo-mekânsal örgütlenmenin bazı boyutlarının üretimi, yeniden kümelenmesini ya da rekabetini ifade eder. "Ölçek siyasetinin" bu tekil boyutunda, "of" kelimesi görece farklılaşmış ve kapalı bir coğrafi *birimi* ima eder. Burada ölçek, esa-

* Brenner'in çok kullandığı "scale of politics" teriminin çevirisi ölçek siyasetidir. Burada Brenner, "scale of politics" teriminin belirsizliği üzerinde dururken, İngilizcede "of" bağlacının çok çeşitli ve zengin kullanımlarının yol açtığı esneklik ve genişliğe vurgu yapmaktadır. Böylece, "scale of politics" teriminin anlamının genişlemesinde, "of" bağlacının çok doğrudan bir neden olarak anlaşılabileceğini belirtmiş olmaktadır [Ç.N.].

sen araştırılan birimi –bir yer, yerellik, teritorya ya da herhangi bir mekânsal biçim olabilir- diğer coğrafi birimler ya da konumlardan ayıran bir *sınır* olarak anlaşılır. Gördüğümüz gibi, Marston'un (2000) hane dahilinde ölçek siyasetini analiz ederken kullandığı bu birinci anlamdır. Beşeri coğrafyada mekân üretiminin bu tekil algılayışının diğer kayda değer örnekleri, Cox ve Mair'in (1991) yer ve yerelliklerin "ajan" olarak nitelikleri üzerine çalışması, Paasi'nin (1991) bölgelerin kurumsallaşması üzerine dört aşamalı kuramı, Smith ve Dennis'in (1987) ABD'deki Kuzey imalat kuşağının yeniden oluşumu oluşumu üzerine analizi ve Agnew'in (1997) günümüz İtalya'sının büyük siyasi partilerinin geliştirdiği farklı "İtalya" vizyonları üzerine tartışmasını içerir. Analizci örneklerin her birinde, sosyo-mekânsal örgütlenmenin, faaliyetin, çelişkinin, mücadelenin, söylemin ve/veya imgelemin farklılaşmış bir birimi olarak kurulan belli bir mekânsal biçim –hane, yer, yerellik, bölge, ulus vb.- aracılığıyla çeşitli sosyo-tarihsel süreçler üzerine odaklanır.

Buna karşılık, ikinci ya da çoğul anlamıyla ölçek siyaseti nosyonu, coğrafi ölçekler *arasındaki* belli farklılaşma, düzenleme ve hiyerarşilerin üretimi, yeniden kümelenmesi ve rekabetine atıfta bulunur. Bu çoğul boyutunda, "of" sözcüğü, sadece farklılaşmış mekânsal birimlerin üretimini değil, aynı zamanda ve daha genel olarak çok dizili, hiyerarşik biçimde şekillenmiş bir coğrafi iskelet dahilindeki küçük ya da büyük mekânsal birimler yığınıyla ilişkili olan yerleşiklikleri ve konumsallıkları ifade eder. Dolayısıyla burada, muhtelif mekânsal birimlerin inşa edilmesi, farklılaşması, hiyerarşik olarak dizilmesi ve belli koşullar altında bir diğeriyle ilişkili olarak yeniden sarsılması, örgütlenmesi, ayarlanması yoluyla oluşan *ölçeklenme sürecine* atıfta bulunulmaktadır Burada coğrafi ölçek, esas olarak, sosyo-mekânsal süreçlerin farklılaşmasının hem maddi hem de söylemsel anlamda göz önüne serildiği süreçler vasıtasıyla bir hiyerarşi ve yeniden hiyerarşi tarzı olarak anlaşılabilir. Ölçek siyasetinin bu boyutunun paradigmatik örnekleri, Swyngedouw'un (1992) esnek birikimi politik-ekonomik mekânın "küyerel[glocal]" bir ölçeklenmesi olarak ele alan klasik makalesi, Peck ve Tickell'in (1994) neoliberalizmi "küresel-yerel düzensizlik" olarak ele alan analizi, Smith'in (1997) küreselleşmeyi dünya çapındaki eşitsiz gelişmenin yeni ölçeksel kümelenmesi olarak yorumlaması, Herod'un (1997) ABD denizcilik endüstrisinde sınıf ilişkilerinin yeniden ölçeklenmesi üzerine analizi, Kelly'nin (1997) Filipinler'de küreselleşmenin politik inşası sürecinde ölçeksel anlatıların stratejik kullanımı üzerine açıklamaları, bunların yanı sıra devletin mekânsallığının yeniden ölçeklenmesi üzerine hızla büyüyen literatüre yapılan katkıların çoğunu içerir (bkz. örneğin, Brenner, 1998b; 1999; Cox, 1993; Eisenschitz ve Gough, 1996; Jessop, 1999; Leitner, 1997; MacLeod, 1999; 2000; MacLeod ve Goodwin, 1999; Swyngedouw, 1996; 1997). Analizci her örnekte iç içe geçmiş coğrafi ölçekler silsilesi içinde hareket eden örgütsel, stratejik, söylemsel ve sembolik ilişkiler ve bu ölçeklerin herbirinde temsil, anlam, işlev ve örgütsel yapı açısından ölçekler arası dönüşümlerin kollara ayrılarak çoğalmasına odaklanır.[5]

"Ölçek siyasetinin" ikinci yani çoğul kullanımının ölçek üretimi araştırmalarında te-

5 Collinge (1999) yakın bir tarihte, daha büyük ölçek hiyerarşileri ve ölçeksel işbölümü içinde baskın ve çekinik (baskın olmayan) ölçekleri ayrıştırarak ölçek siyasetinin bu çoğul kullanımını genişletmiştir.

mel kuramsal ve ampirik alanın sınırlarını çizdiğine inanıyorum. Bu kullanım, bütün coğrafi ölçeklerin (örneğin Howitt, 1998'de vurgulandığı gibi) asli ilişkiselliğini kapsamakla kalmaz, çok sıralı sosyo-mekânsal hiyerarşiler dahilinde farklılaşmış birimler olarak sürekli değişmese bile belirlenmiş konumlarını da kapsar (örneğin Smith, 1984, Collinge, 1999'da vurgulandığı gibi).[6] Marston'un çalışması hakkında yukarıdaki tartışmada öne sürüldüğü gibi, "ölçek siyaseti" ifadesinin tekil halinin büyük bir dikkatle yaygınlaştırılması tavsiye edilebilir, çünkü belli durumlarda atıfta bulunulan sosyo-mekânsal ilişkilerin farklılaştıran ölçeksel "içeriği" baştan öngörülemez, ancak kendi başına bir araştırma nesnesi olarak ele alınmalıdır. Gerçekten de, sorgulanan mekânsal birimin somut toplumsal içeriğini, daha geniş ölçek hiyerarşisindeki *yerleşikliği* ya da *durumuna* bağlayan açık bir nedensel önermenin yokluğunda, "ölçek siyasetinin" tekil kullanımıyla ifade edilen olguları, yer, yerellik , teritoryallik ya da ağ gibi alternatif coğrafi sözlük yerine ölçeksel bir terminoloji içinde kuramsallaştırmak için çok az neden vardır. Üstelik, ölçek siyasetinin tekil kullanımının literatürden kazınabileceği durumların çoğunda, coğrafi ölçek olgusu diğeriyle, sosyo-mekânsallığın eşit derecede önemli boyutlarıyla --genellikle kuramsal olarak kabul görmemiş ya da belirlenmemiş yollarla- kaynaşmıştır. Sonuç olarak, ölçek siyasetinin tekil kullanımlarının, sorgulanan sosyo-mekânsal biçimin farklılaştıran ölçeksel içeriğinin açık bir şekilde araştırıldığı ve diğer coğrafi boyutların üzerinde ve karşısında belirlendiği dereceye kadar, yöntemsel olarak savunulabilir olduğunu iddia ediyorum.[7]

Sözü geçen düşüncelerden ortaya çıkan temel varsayım, coğrafi ölçek nosyonunun, ölçek siyasetinin tekil halinden daha çok çoğul haliyle tanımlanan toplumsal süreç ya da dönüşümlerin içinde, toplumsal sonuçlara- yani en açık ve geniş ölçülü nedensel etkilere- ilişkin bir "mesele" olarak belirdiğidir. Ölçek siyasetinin tekil nosyonu başlığı altında tanımlanan toplumsal süreç ve dönüşümlerde ölçeksel etkilerin ortaya çıkması ihtimalini kategorik olarak reddetmek sorunlu olabilirken, bu etkilerin genellikle daha az önemli olduğunu ve bu durumlardaki herhangi bir vakayı gös-

6 Tabii ki, ölçek siyasetinin tekil ve çoğul kullanımları ile açıklanan sosyo-politik süreçler, belli koşullar altında, sımsıkı bir biçimde iç içe geçebilir. Örnek olarak, Smith'in (1993: 99) "rekabet ve işbirliğinin birbirine karşıt süreçlerinin coğrafi çözümlemesi" şeklindeki incelikli tanımı, ölçeklerin farklılaşma, sınırlanma ve sabitlenmesinin, sadece belirlenmiş bir mekânsal birimde işbirliği ilişkilerinin rekabetçi baskılarla geçici olarak karşı karşıya geldiğinde gerçekleşeceği anlamına gelir. Bununla beraber Smith, coğrafi ölçekler, işbirliğinin (içsel) ilişkileri yoluyla birbirinden bir kez farklılaştığında, aralarındaki (dışsal) ilişkilerin ancak rekabet yoluyla uzlaşacağını ima eder. Smith, bu anlamda, özgül bir nedensel mekanizmayla ölçek siyasetinin tekil ve çoğul anlamlarını birbirine bağlamış olur: işbirliğine ve rekabete dayanan toplumsal ilişkiler arasındaki karşılıklılık. Bu önermeye göre, herhangi bir coğrafi ölçeğin farklılaşması ("ölçek siyasetinin" tekil hali), çok dizili bir ölçeksel hiyerarşide içsel işbirliği ve dışsal rekabet süreçleri ("ölçek siyasetinin" çoğul hali) arasında bir coğrafi eksen olarak oynadığı rol üzerinden açıklanabilir. Ne var ki, Smith'in çalışması özgün bir mekanizmayla ölçek siyasetinin iki anlamını birbirine bağlayan tek çalışmadır.

7 Birçok araştırmacı, coğrafi ölçek sözlüğünü diğer coğrafi kategori ve metaforlarla harmanlayarak bu sorum etrafında ustaca manevra yapmışlardır. Örneğin, Swyngedouw (1997: 140, 144) alternatif olarak, "ölçekli mekânlar", "ölçekli yerler", "ölçeksel mekânsal kümelenme" ve "mekânın teritoryal 'ölçeksel' inşası" üzerine konuşurken, Jonas (1994) "mekânsallığın ölçek siyaseti" üzerine konuşur. Paasi (1991; 1996) ise, yer-oluşumu ve bölgeselleşme süreçlerinin bağlam, tarih ve konumlara duyarlı bir analizi içindeki "mekânsal hayatın ölçekleri" biçiminde tartışmasını örer (ayrıca bkz. Newman ve Paasi, 1998). Bu metodolojik stratejilere yakınlık hissetsem de, buradaki amacım, bir yanıt oluşturana kadar, altlarında yatan kuramsal sorunları daha doğrudan incelemektir.

termenin büyük ölçüde zor olduğunu öne süreceğim. Bu bağlamda, temel yöntemsel nokta, ölçeksel örgütlenmenin sadece *var olmasının, sırf bu nedenle,* sosyolojik ya da politik olarak ilgili *ölçeksel etkilerle* sonuçlanmayacağıdır. Çağdaş sosyo-mekânsal kuramda ölçeğe dair kavramların çok genişlemesi, kavramsal dağarcığın dönüşümsüz bir seçimi yoluyla, bu asli ampirik sorunun yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

Daha önce, coğrafi ölçek kavramı ile yer, mahal ve teritorya gibi diğer coğrafi kavramlar arasında, Sallie Marston'un (2000) on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ABD şehirlerindeki hane mekânını açıklamasına destek veren bir kayma olduğunu ileri sürmüştüm. Yukarıda ölçek siyasetinin tekil haliyle kullanıldığı bir durum olarak sınıflandırılan, Agnew'in (1997) İtalyan siyasi partilerinin "İtalya'nın yeniden inşası" üzerine çok aydınlatıcı tartışması, bu noktaya dair ikinci yararlı örneği sağlar. Bir yandan, Agnew'in gösterdiği gibi dört büyük İtalyan siyasi partisinden her biri, devletin ulusal, bölgesel ve yerel düzeyleri arasındaki ilişkilerin hayli özgün ölçeklenmesini içeren bir "İtalya" vizyonunu retorikte inşa etmiştir. Bu anlamda, 1990'ların başındaki politik hengâme esnasında, bir ulusal mekân olarak İtalya'ya dair yeni vizyonların üretilmesi üzerine bir ölçek siyaseti kesinlikle elzemdi. Diğer yandan, Agnew'in açıklamasını dikkatli bir şekilde okunması, bu tür ölçeksel yeniden karışıklıkların ve imgelemlerin, o dönemdeki ulusal politik mekânsallığın hâkim temsilleri dahilindeki bir dizi daha karmaşık dönüşümün sadece bir yönünü temsil ettiğini açığa çıkarır. Özgül olarak bakıldığında, her ne kadar özgün metinde açık bir şekilde kuramsallaştırılmasa da sosyo-mekânsal yeniden yapılanmanın iki ilave boyutu, Agnew'in anlatısında temel olarak belirmektedir (fakat bkz. Agnew, 1994; 1987).

İlk olarak, Agnew'in tartışması (1997: 111-117), her siyasi partinin hedeflediği seçmen kitlesinin temel *coğrafi konumunun* (örneğin Kuzey-Güney, kent-kır karşıtlığı), herbirinin İtalya vizyonunun geliştirilmesinde son derece önemli bir rol oynadığını vurgular: PDS (Demokratik Sol Parti) merkezi bölgeleri, Kuzey Ligi kentleşmiş kuzeyi, AN (Ulusal Birlik) güneydeki kentli seçmenleri, Forza İtalya (İtalya, İleri) ulusal teritoryanın bütününde orta sınıf, televizyon izleyen, futbol tiryakilerini baskın bir şekilde kendine çeker. Bu açıdan, yeniden inşa edilen İtalya üzerine her bir partinin vizyonunda ölçeğe dair sorular, farklılaşmış alanlar, konumlar ve yerlerin yatay olarak eklemlenmiş coğrafyası üzerine yoğun bir biçimde yüklenir. İkinci olarak, Agnew'in açıklaması (1997: 11-117), siyasi partilerin bir *siyasi teritorya* olarak İtalya'ya dair çok özgün vizyonları da harekete geçirdiğini, bunların teritoryal topluluk, kimlik ve aidiyetin karşıt nitelikli kavramlarından temellendiğini ortaya çıkarır: PDS demokratik/refah devletçi bir federalizmi, Kuzey Ligi göçmen karşıtı/anti-devletçi bir girişimciliği, Ulusal Birlik ulusalcı/devletçi bir muhafazakârlığı ve Forza İtalya müşteri temelli yaklaşım ve ekonomik liberalizmin postmodern bir biçimini benimser. Bu açıdan, herbir partinin yeniden inşa edilen İtalya vizyonunda, ölçek üzerine sorular, siyasal kimliğin idealleştirilmiş belli coğrafyalar ve (yeniden) şekillendirilen ulusal mekâna dahil edilme/dışlanma konularıyla çakışmıştır.

Dolayısıyla, Agnew'in makalesinde "yatayların dramatürjisi" olarak tanımlanan şey, sadece siyasi partilerin retorikteki vizyonlarının yeniden ölçeklenmesine içerilmiş görünmez, aynı zamanda partilerin İtalyan ulusal devletinin mekânı üzerinde çeşitli yerleri yeniden başa geçirmeye, konumları yeniden karıştırmaya ve politik kimlikleri yeniden teritoryalleştirmeye çaba gösterdiği bir dizi örgütsel ve söylemsel projede içerilmiş görünmektedir. Sonuçta, Agnew'in analizi "'sıradan' ulusal siyasetin doğasında olan dünyevi mekânsallığın" (Agnew, 1997: 118), bu dönemde, birbiriyle kesişen politik-coğrafi projelerin –ölçek siyaseti, konum siyaseti ve teritoryal kimlik siyaseti- aşırı karmaşık bileşimi yoluyla yeniden kurulduğunu öngörür. Agnew'in makalesi, siyasi partilerin seçim stratejilerinde ölçeğin etkilerinin rolünü parlak ve tutarlı bir şekilde gösterir, fakat bu stratejilerin birbirine girdiği diğer mekânsal dinamik ve etki türlerine daha az açık bir kuramsal dikkat harcar. Bu anlamda, -yukarıda tartışılan Marston'un hamenin ölçeksel analizi ile birlikte- Agnew'in vaka çalışmasının kuramsal çatısının, gerçekte ampirik anlatısında zımni bir şekilde bulunan, olağandışı zengin mekânsallıkları bütünüyle kapsamayan ölçeksel kavramlar açısından çok göze çarpıcı olduğunu öne sürüyorum.

Ölçeksel kavramları diğer coğrafi kategorilerle karıştırma eğilimi, çağdaş beşeri coğrafyada hüküm sürmeye devam etmektedir. Bu durum, yerellikler, kentleşme, bölge vb. sorunlar üzerine uzun tartışmalar silsilesinde aşikâr bir şekilde ortadadır. Bunun düşünsel kökenleri şüphesiz çok katmanlı olmasına rağmen (Agnew, 1989; 1993; Taylor, 1996; Gülbenkyan Komisyonu, 1996), sorunun en temel ölçeksel terimlerin (örneğin yerel, kentsel, bölgesel, ulusal ve küresel) aynı zamanda belli toplumsal, politik ve ekonomik süreçlerin somut sosyolojik *içeriğini* ifade etmek üzere mekânsal belirteç olarak çokça kullanılmasıyla ilgili hiçbir küçük önlemin kalmamasıyla sonuçlanacağına inanıyorum (Cox, 1996). Bu yönelimin yaygınlığı, sözgelimi Chicago Okulunun kent sosyolojisi alanında komşuluk ölçeğinin topluluk dayanışması ya da etnik kimlik ile eşitlenmesinde, 1980'lerde yerel ölçek ile Britanya'daki yerellik çalışmalarının bağlamsal tikellikle eşitlenmesinde, Castells'in (1977 [1972]) kentsel ölçeği kolektif tüketim süreçleri açısından bir kap olarak tanımlamasında ya da ulusal ölçeği ekonomik gelişme ve siyasal demokrasi açısından ontolojik olarak gerekli bir arena olarak ele alan modernleşme kuramı temelli konvansiyonel anlayışlarda örneklendirilebilir (başka örnekler ve bu sorunlara dair tartışmalar için bkz. Agnew, 1989; Sayer, 1991; Taylor, 1996; Walker, 1994). Maalesef, bu gramere dayalı uyumsuzluk, sosyo-mekânsal kurama yapılan çok aydınlatıcı katkıların kuramsal doğruluğundan önemli ölçüde ödün vermektedir.

Burada, benim amaçlarım açısından en önemli şey, yukarıda tanımlandığı haliyle ölçek siyasetinin tekil anlamının, her ne kadar 1970'ler ve 1980'lerde mekân, teritorya, yerellik ve yer üretimi üzerine tartışmalarda farklı bir kavramsal sözcük dağarcığında bulunsa da etraflıca araştırıldığının kabul edilmesinin önemidir (Agnew, 1987; Harvey, 1982; Soja, 1989; Gottdiener, 1985; Gregory ve Urry, 1985; Massey, 1985; Massey ve

Allen, 1984; Werlen, 1995). Gerçekte, süregelen tartışma, coğrafi ölçek üretimi üzerine günümüzde yapılan tartışmaların, kapitalist mekânsallığın üretimi hakkında akademik tartışmalar yoluyla zaten çoğunlukla içerildiği düşünsel alana dönüşü olmayan bir yeniden ziyarete başlangıç olduğunu, bunun radikal sosyo-mekânsal kuramın kurucuları tarafından otuz yıldan önce başlatıldığını öne sürer. Bu bağlamda, bilim adamları yaygın bir şekilde ne yollarla "coğrafyanın bir mesele olduğunu" tartıştı ve kapitalizmde toplumsal ilişkilerin (sınıf, cinsiyet, ırk, milliyet vb. açılardan) mekânsal yapılarının niçin ve nasıl olduğu hakkında birçok güçlü iddia geliştirdi. Kapitalist modernliğin karmaşık ve iktidar yüklü tarihsel coğrafyalarını kavramak için yeni, mekânsallaştırılmış birikim, kentleşme, düzenleme ve politik-kültürel kimlik kuramları geliştirildi; bu coğrafyalarla birleşmiş özgün kalıp, süreç ve mücadeleleri tanımlamak üzere mekânsal işbölümü, eşitsiz coğrafi gelişme, mekânsal sabit, yapılaşmış uyum, mekânsal yeniden yapılanma, teritoryal birlik, teritoryal bağlantısızlık, teritoryalleşmenin bozulması, yeniden teritoryalleşme, mekânsal farklılık ve mekânsal etkiler (gibi kavramlar) sunuldu. Bu olguların her biri ile ilişkili olarak 1970'ler ve 1980'lerde bile toplumsal, politik ve ekonomik mekânın ölçeklenmesi tartışmasız bir biçimde merkezde kalmasına rağmen, çoğu bilim adamı bu dönemde politik-ekonomik ve sosyo-kültürel faaliyetlerin (kapitalist üretim, devlet düzenlemesi, toplumsal yeniden üretim, politik hareketlilik vb.) özgün hallerinin alanları olarak belirli ölçeklerin (yerelden, kentsel, bölgesel, ulusal ve küresele kadar) sosyo-mekânsal içeriğini analiz etmekle, bunların diğer coğrafi ölçekler ve ölçeklenme süreçleriyle bağlantılı olarak değişen durumlarını keşfetmekten daha çok ilgiliydi.[8]

1990'larda coğrafi ölçek üzerine yapılan açık tartışmaların verimliliği, daha önceki on yılda geliştirilen politik ekonomiye dair mekânsallaştırılmış yaklaşımların önemli bir genişlemesi ve ince bir akordu olarak anlaşılabilir. 1970'lerin sonrasında bu, örgütlü kapitalizmin kriz nedenli sosyo-mekânsal yeniden yapılaşmasının yeni bir evresiyle birlikte ölçeksel hiyerarşi ve iç bağlantıların sarsılmasıyla ölçüsüz biçimde kışkırtılmıştır (Jessop, 1994; Peck ve Tickell, 1994; Smith, 1997; Swyngedouw, 1992). Bu koşullarda, mekânsal ölçek, giderek artan ölçüde küreselleşen kapitalizmin kümelenmesi içinde farklı, belki de fazlasıyla sarmalanmış mekânsal birimler arasındaki toplumsal ilişkilerin sürekli hale gelen coğrafi farklılaşmasını ve yeniden farklılaşmasını analiz etmek için daha sarih bir kavramsal gramer sunmuştur. 1980'lerde kapitalist mekânsallığın diğer birçok boyutunu –örneğin yerelleşme; coğrafi sabitlik ve coğrafi hareketlilik arasındaki gerilim; teritoryallik sorunsalı ve eşitsiz mekânsal gelişme olgusu gibi- kavramak üzere sofistike bir analitik dağarcık geliştirilmiş olsa da, 1990'larda coğrafi ölçeğin yeni sözlüğü kapitalist toplumsal ilişkilerin şekillendiği mekânsal birim ve hiyerarşilerin doğallaştırılması, tarihselleştirilmesi ve eleştirel biçimde sorgulanması için çok güçlü araçlar sunmuştur. Daha

8 Soja'nın (1989: 149) sosyo-mekânsal kuramın 1970 ve 1980'lerdeki gelişmesi üzerine açıklamasında belirttiği gibi, coğrafi ölçek, bu dönemde Peter Taylor ve Neil Smith gibi araştırmacılar tarafından konu üzerine "ilk araştırmalar" yapılmasına rağmen, "yedek konu" olarak kalmıştır.

yakın zamanda, coğrafi ölçek üzerine son dönemlerde yapılan tartışmalar, bilim insanlarına "küyerelleşme" çağında dünya sisteminin her yerinde meydana gelen çarpıcı ve hayli sarsıcı yeniden ölçeklenme süreçlerinin şifresini çözmeye başlayan ciddi bir kuramsal mercek sağlamıştır (Swyngedouw, 1997; 2000, Brenner, 2000).

Ölçek üretimi ve dönüşümünün analizine yapılan son katkılar, nihayetinde sosyo-mekânsal analiz için önceki yirmi yıl sırasında geliştirilenden daha açık, farklı ve titiz bir kuramsal dağarcıkla gelen bilim adamlarının sözleriyle tutunmuştur. Ne var ki, bu kuramsal potansiyeli gerçek kılmak için toplumsal mekânın *ölçeksel yapıları* olarak terimleştirilebilecek alanları –yukarıda gösterildiği gibi dikey olarak farklılaşmış mekânsal birimler arasında hiyerarşi oluşumu ve yeniden hiyerarşi oluşumu gibi ilişkileri içerir- kuramsal kökleri halihazırda göreceli olarak beşeri coğrafya içinde daha iyi geliştirilmiş olan sosyo-mekânsal yapılaşmanın diğer biçimlerinden –örneğin yer oluşumu, yerelleşme ve teritoryalleşme- ayırt etmek önemlidir.[9]

Sonuç olarak, coğrafi ölçek ve ölçeksel kümelenmelerinin verili ya da sabit olmaktan çok, insanın toplumsal mücadelesi yoluyla toplumsal olarak üretildiği ve politik olarak seçildiği önermesini özetlemek üzere bir parola olarak ölçek siyaseti kavramının en genel işleviyle sınırlandırılmasını savunuyorum. "Ölçek siyaseti" ifadesinin tekil anlamı, daha sonra Jonas'ın (1994) "mekânsallığın ölçek siyaseti" nosyonu vasıtasıyla yeniden tanımlanabilir, fakat söz konusu sosyo-mekânsal pratiklerin belirgin bir şekilde ölçeksel olan içeriği önceden varsayılmamalı ve açık bir şekilde

9 Ölçeksel ilişkilerin "dikeyliğini" vurgularken, niyetim "yatay" olarak adlandırılabilecek ölçeksel iç ilişki va bağımlılık biçimlerinin –örneğin coğrafi olarak dağınık biçimde şehirlerde, bölgelerde vb. konumlanan aktörler ve örgütler arasındaki ilişki ağlarının- önemini yadsımak değil. Bu tür "yatay ağ" ilişkilerinin etkileri olarak ifade edilebilecek coğrafi ölçek konularının özgün bir bağlamda araştırılması çok değerlidir. Küresel gıda coğrafyası üzerine gayet incelikli, yakın tarihli çalışmalarında Sarah Whatmore ve Lorraine Thorne (1997), bu tür yatay ağların "akışkan coğrafyalardan [geography of flows]" ziyade "alan coğrafyaları [geographies of surfaces]" üzerine tek boyutlu bir biçimde odaklanan geleneksel, geometrik ölçeksel kavramlarla kavranamayacağını ileri sürmüştür. Bruna Latour'un çalışmasını izleyerek, Whatmore ve Thorne (1997: 289) "mekândaki iktidar ilişkilerinin", "uzaktan kumanda edilen ağların birbirine sürtünen yayılması" şeklinde yeniden kavramsallaştırılması gerektiğini iddia eder. Bu bakış açısıyla, "...kilit sorun 'yerel' ile 'küresel' arasındaki kategorik farklılaşmada gizlenen *ölçeğin* ne olduğu değil, bu [ölçeksel] kategorilerilerin sınırlarını aşan ve değişen uzunluklardaki akışkanlık hatlarına işaret eden bağların ne olduğu" şeklindedir (Whatmore ve Thorne, 1997: 289-290; italikler benim; aynı şekilde Latour'un çalışmasını izleyen benzer bir çalışma için bkz. Murdoch, 1997).

Yine de, coğrafi ölçek ve mekânsal bağlılık ağlarının, toplumsal mekânsallığın karşılıklı özel olandan ziyade, karşılıklı bileşen olan boyutları olduğunu ileri süreceğim. Mekânsal bağlılık ağları, doğrudan coğrafi ölçek tarafından yapılandırılır, şunlar tarafından sınırları belirleninceye kadar: (a) sorgulanan karşılıklı bağlı ağlar arasındaki özgün, hiç olmazsa amorf mekânsal birimler; (b) sorgulanan ağların mekânsal yörüngeleri. Herhangi bir durumda, ölçekler ve ağlar arasındaki ilişki birkaç farklı yolla anlaşılabilir: (a) coğrafi ölçekler bağımlılık mekânları üretir, (b) bağımlılık mekânları coğrafi ölçekler üretir, (c) ya da –daha diyalektik bir biçimde- coğrafi ölçekler ve bağımlılık mekânları karmaşık bir karşılıklı etkileşim içinde birbirlerini kurarlar. Bu savların her biri belli tarihsel-coğrafi bağlamlarda değer taşır, fakat bunları araştırmak için daha sistematik bir incelemeye ihtiyaç vardır. Bana göre, Whatmore ve Thorne'nun, sosyo mekânsal bağımlılık ve etkileşimin yatay ağ biçimleri üzerine analizlerinde standart Öklidyen/Kartezyen ölçeksel kavramların uygunluğunun sorgulanması yönündeki çağrıları çok doğrudur. Coğrafi ölçek bu tür yatay bağımlılık ilişkilerini yapılandırabilir, ama ölçeksel kategoriler bu ilişkilerin doğasında olan karmaşık, belirlenim dışı mekânsallıklar için bütünlüklü bir tanımlama sunamaz. Yakın bir tarihte, Deleuze ve Guattari'nin yazılarını izleyerek, Ngai-Ling Sum (2001) bu tür yatay iç-ölçeksel bağlantıları, küresel kapitalizmin yeni ortaya çıkan şekillenmesi içinde toplumsal mekânsallığın yeni biçimlenen "rizomatik" katmanlarının ifadesi olarak tanımlamıştır (iç-ölçeksel ilişkilerin yatay boyutları üzerine başka çalışmalar için bkz. örneğin Hocking, 1999; Sum 1997).

araştırılmalıdır. Son olarak, "ölçek siyasetinin", -belirtildiği gibi ölçek üretimi ve dönüşümünün herhangi bir sistematik değerlendirmesi için çekirdek analitik odağı tartışılmaz biçimde gösterir- çoğul halini yeniden tanımlamak üzere ölçeksel yapılaşmanın siyaseti ya da daha basit bir biçimde ölçeklenme siyasetini öne sürüyorum.

IV Sonuç: Ölçeksel Yapılaşmanın Araştırılmasına Doğru

Benim okumamda, coğrafi ölçek ve yeniden ölçeklenme süreçleri üzerine yapılan çalışmalar –çağdaş ya da tarihsel içerikte-, kapitalist mekânsallığın zengin çok yönlülüğüne uyarlanmış olan geniş bir sosyo-mekânsal çatı içine yerleştirildikleri zaman en güçlü hallerinde oldular. Henri Lefebvre'nin (1991 [1974]: 88) belirttiği gibi, "mekânın her bir parçası [modern kapitalizmde] sadece bir toplumsal ilişkiyi değil, analizin potansiyel olarak açığa çıkarabileceği bir ilişkiler kalabalığını maskeler". Bu yüzden coğrafi ölçek, sosyo-mekânsal pratiklerin bütünüyle eşitlenemez, fakat daha geniş, çok şekilli ve çok katmanlı coğrafi alanda dönüşen "mekândan zarflarla" (Lefebvre, 1991 [1974]: 351) geçici olarak sınırlanmış hiyerarşik düzenli bir sistem olan coğrafi farklılaşmanın ciddi bir boyutu olarak kabul edilmelidir.[10]

Bu tartışmayı ölçeksel yapılaşma süreçlerinin araştırılması için genel başlangıç noktaları sağlanan on bir metodolojik varsayım sunarak bitirmek istiyorum. Bu varsayımları geliştirirken, mekân üretimi üzerine çağdaş kuramsal literatüre dahil olan ve tartışılan bazı anahtar düşünceleri sentezlemeye gayret ettim. Burada sunulan varsayımlar on bir farklı adımda olmasına rağmen, sadece toplama metodolojik saptamalar olmaktan çok, birbirlerine eklemlenerek güçleniyorlar.

1) *Ölçeksel yapılaşma sosyo-mekânsal süreçlerin bir boyutudur.* Ölçeksel yapılaşma, "bu sıfatıyla" toplumsal mekânsallığın bir niteliği değildir, fakat bunun yerine, en iyi şekilde, örneğin kapitalist üretim, toplumsal yeniden üretim, devlet düzenlemeleri, tüketim vb. gibi belli sosyo-mekânsal *süreçlerin* bir boyutu olarak anlaşılabilir. Verili bir toplumsal, politik ya da ekonomik süreç, farklı mekânsal birimlerin dikey hiyerarşisine doğru içsel olarak farklılaştığı ölçüde, onun ölçeksel yapılaşması sorunu ortaya çıkar.[11]

2) *Ölçeksel yapılaşma süreçleri, günlük toplumsal rutinler ve mücadeleler yoluyla kurulur ve sürekli bir biçimde işler.* Yapılaşma kavramı, kolektif toplumsal eylemin temel yapılarının, kolektif toplumsal eylem yoluyla sürekli olarak yeniden üretildiği, uyarlandığı ve dönüştüğü gelişmeye dönük bir dinamiği ifade eder (Giddens, 1985; Sewell, 1992). Bu durum, içinde toplumsal eylem biçimlerinin hiyerarşik olarak

10 Bu anlamda ölçek üretiminin nasıl olduğunu gösteren iki değerli çalışma için bkz. Annsi Paasi'nin *Territories, boundaries and consciousness* (1996) and John Allen, Doreen Massey ve Allan Cochrane'nin *Rethinking the region* (1998).

11 Doreen Massey'in (1985) kurduğu çerçeveden hareket ederek, Kevin Cox (1993) ölçeksel işbölümü terimleriyle bu olguyu, yararlı bir biçimde tanımlamıştır. Cox'a göre, coğrafi ölçekler, bir örgütteki -örneğin, kapitalist firma ya da devlet- aktörler hedeflerinin gerçekleşmesi için belli bir mekânsal arenada hareketli olmayan kaynaklara bağlı oldukları sürece var olur. (ayrıca bkz. Cox ve Mair, 1991). Ölçeksel işbölümü, farklı aktörler bir örgütte kendi temel amaçlarını izlemek için farklı ölçeksel mekânlardaki sabit kaynaklara bağlandığında ortaya çıkar. Dolayısıyla, Cox'un ölçeksel işbölümü üzerine çalışması, Smith'in (1984) rekabet ve işbirliği arasındaki karşılıklılık üzerinden mekânsal farklılaşmayı inceleyen daha yapısalcı çalışmasına stratejik küçük dayanaklar sağlayacak şekilde okunabilir (ayrıca bkz. 6. dipnot)

gömülü olduğu "parçalanmış coğrafya"yı sunduğu ölçüde, ölçek topluma dair yapılaşma süreçlerinin şüphesiz kurucu bir boyutudur. Ama, daha önemlisi, belirlenmiş ölçeksel hiyerarşilere doğru yaşanan toplumsal süreçlerin farklılaşması, hiçbir zaman "bir kere ve hepsi için" olmuş ve bitmiş değildir, fakat günlük adet, rutin, pratik, müzakere, deneyim, çelişki ve mücadeleler yoluyla sürekli bir biçimde ağır ağır ilerler ve yeniden oluşturulur.

3) *Ölçeksel yapılaşma süreçleri, sosyo-mekânsal yapılaşmanın diğer biçimleriyle diyalektik olarak iç içe geçmiştir.* Toplumsal ilişkilerin ölçeklenmesi, çok katmanlı coğrafyalarının sadece bir boyutunu temsil eder. Verili bir toplumsal sürecin ölçeksel farklılaşması, bu sürecin coğrafyalarının aynı şekilde sürekli bir biçimde değiştiği ve dönüştüğü sosyo-mekânsal yapılaşmanın diğer biçimleriyle doğrudan birleşmesiyle meydana gelir. Örnek olarak, modern devlet iktidarının ulusal, bölgesel ve yerel katlar, arasındaki ölçeksel farklılaşma aşağıdakilerle yakın bir şekilde iç içe geçmiştir: (a) kapalı sınırları içinde teritoryalleşmesi, (b) teritoryal olarak sınırlanmış ulusaltı hukuki birimler içinde her birinin ölçeksel "katlarının" sınırlanması, (c) bir (ulusal) teritorya dahilinde devlet iktidarının mekânsal merkezileşmesi (Mann, 1993; Taylor; 1993). Böylece, devletin mekânsallığının ölçeksel yapılaşması, onun teritoryalleşmesi ve coğrafi merkezileşmesi ile içinden çıkılmaz bir şekilde (münhasıran değil) bağlanmıştır. Diğer toplumsal süreçler için de analojik iddialarda bulunulabilir, örneğin kapitalist üretim ya da tüketimin ölçeksel farklılaşmaları, sosyo-mekânsal yapılaşmanın örneğin yer-oluşumu, yerelleşme, mesafelendirme, ağ oluşturma vb. biçimleriyle içinden çıkılmaz şekilde birbirine girmiştir. Ölçeksel yapılaşma bu şekilde, toplumsal mekânsallığın sürekli üretimini ve dönüşümünü destekleyen pek çok yapılaşma sürecinden biri olarak incelenmelidir. Kapitalizmin sosyo-mekânsal yapılaşma süreçlerinin çalışılması için daha gelişkin bir üst dilin geliştirilmesi önemli bir kuramsal görev olarak durmaktadır. Bununla birlikte, kapitalizmde ölçeksel yapılaşma ile sosyo-mekânsal yapılaşmanın diğer biçimleri arasındaki ilişkinin bağlamsal olarak özgün ancak kuramsal olarak kendi üzerine düşünen araştırmalar aracılığıyla en verimli şekilde keşfedilebileceğini ileri sürüyorum.

4) *Ölçeksel yapılaşmanın çeşitli biçimleri ve kalıpları vardır.* Ölçeksel yapılaşmanın herhangi bir sistematik tasviri şunlarla başlamalıdır: (a) sorgulanan toplumsal süreç nasıl, neden ve ne zaman farklı ama iç içe geçmiş coğrafi ölçeklerin dikey hiyerarşisi içinde alt parçalara bölünmüştür? Bununla birlikte, bu tür bir tasvir şunları belirlemeye ihtiyaç duyacaktır: (b) bu hiyerarşi dahilinde ilgili mekânsal birimler, (c) bu hiyerarşide özgün ve tarihsel olarak evrimleşen rolü (rolleri), (d) bu hiyerarşide diğer birimlerle özgün ve tarihsel olarak evrimleşen ilişkisi (ilişkileri). Fakat, daha önemlisi, her sosyo-mekânsal süreç, ölçeksel yapılaşmanın hayli özgün bir biçimine dayanabilir. Sözgelimi, kâr oranlarının farklılaşması ve eşitlenmesi arasındaki gerilim, sermayenin ölçeksel farklılaşmasının asli yönlerini aydınlatırken (Smith, 1984), bu analitik mercek, devlet kuramcıları, tarihsel sosyologlar ve politik coğrafyacılar

arasında önemli bir kuramsal ve politik tartışma kaynağı olmaya devam eden devlet kurumlarının ölçeksel farklılaşmasını aydınlatmada daha az yararlı olabilir (bkz. örneğin, Collinge, 1998; Duncan ve Goodwin, 1988; Jessop, 2000, Jones, 1999; Mann, 1993; Taylor, 1993).[12]

5) *Ölçekler, arapsaçı olmuş hiyerarşiler ve dağınık ölçek içi ağlar içinde ilişkisel bir şekilde evrilir.* Herhangi bir coğrafi ölçeğin anlamı, işlevi, tarihi ve dinamiği, içinde yer aldığı arapsaçı ölçeksel hiyerarşiler ve dağınık ölçek içi ağlardaki diğer coğrafi ölçeklerle yukarıya, aşağıya ve yanlara doğru bağlantıları bakımından ilişkisel olarak kavranabilir (Lefebvre, 1991 [1974]: 85-88). Ölçek bu nedenle, mutlak coğrafi ölçüyle tanımlanan bir teritoryal kaplar sistemi ("Rus bebekleri" tipi ölçekler) olarak yeterli bir şekilde anlamlandırılamaz. Her coğrafi ölçek, dikey olarak "gerili" ve yatay olarak "dağınık" sosyo-mekânsal süreç, ilişki ve iç bağımlıklıların büyük, ilişkisel şebekesinde tarihsel olarak evrilen konumuyla kurulur. Sonuç olarak, bir toplumsal sürecin her ölçeksel eklemlenmesi, diğer ölçekler ve mekânlarla ilişkilerinin sıkı kumaşında yerleşik olma özelliğine ciddi bir biçimde bağlıdır.

6) *Ölçeğin, muhtelif mekânsallıkları vardır.* Ölçek, genellikle yüzölçümü terimleriyle görece olarak (kendisine) kapalı, Öklidyen/Kartezyen teritoryal kap olarak tanımlanır. Gelgelelim, teritoryallik zengin sosyo-mekânsallıkların sadece muhtemel bir boyutunu temsil eder (Cox, 1998; Low, 1997; Whatmore ve Thorne, 1997). Mekânsallığın ölçek siyasetinin bir analizi (Jonas, 1994), sosyo-mekânsal pratiklerin iliştirilmiş olduğu özgün ölçeksel çatıların sınırlandırılmasına yardımcı olabilirken, ölçeğin bütün sosyo-mekânsal içeriğini kazımak için ölçeğin mekânsallığının bir analizi gerekir. Buna göre, ölçek oluşumu süreçlerinin karmaşık sosyo-mekânsallığı yer, mahal, konum, alan, teritorya, ağ, bağlantılılık gibi kavramlar ya da belki hâlâ az gelişmiş olan coğrafi kategoriler temelinde belirlenebilir.[13]

7) *Ölçeksel hiyerarşiler piramitler değil mozaikler oluşturur.* Ölçeksel yapılaşma süreçleri tek bir iç içe geçmiş ölçek hiyerarşisi, düzgün bir şekilde iç içe geçmiş mutlak bir piramit yaratmaz, fakat eşitsiz bir biçimde yüklenmiş ve yoğun bir biçimde iç katmanlaşmış ölçeksel geometriler mozayiği olarak daha iyi anlaşılabilir. Allen, Massey, Cochrane'nın (1998: 60) gösterdiği gibi "...farklı toplumsal süreçlerin çok farklı coğrafyaları vardır ve bunların tümü aynı iç içe geçmiş hiyerarşilere düzgün bir şekilde uymaz." (ayrıca bkz. Lefebvre, 1991 [1974]: 85-88). Bu nedenle, sözgeli-

12 Swyngedouw (1997), kapitalist düzenlemelerin bazı kilit eksenlerinin –ücret ilişkisi, rekebet biçimi, parasal ve mali düzenleme, uluslararası kümelenme ve devlet biçimi- farklı mekânsal ölçekler arasında içsel olarak nasıl farklılaştığını göstererek bu konularda yararlı bir ilk adımı atmıştır. Benzer şekilde, David Harvey'in (1982: 417-24) *Limits to capital* kitabının ihmal edilen, fakat çok etkileyici bir bölümünde, şirketleri, devlet kurumlarını, teritoryal birlikleri, mali sistem ve kentsel hiyerarşileri içerecek şekilde, geniş "hiyerarşik düzenlemelerin" mekansal farklılaşmaları incelenmiştir. Düzenlemelerin mekânsal farklılaşması için ayrıca bkz. Collinge (1999). Belirtildiği gibi, Marston (2000), toplumsal yeniden üretim ve tüketim süreçlerinin ölçek-farklılaşması terimleriyle anlaşılması gerektiğini, ikna edici bir biçimde ileri sürer. Kuşkusuz, günümüz kapitalist toplumunda, benzer şekilde ölçeğe bağlı olarak farklılaşan ve dolayısıyla ölçeksel yapılaşmanın meteodolojik merceği aracılığıyla incelenebilecek pek çok sosyo-mekânsal süreç vardır.

13 Bu savın, diğer savın doğal sonucu olduğu belirtilmelidir (2).

mi küresel, ulusal, bölgesel ve kentsel gibi ölçeksel kavramların anlamı, sorgulanan sosyo-mekânsal sürecin tarihsel ve bağlamsal olarak özgün ölçeksel bölümlenmişliklerine bağlı olarak niteliksel biçimde farklılaşacaktır. Bu bağlamda, aynı zamanda ölçeksel kalıpların örgütlenmesinin, algılandıkları ve/veya işledikleri bakış açısına göre niteliksel olarak değiştikleri şeklinde bir "kaleydoskop etkisinden" bahsedebiliriz (Smith, 1987: 64).

8) *Ölçeksel yapılaşma süreçleri, bağlamsal olarak özgün nedensel etkiler yaratır.* Verili bir toplumsal sürecin ölçeksel yapılaşmasının sosyolojik ya da politik önemde sonuçlar doğurması, ampirik bir sorun olsun ya da olmasın, sadece bağlama özgü incelemeler vasıtasıyla yeniden çözülebilir. Bazı koşullarda –ölçek siyaseti literatüründeki yaygın örnekler- ölçeksel eklemlenme "toplumsal süreçlerin faal atası" (Smith, 1993: 101) olabilir gerçekten. Başka bazı koşullarda –örnekleri yine ölçek literatüründen ortaya çıkarılabilir- toplumsal sürecin ölçeksel eklemlenmesi, tarihsel yayılmasına ilişkin olarak görece sabit arka plan yapısından fazla bir şey sunmaz. Sosyolojik ya da politik önemde toplumsal, mekânsal ya da ölçeksel etkiler yaratan ölçeksel yapılaşmanın –sosyo-mekânsal yapılaşmanın diğer biçimlerine aykırı bir biçimde- bağlamsal olarak özgün koşullarının araştırılması, ciddi şekilde önemli, büyük ölçüde ihmal edilen bir araştırma görevi olarak durmaktadır.

9) *Ölçeksel yapılaşma süreçleri, bir sabit ölçeğe doğru billurlaşabilir.* Ölçeksel yapılaşma süreçleri, "örgütlenmenin iç içe geçmiş hiyerarşik yapılarını" (Harvey, 1982: 422) üretmek üzere yoğun ve sürekli bir biçimde bir diğeriyle karşılıklı etkileşir, bu geçici olarak katılaşmış "sabit ölçeklerdeki" (Smith, 1995) günlük hayatın önemli boyutlarına kuvvetle biçim verir. Sabit ölçekler, belli ölçeklerde örgütlenmiş faaliyetlerin diğerleri üzerinde baskın olduğu görece istikrarlı coğrafi stratejilerden oluşur (Collinge, 1999). Bu ölçeksel hiyerarşiler "belirli yollarla politik, ekonomik ve kültürel faaliyetleri sınırlayan görece sabit coğrafi yapılar"(Smith, 1995: 63) oluşturur. Söz konusu olgunun, henüz sistematik olarak analiz edilmemiş olmasına rağmen, kapitalist gelişmenin uzun dönemli tarihsel coğrafyasının, birikimin sosyo-teritoryal önkoşullarının korunduğu, istikrarsızlaştığı, iskartaya çıkartıldığı ve yeniden yapıldığı sabit ölçekler içinde ya da onlar yoluyla, hayli zıt olsa da bir belirlenmişlik silsilesi esasına dayandığı ileri sürülebilir (Brenner, 1998a). Bu bağlamda, kapitalist toplumda şekillendirilen günlük hayat içinde yeni ölçeksel hiyerarşilerin ve parçaların sınırlarının çizilmesi, yeniden üretilmesi, uyarlanması, yıkılması ve yeniden yaratılmasında devlet kurumları, kısmen önemli –fakat çok müstesna- bir rol oynar kuşkusuz (Lefebvre, 1976; 1978; MacLeod ve Goodwin, 1999).

10) *Mevcut sabit ölçekler ölçeksel kümelenmesinin sonraki evrimini sınırlayabilir.* Bugüne kadar, ölçek üretimi literatürünün büyük kısmı, fırtınalı 1970 sonrası döneme ampirik olarak odaklanmasıyla, sistemik krizin aşamaları esnasında ortaya çıkan ölçeksel dönüşümün devrim niteliğindeki biçimlerine vurgu yapmıştır. Bu koşullarda, ölçeksel hiyerarşilerin yaratıcı yıkılışı şunu açığa çıkarır: mevcut ölçek-

sel kümelenmeler hâlâ parçalara ayrılır ve yeniden düzenlenir ve ardından yoğun toplumsal mücadeleler gelir, radikal biçimde yeni ölçeksel hiyerarşiler kurulabilir. Fakat bu ölçeksel kümelenmelerin yoğunlaşmış, hızlanmış yeniden yapılanmanın aşamaları esnasında bile ölçülemeyecek kadar yumuşak olmadığı kabul edilmelidir. Bir kez sabit ölçekler belli tarihsel-coğrafi bağlamlarda kurulduğunda, sıklıkla ölçeklerin gelecekteki evrimi üzerinde güçlü yapılandırıcı etkiler, yerleşik toplumsal düzenlemelerin kendilerini sağlamlaştırdığı ve tamamlayıcı örgütsel biçimlerin gelişmesine yardımcı olduğu bir "yola- tabilik" durumunu temsil eder (North, 1990). Yola tabi olmanın özellikleri, teknolojik değişim ve endüstriyel konumlanıştan devlet oluşumu ve refah devleti tasarruflarına kadar kurumsal evrimin farklı biçimlerine gözlenmiştir (son görüşler için bkz. Mahoney, 2000; Pierson, 2000). Yola tabi olma özelliklerinin, modern kapitalizmde mekansâl ölçeklerin tarihsel coğrafyasının önemli boyutlarından temellendiği de ileri sürülebilir. Mevcut sabit ölçekler, belirlenmiş kurumsal parametreler dahilinde yeni ölçeklerin üretiminin çizgilerini çizerek ölçeksel evrimin belli yollarını kesebilir hâlâ. Bu senaryoda ölçeksel değişim küçük küçük artmaktadır: Tarihsel dönemin baskın sabit ölçekleri içinde, ölçeksel kümelenmelerin ve ardından ölçekler arası ilişkilerin geliştiği, görece esnek olmayan, kendi kendini sağlamlaştıran bir coğrafi iskeleyi kabul ettirir.[14] Tarihsel ve çağdaş yeniden ölçeklenme süreçlerinin yola tabi olma nitelikleri daha sonraki araştırmaları beklemektedir. Mekânsal ölçeklerin tarihsel coğrafyasında yola tabi olma ile yaratıcı yıkılış arasındaki karşılıklı etkileşim de, aynı şekilde, bu alanda gelecekteki araştırmalar için potansiyel olarak verimli bir odak noktasına karşılık gelir.

11) *Ölçeksel yapılaşma süreçleri toplumsal iktidarın coğrafyalarını ve koreografisini kurar.* Toplumsal süreçlerin ölçek vasıtasıyla yapılaşması, sırasıyla hayli asimetrik ve dolayısıyla çelişki yüklü toplumsal iktidar ilişkilerinin vesilesiyle olur (Berndt, 2000); Castree, 2000; Herod, 1997; Leitner, 1997; Swyngedouw, 1997; Smith, 1993). Bir yandan, ölçeksel hiyerarşilerin kuruluşu ve yeniden örgütlenmesi dahil etme/dışlama ve hakimiyet/itaat coğrafyaları ve kategorileri yaratır, bu sınıf, cinsiyet, ırk/etnisite, ve milliyet gibi ölçütlere göre bazı aktörleri, birleşmeleri ve örgütleri diğerlerinin aleyhine güçlendirir. Diğer yandan, bu tür ölçeksel hiyerarşiler sadece toplumsal iktidar mücadelelerinin arenası olarak işlemeyebilir, aynı zamanda sos-

14 Collinge'nin (1999) deyişiyle, bu tür bir durum, çekinik (baskın olmayan) ölçeklerin evrildiği coğrafi hiyerarşilere, baskın ölçekler etki ettiği sürece meydana gelir. Collinge'nin analizine göre, sonuçta orta çıkan ölçeksel işbölümü, sürdürülebilir bir birikim rejiminin kurulmasında "optimal" olacak şekilde ayarlanır. Collinge'nin kuramı, düzenleme kuramı içinde belli iradi bağların, yararlı bir yapısalcı eleştirisini sunarken, ölçeksel evrim süreçlerinin kapitalist birikimin değişen tarihsel gerekliliklerini doğrudan yansıttığı şeklindeki varsayımı sorunludur. İlk olarak, yola tabi olma üzerine literatürde ileri sürüldüğü gibi, verimsiz ya da optimal olmayan kurumsal şekillenmeler, daha yaygın hale geldiklerinde, yüksek maliyetlerinden dolayı ('artan gelirler') genellikle kilitlenirler. Bu eğilimler, sermayenin baskın fraksiyonları için optimal olmayan yollarda birikime olanak sağlayan ölçeksel düzenlemelerin yerleşikliğini zorunlu kılabilir. İkinci olarak, baskın ölçeğin seçilmesi, sadece sistemik terimlerle anlaşılamaz. Collinge'nin vurguladığı gibi, kapitalizmde "optimal" ölçek arayışı, sistemik bir "birikime ilişkin zorunluluğa" tabidir. Ancak bu "zorunluluğa", benzer şekilde, sermaye açısından sıklıkla optimal olmayan sonuçlar üreten çelişkili sınıf ilişkileri ve diğer karşıt sosyo-politik güçler aracılığıyla müdahale edildiği ileri sürülebilir.

yo-politik mücadele ve çelişkilerin alanında, onların nesnesi olduğu sürece sarsılır ve yerinden edilir. Bu bağlamda, Swyngedouw (1997: 141) "mekânsal ölçeklerin sürekli bir biçimde yeniden karışmasının ve örgütlenmesinin, denetim ve iktidar adına toplumsal stratejilerin ve mücadelelerin bütünleyici bir parçası olduğunu" iddia eder. Bununla birlikte, Smith'in (1993: 101) veciz formülasyonuna göre, "ölçek mücadelesi ve ölçek üzerinde mücadele aynı madalyonun iki yüzüdür". Ölçeksel hiyerarşilerin toplumsal mücadelenin sadece sahnesi olmaktan ziyade, ödülü olduğu belli tarihsel-coğrafi koşulların belirlenmesi daha sistematik araştırmaları bekleyen kuramsal ve ampirik bir iştir. Bu olgunun analizi, ulus-ötesi sermayenin ve ABD hâkimiyetindeki küresel neoliberalizmin aktörleri tarafından yeni ve çokça iktidar kaybeden ve artan ölçüde otoriterleşen ölçeksel hiyerarşilerin işlendiği, ilerlediği ve saldırganca kuşatıldığı bir çağda, yeniden ölçeklenme süreçlerinin ilerici kuramcıları ve analizcilerinin yapabileceği acil derecede önemli politik katkılardan biri olarak görünmektedir (Swyngedouw, 2000).

Yukarıdaki varsayımlar ölçek üretimi ve yeniden ölçeklenme süreçleri üzerine son kuramsallaştırmalar ile açılan heyecan verici pek çok metodolojik meydan okumanın bazılarıyla yüzleşmek üzere iptidai bir çabadan ibarettir. Coğrafi ölçekler ve içine oturdukları arapsaçı olmuş çok katlı hiyerarşilerin nasıl iyi bir şekilde kuramsallaştırılacağı sorununun, açık ve sistematik bir şekilde araştırılmasına henüz başlanmıştır. Bu nedenle, çağdaş sosyo-mekânsal analizin potansiyel olarak çok umut veren ve politik olarak çarpıcı evreni üzerine yapılan tartışmaların, gelecek yıllarda aydınlatıcı kavramsal kavrayışlar ve ampirik-tarihsel araştırmalar üretmeye devam edeceği umut edilmektedir.

Bununla birlikte, coğrafi ölçek üretimini kuramsal olarak kavrayışımız olgunlaştıkça, Kevin Cox'un (1996: 669) bu makalenin girişinde yer alan o zekice ifade edilmiş "Ölçek bir fark yaratıyor gibi görünüyor, fakat gerçekten öyle mi?" sorusunu kendimize hatırlatmamız değerli olacaktır. Örneğin ölçeğin "coğrafi farklılaşmanın ölçüsü" (Smith, 2000; 725) olarak hizmet ettiği muhtelif yolları keşfetme çabamızda, toplumsal ilişkilerin ölçeksel yapılaşmalarını, modern kapitalizmin coğrafyalarını destekleyen sosyo-mekânsal yapılaşmanın diğer pek çok biçiminden özellikle ayırt etmek önemlidir. Kanaatim o ki, ancak ondan sonra coğrafi ölçeğin gerçekten ne yollarla ve ne koşullarda bir fark yarattığını belirlemeye başlayabiliriz.

Teşekkür

Katkı sağlayan tartışmaları ve eleştirel yorumları için Nick Entrikin, Manu Goswami, Bob Jessop, Gordon MacLeod, Annsi Paasi, Nathan Sayre ve Nik Theodore'a müteşekkirim. *Progress in Human Geography*'nin üç anonim tartışmacısı da, çok yardımı dokunan eleştiriler sundu. Son olarak, Peter Dicken'a burada ortaya koyduğum düşünceleri, ilk ve kısa olan formülasyonundan ayrıntılı ve uzun bir makaleye doğru geliştirmem için yaptığı önerileri için teşekkür ederim. Söylemeye gerek bile yok, burada sunulan iddiaların bütün sorumluluğu bana ait. ■

Kaynaklar

Adams, P. 1996: Protest and the scale politics of telecommunications. *Political Geography* 15(5), 419-41.

Agnew, J. 1987: *Place and politics. The geographical mediation of state and society.* Boston: Allen&Unwin.

____1989: The devaluation of place in social science. In Agnew, J. and Duncan, J., editors, *The power of place*, London: Unwin Hyman, 9-29.

____1993: Representing space: space, scale and culture in social science. In Duncan, J., and Ley, D., editors, *Place/culture/representation*, London: Routledge, 251-71.

____1994: The territorial trap: the geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy* 1(1), 53-80.

____1997: The dramaturgy of horizons: geographical scale in the 'reconstruction of Italy' by the new Italian political parties, 1992-1995. *Political Geography* 16(2), 99-121.

Allen J., Massey D., and Cochrane, A.. 1998: *Rethinking the region.* London: Routledge.

Berndt, C., 2000: The rescaling of labour regulation in Germany: from national and regional corporatism to intrafirm welfare? *Environment and Planning A* 32(9), 1569-92.

Brenner N. 1998a: Between fixity and motion: accumulation, territorial organization and the historical geography of spatial scales. *Environment and Planning D: Society and Space* 16, 459-81.

____1998b: Global cities, glocal states: global city formation and state territorial restructuring in contemporary Europe. *Review of International Political Economy* 5(1), 1-37.

____1999: Globalization as reterritorialization: the re-scaling of urban governance in the European Union. *Urban Studies* 36(3), 431-451.

____2000: The urban question as a scale question: reflections on Henri Lefebvre, urban theory and the politics of scale. *International Journal of Urban and Regional Research* 24(2), 361-378.

Castells, M. 1977 [1972]: *The urban question.* London: Edward Arnold; Cambridge, MA: MIT Press.

Castree, N. 2000: Geographic scale and grass-roots internationalism: the Liverpool dock dispute, 1995-1998. *Economic Geography* 76(3), 272-92.

Collinge, C. 1998: Spatial articulation of the state: reworking social relations and social regulation theory. Unpublished manuscript, Centre for Urban and Regional Studies; University of Birmingham (available from author).

____1999: Self-organization of society by scale: a spatial reworking of regulation theory. *Environment and Planning D: Society and Space* 17, 557-74.

Cox, K. 1993: The local and the global in the new urban politics: a critical view. *Environment and Planning D: Society and Space* 11, 433-48.

____1996: Editorial: the difference that scale makes, *Political Geography* 17(1), 1-23.

____1998: Spaces of engagement, spaces of dependence and politics of scale, or: looking for local politics. *Political Geography* 17(1), 1-23.

Cox, K. and Mair, A. 1991: From localised social structures to localities as agents. *Environment and Planning A* 23(2), 197-214.

Cramp, J. and Merrett, C. 1998: Scales of struggle: economic restructuring in the US midwest. *Annals of the Association of American Geographers* 88(3), 496-515.

Delaney D. and Leitner, H. 1997: The political construction of scale. *Political Geography* 16(2),93-97.

Dephy, C. and Leonard, D. 1992: *Familiar exploitation.* London, Polity Press.

Dreyfus, H. L. and Rabinow, P. 1983: *Michel Foucault: beyond structuralism and hermeneutics* (second edition). Chicago: University of Chicago Press.

Duncan, S. and Goodwin, M. 1988: *The local state and the uneven development*. London: Polity Press.

Elsenschltz, A. and Gough, J. 1996: The contradictions of neo-Keynesian local economic strategy. *Review of International Political Economy* 3(3), 434-58.

Entrikin, N. 1991: *The betweeness of place*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Giddens, A.1985: *The constitution of society*. Los Angeles: University of California Press.

Gill, S. 1999: The constitution of global capitalism. Unpublished manuscript, Department of Political Science, York University (available from author).

Gottdiener, M. 1985: *The social production of urban space*. Austin: University of Texas Press.

Gough, J. and Eisenschitz, A. 1996: The construction of mainstream local economic initiatives: mobility, socialization and the class relations. *Economic Geogarphy* 72(2), 178-95.

Gregory, D. and Urry, J., editors, 1985: *Social relations and spatial structures*. London: Macmillan.

Gulbenkian Commission 1996: *Open the social sciences: report of Gulbenkian Commission on the restructuring of the social sciences*. Stanford, CA. Stanford University Press.

Harvey, D. 1982: *The limits to capital*. Chicago: University of Chicago Press.

____1989: *The urban experience*. Baltimore: Johns Hopkins University Pres.

Herod, A. 1997: Labor's spatial praxis and the geography of contract bargaining in the US east coast longshore industry. *Political Geography* 16(2), 145-69.

Hocking, B. 1999: Patrolling the 'frontier': globalization, localization and the 'actorness' of non-central governments. *Regional and Federal Studies* 9(1), 17-39.

Howitt, R. 1998: Scale as relation: musical metaphors of geographical scale. *Area* 30(1), 49-58.

Jessop, B. 1994: Post-Fordism and the state. In Amin, A., editor, *Post-Fordism: a reader*. Cambridge MA: Blackwell, 251-79.

____1999: Narrating the future of the national economy and the national state: remarks on remapping regulation and reinventing governance. In Steinmetz, G., editor, *State/culture: state formation after the cultural turn*, Ithaca, NY: Cornell University Pres, 378-405.

____2000: The crisis of the national spatio-temporal fix and the ecological dominance of globalizing capitalism. *International Journal of Urban and Regional Research* 24(2), 323-60.

Jonas, A. 1994: The scale politics of spatiality: *Environment and Planning D: Society and Space* 12(3), 257-64.

Jones, M. 1999: *New institutional spaces*. London: Jessica Kingsley.

Kelly, P. 1997: Globalization, power and the politics of scale in the Philippines. *Geoforum* 28(2), 151-71.

____1999: The geographies and politics of globalization. *Progress in Human Geography* 23(3), 379-400.

Lefebvre, H. 1976: De l'Etat (volume 2). Paris: Union Générale d'Editions.

____1991 [1974]: *The produciton of space*. Cambirdge, MA: Blackwell.

Leitner, H. 1997: Reconfiguring the spatiality of power: the construction of a supranational migration framework for the European Union. *Political Geography* 16(2), 123-43.

Low, M. 1997: Representation unbound: globalization and democracy. In Cox, K., editor, *Spaces of globalization*. New York: Guilford Pres, 240-80.

MacLeod, G. 1999: Place, politics and 'scale dependence': exploring the structuration of Euro-regionalism. *European Urban and Regional Studies* 6(3), 231-53.

____2000: The learning region in an age of austerity: capitallzing of knowledge, enterpreneurialism and reflexive capitallsm. *Geoforum* 31, 219-36.

MacLeod, G. and Goodwin M. 1999: Space, scale and state strategy: rethinking urban and regional governance. *Progress in Human Geography* 23(4), 503-27.

Mahoney J. 2000: Path dependence in historical sociology. *Theory and Society* 29, 507-48.

Mann, M. 1993: *The sources of social power, volume 2: the rise of classes and nation-states.* New York: Cambridge University Pres.

Marston, S. 2000: The social construction of scale. *Progress in Human Geography* 24(2), 219-42.

Martin R. and Sunley, P. 1997: The post-Keynesian state and the space economy. In Lee, R., and Wills, J., editors, *Geographies of economies.* London: Arnold, 278-89.

Massey, D. 1984: *Spatial divisions of labor.* London: Macmillan.

____1994 [1979]: In what sense a regional problem? In Massey, D., *Space, place and gender,* Minneapolis: University of Minnesota Press, 50-66

Massey, D. and Allen, J., editors, 1984: *Geography matters.* New York: Cambridge University Pres.

Miller, B. 1997: Political action and the geography of defense investment: geographical scale and the representation of the Massachusetts Miracle. *Political Geography* 16(2), 171-85.

Murdoch, J. 1997: Towards a geography of heterogeneous associations. *Progress in Human Geography* 21, 3, 321-37.

Newman, D. and Paasi, A. 1998: Fences and the neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography. *Progress in Human Geography* 22, 186-207.

North, D. 1990: *Institutions, institutional change and economic performance.* New York: Cambridge University Press.

Paasi A. 1991: Deconstructing regions: notes on the scales of spatial life. *Environment and Planning A* 23,239-56.

____1996: *Territories, boundaries and consciousness: the changing geographies of the Finnish-Russian border.* Chichester: John Wiley.

Peck, J. 1996: *Work-place: the social regulation of labor markets.* New York: Guilford Press.

Peck, J. and Tickell, A. 1994: Searching for a new institutional fix: the after-Fordist crisis and the global-local disorder. In Amin, A., editor, *Post-Fordism: a reader,* Cambridge, MA: Blackwell, 280-315.

Pierson, P. 2000: Increasing returns, path dependence and the study of politics. *American Political Science Review* 94(2), 251-68.

Sack, R. 1980: *Conceptions of space in social thought: a geographic perspective.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

____1986: *Human territoriality.* Cambridge: Cambridge University Pres.

Saunders, P. 1979: *Urban Politics: a sociological interpretation.* London: Heinemann.

Sayer, A. 1991: Beyond the locality debate: deconstructing geography's dualisms. *Environment and Planning A* 23(2), 283-308.

Sewell, W. 1992: A theory of structure: duality, agency and transformaiton. *American Journal of Sociology* 98(1), 1-29.

Silvern, S. 1999: Scales of justice: law, American Indian treaty rights and the political construction of scale. *Political Geography* 18, 639-68.

Smith, N. 1984: *Uneven Development.* Cambridge, MA: Blackwell.

____1987: Dangers of empirical turn: some comments on the CURS initiative. *Anitpode* 19(1), 59-68.

____1990: Afterword: the beginning of geography. In Smith, N., *Uneven Development* (second edition), Cambridge MA: Blackwell, 160-78.

____1992: Geography, difference and politics of scale. In Doherty, J., Graham, E. and Malek, M. editors, *Postmodernism and the social sciences,* New York: St. Martin's Press, 57-79.

____1993: Homeless/global: scaling places. In Bird, J., Curtis, B. Putnam, T., Robertson, G. And Tickner, T., editors, *Mapping the futures, local cultures, and global change.* New York: Routledge, 87-119.

____1995: Remaking scale: competition and cooperation in prenational and postnational Europe. In Eskelinen, H. And Snickars, F. Editors, *Competitive European peripheries*, Berlin: Springer Verlag, 59-74.

____1997: The satanic geographies of globalization: uneven development in the 1990s. *Public Culture* 10(1), 169-92.

____2000: Scale. In Johnston, R. J. et al., editors, *The dictionary of human geography* (fourth edition). Cambridge, MA: Blackwell, 724-27.

Smith, N. and Dennis, W. 1987: The restructuring of geographical scale: coalescence and fragmentation of the northern core region. *Economic Geography*. April, 160-82.

Soja, E. 1989: *Postmodern Geographies*. New Yrok: Verso.

Sum, N. L. 1997: Time-space embeddedness and geo-governance of cross-border regional modes of growth: their nature and dynamics in East Asian cases. In Amin, A. and Hausner, J., editors, *Beyond market and hierarchy*. Cheltenham: Edward Elgar, 159-95.

____2001: Varieties of capitalism in tiem and space: 'embedded exportism' of East Asian newly-industrializing countries and their governance. In Beynon, H., Harvey, M. And Quilley, S., editors, *Varieties of capitalism*. Manchester University Press, in press

Swyngedouw, E. 1992: The Mammon quest: 'Glocalisation', interspatial competition and the monetary order: the construction of new scales. In Dunford, M. And Kafkalas K., editors, *Cities and regions in the new Europe*, London: Belhaven Press, 39-68.

____1996: Reconstructing citizenship, the rescaling of the state and the new authoritarianism: closing the Belgian mines. *Urban Studies* 33(8), 1499-521.

____1997: Neither global nor local: 'glocalization' and the politcs of scale. In Cox, K., editor, *Spaces of globalization*. New York: Guilford Press, 137-66.

____2000: Authoritarian Governance, power and the politics of rescaling. *Environment and Planning D: Society and Space* 18, 63-76.

Taylor, P. J. 1993: *Political geography: world-economy, nation-state and locality* (third edition). New York: Longman.

____1996: Embedded statism and the social sciences: opening up to new spaces. *Environment and Planning A* 28 (11), 1917-28.

____1999: Places, spaces and Macy's: place-space tensions in the political geogarphy of modernities. *Progress in Human Geography* 23(11), 7-26.

Walker, R. B. J. 1994: *Inside/outside: international relations as political theory*. New York: Cambirdge University Press.

Werlen, B. 1995: *Sozialgeographie allatglicher Regionalisierungen. Band 2: Globalisierung, Region, Regioanlisierung*. Stuggart: Franz Steiner Verlag.

Whatmore, S. and Thorne, L. 1997: Nourishing networks: alternative geogarphies of food. In Goodman, D. and Watts, M., editors, *Globalising food: agrarian questions and global restructuring*. London: Routledge, 287-304.

Williams, R. 1999: Environmental injustice in America and its politics of scale. *Political Geography* 18(1), 49-73.

Zeller, C. 2000: Rescaling power relations between trade unions and corporate management in a globalising pharmaceutical industry: the case of the acquisition of Boehringer Mannheim by Hoffman-La Roche. *Environment and Planning A* 32(9), 1545-68.

Praksis 15 | Sayfa: *337 - 342*

Devlet, Ölçek ve Hane: Ölçek Üzerine Düşünmenin Sınırları? Brenner'e Bir Yanıt[1*]

Sallie A. Marston ve Neil Smith
Çeviri: Kameray Özdemir

Neil Brenner'in "ölçeğin toplumsal inşasına" (Marston, 2000) yanıtı (bu sayıda), olabileceği en iyi noktalardan yükselir ve niyetlendiği gibi, yeni yeni tomurcuklanan coğrafi ölçek tartışmalarına odaklanılmasına ve saflaştırılmasına yardım eder. Onun, ölçek kuramlarının popülerliğinin, keskin biçimde tanımlanmış bu kavramda bazı "analitik kör noktalara" yol açtığı ve ölçeğin giderek artan bir şekilde daha kapsamlı olan mekân tartışmalarıyla birleştiği yönündeki büyük savı kesinlikle doğrudur. Bununla birlikte Brenner'in yanıtındaki iki bakış açısı sorunludur: ilk olarak, ileri sürmeye çalıştığı ölçek kuramının özgül soykütüğü [idiosyncratic genealogy]; ikinci olarak hane ölçeği üzerine feminist savların reddedilmesi. Her iki yönelim de, tanımladığı problemi yeniden çözmekten çok, onu oluşturur ve örnekleri haline gelir. Analitik tartışmanın keskinleşmesi umuduyla Brenner'in ölçek kuramına yaklaşımının bu iki temeli üzerine, naçizane kısa bir eleştiri sunmaya çalışacağız. Ölçekteki analitik kör noktaların, fetişist putlaştırmaların ötesinde, ölçek kuramının sürekli yeniden icadıyla, en iyi şekilde bertaraf edilebileceği bizim savımızı oluşturmaktadır. Tamamıyla bu sebepten dolayı, orijinal makale, toplumsal yeniden üretim ve tüketimin, toplumsal üretimle ilişkilendirerek, coğrafi ölçek üretimindeki kurucu fakat, büyük ölçüde tanımlanmamış rolü üzerinde ısrar eder. Brenner'in Lefebvre'yi takip eder bir şekilde, ölçek politikası üzerine bu yorumu, bize sadece "derin mekânı" çağrıştırır.

Brenner, oldukça zekice bir biçimde, günümüz literatüründe "coğrafi ölçek nosyonu" ile "yer, yerellik, territorya ve mekân" gibi diğer coğrafi kavramlar arasında "dikkate değer bir kayma" olduğunu ileri sürer. En azından metodolojik olarak, Brenner mekân üretimini ilgilendiren savlarla ölçek üretimini ilgilendiren savlar

1 * *Progress in Human Geography* dergisinin 2001'de yayınlanan 4. sayısından çevrilmiştir.

arasında, ölçeğin mekâna karışmasının ya da tersi bir durumun engellenmesi için, kökten bir ayrım oluşturmaya çalışır. Bu öneri bir noktaya kadar anlamlıdır: ölçek, mekânı farklılaştıran, üretilmiş bir toplumsal ölçümdür; *kendiliğinden* mekân değildir. Yine de, "coğrafi ölçek" daha önce var olan mekânın üzerine kurulmuş "hiyerarşik olarak sıralanmış bir sistem'den ibaret değildir, aynı zamanda hiyerarşik sıralamanın kendisi akışkan olabilir. Daha doğrusu, ölçek üretimi, her koşulda mekân üretiminin bir tamamlayıcısıdır. Mekân üretimi coğrafi ölçeğin farklı yapılarını doğururken, ölçeklenmiş toplumsal süreçler mekânın özgün üretimlerini meydana getirir. Bu süreç oldukça akışkan ve dinamiktir, toplumsal yaratıcılığı geniş tabanlıdır ve haneye (ya da eve) ait ölçek bu sürecin bir tamamlayıcısıdır. Böylelikle, beden ölçeğini de ileri sürebiliriz.

Brenner'in coğrafi ölçek hakkındaki büyük savı gerçekte, karşı çıktığı ölçek ve mekân arasındaki aynı kaymanın hareketliliğini açıklar. Bir dizi makalesinde, çağdaş ölçek politikalarını ve Erik Swyngedouw'un adlandırdığı gibi çağdaş "yeniden ölçeklenme süreçlerini" kavrayışımızda devleti merkez almanın gerekliliğinde ısrar eden oldukça ikna edici ve büyüleyici analizler ortaya koyar (Swyngedouw, 1996). Kuramsal esinlenme için Henri Lefebvre'ye döner. Burada yatan problem, sadece Lefebvre ile çok bağlantı kurması değil, anlam bolluğunda da Lefebvre'ye dayanmasıdır. Brenner ölçeği Lefebvre gözüyle okur, onu ölçek kuramının baş azizi makamına yerleştirir, fakat bu okuma mekân üzerine cümlelerin ölçek üzerine cümleleri ima etmesine bağlıdır.

Aslında Lefebvre ölçek üzerine çok az şey söylemiştir. Brenner, ölçek kuramının kaynağı olarak, Lefebvre'nin *De L' Etat* (Lefebvre, 1976) adlı eserinin dördüncü cildindeki iki ya da üç cümleye sürekli atıfta bulunur. Bu cümlelerde Lefebvre "hiyerarşik katmanlaşmış morfolojiden" ve "onları bütünüyle çalışmak için" değişik ölçeklerin "yaratılış", "istikrar" ve "kırılma" gibi koşullarının bilinmesi ihtiyacından bahseder (1976:69). Lefebvre'nin ölçek üzerine kısa yorumları belli bir bağlamda yapılmıştır; kuramsal olmaktan çok metodolojiktir. Lefebvre'ye göre, "ölçek ve seviye sorunu", "çalışılmaya niyetlenilen ölçeğin başlangıcının seçilmesine bağlıdır" ve analizin sonucu "başlangıç veya öz olarak seçilen ölçeğe dayanır" (1976:68). Bunlar anlamlı yorumlar olmakla birlikte öncüldürler, coğrafi ölçek kuramına eklenmedikleri gibi bu yönde bir nokta bile oluşturmazlar. Lefebvre'nin ölçek üzerine kısa yorumları, eserinin "yöntemle" ilgili bölümünde saklıdır ve bu metodolojik bakışın nasıl daha somut kuramsal savlara dönüşeceği konusunda çelişkilidir. Lefebvre'ye göre "ölçek sorunu" (1976:67) sadece "sorundur", kuram değildir, kendisinin asla çalışmadığı bir sorunun bir tür stenografisidir. Aksini öne sürmek -Lefebvre'yi ölçek kuramının kaynağı olarak koymak- gerçekte dramatik biçimde "coğrafi ölçek kavramının aşırı genişletilmesini" temsil eder (Brenner). Brenner'in metodolojik konulara süregiden bağlılığı onun Lefebvre'ye yakınlığına işaret eder, fakat çalışmasının asıl değeri, ölçeğin ele alınışının metodolojikten, devlet bağlamında somuta

doğru çevrilmesine katkısında yatmaktadır. Bu çalışmaları, Lefebvre'de varsayılan "ölçek kuramı" üzerinden temellendirme çabaları, sadece ölçek kuramı ile mekân üretimi arasındaki kök salmış kaynaşmayı desteklemez, aynı zamanda ölçeğin kuramsallaştırılmasına da mani olur. "Ölçek siyaseti", "yeniden ölçeklenme", "ölçek üretimi", "toplumsal yeniden üretim ölçeği", "sabit ölçek", "ölçek sıçraması" ve benzeri gibi kuramsal kavramlar, 1980'ler ve 1990'lara kadar ortaya çıkmamıştır, bu da bizi Lefebvre'nin ötesine taşır. Ölçek kuramını geliştirmek için kolektif çabalarımız, Lefebvre'nin gelişmemiş çelişkisinin arkasına sıkıştırılarak, keskin bir biçimde sınırlandırılır.

Aslında, eğer Brenner'in soykütüğünü kabul edersek henüz sorulamamış büyüleyici sorulardan biri, Lefebvre'nin – ki zekası bize "mekân üretimini" (ve çok daha fazlasını) sundu ve hem politik strateji hem de başarılması gereken durum olarak "farklılık hakkını" (1991:396), belirsizlikten uzak bir biçimde, kazandırdı- neden mekânsal farklılıkların üretimini çok az kuramlaştırdığıdır. Kesin olarak, ölçek kuramı, sorunu çözmede bir aşama kaydetmiş ve ölçek analizlerinin büyüsüne kapılmış, sayıları her geçen gün artan soyal bilimci ve birçok coğrafyacı için belirgin bir boşluğu doldurmuştur. Bu bizi hane sorununa götürür.

Üretim alanından çıkan devlet, sermaye ve politika üzerinde ağırlıkla durulmasından dolayı, ölçek kuramlarında toplumsal üretim ve tüketim süreçlerine yetersiz vurgu yapıldığı, orijinal makalenin ana önermesini oluşturur. Buna ek olarak da, ölçek oluşumu belli tarihsel bağlamlarda işleyen coğrafya, sınıf, ırk ve cinsiyetle şekillenmiş toplumsal ajanlar tarafından gerçekleştirilen somut bir süreç olarak anlaşılmalıdır. Orijinal makalede yer verilen, geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyılda ABD'de ev içi feminizm üzerine yapılmış bir vaka çalışması ile haneyi kilit bir anda anahtar bir ölçek olarak kavramanın önemi ileri sürülür. Hane ölçeğini inşa etme konusundaki çabalar, bedenden mahalleye, şehre ve ulusal devlete uzanan ölçeklerin yeniden inşasını yansıtır. Bu, tarihçi Robert Wiebe'nin (1994) *The Search for Order* adlı klasik eserinde bahsettiği gibi, ABD'de ulusal-devlet ölçeğinin ilk kez kristalleşmeye başladığı bir dönemdi. ABD devletinin oluşumu hakkındaki literatüre feminist katkılar ev içi feminizm, milli ev idaresi ve sosyal refah uygulamaları gibi hareketlerin sürecin bir parçası olduğunu oldukça ikna edici bir şekilde gösterir (bkz. örneğin, Baker, 1984; Flanagan, 1990; Gordon,1994; Hayden, 1981; Skocpol, 1992). 19. yüzyıl bittiğinde modern devlet, annelik ve evcimenlik söylemleri etrafında örgütlenmiş kentli kadınların uzun süreli politik eylemciliğine doğrudan cevap veren yeni sorumluklar ve dönüşmüş rollerle yeniden oluşturuldu. Ev içi ideolojisi ve pratiği üzerine mücadele eden orta sınıf kadınların kimliği, yüzyılın bitimine doğru sadece evi [home] ve haneyi [hosehold] dönüştürmekle kalmadı, aynı zamanda ABD'de devletin teritoryal organizasyonunun güçlü bir biçimde yeniden şekillenmesine katkıda bulunan kadın örgütlerine bir ölçek temeli sağladı ve hemen hemen bir yüz yıldır hâkim olan "ölçek gestaltı"nı dramatik bir biçimde değiştirdi.

2001 yılında Neil Brenner'in bu önermeyi feministlerin yüklediği anlamdan daha fazla bir anlam yükleyerek özel bir dava şeklinde okuduğunu ve toplumsal yeniden üretim (aynı şey değildir) sorununu ölçek kuramı tablosunda yüksek bir yere oturttuğunu görmenin bizi hayal kırıklığına uğrattığını, belki patavatsızca olacak, ama söylemek zorundayız. Bunu, "ilk kez... bu rolü sistematik ve tarihsel olarak kuramsallaştırma çabası" olarak kabul ettiği yönündeki önermesine rağmen, hanenin değişik ölçeklerinde kristalleşmiş olarak bulunan cinsiyet, toplumsal yeniden üretim ve politik hareketliliği ele almamaya lütuf göstermesi daha da hayal kırıcıdır. Toplumsal yeniden üretim ve tüketim sorununun "uzun süredir tamamıyla ölçeğe duyarlı yollarla analiz edildiği" iddiası ve dolayısıyla bunun yeterli olduğunun ima edilmesi (Castells'in 1977 tarihli kolektif tüketim ile "kenti" eşitlediği çalışmasına atıfta bulunur), toplumsal yeniden üretim tartışmalarında yer alan sorunlara karşı derin önyargı ve körlüğü ele verir. *Federalist makaleler* de (Hamilton ve arkadaşları, 1961) "ölçeğe duyarlıydı", fakat devletin ölçekleri etrafındaki çağdaş kuramlaştırmaların önemini kimse gözardı edemez. 20. yüzyıl boyunca devletin oluşumunda toplumsal yeniden üretimin verili merkezi rolü düşünüldüğünde, toplumsal yeniden üretim önermesinin kuramsal ilişkisini görememek ve ölçek vizyonunun sınırları üzerinde durmak özellikle şaşırtıcıdır.

Tartışmalarımızın "zaten çoğunlukla içerildiği düşünsel alana dönüşü olmayan bir yeniden ziyarete başlangıç" olduğu konusunda Brenner haklı olabilir, fakat bu dönüşsüz yeniden ziyaretin kaynaklarına doğru ilk basamağa, tahmin ettiğinden daha yakın olabilir. Israrı her nasıl anlıyorsak anlayalım, orijinal makalede hane ölçeğinin inşasındaki çok ölçekli yerleşmeler üzerine açık ifadeler bulunmasına rağmen, hane ölçeği "çoklu" inşadan ziyade "tekli" inşaya indirgenmemiş midir? Devlet çok katmanlı bir "ölçek" olarak alınırken, evin "yer" veya "arenaya" indirgenmesi sadece keyfidir.* Hanenin, "sorgulanan sosyo-mekânsal dönüşümlerin çoğunun görece sabit arka plan yapılarından" oluştuğu şeklindeki iddiası, hacimler üzerine konuşmaktır. Eğer orijinal makalede devlet "görece sabit bir arka plan yapısına" indirgenseydi, tepkinin ne olacağı hayal edilebilir.

Bütün bunlar hane ölçeğinin inşası, durağanlığı ve gelip geçiciliğinin ya da diğer ölçeklerde yerleşmesinin iyi çalışılmadığı anlamına gelmez, sadece bazı insanlara tuhaf göründüğü için üzeri örtülmemelidir. Büyük, kurucu kuramında yer alan bir kaç metodolojik ima ve ifadeden dolayı Lefebvre'ye sunulan büyük cömertlik, hane ve beden sorunlarını ölçek terimleriyle yeniden düşünme çabalarına kadar genişletilmemelidir; bu böyle olmalıdır. Bu tarihsel nedenler kadar kuramsal nedenlerle de böyle olmalıdır. Feminist kuramcıların ileri sürdüğü gibi, günümüzde kimliklerin oluşumu beden, ev (hane), cemaat, ulusal ve küresele ait üretim, inşa ve perfor-

* Brenner'in ölçek üzerine geçmiş çalışmalarında, devletle ulusal ölçek dönemsel olarak içiçe geçmiş biçimde yer alır. Orijinal makaleye yanıtta modern devletin ulusal, yerel ve bölgesel düzeylerde çoklu ölçeklendiği konusunda açık bir kabul vardır. Lefebvre'in ölçek üzerine metodolojik yorumlarıyla provoke edilen "devletin küreselleşmesi' en öne konulmuşken, devlet oluşumunda küresel ölçeğin atlanması yönündeki ısrar ilginçtir.

mansların tabakalaşmış ifadelerini içerir (Berlant, 1997). Gerçekte son otuz yılda ortaya çıkan bütün kimlik politikaları, mekânsal ölçeğin yeniden yapılanmasının mükemmel bir ifadesidir. Kuramsal cömertlik tarihsel nedenlerle de genişletilmelidir, Robert Wiebe'nin (1994:113) belirttiği gibi, 20. yüzyıl biterken ABD'de ulusal ölçeğin kristalleşmesi, belirgin bir "kimlik devrimi" ile birleşmiştir. Gelecekteki tarihsel çalışmalar, belki bütün bunlar içinde hanenin "sabit arka plan yapısını" ortaya çıkarabilir, fakat şu anda makul olan diğer görüşü doğru kabul etmektir. Aynı zamanda, eğer fetişçi putlaştırmaları gerçekten ötede tutmak istiyorsak, Brenner'in yorumladığı gibi ölçek üzerine düşünmemiz titizlikle olmalıdır, fakat onun ileri sürdüğü sınırları geçme ihtiyacı da vardır. Ölçek oluşumuna katkıda bulunan toplumsal yeniden üretim üzerine mücadelelerin ve toplumsal yeniden üretim pratiklerinin ve ölçeksel yapıların buyrukları karşısında benzer ifade ve mücadelelerden alıkonulmanın yollarını anlamak, ölçek üzerine düşünmenin sınırlarını yıkmada heyecan verici yollar önermektedir. ■

Teşekkür

Yazarlar, bu makalenin taslağına aydınlatıcı yorumlarıyla katkıda bulunan Cindi Katz'a teşekkürü bir borç bilir.

Kaynakça

Baker, P. 1984: The domestication of politics: women and American political society, 1780-1920, *American History Review* 89, 620-47.

Berlant, L. 1997: *The Quenn of America goes to Washington City: Essays on sex and citizenship*. Durham, NC: Duke University Press.

Castells, M. 1977: *The urban question*. London: Edward Arnold; Cambridge, MA: MIT Press.

Flanagan, M. 1990: Gender and urban political reform: the city club and the woman's city club of Chicago's progressive era. *American History Review* 95(4), 1032-1050.

Gordon, L. 1994: *Pitied but not entitled: single mothers and the history of welfare, 1890-1935*. New York: The Free Press.

Hamilton, A., Madison, and J. Jay, J. 1961: *The federalist papers*. New York: New American Library.

Hayden, D. 1981: *The grand domestic revolution: a history of feminst designs for American homes, neighborhoods, and cities*. Cambridge, MA: MIT Press.

Lefebvre, H. 1976: *De l'Etat* (volume 2). Paris: Union Générale d'Editions.

____1991: *The production of space*. Oxford, Cambridge, MA: Blackwell.

Marston, S. 2000: The social construciton of scale. *Progress in Human Geography* 24, 219-42.

Skocpol, T. 1992: *Protecting mothers and soldiers: the poltical origins of social policy in the United States*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Swyngedouw, E. 1996: Reconstructing citizenship: the re-scaling of the state and the new authoritarianism: closing the Belgian mines. *Urban Studies* 33, 1499-521.

Wiebe, R. 1994: *The search for order 1877-1920*. New York: Hill and Wang.

Praksis 15 | Sayfa: 343 - 360

Çalışma Adaları ve Marston/Brenner Tartışması: Daha Bireşimli Bir Eleştirel Beşeri Coğrafyaya Doğru*

Mark Purcell
İngilizceden Çevirenler: Demet Özmen, Koray Yılmaz**

I. Giriş

Bu çalışma daha bireşimli [synthetic] bir eleştirel beşeri coğrafyayı savunmaktadır. Bu gelenekteki güncel araştırmalar, akademisyenlerin belirli araştırma ve yazma rutinlerine derinlemesine saplanmaları nedeniyle bu rutinlerin dışındaki argüman ve alışkanlıklarla ilgilenmelerini sınırlayan, benim "çalışma adaları" [island of practice] olarak adlandırdığım şeyden mustariptir. Burada "çalışma" [practice] terimi, veri toplama ve analizini, yazmayı ve söylemi içeren akademik uğraş alanını ifade etmektedir. Bu terim akademik uğraşın hem entelektüel hem de siyasi yönünü kapsamaktadır. "Ada" terimi ise manevra ve değişimler için bazı olanaklar sunan ama daima açıkça tanımlanmış ve kapalı sınırlar içindeki metaforik bir mekânı işaret etmek için kullanılmaktadır. Böylelikle çalışma adaları çağdaş beşeri coğrafyayı bir dizi yolla bölmektedir: bu çalışma adaları, ölçekler (yerel/ulusal/küresel), egemenlik biçimleri (kapitalizm/ataerkillik/ırkçılık/ heteronormativite), güncel uzmanlıklar (ekonomik/politik/kültürel), dünya ekonomisinin görünümleri (kuzey/güney), yerleşim modelleri (kentsel/kırsal), metodolojiler (niceliksel/niteliksel), insan-doğa ayrılığı (ekonomi/ekoloji) vb. tarafından tanımlanır. "Çalışma" üzerine vurgumda belirttiğim gibi, eleştirel beşeri coğrafyadaki bu bölünmelerin teorik olmaktan ziyade öncelikle yöntemsel olduğunu düşünüyorum. Yani, bu adalar, toplumsal ya-

* *Progress in Human Geography* dergisinin 2003'de yayınlanan 3. sayısından çevrilmiştir. Bireşimli kelimesini "synthetic" kelimesinin karşılığı olarak kullanıyoruz. [Ç.N] Bireşim kelimesi, "çözümleme karşıtı olarak, çözümleme yoluyla ayrışmış bulunan öğelerin yeniden birleştirilmeleri anlamını dile getirir. Terim özellikle Hegel'in diyalektik felsefesinde önem kazanmıştır. Hegel bunu, olumlama ve yadsıma çatışmasının daha yüksek bir düzeyde yeniden olumlanması anlamında yadsınmanın yadsınması deyimiyle dile getirir" (Hançerlioğlu, O, 1996,36)

** Hülya Kendir ve Şebnem Oğuz'a çeviriyi gözden geçirip önerilerde bulundukları için teşekkür ederiz.

şamın bir yönünü diğerlerinden üstün ya da belirleyici tutan teorik bir iddianın ürünü olmaktan çok alışılmış araştırma ve yazma eğiliminin bir ürünüdür.

Bölünmeler eğer yöntemselse, çözümlenebilir; alışılmış araştırma odaklarını güncel ufkun ötesine genişletmeye yönelik bilinçli ve devamlı bir çaba yoluyla uzlaşmalar mümkündür. Yöntemsel ayrımların üstesinden gelmek, çeşitli çalışma adalarını aşan ve onların geleneksel odaklarını daha bireşimli bir analizde birleştiren, belirgin yöntemsel projeleri gerektirir. Emin olunmalıdır ki, bu gibi bireşimli araştırmalar vardır ve yapılmaktadır, ama hâkim yöntemsel yaklaşım yukarıda değinilen (örneğin; kapitalizme, ataerkilliğe veya ırkçılığa odaklanan) geleneklerden birine yerleşmiş bir analiz olmaya devam etmektedir. Bu makale, çalışma adalarını anlama ve tanımlamanın ve onları aşacak yollar geliştirmenin önemli olduğunu ileri sürmektedir, çünkü bu adalar eleştirel beşeri coğrafya projesinin en önemli entelektüel ve siyasi engellerinden birisini teşkil etmektedir.

Çalışma adalarını daha detaylı olarak açıklamak için son günlerde *Progress in Human Geography* dergisinde yer alan Sallie Marston ve Neil Brenner arasındaki "tartışamamayı" [nondebate] analiz edeceğim. Marston/Brenner diyaloğunun konusu, coğrafyada ölçek siyaseti hakkındaki son dönem tartışmalardır. Bu çalışmayı, ölçek üzerine tartışmalara bir katkı sağlamak ve ölçek teorisini Marston/Brenner çıkmazının ötesine taşımaya yardım etmek üzere tasarlarken, ilk amacım Marston/Brenner tartışmasını, coğrafyacıların "çalışma adalarını" daha iyi anlamalarına yardım edecek ve daha bireşimli bir eleştirel beşeri coğrafya yaratmak için strateji önerecek bir ampirik vaka çalışması olarak kullanmaktır. Hem Marston'ın hem de Brenner'in temel argümanlarının ve birbirlerinin sınırlılıklarına yönelik eleştirilerinin yerinde ve etkili olduğunu, ancak her ikisinin de diğerinin eleştirisini duymak ve önemsemek yönünden yetersiz kaldığını düşünüyorum. Bu yetersizliğin her bir yazarın vizyonunu sınırlayan belirli çalışma adalarının sonucu olduğu kanaatindeyim. Brenner örneği belirli toplumsal süreçler üzerine yaygın bir araştırma ve yazma eğilimini yeniden üretmektedir: sermayenin üretken ilişkileri (Gibson-Graham,1996). Marston'ın makalesi ise belirli bir ölçek üzerine hemen hemen benzersiz bir vurguyla sınırlanmaktadır: hane [household]. Her biri diğerinin adasını anlamayı ve aşmayı gerekli görmekle birlikte diğerinin önerilerine kulak vermekte tamamıyla başarısızdır.

Eleştirel coğrafyanın en yetkin iki akademisyeninin, anlamak ve kendi sınırlarını aşmak konusundaki bu başarısızlığı, "çalışma adaları" sorununun çağdaş eleştirel coğrafyanın gerçek ve şiddetli bir sorunu olduğunu göstermektedir. Dahası bu adaları aşmaya çalışmak da çok tehlikelidir. Sorunlardan biri düşünseldir: Adalar, araştırmacıların sadece belirli araştırma odakları dışındaki olguları analiz etme yeteneklerini değil, aynı zamanda onların kendi odaklarını anlama yeteneklerini de sınırlamaktadır. Örneğin, değişen toplumsal yeniden üretim ve tüketim ilişkilerini analiz etmeksizin, üretim ilişkilerinin süre giden yeniden yapılanmasını anlamak

imkânsızdır, çünkü her biri bir diğeriyle kaçınılmaz olarak ilişkilidir. Marston (2000), asıl metninde bu savı ileri sürmektedir. Benzer şekilde, belirli bir ölçek onun diğer ölçeklerle ilişkisini analiz etmeksizin anlaşılamaz, çünkü her bir ölçeğin anlam ve önemi, kaçınılmaz bir biçimde onun ölçekler arası ilişkilerine nüfuz etmiştir. Bu ise Brenner'in (2001), Marston'a cevaben öne sürdüğü argümandır. İkinci sorun ise tamamıyla politiktir: eleştirel coğrafyacılar arasında, egemenlik, eşitsizlik ve adaletsizliği eleştirme ve onlara alternatif oluşturma yeteneklerini engelleyen derin ve bitmek bilmeyen ihtilaflar vardır. Örneğin ana odakları kapitalizm olan akademisyenler, çoğunlukla ataerkillik, ırkçılık, veya heteronormativite ile ilgilenen akademisyenlerden entelektüel ve politik olarak soyutlanmıştır. Benzer şekilde, daha çok küresel ölçek ilişkilerini araştıranlar, yerel ölçek süreçleriyle uğraşanlarla nadiren işbirliği yaparlar. Eleştirel coğrafya içinde tartışma ve farklılıklar mutlaka gerekli olmakla birlikte, aynı zamanda adaletsizlik ve eşitsizliğe karşı direnişin kapsamlı bir analizini sağlayabilecek ölçüde dayanışmaya da ihtiyaç vardır.

Eleştirel coğrafyadaki fikir ayrılıklarının listesi bu yazıdaki örneklerin çok ötesindedir. Örneğin Eric Swyngedouw, ikna edici bir şekilde, politik iktisadın ekoloji ve çevre sorunlarıyla daha fazla ilişkili olması gerektiğini ileri sürmektedir. Kapitalizmin bütün temelinin doğanın dönüşümü ve metalaşması yoluyla refah yaratılmasına dayandığı göz önüne alınırsa, ekolojik sorunların böylesine ihmal edilmesi, sonuçta küresel politik iktisadın da layıkıyla anlaşılmasına zarar verir (Swyngedouw, 1997b; 1999). Devletin neredeyse her zaman kapitalist toplumsal ilişkiler ve kapitalist birikim bağlamında okunması nedeniyle, yöntemsel olarak daraltıldığını öne sürerek coğrafyadaki eleştirel devlet teorisinin sınırlarını ortaya koymuştum (Purcell, 2002). Alışkanlık gereği, devlet-yurttaş ilişkisinin meşruiyeti gibi tamamen siyasi faktörler göz ardı edilmiştir. Bu sınırlılık eksik bir devlet analizi ortaya çıkarmıştır. İyi bildiğim diğer bir örnek, küresel kuzey [Global North] çalışan kent bilimcilerdir. Bu kent bilimcilerin çok azı, küresel güneydeki [Global South] kentleşmenin ve şehirlerin önemsiz ve kuzeyin kentleşmesi ile ilişkisiz olduğunu ileri sürecektir, ancak araştırma pratikleri hemen hemen yalnızca kuzey şehirlerini çalışan ve tartışan "adaya özgü" bir gelenek yaratmıştır.(Lauria,1997; MacLeod,1999; Purcell,1997; Smith, 1996; Soja,1996; Stone,1989). Eleştirel coğrafya projesini zayıflatan ve entelektüel diyaloğu baskılayan pek çok çalışma adası örneğinden sadece biri olması nedeniyle Marston/Brenner tartışmasını sunacağım. Çalışma adalarının nasıl işlediğinin, onların niçin entelektüel diyaloğu baskıladığının ve bunun üstesinden nasıl gelinebileceğinin derinliklerini keşfedebilmek için bu örnek üzerine odaklanıyorum.

II Marston/Brenner Tartışması

Son on yılı aşkın bir süredir, eleştirel beşeri coğrafyada ölçek sorunu üzerine yazı ve çalışmalarda hızlı bir artış vardır. Neil Smith'in 1980 ve 1990'lardaki temel

çalışmaları etrafında dönen, Eric Swyngedouw, Helga Leitner, Andrew Jonas, John Agnew ve Andy Herod gibi birçok akademisyen son on yıl boyunca ölçek konusunda gittikçe sofistike bir yaklaşım geliştirmektedir. Sally Marston, *Progress in Human Geography* dergisinin 2000 yılındaki bir sayısında, hızlı bir şekilde bu yazının kanonik metinlerinden biri haline gelen bir makale yayınladı (Marston 2000). Onun savı, son dönem ölçek çalışmalarının, kapitalist üretim sorununa gereğinden fazla odaklanmış olmasıdır. Marston, "ölçeğin toplumsal inşası hakkındaki bu tartışmada, toplumsal yeniden üretim ve tüketime ilişkin ciddi bir vurgu eksikliği olduğunu" (Marston, 2000: 219), kapitalizmin üretim, yeniden üretim ve tüketim gibi bütün yönlerine daha fazla önem verilmediği takdirde, ölçekten anladığımız şeyin eksik kalacağını öne sürmektedir. Ayrıca, ölçeğin üretiminde kapitalizmin ataerkil cinsiyet ilişkileriyle eklemlenme biçimlerinin incelenmesinin önemine vurgu yapar. Yeniden üretim ve tüketim ilişkilerine dayanan bir ölçek analizinin neye benzeyebileceğini göstermek için, Marston, 19. yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başlarında ABD'deki değişen yeniden üretim ve tüketim ilişkilerinde kilit ölçek olarak hanenin önemini ortaya koyan bir vaka çalışması geliştirmiştir. O, haklı olarak, ölçek yazınının çoğunlukla hane ölçeğini ihmal ettiğini ve onun yerine kentsel, bölgesel, ulusal ve küresel gibi diğer ölçeklere odaklandığını iddia etmektedir.

Bir yıl sonra *Progress in Human Geography* dergisinde, Neil Brenner, Marston'ın çalışmasına karşı bir yanıt metni yayınlamıştır (Brenner, 2001). Ölçek ile mekân, yer, teritori vb. coğrafi kavramlar arasındaki farklılıkları daha açık hale getirmek kaygısında olan Brenner'in tartışması, Marston'ın çalışmasında ölçeği ele alış biçimi üzerine odaklanır. Brenner, Marston'ın metninin hane ile diğer ölçekler arasındaki ilişkiyi analiz etmekte başarısız olduğunu ve bu nedenle bir ölçek analizinden ziyade bir yer [place] veya mahal [site] analizi olduğunu öne sürer. Aynı sayıda, Marston, Neil Smith'in katılımıyla Brenner'in çalışmasına yanıt vermiştir (Marston ve Smith, 2001). Onlar Brenner'in makalesinin kapitalizmde kilit bir ölçek olarak hanenin önemini reddettiğini ve ölçek yazınında, toplumsal yeniden üretim, tüketim ve ataerkilliği dışlayan bir körlüğü sürdürdüğünü ileri sürmüşlerdir. Bu diyalogdan çıkan çoğu kez kopuk bir "tartışamama" [nondebate] durumudur; Brenner, Marston'ın hane, toplumsal yeniden üretim ve ataerkilliğe daha fazla önem verme yönündeki çağrısına, Marston ve Smith ise Brenner'in daha açık, ilişkisel bir ölçek kavramı çağrısına karşılık vermekte yetersiz kalmaktadır. Benim argümanım ise hem Marston'ın hem de Brenner'in haklı olduğudur. İkisi de yazına son derece önemli katkılar yapmıştır, ama aynı zamanda her ikisi de diğerinin argümanının değerini göz ardı ettikleri (ya da değerini göremedikleri) için hatalıdır.

1. Marston neden haklıdır?

Marston'ın ilk makalesi, ölçek yazınının, devlet ve kapitalist üretimin yeniden ölçeklendirilmesi analizi tarafından hâkimiyet altına alındığı yönünde önemli bir

argüman geliştirmiştir. Söz konusu analiz aşağıda belirtilen iki noktayı ihmal etme eğilimindedir.

1) Kapitalist toplumsal ilişkiler mimarisinin bir parçası olarak toplumsal yeniden üretim ve tüketim nasıl yeniden ölçeklendiriliyor?
2) Ataerkillik, ırkçılık ve heteronormativite gibi diğer egemenlik biçimleri nasıl ölçeklendiriliyor ve nasıl yeniden ölçeklendiriliyorlar?

Makalesinde Marston, şu an ölçek hakkındaki bilgiye yön veren soruların, kapitalist üretim üzerine odaklanma eğiliminde olduğunu, en iyisinin toplumsal yeniden üretimi ve tüketimi sadece örtük olarak onaylarken, en kötüsünün ise bunları tamamen yok saydığını ileri sürerek çoğunlukla birinci ihmal üzerinde yoğunlaşmaktadır (Marston 2000;219). Coğrafyadaki ölçek araştırmalarında hâkim olan gelenek, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin göreli istikrarlı toplumsal uzlaşmasının, 1960'lar sonu ve 1970'ler başında çözülmeye başlamasıyla birlikte "Atlantik Fordizminin krizini" tanımlama çabası içerisinde, kapitalist üretimin ve kapitalist devletin karmaşık şekillerde nasıl yeniden ölçeklendiriliyor olduğunun, donanımlı bir analizini sunmuştur (bkz. diğer birçokları arasında, Goodwin and Painter, 1996; Jessop, 1998; MacLeod and Goodwin, 1999; Peck and Tickell, 1994; Swyngedouw, 2000). Bu argüman Fordist-Keynesyen dönemde, kapitalist üretim ve devletin başat olarak ulusal ölçekte örgütlendiği noktasına varmaktadır. Son yirmi yılı aşkın süredir, bu biçimler kısmen ulusal olmaktan çıkmış ve küyerelleşmiştir [glocalized], hem sermayenin hem de devletin artarak ulus üstü ve ulus altı ölçeklerde örgütlenmiş olması gibi. Bu yeniden ölçeklendirme Fordist dönemin yoğun üretiminin çökmesiyle ilişkilendirilen krizin düzenlenmesinde ve kısmen çözümünde anahtar bir strateji olmuştur. Marston bu baskın bilimsel söylemin güçlü bir şekilde üretimciliğe [productivism] yöneldiğini ileri sürer. Bu ele alış, toplumsal yeniden üretim ve tüketime ek olarak ataerkil cinsiyet ilişkilerinin de yeniden ölçeklendirilmesiyle daha bireşimli bir tanımlama yönünde genişletilmelidir.

Açıkça bu kelimelerle ifade etmese de, Marston'ın teorik bir eleştiriden ziyade, öncelikle yöntemsel bir eleştiri yaptığı açıktır. Onun tanımladığı sorun, ölçek yazınının, mutlaka kapitalist üretim ve devletin temel olduğu ve bunların yeniden üretimi ve tüketimi veya ataerkilliği belirlediği şeklinde olumlu bir argüman geliştirmesi değildir. Marston'ın işaret ettiği sorun bir yöntemsel odak sorunu olarak anlaşılabilir. Yeniden ölçeklendirme çalışanlar, hemen hemen yalnızca kapitalist üretim ve devletteki değişimleri araştırır ve tüketim ve yeniden üretimdeki değişimleri neredeyse hiç incelemezler. Onlar aslında devlet ve üretim hakkında yazma ve araştırma alışkanlığı içindedir ve söylemleri bu konuların ötesine geçmez. Bu duruma ek olarak, politik iktisat ile uğraşanlar, kapitalizmin diğer bütün egemenlik biçimlerini belirlediği yönünde ontolojik bir argüman geliştirmezler. Ama politik iktisattaki söz konusu araştırmaların hemen hemen hepsi kapitalist egemenlik süreçlerini incelediği ve egemenliğin diğer biçimlerini ihmal ettiği için determinizm

içermektedir. Sözü geçen araştırmalar hakkındaki diyalog ve tartışmalar neticede diğer baskı biçimlerine karşı sessizdir ve benzer şekilde kapitalist egemenlik üzerine odaklanır. Marston'ın tanımladığı önemli sorunun, belirli odakların baskın olduğu araştırma geleneği sorunu olduğunu düşünüyorum – politik iktisattaki ölçek araştırması için bu odaklar, kapitalizm, üretim ve devlettir. Ölçek geleneği, yeniden üretim ve tüketim veya ırkçılık, ataerkillik ve heteronormativite gibi diğer meseleleri "en iyi olasılıkla sadece zımnen onaylama en kötü olasılıkla da tamamen yok sayma" (Marston, 2000: 24) eğilimindedir.

Marston bu durumda yine de ölçek yazınındaki "çalışma adalarını" tanımlamaktadır. Akademisyenler küresel politik ekonomideki güncel değişimleri anlamaya çalışırken bir yandan da devam eden araştırma ve tartışma programlarıyla ilgilenmektedir. Bu programda diğer konular kısmen ya da tamamen araştırma dışında bırakılırken, belirli konuların etraflıca incelendiği, alışılmış belirli modeller gelişmiştir. Söz konusu çalışma adası sorununun çözümü, analizin alanını büyütecek ve yazının söyleminin odağını genişletecek bilinçli bir yöntemsel projedir. Marston'ın haklı olarak ileri sürdüğü gibi, yazının sınırlı odak sorunu, sadece ölçek teorisyenlerinin yeniden üretim ve tüketim ya da cinsiyet, ırk ve cinsellik analizlerinden dünyayı mahrum bırakmaları değildir. Sorun, aynı zamanda kapitalist üretim ve devletin yeniden ölçeklendirilmesinin –çünkü, yeniden üretim, ataerkillik vs. ile birbirine derinden bağlıdır– yalıtılarak anlaşılamamasıdır. Bu, yeniden ölçeklendirmenin birçok farklı yönünü kavrayan daha kapsamlı bir yaklaşım gerektirir. Araştırma adaları, sadece belirli konuları tartışma dışı bırakmakla kalmaz, aynı zamanda araştırma odağının analizini de zayıflatır, çünkü hiçbir konu kendi başına gereği gibi anlaşılamaz.

Geçmişte bu sorular üzerinde ontolojik anlaşmazlıkların daha büyük ölçüde olduğu ve özellikle politik iktisatçıların yeniden üretim, tüketim ve ırkçılık/cinsiyetçilik/heteronormativitenin önemini kabul etmekte veya bunları kapitalist üretim ve devletle eşit önemde görmekte isteksiz oldukları kesinlikle doğrudur. Bu isteksizlik, uzun bir dönem boyunca bireşimli eleştirel beşeri coğrafyanın önündeki en büyük engel olmuştur ve feministlerin ve diğer coğrafyacıların hane, ev, ataerkillik ve yeniden üretimi, çağdaş toplumun analizine dahil etmek için kararlı bir şekilde mücadele etmelerinin asıl sebebidir. Ama bu ontolojik yadsımanın, politik iktisatçıların üretim dışı ve kapitalist olmayan süreçlerin merkezi rolünü kabul etmesinin bugün daha olası görünmesi dolayısıyla azaldığını ve yaygınlığını kaybettiğini söylemek yerinde olur. Yine de ölçek yazınındaki bu eksiklik ve suskunluk sorunu hala mevcuttur ve oldukça açıktır. Neil Brenner'in Marston'a yanıtında bu çelişkiye yönelik açıklamalarının çoğunu bulabiliriz. Brenner, toplumsal yeniden üretim ve tüketimin, kapitalizm ve yeniden ölçeklendirme analizinde önemli noktalar olduğunu kabul eder. Marston'ın, "kapitalizmin düzenlenmesi ve yeniden üretiminde, cinsiyete ilişkin güç ilişkilerinin -özellikle ataerkilliğin- kurucu rolünü inceleme-

yi ihmal eden coğrafi politik iktisat yaklaşımlarını güçlü bir şekilde eleştirmesine katılır (Brenner, 2001: 596). Brenner, Marston'ın güncel yeniden ölçeklendirme süreçlerinin analizinde haneyi anahtar bir ölçek olarak içerme çağrısını destekler ve hanenin kapitalizmde hayati önemde bir sosyo-mekânsal birim olduğu teorisine katılır (ss.596-97).

Brenner'in yanıtı, politik iktisat ve onun eleştirel coğrafyadaki kritikleri arasında bilinen eleştirel diyalogun bir örneğidir. Tipik olarak bir politik iktisatçı, yaptığı analiz sıklıkla ırkçılık, ataerkillik, yeniden üretim vb. gibi belirli toplumsal süreçleri içermediği için suçlanacaktır. O da anlayışla, ırkçılık, ataerkillik, yeniden üretim vb., hepsinin önemli olduğu düşüncesine katıldığı yanıtını verecektir. Daha sonra, onun araştırma odağının yalnızca üretim veya kapitalist devlet ya da emek üzerine olduğu düşüncesine karşı çıkacaktır. "Her şeyi yapamazsınız", "uzmanlaşmamız gerekir" iddialarında bulunabilir. Bu yanıt ne kadar akla uygun olursa olsun, bir kaçış olabilir. Bu kesinlikle "çalışma adaları" sorununu yeniden üretmektedir. Bizim politik iktisatçımız, kapitalist olmayan ve üretim dışı süreçlerin önemini prensipte onaylayarak, masum olduğunu iddia eder, fakat toplumsal süreçlerin çok büyük bir bölümünü dışarıda bırakan araştırma alışkanlıklarına ve yöntemsel yaklaşımına başvurarak farkında olmadan suçu kabul etmektedir. Bu yöntemsel kısıtlama ve literatürün sonucu "çalışma adaları", teorik olarak böylesi bir indirgemeciliği inkâr etse bile, sonuçta güçlü bir şekilde üretimi, devleti ve kapitalizmi tek önemli güç olarak öneren bir analiz üretir. Bu genel savunma sahte bir destektir; güncel politik iktisadın yöntemsel sınırlarına karşı doğrudan bir önlem almaz. Politik iktisattan beklenen diğer süreçlerin önemli olduğu ilkesinde anlaşmaktan başka, araştırma pratiğinde anlaşmaktır.

Marston çalışmasında, bu pratikten yoksunluğun, yeni perspektifleri içermeye daha açık gördüğü Neil Smith'in etkileyici ölçek çalışmasını bile karakterize ettiğini belirtir. Ona göre;

Smith, toplumsal yeniden üretim ilişkilerinin (ve onların cinsiyet sistemleri ve ataerkillik ile sürtüşmesinin) ölçek siyasetini anlamak açısından kapitalist ekonomik üretim kadar önemli olduğunu kabul eder. Ve "toplumsal yeniden üretimin unsurları tarafından kurulmuş ve... esasen toplumsal yeniden üretim ile cinsiyetin inşası arasındaki ilişkiler bakımından içsel olarak farklılaşmış" (Smith, 1992, 75) bir ev kavramlaştırması yönünde *henüz pek somut bir yol izlememesine rağmen*, evi toplumsal olarak üretilmiş bir ölçek şeklinde tanımlar --daha geniş toplumsal, politik ve ekonomik süreçlerle tamamen ilişkilendirilen bir ölçek (Marston, 2000: 232, vurgular yazara ait).

Marston, Smith'i toplumsal yeniden üretimin önemini prensipte kabul ettiği için övmekle birlikte onun pratikteki "somut bir yol izleme" başarısızlığını önemsemez. Bununla birlikte bence sorun tam olarak bu "izleme başarısızlığının" kendisidir. Artık politik iktisat geleneği için devlet ve üretim dışı süreçlerle, kapitalist

ilişkilerin dışında kalan toplumsal ilişkilerin önemini prensipte onaylamak yeterli değildir. Politik iktisatçılar için şimdi zorunlu olan bu gibi iddialar üzerine "somut bir yol izlemektir". Bu zorunluluk, bilinçli ve devamlı bir araştırma gündemi ve üretim, yeniden üretim ve tüketim arasındaki ile kapitalizm ve diğer egemenlik biçimleri arasındaki karşılıklı ilişkileri inceleyecek pedagojik bir söylem gerektirir. Bu proje, basmakalıp analizlere, sadece yeni temaları ele alan yeni paragraflar eklemekten ibaret değildir. Daha doğrusu bu proje bütünleştirici olmak zorundadır; hiç biri tek başlarına anlaşılamayacak, karşılıklı belirlenmiş ve karmaşık bir dizi süreç olan güncel toplumsal ilişkileri anlamaya olanak verecek daha bütünsel araştırma stratejileri geliştirmelidir. Tabii ki, her şeyi aynı zamanda yapmaya uğraşmak sorunludur. Örneğin, kapitalist yeniden yapılanmanın, belirli yerlerde cinsiyet, ırk veya cinsel ilişkilerin yeniden yapılanması ile nasıl derinden bağlı olduğunu araştırmak gibi ilk adımlar zor olmakla birlikte kesinlikle imkânsız değildir. (Brodkin, 2000; Oberhauser, 1995; Valocchi, 1999; Wright, 1998). Bu gündem tekil araştırmalar üzerinden de ilerleyebilir ama, "her şeyi yapamazsınız" iddiasının arkasında bir doğruluk payı olduğundan ortak araştırma projelerinin daha dengeli ve yetkin analizler üretmesi daha olası görünmektedir.

Bu bağlamda bakıldığında, Brenner'in, Marston'ın ilk metnine yanıtı oldukça sorunludur. Brenner, Marston'ın eleştirilerinin temel doğrularını kabul eder, ama daha sonra dikkatini bambaşka bir konuya vermeyi sürdürür. O, Marston'ın yeniden üretim, tüketim ve ataerkillik ile ilgili olarak ölçek yazınının yöntemsel sınırlarına getirdiği eleştiri ile ilgilenmekten ve bu konuları araştırmaya dahil edecek yeni yollar önermekten ziyade, Marston'ın ölçeği ele alış tarzının teorik bir eleştirisini sunmaktadır. Brenner, Marston'ın ortaya koyduğu koşula karşılık vermekte başarısızdır: bu koşul, araştırma pratiğini devlet ve üretimin sınırlarının ötesine taşımaktır ve böylece çeşitli toplumsal süreçlerin yeniden ölçeklendirilmesini daha kapsamlı anlayabilmek için ölçek araştırmalarının umutsuzca ihtiyaç duyduğu şeydir. Brenner'in, Marston'ın gündemine karşılık verememesi ve onu temel alamaması, Marston'ın teşhis ettiği "çalışma adalarını" yeniden üretmektedir. Bu, Marston'ın işaret ettiği noktayı doğrulamakta ve ardından Marston'ın yeniden üretim, tüketim ve cinsiyet ilişkilerine daha fazla dikkat edilmesi talebi üzerine "somut bir yol izlemeyen" bir analiz geliştirmeye devam etmektedir.

Bir yandan, Brenner'e yönelttiğim eleştiri dolaylı olduğu için adil değildir. Ben Brenner'i söylediği şeyden ziyade, söylemekte başarısız olduğu şeyden dolayı eleştiriyorum. Diğer yandan Marston'a yanıtı bağlamında, Brenner'in toplumsal yeniden üretim, ataerkillik vs. ile ilgilenmek ve çalışma adalarını tamamen yeniden üreten bir uğraşın ötesinde, yeni yollar önermek konusundaki yetersizliğinin etkileri politik iktisatçıların üzerine konuşamadığı asıl önemli sorundur. Ataerkillik ve toplumsal yeniden üretim (diğerleri arasında) meseleleriyle ilgilenmekte yetersiz kalan ve kendini yalnız ölçeğe ilişkin geleneksel araştırma söylemi içinde işlenen

konularla sınırlayan pek çok söylem, Marston'ın teşhis ettiği sorunu sadece daha da kötüleştirir.

2. Brenner Neden Haklıdır?

Brenner'in büyük projesi, neyi ölçeğin sınırları olarak gördüğünü tanımlamaktır. O, ölçek kavramının "analitik olarak körelme" tehlikesinden kaçınmak konusuyla ilgilidir. Ölçek ve yer [place], teritori [territory], yöre [locale], mahal [site] vs.. gibi diğer coğrafi kavramlar arasında ayrım yapmanın önemli olduğunu ileri sürmektedir. Ölçek, sözü geçen diğer kavramlarla değiştirilebilir bir kavram değildir, diğer kavramlarla eşdeğer olarak değerlendirildiği ölçüde kendine özgü analitik gücü azaltılmış olacaktır. Bu tehlike özellikle güncel eleştirel beşeri coğrafyada şiddetli bir hal almıştır, son yıllarda, ölçek "beklenmedik bir şekilde metodolojik ve ampirik olarak dikkatleri çeken, ... fısıldanan bir sözcük haline gelmiştir" (Brenner, 2001:591). Brenner'in örtük korkusu, ölçek hakkında konuşma modasının, araştırmacıları, analizleri gerçekte yer, teritori veya diğer coğrafi birimleri tarif ediyorken, ölçek terminolojisini kullanmaya özendiriyor olmasıdır. O kullanılması gerektiği yerde kullanılmayan ölçek ve diğer coğrafi kavramların her ikisine de zarar veren bu "aşırı genişlemeden" kaygı duymaktadır. Bu, gerçekten herkesin düşündüğü kadar önemli ise, ortada sadece ölçeğin ne olduğunu merak eden okuyucular kalır. Son dönem ölçek araştırmaları hakkındaki şüphelerin çoğu, aslında ölçek kavramının yararlılığına yönelik gerçek bir itirazdan ziyade, terimin aşırı kullanımına karşı yerinde bir tepki olabilir. (Amin, 2002; Whatmore ve Thorne, 1997).

Brenner, ölçeğin belirli niteliklerini açıklamaya, ölçeklerin tarihsel olarak inşa edildiği ve bu nedenle politik mücadeleler yoluyla sürekli üretilmekte ve yeniden üretilmekte olduğunu ifade eden "yerleşik doğru"(2001:599) kavramıyla başlamaktadır. Bu anlayış yaygın kullanılan "ölçek siyaseti" kavramının başlıca kaynağıdır. (Blomley ve Pratt, 2001; Brenner, 2002; Edwards vd.,2001; Gilbert, 2001; Smith, 1990:172, Swyngdouw, 2000; Williams, 1999). Brenner'in bu gerçekliğe katkısı, özellikle ölçeğin *ilişkisel* niteliğini vurgulamasıdır. Bu özgün bir fikir değildir – esas olarak Richard Howitt (1998)'den yararlanmıştır- ama toplumsal inşa argümanına göre daha az tartışılmıştır. Brenner hiçbir ölçeğin bağımsız bir varlık olarak anlaşılamayacağını ancak daha geniş bir ölçeksel hiyerarşi içerisindeki *konumsallığı* veya *yerleşikliği* bağlamında anlaşılması gerektiğini ileri sürmektedir (2001:600). Brenner'e göre ölçek araştırmalarında, araştırmanın nesnesini oluşturması gereken, her bir ölçeğin diğer ölçeklerle olan ilişkisidir, çünkü söz konusu ilişkiler ölçeğin belirli özgül niteliklerini tanımlamaktadır. Brenner, bu ilişkisel odağın dışında, gerçekte kimsenin hiçbir surette *ölçekten* bahsetmediğini, ancak teritori, yer veya mahal gibi diğer bazı coğrafi kavramlardan bahsedildiğini ileri sürmektedir.

Brenner, "ölçeğin sınırlarının" ilişkisel tanımlamasını, ölçek yaklaşımlarının iki yaygın biçimini sunarak ortaya koymaktadır: Tekil olan ve çoğul olan. Tekil yakla-

şım, görece sınırlanmış bir coğrafi alanda(arena) – çoğunlukla yerel, kentsel, bölgesel, ulusal vb..şeklinde adlandırılan – sosyo-mekânsal örgütlenmenin bazı boyutlarının üretim, yeniden düzenleme veya rekabeti üzerine odaklanmaktadır (Brenner, 2001:599). Bu yaklaşım genel olarak belirli bir sürecin bir coğrafi birim içine nasıl içerildiğini vurgular; yine bu yaklaşım, çoğunlukla bu birim ile diğer ölçeklerin arasındaki ilişkiyi analiz etmede başarısızdır. Tabii ki, böylesi ölçekler arası ilişkiler, bir sürecin nasıl belirli bir ölçekle sınırlanmış hale geldiğinin (muhtemelen diğer ölçeklerde işlemesi engellendiği için) herhangi bir açıklamasında saklıdır. Yine de Brenner, bu ilişkilerin özellikle ölçek analizinde örtük olarak bulunmasından daha fazlasının gerekli olduğunu, onların araştırmanın açık bir nesnesi haline getirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ölçekler arası ilişkiyi ihmal etme eğiliminde olduğu için, Brenner'e göre çoğu kez bu tekil yaklaşım, gerçekte, hiçbir şekilde bir ölçek tartışması değildir. Onun yerine diğer coğrafi varlıkların bir analizidir.

Tersine çoğul yaklaşım, aynı anda birçok ölçeği inceler ve onların arasındaki karşılıklı ilişkilerin değişimini araştırır. Bu yaklaşım Brenner'in ölçekler arasında karşılıklı hiyerarşik ilişkilerin politik mücadeleler yoluyla sürekli yeniden örgütlenmesi olarak anlamlandırdığı "ölçeklenme sürecine"(Brenner, 2001:600) karşı daha duyarlıdır. Brenner, bu çoğul yaklaşımın klasik bir örneği olarak, Eric Swyngedouw'un(1992) ulusal ölçeğin önceki hegemonyasının zayıfladığı ve yerel (ulusal altı) ve küresel (ulusal üstü) ölçeklerin öneminin arttığı, dünyanın politik ekonomik coğrafyasının küyerelleşmesi [glocalization] hakkındaki argümanını kaynak olarak göstermektedir. Swyngedouw'un çalışması ve politik iktisattan esinlenen pek çok analiz, küresel yeniden yapılanmanın politik ve ekonomik yaşamı düzenleyen karşılıklı ölçeksel ilişkileri nasıl yeniden şekillendirdiğini incelemektedir. Bu yinelenen tema Fordist-Keynesyen dönemden güncel post-fordist ve neo-liberal düzenlemelere geçiş tarafından karakterize edilen ulusalsızlaşma [de-nationalization] / küyerelleşmedir. Brenner'e göre en iyi ölçeksel analiz ölçekler arasındaki değişen ilişkilere odaklanır.

Brenner'e göre bu tekil/çoğul ayrımı ölçeğin sınırlarını tanımlamaktadır. Bunu açıkça söylememesine rağmen, çoğul yaklaşımın gerçek ölçek analizi olduğunu, tekil yaklaşımın ise bir ölçek analizi olmadığını sadece diğer bazı sosyo-mekânsal varlıkların analizi olduğunu belirtmektedir. Brenner bu ayrımı Marston'ın hane tanımını eleştirmek için kullanmaktadır. Marston'ın tanımının neredeyse tamamen tek bir ölçeğe odaklanması nedeniyle ölçeğe tekil bir yaklaşım olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle Marston'ın örneğinde, hane hiçbir suretle bir ölçek olarak değil, ancak gerçekte mahal, alan veya yer gibi diğer coğrafi birimler halinde ortaya çıkmaktadır. Brenner'in genel olarak hanenin bir ölçek olamayacağını söylemediğini açıklığa kavuşturmak önemlidir. Hane üzerine başka hiçbir çalışmanın ilişkisel bir analiz sunmayacağını da söylememektedir. Daha doğrusu Brenner, özel olarak Marston'ın çalışmasının(2000) hanenin tekil bir analizini sunduğunu ve bu nedenle hanenin özellikle ölçeksel doğasını aydınlatamayacağını söylemektedir. Marston'ın çalışması, haneyi kapitalist

yeniden üretim ve tüketime içkin olan diğer ölçeklerle ilişki içinde ele almamıştır. Defalarca coğrafi bir ölçek olarak *adlandırılmasına* rağmen, Marston'ın analizinde hane yukarıda kastedilen teknik anlamda bir coğrafi ölçekten ziyade, daha belirgin olarak sosyo-mekânsal alan, teritori, yerel veya yer olarak işlenmektedir (Brenner, 2001:598). Okumalarıma göre, Marston'ın haneyi bir ölçek olarak geliştirdiği daha sonraki çalışmaları için de bu eleştiri geçerlidir (Marston, 2002).

Brenner'in niçin haklı olduğunun özünü yakalayan bu son alıntıdır. Marston'ın çalışması aslında ölçek kavramını aşırı genişletmektedir. Marston çalışmasını hanenin bir ölçek olarak analizi şeklinde tanımlamakta, ama hanenin ölçeksel niteliklerini ayrıntılı olarak ortaya koymamaktadır. Örneğin Marston, 20.yy kapitalizminin başlarında tüketim için asıl mahalin [site] hane olduğunu ileri sürerken, bahsettiği bir önceki düzenlemede köy ölçeğinin yeniden üretim ve tüketimin hegemonik ölçeği olduğunu, ancak yerini politik mücadeleler yoluyla ölçeksel hiyerarşi içinde hanenin başat ölçek olduğu düzenlemeye bıraktığını köy, kent, bölge gibi diğer ölçeklerin ise göreli önemini yitirdiğini anlatır, fakat ölçekler arası ilişkilerin bu değişimini açıklamaz. Hatta, Marston'ın haneden bir ölçek olarak bahsetmek istediği konusunda kendini ikna edemediği sonucunu çıkarmak da mümkündür. Marston kamusal alanın cinsiyete ilişkin dönüşümünü, evin özel alanının yeniden oluşumu üzerinden tanımladığı zaman, hane bir alan [sphere] olarak görünür (Marston, 2000:235). Marston, evi toplumsal yeniden üretimin mahali [site] olarak tanımladığı (s.234) veya üretim, toplumsal yeniden üretim ve tüketim ilişkileri arasındaki etkileşimlerin en yoğun bilimsel ilgiyi çektiği yerde odağını bir mahal [site] olduğu halde, hane ölçeği olarak tanımladığı zaman, aslında bir mahalden [site] söz etmektedir. (s.233).

Bunlar sadece semantik tartışmalar değildir. Bu örnekler, Brenner'in tanımladığı ölçeğin aşırı genişletilmesi durumunu açıklamaktadır. Marston'ın makalesi haneyi bir ölçek olarak analiz etmeye çalışmakta, fakat asıl tartışması sıklıkla ölçekten diğer coğrafi birimlere sapmaktadır. Bu nedenle eğer makale gerçekten ölçekten bahsediyorsa, bu şekilde tasarlanmış olsa bile, asla anlaşılabilir değildir. Hanenin özellikle ölçeksel doğası azgelişmiş olarak kalmaktadır. Makalenin sonlarına doğru gelindiğinde, Marston ölçek kavramını kullanmaya yeniden başvurmuş ve 19.yy'ın orta sınıf kadınlarının eylemliliğinin toplumsal hayatı yeniden ölçeklendirdiğini öne sürmüştür. "Somutlaşan bu ölçek dönüşümleri evin ötesinde kente ülkeye ve dünyaya kadar ulaşan sonuçlarıyla oldukça etkilidir"(s.238). Brenner'in göz ardı ettiği bu etkiler Marston tarafından daha ayrıntılı olarak tartışılmıştır, - böylelikle yeniden üretim, tüketim ve cinsiyet ilişkilerini karakterize eden ölçeksel ilişkilere, kadınların eylemliliği sayesinde nasıl karşı gelindiğini ve bu ilişkilerin nasıl yeniden şekillendirildiğini ifade etmiştir- fakat Marston sadece bu ilişkiden bahsetmiş ancak bunları geliştirme yoluna gitmemiştir.

Böylece Marston'ın "çalışma adaları" Brenner'inki ile doğrudan benzerlik göstermektedir. Marston'ın analizi, haneyi uygun bir sosyo-mekânsal çalışma birimi

olarak ele alma mücadelesindeki bir araştırma geleneğine yerleştirilmiştir (England, 2000; Hanson ve Pratt, 1995; Holloway ve Valentine, 2001; Katz ve Monk, 1993; Marston, 2002; Oberhauser, 1997; Rabrenovic, 1995; Saegert, 1981). Bu mücadele hane ve ev üzerine dikkatli ve ayrıntılı bir şekilde odaklanmayı gerektirmektedir. Marston'ın makalesi bazen diğer ölçeklere de vurgu yapmaktadır, ancak onlar anlatıda asla kurucu bir role sahip değildir. Örnek hane hakkındadır ve diğer ölçekler sadece vurgulanmış, asla ayrıntılı olarak uğraşılmamıştır. Hane üzerine odaklanan bu anlatı, Marston'ın açıklamasının diğer ölçekleri en iyi ihtimalle üstü kapalı olarak kabullendiği en kötü ihtimalle de açıkça göz ardı ettiği anlamına gelmektedir (Marston, 2000,219) - Marston toplumsal yeniden üretim ve tüketime karşı aldığı tutum nedeniyle ölçek yazınını suçlamaktadır. Bu eksiklik Marston'ın sadece diğer ölçekleri gözden kaçırması değil, aynı zamanda hanenin kendisini bir bütün olarak analiz edememesi anlamına gelmektedir, çünkü bir ölçek olarak hane esasen diğer ölçeklerle olan ilişkisi tarafından kurulur. Onun açıklamasından yola çıkarsak haneyi bir mahal, yer ya da alan [sphere] olarak ele almakta önemli bir kavrayış, fakat haneyi bir ölçek olarak ele almakta daha dar bir kavrayış sağlayabiliriz. Bu eksiklik hiçbir şekilde onun ilk çağrısına zarar vermemektedir. Hiç değilse, onu daha acil kılmaktadır. Hane önemli bir ölçektir ve günümüzdeki ölçek yazını ona gerektiği kadar önem vermekten uzaktır. Marston'ın hane ile ilgili tekil analizi henüz haneyi bir ölçek olarak tam anlamıyla ortaya koyamamıştır ve bu nedenle de bu analizi daha da geliştirmek çok büyük önem taşımaktadır.

3. Marston ve Smith Neden Hatalıdır....ve Haklıdır?

Bu bağlamda Marston'ın (Smith ile birlikte) Brenner'e yanıtı tatmin edici değildir (Marston ve Smith, 2001). İlk olarak onlar Brenner'in hanenin, ulus devlet kadar analize değer bir ölçek olduğu düşüncesini reddettiğini ileri sürerler. Devlet çok yönlü bir ölçek olarak ele alınırken, evin açıkça keyfi bir şekilde yer veya arenaya [arena] indirgendiğini düşünmektedirler (2001:618). Yukarıda açıklamaya çalıştığım gibi, bu eleştiri Brenner'in vurgusunu görmezlikten gelmektedir. Brenner hanenin bir ölçek olmadığını ve ölçeksel bir analizde yer alamayacağını düşünmemektedir; anlatısını sadece hane ile sınırlı tuttuğu ve ölçekler arası karşılıklı ilişkileri incelemediği için *Marston'ın analizinde* hanenin bir ölçek olarak görülmediğini ileri sürmektedir. Smith ve Marston, Brenner'in hane ölçeğinin çoğul anlamından ziyade tekil anlamını reddettiğini ileri sürmektedir (Marston ve Smith, 2001). Bilakis, Brenner de, Marston'ın haneyi çoğuldan ziyade tekil olarak *ele alışını* eleştirir ve bu nedenle onun gerçekten bir ölçeksel analiz olmadığını ileri sürer.

Marston ve Smith ölçeğin ilişkisel doğası sorununa çalışmalarının en sonunda ve çok kısa bir biçimde yanıt verirler. Hane ölçeğinin inşasındaki çok ölçekli yerleşiklik üzerine ilk makalede açık ifadelerin olduğunu ileri sürerler (Marston ve Smith, 2001:618) ve bu ifadelerin Marston'ın analizini tekil bir ölçekle sınırlamasına olanak

verdiğine inanır görünürler. Brenner'in vurgusu ise bu ifadelerin yeterli olmadığıdır. Belirli bir ölçeğin, diğer ölçeklerin içine yerleştirilmesinin, ölçeksel karşılıklı ilişkilerin politik mücadeleler yoluyla nasıl üretildiği ve yeniden üretildiğinin tam bir analizini geliştirmekten oldukça farklı olduğu ileri sürülmektedir. Bu eleştiri Marston'ın ölçek yazınına yönelttiği eleştiriye ve daha genel olarak politik iktisat araştırmalarının eleştirisine paralel gitmektedir. Tıpkı ölçek analizinin diğer ölçeklerin önemli olduğunu ileri sürüp, belirli bir ölçek üzerine odaklanmaya devam edemeyeceği gibi, ölçek araştırmaları da toplumsal yeniden üretim ve tüketimin önemini kabul edip, devlet ve kapitalist üretim üzerine odaklanmaya devam edemez. Daha genel olarak coğrafi politik iktisat cinsiyet, ırk, cinsellik vb.'nin önemli olduğunu vurgulayıp sonra analizini sadece kapitalizm ile sınırlamaya devam edemez.

Brenner'in ölçek hakkındaki vurgularını anlamaktaki başarısızlıklarına rağmen, Marston ve Smith, Brenner'in makalesindeki temel zayıflığı haklı olarak eleştirirler. Onlara göre, Brenner, Marston'ın ölçek araştırmalarının yöntemsel odağını genişletme çağrısına yönelik pek esaslı bir yol izlememiştir. Brenner ölçek hakkındaki temel argümanını geliştirmeden önce, Marston'ın, ölçek araştırmalarına toplumsal yeniden üretim ve tüketimin dahil edilmediği iddiasına oldukça zayıf bir şekilde karşı çıkmıştır. Brenner "bu sorunların uzun süredir, eleştirel coğrafi politik iktisadın önemli isimleri tarafından tamamıyla ölçeğe duyarlı yollarla analiz edildiğini ileri sürer" (2001;595). Brenner, toplumsal yeniden üretim ve tüketimin var olduğunu göstermek için Castells'in 1970'lerdeki ve Harvey'in 1980'li yılların sonlarındaki çalışmalarını örnek gösterir (Castells, 1977; 1983; Harvey, 1989). Marston ve Smith bu savunmayı ciddiye almazlar. Onlar toplumsal yeniden üretim ve tüketim sorununun uzun bir süredir ölçeğe duyarlı bir biçimde analiz edildiği ve bu nedenle yeterli olduğu imasına karşı çıkarlar... [ve bunun da] toplumsal yeniden üretim tartışmalarında yer alan sorunlara karşı derin bir önyargı ve körlüğü ele verdiğini söylerler (Marston ve Smith, 2001:617). Marston ve Smith, Brenner'in körlüğünün doğasını ortaya koymazlar (onların cevabında mekânın oldukça sınırlı kullanıldığını not etmek önemlidir). Bununla birlikte Brenner, Harveyve Castells'i işaret etmesiyle Marston'ın başlangıçtaki eleştirisinin konusu olan, 1990 sonrası ölçek araştırmalarında toplumsal yeniden üretime dikkat edilmesi sorununu önemsemez görünmektedir. Üstelik, yeniden üretimi ve tüketimi içeren bütün toplumsal ilişkileri kapitalist toplumsal ilişkiler olarak ele alan kısıtlı geleneğe geri dönüşü ima etmektedir. Bu kısıtlılık politik iktisatçılar için toplumsal yeniden üretimi ve tüketimi ataerkil cinsiyet ilişkileri tarafından yapılaştırılmış olarak kavramlaştıran Marston'ınki gibi bir eleştiriyi kavramayı zorlaştırır. Castells ve Harvey'in 1970'lerdeki çalışmalarının değeri her ne olursa olsun, kesinlikle ataerkilliğin sofistike bir analizini içermemiştir. Brenner'in, Marston'ın ataerkilliğin ihmal edildiği yönündeki argümanını kabul etmesine rağmen, Castells ve Harvey'e dönme iması, Marston'ın başlangıçta teşhis ettiği toplumsal yeniden üretim ve tüketime olan bugünkü ilgi eksikliğini pekiştiri-

ci bir etkiye sahiptir. Bu etki, yukarıda ileri sürdüğüm gibi, Brenner'in, Marston'ın eleştirisini kabul ederken, bu sorunla ilgilenmede yetersiz kalması ve Marston'ın makalesini ölçeğin teorik nitelikleri ile ilgili farklı bir gündem için sıçrama noktası olarak kullanmayı tercih etmesi nedeniyle şiddetlenmiştir.

III. Sonuç: Çalışma Adaları ve İşbirliğine Yönelik Araştırma

Marston/Brenner tartışmasının gösterdiği gibi, "çalışma adaları", çeşitli sorunlara yol açmaktadır. "Çalışma adaları", Marston, Brenner ve Smith arasındaki gibi anlaşmazlıklar üretmektedir. Akademisyenler kendi belirli odaklarının ötesini güçlükle görmeleri nedeniyle analizlerini sınırlandırır. Brenner'in örneğinde vurgu güncele ilişkindir. Diğer pek çok politik iktisatçı gibi, o da diğer egemenlik biçimlerini dışlayan devlet ve kapitalist üretim üzerine odaklanmaktadır. Marston'ın çalışma adası ise ölçekseldir. Onun çalışması diğer ölçekleri dışlayan hane üzerine odaklanmaktadır. Her ikisi de kendi belirli odaklarının ötesindeki diğer konuların önemini kabul etmekte çok hızlıdır. Ancak her ikisi de analizlerini kendi belirli adalarının sınırlarının bir adım ötesine taşımakta başarısızdırlar. Hatta daha da önemlisi çalışma adaları akademisyenlerin kendi araştırma nesnelerini tümüyle anlama imkânlarını da sınırlamaktadır. Brenner'in çalışması (ve diğer pek çok politik iktisatçının çalışması) kapitalizmle yakından ilgili ve kapitalizmi tanımlamaya yarayan diğer egemenlik biçimlerini açıkça incelemediği için kapitalizmi tam olarak kavrayamaz. Marston ise hanenin diğer ölçeklerle nasıl ilişkili olduğunu açıkça incelemediği için onu tam olarak kavrayamaz.

Gerekli olan daha bireşimli bir eleştirel beşeri coğrafyadır. Bu sentez çalışma adalarının dayattığı ve her alana yayılan sınırlılıkları aşmaya yönelik devamlı ve bilinçli çabaları gerektirecektir. Bundan böyle, diğer faktörlerin önemine işaret ettikten sonra "her şeyin yapılamayacağını" iddia ederek bir uzmanlık alanının rahatlığına sığınmak yeterli değildir. Bütün eleştirel beşeri coğrafyacılar tarafından gerekli görülen analizlerinin alanını kendi geleneksel sınırlarının ötesine genişleten belirli bir yöntemsel gündemdir. Marston'ın önerdiği gibi, güncel ölçek araştırmaları, diğer faktörlerle birlikte, yeniden üretim, tüketim ve cinsiyetin yeniden ölçeklendirilmesini, onun güncel odağı olan kapitalist birikimin ve devletin yeniden ölçeklenmesiyle etkin bir şekilde bütünleştirmelidir. Brenner'in ilave ettiği gibi, böyle analizler tek bir ölçekle sınırlı tutulamaz ancak çeşitli ölçekler arasındaki ilişkilerin politik mücadeleler yoluyla nasıl üretildiğini açıklamalıdır. Benzer şekilde coğrafi politik iktisat, kapitalizm ve kapitalizm ile sıkı sıkıya ilişkili ancak ona indirgenemeyecek diğer bazı egemenlik biçimleri arasındaki ilişkileri etkin bir şekilde analiz etmelidir. Yukarıda belirttiğim gibi bu zorunluluklar aynı zamanda ekonomi/çevre, kuzey/güney, niteliksel/niceliksel gibi bir dizi başka ayrımlar sunmaktadır.

Ben eleştirel coğrafya analizinin alanını genişletmeye yönelik her türlü stratejiyi içtenlikle karşılamaktayım. Örneğin feminist bir analiz ile Marksist bir analizi bir arada kaynaştırabilen ya da yerel politikanın detaylı bir kavrayışı ile küresel

politik yeniden yapılanmanın etraflıca bir açıklamasını ilişkilendiren kişiler, çeşitli araştırma pratiği adalarını parçalamaya yardım edebilir. Ancak, ben çeşitli akademisyenlerin, adalar arası ortak araştırmalar yoluyla köprü kurmaları sonucu oluşacak işbirliğine yönelik bir çözüme daha yatkınım. Çoğu eleştirel coğrafyacının örneğin kapitalizm, ırkçılık vs. gibi belirli bir hâkimiyet biçimi üzerinde uzmanlaşması anlaşılabilir. Bu odak, aksi mümkün olmadığından uzmanlığı hesaba katar ve akademik uzmanlaşmanın faydaları yönündeki argüman geçerliliğini korur. Kimse yoğun zaman ve çaba harcamadan Marksist, feminist ya da ırkçılık karşıtı analizlerde bir uzman haline gelemez. Hane ya da komşuluk ölçeğinde kadın hareketleri ile uğraşan bir akademisyen, ister istemez ulusal ya da küresel ölçekte analiz yapma geleneklerine kolaylıkla giremez. Kapitalist yeniden yapılanma üzerine bir uzman da araştırma projesine kolay kolay sıkı bir post kolonyal eleştiri getiremez. Gerek etik gerekse de pratik nedenlerle herkesin, yürüttüğü araştırmayı birçok ölçek, egemenlik biçimleri veya veri toplama yöntemleri ile bütünleştirmesini önermek ideal olmayabilir. Bunu yapabilecek az sayıda sıra dışı insan olsa da, muhtemelen çoğunluk böyle değildir.

İşbirliğine ve özellikle de araştırma gelenekleri arasındaki işbirliğine yönelik bilinçli bir zorlama, daha uygulanabilir ve muhtemelen daha verimli olacaktır. Örneğin, kapitalizm üzerine uzmanlaşanlar, egemenliğin çeşitli biçimleri arasındaki bağlantıların açık bir teorik analizini oluşturmanın yanı sıra bunların toplumsal yaşamın bugünkü küresel yeniden örgütlenmesi ile nasıl dönüştürüldüğünün anlaşılması için kendi geleneksel sınırlarının dışında ataerkillik, heteronormativite ve ırkçılık üzerine uzmanlaşanlarla işbirliği içine girmelidir. Ölçeksel çalışma adasının çözümü de benzer şekilde işbirliğine dayanır. Örneğin kent içi sorunları araştıran kent bilimciler, kentin her iki yüzünü de anlamak için kentler arası ilişkileri araştıran uzmanlarla işbirliği içine girmelidirler. Kendini belirli bir ölçekte rahat ve daha büyük ve daha küçük ölçeklerde rahatsız hissedenler için farklı ölçeksel odaklara sahip olanlarla işbirliği, kendi ölçekleri ve diğerlerinin ölçekleri arasındaki ilişkileri anlamalarına yardımcı olabilir.

Fakat bu pragmatik mantığa, işbirliği için daha teorik bir zorunluluk eklemek isterim. Çalışma adalarının, teorik farklılıklardan ziyade yöntemsel uygulamanın bir sonucu olduğunu belirtmiştim. Elbette ki, bu ikiye bölünme hiç basit değildir. Teorik ifadeler ve yöntemsel uygulamalar farklı şeyler değildir. Örneğin, kapitalizmin belirleyiciliğine ilişkin teorik bir ifade öncelikle kapitalist toplumsal ilişkiler üzerine yoğunlaşmış bir araştırma programı oluşturabilir. Bununla beraber, böyle teorik ifadelerin yokluğunda bile, daha dar araştırma odaklarını geliştirmek mümkündür. Sorun, gözlenmiş bir araştırma vurgusunun ne ölçüde altında yatan teorik bir indirgemenin sonucu olduğu halini alır. Çoğu çalışma adasının köklerini teorik indirgemeden almadığını, fakat oluşturulmuş çalışma alışkanlıklarından dolayı varlığını sürdürdüğünü düşünüyorum. Eğer haklıysam, yöntemsel işbirliği çalışma

adalarını ortadan kaldırmanın anahtarıdır. Eğer adalar, gerçekten de çalışma alışkanlıklarından oluşturulmuşsa, teorik olarak anlaşmazlık içinde olmayan akademisyenler yöntemsel gelenek tarafından ayrı tutuluyordur. Bu durumda, işbirliğine dayanan araştırma, adaları yerinde tutarak sadece aralarında bazı diyaloglara izin veren köprüler kurmayacaktır. Daha çok, daha bireşimli eleştirel bir geleneğe yönelerek adaların yöntemsel içeriğini etkin bir şekilde çözümleyecektir.

Elbette bu hipotez spekülatiftir ve bu makale tek başına onun geçerliliğini tartışmasız olarak ortaya koyamaz. Fakat bu sorun adalar arası işbirliği için başka bir itici güç sağlar. İşbirliğini önemli yapan kısmen bu ayrılmaların bilinmeyen doğasıdır, çünkü bu eleştirel coğrafyacıları neyin böldüğünü daha iyi anlamak için bir yol sunmaktadır. Eğer adalar bir teorik indirgemeye bağlı değillerse, birden fazla gelenekten gelen akademisyenleri içeren araştırmalar, her biri farklı gelenek ve araştırmalara yol açarak, daha başarılı olmalıdır. Eğer çeşitli söylemler, araştırma odakları ve yöntemsel çalışmalar işbirliğine dayalı bir projede etkin bir şekilde bir araya getirilebilirlerse, muhtemelen farklılıklar temelde alışkanlık farklılıkları olacaktır. Eğer işbirlikleri başarısızsa, eğer başa çıkılamaz bir teorik anlaşmazlıkla karşılaşırlarsa, bu farklılıklar daha çok teorik uyuşmazlıklardan kök almış olabilir. Her iki biçimde de, ister adaları ortadan kaldırsın, ister sadece onların teorik temellerini daha iyi betimlesin, adalar arası işbirliği daha bireşimli bir eleştirel beşeri coğrafya yaklaşımına yönelik önemli ve gerekli bir adımdır. ■

Teşekkür

Yazar, Sallie Marston ve Neil Brenner'e teşvik ve önerileri için, Nayna Jhaveri, Michael Brown ve Eric Swyngedouw'a da değerli katkıları için teşekkür eder.

Kaynakça

Agnew, J. 1997: The dramaturgy of horizons: geographical scale in the 'reconstruction of Italy' by the new Italian political parties, 1992–95. *Political Geography* 16, 99–121.

Amin, A. 2002: Spatialities of globalization. *Environment and Planning A* 34, 385–400.

Blomley, N. and Pratt, G. 2001: Canada and the political geographies of rights. *Canadian Geographer* 45, 151–66.

Brenner, N. 2001: The limits to scale? Methodological reflections on scalar structuration. *Progress in Human Geography* 25, 591–614.

—— 2002: Decoding the newest 'metropolitan regionalism' in the USA: a critical overview. *Cities* 19, 3–21.

Brodkin, K. 2000: Global capitalism: what's race got to do with it? *American Ethnologist* 27, 237–57.

Burroughs, R., Schwartz, T. and Hendricks-Lee, M. 2000: Communities of practice and discourse communities: negotiating boundaries in NBPTS certification. *Teachers College Record* 102, 344–74.

Castells, M. 1977: *The urban question: a Marxist approach*. Cambridge, MA: The MIT Press.

—— 1983: *The city and the grassroots*. London: Edward Arnold.

Cutting, J. 2000: *Analysing the language of discourse communities*. New York: Elsevier Health Sciences.

Delaney, D. and Leitner, H. 1997: The political construction of scale. *Political Geography* 16, 93–97.

Edwards, B., Goodwin, M., Pemberton, S. and Woods, M. 2001: Partnerships, power, and scale in rural governance. *Environment and Planning C: Government and Policy* 19, 289–310.

England, K. 2000: 'It's really hitting home'; the home as a site for long-term health care. *WE International* 48–49, 25–26.

Forman, E. 2000: Knowledge building in discourse communities. *Human Development* 43, 364–68.

Gibson-Graham, J.K. 1996: *The end of capitalism (as we knew it)*. Oxford: Blackwell.

Gilbert, M. 2001: From the 'walk for adequate welfare' to the 'march for our lives': welfare rights organizing in the 1960s and 1990s. *Urban Geography* 22, 440–56.

Goodwin, M. and Painter, J. 1996: Local governance, the crises of Fordism and the changing geographies of regulation. *Transactions of the Institute of British Geographers NS* 21, 635–48.

Hanson, S. and Pratt, G. 1995: *Gender, work, and space*. New York: Routledge.

Harvey, D. 1989: *The urban experience*. Chicago: University of Chicago Press.

Herod, A. 1997: Labor's spatial praxis and the geography of contract bargaining in the US east coast longshore industry, 1953–89. *Political Geography* 16, 145–69.

Holloway, S. and Valentine, G. 2001: Children at home in the wired world: reshaping and rethinking home in urban geography. *Urban Geography* 22, 562–84.

Howitt, R. 1998: Scale as relation: musical metaphors of geographical scale. *Area* 30, 49–58.

Jessop, B. 1998: The rise of governance and the risks of failure: the case of economic development. *International Social Science Journal* 155, 29–45.

Jonas, A. 1994: The scale politics of spatiality. *Environment and Planning D: Society and Space* 12, 257–64.

Katz, C. and Monk, J., editors 1993: *Full circles: geographies of women over the life course*. New York: Routledge.

Laurla, M., editor 1997: *Reconstructing urban regime theory: regulating urban politics in a global economy*. London: Sage.

MacLeod, G. 1999: Entrepreneurial spaces, hegemony, and state strategy: the political shaping of privatism in lowland Scotland. *Environment and Planning A* 31, 345–75.

MacLeod, G. and Goodwin, M. 1999: Space, scale and state strategy: rethinking urban and regional governance. *Progress in Human Geography* 23, 503–27.

Marston, S.A. 2000: The social construction of scale. *Progress in Human Geography* 24, 219–42.

——— 2002: A long way from home: domesticating the social construction of scale. In McMaster, R. and Sheppard, E., editors, *Scale and geographic inquiry: nature, society and method*, Cambridge, MA: Blackwell.

Marston, S.A. and Smith, N. 2001: States, scales and households: limits to scale thinking? A response to Brenner. *Progress in Human Geography* 25, 615–20.

Oberhauser, A. 1995: Towards a gendered regional geography: women and work in rural Appalachia. *Growth and Change* 26, 217–45.

———1997: The home as 'field': households and homework in rural Appalachia. In Jones, J., Nast, H. and Roberts, S., editors, *Thresholds in feminist geography*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 165–82.

Peck, J. and Tickell, A. 1994: Searching for a new institutional fix: the *after*-Fordist crisis and the global-local disorder. In Amin, A., editor, *Post-Fordism: a reader*, Malden, MA: Blackwell, 280–315.

Purcell, M. 1997: Ruling Los Angeles: neighborhood movements, urban regimes, and the production of space in Southern California. *Urban Geography* 18, 684–704.

——— 2002: The state, regulation, and global restructuring: reasserting the political in political economy. *Review of International Political Economy* 9, 284–318.

Rabrenovic, G. 1995: Women and collective action in urban neighborhoods. In Garber, J. and Turner, R., editors, *Gender in urban research*, Thousand Oaks, CA: Sage, 77–98.

Saegert, S. 1981: Masculine cities and feminine suburbs: polarized ideas, contradictory realities. In Stimpson, C., Dixler, E., Nelson, M. and Yatrakis, K., editors, *Women and the American city*, Chicago: University of Chicago Press, 93–108.

Smith, N. 1990: *Uneven development: nature, capital, and the production of space*. Oxford: Blackwell.

——— 1992: Contours of a spatialized politics: homeless vehicles and the production of geographical scale. *Social Text* 33, 55–81.

———1996: *The new urban frontier: gentrification and the revanchist city*. New York: Routledge.

Soja, E. 1996: *Thirdspace: journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Cambridge, MA: Blackwell.

Stone, C. 1989: *Regime politics: governing Atlanta, 1946–1988*. Lawrence: University Press of Kansas.

Swyngedouw, E. 1992: The Mammon quest. 'Glocalization,' interspatial competition and the monetary order: the construction of new spatial scales. In Dunford, M. and Kafkalas, G., editors, *Cities and regions in the new Europe: the global-local interplay and spatial development strategies*, London: Belhaven.

——— 1997a: Neither global nor local: 'glocalization' and the politics of scale. In Cox, K., editor, *Spaces of globalization*, New York: Guilford Press, 137–66.

——— 1997b: Power, nature, and the city: the conquest of water and the political ecology or urbanization in Guayaquil, Ecuador: 1880–1990. *Environment and Planning A* 29, 311–22.

———1999: Modernity and hybridity: nature, regeneracionismo, and the production of the Spanish waterscape, 1890–1930. *Annals of the Association of American Geographers* 89, 443–65.

——— 2000: Authoritarian governance, power, and the politics of rescaling. *Environment and Planning D: Society and Space* 18, 63–76.

Valocchi, S. 1999: The class-inflected nature of gay identity. *Social Problems* 46, 207–27.

Whatmore, S. and Thorne, L. 1997: Networks: alternative geographies of food. In Goodman, M. and Watts, M., editors, *Globalising food: agrarian questions and global restructuring*, New York: Routledge, 287–304.

Williams, R. 1999: Environmental injustice in America and its politics of scale. *Political Geography* 18, 49–73.

Wright, M. 1998: 'Maquiladora mestizas' and a feminist border politics: revisiting Anzaldua. *Hypatia* 13, 114–32.

Praksis 15 | Sayfa: *361 - 378*

Kapitalizm, İletişim ve Kalkınma

Ali Murat Özdemir-Gamze Yücesan-Özdemir-Mete Yıldız

Giriş

Son yıllarda, politik katılımı geliştirme ve güçlendirme, eğitim, sağlık, ekonomik fırsatlar ve yoksulluğun azaltılması gibi hedefler, Dünya Bankası (WB), Birleşmiş Milletler (UN), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) gibi kuruluşlar ve bu kuruluşlara bilgi üreten üniversite bünyesindeki birçok kalkınma enstitüsü tarafından çevre ülkelere,[1] kalkınma hedefleri olarak gösterilmektedirler. Bu hedef gösterme işlemi, hedefe ulaşmak için gerekli araçların da saptandığı bir işlem olduğu için "vasıflı" bir danışmanlık/yol göstericilik edimidir. Bu hedeflere ulaşırken bir toplumsal kalkınma aracı olarak iletişim teknolojileri, sayılan kuruluşlarca üretilen kalkınma söyleminin eksenine yerleştirilmiştir. Ekseninde iletişim teknolojilerine özel vurgu bulunan kalkınma söylemi, bu söylemin bilgi üretirken dayandığı yöntem ve göstergeler ve bu söylemi sahiplenen çevrelerin ürettiği politika önerileri, üstü örtük bir biçimde de olsa neo-liberal söyleme referansla iç tutarlılıklarını korumaktadırlar.

Bu çalışmanın temel hareket noktası, egemen söylemi oluşturan yöntem, gösterge ve politika önerilerinin, "iletişim teknolojileri ve kalkınma" "gerçeğini" tahlil ederken konunun ancak belirli bir yerden bakınca görünen yönlerini betimleyici bir tarzda öne çıkardığı ve bu yeniden inşa edilmiş "gerçekliğin" toplumsal gerçekliğin başka açılımlarını görünmez kıldığıdır. Çalışma, önce, "iletişim teknolojileri ve kalkınma" söyleminin unsurlarını ele alacak, yöntem, göstergeler ve politika önerileri konusunda, üstü örtük bir biçimde de olsa neo-liberal söyleme referansla yazılan *UNDP Türkiye 2004 İnsani Gelişme Raporu*'nu,[2] referansta bulunduğu neo-liberal söylemin epistemolojik dayanaklarını da göz önüne alarak inceleyecektir. Ardından,

1 Kavramlar masum değildir. Uluslararası işbölümünde ülkelerin konumunu belirlemek için kullanılan farklı kavramlar - "gelişmekte olan ülkeler", "azgelişmiş ülkeler", "çevre ülkeler", "üçüncü dünya ülkeleri" - farklı paradigmaların kalkınma sorununa yaklaşımını belirlerler. Bu çalışmada, *Bağımlılık Okulu*, *Dünya Sistemi Yaklaşımı* ve *Düzenleme Okulu* gibi geniş bir teorik yelpazenin kullandığı "çevre ülkeler" kavramı kullanılacaktır.

2 UNDP 1990'dan bugüne her yıl, küresel, bölgesel ve ulusal düzeyde hazırlanan İnsani Gelişme Raporları yayınlamaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. www.undp.org

"iletişim teknolojileri ve kalkınma" ilişkisinin açıklanabilmesi ve anlaşılabilmesi için "görünmez kılınan", "göz ardı edilen" ve "yok sayılan" mekanizmaların ve bu mekanizmaların tahayyül edilebilmesini olanaklı kılan sınıf, kapitalist üretim ilişkileri, kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası ve uluslararası işbölümü gibi kavramların analize dahil edilmesi gerekliliğini tartışmaya açacaktır. Dolayısıyla, bu çalışma iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bu alandaki ortodoksinin "iletişim teknolojileri ve kalkınma" ilişkisini kısmen sistemleştirmek ve böylece "açıklamak" için kullandıkları yöntem, gösterge ve politika önerileri *UNDP Türkiye 2004 Yılı İnsani Gelişme Raporu*'na referansla "açıklanacaktır". İkinci bölümde ise bu yöntem, gösterge ve politika önerilerinin "ne"leri önvarsaydığı, "ne"leri göz ardı ettiği ve "neden" göz ardı ettiği tartışmaya açılacaktır.

"İletişim Teknolojileri ve Kalkınma" Söylemi: Yöntemi, Göstergeleri ve Politika Önerileri

"İletişim Teknolojileri ve Kalkınma" Söyleminin Yöntemi

İletişim teknolojilerinin kalkınmadaki yeri belirlenirken ağırlıklı olarak kişiyi analiz birimi alan kişi başına düşen telefon hattı, mobil hat aboneliği, bilgisayar, internet kullanıcılığı ya da ülke ekonomisini analiz birimi alan GSYİH'dan iletişim teknolojileri harcamalarına ayrılan pay ya da iletişim teknolojisi ihracatının toplam ihracat içindeki payı gibi niceliksel yöntemler kullanılmaktadır. Diğer yandan, bu niceliksel yaklaşımların bizatihi ortodoksinin kendi içerisinden eleştirildiğini, tıpkı neo-liberal iktisadın göstergelerle kurduğu ilişkinin yine liberal bir perspektif içerisinden eleştirilerek insani kalkınma endeksinin ortaya çıkmasında olduğu gibi (Sen, 1999; Sen ve Anand, 1997), yeni niceliksel veri setlerinin üretilmesi gerekliliğinin tartışıldığını belirtmek gerekmektedir (Slater ve Tacchi, 2004). *UNDP Türkiye 2004 İnsani Gelişme Raporu* liberal perspektifin içerisinden, yeni niceliksel veri setlerinin üretilmesi gerekliliğine atıfta bulunmakta, ancak mevcut verilerin eksikliği nedeniyle, az sayıda göstergeye bağlı kalmaktadır (UNDP, 2004: 14).

İletişim teknolojilerinin kalkınmadaki önemi ve yerini tespit etme teşebbüslerinin yöntemsel boyutuna katkıda bulunan ve niceliksel yöntemlerin sınırlılıklarını aşma çabasında olan yaklaşımlar ise etnografik araştırma (Tacchi vd., 2003) ve katılımcı yöntemdir (Beardon vd., 2005). "Etnografi",[3] araştırmacının incelediği topluluğun yaşamına yoğun, etkin ve uzun süreli katılarak, yüz yüze görüşerek bu yaşamlara dair iktisadi, siyasi ve kültürel boyutları derin ve ayrıntılı yansıtma çabasıdır. Etnografi, insanları kendi zaman ve mekanları ve günlük yaşamları içinde inceler; dolayısıyla araştırma nesnelerini "doğal habitat"ları içinde inceleyen natüralist bir yaklaşımdır. Çevre ülkelerde yürütülen iletişim teknolojileri ve kalkınma çalışmalarında uygulanan bir diğer yöntem olan "katılımcı yöntem"de[4] topluluk üyeleriyle yapılan derin

3 Etnografi ve etnografik araştırma üzerine daha fazla bilgi için bkz. Burawoy (1992) ve Yücesan-Özdemir (2001).
4 Katılımcı yöntem üzerine daha fazla bilgi için bkz. Cornwall ve Pratt (2003) ve Chambers (2004).

görüşmeler çerçevesinde iletişim teknolojileri ve kalkınma ile ilgili niteliksel bilgilere ulaşılmaktadır (Beardon vd., 2005). Katılımcı yöntem ile topluluğun, iletişim teknolojilerini algılayışları, deneyimleri, anlamlandırmaları ve tüm bunlardan hareketle "neler yapabileceği" konusundaki fikirleri ortaya konmaktadır. Katılımcı yöntemin iletişim teknolojileri konusunda topluluğun ihtiyaçlarını "görünür kıldığı" ve iletişim teknolojilerinin kalkınma amaçlı kullanımına yönelik politika ve stratejilerin geliştirilmesini hayata geçirdiği iddiaları vardır (Beardon vd., 2005).

"İletişim Teknolojileri ve Kalkınma" Söyleminin Göstergeleri

"İletişim teknolojileri ve kalkınma" söylemi, iletişim teknolojilerinin kalkınmadaki yerini ve önemini "sayıların gerçekliğinde" yakalayabilmek ve daha net ve karşılaştırmalı olarak gözler önüne serebilmek için bazı göstergeler ve endeksler geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu alandaki göstergelerin önemli bir bölümü (GSYİH'nin yüzdesi iletişim teknoloji harcamaları, uluslararası internet bant genişliği, telefon aboneliği, iletişim sektörünün GSYİH'daki payı, vb) ülke içinde ne kadar enformasyonun dolaşıyor, işleniyor ve depolanıyor olduğunu sergilemektedir. Niceliksel araştırmalara bir bütün olarak bakıldığında, seçilmiş göstergelerin bir araya gelmesinden oluşan endekslerin politika önerileri için tekil göstergelerden daha kapsamlı/yararlı olduğu inancı hakimdir. Dolayısıyla, iletişim teknolojilerin kalkınmadaki yerini ortaya çıkarmak için teknik altyapı, sosyal altyapı donanım parkı ve enformasyon kullanımına dair göstergelerin bir araya getirilmesiyle endeksler oluşturulmuştur. Bu endekslerin en önemli ikisi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNPD) tarafından geliştirilen Teknolojik Başarı Endeksi (*Technological Achievement Index*) ve Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) tarafından geliştirilen Dijital Erişim Endeksidir (*Digital Access Index*).

Teknolojik Başarı Endeksi ülkelerin teknoloji yaratma ve yaygınlaştırma ile gerekli vasıflı insan altyapısını oluşturma performanslarını değerlendirmeyi amaçlayan bütünleşik bir endekstir (UNDP, 2001). Endeks, teknolojik başarıyı dört boyutta ve sekiz değişkenle değerlendirmektedir: Teknoloji yaratma (kişi başına düşen patent sayısı ve kişi başına düşen yurtdışından lisans ödemeleri), yeni inovasyonların yaygınlaşması (kişi başına düşen internet host sayısı ve yüksek ve orta düzey teknoloji ihracatının toplam ihracattaki payı), eski inovasyonların yaygınlaşması (kişi başına düşen telefon sayısı ve kişi başına düşen elektrik tüketimi) ve "vasıflı insan" ya da insan sermayesi (15 yaş ve üstü nüfusun ortalama okul süresi ve ülke genelinde eğitime katılım oranı). Uluslararası Telekomünikasyon Birliği ülkeler için iletişim teknolojileri ve kalkınma bağlantısını göstermek için Dijital Erişim Endeksi'ni (*Digital Access Index*-DEE) geliştirmiştir. DEE beş alanda 8 değişkeni dikkate almaktadır: altyapı (telefon aboneleri ve mobil hat aboneleri) erişim maliyeti (internet tarifesi), eğitim (okur-yazarlık oranı ve ilköğretim ve lise ve dengi okullara kayıtlılık oranı), iletişim teknolojileri hizmet kalitesi (uluslararası internet bant genişliği) ve internet

kullanımı (internet kullanıcı sayısı). *UNDP Türkiye 2004 İnsani Gelişme Raporu* da bu endekslere referansta bulunmaktadır.

"İletişim Teknolojileri ve Kalkınma" Söyleminin Politika Önerileri

"İletişim teknolojileri ve kalkınma" söylemi tüm bu yöntem ve göstergelerden hareketle politika önerilerinde bulunmaktadır. "İletişim teknolojileri ve kalkınma" üzerine çalışan tüm uluslararası örgütler ve bu örgütlere bağlı organik entelektüeller, yeni teknolojilerin daha sağlıklı bir yaşam, daha fazla toplumsal özgürlük, bilgi artışı ve daha verimli iş alanları sağlayacağı konusunda yüksek umutlar beslemektedir. (UNDP, 2004). Bu umudun aynadaki yansıması ise bu teknolojilerin sunduğu imkanlardan yararlanamayan ülkelerin uluslararası alanda ortaya çıkan ve giderek büyüyen "dijital bölünme"nin[5] yanlış tarafında kalarak daha derinleşen ve artan yoksulluğun tuzağına düşecek olmalarıdır (McNamara, 2003:3). Dolayısıyla, dijital bölünmenin önüne geçilmelidir. Yerel düzeyde önlemleri tartışan *UNDP Türkiye 2004 İnsani Gelişme Raporu* da devletin aktif müdahalesi olmaksızın piyasa merkezli bir pazar, devlet ve sivil toplum kuruluşları koordinasyonunun Türkiye'de dijital bölünmeyi arttıracağını kabul etmektedir (UNDP, 2004:17, 37-38). Aynı uluslararası kurum ve kuruluşlar ve bunlarla organik ilişkide olan kalkınma enstitüleri, politika önerilerini dillendirmeden önce politika önerilerinin gerçekleşebilmesi için gerekli koşulların altını çizmektedirler: İletişim teknolojilerinin geliştirilebilmesi için ülkedeki stratejik ortam, iletişim teknolojilerinin etkin kullanımı için hukuki düzenleme ve kamu, sivil toplum ve özel kesim arasında potansiyel işbirliği ve stratejik işbirlikleri (UNDP, 2004). Geliştirilen politika önerilerini ise şu başlıklarda toplayabiliriz: Demokratik yönetişimin gerçekleştirilmesine dönük politikalar, yoksullukla mücadele ve eğitim ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi.

İletişim teknolojilerinin demokratik yönetişimin gerçekleştirilmesinde kullanımına dönük politika önerileri öncelikle demokratik yönetişimin önem ve gerekliliğini ve kalkınmadaki yerini açıklamaktadır. Devletin geleneksel yönetim ideolojisi ve yurttaş-yurttaş ve yurttaş-devlet arasındaki sosyal ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi ile diyalektik etkileşim üzerinden tekrar tanımlanması gerekliliği de bu çerçevede öne çıkarılan hususlar arasında bulunmaktadır (Castells, 1996). Devletin yeni yönetim biçimi yönetişim olarak açıklanmaktadır. Demokratik bir yönetişimin gerçekleşebilmesi, diğer bir deyişle, temel kamu hizmetlerinin yayılması, bunlara erişim, işlem maliyetlerinin düşürülmesi, kamu verimliliğin iyileştirilmesi, saydamlığın yaygınlaştırılması ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi için iletişim teknolojilerinin gücünden yararlanma politika önerilerinin başında gelmektedir. İletişim teknolojilerinin demokratik yönetişim üzerindeki etkisi en az beş nedene bağlanmaktadır:

5 Dijital bölünme, bireyler, hanehalkları, işletmeler, coğrafi bölgeler ve ülkeler arasında iletişim teknolojilerine sahip olma olanakları açısından ortaya çıkan uçurum olarak tanımlanmaktadır. Dijital bölünme "enformasyon zengini" ve "enformasyon fakiri" gibi ülkeler arasında olduğu gibi ülke içinde yaşlı/genç, kadın/erkek, kır/kent, az eğitimli/çok eğitimli arasında da bulunmaktadır (Campbell'den aktaran Ansal ve Ataman, 2004: 202). Dijital bölünme için bkz. Hewitt de Alcantara (2001).

bilgiye kolayca erişim, bir otoritenin bulunmayışı, ifade özgürlüğü, siyasal katılımın artması ve sivil toplumun genişlemesi (UNDP, 2004: 20).

İletişim teknolojileri, dışlanmış kişilerin ekonomik ve siyasi yaşamın aktif katılımcıları olmaları için önemli bir olanak sağlamakta ve vatandaşlara devlet ile etkili bir etkileşim imkanı sunmaktadır (Tsagarousianou vd., 1998). Dolayısıyla, *Dünya Enformasyonu Günü*'nün sloganı olan "*herkes için iletişim teknolojileri*" fikri doğrultusunda bütünleştirici bir bilgi toplumu oluşturma çabaları politikaların merkezinde yer almaktadır. Uluslararası kuruluşlar eliyle vatandaşları, yönetişimin pasif bir alıcısı olmaktan çıkarıp etkileşimli bir e-hükümet kullanıcısına dönüştürme projeleri çevre ülkelerde uygulanmaktadır.[6] E-devlet ve e-hükümet, bilgi teknolojilerinin devletin yapısı ve yönetimi üzerindeki etkilerinin en önemlilerindendir. Dolayısıyla, e-yönetişim bugünkü kapalı, yurttaşı dışlayan ve işlevselliğini yitirmiş mekanizmaya yeni bir şekil verecek ve "etkin" bir demokrasinin inşasına yol açacaktır.

Yoksullukla mücadele programlarında iletişim teknolojilerin önemi üzerinde duran yaklaşımlar, yoksulluk olgusunu dışsallaştırıp yabancılaştırdıktan sonra, öncelikle yoksulluğu tamamen gelir açısından açıklayan ve "belirli bir gelirin altında yaşamak" olarak tanımlayan analizleri tek boyutlu bulmakta ve yoksulluğu daha çok boyutlu ve karmaşık bir olgu olarak tanımlamaktadır (Hewitt de Alcantara, 2001; UNDP, 2004: 31).[7] Bu geniş tanım çerçevesinde yoksulluk, yalnızca maddi ve finansal kaynakların yokluğu değildir; yoksulluk maddi kaynakların yokluğu dışında bilgiden, eğitimden, sağlıktan yoksunluğu da kapsamalıdır. Ve daha da önemlisi, yoksulluk "ses"in ve "güç"ün de yoksunluğudur; yoksulluk "sessizlik" ve "güçsüzlük" olarak tanımlanabilir (Slater ve Tacchi, 2003). Dolayısıyla, iletişim teknolojileri yoksulluğun bu çok boyutlu tanımında yer alan eğitim, sağlık gibi alanlarda yoksulların insani sermayesini arttırabileceği, eğitim ve sağlık alanlarında bilgiye daha hızlı ve daha az maliyetli erişim sağlayabileceği gibi yoksulluklara "ses" verebilme anlamında da oldukça önemlidir (McNamara, 2003; UNDP, 2004: 32).

İletişim teknolojilerinin yeni pazar yaratma, iş bulma ve katılımı arttırarak yoksunluğun azaltılması yoluyla, yoksulluğu azaltabileceği bildirilmiştir (UNDP, 2004: 33). Yoksullukla mücadelede iletişim teknolojileri, girişimciliği destekleyerek kalkınmaya yardımcı olabilir (Heeks, 1999). İletişim teknolojileri, pazar bilgilerine ulaşımın kısıtlı olması ve uzak mesafelerden kaynaklanan işlem maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle rekabete girişemeyen küçük işletmelere yardımcı olabilir (UNDP, 2004: 32-34). Yoksulların eğitim, sağlık ve her türlü kamusal hizmetlerle ilgili bilgiye hızlı ve daha az maliyetli erişimi önemlidir. Yoksulların ülke içindeki siyasal haklar, hizmetler ve fırsatlar konusunda bilgisiz olması, kamu kurum ve kuruluşlarını onların ihtiyaçlarına cevap verme noktasında sorumsuz bırakmaktadır (Hamelink, 1999). Ayrıca, yoksulların karar süreçlerine katılmaları olanağı ileride yoksulluğa

6 Farklı ülkelerde uygulanan farklı projeler için bkz. www.undp.org, www.unesco.org.

7 Kalkınma yazınında son dönemde önemli bir yer tutan "yoksulluk" kavramsallaştırmaların bir değerlendirmesi için bkz. Shaffer (1996).

karşı mücadelede daha etkin politikaların oluşturulması için bir fırsat yaratmaktadır.

Yoksullukla mücadele politikalarının önemli bir ayağını da etkin ve sürdürülebilir bir emek piyasası yaratmak için iletişim teknolojilerinden yararlanma oluşturmaktadır. Etkin ve sürdürülebilir emek piyasası kavramı ile emek piyasasında ortaya çıkan eğilimlerin sürekli gözlemlendiği, işgücünün hızla değişen koşullara uyumu (uydurulması) için etkin önlemlerin alındığı ve işgücü arz ve dengesini bozan etkenlerin zamanında saptanarak bu denge durumunun sürekli kılındığı bir piyasa varsayılmakta (Nichaise vd., 1995) ve dolayısıyla emek piyasasındaki bilgiye daha hızlı ve daha az maliyetli erişim için iletişim teknolojilerinin önemi vurgulanmaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki emek piyasasının katılımcılarına yönelik bir iyileştirmeden değil, piyasa üzerinde "talep cephesinin/işveren kesiminin" stratejilerinin geliştirilmesi ile kurulacak bir denetimden bahsedilmektedir.

İletişim teknolojilerinin eğitim alanındaki önemi, interaktif yöntemlerin kullanıcılara yeni beceriler kazandırma potansiyelinde ve ardından bu becerilerin öğrenim ve öğretim aracı olarak kullanılma potansiyelinde yatmaktadır. Bilgisayar destekli eğitim, e-öğrenim, interaktif televizyon ve açık üniversiteler bunlara örnek olarak verilebilir. *UNDP 2004 Türkiye Raporu* Anadolu Üniversitesi'nin açık öğretim uygulamasını da bu kapsamda ele almıştır (UNDP, 2004). Bunun yanı sıra, trafik sorunu ve eğitim ilişkisi ile sağlık sorunları ve eğitim ilişkisi de incelenmektedir. Raporda, trafik, sosyal dinamizmin unsurlarından biri olarak tanımlanmakta ve kullanıcılarının eğitiminin bu dinamizme katkısı belirtilmektedir. Sağlık ise ortalama yaşam süresini arttırıcı sonuçlar doğurabilecek gelişmelerle ilişkisi içerisinde değerlendirildiği için sağlık personelinin ve hizmetlerden yararlananların bilgilerinin arttırılması gerekliliğinden bahsedilmektedir (UNDP, 2004).

"İletişim Teknolojileri ve Kalkınma" Söyleminin Eleştirisi: Yönteme, Göstergelere ve Politika Önerilerine Karşı Çıkmak

Bu bölümde, ilk bölümde ele alınan yöntem, gösterge ve politika önerilerinin "ne"leri önvarsaydığı, "ne"leri göz ardı ettiği ve "neden" göz ardı ettiği hususları üzerine bir tartışma yürütülecektir. Bir başka deyişle, bu bölümde, "iletişim teknolojileri ve kalkınma" ilişkisinin açıklanabilmesini ve anlaşılabilmesini olanaklı kılan söylem ve sermaye birikimi ilişkisi, sınıf, kapitalist üretim ilişkileri, kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası ve uluslararası işbölümü gibi kavramların analize dahil edilmesi gerekliliği açıklanacaktır.

"İletişim Teknolojileri ve Kalkınma" Söylemi ve Sermaye Birikimi İlişkisi

Toplumun sınıflar arası ilişkiler üzerinden tahayyül edilmesi projesinin sosyal bilimler alanından zorla dışlanması olgusu ile kapitalist birikimin farklı dönemleri arasında doğrudan bir bağ kurmak, birebir bir ilişki tesis etmek bütünüyle mümkün

görünmemektedir. Ancak, bu iki olgu arasında bir ilişki olduğu iddiası, "Fordizm"in[8] çöküşü sonrası ve buna bağlı olarak toplumsal ilişkileri düzenleyen bütün yapısal biçimlerde (*structural forms*)[9] gözlemlenebilir bir dönüşüm sonrası, mümkün görünmektedir. Fordizmin geçerli büyüme modelini oluşturduğu bir dönemde, diğer bir deyişle ücretli emeğin yeniden üretimini, devletin bölüşüm ilişkilerine, enflasyon, kredilendirme, kriz yönetme gibi işlevlerle katılmasını ve paranın idaresini mümkün kılan yapıların[10] düzenleme rejiminin[11] köşe taşlarını oluşturduğu bir dönemde, alternatif ve hegemonya karşıtı söylemlerin, akademik üretim üzerinde görece fazla olan etkisinden bahsetmek olasıdır. Fordizmin çöküşü sonrası ve Fordizme bağlı yapısal biçimlerin dönüşümü sonrası ise işçi sınıfının devlet içerisinde temsilinin bütünüyle ortadan kaldırıldığı bir dönemdir ve bu dönemde de akademik üretimde alternatif ve hegemonya karşıtı söylemleri aramak ve bulmak pek olası görülmemektedir.

Benzer bir analiz ışığında davranışların kitleselleştiği, emeğin devlet içinde örgütlü temsili ve bu temsili gerçekleştiren kurumlar ve örgütlerin bürokratikleştiği ve toplumsal ilişkilerin görece daha sabit olduğu bir dönemin (Fordist dönemin) emek ve kalkınma kavramsallaştırmasıyla, merkez (*core*) işçiler ve çevre işçiler ayrımının[12] gelişip emeğin kullanımında çok yönlü esneklik stratejilerinin hakim olduğu Fordizm sonrası dönemin emek ve kalkınma kavramsallaştırması arasında da aynı netlikte bir ayrım bulunmaktadır.

Fordizmin krizine verilen cevaplar, politika uygulayıcılarının yeni "buluşlarında", yeni birikim stratejilerini oluşturan projelerde ve her durumda olmasa da hegemonik vizyonlarda yeni bir söylemin oluşmasına katkıda bulunacaklardır. Bu durumla bağlantılı olarak, merkez (*core*) işçilerle hizmet sektöründeki işçilerin bir kısmını "insan sermayesi" başlığı altında toplayan kavramlar, toplumu kurgularken elzem hale gelen yeni aktörler, toplumun yönetimini hayal ederken başvuru-

8 Fordizm terimi *Düzenleme Okulu* içerisinde kullanıldığında bile farklı anlamları haizdir. Biz burada terimi bir gelişme modelinin ismi olarak kullanıyoruz. Bu bağlamda, terim, verili bir iktisadi bölge ve zaman içerisinde ve istikrarlı birikimin gerçekleştiği bir ortamda, üretim sürecinin tüketim biçimine uygun şekilde örgütlenmesi olarak kabul edilebilir (Aglietta, 1987: 117).

9 *Düzenleme Okulu*'nun geliştirdiği perspektife göre, belirli bir tarihsel evrede ve mekanda içinde bulunulan düzenleme biçimi major krizlere muhatap olmadığı ölçüde, düzenli sosyal ilişkilerin gelişimi hukuk, siyaset ve ideoloji alanlarında bir takım temel sosyal biçimlerin ortaya çıkması ile neticelenir. Bu düzenli sosyal ilişkilerin içeriği toplumsal üretim ilişkileri tarafından oluşturulmaktadır. Bu temel sosyal biçimlerin bütünleşme kipliği/biçimi yapısal biçimleri oluşturur (Robles, 1994: 71). Yapısal biçimler, bireyden toplum içindeki insana uzanan süreçte, toplumsal öznelerin heterojen davranışlarını toplumsallaştıran kurumlar üzerinden esas şekillerini kazanırlarsa da, anayasal kurallar, örgütler, ve alışkanlıklar da onların maddi gerçekliklerine katkıda bulunurlar (Coriat ve Dosi, 2002: 307).

10 *Düzenleme Okulu*'na bağlı yorumcular tarafından bu yapılar, anayasal normlar, kurumlar, örgütlerden, gelenekler, örgütsel davranışlar ve içselleştirilmiş davranışlardan müteşekkil olarak kabul edilmektedir (Boyer, 2002).

11 Marx'ın yeniden üretim şemalarında belirtildiği gibi toplumsal ürünün birikim ve tüketim (departman I ve departman II) arasındaki paylaşımı arasında uzun erimli bir istikrar tesis edilecek ise salt iktisadi içeriği aşan bir toplumsal düzenleme faaliyetinin belirmesi gerekmektedir. Bu faaliyet anayasal kurallar, kurumlar, örgütler, usuller ve alışkanlıklar biçimlerine bürünür ve düzenleme biçimi adını alır (Jessop, 2002; Robles, 1994: 72; Villeval, 2002: 292).

12 Merkez işçiler tipik istihdam içinde olan (çoğu zaman tam gün işyerinde bulunan, sosyal haklara sahip olan ve görece iyi ücretler alan), çevre işçiler ise atipik istihdam içinde olan (çalışma saatleri esnek, ücretleri düşük ve sosyal hakları olmayan) işçilerdir.

lan "yönetişim" kavramı, yeni göstergeler, yeni politika önerileri ve benzerlerinin ima ettiği söylemsel dönüşüm, kendi "nesnelerini" saptarken, "bilimin" nesneleri açısından da bir bolluk ve yenilikler seti içermektedir. Bu zamansal ve mekansal referans noktaları, aynı zamanda sabitleyici/sınırlayıcı bir işlev görerek toplumun yapısal bütünlüğünün ve bunun tahayyülünün mümkün olduğu sınırları çizmektedir. İletişim teknolojileri hem bu referans noktalarından birini vermekte, hem de bu noktaların bütününün sabitleyici/sınırlayıcı etkisinin gerçekleşmesinde, yayılmasında ve toplumun söylemsel kuruluşunun gerçekleşmesinde en temel kanal olma/ağ kurma işlevini yerine getirmektedirler. Örneğin Yıldız (2004: 148-157) üç ulusal gazetede (Hürriyet, Radikal ve Zaman) dört yıl (2000-2003) boyunca yedi e-devlet projesi (MERNİS, VEDOP, UYAP, Say2000i, Dışişleri, Emekli Sandığı ve YerelNet projeleri) hakkında yayımlanmış 111 haberi içerik çözümlemesi yolu ile incelediği çalışmasında, basında kullanılan altı olumlu ve dört olumsuz e-devlet söyleminin varlığını tespit etmiştir. Olumlu e-devlet söylemleri, kamusal karar vericileri (politikacılar ve kamu yöneticileri) e-devlet olgusuna destek vermeye teşvik etmekte ve vatandaşlara sözkonusu projelerin olası yararlarını anlatmaktadırlar. Olumsuz e-devlet söylemleri ise kamusal karar vericilere e-devlet olgusunun olumsuz yönlerini göstermekte ve vatandaşlara söz konusu projelerin olası zararlarını anlatmaktadır. Olumlu söylemler, idari reform söylemi, vatandaşı bir müşteri olarak görme söylemi, idari bütünleşme (ve eşgüdüm) söylemi, idari denetim söylemi, kaçınılmazlık (teknolojik gelişmenin kaçınılmaz gerekliliği) söylemi ve son olarak idari şeffaflık ve şeffaflığın getireceği düşünülen meşruiyet söylemidir. Olumsuz söylemler ise idari etkisizlik söylemi, (reformlarda göreceli) geç kalmışlık söylemi, başarısız idari reform söylemi ve son olarak da başarısız idari denetim söylemi olarak sıralanabilir. Ancak biz bu yazıda söylemin taşıyıcıları arasındaki iletişim kanalı/ağ olarak iletişim teknolojilerinden ziyade, söylemin bu teknolojilere referansla geliştirilen veçhesi ile ilgileneceğiz. Zira "kalkınma"nın gündeme geldiği noktanın, ağın üzerinde olmaktan çok, ağa referansla üretilen söylemde olduğunu saptamaktayız.

"İletişim Teknolojileri ve Kalkınma" Söyleminin Yöntemine Karşı Çıkmak

"İletişim teknolojileri ve kalkınma" söyleminin eleştirisini yaparken, bu söylemin sorgulanmaksızın ele alındığı çalışmalarda baskın yöntemin "*ampirisizm*" olduğu söylenebilir. Bu yöntem, toplumsal olguların gözlenmesi ile elde edilen düzenliliklerin bilgilerini içeren önermelerin nesnel ve herkes için geçerli "bilimsel" sonuçlar sağlayacağı iddiasına dayanmaktadır. Bu yöntemle elde edilen sentetik önermeler tümdengelim yöntemine has usullerle "bilimsel" açıklamanın kaynağını oluştururlar. Tümdengelim yönteminde, bir şey hakkında açıklama yapmak, verili koşullardan, varsayımlardan, aksiyomlardan ve olayların sürekli tekrarından ve/veya çakışmasından kaynaklanan kanunlardan o şey hakkında bir hüküm verme, A olayı ile takip eden B olayı arasında bir zorunluluk değil de, gözlem ve beklentilerden kay-

naklanan bir illiyet bağı anlamına gelir (Özdemir ve Özdemir, 2005).[13] Bu yöntem sayesinde, "iletişim teknolojileri ve kalkınma" söylemi kendi içeriğinin doğruluğuna ilişkin kanıtlar aradığında toplumsal halleri ifade eden göstergeler setlerine ne aradığını bilerek bakabilmektedir. Bir başka deyişle, söylemi oluşturan iddialar bunları kanıtlayan olgulardan önce belirlenebilir durumdadır.

UNDP İnsani Gelişme Raporu, neo-liberal/pazar eksenli kalkınma stratejilerine liberal/hümanist bir tepkiyi ifade etmektedir. Rapor, bütün hümanizmlerin ortak paydasını tekrar ederek, soyut "insanı" tartışma merkezine yerleştirirken, onu kurgulayan yapıları da tartışmanın merkezinden dışlamaktadır. Böylece göstergeler, ne kadar farklı değişkene sahip olurlarsa olsunlar, sosyal ilişkiler setleri ve bunların referansta bulunduğu yapıları değil, aynı anda hem istatistiksel veri hem de kerameti kendinden menkul değer setlerini içeren sayılar bütününü içermektedirler.

Belirtmek gerekir ki ister yeni veri setleri üretilsin, ister klasik göstergelere bağlı kalınsın söylemin iddialarını doğrulamakta kullanılan veriler her zaman için istatistiksel bir naturayı haizdir. Bu nedenle bunlardan - bu olgulardan -, doğrudan, değer içeren sonuçlar çıkartmak mümkün değildir (Akın, 1997). Bir başka deyişle, bu veriler, doğrudan kullanıldıklarında da yönetişim, insan hakları, siyasal özgürlükler, kadın-erkek eşitliği, gelir dağılımı gibi değer bağımlı ve önemli insani gelişme perspektiflerinin mevcudiyetini doğrudan ele alamazlar. Ortodoksinin elindeki veriler ve bunları toplama yöntemleri iletişim ağırlıklı olarak değer iletişiminin dışlandığı, "izleyicinin" iletişim sürecinden çıkarıldığı bir iletişim türünün, iletişim olarak önvarsayılmasını gerektirmektedirler. Bu kapsamı ile iletişim yatay ilişki setlerinden daha ziyade merkezi ve dikey bir yapıdadır. İkinci olarak, bu sayısal göstergeler, Avrupa merkeziyetçi bir anlayış içinde, merkez ülkelerde iletişim teknolojilerinin toplumun iktisadi yapısı içindeki durumunu görüntülemektedir. Bu göstergelerin çevre ülkelerin kendine özgü iktisadi ve siyasi yapıları içinde ne kadar anlamlı oldukları, gerçeklikleri ne derece kavrayabildikleri oldukça sorunludur (Heeks, 1999). Niceliksel yöntemler, azgelişmişliği tüm sıkıntılarıyla yaşayan insanların iletişim teknolojileri ile olan deneyimlerini, iletişim teknolojilerinden beklentilerini ve iletişim teknolojileri ile kurulacak olası ilişkilerini karanlıkta bırakmaktadır (Slater ve Tacchi, 2004). Bir başka deyişle, her toplumsal formasyona ilişkin somut tarihsel ilişkileri ya da özgül sebepleri, analizin dışına iterek toplumlara tarihsiz şablonlarla bakılmasına sebep olmaktadır. Bu sebeplerle, "iletişim teknolojileri ve kalkınma" söyleminin üreticileri, daha en başından, ilgilerini yönelttikleri toplumsal gerçekliği, kapitalist üretim ilişkileri ve ilgili yapılarla bağlantılarından soyutlayarak ele almaktadırlar (Jessop, 1990). Buna bağlı olarak, azgelişmişliğin ve/veya eşitsiz gelişme olgusunun, bilen özneler orada olsaydı meydana çıkmayacak bir olgu olarak ele

13 Örnek vermek gerekirse, yeldeğirmeninin dönmesinin nedeni rüzgardır dediğimizde her ne zaman rüzgar çıksa yeldeğirmeni de döner demekteyiz. Rüzgarın esmesi A olayı, yeldeğirmeninin dönmesi ise B olayıdır. Her zaman A olayının ardından B olayı geldiği için A olayı B olayının nedeni olarak gösterilir. Hume bu tür gözlemden yola çıkılarak elde edilen nedensellik bağıntısının ne mantıksal ne de doğal bir zorunluluk içermediğini; bizim bu kavrama alışkanlıklarımızdan ötürü vardığımızı belirtmektedir (Akın, 1997).

alınmasına katkıda bulunmaktadırlar. Bu durum, üretim ilişkilerinin, yöntemleri ister istatistiki ve niceliksel yöntemler olsun, ister etnografik ve katılımcı yöntemler olsun, ortodoks yaklaşımların analiz şemalarının içine girmemesinden kaynaklanmaktadır. Üçüncü olarak, "bilginin plastikleşmesi"[14] denebilecek bir diğer olgudan da bu başlık altında bahsedebiliriz. Bu kapsamda "iletişim teknolojileri ve kalkınma" söyleminin içerisinden bakıldığında, bilgiye teknolojik erişim olanaklarının artması olgusu, bilgilenmek ve bilgiyi değerlendirmek kabiliyeti ile bir tutulmaktadır.

Dördüncü olarak, denilebilir ki, araştırmacılar bu niceliksel büyüklüklerin birbiri ile ilintisini sağlarken kendi değer yargılarını, toplumu tahayyül ederken kullandıkları kavramsal setleri ve önvarsayımlarını büyük ölçüde, "bilimsel" çalışmanın içerisine katmaktadır. Burada sorun, değer yargılarının çalışmanın içeriği üzerindeki etkisinden değil, bu dahil etme işleminin ne ölçüde bilinçli yapıldığından ve bu işlemin araştırmacının epistemolojik tutumu ile çelişik ilişkisinden kaynaklanmaktadır. *UNDP 2004 Yılı İnsani Gelişme Raporu* Türkiye'nin iletişim teknolojilerinin uygulamasından büyük faydalar sağladığı iddiasında bulunup, nedenlerle sonuçların yerini değiştirirken böyle bir açmaza düşmektedir (UNDP, 2004: 13). Bir başka deyişle, buradaki esas sorun göstergelerin kendi adlarına konuştuğu yolundaki "inançtır."

Son olarak, veri kategorileri ele alındığında, öncelikle, eğitim dışındaki bütün göstergelerin internet ve bilgisayarla ilişkisini vurgulamak gerekmektedir. Her iki veri kategorisinin ortak özelliği uluslararası işbölümüne doğrudan ve dolaylı bir referans içermemekle beraber, kullanılan göstergelerin uluslararası işbölümü, dolayısıyla dünya çapında çalışan insanların emek potansiyellerinin satımı konusunda çalışma yapan araştırmacılar tarafından doğrudan yararlanılabilir veriler içermesidir. Teknolojik Başarı Endeksi incelendiğinde marjinalize olanların ve "dinamik" uygulayıcılar denilen kategoriye giren ülkelerin ucuz emek satımında "ikinci kuşak yeni sanayileşen ülkeler" listesine ya da "çevre ülkeler" kategorisine kolayca dahil edilebileceğini söylemek mümkündür (krş. Lipietz, 1987). Lisans ödemeleri perspektifinden bakıldığında, alt sıralara, Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'nün çalışmaları doğrultusunda, özellikle GATT'ın Uruguay Raund'undan sonra, TRIPS anlaşması ile iletişim teknolojileri yardımıyla yaygınlaşması beklendiği halde her geçen gün çevre ülkelere daha fazla maliyet kalemi getirerek, gelişmişlik-azgelişmişlik farkının artmasına neden olan bilgi satımı sürecine, "suçlu" ülkeler, fikri mülkiyet ihlalinin günlük hayat pratiğinin bir parçası olarak girdiği ülkeler kategorisi içine giren ül-

14 Biz kavramı, belirli bir konu hakkında "bilgili olduğu varsayılıyor olmak" durumunun, "bilgili olmak" durumu karşısında yükselen önemini vurgulamak maksadı ile öneriyoruz. Hizmet sektöründe belirli bir hizmeti vermek için gerekli vasıfların düşmesi olgusu ile tezat içerisinde çeşitli renk, biçim ve fiyatta diploma ve sertifikaların artışı ile karşı karşıya bulunmaktayız. Bu durumun işçi sınıfı içerisindeki farklı konumlar içerisinden kontrole en müsait olanlarının seçimi için uygun bir zemin yarattığını söylemenin, insanların sınıfsal pozisyonları ile bilinçleri arasında doğrudan bir bağlantı kurmak anlamına gelmeyeceği kanaatindeyiz. Burada üretim sürecinin rasyonalizasyonu açısından bir önem içermeyen ama belirli kodları okuma yeteneği zayıf - alt sınıflardan gelen - işçilerin dışlanması işlevini gören bir önseçim sistemi olduğu iddia edilebilir. Yedek işçi ordusunun artan baskısı artık işçinin salt verimlilik üzerinden değil, sınıfsal pozisyonu ve dolayısı ile olası sadakati ve uyumu üzerinden de yargılanabileceği "mükemmel" bir iş kültürünün gelişmesine olanak vermektedir.

kelerin listelendiğini görmekteyiz. Ortalama okul süresi ile emeğin günlük yeniden üretim maliyetinin düşük olduğu ülkeler arasında "doğrudan" bir bağlantı vardır. Patentler hakkındaki göstergeler ve Dijital Erişim Endeksi de bu durumu destekler görünmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin orta erişim kategorisindeki ülkeler arasında bulunması ile uluslararası işbölümündeki yeri arasında bir bağlantının kurulması da mümkün görünmektedir.

"İletişim Teknolojileri ve Kalkınma" Söyleminin Dışarıda Bıraktıkları: Kapitalizmin Eşitsiz Gelişme Yasası ve Sınıf

"İletişim teknolojileri ve kalkınma" söylemine has bir başka özellik de toplumsal üretim ilişkilerine referansta bulunmaması, "kalkınma" olgusunu kapitalizmle, onun eşitsiz gelişme eğilimi ile birlikte değerlendirmemesidir. Bu eksiklik, iletişim teknolojilerinin kullanımındaki farklılıkları saptamak için geliştirilen "dijital bölünme" kavramının söylem içindeki konumundan da anlaşılabilir. "Dijital bölünme" kavramı, emek ürünlerini ve ulusal sınırları içerisinde ikamet eden emeğin kullanım ve kontrolünü ucuza satmak, dolayısıyla emeğin yeniden üretiminin koşullarını geliştirememek durumunda kalan ülkelerin, bizatihi bu sebeple iletişim teknolojilerini kullanamadığını değil de, iletişim teknolojilerini kullanmakta başarısızlık göstermeleri nedeniyle uluslararası işbölümünde geride kaldığını ima etmektedir. Böylece emeğin yeniden üretiminin koşulları, üretim ve sınıf ilişkileri, analizin dışında kalmaktadır. Bir başka deyişle, verili ülkede günde 16-18 saat çalışmak durumunda olan insanların bilgisayar ile ilişkilerinin dinamikleri, örneğin bu insanların çalışma koşulları konusunda Çalışma Bakanlığı'na bilgisayarla şikayette bulunamamalarının nedeni, yöntemi *önerenlsavunan kimselerin* seçtiği araçlar üzerinden anlaşılamaz hale gelmektedir. Yine aynı bağlamda, e-devlet projelerinin, zamanın ve mekanın kapitalist yeniden örgütlenmesi ile bağlantısı irdelenebilir (bkz. Freire, 2003; Harvey, 1997; McLaren, 2000). Somuttan yola çıkarak bir örnek vermek gerekirse, bir köylünün tahılının bedelini Ziraat Bankası bankamatiğinden almasının onun zamanla kurduğu ilişkiyi değiştirmeyeceğini ve e-ticaret yöntemlerini kavramasının da başlı başına kendisini aracılardan kurtaramayacağını belirtmek gerekmektedir. Örnekteki köylünün davranış yapılarındaki değişim, ancak tarımın kapitalist örgütlenme metotlarına tabi olması, arazinin optimum işletme büyüklüğüne ulaşması (toprak reformu), kendisini aracıya götüren sosyal mekanizmaların dönüşüme uğratılması (kışın hastalık durumunda gidebileceği, iktisadi krizlerde başvurabileceği sosyal güvence ve finansman tedbirlerinin geliştirilmesi) hususları ve benzer başka sosyal konularla ilgilidir. Bu duruma bir de iletişim teknolojilerinin etkin olarak uygulanabilmeleri ile sosyal işbölümü arasındaki bağlantıyı eklemek gerekmektedir. Üretimin mantığı açısından bakıldığında, tarımsal üretime ya da doğrudan artıkdeğer üretimine yönelik sektörlerde bu teknolojilerin uygulayıcılarının sayısı ile hizmet sektöründeki uygulayıcıların sayısı arasında fark mümkün olabilecektir. Bu sonuç-

lar, söylemin içerdiği önvarsayımları eleştirel olarak ele almak yerine doğrudan veri kabul eden çalışmalarda, üretim ilişkilerinin analizin dışında bırakılmasının doğal sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Kalkınma" kavramının sınıfsal içeriğini kaybedişinin sonuçlarını da burada tartışmak mümkündür. Söylemin içinden bakıldığında, kalkınma "içerisi" olarak tanımlanan toplumsal varoluş alanı için ortak iyiyi temsil etmektedir. Üretimi sadece çıktı miktarına indirgeyen bu tür analizlerde, doğal olarak sermaye birikimi de çıktı miktarı olarak analiz edilmektedir (Ercan ve Oğuz, 2005). Bu kapsamda emek, sosyallik dışı bir süreç olarak üretimin nihai çıktısı olan ürünle ilişkilidir. Emeğin kendisini yeniden üretmesi için gerekli koşullar, "toplumsal" olanla ilişkili değildir. Emek, toplumsal planda değer üretici kaynak olarak kabul edilmiş somut bir faaliyet olarak algılanmaktan çıktığında, ve bununla birlikte, toplum da düşünülebilir olmaktan çıkmıştır. Bu kapsamda, "kalkınma" bir süreç ve ilişki olarak değil, toplumsal ilişkilerden koparılarak tanımlanan maddi zenginliğe indirgenerek ele alınmaktadır. Belirli bir bölgeden bir ağ sunucusuna ne kadar sıklıkla girildiği, girilen yerin ne olduğu ve niçin girildiği sorusundan ayrı tutularak ele alındığında, hiçbir anlam ifade etmemesi gereken basit istatistiksel bir bilgi parçası iken bir uygarlık göstergesine dönüşebiliyorsa, bu "okuma" tarzında değerlerle olguların birbirine karıştığını söylemek mümkündür.

Yine bu kapsamda bakıldığında ücretli emeğin yeniden üretimini, devletin bölüşüm ilişkilerine katılmasını ve paranın idaresini mümkün kılan yapıların toplumsal kalkınma ile ilişkisi gözden kaçırılmaktadır. Bu yapılar (yapısal biçimler) ilgili ekonominin uluslararası işbölümündeki yerine göre mevcut toplumsal işgücünü biçimlendirirler (Aglietta, 1987). Eğer bir ülkede iktidarı ellerinde bulunduranlar mevcut toplumsal işgücünü "ucuz emek" kategorisi içerisinde "değerlendirmek" maksadı gütmeye kadirseler, "insan sermayesi"ne iletişim teknolojilerinin gerçekleştirdiği yatırımların yapılmasına ya gerek duyulmayacaktır ya da bu yatırımlar düşük düzeyde, programsız ve etkinlikten uzak bir biçimde yürütülecek ve mevcut toplumsal ilişkiler içerisinde marjinal dönüşümler dışında bir sonuç doğurmayacaklardır (Boyer, 2002). Anılan sonuç, eğer ortaya çıkma süreci içerisindeyse, "çalışma refahı"[15] devletini gerektiren koşulların merkez kapitalist ekonomilerde görünmesinin ve bunun çevre ülke ekonomilerine implementasyonunun önündeki engellerin analizi ile de birleştirilebilir (bkz. Jessop, 2002). Bir başka deyişle, bu söylemin taşıyıcılarının yaptığı çalışmalarda, uluslararası işbölümünün emeğin kontrolü fonksiyonu üzerinden çevresel devletlerin burjuvazilerine sunduğu "olanaklar" göz ardı edilmektedir.

15 "Çalışma refahı" terimi Jessop (2002) tarafından (Keynesyen ulusal) refah devleti olarak bilinen eski devlet biçimin yerini alan ya da istikrara kavuştuğu ölçüde yerini alması beklenebilecek devlet biçiminin unsurlarından birisi olarak ileri sürülmektedir. Burada "çalışma refahı" terimi, sosyal politikanın bütün biçimlerinin ekonomik gereklilik olarak saptanılan ihtiyaçlar karşısında ikinci plana itilmesi durumunu betimlemekte olup terimin içerdiği tercih, emek piyasalarına ilişkin siyasetten mesleki eğitime, barınmadan sağlığa kadar gerek neo-liberal politikalarda gerekse'yeni'sola ait stratejilerde kendisini açığa vurmaktadır (Jessop, 2002). Bu mantığın bir uzantısı olarak toplumsal ücret, iç pazar için bir talep kaynağı olarak kabul edilmek yerine üretimin uluslararası maliyeti olarak görülmektedir.

Uluslararası işbölümü ile çevresel devlet arasındaki ilişkinin bir üst paragrafta anılan şekilde kavramsallaştırılmasının bir sonucunu "yönetişim" kavramının kullanımında bulmak mümkündür. Çevresel kapitalist formasyonlarda iktidarların "buldukları/keşfettikleri" politika önerilerinin yapısal sınırları içerisinde, sermaye ilişkisinin yapıcı çelişkileri/tamamlanamamışlığı, sürekli bir iyileştirici çözüm yerine, sürekli kriz yönetimi tekniklerinin gelişmesine neden olmuştur (Jessop, 2002: 51). Jessop (2002), bağımsız sosyal ilişkilerin koordinasyonu olarak kavramsallaştırıldığında yönetişim kavramının üç yan anlam içerdiğini belirtir: piyasa ilişkilerinin anarşik koordinasyonu (değişim alanının kaotik durumu), emir verme hiyerarşisine giren ilişkilerin koordinasyonu (devlet tarafından emredici koordinasyon) ve (piyasa dışı ve) eşitler-arası örgütlenmelerin yatay/ufuksal çeşitliliği. İlk ikisinin piyasa toplumu ve devlet ilişkisi içerisinde ele alınabileceğini söylemek mümkündür. Bu durum devlet içinde sınıfsal temsil konusu ile ilişkilidir. Bir başka deyişle, işçi sınıfının devlet içinde temsilinin zayıflaması bu yönde geliştirilecek ko-ordinasyon çalışmalarında da yankısını bulacak, özellikle çevre ülkelerde yönetişim, işgücünün toplumsal yeniden üretimi konusunu yapısal olarak sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda çözecektir (bkz. Yücesan-Özdemir, 2001). Yönetişimin bu yönüne bakıldığında, koordinasyon, ucuz emek gücünün öncelikle sağlık ve eğitim konularında ek harcamalar yapılmadan ve mevcut harcama düzeyi düşürülerek yeniden üretimine odaklanacaktır. Üçüncü anlamıyla, eşitler-arası, piyasa dışı örgütlenmelerin yatay ilişkiler dünyasının koordinasyonu olarak yönetişim, yönetişimin ancak dernek, vakıf ve benzeri örgütlerden oluşan cemaatlere katılmanın ve/veya bu örgütlerin desteğini almanın sınıfsal koşulları içerisinde değerlendirilmesi ile mümkündür. Bu son durum, bu örgütler tarafından yaratılan kaynakların siyasi otoritelerden edinilen fonlarla ilişkisi üzerinden incelendiğinde anlatılmak istenilen daha net olarak ortaya çıkacaktır. Bir başka deyişle, bu son hali ile yönetişim kavramını, koordine edilen ilişkilerdeki hukuksal kişiliklerin teşekkülünün önkoşullarından bağımsızlaştırılarak ele almak, bu kişileri de her nasılsa toplumsal dünyaya gelmiş kişilikler olarak göstermenin ötesinde bir anlam taşımayacaktır. Bu noktada yönetişim kavramının, iletişim söyleminin varsaydığının aksine, ilgili ülkenin sınıfsal dinamiklerden muaf olmadığını vurgulamak gerekiyor. Bu durum da, özellikle çevre ülkelerdeki toplumsal hareketleri anlamak açısından özel bir önem taşıyor.[16]

"Yönetişim" kavramı "iletişim teknolojileri ve kalkınma" söyleminde iletişim teknolojilerinin geliştirilebilmesi için gerekli yönetim biçimi olarak da vurgulanmakta ve iletişim teknolojilerinin geliştirilebilmesi için ülkedeki stratejik ortam, iletişim teknolojilerinin etkin kullanımı için hukuki düzenleme ve kamu, sivil toplum ve özel kesim arasında potansiyel işbirliği ve stratejik işbirlikleri önemsenmektedir

16 Harman'ın işaret ettiği üzere: "Kalkınmacılık, Üçüncü Dünya yönetenlerinin yoksulluğu telafi etmek için aydınların da desteğini alarak sanayileşme ve tarımsal dönüşümün Batı'dakine benzer biçimlerini kendi halklarına empoze etme çabalarından kaynaklanmıştır. Ancak bu oyuna çok geç başladıkları için, kendi halklarına yaşattıkları 'fedakarlıklar'da Batıda yaşananlardan çok daha ağır olmuştur" (Harman'dan *aktaran* Ercan ve Oğuz, 2005).

(UNDP, 2004). Son nokta özellikle önem taşımaktadır. Kamu, sivil toplum ve özel kesim üretken şekilde çıkarlarını birleştirdikleri zaman kalkınma hedeflerine daha hızlı ulaşılabilir. Kalkınma için diyalogların yaygınlaştırılması, ek kaynakların temin edilmesi için çok paydaşlı yaklaşımlar ve yenilikçi ortaklıklara dayalı stratejiler vurgulanmaktadır. Yıldız (2004: 88-89) Türkiye'de gerçekleştirilen yedi e-devlet projesindeki karar süreçlerini incelediği çalışmasında uluslararası kurum ve kuruluşların etkisi konusunda ilginç bulgulara ulaşmıştır: Çalışmanın sonuçları göstermektedir ki Avrupa Birliği, Dünya Bankası (WB), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşlar e-devlet siyasalarının oluşturulmasında etkin ve önemli siyasa oyuncularıdır. Bu kuruluşlar, e-devlet politikalarını hem maddi kaynak (2003 itibarı ile toplam 6.3 milyar dolar) suretiyle teknik ve yönetsel destek ve/veya denetim desteği sağlayarak, hem de uluslararası normlar, standartlar ve bütünleşme süreçleri yolu ile etkilemektedir. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) özellikle mali tasarruf projelerine maddi destek vermekte ve bu projelerin gelişimini sürekli kontrol etmektedirler. Bu kurumların parasal desteğini sağlamak e-devlet proje yöneticilerince arzu edilen bir durum olmasına rağmen, uluslararası kuruluşlarca sağlanan teknik ve yönetsel desteğin kalitesi de sıkça sorgulanmaktadır (Yıldız, 2004: 114).

"Yönetişim"in demokratikleştirilmesi konusu ile "iletişim teknolojileri ve kalkınma" söyleminin bağlantısının incelenmesinde "yönetişim" terimi ve sınıf ilişkileri arasında açılabilecek olası bir kapıya değindikten sonra, asıl konuya, "yönetişim"in demokrasi ile ilişkisi konusuna değinebiliriz. Burada da kamusal alan kavramı karşımıza çıkmaktadır.

Habermas (1997), kamusal alan kavramındaki değişimi takip ederken, Aydınlanma düşüncesinin içerdiği rasyonalitenin, bir önceki -yasaklayıcı hükümlerle düzenlenmiş, yasakları sorgulamadan kamu otoritesine ait kabul eden- kamusal alan düşüncesi ile karşılaştırıldığında, yeni bir kamusal alanın belirlenmesindeki önemini vurgulamıştır. Bu yeni kamusal alan, kamuoyunu teşkil eden, çoğu mülk sahibi ve/veya okumuş özel şahıslar önünde, kamu otoritesinin meşruiyetinin sorgulanabileceği bir alan olarak kamu otoritesinden kopuk bir alan kavramsallaştırmasına, mekansal bir metafora atıfta bulunmaktadır.

"İletişim teknolojileri ve kalkınma" söyleminin demokrasi üzerinden kendisini meşrulaştırmak için kullandığı kamusal alan kavramı da, aynı mekansal metafora atıfta bulunuyor gözükmektedir. Oysa ki geç kapitalizmde kamuoyu bu eleştirel yeteneklerini yitirmiştir; kapitalizm, burjuvazinin klasik görüntüsünün egemen olduğu ve ilerici açılımlar da taşıdığı yaygın üretim döneminden bu yana krizler ve Fordist ve Fordizm sonrası aşamalar geçirmiş, dönüşmüştür. Kültür taşıyıcısı etkin bir kamuoyu yerine kültür tüketicisi bir kamuoyu ile karşı karşıyayız. Bu haliyle, eleştirel düşünceden ziyade anonim oy kullanmaktan bahsedilebilir. Buradaki katılım süreçlerinde normların ve değerlerin etkinliği üzerinden gerçekleşen eleştirel

bir değerlendirme süreci yoktur. Bir dönem burjuva ideolojisinin belirli ahlaki değerler için bağlayıcılık ve çıkarlardan bağımsız otonomi içerdiği iddiası ile karşılaştırıldığında bugünün kamusal alanı, teknokratik, depolitize ve mütehakkim bir nitelik sergiler. Bugünün anlayışına ilişkin iktisadi rasyonalite, toplumsal adalete ilişkin konuları, uygulamanın etkinleştirilmesi, bürokratikleşmeye karşı mücadele gibi terimlerle okumaya çalışır ki bu terimler, daha en başından toplumsal adalete ilişkin konuları tartışma dışına bırakmaktan fazlasını yapamazlar. Değerler temelinde yapılabilecek bir muhalefet, terimlerin kısılması suretiyle, daha en başından engellenmiştir.

Bu söylenilenler temelinde, birinci bölümde söylemin taşıyıcıları tarafından demokratikleşme ve iletişim teknolojileri ilişkisi hakkındaki iddiaları tartıştığımızda şu saptamaları yapmak mümkündür. İletişim teknolojileri, iddia edilenin aksine, kamusal sözcüğünün eleştirel içeriğini geliştirmek yerine daraltmaktadırlar. Zira internetteki kamusal alanın ima ettiği katılım süreçlerinde normların ve değerlerin etkinliği üzerinden gerçekleşen eleştirel bir değerlendirme süreci yoktur. Normların ve değerlerin etkinliği üzerinden gerçekleşen eleştirel bir değerlendirme süreci olmadığı ölçüde, demokratik/eleştirel olmak anlamında, bir katılım da yoktur. Ekonomik rasyonalite ön plandadır. İnternetteki başvurunuz toplumsal ahlak duygularını rencide edebilecek gerekçelerle reddedildiğinde, bu haksızlığa şahit olabilecek/şahit oluşu çekişmenin tarafları tarafından varsayılabilecek, haksızlığı gideremese de yollar önerebilecek, bir çift göz bulamazsınız. Değerlere dayalı olarak yapılabilecek itirazların imkansızlaştırılmasıyla değerler bütünüyle süreç dışına çıkartılır. Bu haliyle bu kamusal alan, alan metaforunun hücre metaforu ile değiştirilebileceği bir yer haline gelmiştir. Zira alanlar, gözlenenlere itiraz potansiyeli taşıyanlar olmadıkça, kavramın klasik anlamında, kamusal olamazlar.

"İletişim teknolojileri ve kalkınma" söyleminin dışladığı sınıf, söylemin "yoksulluk" ve "yoksullukla mücadele" konularını tanımlarken çok belirleyicidir. Yoksulluk sınıf terimleri ile düşünülmesi gerekli bir olgu olmaktan çıktığında, trafik sorunu gibi herhangi bir akademik araştırma nesnesine dönüştüğünde, günlük hayatımızın sürekli bir belirleyeni olmaktan çıkar. Bu haliyle dışımızdadır; arızidir, bize yabancılaşmıştır. Orada, bizim dışımızda bir şey olarak göstergeler üzerinden saptanabilir; hangi durumda büyüdüğü hangi durumda azaldığı üzerine yorumlar yapılabilir. Yoksulluk artık toplumsal işgücünün yeniden üretilmesi sürecinin bir parçası olarak bir şey ima etmekten çıkar. Yoksulluk sınıfı dışladığı noktada şu sorulara açık hale gelmiştir: Yoksulluk pozitivist bir metodoloji üzerinden, örneğin bir kutup ayısı gibi incelenebilir bir şey/nesne midir? Yoksulluğun yoksullarla ilişkisi nedir? Örneğin, yoksulluk teker teker yoksulların hali midir ya da yoksullar bir araya gelince yoksulluk mu ortaya çıkmaktadır? Teker teker yoksulları yoksun oldukları şeylere kavuştursak yoksulluk biter mi? Bir "şeyi" incelemenin yöntemi üzerindeki tartışmaların o "şeyin" varlığını verili hale getirdiğini ifade etmiştik. Sınıf, uluslararası işbölümü

ve toplumsal cinsiyet terimlerinin "açıklama"yı mümkün kılan kavram setinden çıkarıldığı bir ortamda sosyal "gerçekliğin" zihinsel düzlemimiz üzerindeki izdüşümü her halde yoksulluk olacaktır.

Yoksullukla mücadele programlarında iletişim teknolojilerin önemi üzerinde duran yaklaşımlar, yukarıda açıklandığı üzere, yoksulluk olgusunu, daha çok boyutlu ve karmaşık bir olgu olarak tanımlamaktadır. Artık yoksulluk hem "dışarıda" hem de karmaşıklaşmış bir süreçtir. Bu haliyle sınıfla doğrudan ilişkisi, gerektiğinde sınıfın da yoksulluğun sebeplerinden birisi olabileceği söylenebilecek kadar belirgin bir özgüven içerisinde (UNDP, 2004:31) önlenmiştir.

Ayrıca, yoksulların karar süreçlerine katılmaları olanağı ileride yoksulluğa karşı mücadelede daha etkin politikaların oluşturulması için bir fırsat yaratmaktadır. Ancak bütün bu avantajların yaratılmasında, maliyetini kullanıcıların ödeyeceği, donanım ve, -son dönemde fikri mülkiyet hakları çerçevesinde "maliyeti" arttırılmaya çalışılan- yazılım giderleri olacaktır (UNDP, 2004: 33). Diğer yandan, yazılım giderlerini azaltmanın son yıllarda giderek daha çok uygulanan bir çaresi, açık kaynak kodu kullanımının teşvik edilmesidir. Açık kaynak kodlu yazılımlar çoğunlukla ücretsizdirler ve kod (yazılımın ne yapacağını gösteren satırlar) kullanıcıya açıktır. Dolayısıyla kullanıcı yazılımın ne yapıp ne yapmayacağı konusunda kesin bir bilgi sahibidir. Yazılımlar ücretsiz olarak internet üzerinden paylaşıma açıktır. Yazılımda (kodda) bir hata veya eksiklik oluştuğunda dünyanın dört bir tarafında çalışan yazılım uzmanları gönüllü olarak kodun hatalı ve eksik bölümlerini düzelten yamaları (*patch*) hazırlayıp yine internet yolu ile kodun tüm kullanıcılarına ücretiz olarak sunarlar. Yazılımda mülkiyet sahipliğini ve ücretlendirmeyi reddeden bu anlayış, telif hakkı (*copyright*) yerine '*copyleft*' kavramını kullanmakta ve sanal sosyalizm olarak da adlandırılmaktadır. Sum (2003) aralarında Avrupa Birliği ülkeleri, Brezilya, Çin, Güney Kore ve Japonya'nın da bulunduğu birçok ülkenin açık kaynak kodlu yazılımların kullanımını teşvik etmesinin arkasında, bu yazılımların ucuzluğunun (lisansa para verilmemesi), şeffaflığının (kodun açık olması), bu ülkelerin ulusal bilgilerini koruma ve ABD'nin iletişim teknolojileri alanındaki tekelini kırma isteklerinin rol oynadığı görüşündedir. Lisanslı yazılımların üreticileri ise açık kaynak koduna karşı ikili bir strateji geliştirmektedirler: İlk olarak yazılımın toplam sahip olma maliyetinin sadece lisans fiyatı olmadığını belirtmekte ve kullanıcıya sunulan destek hizmetlerinin açık kaynak kodu ile çalışan sistemlerde yetersiz olduğunu iddia etmektedirler. İkinci olarak da Microsoft gibi şirketler, özellikle askeri projeler, yargı sistemleri gibi bilgi güvenliği açısından çok hassas projeler için yazılım ürünlerinin kodlarını sadece kullanıcı kuruluşları ile sınırlı olmak üzere açmayı kabul etmektedir (Yıldız, 2004: 192-193). Ülkemizde ise açık kaynak kodu kullanımı; az sayıda proje ile (merkezi yönetim düzeyinde YerelNet –Yerel Yönetimler Portalı, yerelnet.org.tr- ve yerel yönetimler düzeyinde de Bursa Nergiz Belediyesi gibi) sınırlı kalmıştır.

Sonuç

Bir söylemin kabul edilebilirliğinin iki temel unsuru vardır. Bu unsurlardan birincisi bu söylemin kavramsal ve yöntemsel dayanaklarında tutarlılıktır. İkincisi ise bu söylemin üreticisi, yayıcısı ve destekleyicisi olan toplumsal grupların, bu söylemin dışarıda bıraktıklarından yararlanma potansiyeli olan toplumsal grupların karşısındaki gücüdür. Kabul edilebilirlik ölçütü bu güç dengesi içerisinde ortaya çıkar ya da karşı seslerin kısıldığı bir ortam içerisinde kolaylaşır. Bu yazı, "iletişim teknolojileri ve kalkınma" söyleminin dışarıda bıraktıklarından yararlanma potansiyeli olan toplumsal gruplar adına bir şeyler söylemeye kalkıştığı ölçüde, bir tartışmanın başlamasında, iletişimin kapitalizmin ideolojik, siyasi ve ideolojik mekanizmalarının dahil olduğu bir süreç olarak yeniden gündeme getirilmesinde küçük bir rol oynayabilirse hedefine ulaşmış sayılacaktır. ■

Kaynakça

Aglietta, M. (1987) *A Theory of Capitalist Regulation*, Londra: New Left Books.

Akın, E. (1997) *Bilim ve Siyasal Sistem*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Ansal, H. ve B. Ataman (2003) "Türkiye Bilgi Toplumunun Neresinde?" Köse, A. H. , E. Yeldan ve F. Şenses (der.) *İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar Oktay Türel'e Armağan* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 193-222.

Beardon, H., F. Munyampeta, S. Rout ve G. M. Williams (2005) "ICT for Development: Empowerment or Exploitation", *Reflect-ActionAid*, Indirilme tarihi: 25.06.2005, http://www.livelihoods.org/hot_topics/docs/Reflect_ICT4D_Jan05.pdf

Boyer, R. (2002) "The Origins of Regulation Theory" Boyer, R. ve Y. Saillard (der.) *Regulation Theory: The State of the Art* içinde, Londra ve New York: Routledge, 13-21.

Burawoy, M. (1992) *Ethnography Unbound: Power and Resistance in the Modern Metropolis*, Berkeley: University of California Press.

Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society*, Oxford: Blackwell Publishers.

Chambers, R. (2004) "Ideas for Development: Reflecting Forwards", *IDS Working Paper*, No. 238, Brighton: IDS.

Corlat, B. ve G. Dosi (2002) "Evolution and Regulationary Theories: Similarities and Differences" Boyer, R. ve Y. Saillard (der.) *Regulation Theory: The State of the Art* içinde, London ve New York: Routledge, 306-312.

Cornwall, A. ve G. Pratt (2003) *Pathways to Participation: Reflections on PRA*, ITDG Publishing.

Ercan, F. ve Ş. Oğuz, (2005) "Anti-Kapitalist Hareketlere Bakışta Değer Teorisinin Sunduğu Olanaklar ve Türkiye Örneği", *Conatus*, 4.

Freire, P. (2003) *Ezilenlerin Pedagojisi*, çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Habermas, J. (1997) *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. T. Bora ve M. Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hamelink, C. (1999) *ICTs and Social Development: The Global Policy Context*, UNRISD Discussion Paper 116, Geneva, Indirilme tarihi: 07.07.2005, http://www.unrisd.org

Harvey, D. (1997) "The New Urbanization and the Communitarian Trap", *Harvard Design Magazine*, Winter/Spring.

Heeks, R. (1999) "Information and Communication Technologies, Poverty and Development", *Development Informatics Working Paper Series*, No. 5, *Institute for Development Policy and Management*, University of Manchester.

Hewitt de Alcantara, C. (2001) *The Development Divide in a Digital Age*, United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD), Technology, Business and Society Programme Paper 4, Geneva, Erişim Tarihi: 10.07.2005, http://www.unrisd.org

Jessop, B. (1990) *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

Jessop, B. (2002) *The Future of the Capitalist State*, Cambridge: Polity Press.

Lipietz, A. (1987) *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism*, Londra: Verso.

McLaren, P. (2000) *Che Guevera, Paulo Freire and the Pedagogy of Revolution*, Lanham: Rowman & Littlefield.

McNamara, K. (2003) *Information and Communication Technologies, Poverty and Development: Learning from Experience*, A Background Paper for the infoDev Annual Symposium, December 9-10, Geneva, Switzerland, Indirilme tarihi: 23.06.2005, http://www.infodev.org/files/1041_file_Learning_From_Experience.PDF

Nicaise, I., J. Bollens, L. Dawes ve S. Langhaie (1995) *Labour Market Programmes for the Poor in Europe: Pitfalls, Dilemmas and How to Avoid Them*, Aldershot: Avebury.

Özdemir, A. M. ve G.Yücesan-Özdemir (2005)"Kalkınma, Uluslararası İşbölümü ve Eleştirel Gerçekçilik: Yöntembilimsel Bir Tartışma", *Toplum ve Bilim*, 103, 219-237.

Pruett, D. ve J. Deane (1998) *The Internet and Poverty: Real Hope or Real Hype?* Briefing No. 28, Panos, Londra, Indirilme tarihi: 14.07.2005, http://www.panos.org.uk/Docs/reports/Internet&Poverty.DOC

Robles, A. C. (1994) *French Theories of Regulation and Conceptions of the International Division of Labour*, New York: St. Martin's Press.

Sen, A. (1999) *Development as Freedom*, Oxford: Oxford University Press.

Sen, A. ve S. Anand (1997) "Concepts of Human Development and Poverty: A Multi-dimensional Perspective" *Human Development Papers*, New York, UNDP.

Shaffer, P. (1996) "Beneath the Poverty Debate: Some Issues", *IDS Bulletin*, 27(1), 23-36.

Slater, D. ve J. Tacchi (2004) *ICT Innovations for Poverty Reduction*, New Delhi: UNESCO.

Sum, N.L. (2003). "Informational Capitalism and U.S. Economic Hegemony: Resistance and Adaptations in East Asia", *Critical Asian Studies*, 35(3), 373-398.

Tacchi, J., D. Slater ve G. Hearn (2003) *Etnographic Action Research: A User's Manuel*, New Delhi, UNESCO.

Tsagarouslanou, R., D. Tambini ve C. Bryan (der.) (1998) *Cyberdemocracy*, Londra: Routledge.

UNDP (1990) *Human Development Report*, New York: UNDP, Indirilme tarihi: 20.06.2005, www.undp.org.

UNDP (2001) *Human Development Report*, New York: UNDP, Indirilme tarihi: 20.06.2005 www.undp.org

UNDP (2004) *Türkiye 2004 İnsani Gelişme Raporu*, UNDP, Ankara.

Villeval, M. C. (2002) "Regulation Theory among Theory of Institutions" Boyer, R. ve Y. Saillard (der.) *Regulation Theory: The State of the Art* içinde, London ve New York: Routledge, 291-299.

Yıldız, M. (2004). *Peeking into the Black Box of E-government Policy-Making: The Case of Turkey*, Basılmamış Doktora Tezi, Public Affairs Programı, Indiana Universitesi-Bloomington, ABD.

Yücesan-Özdemir, G. (2001) "Mavi Yakalı İşçiler Üzerine Çalışmalarda Eleştirel Etnografi: Yöntembilimsel ve Politik Açılımlar/Sorunlar", *Praksis*, 4, Güz, 332-347.

Praksis 15 | Sayfa: *379 - 386*

Kitap Tanıtımı

Franco Moretti'nin Büyübozumu

Nurçin İleri

Franco Moretti, *Modern Epik*, çev. Nurçin İleri, Mehmet Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004.

Franco, Moretti, *Mucizevi Göstergeler*, çev. Zeynep Altok. İstanbul: Metis, 2005.

Bazılarımızın çok önceden aşina olduğu Franco Moretti ve onun edebiyat alanında yaptığı tartışmalar, kendisinin en önemli çalışmaları olduğunu düşündüğüm iki kitabının tercüme edilmesiyle bugün Türkiyeli okurun gündemine daha fazla girmiş oldu. Bu yazıda her iki kitabı ayrı ayrı tartışmaktansa, iki çalışmada da iç içe geçmiş olan bazı başlıkları üç farklı tema içinde tartışmanın yerinde olacağını düşünüyorum.[1] Franco Moretti'nin edebiyat tarihçiliğinin ne olduğu ve nasıl yapılması gerektiği konusundaki argümanlarına değindikten sonra, evrim teorisini, tarihselliği de içinde barındıran edebi türleri merkezine alarak tartışmanın bizi hangi farklı açılımlara götüreceğine yer vermeye çalışacağım. Son olaraksa, ilk iki temanın uygulanım alanı olarak, Moretti'nin *Modern Epik*'te büyük kanonlar üzerinde yaptığı tartışmalardan ve bu iddialara gelen eleştirilerden bahsetmek istiyorum.[2]

Edebiyat Tarihçiliği ve Bir Uzlaşı Anlatısı Olarak Edebiyat

> Edebiyat tarihçiliği, birbirleriyle çatışma içindeki biçimlerden nasıl birinin gidip ötekinin geldiğini anlatmanın yanı sıra eşzamanlı bir dönemlendirme yapmayı hedeflemeli ve bunu yaparken de biçimlerin "en özlü ifadesi olan" bir iki örnek esere yaslanmak yerine her bir dönemi başatıyla, dengesizlikleriyle, çatışmalarıyla

1 Nitekim, *Mucizevi Göstergeler* bir derleme olduğundan, "edebiyat tarihçiliğinin ne olduğu" ve "edebi evrim" tartışmalarını alttan alta götüren ancak daha ampirik veriler üzerinden giden makalelerden bahsetmek yahut onları tartışmak apayrı ve kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir.

2 *Mucizevi Göstergeler*'in Moretti'nin "klasiği," *Modern Epik*'in ise Moretti'nin gerçekleştirmeyi umduğu "projesi" olduğu yaygın bir kanıdır. İlk iki bölümde Moretti'nin edebiyat tarihçiliğine dair teorik tartışmaları dile getirilecek, özellikle *Mucizevi Göstergeler*'deki "Ruh ile Harpya" ve "Edebiyatın Evrimi Üstüne" adlı denemelerindeki tartışmalara yer verilecektir, son bölümde ise "modern epik" edebi türünü açımlarken Moretti'nin bu tahayyülünün bize neleri sunmakta olduğu tartışılmaya çalışılacaktır.

> ve biçimler arası işbölümüyle bir retorik kuvvetler paralelkenarı olarak düşünmelidir (2005: 37).

Moretti, edebiyatta toplumsal olanın biçim olduğunu ve bir edebiyat eleştirmeninin inceleme yaparken içeriğin yanı sıra eserdeki biçimsel özellikleri ve bu özelliklerin tarihselliğini de vurgulaması gerektiğini öne sürmektedir. Hatta edebi türlerde biçimin çoğu zaman içeriği önceleyeceğini iddia eden Moretti, biçimin içeriği düzenleyen bir fon olduğunu, dolayısıyla toplumsal olanla ilişkisini daha belirleyici ve anlamlı bir şekilde ürettiğini düşünür. Bu temellendirmesinde de büyük ölçüde Lukacs'ın görüşlerinden yararlanmaktadır: "...biçim kendisine konu olarak verilen hayatı kapalı bir bütün oluşturacak şekilde düzenleyen, bu hayatın zamanlarını, ritimlerini, dalgalanmalarını, yoğunluklarını ve akışkanlıklarını, sertliklerini ve yumuşaklıklarını belirleyen; önemli saydığı duyumları vurgularken daha az önemli olanları geriye iten" bir unsurdur, dolayısıyla her zaman toplumsal olana, hayata dair bir "yargı" ve "değerlendirmedir,"[3] ve tam da bu yüzden ideolojiktir. Gelgelelim Moretti, edebiyat tarihçilerinin edebi türlere dair yaptıkları çalışmalarda, biçimi "deneyimleri şekillendiren bir etken" olarak incelediklerini, fakat biçimin kendisinin "hayatça şekillendirilen bir etken" olduğunu göz ardı ettiklerini düşünüyor. Bu noktada da "edebi metinlerin retorik ölçütlere göre örgütlenmiş tarihsel ürünler" olduğu iddiası daha da çok önem kazanıyor. Tarihsel bir disiplin olmayı arzulayan edebiyat eleştirisinin, ele aldığı nesneleri iki açıdan incelemesi gerektiği ortaya çıkıyor: "tarihyazımsal ve retorik anlamlar sistemi geliştirmek."

Her şeyden önce, retorik edebi çözümlemelerin sosyal bilimler alanını genişleteceğini düşünen Moretti, sosyal bilimlerin sunduğu tarihsel çerçeve olmadan retorik uzlaşımların anlaşılamayacağından yakınmaktadır. Burada "retorik uzlaşımdan" kasıtla, bir edebi türün içerdiği retorik unsurların, yani bir edebi türü diğerinden ayrı kılan başat söz sanatlarının, kendiliğinden var olmadığını, bunun diğer söz sanatlarıyla tam olarak nedensellik ilişkisi içinde olmasa da, bir noktada retorik olanın gizil kandırıcılığıyla aynı zamanda hem *çatışarak* hem de *ortaklıklar* bularak birleştiğini belirtiyor. Ama Moretti'nin de dediği gibi, bu uzlaşı bir barışma değil, bütün olumsuzlukları da içeren birlikte yaşama zorunluluğudur. "Retorik söz sanatları ve uzun anlatıları düzenleyen daha büyük bileşimlerin, bir dünya görüşünün derin, gizli görünmez ön kabulleriyle yakından ilişkili" olduğunu düşünürsek, edebiyat tarihi çalışmalarının bir retorik biçimler tarihine dönüşmesi kaçınılmazdır. Çünkü önceden de belirttiğimiz üzere, yeni retorik biçimler tarihi,[4] bir biçimi onu etrafındaki biçimlere bağlayan çatışma ve farklılıkları, ortaklık ve uzlaşmaları, yani biçimsel olanla yerel arasındaki ilişkiyi vurgulayacaktır.

3 György Lukacs, *Il dramma moderno*, Milano 1967, s. 8, 9, 11. aktaran Moretti, *Mucizevi Göstergeler*, s 20

4 Burada "yeni" kavramı, eski olanın dışında, yani epizodik belirlenimi gerçekleştiren "çağın ruhu" olarak da adlandırabileceğimiz kanon anlatılarının dışına çıkarak ve belki de bunların yanı sıra diğer başat olamayan ve edebiyat tarihçilerinin göz ardı ettiği, ama hayatı değiştiren ve hayatla değişen bir etken olarak edebi türlere bakmak anlamına gelecek şekilde düşünülmelidir. Bu anlayış Moretti'nin edebi tür kavramına dair düşüncelerinde daha açık bir biçimde ifade edilmektedir.

Modernliğin olmazsa olmazı olarak bugün sadece edebiyat tarihçiliğinde değil, kültür ve iktisat tarihçiliğinde de, sürekliliği dilimlere ayırmak, dolayısıyla şeylerin birbirleri ardından gelen nedenselliği ve ilerlemeyi vurgulamak için çok farklı ölçütlere başvurulmaktadır. Moretti'ye göre bu edebiyat tarihçiliğinin ölçütleri arasında "yazarın hayatı, maniyerizm, doğalcılık gibi üslup-dönem kavramları, 'çağın ruhu' gibi soyutlamalar ve edebi tür kavramının kendisi" bulunmaktadır. Edebi tür kavramının daha anlamlı ve sistematik bir biçimde kullanılması gerektiğini belirten Moretti, böyle olduğu takdirde tarihsel araştırmanın sınırlarının kesinleşmesinin kolaylaşacağını, çünkü biçimsel ölçütlere göre düzenlenmiş olan tarihin, artzamanlı bir düzlemde değil eşzamanlı bir düzlemde daha kolay bir şekilde anlaşılacağını düşünmektedir.[5]

Burada ortaya konmak istenen eleştiri "tarihsel-toplumsal bağlantılar" kurmaya çalışırken "biçimin özgüllüğünün" daima göz önünde tutulması gerektiğini savlar; buna mukabil, yine eleştiri bir eseri çözümlerken toplumsal hayatın anlamlandırmalarına mutlaka başvurmak zorundadır.

Bunun ne kadar gerçekleştirilebilir bir proje olduğu Moretti'ye göre de elbette tartışılabilir bir konu. Fakat Moretti, bu projeyi bir dereceye kadar gerçekleştirmek arzusuyla şunu öneriyor: o "gerçek nesneyi", edebiyatı, bir "bilgi nesnesi" yapan unsurları ayrıştırmak. Edebiyat tarihçilerinin görmesi gereken şey, edebiyatın farklı dönemlerde neyi ifade ettiği, edebi türün ise nasıl bir araç olduğudur. Modernist ve kapitalist pratiklerin gereği olarak, edebiyatın bir uzlaşma anlatısına dönüştüğünü düşünmek pek de yanlış olmasa gerek. Ama bu uzlaşmanın, edebiyatın gerçekleştirmekte muktedir olduğu *rıza*[6] anlatılarıyla birlikte yürüdüğünün de farkında olunması gerek. Nitekim Moretti, *Modern Epik*'te Avrupa modernleşmesinin neredeyse taptığımız yapıtlarına bakarak, resmi ve toplumsal yarılmaların kapitalist dünya hegemonyasıyla birlikte okunabileceği yeni bir analitik çerçeve çizmeyi amaçlamıştır.

Edebi Evrim Teorisi

Şaşırtıcı bir niteliğe sahip olsa da, fikirlerin evrimi ve biyosferin evrimi arasında paralellik kurulabileceği tahayyülü birçok edebiyat tarihçisini cezbedecek gibi görünüyor. Moretti'ye göre, edebi metinlerin evrimci bir bakış açısıyla incelenmesi, "edebiyat tarihi yazımının bazı ilginç meselelerini çözebilmesi ve daha yerel, ampirik araştırmalar için bütünlüklü bir kavramsal çerçeve sağlayabilmesi" anlamına gelmektedir. Şüphesiz ki böyle bir çalışmanın gerekliliğinden bahsederken, Lamarck ve Darwin'den ve bu iki bilim adamının "çeşitlemelerle evrim arasındaki ilişkiye"

5 "..Yapılacak tarihsel yeniden düzenlemenin en ufak bir ilginçliğinin ve geçerliliğinin olmasını istiyorsak, 'edebi tür' kavramının bugünkünden çok daha anlamlı bir şekilde tanımlanması şarttır. Halihazırda bu kavram içeriğe (dedektif hikayesi, pikaresk roman) yaratılan etkilere (dehşet, mizah), ve birtakım biçimsel özelliklere ('mutlu son'la biten hikayeler, "belgesel" romanlar) yapılan rasgele atıfların karışımından oluşmaktadır" (2005: 27).

6 Edebi anlatıların ne şekilde kabul gördüğünü açıklayan "rıza" kavramı, "Ruh İle Harpya" adlı denemede ayrıntılı olarak tartışılmaktadır. Bu bölümde Moretti özellikle Kant'ın estetik anlayışı ve "kültürsiyaseti" kavramı, Freud'un ise "bastırılanın geri dönüşü" temasından faydalanmıştır.

dair yaptıkları tartışmalardan bahsetmek kaçınılmaz oluyor. Lamarck'a göre çeşitlemeler yönelimli ve doğrultuludurlar, çok büyük kısmı uyum sağlamaya yöneliktir, dolayısıyla evrimin gideceği yeri önceden haber verirler. Darwin'e göre ise çeşitlemeler yönelimli değildir; bunlar sadece rasgele denemelerdir, doğa sonradan bunlar arasında uyum potansiyeli yüksek olanları seçer: rastlantıyla ortaya çıkan çeşitlemeler ve zorunluluğun belirlediği seçilim, iki çatallanmış süreç (2005: 307).

Darwinci paradigmayı benimseyen Moretti edebiyat tarihinin de bu iki aşamanın dikkate alınarak yazılabileceğini iddia ediyor: "ilk aşamada sadece rastlantı etkin olacak ve retorik çeşitlemeler kendiliğinden üreyecek, ikinci aşamada ise toplumsal zorunluluğun borusu ötecek ve bu çeşitlemeler tarihsel seçilime uğrayacak" (2005: 307).[7] Romanın on sekizinci yüzyılda doğduğu, on dokuzuncu yüzyılda doruk noktasına ulaştığı, fakat yirminci yüzyılda sorunsallaştığı herkesçe kabul gören bir görüş. Moretti ise on sekizinci yüzyılda rastlantı sonucu "romanlar"ın ortaya çıktığını, on dokuzuncu yüzyılda ise bir zorunluluk sonucu uyum sağlayanın seçilmiş olan "roman" olduğunu iddia ediyor.[8] Toplumsal seçilimin neden bu kadar beklediği konusuna gelindiğinde ise Moretti'nin yanıtı şu oluyor:

> ...bireyin var olduğu özel alan, tanımı gereği her türden temsile açıktı. Ama yüzyıl sonunda imkânlar ufku daralmaya başladı: eş zamanlı sınai ve siyasi krizler Avrupa kültürünü bireyin ümit edebileceği şeylerin sınırını yeniden çizmeye, kendi "tarih tasavvurunu" ve modernliğin değerleri karşısındaki tutumunu yeni baştan tanımlamaya mecbur etti. Bildungsroman, pek çok farklı nedenle, bu meseleleri çözmeye en yatkın sembolik biçimdi –bu yeni ve ayıklamacı bağlama en iyi uyum sağlayan, dolayısıyla da hayatta kalma ihtimali en yüksek biçimdi (2005: 310)[9]

Bu seçilim silsilesinin ardından, toplumsal ilişkilerin hangi zamanlarda edebiyat sistemini denetim altında tutmaya çalıştıkları ve ona deneyimleme özgürlüğü verdiğini anlamak biraz daha kolaylaşıyor. Toplumsal seçilimin dışında, "mecazilik oranındaki artma ve azalmalara veya eksaptasyonun"[10] nasıl gerçekleştiğine bakarak dalgalanmalar ve belirlenimci yasaları anlayabiliriz. Edebiyat içerisinde hiçbir eser kendisini mükemmel bir şekilde üretemeyecektir. Zaten mükemmellik, Moretti'ye göre evrimin arzuladığı en son şeydir. Ancak şunu söylemek mümündür: bir eserin mükemmelliği onun sadece toplumsal olana uyum sağlaması ile ilişkilidir.

7 Moretti rastlantı ve zorunluluk ilkelerinin çeşitli edebiyat akımları için anahtar olabileceğini ifade ediyor ve Batı edebiyatında dönüm noktaları oluşturduğu düşünülen birçok edebi türün herhangi bir poetikası olmaksızın, hatta kimi zaman böyle bir poetikaya karşı çıkarak geliştiklerini belirtiyor.

8 On sekizinci yüzyılda eş zamanlı bir çok farklı tür var olur, bu türler biçimsel olarak uzaktırlar. On sekizinci yüzyıl yazarları arasında, Defoe, Richardson, Fielding, Swift... seslerini duyarız, ancak on dokuzuncu yüzyılda sadece Fielding galebe çalar.

9 Eğitim romanı, kişilik gelişim romanı, sanatçı romanı, mektup-roman, alegorik, lirik, satirik romanlar edebiyat dünyasında verdikleri hayatta kalma mücadelesini, on dokuzuncu yüzyılda *Bildungsroman* karşısında kaybetmek zorundaydılar.

10 Mecazilik oranının monologlarda arttığı gözlemlenmektedir; mecazilik oranı sabit değildir, ancak artışlar da muğlaklığın arttığı belli anlarda anlatının çatallanmalarına yakın anlarda gözlenir. Eksaptasyon ise yazarın güdülenerek karakteri mutasyona uğratarak daha yararlı bir hale getirmesi anlamında kullanılmaktadır.. Kahramana ikinci dereceden anlamlar ve işlevler yüklenir. Moretti burada "Don Kişot" örneğini vermiştir.

Modern Epik: Goethe'den Garcla Marquez'e Dünya Sistemi

Franco Moretti, *Modern Epik* kitabında Goethe'nin *Faust*, Wagner'in *Nibelungların Yüzüğü*, Joyce'un *Ulysses* ve Marquez'in *Yüzyıllık Yalnızlık* eserlerini ele alarak, 'modernizm'in kategorileri dışında bir sınıflandırma ve adlandırma yapmanın, bu eserler dikkate alındığında mümkün olabileceğini düşünmektedir. Modern edebiyat eleştirisinde çok önemli bir yere sahip olan ve bazen dönüm noktaları olarak adlandıracağımız bu kanonik hatta kanon üstü yapıtlar edebiyat tarihi alanında çok belirleyici olmuştur. "Özellikle getirdiği biçimsel yeniliklerle yeni çağın has temsilcileri sayılmış, bu yeni çağa dair hakikat, her neyse artık, onların kulağa fısıldadığı ses olarak görülmüştür. Modern eleştiri bu eserlerin incelenmesinden, sınıflandırılmasından ve adlandırılmasından ürettiği bilgiyi tüm edebiyat bilimi alanına tahvil etmiştir."[11] Moretti bu eserlerin, Bahtin'nin bütün türlerin buluştuğu ve birbirine karıştığı bir edebiyat alanı olarak "türler üstü tür" olan romanın dışında bir türe ait olduğunu, birer "modern epik" olduklarını iddia ediyor. Modern epiklerin çok uzun ve sıkıcı olduğunu belirten Moretti, diğer özellikleri ise şöyle sıralıyor:

> Modern epiğin bir başka tuhaf özelliği: neredeyse kanon-üstü, yine de aslında okunmayan bir form olmasıdır. Modern epik eğitimli biri için zorunlu (bu yüzyılda Ulysses'i geçen yüzyılda, Faust'u okumak zorundaydınız), ama yine de üzerinde pek mutabık olunmayan bir şeydir. Dünya metinlerinin fazlasıyla akademik kurumlara dayanması, aslında bir şeylerin yanlış gittiğinin, kendilerine yeterli olmadıklarının kesin bir göstergesidir. Kendilerine yeterli değillerdir, çünkü gerçekte o kadar da etkili olmazlar. Baş yapıtlardır kuşkusuz; fakat insanların Faust için dedikleri gibi, genellikle kusurlu başyapıtlardır. Samimi olalım, kimi zamansa, birer yarı-başarısızlık olarak kalmışlardır (2004: 6).

Dünya metinlerinin kusurluluğu tarih içinde yaşadıklarının en kesin göstergesidir. Organik olmayan bir karmaşayı barındıran modern epikler, küreselleşme, parçalılık, bütünsellik ve açıklığın temsil edildiği bir mekân haline geliyor. "Biçim olarak epik ve toplumsal içeriği ve sebebiyle modern" olan bu türün dünya metnine işaret ettiğini düşünebiliriz. Moretti'nin sözleriyle, "[bu metinlerde] coğrafi referans çerçevesi ulus devlet olmaktan çıkar, daha geniş bir birim bir kıta, ya da bir bütün olarak dünya sistemi haline gelir"(2004: 57). Ulus devletinde ötesinde, dünya sisteminin ürettiği bir tür olarak modern epiğin bir dünya metni olabileceği iddiası, dünya sistemi teorisinin kültürel tarih çalışmalarına sistemli bir yaklaşım getiremeyeceği düşüncesiyle, oldukça hastalıklı bulunsa da,[12] edebi türlere yönelik bu yaklaşım edebiyat eleştirisi dünyasını zenginleştirecek öğeleri barındırıyor.

Kültürel tarih çalışmalarında nicel çözümlemeyi bir dönüm noktası olarak gören Moretti, dünya sisteminin bir ürünü olan modern epiği, yeni bir dünya edebi sisteminin analizini evrim teorisine dayandırarak yapmak gerektiğinin de altını çi-

11 Mehmet Fatih Uslu, "Modernizmin, Ulusdevletin, Romanın Ötesinde Modern Epik", *Hürriyet Gösteri*, Kasım 2005, s. 64.

12 Bu tartışmalara, www. agglutinations.com sayfasından ulaşılabilir ve bkz. E. Kristal, "Serinkanlılıkla Düşünecek Olursak" Franco Moretti'ye Cevaplar", *New Left Review Seçkisi 2002*, İstanbul: Agorakitaplığı, s. 305-323

ziyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi, edebi türün gelişimini anlayabilmek, edebi tarihi yorumlayabilmek açısından çok önem kazanıyor.

Moretti'nin tarihsel bir alan olarak Darwin'in evrim paradigmasının edebi tür üzerinde uygulanması gerektiği düşüncesinden bahsetmiştik. Rastlantısal değişiklikler ve zorunlu seçme, yani retorik yenilikler ve toplumsal seçilim modern epiğin gelişim aşamasında da önemli bir yer tutuyor. *Modern Epik*, Batı kapitalizminin gelişme evresini ikiye bölerek anlatıyor: Goethe'nin *Faust*'unun epik tahayyülü bastırdığı morfolojik bir patlama ve birçok dilin ve birçok uyarıcının bulunduğu Avrupa metropolisi, *Ulysses* ve bir masumiyet retoriği olarak *Yüzyıllık Yalnızlık*. Goethe'nin eşzamansızlığı temsil eden polifonisinden, monolojiye ve bilinç akışına giden ve *Ulysses*'in ikinci bölümüyle tekrar polifoniye dönen ve *Yüzyıllık Yalnızlık*'ın tekseslilığine giden bir evrim. Moretti bütün bu değişimleri iki kavramla açıklıyor: yaptak (bricologe) ve yeniden işlevlendirme. Miras kalanları oradan buradan üst üste koymalar ve körlemesine bir retorik deneyleme: "edebi evrim normalde yokluktan yeni temalar veya yöntemler icra ederek değil; bunun aksine şimdi tam da elimizde olanlar için yeni işlevler bularak ilerler" (2004: 22). Deneylemeler sonucu ortaya çıkmış olan retorik yeniliklerin bir toplumsal seçilim sonucu hayatta kalmaya devam etmesi, bu eserlerin biçimsel etkiler ve yerel malzemeler ile uzlaştığının bir kanıtı oluyor.

Burada değinilmesi gereken önemli bir nokta da, modern epiğin siyasi anlamlarıdır. Yeni bir dünya edebi sisteminin oluşumu fenomenini temellendirirken, iktisadi tarihin, uluslararası kapitalizmin aynı zamanda hem bileşik hem de eşitsiz olduğunu düşünen ve bu sistemin eşitsizliğinin giderek artan bir ilişkiyle birbirine bağlı bir çevreden oluştuğu kanısında olan dünya ekolünün edebiyat tarihçisi Moretti, biçimsel etkiler ve yerel malzemeler arasındaki uzlaşımlarda, piyasalar ve formlar arasındaki ilişkinin ne kadar belirleyici olduğunu ifade ediyor. Aslında modernist ve kapitalist pratiklerin gereği modern epiğin, daha genel olarak edebi türlerin bir uzlaşı anlatısına dönüştüğünü, hatta gerçek iktidar ilişkilerini perdeleyen "masumiyet retoriğinin bir taşıyıcısı olduğunu" gösteriyor. Bu masumiyet retoriğinin *Faust*'ta Mefistofales ve Faust'un ilişkisinde açığa çıktığını belirtiyor: "Onunla [Mefistofalesle] Faust arasındaki karşıtlıkta dünya hâkimiyetinden iftihar eden, fakat bunun sürüp gitmesini sağlayan şiddeti görmezden gelen Batı'ya özgü hakikat ile yalan harmanlanır"(2004: 29). Keza, Avrupa okuyucusunun büyük bir coşkuyla karşıladığı *Yüzyıllık Yalnızlık*'ın ise post-emperyal duyarlılıklara hitap ettiği düşüncesi Moretti için çok önemlidir. *Yüzyıllık Yalnızlık* "yüzlerce tarihi serüvenlerle dolu bir macera olarak Batı'yı sömürge şiddeti suçlamasından aklamaktadır"(2004: 283). Bu biçimsel etkiler ile yerel malzemelerin ortaya çıktığı yerler tam da masumiyet retoriği içinde gizlenen sinsi bir *rıza*nın gösterildiği yerler oluyor. Modern epiğin toplumsal bir işlevi olan *rıza*, Batı kapitalizminin meşrulaştırıldığı zemin oluyor.

Moretti'nin eleştirildiği birkaç noktadan da bahsetmek gerekiyor. Evrim teori-

sinin kendi içinde bir ilerleme anlayışı barındırdığı, dolayısıyla Moretti'nin aslında kendisinin modernizmin kavramları dışına çıkamadığı söyleniyor. Fakat Moretti, bu karşı iddianın tam da aksine, evrimci teoriyi bir ilerleme olarak görmüyor, karmaşık yapıların nasıl oluştuğu konusunda evrim paradigmasının bir çerçeve sunduğunu iddia ediyor. Sadece metnin kendisi üzerine yoğunlaşan, tüm toplumsal, kültürel ve iktisadi faktörlerin ve hatta yazarın bile metin analizinde dışarıda bırakılması gerektiğini düşünen postmodern kuramın çokça rağbet gördüğünü düşündüğümüzde, Moretti'nin modern kültür anlatılarını tarihsel-coğrafi materyalist bir bakış açısıyla, özellikle dönüştürücü ve dönüşen bir öğe olarak biçime önem veren Lukacsyen bir edebiyat kuramıyla yorumlamış olması da post-kuramlar dünyasının sorgulanması gerektiğini hatırlatıyor. Bunun yanı sıra, *Modern Epik*'te de çokça izlerini hissettiğimiz Lukacs ve Fredric Jameson gibi, Moretti'nin de *bricolage* ve polifoni paradigmalarının henüz ortaya çıkmadığı kapitalizm öncesi döneme "organize bir bütün"[13] için nostalji duyduğu iddia ediliyor. Ve yine Lukacs, Jameson ve Ernst Bloch gibi, modern metropolisin ve modern tüketim kültürünün açmazlarını sanki sadece kapitalizmden kaynaklanıyor gibi göstermesi, Komünist Doğu'nun yirminci yüzyılda daha verimli epik paradigmalar ürettiği düşüncesi birilerini rahatsız etmiş gibi görünüyor. Aksine Moretti, Modern Epik'teki en önemli argümanın, Darwinci evrim paradigmasının kültür tarihine uygulamanın gerekliliği olduğunu, ancak bunun da yanlış anlaşıldığını düşünüyor ve sömürünün acımasız sistemine dair duygusal yalanlar olduğuna inandığı kapitalizm öncesi ütopyalara ne saygı ne de sempati duyduğunu belirtiyor. Dolayısıyla organize bir bütün yahut batı kapitalizmi karşında bir gelişme olarak gözlemlemediği verimli Komünist bir Doğu için asla nostalji duymadığını da ekliyor. İşin asıl ilginç olan yanı, *Modern Epik* kitabının İtalya'da eski komünist parti tarafından Amerikan emperyalizmine hizmet ettiği düşüncesiyle, Amerika'da ise Moretti'nin antikapitalist eğilimlerinden dolayı eleştiriliyor olmasıdır.[14] Moretti'nin kapitalizmin adaletsizliklerini ve edebi türler üzerinden kapitalizmin kültürel yaratıcılığını ve hegemonyasını tanımlama ve tartışmaya açma isteği çok açık.

Edebiyat eserlerinin, daha çok modernleşme söyleminin yaratmış olduğu ve bu söylemi besleyen dönemselleştirmeyle incelendiği Türkiye'de, kanon edebiyatın ve modernleşme literatürünün dışına çıkarak, toplumsal ilişkilerin soyutlanmış hali olarak formları ve formlar arasındaki geçişleri incelemek ve edebi metinlerin nasıl incelenmesi ve edebiyat tarihçiliğinin nasıl yapılması gerektiği üzerine yapılan bu tartışmalardan faydalanmak oldukça anlamlı olacak gibi görünüyor. Bir edebiyat eserini ve türünü onu var eden ve onun var ettiği toplumsal koşulların bir ürünü ola-

13 "Örgütlü bir bütün" kavramı Edgar Morin'in bir ifadesidir ve Moretti, Edgar Morin'in bu kavramı genelde modern kapitalist toplumlar için kullandığını belirtiyor.

14 Moretti kendisine gelen bu eleştiriden sonra şunları söylüyor: "Ne diyebilirim ki, ben onun kültürel yaratıcılığını ve hegemonyasını da açıklamaya çalışarak, kapitalizmin adaletsizliklerinden bir kaçını tanımlamak istedim. Adaletsiz bir sistemin çok zekice olduğunu yahut zekice bir sistemin adaletsiz olduğunu kabul etmek ne kadar zor olsa da, korkarım ki ikisi bir arada." Bkz, www.electronicbookreview.com/thread/internation/open-ended

rak incelemek edebiyat tarihçisinin en başta ele alması gerekendir. Ancak Türkiye'de edebiyat eleştirisine baktığımız zaman karşımıza metnin dışına söyleyecek sözü olmayan, kapalı okumalarla sarmalanmış metin analizleri çıkabiliyor. Sadece edebiyat çevresinde değil, diğer sosyal bilim alanlarında da "edebiyat eleştirisi" sadece kendi temsilini kendi diliyle anlatabilecek olan ayrı bir alan olarak görülebiliyor. Edebi bir eseri veya türü var eden kültürel faktörlerin, iktisadi ve ekonomik faktörlerle oldukça içkin olduğunu düşündüğümüzde, Moretti'nin metinlerin biçim ve türü, bu metinleri toplumsal içerikleri ve siyasi anlamları üzerine yaptığı tartışma çok daha fazla önem kazanıyor. ■

Kaynakça

Gailus A. (1997) "Modern Epic: The World System from Goethe to Garcia Marquez", *Modernism/Modernity*, 175-177.

Gonzales E. (1997) "A Condo of One's Own", *MLN* 112.5: 944-957.

Kristal E. (2002) "Serinkanlılıkla Düşünecek Olursak" Franco Moretti'ye Cevaplar", *New Left Review Seçkisi*, 305-323.

Moretti F. (2001) "Dünya Edebiyatı Üzerine Düşünceler", *New Left Review Seçkisi*, 229-249.

Moretti F. (2004) *Modern Epik*, çev. Nurçin İleri ve Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agorakitaplığı.

Morettl F. (2005) *Mucizevi Göstergeler*, çev. Zeynep Altok, Istanbul: Metis.

Uslu, M. F.(2005) "Modernizmin, Ulus-devletin, Romanın Ötesinde: Modern Epik", *Hürriyet Gösteri*, 64-65.

http://agglutinations.com/archives/000032.html

www.altx.com/ebr/reviews/rev4/perloff/htm

www.electronicbookreview.com, Franco Morettl, "Epic Ecologies".

ABSTRACTS

On contributions of the 'Scalar Approach' in explaining the rise of cities and regions

Mustafa Kemal Bayırbağ

Mustafa Kemal Bayırbağ's article discusses the contributions the scale approach offers in understanding the increasing significance of cities and regions as sites of policy-making and as political actors. The article begins with a critical evaluation of the popular perspective on this phenomenon, and benefiting from the openings introduced by the concept of scale, proceeds to discuss how a marxist framework of analysis with a hegemony perspective could be constructed. The main argument is that rise of localities is a part and product of the re-scaling process of the capitalist state. Yet, this is not an external response to the transformation of the capitalist state. The re-scaling of the capitalist state indicates that the hegemonic balance of power, including the local interests defined around a certain capital accumulation strategy has been transforming. In this sense, local interests are in a position to directly shape the re-scaling process of the capitalist state. Yet, this becomes possible through the construction of the locality as a political actor by these interests. In the neoliberal context, the social group which assumes this role is the dominant fraction of the local bourgeoisie. At this point, the scale literature makes an important observation: agents and institutions established at the local and non-local scales with different interests increasingly interact with each other at the local scale and stretch the boundaries of local politics to non-local scales. For this reason, political mobilisations aiming to establish their locality as an agent can become successful only by pursuing an effective politics of scale aimed at influencing the non-local agents and the processes producing non-local scales. In this sense, to be able to comprehend the increasing important of localities as policy-makers, the question of local politics needs to be closely investigated. That sort of a research project should concentrate particularly on the changing role of institutions like labour unions and business chambers in local politics, and the political strategies of scale they follow, due to the fact that they are located on the hegemonic boundary between the state and civil society, now re-drawn with the re-scaling of the capitalist state.

Realistic spatial abstraction? Marxist observations of a claim within critical realist geography

John Michael Roberts

Critical realism has attracted substantial interest and following within social geography for a number of years. A principal reason for this popularity lies with the critical realist method of abstraction. This method seeks to abstract the underlying causal powers of an object for social analysis at different levels of abstraction. The theoretical movement from the underlying reality of an object to its contingent and everyday appearance therefore enables geographers to explore different spatial scales of the same concrete object of analysis. This ability to take seriously an 'underlying reality' also enables geographers to spatialize, and

embed themselves within, a radical heritage beginning with Marx. In this paper I wish to question the methodological power of critical realism for social geographical thought. By recourse to Hegel, Marx and Lefebvre, I want to show that critical realists and critical realist geographers in fact pursue different methodological projects to that of Marxism. Whereas Marxists seek to explore the *self-movement of a contradictory essence*, critical realists and critical realist geographers seek to explore the external and relational connection between causal powers. I argue that within this critical realist exploration there is a tendency to present a rather static account of essence, or causal powers, because of the non-dialectical and dualist assumptions about the world that such an account encourages. It is an account, moreover, which can lead to a somewhat impoverished radical social theory.

Changing Scale as Changing Class Relations: Variety and Contradictions in the Politics of Scale

Jamie Gough

This paper argues that changes of scale in political-economic processes are often associated with changes in class relations, articulated by particular class projects, and developed through class struggle. Such 'jumping of scale' may be not only an expression of class power but a constitutive element of it. But there is no simple one-to-one relation between scale change and class relations: a particular change in scale at a particular time may have multiple potential class implications. This argument is developed by considering two 'stylised histories' within Western Europe during the present long wave of stagnation: shifts of economic governance from the national to the local level, and shifts from the national to the EU level. I argue that in both cases changes in the scale of regulation have been associated with shifts in class relations. But both upward and downward rescaling have been associated with (at least) two class projects, the neoliberal and the social-democratic. Thus not only have the scale changes been contested but the lines of conflict have been complex. The two histories are used to reflect at a more abstract level on the interconnections of scale, class relations and contradictions in accumulation. Developing an argument of Neil Smith, I argue that shifts in scale have been underpinned by a number of fundamental contradictions of capitalist reproduction and the state which open up diverse political possibilities. Class agents intervened into theese contradictions, with varied political projects, partly through shifting their scales.

Scale as a Class Relationship and Process: The Case of Turkish Public Procurement Law

Fuat Ercan-Şebnem Oğuz

In this study we focus on two problematic aspects of the recent rescaling literature: overgeneralization of abstractions rather than examination of concrete class forces; and unidirectional understanding of the relationship between rescaling processes in the core and periphery, where rescaling is seen as an outcome of the uneven development of capitalism based on the tendency of overaccumulated capitals in the core to move to the periphery. We suggest an alternative approach that conceives rescaling as a class relationship and process

shaped by the contradictory interaction between global capitals in the core and newly growing capitals in the periphery. Through a study of the formation and transformation of the public procurement law in Turkey (2001-2005), we illustrate that the rescaling of the Turkish public procurement market was not only shaped by global capitals unidirectionally, but through their contradictory interaction with the domestic capitals in Turkey. Although the initial law was formed under the hegemony of global capitals, the AKP government then made many attempts to change the law in line with the demands of domestic capital groups. In this process, scale was shaped by the unequal but mutual power relationships between global and domestic capital groups.

Towards a Critical Development Comprehension Rethinking Development In The Context of Scale Question

Koray R. Yılmaz

In the last two decades, it has observed a tendency from national development to local/regional development. In this article we aim to explain this tendency in the context of scale question. We argue that this tendency should be understood as a process of rescaling of development. It is expected that this point of departure can allow us a more critical development comprehension.

The Other Scale Debate of Marxism: "Socialism in One Country" or World Revolution?

Sungur Savran

This article undertakes to clarify the question regarding the scale of the overthrowing of capitalism and the construction of a classless society, by now an almost classical scale debate within Marxism, one that predates the current host of questions that relate to scale. The author deliberately avoids including Trotsky and the Stalin-Trotsky debate in the argument, but rather concentrates on the ideas of Marx and Engels and of Lenin and the Bolsheviks and compares and contrasts these with those of the major faction of the Bolshevik Party under Stalin. It is argued that both in the case of Marx and Engels and in that of the Bolsheviks, the whole edifice of the theory rises on the basis of the central idea of a world revolution. The author cites clear evidence that both the programmatic documents and the theoretical work of all Marxists up until 1928, when "socialism in one country" became the centerpiece of the Comintern programme, were explicit on the necessity of world revolution and the rejection of any ideas implying the final construction of a classless society within the borders of a single country. The article further examines the foundations of the theory and programme of "socialism in one country" and finds them extremely fragile, if not outright unsustainable. The final verdict of the article is that the collapse of the Soviet Union and the countries of Eastern and Central Europe confirms the truth of Marxism rather than refutes it.

Trotsky, Permanent Revolution, and Eastern Europe

Ateş Uslu

There is a tendency to reduce Trotsky's theory of permanent revolution to its aspect of "Stalin-Trotsky debate". Thus, Trotsky's revolutionary strategy is discussed as a merely doctrinal issue, and its historical context is neglected. The paper's main aim is to contribute to the historicisation of the debates on Trotsky's theory, and to analyse, in this aim, Trotsky's revolutionary theory and practice in its relationship with the context of Eastern Europe. Eastern Europe (i.e., the region covering Poland, eastern confines of the Polish-Lithuanian Commonwealth, as well as Estonia and Latvia) was, in the late 19th century, a complex of nationalities, and was geographically related to Central and Western Europe. All these characteristics made Eastern Europe a specific context, which determined some aspects of Trotsky's theories. In the first part, the paper analyses the specificities of Eastern Europe -i.e., the legacy of the Commonwealth of Two Nations, the characteristics of urban development, and the nexus between nationalist and socialist movements, etc. The second part is concentrated on the Revolution of 1905 and its aftermath; and the third part makes an analysis of Trotsky's activities in Bolshevik Revolution, in the Civil War, and in the Polish War of 1919-20.

The Theories of Imperialism and the Internationalization of Capital

Özgür Öztürk

This paper tries to periodize the Marxist theories of imperialism, and to determine the continuity/discontinuity relations between the theorethical periods. It is stated that the Marxist theories of imperialism emerged in three main historical 'waves', and that the differences in emphasis between the different waves resulted from the different stages of the internationalization of capital. The first wave of theories, also known as the classical theories of imperialism, has been formulated at the beginning of the 20th century; in this period the internationalization of money-capital has been remarkable, but the international movement of productive capital has been limited. Second wave of theories, put forward in 1960s and 70s, has generally been formulated within the underdevelopment literature and has focused on development-industrialisation instead of 'capitalist development'. The internationalization of productive capital and the start of industrial accumulation in the third world has been determinant for the second wave of theories. The paper lastly deals with the recent theories of new imperialism. New theories seem to be the product of a period in which the movement of money-capital has accelerated.

The Limits to Scale? Methodological Reflections on Scalar Structuration

Neil Brenner

Fruitful new avenues of theorization and research have been opened by recent writings on the production of geographical scale. However, this outpouring of research on scale production and on rescaling process has been accompanied by a notable analytical blunting of the concept of geographical scale as it has been blended unreflexively into other core geographical concepts such as place, locality, territory and space. This essay explores this methodological danger: first, through a critical reading of Sallie Marston's (2000) recent article in this journal on "The social construction of scale", second, through a critical examination of the influential notion of a politics "of" scale. A concluding section suggests that our theoretical grasp of geographical scale could be significantly advanced if scaling processes ara distinguished more precisely from other major dimensions of sociospatial sturcturation under capitalism. Eleven methodological hypotheses for confronting this task are then proposed.

Islands of Practise and the Marston/Brenner Debate: Towards a More Synthetic Critical Human Geography

Mark Purcell

This paper argues that an important obstacle to the continued development of critical human geography are 'islands of practice', through which scholars become embedded in a research and writing tradition that limits their intellectual and political horizons. I use a recent nondebate in *Progress in Human Geography* between Sallie Marston and Neil Brenner as an illustration of how islands of practice can stifle intellectual exchange. The paper suggests that the best way to dissolve the islands is a methodological program to create a more synthetic approach that consciously integrates multiple aspects of the critical project.

Capitalism Communication and Development

Gamze Yücesan-Ali Murat Özdemir-Mete Yıldız

This study aims to examine the discourse on "information technologies and development" brought recently to the agenda by international organisations and by development institutes providing information to these organisations and its methodology, its indicators and its policy recommendations. The discourse on "information technologies and development", while analysing the role and importance of information technologies for development, only describes some aspects of the "reality" and leaves the main determinants of the "reality" in darkness. This study argues that economic, political and ideological mechanisms which are "not seen" and "not considered" and the terms such as class, capitalist production relations, unequal development of capitalism, international division of labour and gender which enable the construction of these mechanisms should be included into the analysis in order to be able to analyse and explain the relation between "information technologies and development".

Özgeçmişler

Jamie Gough: Jamie Gough Sheffield Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde öğretim görevlisidir. Middlesex Polytechnic'de (1983) kent planlaması, Sydney (1993-6) ve Northumbria Üniversitelerinde (1996-2005) beşeri coğrafya alanında dersler vermiştir. 1970lerden beri çeşitli toplumsal hareketler içerisinde aktivist olan Gough, 1990lardan itibaren sendikal hareket içerisinde aktif olarak yer almaktadır. Jamie Gough'un çeşitli dergilerde yayımlanmış makalelerinin yanısıra sermaye birikim süreçleri ve mekan üzerine yayımlanmış kitapları da bulunmaktadır.

Mustafa Bayırbağ: ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden 1996 yılında mezun oldu. Aynı üniversitenin Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler programından master derecesini aldı. Şu anda, Carleton Üniversitesi, Kamu Siyasası doktora programında, devlet ve yerel işadamları arasında değişen ilişkiler ve yerel kalkınma konulu tez çalışmasını yazmaktadır. 2005 yılından bu yana, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışan Bayırbağ'ın bu sayıda yayımlanan makale ile ilgili olarak farklı konferanslarda sunulmuş ölçek, yerel siyaset, işadamları ve devlet konulu çalışmaları da bulunmaktadır.

Fuat Ercan: Marmara Üniversitesi İktisat Bölümü'nde öğretim üyesidir. Daha önce yayımlanmış kitapları şunlardır: Kırsal Yapıda Toplumsal Değişme (1991), Para ve Kapitalizm (1997), Eğitim ve Kapitalizm (1998), Toplumlar ve Ekonomiler (1999), Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik (2001). Kapitalizmin güncel dinamikleri, değer teorisi, sermaye birikimi süreci ve sınıflar, Türkiye'de kapitalizmin gelişimi, ve yapısal reformların hukuk-kapitalizm ilişkileri çerçevesinde analizi gibi konularda çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Şebnem Oğuz: ODTÜ Siyaset Bilimi Bölümü mezunudur. Devlet teorisi, politik iktisat ve emek çalışmaları ilgi alanları arasındadır. Türkiye'de sermayenin uluslararasılaşması ve devletin dönüşümü konulu doktora tezi çalışmasını York Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde sürdürmektedir.

Koray R. Yılmaz: Lisansını İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü'nde, yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Kalkınma İktisadı Bölümü'nde tamamladı. Doktora çalışmalarını aynı bölümde sürdürmektedir. Politik iktisat, Türkiye'de kapitalizmin gelişme dinamikleri ve kalkınma sorunsalı ilgi alanları arasındadır.

Sungur Savran: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde on yıl (1973-1983) görev yaptıktan sonra YÖK'ü protesto ederek istifa etti. ABD'de çeşitli üniversitelerde misafir öğretim üyesi olarak ders verdi. İşçi ve kamu çalışanları sendikalarında, TMMOB ve TTB'de, Bilar'da ve Özgür Üniversite'de eğitmen olarak görev yaptı. Yapıt, 11. Tez, Sınıf Bilinci dergilerinde yayın kurulu üyeliklerinde bulundu. Halen aylık İşçi Mücadelesi gazetesinin yayın kurulu üyesi. Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri (cilt 1, 1992) ve Avrasya Savaşları (2001) başlıklı iki kitabı yayımlandı. Nail Satlıgan'la birlikte Dünya Kapitalizminin Bunalımı (1987), Neşecan Balkan ile birlikte The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey (2001) ve The Ravages of Neoliberalism: Economy, Society and Gender in Turkey (2002) adlı kitapları derledi. Bu kitapların Türkçe çevirisi 2000'li Yıllarda Türkiye (2004) başlığıyla iki cilt halinde yayımlandı.

Ateş Uslu: Galatasaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans öğrenimini tamamladı. Paris I Panthéon-Sorbonne Üniversitesi Pierre Renouvin Enstitüsü Orta Avrupa Tarihi kürsüsünde yüksek lisans çalışması yapmakta, yüksek lisans tezini 1918 Macar Devrimi üzerine hazırlamaktadır. Aynı zamanda Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Enstitüsü'nde (INALCO, Paris) Polonya dili ve tarihi yan dal programına devam etmektedir. Orta Avrupa tarihi, siyasi düşünceler tarihi ve siyaset felsefesi ilgi alanları arasındadır. Lukács: Marx'a Giden Yol başlıklı biyografi çalışması 2006 yılında yayımlanmıştır. Aynı çalışmanın devamı niteliğindeki Lukács: Gerçekçiliğin Kuramı yayıma hazırlanmaktadır.

Özgür Öztürk: ODTÜ Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü mezunudur. Yüksek lisansını 2005 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme bölümünde tamamlamıştır. Halen aynı bölümde doktora öğrencisidir. Değer teorisi, emperyalizm teorileri ve sermayenin uluslararasılaşması konularında çalışmaktadır.

Ali Murat Özdemir: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Sussex Üniversitesi'nde uluslararası ticaret hukuku alanında yüksek lisansını tamamladı. Mezuniyetinden sonra çeşitli banka ve hukuk bürolarında işçi avukat ya da şirketlerde hukuk müşaviri olarak çalıştı. ODTÜ Siyaset Bilimi Bölümü'nden iş hukukunun ekonomi politiği üzerine bir tez çalışması yaparak doktora derecesini aldı. Halen Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

Gamze Yücesan Özdemir: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyesidir. Emek süreci teorisi, emek piyasaları, sendikacılık, iletişim ve sosyal politika konularında çalışmaktadır.

Mete Yıldız: ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü mezunudur. Kamu yönetimi alanında University of Southern California'dan yüksek lisans, Indiana Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı. Doktora çalışmaları sırasında Indiana Üniversitesi'nde öğretim elemanı (2001-2003) ve misafir öğretim üyesi (2003-2004) olarak görev yaptı. Halen Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Kamu yönetimi, kamu politikaları, yerel yönetimler, kamu bilgi ve hizmetlerinin sunulmasında teknoloji kullanımı (e-devlet) konularında akademik dergilerde yayınlanmış birçok makalesi ve kitap bölümleri bulunmaktadır.

Nurçin İleri: Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri Edebiyatı'ndan mezun oldu. Halen Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü'nde yüksek lisans öğrencisi ve aynı bölümde araştırma görevlisidir.

Geçmiş Sayılar*

14. Sayı (Kış-Bahar 2006)
Çağdaş Marksist Akımlar

Çiğdem Çidamlı Ezilenler ve Siyaset: Yeni Bir Tarihin Başlangıcında, **Steve Ellner** Solun Hedefleri ve Latin Amerika'da Neoliberalizme Karşı Strateji Tartışması, **Greg Albo** Beklenmedik Devrim: Venezüella Neoliberalizme Karşı Çıkıyor, **Fuat Ercan** Suskun Adamın Baladı: Latin Amerika Üzerinden Venezüella'ya Dair Düşünceler, **Jonah Gindin** Venezüella Malı: Venezüella İşçisini Yeniden Keşfetme Çabası, **Sungur Savran** Brezilya'da Lula Faciası, **Aylin Topal** Meksika'nın Neoliberalleşme ve Demokratikleşme Süreçlerinin Kesişim Kümesi: Yerelleşme Reformları, **Gastón J. Beltrán** Küresel Süreç, Yerel Anlamlar: Yapısal Reformlara Arjantin Yerel Destekçileri, **Emilia Castorina** Demos'un Politikaları ve Politikacıların Politikaları: Arjantin'den Alınan Dersler, **Michael Löwy** Brezilya'nın Topraksız Kırsal İşçi Hareketinin Sosyo-Dinsel Kökenleri, **José Carlos Mariátegui** Enternasyonalizm ve Milliyetçilik, **Cenk Saraçoğlu** Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketinin Evrimi Üzerine Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Tartışma Çerçevesi, **Kemal İnal** Neoliberal Eğitim ve Yeni İlköğretim Müfredatının Eleştirisi, **Yasemin Özgün-Çakar** IV. Uluslararası Kültür ve Kalkınma Kongresi: Ortak Bir Direniş Hattı Olarak Kültür, **Demet Özmen-Koray Yılmaz** Merdiven mi Duvar mı? H. J. Chang ve I. Grabel'in Yaklaşımlarının Bir Eleştirisi, **Stephanie J. Smith** Latin Amerika Tarihinde Cinsellik ve Cinsiyet Politikası, **David Leaman** Latin Amerika'da Popülizmin Değişen Yüzleri: Maskeler, Makyajlar ve Süregelen Özellikler

13. Sayı (Kış 2005)
Çağdaş Marksist Akımlar

Alex Callinicos Anglo Sakson Marksizm Marksizmin Ana Hatları, **Bülent Batuman** Batı Marksizminin Sınırları ve Ötesi: Debord ve İdeoloji Sorunsalı, **Galip Yalman-Metin Çulhaoğlu-Sungur Savran** Batı Marksizmi Üzerine, **Michael Lebovitz** Sosyalizm Nedir?, **Michael Löwy** Alternatif Küreselleşme Hareketinin Reddiyesi ve Ütopyası, **Joel Kovel** Ekolojik Bir Marksizm Hakkında Düşünceler Aijaz Ahmed ile Röportaj, **Doğan Göçmen** Wolfgang Fritz Haug'un 'Çoğulcu Marksizm' Önermesi veys Kuramın ve Siyasetin Mistikleştirilmesi, **Ateş Uslu** Macaristan'da Marksizm ve Yeni Sol, **E.Atilla Aytekin - Emre Arslan** Derdini Söylemeyen Teori Bulamaz: Dört Marksist Eserin Öğrettikleri Vefa Saygın Öğütle Pozitivist Marksizm Felsefi-Politik İçerimleri Paul Sweezy ile Görüşme, **Daniel Bensaid** Direniş Tezleri, **Stephan Tumino** Ortodoks Marksizm Nedir ve Bugün Niçin Daha Önce Hiç Olmadığı Kadar Önemlidir, **Ali Rıza Güngen** Özdeşliğe Saldırı Olarak Eleştiri, **Harry D. Harootunlan** Kaplanının İninde: Mao Sonrası Çin'de Sosyalist Gündeliklik Kısa Bir İnternet Kaynakçası, **Güçlü Ateşoğlu** Selahattin Hilav'in Güzel Anısına: Kendi Yolunda Yalnız İlerlemek Filozof Olmanın Özüdür

* Praksis'in eski sayıları Ankara'da Dipnot Kitabevinden (0312 4192532, dipnotkitabevi@yahoo.com) edinilebilir.

12. Sayı (Güz 2004)
Türkiye'de Siyasi Partiler

Nazım Güveloğlu Demokrasinin Neo-liberal Çağda Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri, **Mert Angılı** Genç Parti:İdeolojisi, Yükselişi ve Çöküşü, Duygu Türk Adaletin ve Kalkınmanın Üçüncü Yolu, **Burak Gürel** 1970'ler Türkiye'sinde İslamcı ve Faşist Siyaset, **Ali Ekber Doğan** Sosyal Demokrat Vaatlerden Neo-Liberal Rövanşçılığa: 1990'lar Ankara'sında Belediyecilik, **Jenyy B. White** Sivil Toplum Kimin Hizmetinde?, **Bülent Batuman** Türkiye'de Kentsel Politika Olgusunun Ortaya Çıkışında Toplumsal Aktörler: Meslek Odaları, Sol Partiler ve Ötesi, **Doğan Göçmen** Marx'ın Emek Kuramı ve Çalışma Koşullarının Esnekleştirilmesi, **Faruk Ataay Yarel** Devletin Krizi ve Yerelleşme Projesi Üzerine Bir Tartışma: Tarık Şengül'ün Yazısının Düşündürdükleri, **Tarık Şengül** Ne Devlet Başa Ne Kuzgun Leşe: Ataay'a Bir Yanıt, **Emre Arslan** Merdan Yanardağ: MHP Değişti mi? Ülkücü Hareketin Analitik Bir Tarihi

11. Sayı (Kış-Bahar-Yaz 2004)
Uluslarası İlişkilerde Hegemonya Mücadelesi

Haluk Gerger Amerikan Emperyalizminin Ayırdedici Özellikleri, **David Harvey** 'Yeni' Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim, **Doğan Göçmen** Rosa Luxemburg'un Eleştirel Gerçekçiliği ve Uluslarası Siyaset Kuramının Temelleri, **Jens Wissel** Canavarı Adlandırmak: Nicos Poulantzas ve İmparatorluk, **Emre Arslan** Almanya'da İmparatorluk Tartışmaları: Bayat Bir Teori Kokteylinden Tadınca, **Graham Taylor- Andy Mathers** Avrupa Bütünleşmesi Üzerinden Politika: İnşa Halinde Bir Avrupa Emek Hareketi?, **Ateş Uslu** Sovyet Hukuk Doktrininde Uluslarası Hukuk Teorileri, **Hakan Güneş** Ortadoğu'da Demografya Savaşı: Mülteciler Sorunu ve İsrail'in Nüfus İkilemi, **Y. Emre Gürbüz** Kazakistan'da Bir Ulus-Devlet Kurmak, **İşaya Üşür** Proto Sanayileşme: Sanayileşme Tarihine Bir Katkı?, **Yuvarlak Masa Riccarda Bellofiore-Alan Freeman-Hugo Radice** Küreselleşme ve Güç İlişkileri

10. Sayı (Yaz-Güz 2003)
Kapitalizm ve Demokrasi

Metin Özuğurlu Eşitlik Körü Demokratikleşme Programlarının Eleştirisi, **Mehmet Yetiş** Marx ve Sivil Toplum, **Alex Demirovic** Hegemonya ve Sivil Toplum: Kamusallık Kavramı Üzerine Eleştiri Ötesi Düşünceler, **Metin Çulhaoğlu** Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme, **Mustafa Bayram Mısır** 'Gerçek Demokrasi' Olanağı: Paris Komünü, **Richard Wolf** Marksizm ve Demokrasi, **Faruk Ataay** Tarihsel Süreçte Azgelişmişlik ve Demokrasi, **Gülnur Acar-Savran** Kadınların Emeğini Görünür Kılmak: Marx'tan Delphy'ye Bir Ufuk Taraması, **İşaya Üşür**

Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları, **E.M. Wood** Sermaye İmparatorluğu, **Doğan Göçmen** Karl Marx'ın Ahlak Felsefesi ve Adalet Teorisiyle Olan İlişkisi Üzerine, **John. N. Hazard** Tarihsel Deney: Ekim Devrimi Sonrası Sovyet Hukuk Kuramının Oluşumu, **Simon Clarke** Devlet Tartışmaları, **A. Ekber Doğan** Kısmi Bir Kongre Değerlendirmesi: İkinci Salonda Dört Uzun Gün, **Berksoy Bilgin** Devlet ve Küreselleşme Almanya ve Türkiyeden Perspektifler, **Demet Dinler** Geçiş Süreci: Piyasa Yoluyla Demokrasi mi? Otoriter Kapitalist Dönüşümle Gerçekleşen Mülksüzleşme mi?, **Zafer Yılmaz** Ellen Meiksins Wood'un Siyasal Marksizm Çağrısını Niçin Dikkate Almalıyız, **Ateş Uslu** Sivil Toplumun Eleştirisinden Sosyalist Demokrasi Kuramına

9. Sayı (Kış-Bahar 2003)

Düzenlemeden Yeniden Düzenlemeye: Türkiye'de Kapitalizmin Yeniden Yapılanması ve Devletin Değişen Rolü

Demet Dinler Türkiye'de 'Güçlü Devlet Geleneği'Tezinin Eleştirisi, **Zafer Yılmaz** Günümüz Türkiye'sinde Devlet-Hakim Sınıflar İlişkisi Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi, **Birgül Ayman Güler** Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye, **Selime Güzelsarı** Küresel Kapitalizmin 'Anayasası': GATS, **Sonay Bayramoğlu** 'Düzenleyici Devlet Düzenlenirken': OECD Türkiye Raporu Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme, **Peter Burnham** Küreselleşme, Apolitikleştirme ve 'Modern' Ekonomi Yönetimi, Tarık Şengül Yerel Devlet Sorunu ve Yerel Devletin Dönüşümünde Yeni Eğilimler, **Faruk Ataay** Enerji Sektöründe Özelleştirme: Rekabetçi Bir Piyasada Yönetişim mi?, **Yiğit Karahanoğulları** Türkiye'de 'Devletin Mali Krizleri', **Hülya Kendir** Küreselleşen Tarım ve Türkiye'de Tarım Reformu, **Ata Soyer** 1980'den Günümüze Sağlık Politikaları, **Murat Özveri** Yoksulluğun Yönetilmesi ve Sosyal Güvenlik Hakkı, **Yücel Demirer ve Özgür Orhangazi** Kemal Derviş Mit(leştirmes)ini Tersinden Okumak, **Atilla Güney** Kapitalizmin Krizi ve Devlet Kuramı: Bob Jessop Üzerine Bir Değerlendirme, **Simon Clarke** Devlet Tartışmaları, John Holloway Devlet ve Gündelik Mücadele, **Cem Somel ve Gökhan Atılgan** Üçüncü Dünya Sosyal Forumu: İzlenimler, Değerlendirmeler

8. Sayı (Güz 2002)

Sınıf Tartışmaları

Tülin Öngen Marx ve Sınıf, **Metin Özuğurlu** Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları, **Mehmet Yetiş** Aydınlar ve Sınıflar: Üç Kuramsal Model, **Leo Panitch** Emek Stratejisi Üzerine Düşünceler, **William Robinson** Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya, **Burçak Özoğlu** Sosyalist Emek Sürecini Nerede Aramalı?, **Yüksel Akkaya** Subotnikler'den Stahanovistler'e Sovyetler Birliği'nde Emek Süreçleri, **Gülnur Savran** Özel/Kamusal, Yerel/Evrensel: İkilikleri Aşan Bir Feminizme Doğru, **Demet Dinler** Altıncı Uluslararası ODTÜ İktisat Kongresi, **Faruk Ataay** Türkiye'de Toplumsal Sınıflar Üzerine Dört Kitap

7. Sayı (Yaz 2002)

Küreselleşme, Emperyalizm: Ne Yapmalı, Nasıl Direnmeli?

Sinan Kadir Çelik Terry Eagleton'la Söyleşi: Nasıl Direnmeli?, **Erinç Yeldan** Neo-liberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler, **Cem Somel** Türkiye'de Küreselleşmeye Tepkiler Üzerine, **Mehmet Türkay** Cem Somel'in Yazısı Üzerine Kısa Bir Not, **Aylin Topal** Küreselleşme Sürecindeki Türkiye'yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ, **Sonay Bayramoğlu** Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim, **Aykut Çoban** Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar, **İbrahim Gündoğdu** Yerel, Yerel Ölçek ve Siyasal Mücadele, **Gaye Yılmaz** Uluslararası Sendikal Hareketin Küreselleşmeye Cevabına Eleştirel Bir Yaklaşım, **Taner Timur** "Küreselleşme"den "İmparatorluk"a: 11 Eylül Dönüm Noktası mı?, **Sungur Savran** "Alternatif Küreselleşme mi, Proleter Enternasyonalizmi mi?: İmparatorluk'a Reddiye, **Mustafa Bayram Mısır – Sinan. K. Çelik** İmparatorluk'un İyimser Metafiziği, **Emre Arslan** Olay Mahalli: Küreselleşme Almanya Enternasyonalizm Koordinasyonu (BUKO) Kongresi, **Politik Ekonomi Çalışma Grubu (PEÇAG)** Ne Piyasa Ne Devlet

Gelecek Sayılar

Gündelik Hayat ve Emek Süreçleri

Gündelik hayat, kendi tarihsel ve toplumsal niteliğini belirleyen emek süreçleri üzerinden çözümlenmeye çalışılacaktır. Gündelik hayat, toplumsal bir hayat olmada bağlarını önemli oranda emek süreçleri içinden ve bunun olanakları ile oluşturur. Bu bağ, gündelik hayatın tarihsel niteliğini önemli kılar. Gündelik hayatın mevcut ideoloji, kurumlar ve diğer pratikler ile zenginliğinin yok edilmesi, değersizleşmesi ile emeğin değersizleşmesi arasındaki bağı kurmak gerek metodolojik gerekse politik açıdan çözümlenmesi gereken bir ilişkidir. Değişen ve parçalanan emek süreçlerinin etkisiyle bedenin, mekanın ve zamanın bu sürece nasıl uyarlandığını; emek süreçlerinde olduğu gibi gündelik yaşamda da zayıf unsurlar olan kadınlar, çocuklar ile emeğin diğer öznelerini ise yeniden düşünmeliyiz. Son olarak gündelik hayatı tüm somut üretim etkinliklerinden arta kalan parçalı ve karmaşık ilişkiler yumağı olarak görmeden fakat çözümlemesinde somut üretim ile insanın kendini toplumsal olarak yeniden üretmesi arasındaki ilişkiyi kurabilecek ve neoliberal dönemin kavrayışını, deneyimlerini de ortaya koyabilecek bir sayı yapmak dileğiyle...

Tarih Yazımı

"Marksizmin temel yapıtaşlarından birini oluşturan tarih, postyapısalcılığınn ve postmodernizmin entelektüel yaşama egemen olmasıyla birlikte ya toptan rafa kaldırılmış ya da mikro ölçekli popüler tarih çalışmaları alanına hapsedilmiştir. Böyle bir bağlamda tarihyazımı alanına yapılacak bir müdahale sosyal bilimlerde tarihsel materyalist bakış açısının savunulması açısından anlamlı olacaktır. Bunun yanında, Türkiye özgüllüğünde "tarih bilimi"nin sağ ve sol liberal akademianın tekelinde görülmesi de tarihyazımına tarihsel materyalizm cephesinden bir müdahale yapılmasını daha da gerekli kılmaktadır. Bu sayıda, Marksizm ve tarihsel yöntem ilişkisi, Marksizmin tarih alanında bugünkü sorunsalları, tarihyazımı ve siyaset arasındaki bağıntı, eski reel sosyalist ülkelerdeki tarihyazımı; tarih felsefesi; yapısalcılık ve postyapısalcılığın tarih karşısındaki konumlanışı ve benzeri konuları ele almayı planlıyor, Annales Okulu'nun, İngiliz Marksist tarihçilerinin, Maduniyet Çalışmaları'nın, Walter Benjamin, Ellen Meiksins Wood, Perry Anderson gibi yazarların tarihyazımı alanına yaptıkları katkıların eleştirel bir şekilde incelenmesini amaçlıyor, gerek Osmanlı-Türkiye tarihi gerekse başka ölçeklerdeki alanlara ilişkin mevcut literatürün yine eleştirel bir şekilde değerlendirilmesini hedefliyoruz."

Tarım Sorunu ve Kırın Dönüşümü

Tarım sorunu, kırın dönüşümü ve köylülük, sosyal bilimlerin ve sosyal bilimcilerin artık pek rağbet gösterdikleri meseleler değil. Oysa ki, konuya ister tarımsal gıda üretimi, ister ekoloji, ister sosyalist proje, ister sınıfsal ilişkilerin analizi açısından bakılsın, tarım ve köylülük sadece kırda yaşayanları değil, herkesi doğrudan ilgilendiriyor. Biz bu sayıda, değişik veçheleriyle tarım sorununu ve kırı tartışmayı umuyoruz. Esas odak noktası Türkiye tarımı olsa da, sayının hem kuramsal tartışmalara hem de başka ülkelerin deneyimlerine ve başka tarihsel dönemlerin analizine açık olmasını istiyoruz. Özellikle vurgu yapmak istediğimiz konular ise şunlar: kapitalizm bağlamında kır-kent ilişkisi ve çelişkisi, yapısal uyum politikalarının tarım ve köylülük üzerindeki etkisi, Dünya Bankası'nın tarıma yönelik projeleri, Avrupa Birliği ve tarım, kadınlar ve tarım işçiliği, tarımsal mülkiyetin dönüşümü, Türkiye tarımında 1940-60 arası yaşanan değişme, Marksist teoride tarım ve köylülük sorunları, orman köylüleri, kırda değişen toplumsal ilişkiler ve kırsal eksenli bölgesel eşitsizlikler.

Türkiye'de Sermaye: 1990'lardan Bugüne Temel Eğilimler ve Stratejiler

Bu sayıda, 1990'lardan günümüze Türkiye'de sermaye birikim sürecindeki gelişme ve değişimleri, sermaye sınıfının geçirdiği dönüşümlere yoğunlaşarak ele almayı planlıyoruz. Türkiye'de 1980'li yıllardan bu yana yaşanmakta olan sermayenin uluslararasılaşması süreci içinde, sermayeyi temsil eden örgütler, bu örgütlerin değişen talepleri, sermaye sınıfı içindeki çatışmalar, yerli-yabancı sermaye tartışmaları ve uluslararasılaşmanın yoğun yaşandığı sektörlerde yaşanan dönüşümler bu amaçla değerlendirmek istediğimiz konular. Sermaye sınıfının, özelleştirmeler, kamu yönetimi reformları, sosyal politika ve dış politika (Irak savaşı, İran Krizi, AB) gelişmeleri gibi ülkemizin gündeminde olan sorunlara ilişkin tavrının irdelenmesinin de, Türkiye'de sermaye stratejilerinin anlaşılması açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu sayıda ayrıca, sermaye sınıfı sermaye-içi fraksiyonlar, sermaye birikim stratejileri ve sermayenin uluslararasılaşması konuları üzerine kuramsal yazılara da yer vermek istiyoruz. Katkılarınızı bekliyoruz.

Praksis Sempozyumu-2007
Milliyetçilikler: Irkçılık ve Faşizmin Güncelliği

İçinde bulunduğumuz süreçte, milliyetçilik ve ırkçılık kavramlarının hem Türkiye'de hem de dünyada giderek daha önemli hale geldiğine tanık oluyoruz. Gerek gündelik hayatta artan milliyetçi ve ırkçı şiddet, gerekse siyasi hareketlerin ve partilerin gün geçtikçe daha fazla milliyetçileşmeleri, konunun güncel önemini ortaya koyuyor. Özellikle dikkat çeken bir nokta ise milliyetçiliğin ve ırkçılığın, solun pek çok kesiminde de önceki dönemlere göre daha yoğun ve farklı biçimlerde tartışılmaya başlamış olması. Diğer taraftan, Batının liberal demokrasilerini de kapsayan bir şekilde devletlerin otoriterleşme eğilimi içinde olduğu bir dönemdeyiz. Bu durum, hem güvenlik ve terör gibi başlıkların ön plana çıkarılmasıyla hem de temsili demokrasinin kurumlarının yeni bürokratik aygıtlar ve işleyişler yardımıyla etkisizleştirilmesi süreciyle bir arada gidiyor. Tüm bu gelişmeler ise, faşizmi yakıcı bir sorun olarak gündemde tutma gereğine işaret etmekte. 2007 Baharında düzenleyeceğimiz bu sempozyumla milliyetçilik, ırkçılık ve faşizm konularını pek çok yönüyle ele almayı ve Türkiye için güncellik arz eden bu sorunlara tarihsel materyalist perspektiften açılımlar getirmeyi amaçlıyoruz. Sempozyumda temel olarak aşağıdaki altbaşlıklarla ilgili konulara yer verilecektir: 1) Günümüzün Egemen Milliyetçilik Kuramları ve Eleştirileri; 2) Faşizm ve Neofaşizm; 3) Üretim İlişkileri, İdeoloji ve Irkçılık; 4) Ulus Sorunu ve Marksizm; 5) Antiemperyalizm, Enternasyonalizm ve Milliyetçilik; 6) Türkiye Solu, Kemalizm ve Milliyetçilik; 7) Dünden Bugüne Kürt Meselesi. Bu sempozyumda yer alacak bildirilerden yapılacak bir seçki daha sonra Praksis'in ayrı bir sayısı olarak yayımlanacaktır

Jamie Gough ile Söyleşi
Praksis

Ölçek Yaklaşımının Kent ve Bölgelerin Yükselişinin Açıklanmasındaki Katkıları Üzerine
Mustafa Kemal Bayırbağ

Realist Mekansal Soyutlama? Eleştirel Gerçekçi Coğrafya İçinden Bir İddiaya İlişkin Marksist Gözlemler
John Michael Roberts

Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki
Jamie Gough

Küresel Evsizlik: Ölçeğe İlişkin Uygulamalar
Neil Smith

Sınıfsal Bir İlişki ve Süreç Olarak Ölçek: Kamu İhale Yasası
Fuat Ercan-Şebnem Oğuz

Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru; Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek
Koray R. Yılmaz

Marksizm'in Öteki Ölçek Tartışması: "Tek Ülkede Sosyalizm" mi, Dünya Devrimi mi?
Sungur Savran

Trotskiy, Sürekli Devrim ve Doğu Avrupa
Ateş Uslu

Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması
Özgür Öztürk

Ölçeğin Sınırları? Ölçeksel Yapılaşma Üzerine Metodolojik Düşünceler
Neil Brenner

Devlet, Ölçek ve Hane: Ölçek Üzerine Düşünmenin Sınırları? Brenner'e Bir Yanıt
Sallie A. Marston ve Neil Smith

Çalışma Adaları ve Marston/Brenner Tartışması: Daha Bireşimli Bir Eleştirel Beşeri Coğrafyaya Doğru
Mark Purcell

Kapitalizm, İletişim ve Kalkınma
Ali Murat Özdemir-Gamze Yücesan-Özdemir-Mete Yıldız

Franco Moretti'nin Büyübozumu
Nurçin İleri

ISSN 1302-8618-7-5
9 771302 861873

FİYATI: 10-YTL.